De Nieuwe Taalgids. Jaargang 44

bron
De Nieuwe Taalgids. Jaargang 44. J.B. Wolters, Groningen / Batavia 1951

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_taa008195101_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

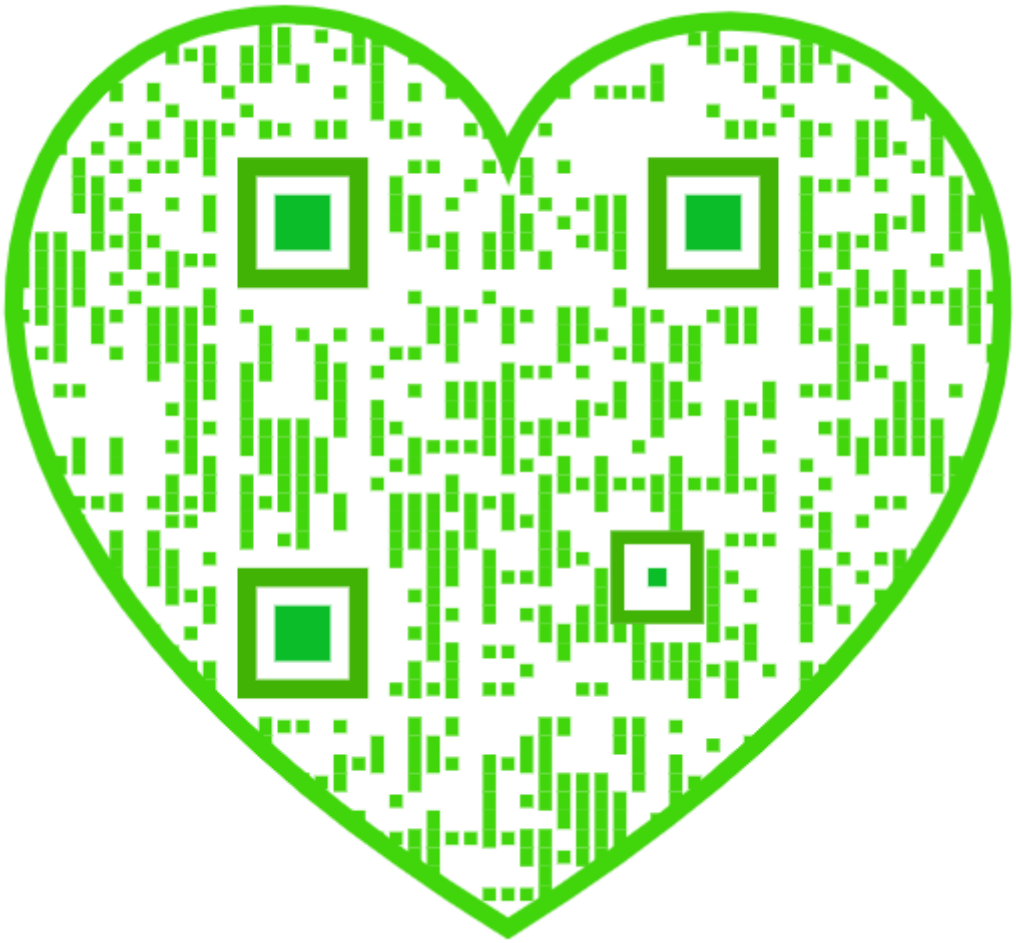

Inhoud

	Blz.
D. BAX: Een nieuw voorbeeld van de intrige van Langendijks Krelis Louwen	283
H.L. BEZOEN: Genus-aanduiding bij stofnamen	176
J. BOSCH: Bilderdijk's ‘Gebed’ van 1796	221
H.W. BOSSCHA: Een ongewone beeltenis van Athene	6
J.C. BRANDT CORSTIUS: De plaats van Rijklof Michael van Goens in de ontwikkeling van de Westeuropese Literatuur	193
J.C. BRANDT CORSTIUS: Verschijnselen in onze literatuur aan het einde van de 18de eeuw in verband met veranderende opvattingen omtrent geloof en natuur	242
GERARD BROM: Huet en Parijs	182
GERARD BROM: Stof en vorm	217
GERARD BROM: Ridderroman en schilderkunst	225
GERARD BROM: Antieke motieven	253
GERARD BROM: Potgieter en de Bijbel	289
W.J. BUMA: De afleiding van ondieft	337
W.J.H. CARON: Da Costa's overgang naar het Christendom	129
B.G. DAMSTEEGT: Nogmaals baaizout	54
GILBERT DEGROOTE: Colloquia-waardering	160
WILLEM VAN DOORN: Over twee vertalingen van ‘Ossian’	1
D. TH. ENKLAAR: Watter noch achter staet int briefken	227
J. HAANTJES: Cornelis Loots en de Amsterdamse Beurs	321
C.B. VAN HAERINGEN: Genusveranderingen bij stofnamen	7
C.B. VAN HAERINGEN: Oudnederlands	112
C.B. VAN HAERINGEN: -Aar of -Er	260

C.B. VAN HAERINGEN: Standaard-Nederlands 316

C.B. VAN HAERINGEN: Secretaresse 332

K. HEEROMA Ondieft 174

K. HEEROMA: De dorpernamen in de Reinaert 177

A.H. HOL: Hij. Nog een vorm van het encliticum 179

F. JANSONIUS: Van Deyssel bij Bloy en Heine in het krijt 152

A.H. KAN: Enkele Latijnse versregels van Constantijn Huygens, door een classicus bekeken 94

J. KAMERBEEK: Proza van de dichter J.C. Bloem 147

G. KAZEMIER: Robinetta 345

H.H. KNIPPENBERG: Vertalingen van Nederlandse gedichten 52

G. KNUVELDER: Herinneringen aan H.J. Polak 143

K. KOOIMAN: Troebele bronnen 277

W. KRAMER: Tweeërlei stilistisch onderzoek 169

E. KRUISINGA: Het glas is stuk 181

J.J. MAK: Robert Lawet als Protestants dichter 140

J.J. MAK: Opnieuw plagiaat bij Houwaert? 284

J.J. MAK: Nieuw licht over de dichter van Elckerlyc 329

J.J. MAK: Al en soude geen peper in pensen gedyen 330

P. MAXIMILIANUS: Aantekeningen bij Mariken van Nieumeghen 15, 87

M.J. VAN DER MEER: Een Nederlandse grammatica voor Duitsers in de achttiende eeuw 214

A.E. MEEUSSEN en V.F. VANACKER: De dubbele werkwoordgroep 36

P. VAN DER MEULEN: Coornhert-Bredero 292

L.C. MICHELS: De ton op de bodem 53
L.C. MICHELS: Mnl. alse 229
L.C. MICHELS: Messianen, Messiaans 290
L.C. MICHELS: Verengeld 335
L.C. MICHELS: Eens en vooral 341
J VAN MIERLO S.J.: Referein of refrein? 50
J. NAARDING: De kop is mij oranje 220
J. NAARDING: ‘Hij ging en kocht een zevenschot’ 342
J. NOTERMANS: 'n Paar weinig bekende chronogrammen 96
P.C. PAARDEKOOPER: De imperatief als grammatische categorie in het ABN 97
P.C. PAARDEKOOPER: Het getal als grammatische categorie in het ABN 203
J. POORTMAN: De kop is mi'j oranje 331
GERLACH ROYEN O.F.M.: Kost wat kost 79
W. SCHRICKX: Nederlandse acteurs te Gent in de 17de eeuw 267
W.A.P. SMIT: Nieuwe Vondel-litteratuur II 25
CHR. STAPELKAMP: Aantekeningen bij poëzie van J. Revius (slot) 107
G. JO STEENBERGEN: De rederijkerskamer te Vilvoorde 256
G. JO STEENBERGEN: Nogmaals over referein of refrein 339
C.F.P. STUTTERHEIM: De cither van Antoon 218

	Blz.
ALBERT VERWEY: Mijn dichterlijk levensbedrijf	65
C.G.N. DE VOOYS: Leidse studententaal van ± 1700	51
C.G.N. DE VOOYS: Opmerkingen over de taal van Justus van Effen's Hollandsche Spectator	75
C.G.N. DE VOOYS: Die Afrikaanse Woordeboek	333
J. WESSELING: Bilderdijk en Ossian	305

Boekbeoordelingen.

C. BRANDT CORSTIUS: *Nieuwe Nederlandse Spraakkunst* met oefeningen, door Dr. B.H. Erné en Dr. Jc. Smit; drie delen	115
F. JANSONIUS: *Aanteekeningen bij lectuur* door L. van Deyssel	55
J. KAMERBEEK JR.: *Verzamelde Geschriften* van Alphons Diepenbrock	231
J.J. MAK: *Het Landjuweel van de Rederijkers* door G. Jo Steenbergen	230
ANTON REICHLING: *Inleiding tot de taal-philosophie* door Dr. C.F.P. Stutterheim	183
M. SCHÖNFELD: *Album aangeboden aan Prof. Dr. L. Grootaers, bij zijn 65ste verjaardag*	118
M. SCHÖNFELD: *Toponymie van Oudenburg* door M. Gysseling	295
HON. SENGERS O. CARM.: *Vondel's Pleitrede voor God*, door Dr. Jan Vandervelde	348
C.G.N. DE VOOYS: *Het werk en de betekenis van Prof. Dr. Willem de Vreese* door Dr. Rob. Roemans	56

C.G.N. DE VOOYS: *Vier excellente cluchten*, uitgegeven door Dr. J.J. Mak 117

C.G.N. DE VOOYS, *R.C. Bakhuizen van den Brink. Een markante persoonlijkheid* door Gerben Colmjon 185

C.G.N. DE VOOYS: *E.J. Potgieter* door Dr. Jac. Smit; *E.J. Potgieter, L'homme et l'oeuvre dans leurs rapports avec la littérature française* door Dr. J.T.R. van Grevenbroek 292

C.G.N. DE VOOYS: *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse Letterkunde*, deel III 346

C.G.N. DE VOOYS: Middelnederlandse geestelijke gedichten, rijmspreuken en exempelen door Dr. Luc Indestege 348

Aankondigingen en mededelingen.

De roman als levensspiegel - de historie van Broeder Russche - Epistel totten Bruederen van den Berghe Godes van Willem van St. Thierry's - Nederlandse Moria-Waardering - Oude persoons- en familienamen - De ‘Hollandse expansie in het land van Roden’ en haar betekenis voor het Kerkraads dialect - Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden 1947-1949 - Algemene Vereniging voor Taalwetenschap - Een monumentale kunst - Beter Onderwijs. Meer Taal- en Volksbesef - De Vlaamse schrijvers in het Engels vertaald (1481-1949) - Twee-en-twintig biografieën - Inaugurele redevoeringen - Ontvangen boeken 58

Bloemlezing uit Hadewijch's werken - Handelingen van het een en twintigste Nederlandse Philologen-congres (Groningen 1950) - Handelingen van de Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis IV (1950) - Die intervokaliese d in Afrikaans - Tijd en Taalkunstwerk - Veldeke-studie 119

- De Dodendans - Goethe and Holland - Middeleeuwse beroepsnamen - Het dialect van Hindeloopen

Dichten en Spelen van Jan van den Berghe - Mellibeus - Nederlandse dichters in Italië in de zeventiende eeuw - Leesdrama's van Hrotsvitha van Gandersheim - Willem Bilderdijk als Historievormer - Regionalisme en Volkscultuur - Rubricering van Noord- en Zuid-Nederlandse historische romans en novellen naar periodes en figuren (1790-1945) - Lessen in Literatuur - Nederlandse Volksboeken - De Wereld-Boog - Mededelingen voor Plaatsnaamkunde 187

Gezelle uitgave - Het Nederlands van nu - Nederlandse Spreekwoorden en Gezegden - Woorden en gedachten. Elf duizend uitdrukkingen, spreekwoorden en citaten - Multatuli en Tine - Blijde Inkomst. Vlaams-Bourgondische Gedichten - Beatrijs - 'Onze Rensen' - Tydskriff vir Letterkunde - Bilinguisme in Nederland - Dichtkunst en phonologie - Die sprachgeographische Stellung des Germanischen und der germanischen Sprachen - Théorie des prépositions - De dialecten in Nederland - Het beschaafde Nederlands in België 233

Jaarboek 1950 van de Koninklijke Souvereine Hoofdkamer van Rhetorica De Fonteine - Beatrijs - De literatuur in Zuid-Nederland sedert 1830 door Marnix Gijsen - Taalgeografie en interne taalkunde - Nederlandse familienamen in historisch perspectief - Mededelingen van de Vereniging voor

	Blz.
naamkunde te Leuven en de Commissie voor naamkunde te Amsterdam, 26ste Jaargang (1950) - Amerikaanse dissertaties over Nederlandse onderwerpen - Verhalen en Verzen van Aart van der Leeuw - Arthur en zijn tafelronde - In gramaticis veritas - De tekst van P.C. Hooft's Galathea - De boer in de literatuur en de beeldende kunst - Letterwoorden - Werkboekje voor de Nederlandse taallessen in het eerste jaar van het Middelbaar Onderwijs - Ontvangen boeken	297
Het Maerlant van Maerlant - Introduction à l'histoire de la littérature néerlandaise - De dichter Marsman en zijn kring - Facetten-reeks - Uit de werkplaats van R.C. Bakhuizen van den Brink - Ontvangen Boeken	349

Bladvullingen.

Wespen - Geraffineerd (L.C.M.)	14
Comes toe (J.J. Mak)	24
Op zen plaats (C.B.v.H.)	35
Leven als God in Frankrijk (W.v.D.)	53
Hooft's portret van Requesens (J. Kamerbeek Jr.)	74
Twee lapsus calami van Bilderdijk (F. Jansonius)	95
Soldatentaal (J.G. Dijkstra)	114
Alze (K. Kooiman)	146
Bang van (K. Kooiman)	151
Gedorsen (K. Kooiman)	159
Potgieter en Helmers (F. Jansonius)	168
Nogmaals verengelen (C.B.v.H.)	213
Deuvik (A. van Loey)	259

Kapittelen, Capituleren - Faciat (L.C. Michels)	266
‘Pape’ (D.Th. Enklaar)	276
Onopgemerkt werk van Jan Luyken (K.M.)	276
Nog een chronogram (M.A. Nauwelaerts)	288
Histoire als naam van een toneelstuk (H.J.E. Endepols)	291
Gezelle's Hagedooren (F. Jansonius)	338
Prae- ‘Ventisme’ (J. Kamerbeek)	344

Uit de tijdschriften.

Acta linguistica	64
Bibliotheekleven	128
Critisch Bulletin	61, 122, 190, 236, 300
De Gids	61, 122, 190, 236, 300, 351
De Vlaamse Gids	62, 124, 191, 237, 302, 351
Dietsche Warande en Belfort	63, 124, 191, 237, 302, 352
Driemaandelijkse Bladen	126, 192, 239, 304
Het Boek	240
Het Boek van Nu	62, 123, 191, 237, 301, 351
It Beaken	192
Leuvense Bijdragen	125, 303
Levende Talen	64, 192, 238
Libertinage	191, 304, 352
Mededelingen Kon. Belg. Academie	303
Museum	126, 128, 240, 304, 352
Neophilologus	127, 303
Nieuwe Stemmen	240
Nieuw Vlaams Tijdschrift	63, 124, 191, 238, 302, 352
Nova et Vetera	128
Ons Eie Boek	126, 192, 240
Paedagogische Studiën	304
Roeping	62, 127, 191

Standpunte	63, 126, 352
Streven	62, 128, 190, 238
Taal en Tongval	239
Tydskrif vir Letterkunde	304
Tydskrif vir Wetenskap en Kuns	238, 352
Tijdschrift voor Levende Talen	63, 128, 239, 303
Tijdschrift voor Ned. Taal- en Letterkunde	64, 127, 328, 302
Verslagen en Mededelingen Kon. Vlaamse Academie	125
Volkskunde	127, 192, 239
Wending	128, 304
Zuid-Afrika	64

Over twee vertalingen van ‘Ossian’.

Er liggen 'n dozijn jaren tussen de publicatie van de vertaling van Mr. P.L. van de Kasteele (1793) en van die van Mr. Willem Bilderdijk (1805).[1] Het tijdsverschil is te klein dan dat we ze niet zouden beschouwen als gelijktijdig. Beide vertalingen zijn metrisch; ze gaan terug op 'n tekst in 'n soort van ritmisch proza, dat moeilijk is te karakterizeren, maar waarvan de korte zinnen met hun knuppeleffekt meermalen zijn nagebootst, o.a. door Chateaubriand, in *Les Natchez*, en hier en daar in *Les Martyrs*, bijv. waar hij aan 'n troep Franken de volgende krijgszang in de mond legt:

‘Pharamond! Pharamond! nous avons combattu avec l'épée.

Nous avons lancé la francisque à deux tranchants; la sueur tombait du front des guerriers et ruisselait le long de leurs bras. Les aigles et les oiseaux aux pieds jaunes poussaient des cris de joie; le corbeau nageait dans le sang des morts; tout l'Océan n'était qu'une plaie: les vierges ont pleuré longtemps.’

Pharamond! Pharamond! nous avons combattu avec l'épée.

‘Nos pères sont morts dans les batailles, tous les vautours en ont gémi; nos pères les rassasiaient de carnage! Choisissons des épouses dont le lait soit du sang et qui remplissent de valeur le coeur de nos fils....’[2]

Wat Chateaubriand wist van de Germanen, had hij gehaald uit Tacitus en Plutarchus; van stijl en struktuur der Germaanse strijdliederen konden auteurs als deze hem geen idee aan de hand doen. Geen nood. Macpherson had met zijn ‘Ossian’ hem voorzien van voldoende voorbeelden ter navolging.

‘The clouds of night come rolling down. Darkness rests on the steeps of Cromla. The stars of the north arise over the rolling of Erin's waves: they show their heads of fire through the flying mist of heaven. A distant wind roars in the wood. Silent and dark is the plain of death! Still on the dusky Lena arose in my ears the voice of Carril. He sung of the friends of our youth; the days of former years; when we met on the banks of Lego; when we sent round the joy of the shell. Cromla answered to his voice. The ghosts of those he sung came in their rustling winds. They were seen to bend with joy, towards the sound of their praise!

Be thy soul blest, O Carril! in the midst of thy eddying winds. O that thou wouldest come to my hall, when I am alone by night! And thou dost come, my friend. I hear often thy light hand on my harp, when it hangs on the distant wall, and the feeble sound touches my ear. Why dost thou not speak to me in my grief, and tell me when I shall behold my friends? But thou passest away in thy murmuring blast; the wind whistles through the grey hair of Ossian!

Now, on the side of Mora, the heroes gathered to the feast. A thousand

1) Eigenaardig, dat pronken met de titel van Meester in de Rechten op het titelblad van dichtbundels. De laatste, die er zich aan bezondigde, is naar ik meen, Carel Vosmaer geweest. Toen hadden de littéraire predikanten allang 'n goed voorbeeld gegeven.

2) Livre VI. Mijn uitgave is die van Garnier Frères. -

aged oaks are burning to the wind. The strength of the shells goes round. The souls of warriors brighten with joy....'[1)]

Dit is, ondanks archaïsmen, volstrekt geen moeilijk Engels, en men vraagt zich af, waarom geen van beide vertalers dit hypnotische proza heeft weergegeven met 'n soortgelijk Nederlands. Vermoedelijk durfden ze niet. Misschien hadden ze, bij al hun bewondering voor 'Ossian' - Bilderdijk maakte er *Ossiaan* van, - zo'n idee, dat de Nederlandse lezer, gewoon aan zijn dierbare alexandrijnen, 'n vertaling in ritmisch proza niet lusten zou. En denkelijk was van de twee Pieter Leonard van de Kasteele de dappere man: hij zette aan zijn letterlievende landgenoten 'n soortement hexameter voor! Dat hij hierbij in het kielzog voer van de Duitser Denis, doet niet veel ter zake. Hier te lande was hij een innovator en zijn hexameters zijn heel wat minder gekunsteld dan de latere van Vosmaer in zijn vertaling van Homerus.

Van de Kasteele zelf schrijft in zijn Voorrede: 'In den eersten aanvang mijner vertaling is de Hoogduitsche uitgaaf van Denis, in hexametrische verzen, meest door mij gevolgd; maar weldra heb ik, om nader bij 't oorspronkelijke te blijven, al mijne aandacht alleenlijk bepaald bij de Engelsche overzetting van Mac-Pherson zelf....' Voor hem is 'Ossian' nog steeds 'n *overzetting*, zodat hij zich ten opzichte van de keuze van zijn metrische vorm vrij man gevoelt. En omdat hij voor zijn schuld aan 'n Duitse voorganger uitkomt, maar alleen met betrekking tot het begin van 'Fingal', heb ik voor 'n taxatie van zijn littérair kunnen mij bepaald tot 'n enkele passage in de zesde zang, waarin dan de mogelijke Duitse invloed kan worden verwaarloosd.

Het hierboven geciteerde Engels wordt dan onder zijn handen:

''t Wolkengespan van den nacht daalt rollend omlaag. Tegen Cromlach
Vestigt de duisternis zich; en de noordlijke sterren verrijzen
Over den rollenden vloed van Erins golven. Zij toonen
Door den zweevenden nevel, hun vuurige kruinen. Van verre
Ruischt de wind in het woud. Een sombere stilte verspreidt zich
Over de vlakte des doods. Nog stijgt, langs 't donkere Lena,
Carrils stem in mijn oor. Hij zong van 't geluk onzer jonkheid;
Toen we, in 't gezelschap der jeugd, in de dagen van voorige jaren,
Aan den oever des Lego's, elkander ontmoetend, de schelpen
Vrolijk rond lieten gaan. Zijn gezang werd door Cromlach beantwoord.
Op het geruisch hunner winden verschenen de schimmen der genen,
Daar hij van zong; en men zag hen, voorwaarts geboogen, met blijdschap,
Luisteren naar het geschal, dat den lof hunner daden verbreidde.
Wees mij gezegend, o geest van Carril! in 't midden uws draaiwinds!
O! dat gij wildet, mijn vriend, in mijn hof mij bezoeken, wanneer ik
's Nagts mij in eenzaamheid vind'! Ja! gij komt mij bezoeken. 'k Hoor dikwils
Over mijn harp, van verr' aan den wand, uw vlugtige vingren;
En dat flauwe geluid roert zachtkens mijne ooren. Maar, zult gij
Ook niet eens spreken tot mij in mijn droefnis, en mij verhalen,
Wen ik mijn vrienden zal zien? - Maar ach! gij verdwijnt in 't gemurmer
Van uw' wind, die door 't hair van den grijzen Ossian fluistert!

Nu verzamelen zich aan den opgang van Mora de helden
Tot een feestmaal. De vlam van duizend veeljarigen eiken
Kraakt in den wind. De kracht van de schelpen gaat rond; en de blijdschap
Blinkt op der helden gelaat.....'

1) Fingal, Book VI. Mijn uitgaaf is de Tauchnitz-editie van 1847. 'n Moderne Engelse is mij niet bekend. *The strength of the shells* = de feestdrank. Het is 'n 'kenning', die bij Ossian vaak voorkomt.

'n Goed vertaler heeft voor drieërlei te zorgen; ten eerste mag zijn stof niet uitdijen; ten tweede moet zijn woordekeus zo wezen, dat hij in dezelfde sfeer blijft; ten derde moet hij de gedachtegang van zijn origineel handhaven. Indertijd heb ik daarvoor de formule gegeven van het bewaren van massa, sfeer, en lijn. Wat het eerste betreft, heeft v.d. Kasteele zijn taak, door het kiezen van 'n metrische vorm, zwaarder gemaakt. Lettergrepen komen in zo'n geval telkens te kort, en dan gaat men omzien naar stoplappen.

De allereerste regel levert ons daarvan 'n voorbeeld; te weten *wolkengespan*, waar Macpherson zich vergenoegt met *clouds*. De alleen door het metrum gevorderde aanvulling klinkt Homerisch, en brengt ons daardoor uit de Ossianische sfeer; gelukkig is de lijn bewaard. Iets dergelijks nemen we waar in regel 3, alwaar het woord *vloed* is binnengesmokkeld. Iets geweldigers vinden we in regel 24. Vanwaar dat *kraakt*? Macpherson heeft alleen *burning*, maar dat wordt weergegeven door ‘vlam’. Het geestesoor van de vertaler heeft hem het kraken van al dat eikenhout aan de hand gedaan.[1)] En we kunnen de aandikking hier billijken als vergoeding voor 'n aantal tekstverzwakkingen. De *steeps* van Cromla (2) zijn verdwenen; toch is *steilte* 'n aardig woord en het gezichtsbeeld wordt door de weglating ervan heel wat vager. Van de Kasteele heeft (4) *zweevenden [nevel]* in pl. van ‘vliegende’. Waarom? Hij vertaalt (5) *roars* met het dierbare woord ‘ruischt’; waar ‘loeit’ zou moeten staan. Door ‘Carrils stem’ te verplaatsen naar het midden van de zin breekt hij de oorspronkelijke lijn en verandert daardoor het effekt. ‘Verhalen’ aan het eind van regel 19 is onidiomatisch en zou ‘berichten’ dienen te zijn. 'n Aanhoudende stormwind (*blast*) murmelt (of murmert) niet, maar kan gonzen (20) en *whistles* (21) laat zich niet zonder aanmerkelijk verlies weergeven met *fluistert*, ook alweer zo'n dierbaar sentimenteel woord.

Ook regels 7-9 tonen 'n grote ‘verzwakking door aanlenging’. Wat de hexameters als zodanig aangaat zijn regels 5, 6 en 7, met hun caesuur telkens op dezelfde plaats, lang niet gelukkig; en de voorlaatste voet van regel 16 (- en 'k hoor) is dat ook niet. Toch laten zich die hexametereerstelingen wel lezen.

Laten we tans Bilderdijks vertaling van datzelfde stuk onder de loupe nemen.

‘Het schaduwkleed der nacht ontrolt zich langs de dalen.
't Gebergt van Kromla schijnt zijn spitsen in te halen.
Het Noordgestarnte rijst op Erins golvend meir,
En schudt zijn vlammend hoofd door 't stormig nevelweêr.
De Nachtwind gonst door 't woud en fluistert door 't getakte.
Een doodsche stilte heerscht door Lenaas donkre vlakte.
De zangtoon van Karril vliet lieflijk door mijn oor.
Hij loopt den zoeten tijd van onze jonkheid door,
De vrienden onzer jeugd, de lust van vroeger jaren,
Toen Legoos oever klonk van onzer beider snaren!
't Gebergt' geeft andwoord aan zijn klanken. 't Geestendom
Vliegt hupplend op zijn stem in nevelwolken om.

1) Bilderdijk wijst in 'n aantekening op het ongerijmde van die duizend brandende, oude eiken. Men stelle zich dat eens voor. Ofwel 'n bosbrand, maar dan pakt zelfs 'n heldenschaar zijn biezen, ofwel 'n Herkules-karwei, waarvoor 'n afgestreden heldenschaar bedankt.

Gezegend zij uw ziel! gezegend! Roem der Zangeren.
ô Dat ze met uw vuur mijn' boezem mocht bezwangeren!
ô Troostte ze in de nacht mijne aaklige eenzaamheid!
Maar, ja, gij troost uw' vriend wanneer zijn boezem schreit.
Vaak hoor ik op mijn harp, aan 't rustbedde opgehangen,
De tokkling van uw hand, en waan den toon te vangen,
Waar mijn aandoenlijk hart uw grepen in herkent.
Ach, meld me, meld mij 't perk, het eind van mijne ellend;
Meld, meld mij 't uur, dat ik mijn Vaadren weêr moog vinden!
Dan ach! gij gaat voorbij in 't ruischen van de winden,
En niets, niets blijft mij dan het weemlen van de lucht,
Die 't grijze hoofd beroert en door mijn lokken zucht.

Nu kwam 't verwinnend heir ten feestdisch aangetogen.
Een duizend eiken brandde en wolkte naar den hoogen.
De beker ging in 't rond. De gulle heldendronk
Ontvlamde 't Krijgsmansoog, dat van genoegen blonk.'

Behoudens 'n doodenkele *kenning* ('feast of the shells') is de diktie van Ossian-Macpherson zo direkt als men maar kan wensen, en in 'n tijd die zich te buiten ging aan *sons of Mars, fils d'Esculape, Titans goldne Strahle, la gent marécageuse, the feathered songsters of the grove*, mitsgaders *zanggezinde reijen* en *zuivre hemelval*, is dat 'n verdienste, die zeer hoog moet worden aangeslagen. We hebben gezien, dat Van de Kasteele zich bij zijn vertaling behoorlijk vrij heeft gehouden van soortgelijke stijlsieradiën, - hoe staat het met Bilderdijk?

Het antwoord is: hij mag zich hier aan achttiende-eeuwse fraaiïgheden al niet bezondigd hebben, hij is lang niet zo'n nauwgezet vertolker van zijn origineel als de ander. Hij is er niet tevreden mee en siert het op, dikt het aan, waar hij kan, zonder de minste angstvalligheid. Daarvoor is hij nu eenmaal Bilderdijk. En het is 'n feit, dat zijn alexandrijnen - men mag alle waardering hebben voor hun artisticiteit en hun klankrijkdom - hem zó hebben geholpen bij het 'omhooghalen' van de zijns inziens te weinig gewiekte woorden van Ossian, dat men hier kan spreken van 'n zeer eigenmachtige herschepping en niet van 'n vertaling, zelfs niet van 'n poging daartoe. Macpherson leverde Bilderdijk zo iets als 'n stramien om op voort te borduren. Meer niet.

Dat begint al met de eerste regel, die in zijn geheel beantwoordt aan de eerste zin van ons Engelse fragment. Het Nederlands is hier sonoorder, maar ook vager, dan het origineel. Vager; want in plaats van de onbeschroomd aangewezen wolken krijgen we nu 'n schaduwkleed te.... zien? Hoe zien wij het? Als 'n karpet of als 'n gewaad? Tegen de laatste onderstelling verzet zich eigenlijk het werkwoord *ontrolt*. 'n Gewaad, dat zich ontrolt, - het valt moeilijk zich zo iets voor te stellen, en men vraagt zich af, wat voor beeld deze uitdrukking bij Bilderdijk zèlf kan hebben opgeroepen. En dan 'langs de dalen' - alleen ter wille van het rijm!

De veel minder welluidende tweede regel geeft als vergoeding voor die mindere welluidendheid 'n eigengevonden beeld. Het gebergte van Kromla - het origineel sprak van steilten - schijnt levend te worden: het haalt zijn (in het origineel niet aanwezige) spitsen in, en men *ziet* hier inderdaad iets, al is zo'n suggestie van 'n gebergte als insekt dat zijn sprieten inhaalt, nog al kleinerend. Wat Bilderdijk verder bedoelt met het Noordgestarnte, - met 'n hoofdletter, die doet denken aan de naam van 'n bepaald sterrebeeld, - is niet duidelijk. Van de Kasteele heeft daar, tekst-

getrouw, ‘de noordelijke sterren’. Maar Bilderdijks vierde regel maakt van Ossians tekenend Engels onzinnig Nederlands en 'n totale miskenning van het origineel. Dat die sterren als vurige koppen - gloeiende spijkers - door de nevel komen te zien, elk afzonderlijk, dat is natuurgetrouw en logisch; maar dat éne vlammende hoofd van *het* Noordgestarnte, dat éne hoofd, dat zich schudt door het ‘nevelweer’, - geloofde Bilderdijk zelf aan de echtheid van dat beeld?

Vijfde en zesde regel: Waar is het woud en waar de vlakte? Ossians *distant* geeft te kennen, dat we ons het bos op de achtergrond hebben te denken. Bilderdijk heeft het woord, anders dan zijn mededinger, maar laten schieten en het resultaat is vaagheid. Van het slagveld - *the plain of death* - is niets overgebleven, en dat stond nog wel aan 't eind van 'n zin! Maar als aanlengsel is: ‘fluistert door 't getakte’ erbij gekomen. Want *vlakte* vroeg om 'n rijm en noch *hakte*, noch *plakte*, noch *smakte* voldeden.

Evenals bij Van de K. is in regel 7 *Karril* beroofd van zijn effekt, al is zijn vlietende zangtoon ook nog zo liefelijk. Overigens geeft Bilderdijks tekst hier (met inbegrip van regels 8 en 9) heel wat verwatering te zien van Ossians bondigheid. En wat te zeggen van het in nevelwolken rondhuppelende geestendom? Het is 'n paskwil op het goedgeziene origineel.

Ook de met vuur bezwangerde boezem, die Bilderdijk Ossian laat afbidden, is vrije, maar niet erg gelukkige, eigen vinding. Het retorisch herhalen van het woord ‘gezegend’ doet de alexandrijn tot de vereiste dikte zwellen, maar wordt evenmin als de herhalingen in reg. 20 en 21 gewettigd door de oorspronkelijke tekst. Aan de andere kant, wat is er geworden van de ‘eddying winds’?

Regel 16 kan verdedigd worden met 'n beroep op: *Why dost thou not speak to me in my grief*?, dat verderop komt. Maar waarom moest Ossians harp door B. aan 't rustbedde worden opgehangen? De tekst van Macpherson zegt uitdrukkelijk, dat hij *hangs on the distant wall*. Misschien valt deze of gene lezer, evenals ik de eerste keer, over dat aandoenlijke hart, waarmee Bilderdijk Ossian begiftigt in regel 19; niemand van mijn kenissen gebruikt het woord in deze betekenis van ‘voor aandoeningen vatbaar’. Maar volgens de laatste druk van Van Dale is het met ‘aandoenlijk’ in orde; zelfs wordt dit gebruik niet eens gesignaleerd als verouderd.

Hoe de verraderlijke alexandrijnen Bilderdijk telkens weer noopten tot aanlengen, tot wat de Engelsen *padding* noemen, blijkt al zeer sterk uit regels 22-24, die met hun drieën 'n totaal opleveren van dertig woorden ('*t* niet meegerekend) tegenover zeventien in het oorspronkelijk. ‘Blijft’ in reg. 23 is er met de haren bijgesleept. De Engelse tekst weet alleen, dat Karrils geest voorbijgaat en dat de wind fluit door Ossians grijze haar. Die wemelende lucht die door zijn lokken zucht, - die wil mij gans niet bekoren.

We kunnen nog wijzen op vier, ook alweer aangelengde, regels, die ons aan het slot 'n *ontvlamd* krijgsmansoog te zien geven, dat van genoegen *blinkt*; - hetgeen ons 'n contradictio in terminis lijkt. Maar hierover zullen we niet meer uitweiden, omdat vermoedelijk de meeste lezers van deze beschouwing zullen instemmen met de volgende conclusie: dat de vergeten hexameters van de onberoemde P.L. van de Kasteele het als vertaling van ‘Ossian’ èn om hun juist weergeven van de tekst èn om

hun economie het verreweg winnen van de alexandrijnen van 'n ongetwijfeld groter littéraire figuur, die door zijn gemakkelijk uitingsvermogen - ‘So facile’, zou 'n Engelsman zeggen - ertoe kwam, evenals later Schaepman, de stromend-galmende woordenaanvoer uit zijn onbewuste te beschouwen als pure bezieling.

Bilthoven.

WILLEM VAN DOORN.

Een ongewone beeltenis van Athene.

Over de personnages van Vosmaer's Londinias valt een kleine bijzonderheid te vertellen, die naar ik meen onbekend is. Zoals men zich herinneren zal, brengen de tochtgenoten een bezoek aan het Brits Museum, waar zij het beeldhouwwerk van Athene's tempel bewonderen. Als zij in een dispuut over de betekenis van een der fragmenten gewikkeld zijn, verschijnt hun opeens Athene zelf. Niet echter in de klassieke gedaante van de godin, maar als een dochter des lands.

> ‘. . . . . De gelijknis
> Droeg zij van eene der maagden van 't land, klaaroogig en krachtvol,
> Rijzig, het goudblond haar kroont fier het gelaat als een helmbos.
> 't Aanschijn lijkt het ivoor, dat de Karische vrouw met het purper
> Opkleurt; 't fijne gebloemde gewaad, dat de sierlijke schouders
> Dekt, zwelt breeder op zij en van achter in kunstige plooigroep,
> Dalend van onderen eng tot den voet, en het teekent den rythmus
> Schoon van de lichaamslijnen. Zij zagen haar aan met bewondring.’

Heeft Vosmaer hier een eigen beeld van Athene gegeven, putte hij uit zijn fantasie, of heeft iemand model gestaan? een geoorloofde nieuwsgierigheid, want in zijn aantekeningen achterin de 2e druk (Leiden, 1877) noemt Vosmaer als een van de onderwerpen, waarmede latere varia-schrijvers zich kunnen bezig houden, de identiteit van de helden van zijn Odyssee.

Welnu, in een exemplaar van de Leidse uitgave, dat enige tijd geleden in het antiquariaat voorkwam, bevonden zich enige bladen in het handschrift van de dichter met verklaringen van de inhoud en hij schrijft daar: ‘Het meisje, in welks gedaante Athene optreedt gelijkt als twee droppelen water op zeker iemand.’ Wie, wordt er niet bij vermeld en het zou moeilijk geweest zijn dat uit te vinden, als niet kort daarop een exemplaar van de 1e druk ('s-Gravenhage, 1873) te voorschijn was gekomen, dat het antwoord aan de hand doet. Het bevat nl. een inscriptie met de initialen C.V., luidende: *Δεσποιν□ γλαυκωπιδι □λδ□*. Is *δεσποινα* al een titel die niet iedereen toekomt, het epitheton behoort niemand anders dan Zeus' dochter. Er kan dan ook geen twijfel aan bestaan of deze Holda is degeen die Vosmaer een deïficatie waardig keurde. Waarbij dan te vermelden valt, dat Holda een pseudoniem is nl. (de Kempenaer, kolom 208) van de Haagse letterkundige mevr. A.J.F. Clant van der Mijll-Piepers, die Vosmaer gekend kan hebben doordat zij door haar huwelijk behoorde tot de familie van zijn vrouw, zelf een Clant. Bovendien was zij sedert 1871 medewerkster aan Vosmaer's *Ned. Spectator*. Zij is bekend gebleven door een in 1906 verschenen vertaling in vijf delen van de dramatische werken van Ibsen.

H.W. BOSSCHA.

Genusverandering bij stofnamen.

Er zijn heel wat stofnamen waarbij het genus onzeker is: er is weifeling tussen *de* en *het*. Als we aannemen dat de *Woordenlijst* van Beets (1914) een niet ver in het verleden liggende toestand juist weergeeft, dan krijgen we de indruk dat het *de*-genus aan de winnende hand is. Veel Nederlanders van benoorden de Moerdijk, die niet iedere dag bij hun spreken de *Woordenlijst* of een daarop gebaseerd woordenboek raadplegen, zullen met enige verwondering vernemen dat de volgende woorden in de *Woordenlijst* uitsluitend het genusteken 'O.' hebben, dus alleen als *het*-woorden gelden: *caoutchouc, dril* (linnen weefsel), *grind, hachée, katoen, lak, notemuskaat, opium, parfum, pek, plamuur, pluche, satinet, snot, trijp, vernis, was* (van bijen), *zuivel* en *zult*. Ik voeg hieraan toe enige woorden, die bij Beets niet voorkomen, naar de 21e druk van Koenen's *Handwoordenboek*, waar het exclusieve 'o.' misschien nog meer verwonderen zal, omdat deze publicatie van zoveel latere datum is (1946) dan die van Beets. In Koenen[21] dan zijn uitsluitend onzijdig: *beits, carbid, celluloid, lysol, pasta, pilo, vermouth*.

De mate van verwondering zal uiteenlopen naar de persoon en naar de afzonderlijke woorden, maar bij enkele zullen wel alle benoordenmoerdijkse lezers het neutrum zo onmogelijk achten dat ze geneigd zijn, aan een vergissing of een drukfout in de geraadpleegde lexicografische werken te denken. *Een glas goed vermouth* zal op de meeste Noordnederlanders de indruk van gecreoliseerd Nederlands maken, en *zuur zult* zullen ze niet gemakkelijk uit prijslijsten van vleeshouwers kunnen staven.

Inderdaad bevestigt Koenen[21], in vergelijking met Beets, de indruk dat het *de*-genus voortgang maakt. Zo zijn *grind, katoen* en *was* bij Koenen-Heeroma 'o. en v.', en bij *zult* wordt, blijkbaar nog met aarzeling, 'ook v.' erkend. Nog groter is de aarzeling bij *opium*: 'soms ook v.': het is ook niet gemakkelijk, het v. te erkennen bij een woord dat zo'n correct-latijnse neutrale uitgang vertoont. Wij zullen straks evenwel nog zien dat er wel duidelijker sprekende formele hindernissen zijn, die zonder veel bezwaar zijn of worden 'genomen'. Een aarzelende concessie naar v. toe doet Koenen[21] ook bij *pek. Pluche* is zelfs al alleen v., zulks in tegenstelling met de nog recentere Van Dale, die alleen nog o. erkent. Moest ik mijn mening zeggen (maar de persoonlijke verschillen zijn op dit onzekere terrein groot), dan zou ik Koenen te radicaal achten: *stoelen met rood pluche* komt mij nog geenszins onmogelijk voor.

Er zijn ook bij Beets al verscheiden stofnamen die naast het O. ook al het V. of het M. hebben. Wat de keus tussen deze twee laatste distinctieven in elk afzonderlijk geval bepaald heeft, kunnen we onbesproken laten. Zo zijn o.a. behandeld *bitter, chloor* (hier is Koenen[21] tot het enkele 'o.' teruggekeerd), *havermout, kaneel, marsepein, (turf)molm, rubber, sajet. Teer*, bij Brill, *Nederl. Spraakleer* I[4] (1871), 151 nog onbestreden onzijdig, is bij Beets 'O., ook V.'; *fruit* bij Brill eveneens onzijdig, heeft bij Beets al het V. voorop. *Mastik* (dit is de enige spelling die Beets toelaat) is in de *Woordenlijst* zelfs alleen M.; bij Koenen[21] is het 'v. en o.'.

Tegenover de vele voorbeelden waar de *Woordenlijst* in strijd met het tegenwoordig gebruik alleen O. heeft, staan er maar een paar waarbij zich het andere voordoet. Bij *drop* (geneesmiddel) en *vuilnis* erkent Beets alleen V., bij het laatste misschien mede wegens het suffix *-nis*, dat immers

in overgrote meerderheid *de*-woorden vormt. Met het voorbehoud dat in deze aangelegenheden past (hoe meer men zich met het genus van stofnamen bezighoudt, hoe minder men geneigd is tot apodictische uitspraken) zou ik zeggen dat het neutrale genus bij beide woorden ten minste even gebruikelijk is. Brill, *Nederl. Spraakl.* I[4], 150 noemt *drop* zelfs uitsluitend onzijdig, en op bldz. 166 *vuilnis* 'onzijdig als collektief'. Dit 'als collektief' betekent vermoedelijk 'omdat het collectief is', en niet dat Brill het in eventuele andere betekenissen vrouwelijk acht.

Hoe men ook over de keus van de lexicografen inzake het genus moge oordelen, bij de meeste van de totnogtoe besproken woorden staat vast dat het neutrum het oudst is. En dat geldt ook voor de meeste van de hierna nog te bespreken woorden: het aantal stofnamen die tussen *de* en *het* weifelen, is nog lang niet uitgeput, en wordt in dit opstel ook niet uitgeput. In de grote meerderheid van de gevallen waar het genus weifelt, mogen we dus vaststellen dat het *de*-genus zich uitbreidt. Voorzover het franse woorden zijn, kan bij de bepaling van het oorspronkelijk genus de opmerking van waarde zijn die Salverda de Grave, *Franse Woorden in het Nederlands*, 322, maakt: '(ik) wil de nadruk leggen op het feit dat het n e u t r u m bij voorkeur het geslacht is der overgenomen woorden'.

Een oorspronkelijk neutrum is zeker niet het woord *steen*. Toch doet zich bij de namen van gesteenten een bijzonder geval voor, en het genus van *steen* is daarbij van belang. Men leest in grammatische werken dat zulke woorden als voorwerpsnaam mannelijk, als stofnaam onzijdig zijn. Brill, *t.a.p.* 151, beperkt dit nog tot de '*namen der edele steenen*, die mannelijk zijn, omdat men er het mannelijk woord *steen* bij denkt, wanneer *een enkele steen* bedoeld wordt', maar '*onzijdig*, zoodra men *de stof in het algemeen* op het oog heeft, als *het agaat, het saffier, robijn, erts*[1)]*, topaas* enz. Zelfs het woord *steen* is in dit geval onzijdig.'

Koenen [21] wil dat van *steen* niet zo algemeen laten gelden: 'wordt *steen* meer als een verzamelende stofnaam opgevat, dan is *steen* v.' Of de gebruikers van het woordenboek door deze formulering voldoende wegwijs worden gemaakt, kunnen we in het midden laten. Die formulering zou misschien niet in de eerste plaats doen verwachten dat *Waalsteen* en *IJselsteen* het distinctief 'v.' krijgen, maar *tufsteen* en *zandsteen* niet. Beets heeft *IJselsteen* en *zandsteen* niet, maar geeft *Waalsteen* (stofnaam) als M., vermoedelijk in aansluiting bij de voorwerpsnaam. *Hardsteen* is èn bij Beets èn in Koenen [21] nog uitsluitend onzijdig. Intussen zal niemand de realiteit van *die hardsteen die ze voor dorpels gebruiken* ontkennen. Het *WNT.* noemde trouwens in het eind van de vorige eeuw *hardsteen* 'als stofnaam vr. en onz.', en die qualificatie is in dit verband interessant, omdat het artikel h a r d s t e e n van de hand van Beets is. We zullen niet trachten na te gaan waarom Beets hier voor het vrouwelijk genus geopteerd heeft - een keus die te opmerkelijker is omdat er bij de citaten enige zijn die masculiene buigingsvormen bij de stofnaam vertonen -, maar alleen vaststellen dat Beets toen het *de*-genus ook voor de stofnaam *hardsteen* heeft erkend. Een overtuigend voorbeeld van dit genus bij de algemene stofnaam *steen* is ook *helse steen* 'lapis infernalis'.

1) Het woord *erts* doet in deze omgeving wat vreemd aan, èn omdat het niet de naam van een edele steen is, èn omdat we moeilijk kunnen aannemen dat Brill een voorwerpsnaam *de erts* kende.

Ieder die een woordenboek van artikel tot artikel nagaat, of zelf zich met bescheiden of meer wetenschappelijk lexicografisch werk bezighoudt, weet dat de beminnelijkste inconsequenties zich daarbij voordoen, ook al staat de bewerker overigens als een nauwkeurig man bekend. Niets is dan ook verder van mij dan de lust tot jacht op zulke inconsequenties in woordenboeken. Wie aan die lust wil toegeven, kan bij de *steen*achtige woorden zijn lezers nog heel wat meer vermakelijke stof bieden dan hier is opgediend. Zoveel is, bij alle weifeling en tasten van de woordenboeken, wel zeker dat de neiging tot neutrum maken van de steennamen en het woord *steen* zelf, bestaan heeft en onmiskenbare blijvende gevolgen heeft gehad. Juist in dit verband, waar het accent gelegd wordt op een - in het algemeen blijkbaar jonge - tendentie van *het* naar *de* bij stofnamen, is het van belang, vast te stellen dat in wat oudere tijd ook een tendentie van *de* naar *het* heeft bestaan en gewerkt. Als nu blijkt dat de werkelijkheid lang niet (meer?) klopt met de toestand die woordenboeken en grammatica's, zij het met weifeling, beschrijven, dan kan men dat op twee manieren verklaren, terwijl de ene verklaring de andere niet geheel hoeft uit te sluiten. Het is n.l. mogelijk dat de oude tendentie van *de* naar *het* niet tot een definitieve onderscheiding in genus van stofnaam en voorwerpsnaam heeft geleid, zodat het onmiskenbaar voorkomende *de*-genus van deze stofnamen een ‘relict’ zou zijn. Het is ook mogelijk dat de steennamen in latere tijd zijn meegetrokken door de jongere tendentie van *het* naar *de*.

Er zijn meer substantiva, die officieel neutra zijn als stofnaam, maar als voorwerpsnaam het *de*-genus hebben. Daartoe behoren bijv. *balein, draad, duffel, kurk, koraal*. Met enig recht zou men bij die groep kunnen aansluiten *bont*, hoewel dat gewoonlijk er niet bij wordt vermeld. Het is toch niet te ontkennen dat vrouwen, al naar de eis van de mode of de stand van hun beurs, een *zware bont*, een *brede* of een *korte bont* dragen, al is het *het*-genus voor dat bonten voorwerp nog niet onbekend.

Het schijnt dat het onderscheid ook bij andere woorden van de groep niet streng gehandhaafd wordt. Het *WNT.* zegt bijv. van *kurk*, dat het als stofnaam ‘vr. en vooral vroeger onz.’ is. Heeft de bewerker soms het officieel geldende onderscheid niet te veel willen forceren? In ieder geval geeft hij een voorbeeld van *de kurk*, pronominaal als *zij* aangeduid, uit 1855. Van *draad* vermeldt het *WNT.* in het geheel geen onzijdig genus, wel van *koperdraad* en *ijzerdraad*, bij het laatste woord met de toevoeging dat het in Zuid-Nederland ook als stofnaam mannelijk is. Het ligt voor de hand, de onzekerheid bij sommige van deze woorden op dezelfde wijze te beschouwen als die bij *steen* c.s.

Nog andere tegenstellingen, door de woordenboeken gehandhaafd, gaan in de praktijk van het spreken niet of niet meer op. Zo is in de *Woordenlijst afval* in de betekenis ‘het afvallen’ M., maar in de betekenis ‘het afgevallene’ O. Naar mijn taalgevoel is *afval* in de eerste betekenis stellig uitsluitend *de*-woord, maar anderzijds zou ik niemand veroordelen die zegt *de afval gaat naar de vuilnisbak*.[1)] Als het onderscheid ooit goed gevestigd is geweest, gaat de stofnaam hier kennelijk de *de*-kant op.

Poeder (poeier) is volgens de *Woordenlijst* onzijdig, maar als ‘fijn-

1) Nadat het bovenstaande geschreven was, las ik in het Stads- en Academisch Ziekenhuis in Utrecht *droge afval* op een daarvoor bestemde emmer aan de wand.

gestampt geneesmiddel' vrouwelijk. Ook hier is de werkelijkheid anders: *de poeier* is als stofnaam heel gangbaar. Het *WNT.* trouwens, dat het woord 'in de meeste beteekenissen onz.' noemt, verwijst zelf naar enige aanhalingen (waaronder niet alleen jonge) van *de poeder*. Het lichtelijk gemeenzame, maar tijdens de oorlog nogal eens gebruikte *in de poeier (liggen, bombarderen)* heb ik nooit anders dan zo gehoord. En *bleekpoeder* is zowel in het huishouden als de blekerij wel uitsluitend *de*-woord.

Enigszins anders ligt de verhouding bij *stof*, dat als 'stuifsel' *het*-woord is en ook meestal als zodanig voorkomt. Toch mogen we niet de vele Hollandse huismoeders als onbeschaafd brandmerken, die bij gelegenheid zeggen *je stikt er in de stof* of *je kunt er in de stof wel schrijven*. Van Wijk erkent dit genus in het *Et. Wdb.* door eenvoudig te constateren 'h e t en d e '. Het *WNT.* zegt van dit woord *stof* dat het 'door verwarring met *Stof* (I) soms vr. gebruikt' wordt. De mogelijkheid dat het met s t u i v e n verwante *stof* naar zijn genus de invloed van het andere *stof* < oudfrans *estoffe*, fr. *étoffe* heeft ondergaan, is niet te ontkennen, maar dat de betekenis van het woord, zijn karakter van stofnaam, doorslaand is geweest voor het verloop, is toch wel zeer waarschijnlijk.

Cement wordt door de woordenboeken eenstemmig als *het*-woord opgegeven, en meestal hoort men het ook zo gebruiken, vooral in de bij niet-vaklieden nogal gewilde overdrachtelijke betekenis. Maar de vakman heeft het over *goeie cement*. Als het *WNT.* opmerkt dat het woord 'in Zuid-Nederland ook mannelijk' is, dan heeft het daarin zeker gelijk: in de helft van de door Van Beughem in zijn *Bijdrage tot .... het geslacht der zelfst. naamwoorden in de Zuidndl. dialecten* gebruikte bronnen komt het als zodanig voor. Toch zou ik op grond daarvan niet willen veronderstellen dat de Noordnederlandse metselaar die *cement* als een *de*-woord behandelt, een oude traditie handhaaft.

Een woord waarbij het Zuiden zonder twijfel het oude bewaart door het als *het*-woord te behandelen, is *stijfsel*, dat Beets terecht alleen als *de*-woord vermeldt, terwijl Brill, *t.a.p.*, 165, het nog als onzijdig opgeeft, als behorende tot 'de woorden op *sel*, als zij ... beteekenen .... het *voorwerp* of *de stof, waarmede de werking geschiedt*'. Het woord *stijfsel* is inderdaad een interessant voorbeeld van de teruggang van het neutrum bij stofnamen, omdat het toont dat de neiging tot het *de*-genus niet altijd geremd wordt door formele genuskenmerken als waartoe het suffix *-sel* zonder twijfel behoort.

Als formeel gekenmerkt zou men ook het woord *aroma* kunnen beschouwen (hoewel *de thema* leert dat het griekse *-ma* ook buiten de semantische sfeer van de stofnamen niet altijd een deugdelijk voorbehoedmiddel tegen de 'deneutralisering' vormt). En inderdaad hoort men zelden anders dan *het aroma*, zolang het 'geur' betekent. Zodra evenwel *aroma* vloeibaar in een flesje zit, stoot niemand zich meer aan *die aroma is te scherp* of *geef me de aroma eens aan*; eerder zou *het aroma* hier vreemd aandoen.

Met een degelijker beschermend genuskenmerk, zo zou men geneigd zijn te denken, is *jodium* toegerust. Het woord is dan ook èn in de *Woordenlijst* èn in Koenen [21] èn in de nieuwe Van Dale uitsluitend onzijdig. Maar ook hier is de praktijk anders. *De* jodium, *die* in een flesje in de kast staat, is nog overtuigender *de*-woord dan *de* aroma in het flesje. Daarbij kan ongetwijfeld hebben meegespeeld dat dit *jodium* is verkort

uit *jodiumtinctuur*. Een dergelijke, het *de*-genus bevorderende omstandigheid kan echter, zover

ik weet, niet hebben gewerkt bij *arsenicum*, dat als wetenschappelijke naam van het scheikundig element zeer zeker neutrum is, maar iemand die een arsenicumkuur doet, wordt door de huisgenoten aan zijn verplichtingen herinnerd met *denk erom dat je de arsenicum niet vergeet* en *we zullen nieuwe arsenicum moeten bestellen.* *Opium* is niet het enige woord dat, niettegenstaande het neutrale *-um*, voor de *de*-neiging heeft moeten zwichten. En *petroleum*, dat blijkens citaten in het *WNT.* ook neutrum is geweest, heeft het latijnse genus van *oleum* al zo radikaal verloochend, dat het in de *Woordenlijst* terecht alleen V. is. Het neutrum had het hier ook wel bijzonder moeilijk tegenover *de petrolie*.

Zelfs voor de regel, dat een samenstelling het genus van het tweede lid heeft, houdt de neiging tot *de* bij stofnamen geen halt. Toen ik voor het eerst op *de griesmeel* opmerkzaam werd gemaakt, dacht ik aan een persoonlijke eigenaardigheid van mijn zegsvrouw. Sedert echter heb ik het *de*-genus van *griesmeel* uit zoveel huishoudens bevestigd gekregen, dat er niet meer aan te twijfelen valt, al is het dan voorlopig een specifiek 'vrouwelijk' genus. Maar de meeste mannen zullen toch ook van *de appelmoes* en *de bessensap* spreken, al zijn *moes* en *sap het*-woorden. Bij de twee laatste woorden zou men kunnen denken aan invloed van het genus van het eerste lid[1)], zoals De Vooys, *Ned. Sprkk.*[2], 48, doet voor *ogenblik*, weliswaar met aarzeling (noot *ald.*). Die invloed zou ook in aanmerking komen voor *havermout*, hoewel weinig Nederlanders ook het simplex *mout*, voorzover ze het kennen, anders dan als *de*-woord zullen behandelen. *Mout* is namelijk in de *Woordenlijst* en in Koenen [21] alléén onzijdig. En met wat goede wil zou die verklaring ook kunnen dienen bij het huishoudelijke (nog niet algemene) *het goed in de sop zetten*, als we de omweg via *zeepsop* willen aanvaarden. Van *zeepsop* zou dan het *de*-genus kunnen zijn uitgegaan, en dan ook op het simplex *sop* toegepast. Een dergelijke invloed van het eerste lid is misschien niet geheel te loochenen, maar zou toch nooit die uitwerking hebben gehad, als de betrokken woorden niet juist stofnamen waren.

Het is gemakkelijk, de voorbeelden te vermenigvuldigen van onzekerheid met overhelling naar *de*. Die onzekerheid komt aardig uit bij nieuwe stoffen met nieuwe namen. Zo is *bakeliet* wel overwegend een *het*-woord, en het zal daarbij steun vinden in wat oudere woorden op *-iet* als *eboniet* en *grafiet*. Maar *de bakeliet* is toch lang niet zo onmogelijk als *de zilver*. Als neutrum zou ik ook *nylon* willen classificeren, zonder evenwel ook maar het minste bezwaar te durven maken tegen *de Amerikaanse nylon is de beste*. De vrij jonge ontlening *bacon*, die bij Beets nog niet staat, is èn in Koenen [21] èn in de nieuwe Van Dale onzijdig gemaakt, waarbij wel de analogie van *spek*, eventueel *vlees*, invloed zal hebben gehad. Maar komt *bacon* als broodbelegsel bij slagers en huisvrouwen wel ooit anders dan als *de*-woord voor? *Gluton*, ook nog niet bij Beets, is eveneens èn in Koenen[21] èn in Van Dale [7] als onzijdig opgegeven. Waarop dat berust, kan ik niet nagaan. Heeft het neutrale genus van lat. *gluten, -inis* 'lijm' er aandeel in gehad, eventueel in combinatie met het *-on*, dat hier - in onderscheiding met *bacon*, waar het alleen grafisch is - voor een 'griekse' neutrale uitgang

1) Als het juist is, dat bij het boven besproken *draad* het neutrum zwakker staat dan bij *ijzerdraad* en *koperdraad*, kan bij de composita het genus van *ijzer* en *koper* van invloed zijn geweest.

kan doorgaan? Hoe dat zij, voor mij is het *de*-genus veel gewoner: *waar staat de gluton? Geef de gluton eens aan*. Wil men hierbij aan invloed van *lijm* denken, dan is daar wat voor te zeggen. Maar als *lijm* aan de orde komt, is het in deze samenhang moeilijk, de opmerking binnen te houden dat ook *lijm* geen ongestoorde *de*-traditie achter zich heeft. Het *Mnl. Wb.* noemt het '(m. en?) o.', welk distinctief Van Wijk in het *Etym. Wb.* verduidelijkt tot 'o.(m.?)', terwijl het *WNT.* de bewijzen voor het middeleeuwse masculinum blijkbaar zo zwak acht, dat het het mnl. genus alleen als 'onz.' opgeeft. *Lijm* behoort kennelijk ook tot de stofnamen die van *het* naar *de* zijn verschoven, al is die verschuiving hier dan niet van de laatste tijd. Van *lijm* naar het verwante *leem* is een kleine stap verder op de afdwaalweg van nieuwe naar oude woorden. *Leem* is in alle woordenboeken onzijdig. Het *WNT.* erkent dat het 'gewestelijk ook m.' is, maar geeft toch een, vermoedelijk niet-gewestelijke, aanhaling uit Krecke, *Chemische Technologie* (1881) van *de leem*, waarop in een volgende zin met *deze* wordt teruggekomen. Zou *leem* misschien ook, juist in de kringen die er dagelijks mee te maken hebben, meer *de*-woord zijn dan de woordenboeken doen blijken, evenals *cement*? Bij Van Beughem, *a.w.*, 41, kan men zien dat in Vlaams-België het masculinum bij *leem* goed vertegenwoordigd is; volgens Pauwels, *Bijdrage ... geslacht .... substantieven in Zuid-Nederland*, die *leem* wel, maar *cement* niet behandelt, is het onzijdig genus zelfs vrijwel tot West-Vlaanderen beperkt (bldz. 91 en kaart 1).

Om nu tot de nieuwe stofnamen terug te keren, men kan de weifeling bij woorden als *gluton, nylon, bakeliet, plastic* enz. ten dele daaruit verklaren dat zulke nieuwvormsels nog geen traditie hebben. Toch is de doorslag naar *de* onmiskenbaar. Het zou mij niet verwonderen als juist weer de vakman van *de triplex* sprak, al is dit woord, verkort als het is uit *triplexhout*, stellig als neutrum zijn korte loopbaan in het Nederlands begonnen. Zo'n geval is ook *alpaca(zilver)*, dat mij inderdaad als neutrum het meest vertrouwd is. Maar *die alpaca* zou mij geenszins stuiten. Het nieuwe geneesmiddel tegen tuberculose, *p*ara-*a*mino-*s*alicylzuur, dat met een letterwoord *pas* heet, is wegens *-zuur* tot neutrum voorbestemd, maar in sanatoria is *de pas* tenminste even gewoon als *het pas*.

Hoe meer het materiaal aanzwelt, hoe billijker het verlangen van de lezer wordt naar een verklaring. Maar die kan ik tot mijn spijt niet geven. Een zegsvrouw wees mij erop dat de *de*-woekering vooral in de huishoudelijke sfeer ligt. Inderdaad hebben we in het bovenstaande al heel wat keukenwoorden ontmoet. En evenals *de griesmeel*, behoren *de stof* (stuifsel), *de sop, de katoen, de flanel* voorlopig meer tot de vrouwen- dan tot de mannentaal. Zo zal ook Beets, als hij bij *chloor* een V. toelaat, wel aan het bleekmiddel gedacht hebben, dat in het huishouden niet anders dan *de chloor* heet, terwijl Koenen [21] met zijn enkele 'o.' meer de wetenschappelijke benaming *chloor(gas)* op het oog heeft gehad. Maar al wilden we aanvaarden dat de 'ont-*het*-ting' in de huisvrouwentaal is begonnen (wat voor *appelmoes, bessensap, stijfsel* en *griesmeel* wel buiten twijfel staat), dan is daarmee nog geen verklaring gegeven. Laat het waar zijn dat de huisvrouw met voedings- en reinigingsingrediënten en textielstoffen in meer dagelijkse en intiemer aanraking komt dan de man, dan zou dat eerder een reden zijn voor groter 'zuiver-

heid' ten aanzien van het genus dan voor ontsporing[1]. De veronderstelling dat de grote meerderheid van *de*-stofnamen de minderheid van *het*-stofnamen zou hebben meegesleept, bevredigt maar matig of helemaal niet, juist als men die 'analogie' wil laten beginnen onder de mensen van het vak. Zo weinig waarschijnlijk het is dat juist de metselaar van *de cement* zou zijn gaan spreken 'naar analogie van' *de specie* of *de kalk*, zo weinig waarschijnlijk is het dat juist de huisvrouw *de griesmeel* is gaan zeggen naar *de rijst, de gort, de bloem* enz. enz., of *de flanel* naar *de wol* enz. Er zijn bovendien èn in de keuken èn in de 'textiel' woorden genoeg die hun neutrale genus behouden hebben. *Griesmeel* had gesteund kunnen worden niet alleen door *meel* zelf en andere composita daarvan, zoals *tarwemeel, roggemeel*, maar ook door *zout, vet, vlees, nat, deeg, water, brood, gebak* e.a. En namen van textielstoffen als *katoen* en *flanel* zouden een nog krachtiger steun kunnen vinden in de vrij talrijke woorden uit dezelfde sfeer, die onwankelbare neutra zijn gebleven, zoals *linnen, laken, garen, lint*, en niet te vergeten het veel gebruikte algemene woord *goed*.

Diernamen zijn in overgrote meerderheid *de*-woorden, maar zover mij bekend heeft *het paard* nergens genus-invloed ondergaan van *de ezel* of *de os*, of *het schaap* van *de geit*, of *het varken* van *de koe. Vlas* is ongerept neutrum kunnen blijven tegenover de numerieke overmacht van *tarwe, rogge, gerst* en *haver*. En als zich bij zulke neutra een neiging tot *de* openbaarde, zou die niet juist het eerst bij boeren of vlassers te wachten zijn.

De verklaring van de deneutralisering van stofnamen komt vooral niet nader, als men let op het verloop van de pronominale aanduiding bij die woorden. Het is bekend dat in vrijwel heel Nederland benoorden de grote rivieren het gebruik van *ze* bij niet-neutrale stofnamen zeer algemeen is[2]: *soep, melk, koffie, wijn, thee, honing, wol, katoen*, enz., zulks niettegenstaande het feit dat deze woorden in het zuidelijk taalgebied, dat de drie genera onderscheidt, merendeels mannelijk zijn. Uit gegevens die ik daarover heb verzameld, en die ik bij gelegenheid eens bekend hoop te maken, blijkt nu dat dit *ze* op terugtocht is, en langzamerhand provinciaal of 'burgerlijk' begint te worden. Daarbij is het opmerkelijk dat, wanneer men niet eenvoudig met *hij* reflecteert *(die soep is niet te eten, hij is aangebrand* of *zet de melk af, hij gaat overkoken)*, heel dikwijls juist *het* wordt gebruikt. Die omstandigheid zou eerder een veldwinnen van het *het*-genus doen verwachten dan de uitbreiding van *de*, die wij in feite waarnemen.

Het mag wat onbevredigend zijn, niet anders te kunnen doen dan een tendentie aan een behoorlijk aantal voorbeelden te laten zien, zonder voor die tendentie een redelijke verklaring te kunnen geven. Maar de feiten op zichzelf zijn het kennisnemen waard, en de verzamelaar hoeft ze niet voor zich te houden, ook of juist als hij zich bewust is met zijn verzameling

1) Van 'ontsporing' gesproken: een spoorwegman zegt altijd *het wissel*. De juiste etymologie van *(spoorweg-)wissel* is mij niet bekend, maar het komt mij geenszins onmogelijk voor dat *wissel* uit *wisselspoor, wisselstel* of *wisselpunt* (vgl. eng. *the points*??) is verkort, zodat de vakman hier het oude 'zuivere' genus zou bewaren tegenover de leek, die van *de wissel* spreekt. Zoals de spoorwegman ook wel het oude bewaart met zijn steevaste *de viaduct*.

2) Zie hierover o.a. Royen, *Pronominale problemen*, 75 vlgg.

lang niet volledig te zijn geweest. De mededeling ervan kan een ander aanleiding geven, het materiaal aan te vullen en daardoor wellicht tot een verklaring te komen.

De hier gegeven bijzonderheden aangaande het verloop van *het* naar *de* zijn waargenomen vooral in de grote steden van westelijk en centraal Nederland. Schaarsere, meer incidentele gegevens uit oostelijker en noordelijker streken wettigen het vermoeden dat het vrij algemeen is bij allen die beschaafd Nederlands spreken in het gebied boven de grote rivieren, dat in het algemeen maar twee genera onderscheidt. Het is mij niet bekend, of dezelfde tendentie zich ook openbaart in dat gedeelte van het gebied met drie genera waar de algemene beschaafde omgangstaal een behoorlijke positie heeft, dus bijv. in de steden van Noord-Brabant en Nederlands-Limburg. Zo ja, dan zou het van belang zijn te weten, of daarbij voorkeur is voor het masculinum dan wel voor het femininum: de keus tussen de twee zou immers bij beschaafd sprekende Brabanders en Limburgers blijken aan de wijze waarop zulke stofnamen pronominaal worden gereflecteerd.

Utrecht, Augustus 1950.

C.B. VAN HAERINGEN.

Wespen. Vgl. *N. Tg.* 41, 77 vlg.

A. Valentijn's vertaling van Ovidius' *Amores* (in deel I van *Alle de Werken*, A'dam 1697) opent met het volgende opschrift: ‘Wij, die eerst vijf boekjens van Naso waren, sijn nu in drie gekrompen: dit begrip keurde onsen schrijver voor 't ander. Want schoon iemant in ons te lesen geen vermaak mogt scheppen; sal hij evenwel, doot 't afsnijden van twee boekjens, met overlesen minder wespen in 't hoofd getrokken hebben’. Voor ‘Want ... getrokken hebben’ heeft het Latijn:

> Ut iam nulla tibi nos sit legisse voluptas,
> At levior demptis poena duobus erit.

poena heeft hier de waarde van ‘kwelling, bezoeking’; *wespen*, ‘hinder, lastveroorzakende beuzelingen’.

Geraffineerd.

WNT 12, 176 lezen wij i.v. *raffineeren*: ‘Zie ook *geraffineerd*’; een raadgeving, die eerst in de naar wij hopen niet te verre toekomst kan worden opgevolgd. Op de plaats, waar het woord in Dl. IV zou moeten staan, zoekt men het vergeefs. Daarover zal trouwens niemand verbaasd zijn, die zich rekenschap geeft van de tijd waarin dit deel tot stand kwam, en van de praktijk die de toenmalige Redactie toepaste met betrekking tot het opnemen van bastaardwoorden.

raffineren werd, wat *WNT* l.c. niet vermeld is, door Kiliaen opgenomen in zijn *Appendix peregrinarum* etc. *dictionum*, met de vertaling ‘purgare, repurgare, perficere sal, argentum, etc.’. Hij maakte onderscheid tussen vreemde woorden die burgerrecht hadden verkregen, ‘à vulgò passim receptas (dictiones)’, - deze staan in het woordenboek zelf, - en andere welke in zijn appendix werden bijeengeplaatst. Van de overdrachtelijke toepassing, ons in het pp. bekend, is nog geen aanduiding te vinden. Toch is deze betekenis niet zo jong als men geneigd is te denken. Wij vinden

haar in Valentijn's Ovidius, Minne-Digten I, VIII: ‘Daar is sekere (isser iemant die een geraffineerde hoerewaardin wil kennen), daar is een sekere bes enz.’ De latijnse tekst heeft geen aequivalent waarvan dit *geraffineerd* de vertaling zou zijn:

> Est quaedam, quicumque volet cognoscere lenam,
> Audiat! Est quaedam, etc.

L.C.M.

Aantekeningen bij Mariken van Nieumeghen.

Het is bijna een kwart eeuw geleden, dat iemand zijn voornemen te kennen gaf een voordracht te houden over Mariken van Nieumeghen en bemoedigd werd met de opmerking, dat het onderwerp was leeggepraat. Intussen toonde zijn voordracht, die men kan afgedrukt vinden in T T L 1927, het tegendeel overtuigend aan. En toen Beuken in 1931 een uitgave bezorgde van M.v.N., kon-hij nog een aantal studies verwerken, die na 1927 verschenen waren: over de prioriteit der prozafragmenten[1)], over het Antwerps karakter en de mogelijke Antwerpse oorsprong[2)], over de herkomst van de naam Moenen[3)], over de verschillende Maskeroen-figuren[4)], het klooster der bekeerde zondaressen te Maastricht[5)], en de historische waarheid van het spel[6)]. En na de inleidende studie van Beuken kwamen er nog steeds meer artikelen, die detail-verklaringen brachten of nieuwe aspecten op dit rederijkersspel boden: van J.W. Muller o.a. over *in den boom* en de naam Moenen[7)], van Heinz Haerten en Serrarens over de aard van het spel en het historisch karakter van Moenen[8)], van Van Stockum over de overeenkomst en het verschil met de Faustsage[9)], terwijl De Vooys nog opmerkzaam maakte op strofenbouw[10)]. De kwestie van de auteur werd nog eens bezien door J. Knippenberg en Van den Berg[11)], terwijl Bax nog eens de historiciteit van Mariken en Moenen aan de orde stelde[12)]. J. Wolthuis gaf een aantal merkwaardige notities over de legende van M.v.N. in Duitsland en Italië[13)], over de casus reservati[14)], over een paar edities en een filologische kwestie[15)], en ten slotte bestreed hij nog het artikel van Barnouw in de Germanic Review van 1931, die trachtte aan te tonen dat het proza een omwerking van oorspronkelijke verzen zou zijn[16)]. Inmiddels bezorgde hij een nieuwe uitgave van het stuk, in de inleiding waarvan hij op verschillende aangelegenheden van en rond M.v.N. nieuw licht liet schijnen. En ten slotte bracht dan Van Mierlo zijn geheel nieuwe studie over vorm en auteur[17)].

Het onderwerp is zelfs met al deze studies, die er de laatste 25 jaren verschenen, nog niet leeggepraat. Trouwens dat is een kunstwerk nooit, omdat het zo veelzijdig is en men het van velerlei zijden kan benaderen, maar ook omdat in een bepaalde tijd slechts bepaalde aspecten in het zicht

1) M.E. Kronenberg in N Tg 1930 (23) 24-43; - W.H. Beuken in T T L 1931 (19) 111-112; - A.J. Barnouw in The Germanic Review 1931 (6) 81 vlgg.
2) J. Gessler in De Gulden Passer 1927 (5) 79-88.
3) A. Hegmans in Med VA 1930, 263 vlgg.
4) D.W. en Belfort 1927, 799-806.
5) J. Notermans in T T L 1928 (16) 174-180.
6) J. van Mierlo in Med VA 1929, 915-945.
7) Ts 1933 (52) 143-154.
8) Vondelkroniek 1933 (4) 147-153; - T T L 1935 (23) 172-185.
9) Hand. 19e Ndl. Phil. Congres 1946, 53-54.
10) N Tg 1938 (32) 109.
11) Studiën, 1937 (128) 128-132; 226-234; - N Tg 1944 (38) 114-115. Beiden wijzen op een Nijmeegse auteur.
12) N Tg, l.c.
13) Neoph 1933 (18) 28-36.
14) Ts 1936 (55) 301-304.
15) Levende Talen 1947.
16) N Tg 1949 (42) 241-5.
17) Med VA 1949, blz. 57-85.

komen, en wat zelfs op een gegeven moment moeilijk voor nieuwe beschouwingen aanleiding kan geven, later onder andere omstandigheden nieuwe problemen kan stellen, of andere aspecten bieden. De vragen die aan een literair werk worden gesteld, zijn afhankelijk van de geestelijke occupatie, van de cultuurhouding, de geestelijke gerichtheid en de bizondere interessen van een bepaalde persoon of een bepaalde tijd.

Intussen zijn er in M.v.N. nog altijd enige teksten, die niet, of niet voldoende, of verschillend, of foutief verklaard zijn. Het is mijn bedoeling enkele daarvan aan een nader onderzoek te onderwerpen, en enige andere plaatsen te bezien in hun historisch verband en in betrekking tot aard en geest van het hele spel.

1. vs. 210: *Ick en ben die beste van mijnen maghen niet.*

Wanneer Moenen Mariken de vraag stelt: of ghi met mi versamen wilt in jonsten (195), en Mariken eerst wil weten wie hij wel is, dan paait hij haar met wat schone beloften. Ze laat zich daardoor niet afleiden en vraagt nog eens nadrukkelijk: Wi sidi dan? Waarop de duivel antwoordt: (208-11)

> Wat leyt u daeran?
> Wie ick ben en soudi met rechte vraghen niet.
> *Ick en ben die beste van mijnen maghen niet*.
> Maer u dat ic emmermeer niet dan jonste en toge.

Koopmans, Poelhekke en Wolthuis geven bij vs. 210 geen verklaring. Haslinghuis[1)] beweert dat hieruit blijkt, dat we in Moenen niet een opperduivel, maar een dier vele lagere helse geesten te zien hebben, zoals ook Mephistopheles in de Faust er een is. Voor dit laatste verwijst hij naar Faust, waar Mephisto tot Faust zegt: ‘Ich bin keiner von den Groszen’. Haslinghuis neemt de tekst dus zeer woordelijk op en ziet er geen litotes in, die er toch duidelijk genoeg aanwezig is. Anders raakt het verband met het volgend vers wel helemaal zoek, dat dan zou zijn: Ik ben in mijn familie wel van lagere rang, maar voor jou zal ik toch aardig zijn. F.M. Huebner[2)] nam het dan ook op in figuurlijke zin wanneer hij vertaalde: ‘Nicht mehr als mein übrig Gesinde ich tauge’, d.i. ik ben net zo erg als de rest van mijn familie. En Beuken verklaart: ‘Hij is erger dan een gewone duivel’. Al verschillen Huebner en Beuken nu van Haslinghuis dat zij de tekst figuurlijk opvatten, zij komen met hem overeen in de opvatting van: maghen. Alle drie verstaan zij daaronder: de duivelen. Het wil ons echter voorkomen dat onder maghen niet slechts de duivelen moeten begrepen worden, maar alle geesten: gevallen engelen èn getrouwe engelen. Moenen zegt dan bedekt: dat hij een duivel is; maar toch niet zo bedekt of Mariken vermoedt het, en reageert dan ook: Ghi sijt die viant vander hellen (214). Er is een schrijnend heimwee in Moenen, dat zich ontlaadt in een soort galgenhumor. Datzelfde heimwee treft men vooral aan in Duitse en Engelse spelen, zoals Haslinghuis opmerkt[3)]; men vindt het ook in de Passie van Arnoud Graban (± 1500), en zeer openlijk uitgesproken wordt het gehoord

1) De Duivel in het Drama der Middeleeuwen, blz. 137, Leiden 1912.
2) Mariechen von Nymwegen, Inselbücherei, Leipzig, 1919.
3) o.c. blz. 29.

in Middeleeuwse exempelen[1]. Zelfs bij de komische figuren als de duivels in het Spel vander Nyeuwervaert breekt de bewustheid van gevallen engel te zijn nog door, b.v. vs. 329: 'Dat wij uuten hemel waren geworpen Dat sullen sij (de mensen) noch zwaerlijck betalen'. Zelfs de naam van de duivel: Nijt, die so herhaaldelijk in de M.E. voorkomt, berust op de gedachte van uit de hemel gestoten engel.

De figuur van Moenen is een overgangsfiguur van de oude naar de nieuwe tijd. De Middeleeuwse clownachtige duivels leven hier en daar nog in hem voort. Wanneer hem zijn prooi ontglipt bijt hij nijdig op zijn knappers, hij blaast helse vonken uit oren en bakkes (1000-1). Er is echter al op gewezen dat hij b.v. in de verleidingsscène noch het ruig-borsteligangstwekkend gedrocht, noch de hansworst van vroeger is[2], maar hij is een 16e eeuwse charlatan, die zich aandient als 'een meester vol consten' (196-7), 'een goed cadet', een wonderdokter, een clairvoyant (578-82; 700). Hij zal nog opzienbarende dingen verrichten (643) en men zal nog als een God aan hem geloven (646). Maar in dat superioriteitsgevoel komt telkens het schrijnende dat zijn macht beknot is (159; 162-3; 644; 682-4; 1002-4): 'Ent mi die Opperste niet en belet'; 'Tes al niet, en mi die Opperste warachtich Gheen volle consent en gheeft eendrachtich'. Juist als gevallen engel weet hij zich geheel van God afhankelijk. Deze menselijke duivel, die niet meer een type, maar een persoonlijkheid is[3], is theocentrisch als de Middeleeuwen èn als de Barok. En zo laat hij zich in schampere weemoed uit: 'Ick en ben die beste van mijnen maghen niet'.

2. *Modicack, Cacabo en uutgebacken.*

Zoals we al opmerkten heeft de duivel nog veel van de gangbare Middeleeuwse toneelduivels. Wanneer het hem naar wens gaat, is hij steeds triomferend. Zo, wanneer hij Mariken uit het hoofd heeft gepraat om nighermancie te leren (251), wanneer hij de Moeye ten verderve voert (436 vlgg.), wanneer hij veel kwaad sticht te Antwerpen (556 vlgg.; 618 vlgg.). Gaat het hem echter niet naar wens, dan is zijn taal rauw en plat. Zijn tegenstander Gijsbrecht is dan een 'pleckaert' (660, 680, 987) of een 'hoeresoen' (987); dan roept hij Lucifers leveren, longheren ende milte aan (880) of Lucifers achterqueerne (772) en Lucifers billen (816), of de duivel Modicack (870, 998), of krijst het in zijn razernij uit (922-3):

> Hulpe, melcflessen van corten blisse!
> Minen steert ic bepisse van rechte quaetheden!

De tierende Moeye spreekt in dezelfde stijl, die er o.a. tweemaal het 'eersgat' (369, 377) in betrekt. Leendertz schreef dan ook wel in een onbewaakt ogenblik neer: 'Behalve in het geschimp van de tante zal men geen enkel onvertogen woord vinden'[4]. Dergelijke platheden treffen we aan zowel in de Middeleeuwse spelen als in het werk

1) Vgl. De Vooys, Middelnederlandsche Legenden en Exempelen, blz. 164, 's Gravenhage 1900.
2) Haslinghuis, o.c. blz. 131; Muller in Taal en Letteren, 1905 (15) 243; Serrarens, T T L 1935 (23) 183.
3) Haslinghuis, o.c. blz. 131.
4) Middelnederlandsche Dramatische Poëzie, blz. CXXIX, Leiden [1907].

van Bosch en Brueghel, die zich gaarne verlustigen in aposteriorismen en schatologismen. We ver-

wijzen slechts naar Die Hexe (45), Drie Daghe Here (12-3, 331, 336), Truwanten (188), Playerwater (330), Buskenblazer (189), Sacrament vander Nyeuwervaert (443) en naar de hellestukken en duvelriën van Bosch en Brueghel, en zelfs naar Brueghel's Spreekwoorden. De volkshumor is rauw en veroorlooft zich graag grappen op wat Felix Timmermans in zijn Pallieter noemt 'het meest belachelijke deel van den mensch', en alles wat daarmee samenhangt. Dat wás zo en ís zo. Alleen nam men in de Middeleeuwen ook in de kunst op dit punt geen blad voor de mond.

We menen dat er nog drie plaatsen zijn in M.v.N. die in dezelfde geest moeten worden opgevat. In zijn verbolgenheid roept Moenen tweemaal de duivel Modicack (870, 998) aan, en dreigt hij Mariken 'ghecoust, ghescoeyt in Cacabo' (885) te voeren. Na de herbergscene in Den Boom bralt Moenen als een charlatan:

> Ick sal, eer een jaer, meer dan duysent sielen verlacken.

Hij voelt echter zijn beperktheid en voegt er aan toe:

> Maer alst hem belieft, so heb ick uutgebacken (588-9).

Voor zover ik zie heeft men tot nog toe daar niet op gewezen.

De betekenis van Cacabo is duidelijk. Cacabo, eigenlijk de ablativus van cacabus, betekent ketel; dikwijls bizonder de ketel, waarin misdadigers gepijnigd werden; verder bij uitbreiding de hel. In Middeleeuwse Latijnse spreekwoorden komt cacabus nog in zijn oorspronkelijke betekenis voor. Jakob Werner, Lateinische Sprichwörter des Mittelalters 1912, vermeldt blz. 6 een spreekwoord uit de 12e eeuw: Aureus ut cacabus sit, vult argenteus uncus: Bij een zilveren haak hoort een gouden ketel; en blz. 97 een 13e eeuws: Tangentem cacabi maculat fuligo vetusti. De vertaling daarvan vinden we bij Harrebomée, I, 396, maar komt ook al voor in het Hildebrandslied: So wie hem selven aen enen ketel wrijft, Hi heeft gaerne van den roet (vs. 97-8). Bij Jeroen Bosch ziet men ketels in de hel, waarin de verdoemden gekookt worden. In een exempel, aangehaald bij De Vooys[1], wordt verhaald van een helleput, 'die grooter scheen dan geheel aertrijck en in dien put so sach sij hangen eenen ketel, die bij naer soo groot was als den put, en in desen ketel saten ontallijcke sielen en dien ketel was vol viers en die vlammen gingen op totten hemel toe en hij was oock binnen vol solfer en pek'. Hier is de hel zelf nog één grote ketel. In het Sacrament vander Nyeuwervaert, is sprake van 'al ons ketels' (332) en van 'den meesten ketele' (837). In M.v.N. wordt evenmin als in de Eerste Bliscap onser Vrouwen (649, 830) nog aan een ketel gedacht.

In verband nu met de voorliefde voor aposteriorisme, waarvan de Middeleeuwse spelen en met name M.v.N. blijk geven, is *Cacabo*, zo komt het mij voor, in relatie gevoeld met het woord cacken. Eveneens het woord *Modicack*. Indien dit woord een kabalistische omzetting zou zijn van cac(o) daemo(n)[2], dat nog vóór Kiliaen wordt aangetroffen in Ischyrius' Homulus van 1536, dan kreeg het hier bedoelde element nog sterker accent. Ook Haslinghuis rekent Modicack tot de schatologie[3]. Dat beide woorden door Moenen met de bedoelde zinspeling gebruikt werden ligt geheel in de lijn

1) o.c. blz. 291.
2) Michels in T T L 1927 (15) 17.
3) o.c. blz. 168.

van zijn gedragingen. Ze worden door hem juist gebezigd, wanneer het hem slecht gaat, en in die omstandigheden bedient hij zich bij voorkeur van rauwe en platte taal. Maar ook nog dit. Het woord cacken wordt in het Hoogduits voor het eerst aangetroffen in 1495, in een Nederlandse tekst in 1514. Het schijnt dus pas ontstaan te zijn in de tweede helft van de 15e eeuw. Een nieuw woord nu wordt gaarne gehanteerd, en een woord met enige klankgelijkheid met een ander woord, bizonder als aan dat ander woord een luchtje is, bekomt in bepaalde kringen gemakkelijk suggestieve gevoelswaarde. Het woord is misschien ontstaan als onomatopee, en volgens het Etymologisch Wdb van Franck-Van Wijck is het waarschijnlijk door bemiddeling van de artsen of de Latijn lerende jeugd ontleend aan het Latijnse cacare. Hoe ook ontstaan de beide woorden Cacabo en Modicack associeerden gemakkelijk met dit pas ontstane woord. Zou het woord cacken voortgekomen zijn uit Latijns geschoolde kringen, dan denken we onder hen het eerst aan de laat-Middeleeuwse onderwereld, aan de rabauwen, vaganten en het gilde van de Blauwe Schuit, met hun voorkeur voor het platte en ongegeneerde. En Moenen, de man van de zeven vrije kunsten en tegelijk niet de beste van zijn magen, doet zich voor als een uit de eerste rangen van dat gilde. Zo iemand, dan voelde hij wel het eerst de woorden Cacabo en Modicack in verband met het nieuwe, het opkomende woord.

Iets dergelijks treffen we later nog aan in de strijd tussen de Amsterdamse dichters van de Duitse Academie en de predikanten, wanneer Vondel de consistorie te lijf gaat met zijn Amsterdamsche Kakistorie of Muytschool[1)] en Jacob Cats de Academie daarop van antwoord dient met zijn Amsterdamsche Kakademie ofte Guyt-school[2)].

Het wil mij voorkomen dat ook uutghebacken in de mond van Moenen tot dezelfde schatologische categorie behoort. Het Mnl W 8, 871 verklaart: ‘uitgebacken hebben: bakker af zijn, geen brood meer bakken; bij uitbreiding zijn bedrijf niet meer uitoefenen, niets meer (kunnen) uitvoeren of uitrichten’. De enige plaats die Verdam aanhaalt is de onderhavige van M.v.N. Koopmans verklaart: ten einde zijn, en merkt op: ‘Men lette op de grappige ‘huiselijke’ beeldspraak in de duivelstaal!’. Beuken geeft geen verklaring, maar rekent de uitdrukking tot de gemeenzame taal, waarin ze nòg voorkomt, en daarom zeer passend in de mond van de duivel. Wolthuis vertaalt eenvoudig: is het met mij uit, en Poelhekke acht het woord op zich zelf blijkbaar duidelijk genoeg. Koopmans en Beuken hebben er in ieder geval taal in herkend die past in de mond van de duivel. Nu is de taal van Moenen, zoals we boven al lieten zien, doorgaans niet ‘huiselijk’ of ‘gemeenzaam’, eer rauw en plat.

Zoekt men bij Kiliaen backen op, dan vindt men daar de uitdrukking backen in de panne, waarbij hij verwijst naar scijten. In de idiotica van De Bo, Cornelissen-Vervliet, Cornelissen, Joos, Rutten, Schuermans, Teirlinck heb ik vergeefs gezocht naar deze betekenis van het woord. Maar in West-Brabant hoort men in de platte volkstaal *bakken* in dezelfde zin, en in de algemene volkstaal van vandaag treft men nog synoniemen aan als: uitgescheten, uitgepoept in dezelfde zin als in M.v.N., n.l. niets kunnen uitrichten. Van Haeringen wijst er in zijn bespreking van de nieuwe Van Dale

1) W.B. 3, 298.
2) Van Lennep, De Werken van Vondel III 48.

op, dat de studieterm: *uitgekakt* ontbreekt[1]. Hij voegt er de betekenis niet aan toe, maar die is ongetwijfeld als de zo juist bedoelde. De volkse humor, spot en sarcasme zijn vol van dergelijke grofheden. We hebben ze voor onze Middeleeuwse spelen al gesignaleerd. Voor de 17e eeuw behoeven we, om dat te constateren, Hooft's Warenar en Huygens' Trijntje Cornelis er maar op na te slaan, en verder Vondel's Lietgen van Reyntgen de Vos, Rommelpot vant Hanekot, De Poeten tegens de Consistorie, Medaillie, Haec libertatis ergo, Blixem van 't Noordhollandsche Synode en verdere hekeldichten van Vondel, en de tegendichten die daarop loskwamen. En dan spreken we nog niet van de 17e eeuwse kluchten. Onder de woorden in dit genre van het Nederlandsch Woordenboek treft men lange lijsten van excerpten aan van de 16e tot de 20e eeuw.

3. vs. 119: *Op een cussen binden*.

Muller heeft meer dan 40 jaar geleden op het volkskarakter van dit spel gewezen: ‘Mariken's afscheid van haar oom, de zoo bitter teleurstellende ontvangst door haar moei, de ontmoeting met Moenen, het onderhoud van den over haar wegblijven ongerusten oom met zijn zuster, het gelag in de herberg met de “banckghesellen” en Mariken's voordracht in hun midden, het vertoonen van het wagenspel op de markt, Mariken's opstand tegen Moenen, de herkenning van haar oom te midden van de meewarige burgers, de strijd tussen duivel en priester, en eindelijk haar berouw, bekeering, biecht en boete, bekroond door hare begenadiging: het is een reeks van tafereelen uit het toenmalig volksleven, alle even natuurlijk en waar’[2]. Dat volkse element spreekt ook uit het veelvuldig gebruik van spreekwoorden. We treffen er o.a. aan: iemand antwoorden zoals de duivel zijn moer doet (124); iemand door het oog van een naald doen kruipen (236); iemand in een kofferken sluiten (380); iemand met mosterd opeten (371); in den droeven of claren wijn (376); kinnebakken also root als een eersgat met vuysten geslegen (368-9); en nog een aantal rauwere die de uitgaven van Poelhekke, Beuken en Wolthuis de leerlingen bespaarden. Wellicht zijn het niet alle spreekwoorden of vaste volksuitdrukkingen en heeft de schrijver zelf er enige in de volkse trant geformuleerd. In hoeverre de dichter zelf deze formuleringen maakte, in hoeverre hij ze overnam uit de bestaande ‘taalschat’, zou zijn na te gaan aan de talloze verzamelingen van spreekwoorden vanaf de M.E. tot op onze tijd.

Eenzelfde behagen aan het spreekwoord als M.v.N. toont, is bij de Boerenbrueghel te constateren, Brueghel, de schilder van het volksleven van zijn tijd bij uitnemendheid, schilder ook van spreekwoorden. Bekend zijn de Twaalf Nederlandse Spreekwoorden in het museum Mayer van den Bergh te Antwerpen, en vooral zijn Nederlandse Spreekwoorden in het Kaiser-Friedrich-Museum te Berlijn, waarop minstens 85 spreekwoorden in beeld zijn gebracht. Van later tijd kennen we nog een schilderij, in de trant van de Nederlandse Spreekwoorden van Brueghel, van

1) N Tg 1950 (43) 208.
2) T en Lett, l.c. 239-240.

Sebastiaen Vrancx, (1573-1647), in het Kon. Museum te Brussel. Leo van Puyvelde heeft het gereproduceerd en verklaard in het Album Isidoor Teirlinck[3]. Eén spreek-

3) Blz. 293-299, Leuven 1931

woord uit M.v.N. komt ook bij Brueghel voor. In vs. 118-9 zegt de Moeye:

> Ick stae quaet ghenoch om den duvel te snoerene,
> Oft om op een cussen te binden, al waer hi kintsch.

En als Moenen het verzoek van Mariken om nighermancie te leren afwijst, motiveert hij dat bij zich zelf aldus (256-7):

> tware om mi te bedwinghen, alst haer paste;
> Oft mi yewers te legghen vaste, daer ic en soude moghen wech noch van.

Koopmans, Beuken en Wolthuis brengen deze twee plaatsen terecht met elkaar in verband; Leendertz en Poelhekke wijzen daar niet op. Ik heb de uitdrukking ‘de duivel op een kussen binden’ nog aangetroffen in een volksboek van deze zelfde tijd. In Die Evangelien vanden Spinrocke, uitgegeven te Antwerpen bij Michiel Hillen van Hoochstraten omstreeks 1520, komen zes oude vrouwen op zes achtereenvolgende avonden haar wijsheid meedelen over en rond het huwelijk. De schrijver, die deze wijsheden zogenaamd optekende uit de mond der vrouwen, zegt: ‘Dese ses vrouwen waren so vroet ende wijs in harer tijt, al haddet gheweest om *den blauwen duvel* te besweren oft *te binden op een cussen*, soe waren sij er abel ghenoech toe ende expart’[1].

Op de Nederlandse Spreekwoorden van Brueghel ziet men links onder in de hoek een venijnig wijf, dat met haar spinrokken de duivel heeft bedwongen, zijn handen en voeten heeft gebonden, en nu bezig is hem boven op een kussen met een grote witte doek de armen aan het lichaam te binden. 't Is duidelijk de baarlijke duivel met twee horentjes op de kop en krauwels aan handen en voeten. Een zeer duidelijke afbeelding van dit hoekje, waar de duivel in het nauw is gedreven, vindt men op de foto van de firma Gevaert te Antwerpen met verklaring van Jan Grauls, en een nog duidelijker in Dr. J.B.F. van Gils: Een andere kijk op Pieter Brueghel den Ouden[2]. Het spinrokken waarmee het wijf de duivel is te lijf gegaan, herinnert aan het geval uit Vanden Vos Reinaerde, waar

> Des papen wijf, vrouwe Julocke
> Quam ghelopen met haren rocke (731-2),

om ‘den bere te nemen sijn lijf’ (720). Brueghel verstond het spreekwoord anders dan Koopmans, die commentarieert ‘op een kussen vastbinden’. Immers we zien bij Brueghel dat de duivel niet vastgebonden wordt aan het kussen, maar dat hem, op een kussen gelegen, de armen aan het lijf worden gebonden, en wel zo gemakkelijk ‘al waer hi kintsch’, alsof hij een kind was dat in doeken en banden wordt gewikkeld. Dr. Robert Müllerheim geeft in zijn werk Die Wochenstube in der Kunst[3] een gedetailleerde beschrijving van het inwikkelen der baby's, waarbij een aantal afbeeldingen van wikkelkinderen wordt gegeven, o.a. van Donatello en van Andrea della Robbia, uit dezelfde tijd dus als van M.v.N. Om ingewikkeld te worden werden de kinderen op een kussen gelegd[4]. Müllerheim geeft daarvan enkele afbeeldingen:

1) Facsimile-uitgave, Den Haag 1910, blz. 2.
2) I plaat IX, 's Gravenhage, 1940.
3) S. 103-123. Stuttgart, 1904.
4) o.c.S. 115-6.

een Duitse van 1510, twee Nederlandse, een van 1600 en een uit de 17e eeuw, een andere van Abraham Bosse uit de 18e

eeuw[1]. Het wikkelkind wordt er, zoals nu wel van zelf spreekt, niet aan het kussen vastgebonden. Al de genoemde plastische voorstellingen geven alzo een duidelijke illustratie èn van 'al waer hi kintsch' èn van 'op een cussen binden'.

Volgens Leendertz is deze uitdrukking ontleend aan de legende van de H. Margareta. Hij zegt: 'Aan St. Margarita wordt de heldendaad toegeschreven, dat zij de duivel op een kussen bond'. Deze commentaar is overgenomen door Koopmans, Poelhekke, Beuken en Wolthuis. Ik betwijfel echter of in de legende van S. Margareta in de uitgebreidste zin genomen, in tekst en plastiek, deze voorstelling wordt aangetroffen. Ik heb ze gevonden noch in Acta Sanctorum, Julii, V 24-44, noch in Künstle, Ikonographie der Heiligen, 11. 421-5, Freiburg i. Br. 1926, noch in Bächtold - Stäubli, Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens V, 1637, Berlin - Leipzig 1932-1934 vlgg., noch in Jos. Braun, Tracht und Attribute der Heiligen in der deutschen Kunst, Stuttgart 1943. Zelfs in het artikel van Oswald E. Erich in Atlantis, dl XI, 173-180 over De bedrogen Duivel treft men niets daarvan aan. Wel ziet men daar dat de duivel op een kussen wordt gebonden, maar van enig verband met de H. Margareta blijkt daar niets.

De H. Margareta van Antiochië in Pisidië, die kort na 300 onder Diocletiaan de marteldood stierf, werd sinds de 7e eeuw in het Westen hoog vereerd. Sinds de 12e eeuw is zij in heel het Westen een volksheilige. Die algemene verering gaf een volks-legendarisch accent aan haar levensbeschrijving in de Legenda Aurea van Jacob van Vitry, die o.a. verhaalt, dat haar de duivel in de gevangenis verscheen in de gedaante van een jonge man, die haar vroeg hem niet te kwellen. Margareta greep hem echter bij zijn kop, smeet hem op de grond, zette haar voet er boven op en zei: Hovaardige duivel, buig u neer onder de voet van een vrouw! De duivel krijste: Margareta, ik ben overwonnen door een jong meisje. Een Passionaal van het einde der 13e eeuw verhaalt hetzelfde als de Legenda Aurea, maar het versterkt het accent: ze trapt hem op de kop en rost hem af. Vertegenwoordigde in de M.E. iedere heilige een bepaalde deugd of karaktertrek: St. Paulus de man van actie, St. Jan de ziener, St. Agnes de maagdelijkheid, St. Margareta de vrouwelijke kracht, die zich toont in haar macht over de duivel, in de 15e eeuw onderscheidt men de heiligen nauwlijks meer van andere mensen; de afstand tussen de alledaagse mens en de heilige is opgeheven en de volksfantasie krijgt vrij spel[2]. In een Neurenberger uitgave van het laatst van de 15e eeuw ziet men een houtgravure waarop St. Margareta de duivel aan een strop meevoert[3]. Ondanks Baronius' kritiek op dit soort voorstellingen ontwierp

1) Resp. fig. 102, 81, 82 en 83. - Zie ook Jan Luiken, Des Menschen Begin Midden en Einde (1712). Het tweede plaatje: Het Kindje bediend; - Chirlandajo: S. Maria Novella te Florence: Naamgeving van Johannes de Doper.

2) E. Mâle, L'art religieux du XIIIe siècle en France[5], p. 285. Paris 1928. Idem, L'art religieux de la fin du moyen âge en France[2], p. 157, Paris 1922.

3) Atlantis XI, 178.

Rubens voor het gewelf der Jesuïeten-kerk te Antwerpen nog de H. Margareta met de draak, die ze aan een lint in bedwang houdt[4]. De Acta Sanctorum[5] delen een

4) Knipping, De Iconografie van de Contrareformatie in de Nederlanden, II, 2, Bussum 1940. - We merken met E. Mâle (l.c. 283) op, dat de Kerk sedert het Concilie van Trente streng is geweest voor de naieve volksvoorstellingen in de heiligenverering. Ze oordeelde zonder twijfel, dat onder zoveel wonderbaarlijks de ware grootheid der heiligen zou schuilgaan. De kerkelijke geleerden van de 17e eeuw kenden hun tijd: ze wilden niet dat het leven der heiligen een aanleiding tot ergernis zou zijn voor de geesten die onder invloed gekomen waren van de protestantse kritiek.

5) l.c. blz. 33 B no. 52.

voorstelling mee waarop de H. Margareta haar voet op een neergesmeten duivel heeft gezet en hem met een hamer bewerkt.

Daarnaast komen in de 15e eeuw voorstellingen voor van gewone vrouwen, tegen wie de duivel het moet afleggen. Op een houtsnede van een onbekende Duitse meester zien we de duivel in gevecht met een vrouw; beiden zijn gewapend met een stok; de vrouw heeft de duivel bij een arm vast en slaat er op los, terwijl de duivel letterlijk retireert[1]. De voorstelling van Brueghel dat een vrouw de duivel op een kussen bindt vermeldden we reeds. Nu had zo'n boos wijf de naam van Griet, of boze of dolle Griet. Het Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens V, 1637-8 zegt: 'In een gedeelte van Nedersaksen en de Nederlanden werd een kwaad spook een zwarte Griet, een boze Griet genoemd. Maar [en hier komt het voor ons geval op aan] dit wezen heeft met de H. Margareta niets te maken, tenzij dat er hier en daar een uiterlijk verband met haar is gelegd'. Dat uiterlijk verband bestaat dan o.a. in de naam, en in het geweld tegen de duivel. Zo'n boze Griet leeft voort in de spreekwoorden: 'Daar twee Grieten in huis zijn behoeft men geen bassende hond'[2], en: 'Het is het liedje van boze Griet: wil je niet, je moet wel'[3]. In verband met de duivel komt ze voor in het spreekwoord: 'Twee Grieten en ééne Anne kunnen den drommel uit de hel bannen'[4]. Bekend is De dulle Griet van Brueghel van 1564, in het Museum Mayer van den Bergh te Antwerpen. Karel van Mander zegt daarvan in zijn Schilderboek: 'die een roof vóór de hel doet', wat Mirande vertaalt: 'die een buit voor de hel weghaalt'. Men ziet ze, met een stok gewapend, evenals op sommige voorstellingen S. Margareta, op de hellemuil toegaan om de duivel zijn prooi te ontrukken. Voor zover ik zie is het binden van de duivel op een kussen niet uit de volks-legende van S. Margareta ontleend, maar is uit de volksverbeelding rechtstreeks in de spectaculaire bedrijvigheden van de dolle Griet gekomen. De schrijver van Mariken van Nieumeghen heeft de Moeye in haar razende furie als zo'n Griet opgevat. Zo'n dolle Griet treft men later nog aan in Brabbelingh 78 van Roemer Visscher:

> De beste Griet, seydt Mieuwes, die men vant
> Was, die de Duyvel op het kussen bant.[5]

Jan Vos heeft dit woordelijk overgenomen in zijn Klucht van Oene. De uitdrukking de duivel op het (of: een) kussen binden leeft nog voort in West-Vlaanderen en in het land van Waas[6]. Ze wordt daar gebruikt voor een vrouw die bizonder flink en 'lang niet gemakkelijk' is. Wanneer de

1) Atlantis XI, 180.
2) Harrebomée I, 259*a*
3) Ibid. Er is een klucht van de Qua Grieten, van 1644. - De naam Boze Griet is later overgedragen op het kanon. En nu nog wordt een vrouw die weet te veroveren een Griet genoemd.
4) Ibid. I, 16*b*.
5) Jan Grauls nam in zijn Spreekwoorden van P. Brueghel deze tekst uit het W N T over, maar veranderde ten onrechte de rijmen vant: bant in vont: bont.
6) Vgl. De Bo, Westvlaamsch Idioticon^2, 243*a*, en Joos, Waasch Idioticon, 196*a*.

Moeye zegt dat ze de duivel wel aan kan, dan is dat niets anders dan een aanduiding, zoals Beuken aantekent, voor haar niets ontziende woede.

Dezelfde gedachte staat op een andere manier uitgedrukt in vs. 236-7. Daar zegt Mariken tot Moenen over de macht van haar oom over de duivel:

> Hi soude door die ooghe van eender naelde
> Den viant wel doen cruypen teghen sinen danck.

Het Mnl W bespreekt deze uitdrukking niet. Het Ndl Wdb 9, 1359 echter wel. Daar wordt gezegd: '*Het oog van een naald* wordt genoemd in een bekende bijbelplaats. Matth. 19:24. Daarmede moet in verband staan de zegsw. *hij is door het oog van een naald gekropen* om aan te duiden dat iemand ternauwernood een zware ziekte heeft doorstaan of in het algemeen aan eenig groot gevaar is ontkomen. Waarschijnlijk is oorspronkelijk bedoeld dat iemand in zijn angst iets heeft gedaan, waartoe men in gewone omstandigheden niet in staat is'. Om dit vermoeden te motiveren worden twee uitdrukkingen uit andere talen bijgebracht. 'In het Fransch zegt men van iemand die zeer verlegen is *on te ferait passer par le trou d'une orguille*, in het Duitsch zegt men in toepassing op iemand dien men bang maakt *einen durch ein nadelöhr jagen*'. Het Ndl Wdb had korter bij huis kunnen blijven en de boven aangehaalde tekst kunnen bijbrengen voor zijn vermoeden. Met verlegging van het accent van het voorwerp op het onderwerp treft men dezelfde uitdrukking aan in de Klucht van Oene[1)], waar Oene aan Ritsaert vraagt:

> Als jy alle ding zoo kunstigh weet te kuipen,
> Kan jy dan wel deur et oog van ien naeld, of deur et gat van een klinksnoer
> kruipen?

(Slot volgt).

P. MAXIMILIANUS O.F.M. Cap.

Comes toe.

In *Een speel van drie minners, de coster, de pape ende de jonckere* r. 45 (in Hs. Kon. Bibl., Brussel No. 16912-3, fol. 264vo) vraagt de eerste minnaar, de coster, aan zijn liefje, die boven uit het raam hangt: 'Laet mij toch inne en commes toe'. Bij de voorbereiding van de uitgave van deze klucht voor mijn *Vier Excellente Kluchten* (inmiddels verschenen) struikelde ik op de vreemde vorm comm*es*, die ik toen niet kon verklaren.

Toevallig ontmoet ik nu precies dezelfde vorm in *De Spiegel der minnen* van Colijn van Rijssele r. 5983 (in de uitgave van M.W. Immink, Utrecht 1913, bl. 211), waar Vreese voor schande haar handlangster Begheerte van hoochede aanspoort bij het bed van de stervende Katharina te komen om haar een brandende kaars in de hand te geven. Vreese zegt: 'Gheeftse haer in de hant/rasch comes toe'. Waarschijnlijk is dat te beschouwen als een analogieformatie van 'comes af' (o.a. in Eerste Bliscap vs. 614).

J.J. MAK.

1) Alle gedichten van Jan Vos, II, 235, Amsterdam 1726.

Nieuwe Vondel-literatuur II. B.H. Molkenboer O.P.: *De jonge Vondel* (Parnassus - Amsterdam 1950).

Twee jaar na de dood van Molkenboer heeft diens biografie van de jonge Vondel het licht gezien. Wij danken dit aan de goede zorgen van zijn vriend en ordegenoot Dr. L.M.Fr. Daniëls, die in een inleidend woord tevens een korte levensschets van de bekende Vondel-hoogleraar geeft, welke wij niet gaarne zouden hebben gemist.

De jonge Vondel (tot en met 1620) is ondanks zijn statige omvang van bijna 700 bladzijden slechts het eerste deel van de volledige Vondel-biografie in zes delen, die Molkenboer had geprojecteerd en die de bekroning had moeten vormen van zijn literair-wetenschappelijke arbeid. De oorlogsomstandigheden, die steeds meer aan alle normale werkzaamheden een einde maakten, schonken hem aanvankelijk de gelegenheid met de uitvoering van dit reeds lang gekoesterde plan een begin te maken. Maar zij brachten ook veel leed en beproeving; het beeld van Molkenboer dat ons uit de schets van Daniëls het scherpst voor ogen blijft staan, is verbonden met een tragisch moment, dat door de sobere woorden waarmee er van wordt verteld nog te meer indruk maakt: ‘Tezamen hebben wij de verschrikkingen van de laatste oorlogsjaren doorleefd en naast elkaar staande op de Ooyse dijk zagen wij ons huis en ons even dierbaar als kostbaar boekenbezit door het “vratigh vier” verslinden. In een city-bag had Molkenboer het manuscript van zijn Vondelbiografie voor zover ze gereed was, meegenomen bij onze overhaaste vlucht, want dat wilde hij vóór alles redden. In zijn laatste door verzwakking en ziekte bezochte jaren wist hij althans het eerste boek te voltooien. Maar toen waren zijn krachten uitgeput en op 30 Juli 1948 maakte de dood nog vrij onverwacht een einde aan zijn leven’.

Wat Molkenboer met zijn Vondel-biografie beoogde, maakt Daniëls ons duidelijk door een uitvoerig citaat uit diens *Mijn Vondelbiografie en de oorlog* (1945). In de bestaande biografieën hinderde hem de onvolledigheid, als gevolg van de lengte van Vondels leven en de uitgebreidheid van zijn oeuvre, welke tot beperkingen noopten: ‘beperkingen .... die er de schuld van dragen, dat Vondel in zijn volle betekenis van poëet, profeet, denker, burger, mens en Christenman is te kort gedaan. Aan die willekeurige begrenzingen zijn de onhoudbare meningen te wijten over 's dichters ontoereikende begrippen van de openbare quaesties gedurende zijn eerste levenshelft. Daaruit vloeien de misvattingen voort omtrent zijn katholieke en rijkste bloeitijd’ (pag. 8 van de Inleiding). Uiteindelijk echter is het Molkenboer slechts ten aanzien van het eerste der beide genoemde punten gegeven geweest de correcties aan te brengen, welke hij nodig achtte en die er op neerkomen, ‘dat juist in dat embryonale jeugdwerk de sleutels liggen voor het onbevangen begrip van den lateren en rijpen Vondel’ (ibidem).

Het is duidelijk, dat voor Molkenboer het begrip ‘biografie’ dus veel meer omvat dan enkel de schets der uiterlijke levensomstandigheden van zijn dichter, en dat hij volledig aansluit bij de omschrijving der eisen welke tegenwoordig aan een goede biografie gesteld moeten worden, zoals ik deze enkele jaren geleden heb trachten te formuleren: ‘een boek dat diep ingaat op de culturele achtergrond van de behandelde auteur, nauwkeurig zijn oeuvre analyseert - en dat ons bovendien volledig inlicht omtrent zijn

verrichtingen op ander dan literair gebied (b.v. in ambt of beroep)'[1]. Het is eveneens duidelijk, dat een op deze basis ontworpen werk, steunend op de ongeëvenaarde Vondel-kennis die Molkenboer zich in de loop van een lang leven van studie en speurzin verworven had, niet anders kon worden dan een belangrijk boek, dat voor de beoefening der Vondelkunde voortaan onontbeerlijk is[2].

Het is een waar genot, hier in een doorlopend en samenhangend betoog de talloze détailvondsten en hypothesen verwerkt te vinden, welke voordien in vele jaargangen van allerhande tijdschriften (maar met name in Molkenboers *Vondelkroniek*) zó verspreid lagen dat zij in hun totaliteit praktisch onbereikbaar waren geworden. Er was inderdaad een Molkenboer voor nodig, om deze veelheid tot een eenheid te herscheppen. Voortdurend komen wij dan ook onder de indruk van zijn ongewone belezenheid - niet alleen ten aanzien van de Vondel-literatuur, maar ook ten opzichte van Vondel zelf, uit wiens gehele oeuvre hij onmiddellijk alle passages bijeen weet te brengen, die in een bepaald verband voor de parallellie of voor de ontwikkeling van een motief betekenis hebben.

Mijn oprechte bewondering en dankbaarheid voor dit boek sluiten intussen een aantal bezwaren niet uit. Door zich - terecht! - niet te beperken tot de objectieve feitelijkheden van Vondels leven, maar vooral de nadruk te leggen op diens geestelijke ontwikkeling zoals deze uit de verzen valt af te leiden, heeft Molkenboer aan zijn Vondel-biografie tevens het karakter van een Vondel-*interpretatie* gegeven. Zulk een interpretatie gaat echter steeds uit van e e n b e p a a l d e v i s i e, waarin een subjectief element nu eenmaal onvermijdelijk is. Het is dan ook voornamelijk ten aanzien van zijn visie op Vondel, dat ik lang niet altijd door Molkenboer overtuigd ben en soms zelfs tegenover hem meen te moeten staan.

Hoewel het natuurlijk nauwelijks mogelijk is, in zijn boek de *biografiein-engere-zin* te scheiden van de *interpretatie*, wil ik toch trachten ter wille van de overzichtelijkheid deze beide aspecten in mijn verdere bespreking enigszins uit elkander te houden.

Bij de 'eigenlijke biografie' blijkt Molkenboer in zijn volle kracht. Zo is bijvoorbeeld de voorgeschiedenis van Vondels ouders niet alleen bijzonder interessant, maar rechtuit boeiend. Zonder bezwaar laten wij ons overtuigen van de waarschijnlijkheid, dat Vondels vader zich in Keulen, toen hij het daar als Doopsgezinde te benauwd kreeg, tijdelijk bij de Hollands-Gereformeerden heeft aangesloten om zodoende de bescherming te genieten van hun grotere invloed en doeltreffender organisatie (pag. 32). Ook de beroemde zwerftocht der Vondel-familie, van Keulen over Frankfort, Bremen en Utrecht naar Amsterdam (1595-1597), wordt ons hier aan de hand van alle beschikbare gegevens zó getekend, dat wij er niet aan twijfelen de realiteit heel dicht te benaderen. - Er is in deze voorgeschie-

1) *Critisch Bulletin*, 1948, pag. 388.
2) Het valt te betreuren, dat het aantal drukfouten vrij groot is, vooral nu zij hier en daar tot moeilijkheden bij het gebruik aanleiding kunnen geven. Op pag. 62 ontbreekt b.v. noot 12 waarnaar op pag. 60 verwezen wordt; het nootteken *20* op pag. 86 verwijst naar noot *21* op pag. 87, terwijl een verwijzing naar de (blijkbaar later ingevoegde) noot 20 in de tekst niet te vinden is; op pag. 160 ontbreekt noot 30, en wat daar als zodanig staat aangegeven, is in werkelijkheid noot 31. En zo is er meer.

denis naar mijn mening slechts één punt dat nog nader onderzocht zou dienen te worden. In 1582 wijkt Vondels vader, Joost II, uit Antwerpen naar Keulen uit, waar hij (na de dood van zijn eerste vrouw) in 1585 met Sara Cranen in het huwelijk treedt. Omtrent de redenen voor deze vlucht vermeldt Molkenboer slechts: 'Daar Joost II, volgens Brandt, de secte "ijvrig aanhing", kreeg of voorzag hij moeilijkheden van Katholieke en misschien zelfs van Calvinistische zijde. In ieder geval nam hij "om 't vervolgh" (om de vervolging) omstreeks 1582 met zijn vrouw de wijk naar Keulen, welks commerciële kansen reeds velen van zijn stad- en geloofsgenoten uit de Nederlanden hadden weggelokt' (pag. 7). Een bevredigende verklaring is dit niet. In 1582 stond Antwerpen onder Calvinistisch bewind en gold er de godsdienstvrede. Hoe kan er dan sprake geweest zijn van een 'vervolgh', dat tot uitwijken noopte, en dat nog wel naar het Roomse Keulen waar de positie der Doopsgezinden, zoals Joost II zelf spoedig zou ondervinden, allesbehalve zeker was? Verkeerde hij in bijzondere omstandigheden, of hebben wellicht andere dan religieuze overwegingen (b.v. de commerciële kansen waarop Molkenboer doelt) de doorslag gegeven?

Voortreffelijk is ook de tekening van Vondels verhouding tot zijn eerste uitgevers (De Koning, Pers, Blaeu), zoals wij trouwens van de schrijver der studie over *Vondels drukkers en uitgevers* konden verwachten[1]. Duidelijk blijkt daaruit, hoe Vondel zich langzaam maar gestadig een plaats verovert in het culturele leven van zijn tijd; de boeiende wordingsen voorgeschiedenis van zijn eerste uitgaven en bundels heeft hierdoor veel meer dan enkel anecdotische waarde. Slechts één ding is mij duister gebleven: de 'verdwaling van Vondel op het jachtgebied van den stroper Jan Jansz', waarover Molkenboer op pag. 480 en 481 spreekt. In 1618 had Willem Janszoon Blaeu een Franse vertaling doen verschijnen van het door hem gepubliceerde Reisjournaal van Willem Schouten ('Chez G u i l l a u m e Ianson'); zijn concurrent Jan Jansz ('I a n Ianson') gaf toen in 1619 eveneens een Franse bewerking van dit Reisverhaal uit, 'die in alles verdacht veel op de vertaling van Blaeu gelijkt. Alleen is er één bijzonderheid, die Blaeu waarschijnlijk even sterk verrast zal hebben als zij het ons doet, n.l. dat deze Franse uitgave van Jan Jansz wordt ingeleid door een tweetal vierregelige Franse coupletten van.... Vondel!' Maar waarom is dit zo vreemd? De Franse coupletten van Vondel komen immers reeds voor in de Franse uitgave van G u i l l a u m e Ianson (= Blaeu) uit 1618, zoals WB I, 780 terecht aangeeft. De editie van I a n Ianson heb ik niet in handen kunnen krijgen, maar als zij daarin inderdáád ook zijn opgenomen, ligt het vermoeden voor de hand dat zij, geheel buiten hun dichter om, door Blaeu's concurrent zijn nagedrukt, zodat van een 'verdwaling van Vondel' geen sprake behoeft te zijn.

Bijzonder geslaagd is verder het vierde hoofdstuk (*De leerschool Amsterdam*, 1597-1604), met zijn uitstekende schets van de maatschappelijke

1) Op pag. 264 vergist Molkenboer zich, wanneer hij *Theodorus Petrejus* beschouwt als een latinisering van de naam Dirck Pietersz (Pers). Wel had deze laatste in 1623 in het licht gegeven *Ionas de Straf-Prediker ... In Dicht gesteld door Theod: Petrejum*, maar blijkens de voorrede is slechts de vertaling (bewerking) van de hand van Pers. De eigenlijke auteur is de Munsterse Karthuizer Theodorus Petrejus (1567-1640), onder de titel *Historia Jonae versu heroico*. Een exemplaar van Pers' uitgave is meegebonden in Hs. 74 G 12 (het z.g. Handschrift van Anna Roemer Visscher) ter Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage.

en culturele omgeving waarin Vondel opgroeide en onder wier invloed hij aanvankelijk stond. En zo zou er nog veel meer te noemen zijn, wanneer de beschikbare plaatsruimte mij niet tot beperking dwong.

Molkenboers interpretatie van Vondels geestelijke ontwikkeling in deze jeugdjaren wordt - zoals ik reeds heb aangeduid - voor een belangrijk deel bepaald door de visie die hij op deze ontwikkelingsgang heeft, met name ten aanzien van drie factoren: Vondels geloof, Vondels politieke opvattingen, Vondels dichterlijke arbeid. Aangezien het hierbij om de kern van zijn boek gaat en mijn bezwaren voornamelijk deze kern betreffen, laat ik de vele détailpunten waarover ik een aantekening heb gemaakt, rusten - om mij te beperken tot een nadere beschouwing van de visie, die in de drie genoemde opzichten de interpretatie beheerst.

Vondels GELOOF. Op pag. 145-148 betoogt Molkenboer, dat de 'beruchte 16 verzen' uit *Wtvaert en Treur-dicht van Henricvs de Groote* (in WB I onder de 'Afwijkende lezingen' opgenomen op pag. 802) wel degelijk van Vondel zelf afkomstig zijn: 'Hoe erfelijk de Doopsgezinde dichter ook met Rooms bloed was belast, hoe vol hij ook zat met mediaevalismen die telkens weer in zijn werk komen boven drijven, het kan niet betekenen, dat hij aan de invloed van zijn on- en anti-katholieke omgeving geheel is ontsnapt' (pag. 145-146). Terecht neemt hij zodoende het Doperse geloof van de jonge Vondel volkomen au sérieux en verzet hij zich tegen 'de voorstelling, die vooral van katholieke zijde meer dan eens beproefd is en die hem ziet als een meer of minder passieve persoonlijkheid, die ongeveer vanzelf en als onbewust naar Rome wandelde' (pag. 146); vandaar ook het dankbare gebruik dat telkens gemaakt wordt van Kühlers *Geschiedenis der Doopsgezinden*.

Ondanks dit juiste uitgangspunt ontkomt echter ook Molkenboer niet aan de neiging om over de Reformatie en haar groeperingen steeds in min of meer denigrerende toon te spreken en de betekenis er van te verkleinen. Als Peter Cranen Doopsgezind wordt, heet het dat hij 'van de Roomsen naar de Doopsgezinden overgelopen' is (pag. 9)[1]; elders gruwen de Doopsgezinden 'met dezelfde consequentie van de Calvinistische Praedestinatie en met dezelfde inconsequentie van het Roomse Pausdom' (pag. 100); de Vlamingen onder hen zijn 'verbeten vasthoudend aan hun confessionele bedenksels' (pag. 117). En het aantal voorbeelden van dergelijke zinswendingen zou gemakkelijk te vermeerderen zijn.

Kan men hieraan nog voorbijgaan als aan een partijdige gevoelstoon zonder verder consequenties, ernstiger wordt de zaak bij de telkens door Molkenboer gesuggereerde voorstelling als zou men onderscheid kunnen en mogen maken tussen het algemeen-Christelijke en het typisch-Doopsgezinde in Vondels geloof. Zo wordt er naar aanleiding van *Den Gulden Winckel* gezegd: 'Bij al zijn verklaringen is zijn Christendom de norm.... Slechts bescheiden spreekt Vondels Doopsgezindheid in zijn zedelessen haar woordje mee, in zover hij zich een enkele maal bedient van bij de Mennisten geliefde uitdrukkingen' (pag. 283); men ver-

1) Zowel hier als in de volgende citaten zijn de spatiëringen steeds van mij (Sm.).

gelijke ook pag. 190, reg. 10-5 van onderen. Maar is Vondels Christendom dan niet juist het wezenlijke van zijn Doopsgezindheid en in deze tijd onlosmakelijk daarmee verbonden?

Ongeveer in dezelfde lijn ligt een opmerking als de volgende, over Vondels Christelijk symbolisme: 'het beginsel, door zijn Doopsgezindheid hem geleerd, maar door de Doopsgezindheid meegenomen uit de Moederkerk' (pag. 170-171). Of als dèze op pag. 183: 'Het is niet waarschijnlijk, dat de nog lang niet katholieke dichter deze hymne gekend of rechtstreeks nagevolgd heeft, maar zoveel te meer treft het dan, dat hij voor een belangrijk deel zijn Christologische denkbeelden aan de katholieke traditie ontleende'. Zulke opmerkingen begrijp ik eenvoudig niet. Het spreekt toch vanzelf, dat er ten aanzien van de grondwaarheden van het Christendom een grote overeenkomst bestaat tussen het Rooms-Katholicisme enerzijds en de verschillende groepen der Reformatie anderzijds! De Hervorming heeft immers allerminst een nieuwe godsdienst gesticht, maar slechts willen terugkeren tot wat zij beschouwde als het zuivere Christendom - met uitsluiting dus van hetgeen zij op grond van de Bijbel niet aanvaarden kon. Het gaat daarom niet aan, slechts de verschilpunten als Reformatorisch te zien en daarentegen de overeenkomsten te beschouwen als een onbewuste aansluiting bij de katholieke traditie; ook de laatste zijn inhaerent aan de Reformatie als zodanig!

Door dit over het hoofd te zien suggereert Molkenboer feitelijk, dat de Doopsgezinde Vondel veel meer 'katholieke druppels in zijn dopers bloed' (pag. 446) had dan hij zelf vermoedde en dichter bij Rome stond dan hij zich bewust was. Tot op zekere hoogte kan men dit, vanwege de gemeenschappelijke grondprincipes van het Christendom, inderdaad verdedigen, maar dan geldt hetzelfde tenslotte voor alle Reformatorischen, met inbegrip van Vondels 'on- en anti-katholieke omgeving'. Dat is echter niet wat Molkenboer bedoelt; hij ziet Vondel als een uitzondering temidden van die omgeving, met reeds van de aanvang af een speciale praedispositie voor het Katholicisme. Zo kan hij er toe komen op pag. 270 de aandacht te vestigen op 'een merkwaardige opwelling van premature Roomsgezindheid' bij de jonge dichter. Het betreft hier het opdracht-vers van *Den Gulden Winckel* aan diens zwager Abraham de Wolf (WB I, 271-274). Molkenboer neemt aan dat deze zwager Rooms gebleven was, en hecht met het oog daarop veel waarde aan de vss 89-92, waar Vondel van zijn Muze zegt:

> Alreede is sy verblijd, misschien om dat den zegen
> Die hy [= *A. de Wolf*] te Roomen heeft soo goedertieren kregen
> Van zijne Heyligheyd, hy uyt zijn goedheyd pleyn
> Zal storten op heur hooft, en maecken heur gemeyn.

'Hij zegt' - aldus Molkenboer over deze regels -, ... 'dat zijn Muze zich daarin verblijdt, misschien wel - zo insinueert hij vriendelijk iets, dat den katholieken zwager nà aan het hart moest liggen - omdat zij hoopt, enig deel te krijgen van de zegen, die hij te Rome zo goedertieren heeft gekregen van Zijne Heiligheid, een zegening, waarbij de Paus gewoonlijk verklaart, dat ze zich ook uitstrekt over de familieleden van den audiëntie-ganger.... Wij mogen dan ook in deze voorbijgaande uiting, onder de invloed van "ons lieve Zwagerschap" (100) geboren, een merk-

waardige opwelling van premature Roomsgezindheid erkennen en met Sterck geloven, dat dit verhoopte deelgenootschap aan de zegen van den Paus voor Vondel de eerste genade was, die hem later tot de Moederkerk zou terugvoeren' (pag. 270).

Hier wordt toch wel sterk hinein-interpretiert! In de eerste plaats staat omtrent het geloof van Abraham de Wolf niets met zekerheid vast[1]. Dat hij de zegen van de Paus als 'audiëntie-ganger' ontvangen zou hebben, wordt nergens vermeld; de mogelijkheid moet daarom stellig opengelaten worden dat hij deze benedictie ongewild 'gekregen' heeft, terwijl hij zich onder een menigte of een groep bevond over wie zij werd uitgesproken. Het is denkbaar, dat Abraham de Wolf daarover later schertsend als over een merkwaardige belevenis heeft verteld. Vondels verzen zouden dan bij deze scherts kunnen aansluiten. Want ik ben er lang niet van overtuigd, dat de bewuste regels ernstig bedoeld zijn; het woordje 'misschien' in vs 89, dat alle nadruk ontneemt aan wat er gezegd wordt, laat een tegengestelde interpretatie naar mijn mening stellig toe. - Hoe dit echter ook zij, in ieder geval is de conclusie van Molkenboer een forcering der beschikbare gegevens.

Als zodanig is zij symptomatisch, vooral ook in verband met de andere punten die ik noemde. Ten aanzien van Vondels geloof forceert Molkenboer (ongetwijfeld volkomen te goeder trouw!) de gegevens naar zijn bepaalde visie: die van een Doopsgezinde Vondel vol onbewuste Roomse relicten en verwantheden, schrijvend een 'niet zo zeer specifiek Doperse als wel algemeen Christelijke poëzie, waaraan hij in de vaste lijn van zijn levensbeschouwing altijd trouw zal blijven' (pag. 608).

Vondels POLITIEKE OPVATTINGEN. Eenzelfde forcering der gegevens naar een bepaalde visie treft ons ten aanzien van Vondels politieke opvattingen. Molkenboer beschouwt namelijk diens dichtwerk vóór 1620 als nauw 'met de actuele gebeurtenissen van het Bestand samenhangende en daarop reagerende'. Ten opzichte van de vraag of Vondel deze gebeurtenissen 'mit-erlebt' dan wel 'nach-erlebt' heeft[2], staat hij dan ook onvoorwaardelijk aan de zijde van het 'mit-erleben'. Uitvoerig betoogt hij dat het bekende vers *Op de ionghste Hollantsche Transformatie* inderdaad van 1618 en van Vondel is (hoofdstuk XVII).

Deze visie is natuurlijk zijn goed recht. Mijn bezwaar richt zich dan ook niet tegen haar, maar slechts tegen een van Molkenboers voornaamste argumenten: '.... zoals wij al enige malen betoogd hebben en ook nu herhalen: alle principiële uitlatingen, welke de dichter zich tot nog toe over staatsbeleid en burgervrijheid veroorloofd heeft, dringen de conclusie op, dat hij van meet af met zijn volle overtuiging aan de zijde van Oldenbarnevelt en van de Remonstranten heeft gestaan' (pag. 488). Met deze 'principiële uitlatingen' doelt Molkenboer in het bijzonder op de *Warande der Dieren* (1617), waarin hij op de vele waarschuwende beschouwingen over tyrannie wijst: 'Wèl is hij [= *Vondel*] er nog niet aan toe, verder te gaan dan het uitspreken van zijn algemene verzetsgevoelens, die ieder weldenkend

1) Moller tekent in WB I, 271, aan: 'Of hij katholiek was is heel twijfelachtig en kan zeker niet worden afgeleid uit vs. 89 vlgg.'
2) Vgl. M. de Jong Hzn, *Het beeld des hekeldichters* (Ts. v.T. en L. XLVIII, pag. 292 vv.).

mens door een primair rechtsbegrip worden ingegeven. Hij waagt zich in de *Warande der Dieren* nog niet op het terrein der concrete en practische politiek.... Maar de beginselen, uit kracht waarvan hij dit alles binnenkort wèl zou doen, heeft hij onomwonden in die onschuldig lijkende, maar in werkelijkheid politiek zeer tendentieuze fabeltjes uitgesproken en wij mogen er niet aan twijfelen, dat hij ze naar zijn eigen hart en met eigen stem heeft verkondigd. De fantasie-rijke en profetisch begaafde dichter kon er niet langs, zich de dreigende dwingelandij van het kerkelijke-politieke bloc van het lijf te vechten door ze telkens weer te onthullen, aan te klagen en haar gehate naam als een S.O.S. door de Zeven Provinciën rond te seinen' (pag. 400-401).

Het gaat bij deze laatste aanhaling vooral om de slotzin. Wordt daarin niet te veel hinein-interpretiert, of althans als zeker voorgesteld wat in werkelijkheid niet meer is dan een hypothese? Want het is stellig mogelijk, de betrokken verzen uit de *Warande der Dieren* zònder actueel-politieke bijbedoelingen op te vatten: als emblematorisch-moraliserende hekeling van de door de zonde verdorven verhoudingen tussen de mensen onderling, algemeen-Christelijk en geldend voor alle tijden. Ik ontken niet, dat er in Molkenboers opvatting een kern (en misschien zelfs een grote kern) van waarheid *kan* schuilen, maar wij hebben veel te weinig zekerheid dan dat er een argument aan kan worden ontleend voor een bepaalde visie op de ontwikkeling van de latere hekeldichter.

Hoe ver Molkenboers neiging om achter schijnbaar neutrale verzen een actueel-politieke bedoeling te zoeken hem kan voeren, blijkt duidelijk op pag. 543-544. Het gaat daar om het sonnet *Aen Keyzeren, Koningen, en allen Geweldigen op aerden* (WB II, 225), dat Vondel aan zijn *Heerlyckheyd van Salomon* laat voorafgaan. Molkenboer vat dit op als rechtstreeks gericht tegen koning Jacobus I van Engeland, die zich in de religieuze twisten hier te lande had gemengd: 'Ook dit sonnet had zijn diepere bedoeling. Waar de hachelijke omstandigheden hem rieden van "klaerder spraeck" af te zien, wist hij fijn te insinueren, zó fijn dat geen der wachters van het Nederlands-Calvinistische Sion het bespeurd schijnt te hebben. Maar tegenover den Engelsen heerser ziet men den ontwakenden hekeldichter lachen in zijn baard: A bon entendeur salut!' In het sonnet zelf is echter absoluut niets te vinden, dat aan een dergelijke interpretatie ook maar een schijn van waarschijnlijkheid verleent; Vondel houdt slechts de aardse vorsten i n h e t a l g e m e e n voor, dat hun heerlijkheid niets is tegenover die van de Hemelse koning, Jezus, 'die u Monarchen algelijck // Geweldigh dagen zal ter vierschaer voor zijn zetel'.

Bij de met het bovenstaande samenhangende beschouwingen speelt uiteraard het verloop van de Remonstrantse en Contra-Remonstrantse twisten een belangrijke rol[1)]. Opvallend is daarbij het felle partij-kiezen van Molkenboer tegen de Contra-Remonstranten en tegen Maurits; het is of hij zich zodanig door de (latere?) visie van zijn dichter op gebeurtenissen en personen heeft laten beïnvloeden, dat hij zelfs de toon der hekeldichten overneemt. Zo b.v. op pag. 391: '.... de triomferende hoogtepunten van d e C a l v i n i s t i s c h e n a c h t m e r r i e, die duizenden in

1) Blijkens zijn annotatie richt Molkenboer zich voornamelijk naar W.J.F. Nuyens, *De Ned. Republiek gedurende het Twaalfjarig Bestand* (Amsterdam 1905), wiens visie op zijn minst toch wel eenzijdig mag heten.

den lande een koorts van angst op het lijf joeg, nl. de Synode van Dordt... m e t h a a r b l o e d i g s l o t, in de onthoofding van Oldenbarnevelt...'; men vergelijke verder pag. 463 onderaan, pag. 473 eerste alinea, pag. 476 eerste regels. Zo iets doet niet alleen onaangenaam aan, maar laat ook de diepere achtergronden der theologische en politieke tegenstellingen geheel in het duister. De twisten tijdens het Bestand zijn veel gecompliceerder dan hier wordt gesuggereerd, en vooral dáárom zo tragisch, omdat beide partijen krachtens hun diepste overtuiging nauwelijks anders hadden kunnen handelen dan zij deden. De eenzijdige kijk op de Reformatie, en vooral op het Calvinisme, die wij reeds bij Molkenboer opmerkten, belet hem hier aan de Contra-Remonstranten het recht te doen wedervaren, waarop zij in een historisch-wetenschappelijke studie aanspraak mochten maken.

Vondels DICHTERLIJKE ARBEID[1]. Wij hebben reeds gezien, hoe Molkenboers visie op Vondels religieuze en politieke ontwikkelingsgang bij zijn interpretatie van diens verzen een belangrijke rol speelt. In overeenstemming met zijn opvatting omtrent Vondels 'actueel-politieke' uitlatingen, heeft hij echter ook ten aanzien van andere verzen steeds de neiging om zoveel mogelijk alles terug te brengen tot persoonlijke ondervindingen en rechtstreekse reacties van de dichter. Zelfs de Rijntocht, die deze in 1595 als 7-jarig kind met zijn ouders maakte, na hun verdrijving uit Keulen, meent Molkenboer terug te kunnen vinden in de *Rijnstroom* van 1629/1630 en in de rei na het derde bedrijf van *Batavische Gebroeders* (1663). Voor de *Rijnstroom* erkent hij wel de hulp van de nieuwe rivierkaart van Hondius, 'maar deze omstandigheden hoeven ons niet te beletten, in het gedicht tot zekere hoogte het Itinerarium te herkennen van de ondanks alles prachtige tocht, die hij als kleine jongen met zijn bedrukte ouders heeft ondernomen en die voor den jeugdigen poëet als een spelevaart werd' (pag. 46). Evenzo wordt Vondels latere voorkeur voor de Davidfiguur verklaard uit de diepe indruk, die het David-spel te Utrecht op hem maakte, waaraan hij in het Berecht van *Salmoneus* herinnert (pag. 57-58). Men behoeft een zekere invloed van dergelijke herinneringen niet geheel uitgesloten te achten, om toch bezwaar te hebben tegen de haast naturalistisch-deterministische zekerheid waarmee Molkenboer er hier over spreekt, en waarmee hij de mogelijkheden van Vondels dichterlijke verbeeldingskracht miskent die ook aan een enkele suggestieve aanduiding in een toevallig gelezen of aangehoord reisverhaal van een ander genoeg kan hebben gehad.

Op pag. 123 leest Molkenboer het sonnet *Dedicatie aende Ionck-vrouwen van Vrieslandt ende Overyssel* (WB I, 149) als een hartekreet van de jonge dichter, toen hij op het punt stond een zakenreis naar het Oosten des lands te ondernemen, waarvoor hij de Zuiderzee moest oversteken. '.... in zijn afkeer van het reizen zag hij er geducht tegen op. Diep in zijn hart voelde hij angst. Zou dit avontuur zijn "ondergangh", zijn dood niet kunnen

1) Over beïnvloeding, taal en uiterlijke structuur van Vondels verzen maakt Molkenboer tal van zeer waardevolle opmerkingen. Daarentegen meen ik, dat hij de waarde der oudste gedichten enigszins onderschat; in het algemeen trouwens had ik graag wat meer de nadruk zien vallen op de duidelijk waarneembare poging om aan te sluiten bij het nieuwe en nieuwste, die kenmerkend is voor Vondels z.g. 'Rederijkersperiode' en die ons noopt dit laatste woord met voorzichtigheid te gebruiken.

worden? .... Wij kunnen het niet anders dan als een merkwaardige, bijna ziekelijke uiting zien van de melancholische stemming, die Joost een ogenblik overrompelde, dat hij er behoefte aan heeft gehad, zich bij het "morituri te salutant" van de Romeinse zwaardvechters aan te sluiten en een afscheid te schrijven aan het "zoet geslacht", dat zijn jongenshart in die dagen zo hevig vervulde.... hij richtte het tot de Friese en Overijselse meisjes, die hij half hoopte te zullen ontmoeten, maar nog meer vreesde nooit te mogen zien. Dit noemde hij.... zijn zwanezang, terwijl hij er als een ter dood gewijde plechtig boven zette: *Dedicatie aende Ionck-vrouwen van Vrieslandt ende Overysel*'. - In werkelijkheid echter is er noch van angst, noch van doodsverwachting, noch van een ziekelijke uiting, enige sprake. Het sonnet is eenvoudig een speelse Petrarquistische (en daardoor ietwat hyperbolische) hulde aan de meisjes van Friesland en Overijsel, die de dichter binnenkort hoopt te leren kennen en aan wier charmes hij bij voorbaat zijn tribuut brengt. Vss 11-14, waaraan Molkenboer de 'zwanenzang', de 'ondergang' en de 'melancholie' ontleent, luiden als volgt:

> Het [= *het kind Cupido*] treft (naar uwen wil) ons met zijn scherpe stralen,
> Dat wy als Zwanen droef' voor onzen onder-gangh,
> Met een treurigh geluyt, u bieden ons gezangh:
>
> *Ionck-vrouwen* u gezicht laat min'lijck daar op dalen.

In speelse overdrijving wil dit zeggen: Cupido maakt mij met zijn scherpe pijlen nu reeds zó verliefd op u, dat ik - voordat ik aan die liefde straks, als ik uw charmes in werkelijkheid leer kennen, onvermijdelijk ten onder ga - u alvast mijn zwanenzang aanbied; neemt die hulde welwillend van mij aan!

In *Het Pascha* ziet Molkenboer, geheel in overeenstemming met zijn visie op Vondel, reeds een duidelijk partij-kiezen van de dichter tegen de leer der praedestinatie, die tijdens het ontstaan van dit drama juist een ernstig geschilpunt begon te worden: 'hoewel de dichter als Doopsgezinde daar buiten stond, kon hij zich toch niet weerhouden, terloops maar duidelijk zijn mening te zeggen' (pag. 193); daarbij steunt Molkenboer dan op het feit dat de, aan *Het Pascha* toegevoegde, *Verghelijckinghe vande verlossinge der kinderen Israels met de vrijwordinghe der vereenichde Nederlantsche Provincien* een actueel-politieke strekking heeft, en hij projecteert deze strekking terug op het drama zelf. Persoonlijk acht ik het uitermate onwaarschijnlijk, dat dit juist zou zijn. Ik zie *Het Pascha* te zeer als een spel van diepe religieuze bezinning op de door God zelf gegeven symboliek van het Mozes-Farao-drama dan dat daarin voor actueel-polemische 'terloops'-heden plaats zou kunnen zijn. Slechts in een, zorgvuldig geheel buiten het eigenlijke spel gehouden, gedicht heeft Vondel zich, náást de centraal-Christelijke, óók een actueel-politiek-religieuze parallel veroorloofd. Maar het blijft een t o e g i f t , en in deze toegift komt n i e t s voor dat rechtstreeks verband houdt met de wijze waarop Vondel de Bijbelse geschiedenis dramatisch had verwerkt[1)]. Tegenover Molkenboers hypothese zou ik dan ook eerder een andere willen stellen: De *Verghelijckinghe* is het eerst geschreven, en wel in 1609, onder de onmiddellijke indruk van de totstandkoming van het Bestand, aansluitend bij de reeds aan het einde der

1) In het spel eert b.v. Farao klassiek-mythologische goden als Jupijn, Pluto en Mars; in de *Verghelijckinghe* dient hij echter Osiris (vs. 11).

16de eeuw voorkomende overtuiging dat de Nederlanders het Israël van het Nieuwe Verbond waren, 'het Nederlandtsche Israël'; het zou zelfs niet uitgesloten behoeven te zijn, dat dit vers ter gelegenheid van de Bestandsfeesten in druk verschenen is. Maar het trekken van deze vergelijking heeft Vondels gedachten naar de geschiedenis van Exodus gevoerd, en nu laat deze hem niet meer los. Er zit daarin immers veel méér dan de *Verghelijckinghe* zou doen vermoeden: wat God er eigenlijk mee bedoeld heeft, dat is de profetie van het grote Heilsfeit waardoor Jezus Christus de gelovigen uit de slavernij der zonde verlost heeft en hun de weg geopend naar het hemelse Kanaän. Uit die nadere bezinning ontstaat dan *Het Pascha*, waarbij elke aardse vergelijking wegvalt en alleen de Goddelijke symboliek overblijft; thans wijst Mozes uitsluitend naar Christus en niet meer naar de Prins van Oranje, zoals Farao naar Satan en niet meer naar koning Philips van Spanje!

In nog veel sterkere mate gelden soortgelijke bezwaren tegen de politieke interpretatie van de *Hierusalem verwoest* (1620). Voor Molkenboer is dit drama zonder meer een 'treurspel, dat wraak ging roepen niet enkel over de ondergang van Jerusalem en over de Godsmoord van Golgotha, maar tegelijk over de huiveringwekkende gevolgen van de "huychelaers Synode" in Dordrecht die Vondel zelf beleefd en gezien had' (pag. 635); voor hem staat de proloogzegger Flavius Josephus 'kennelijk terstond in de schoenen van den historischen leider Oldenbarnevelt' (pag. 636) en hebben wij in diens woorden, vss 75-88, rechtstreeks 'de zelfapologie van den vermoorden Advocaat te horen' (pag. 640); met de laatst genoemde verzen 'heeft onze dichter aan het begin van *Hierusalem Verwoest* zijn zwaarste ergernissen over de moord op Oldenbarnevelt alvast van zijn hart gewenteld: binnen een jaar heeft hij in eerste instantie het "droevigh schouwspel" van het Haagse Binnenhof gewroken, in afwachting van de ziedende lavastroom waarmee zijn verontwaardiging zich in het Nederlands geweten ruim baan zal maken. Hij komt er in dit treurspel niet op terug, maar houdt zich verder alleen bezig met de ondergang van Jerusalem....' (pag. 641). - Deze voorstelling van zaken, met name in de laatst-geciteerde zin, is zó onwaarschijnlijk, dat zij alleen al daarom onjuist moet worden geacht. Immers, er ligt in opgesloten, dat Vondel eerst in tweede instantie zou zijn toegekomen aan zijn eigenlijke onderwerp: de verwoesting van Jeruzalem en de ondergang der Joden als straf voor de verwerping en kruisiging van Christus; en zo iets is bij hem ondenkbaar. Het komt mij dan ook voor, dat Molkenboers politieke interpretatie mede een gevolg is van het feit dat hij de eigenlijke structuur en de diepere strekking van de *Hierusalem verwoest* niet geheel doorzien heeft; daarom weet hij ook met het laatste bedrijf geen weg en zegt hij daarvan: 'het gaat strikt genomen buiten het dramatische om en bestaat alleen in de breedvoerige poëtische conclusie of samenvatting van bijkans 300 alexandrijnen (vss. 2104-2391) die de dichter den Engel Gabriël in de mond geeft....' (pag. 649). Maar juist dit slot geeft de sleutel voor het gehele drama, dat even typisch Bijbels-symbolisch is als *Het Pascha*, ja zelfs in nog sterkere mate het karakter van een emblema vertoont. De eerste vier bedrijven vormen een gesloten geheel: het totale beeld, onder verschillende aspecten beschouwd, van het tragische gebeuren. Het vijfde bedrijf geeft dan van dit beeld de verklaring en de diepere zin, op precies dezelfde wijze als het bijschrift bij een emblematorische plaat dat doet. De terugkeer der ge-

vluchte Christenen naar Jeruzalem heeft vóór alles de bedoeling als achtergrond te kunnen dienen voor de verschijning van Gabriël, die hun de zinduiding van het gebeurde geeft: de ondergang van Jeruzalem is slechts de waarschuwende voorafschaduwing van een veel groter gebeuren, de ondergang der wereld op de dag van het Laatste Oordeel. De straf der Joden duidt op de ondergang der bozen bij de uiteindelijke wederkomst van Christus, maar de Christenen in Jeruzalem worden gered, zoals de gelovigen behouden zullen blijven in het Gericht. Bij een dergelijke allesomvattende opzet moest elke toespeling op contemporaine gebeurtenissen even zorgvuldig vermeden worden als in *Het Pascha*; Vondel weet te goed, wat hij aan de symboliek van de Bijbel verplicht is, en dat hij deze nooit mag vermenselijken door een andere dan de van God gegeven interpretatie. *Hierusalem verwoest* en *Palamedes* staan op dezelfde wijze náást elkaar als *Het Pascha* en de *Verghelijckinghe*.

De betekenis van Molkenboers posthume werk rechtvaardigde een uitvoerige bespreking. Juist omdat dit boek bij alle verdere studie van Vondels jeugdwerk onmisbaar is, meende ik goed te doen door naast mijn dankbaarheid ook mijn bedenkingen zo duidelijk mogelijk te motiveren.

W.A.P. SMIT.

Op zen plaats.

NTg. XLII, 257 vlg. is *op zen plaats* ter sprake gekomen als een voorbeeld van ‘vaste verbindingen met *op zen*, die door hun frequentie iets van een samenstelling krijgen, en zozeer geïsoleerd raken dat men de behoefte niet meer voelt aan correspondentie in getal’. Dat werd geïllustreerd met de zinnen *zet de pannen op zen plaats* en *alle dingen op zen plaats*, met de voorzichtige toevoeging dat zulk gebruik van *op zen plaats* ‘uit minder beschaafde mond’ te horen valt. Intussen strekte een verder voorbeeld van *subsidies*, die *op zen pootjes terechtgekomen* waren, er al toe, de voorzichtigheid ter zake van het beschavingspeil van degenen die zich zoiets veroorloven, niet te ver te drijven, aangezien de zin met de *op zen pootjes terechtgekomen subsidies* opgevangen was uit de mond van een hoogleraar in nederlandse taalkunde. Sedert heb ik twee merkwaardige gevallen gehoord van *op zen plaats*, met discongruentie ditmaal niet in g e t a l , maar, logisch-grammatisch nog ‘gedurfder’, in *persoon*, en dat uit ontwijfelachtig beschaafde mond. Een voortreffelijk sprekende vrouwelijke candidaat in de nederlandse letteren, met gemakkelijke en rake woordkeus, vertelde over een nieuwe werkkring die ze zich gekozen had, en zei daarbij: *je moet werk proberen te vinden waarin je je op zen plaats voelt* (*je* = ‘men’). En even verder in hetzelfde verhaal: *ik heb alle hoop dat ik daar op zen plaats zal zijn*.

C.B.v.H.

De dubbele werkwoordgroep.

De woordgroep werkwoord(groep) + werkwoord(groep) werd tot nog toe, voor het Nederlands taalgebied, niet volledig behandeld. In zijn Nederlandse Spraakkunst bespreekt de Vooys slechts § 164 'Het verbum door een praepositie (meestal *te* of *om te* verbonden met een infinitief)'. A.W. de Groot nochtans behandelt gedeeltelijk in zijn 'Structurele Syntaxis' de dubbele werkwoordgroep en wijst vooral op het verschil tussen 'hulpwerkwoorden met de infinitief' en 'hulpwerkwoorden met een verleden deelwoord'.

In deze groepen onderscheiden we: hoofdvorm en bijvorm(en). Hoofdvorm (V) is het werkwoord dat binnen de groep in een persoonsvorm kan staan; daarbij staan een of meer bijvormen, waarvan ten minste één een werkwoord is. Het deel van de groep dat na de hoofdvorm komt, is de uitbreiding; op het einde van de hoofdvorm ligt de scheiding.

Hier zullen onderzocht worden: de verschillende bestanddelen in de groep, hun onderlinge plaatsing en de verbindingsmogelijkheden van de groep met andere vormen. Er wordt dus gestreefd naar een splitsing in ondersoorten naar de vorm.

Hierbij werd gebruik gemaakt van materiaal uit de romans 'Als de Dagen lengen', door St. Claes-Vetter (Cl.-V) en 'School-Idyllen' door Top Naeff (T.N.); uit 'De Dochter van Joop ter Heul' door Cissy van Marxveldt haalt J. van Mulders (Tschr. v. Levende Talen, 14, 1948, 19-22) een aantal zinnen aan, waarvan we enkele dankbaar overnamen. Ook uit de bloemlezing 'Dichters van dezen Tijd', 1947[15], werden opvallende constructies opgetekend.

De indeling steunt op de aard van de bijvormen.

Met deelwoord(groep):

I. A. gewerkt hebben; (zijn, worden....).
B. begraven liggen.
C. verkocht geraken.
D. het hoeft gezegd.
E. komen aangelopen.
F. niet weten wat gedaan.

II. doende zijn.

Met infinitief(groep):

III. blijven zitten; (komen, mogen....).
III bis. (niet) weten wat doen.
IV. horen kloppen; (zien, laten....).
V. mooi praten hebben.

Met te + infinitief(groep):

VI. A. te zien zijn.
B. iets te doen hebben.

VII. zitten te lezen.
VIII. beginnen te werken.
IX. het aandurven te protesteren, e.a.

Met voorzetsel + infinitief:

X. aan het huilen gaan.
XI. zich dwingen om gewoon te spreken.

Voor alle groepen geldt de bekende regel: In een hoofdzin staat de persoonsvorm vooraan, - als eerste zindeel in vraagzin zonder vraagwoord en in bevelzin, - in mededelende zin als tweede zindeel, d.i. na onderwerp, 'aanloop' of bijzin. Om de woordschikking te bepalen die eigen is aan de woordgroep, bestuderen we dus bij voorkeur andere constructies dan hoofdzinnen. Met hoofdzin en bijzin wordt telkens bedoeld: hoofdzin en bijzin naar de vorm.

I. A. *Gewerkt hebben*.
Bestanddelen:

V: zijn, hebben, worden.
D: voltooid deelwoord.
vertrokken zijn, gered zijn (volt. tijden; voltooid passief); geslapen hebben (volt. tijden); bedrogen worden (passief).

Plaats der bestanddelen:
a. In hoofdzin: V ... D.
b. In bijzin: DV of VD.

Voor het Nl. van de onderzochte teksten schijnen de volgende regels te gelden: Bij deelwoord met preverbium staat de hoofdvorm alleen dan achteraan, als er slechts toonloze woorden voorafgaan (het onderwerp is een voornaamwoord zonder nadruk): Toen ze uitgesproken had (T.N.). ... voordat 't weer aangegroeid is (T.N.). Maar: zoals hij zich eerst had voorgenomen (Cl.-V.). (druiven) die z'n moeder had meegegeven (T.N.). Bij gewoon deelwoord integendeel staat de hoofdvorm meest achteraan, ook met een naamwoord als onderwerp; de hoofdvorm staat voorop, als er tussen onderwerp en deelwoord een ander zindeel komt, met sterkere nadruk dan het deelwoord: als 't gevonden wordt (T.N.). ... omdat ze pas verhuisd is (Cl.-V.). ... wanneer de tentoonstelling geopend werd (Cl.-V.). (dat horloge) dat Japie gisteren gevonden heeft (T.N.). Toen ze er een paar dagen geweest waren (T.N.). Maar: dat Lien op de 'kook' was geweest (T.N.). ... die haar ... aan wal heeft gedragen (Cl.-V.).
In het Zn. staat de hoofdvorm achteraan; zo ook in het Gronings; het dialect van Antwerpen (stad) heeft nochtans VD: dattem ê gelogen.

Verbindingsmogelijkheden:

De groep kan verbonden worden met *zijn, hebben; moeten, mogen, kunnen, zullen* (zie III).

1. *In hoofdzin*:[1)] V' ... DV; in verbinding met een werkwoord uit reeks III ook V' ... VD.

Hij was dadelijk onweerstaanbaar aangetrokken geworden door het stemgeluid van Noes (T.N.). Zou er wel ooit iemand zoveel standjes in haar leven gehad hebben als ik? (T.N.). Ik heb dat hier nog geweten gehad (Znl. dialect). - Er moest nog driemaal gehaald worden (T.N.). Ze zal er vanavond weer van langs hebben gehad (T.N.).

1) V' = nieuwe hoofdvorm.

2. *In bijzin*: meest DV'V; na sterk accent ook V'DV, soms ook V'VD (vooral met preverbium).

... dat ik dan mijn waren zelf gevonden zal hebben (Cl.-V.). ... wat hij nooit zou gedaan hebben als anderen erbij waren (T.N.). ... dat door jongere jongens en meisjes zou worden uitgevoerd (T.N.).

In het Znl. is enkel de tweede schikking gebruikelijk: dat hij door die ziekte zal verrast worden.

> Opm.: Een groep met hoofdvorm vòòr de bijvorm (reeksen III, IV, VII, VIII), verbonden met *hebben* of *zijn*, heeft haar hoofdvorm in infinitief, niet in deelwoord; voorbeelden worden gegeven bij elke reeks. Ook *worden* kan optreden als nieuwe hoofdvorm. Zo, in het Aalster dialect: er werd daar vroeger veel wandelen gegaan. Hier is het deelwoord *gegaan* gebruikt, niet de infinitief *gaan*, omdat deze hoofdvorm na de bijvorm *wandelen* gesproken wordt.

I. B. *Begraven liggen*.

Deze groep komt in enkele vaste uitdrukkingen voor: verborgen liggen, geplaagd zitten, geschreven (vermeld) staan, bekend staan, gespaard blijven.

Zou Mej. Van Marle voor deze ereplaats te gunstig bekend staan? (T.N.). ... die er zo heimelijk verborgen ligt. (Cl.-V.).

In bijzin kunnen de bestanddelen wel omgesteld worden, maar niet gescheiden, waaruit vormverschil blijkt tegenover onechte dubbele werkwoordgroepen als: gescheurd (van de muur) hangen.

I. C. *Verkocht geraken*.

Nog te onderzoeken zijn de drieledige verbindingen met *krijgen* en de tweeledige met *geraken*: ik kan het niet gedaan krijgen (T.N.). Dat zal maar moeilijk verkocht geraken.

Krijgen en *geraken* zijn hier bijna hulpwerkwoorden voor de uitdrukking van het effectieve aspect. In Oostelijke Znl. dialecten worden ze veelvuldig gebruikt.

I. D. *Het hoeft gezegd*.

In literaire taal wordt een voltooid deelwoord verbonden met werkwoorden van de reeks III (*moeten, kunnen, mogen*) en VIII (*hoeven*), als stilistische variant van dezelfde verbinding met *worden*: er moet geijverd ...; het hoeft niet gezegd ....

In dialecten van het Waasland (De Klinge, St.-Gillis) hebben zulke verbindingen met werkwoorden van reeks III nooit *worden*: Moet dat nog uitgewrongen? Dat mag niet met zeep gewassen.

I. E. *Komen aangelopen*.

Bestanddelen:
V: komen.

D: voltooid deelwoord van een werkwoord van ‘beweging’.
p een preverbium of een voorzetselbepaling.
of
P:

Het is moeilijk uit te maken of de constructie tweeledig is: (*aankomen* + *gelopen*) of drieledig (*komen* + *aan* + *gelopen*).

In de onderzochte teksten komt ze bij Cl.-V. zelden voor, bij T.N. helemaal niet; ook uit ‘Joop ter Heul’ geeft Van Mulders geen voorbeelden.

Plaats der bestanddelen:

a. In hoofdzin: V ... pD.

N. kwam met H. aangeroeid (Cl.-V.). En dan kwamen S. en L. uit het midden ... ijlings toegezwommen (Cl.-V.).

b. In bijzin: VpD of pDV.

Toen jij in Rotterdam binnengestrompeld kwaamt (Cl.-V.) ... hoe de duif plots kwam afgevlogen.

Te Aalst is bovendien ook de schikking pVD mogelijk: ... datten binnen kwam gevlogen.

Verbindingsmogelijkheden:

Deze groep komt zeer zelden voor in verbindingen. Wel gebruikt men dikwijls *komen* + infinitief (reeks III) met andere werkwoorden verbonden: er kon waarachtig niets beters uit de lucht komen vallen (Cl.-V.).

I. F. *Niet weten wat gedaan*.

V: (niet) weten.
D: groep met vraagwoord en voltooid deelwoord.

Deze constructie komt in het Westvlaams (Brugge, Roeselare, Kortrijk) voor naast die met infinitief: 'k en wete nie wat gedaan; deur damme mette vette (= aal) weten wao gebleven (Roeselare). Zegslieden, voelden een betekenisverschil aan, maar konden het niet omschrijven. Ook Aalst: Op den duur en weet ge niet meer wat gedaan.

II. *Doende zijn*.

Bestanddelen:
V: zijn.
D: onvoltooid deelwoord.
lijdende zijn, stervende zijn, doende zijn.

Deze groep schijnt tot enkele werkwoorden beperkt te zijn en wordt niet veel gebruikt, zeker niet in gewone omgangstaal. Toch is er in het dialect van Roeselare de geijkte beleefdheidsformule: 'k ga je verwachtende zijn; daar ook: doende zijn.

III. *Blijven zitten*.

Bestanddelen:
V: leren (Du. lernen); blijven, komen, gaan; durven, mogen, moeten, willen, kunnen; zullen; laten; doen; zijn; dial. worden; uit gaan, uit zijn (= pV).

N: infinitief of werkwoordgroep met infinitief.

Plaats der bestanddelen:

a. In hoofdzin: V ... N.

Ze bleef onder de portière staan (Cl.-V.). Daar kwamen ze binnenschuiven (T.N.). 't Moest een kunstlievend gezin wezen (Cl.-V.) Laten

we over iets anders praten (Cl.-V.). De meisjes zijn even een boodschap doen (Cl.-V.).

Met N voorop: Schoonmaken mogen ze hier nooit (Cl.-V.). Portretten schilderen kan ik ook (Cl.-V.). Alleen in dit zinstype wordt *doen* gebruikt: Dwingen doe ik je anders niet (Cl.-V.).

b. In bijzin.

Hoofdvormen met *uit* hebben pNV: als je uit logeren bent (T.N.). ... daar Jet voor een dag of 14 uit logeren ging (T.N.).

Vòòr de bijvorm en eventueel het preverbium staan *komen* en *blijven*, V(p)N: ... als hij blijft aanhouden (Cl.-V.). ... de meisjes die bleven zitten (T.N.). ... of de dames kwamen eten? (T.N.). Als Fons straks komt oplopen (Cl.-V.).

De andere hoofdvormen staan achter de bijvorm als geen betoond woord, ook geen preverbium, de bijvorm voorafgaat: NV: ... voor ze slapen ging (T.N.). ... of ze Jet nog eens zien mochten (T.N.). Zolang hij zich herinneren kon (Cl.-V.). ... of iemand haar mij even lenen wil (T.N.). Weet je wat we doen moesten? (T.N.).

Een preverbium volstaat om de hoofdvorm naar voren te brengen: pVN. Merk op dat, in tegenstelling met de reeks I, de hoofdvorm hier tussen preverbium en bijvorm staat: mensen, die ik niet uit kan staan (T.N.). ... dat je op wilt stappen (Cl.-V.). Als ik me dat allemaal aan moest trekken (T.N.). Ik denk dat ze heel aardig op zullen groeien (T.N.).

Durven kwam maar ééns voor: die haar ogen haast niet op durft slaan T.N.).

Toch staat de hoofdvorm ook vòòr het preverbium: VpN; o.m. bij ww. die meer tot de literaire taal behoren, als *teleurstellen, voordragen, voortvloeien*; hierin schijnt dus de Znl. schikking bewaard te zijn.

Na een ander geaccentueerd woord: VN: ... waarin ze ... broodjes met zalm gingen eten (T.N.). ... als dat haar rust kon geven (T.N.). ... als je geen kind meer wilt zijn (Cl.-V.). ... toen het arme jongetje ... zijn arm om haar heen moest slaan (T.N.). ... door de belofte dat zij dit geheel op zich zou nemen (Cl.-V.).

In Zuidelijk Ned. staat de hoofdvorm van reeks III altijd voor de bijvorm, ook voor het preverbium. Voor het Gronings integendeel wordt alleen achteraanplaatsing opgegeven[1)].

Verbindingsmogelijkheden:

a. Dikwijls wordt een groep uit de reeks III, behalve die met *laten*, verbonden met *hebben* of *zijn*. De hoofdvorm staat dan bijna altijd als infinitief vòòr de bijvorm (heeft ... kunnen geven). In de onderzochte teksten is de keuze tussen *hebben* of *zijn* nooit bepaald door de bijvorm.

1. *In hoofdzin*: V'... VN, eens ook V' ... NV;

met preverbium: V' ... pVN of V' ... VpN.

Dan had je juist moeten blijven (Cl.-V.). Dat portret was ... staan gebleven (Cl.-V.). - Ze hadden ze in haar slaap wel op kunnen zeggen (T.N.). Lilly was bij haar moeder blijven inwonen (Cl.-V.).

2. *In bijzin*. In de twee teksten komt alleen V'VN voor; met preverbium pV'VN of V'VpN. Alg. Ned. zijn toch ook, in 't Zuiden zelfs bijna

1) Overdiep, Stil. Gr., § 304.

de enig gebruikelijke, de schikkingen VNV' en VpNV': waarom hij 't niet willen teruggeven heeft. Alleen VV'N schijnt uitgesloten.

Jet..., die voor de variatie eens op school had moeten blijven (T.N.). Die zo vroeg het beste ... af hadden moeten staan (T.N.). Toen hij Myra was komen opzoeken (Cl.-V.).

b. Een groep uit reeks III, weer verbonden met een werkwoord van reeks III, heeft zijn hoofdvorm vòòr de bijvorm.

1. *In hoofdzin*. V' ... VN; met preverbium: V' ... pVN of V' ... VpN. Ik zal ze wel gauw even gaan helpen (T.N.) Da sal wörre zier doen (= dat zal (op den duur) pijn doen: Viersel (prov. Antwerpen)). - Dat kan ik me toch niet voortdurend aan blijven trekken (T.N.) Dan zou ik mijn hoofd niet rustig kunnen neerleggen (T.N.).

Maar Van Mulders haalt drie zinnen aan met *gaan* na de bijvorm, schikking die we ook in gedichten vinden: ze wil weer spelen gaan (van der Horst).

2. *In bijzin*. V'VN.

Ik hoop dat je je goed zult kunnen wennen (T.N.).

Verbindingen binnen de reeks III, behalve die met *laten, doen, zijn, worden*, vertonen een hiërarchische structuur in vier trappen: 1. Gewone verbinding: leren zwemmen, kunnen zwemmen... 2. Een groep met *leren*, kan met elk van de overige werkwoorden verbonden worden: komen (mogen, moeten...) leren zwemmen. 3. Een groep met *leren, blijven, komen, gaan*, of hun verbinding (= 2), kan met elk van de overige werkwoorden verbonden worden: mogen leren zwemmen, willen komen zwemmen; willen komen leren zwemmen. 4. Elk van de vorige verbindingen, behalve die met *zullen*, kan met *zullen* verbonden worden: ze zullen willen komen leren zwemmen. Omgekeerde orde is uitgesloten (hij leert blijven mogen zwemmen...??).

Verbindingen binnen die ‘trappen’ zijn zeldzaam en doen gedwongen aan: Dat moest ze mogen behouden (H. de Man, Wassende Water). Ik zou zo gaarne al mijn dwaze hoofd willen mogen neerleggen (J. Daisne, De man die zijn haar liet kort knippen), tegenstrijdigheden die we niet mogen willen oplossen (id.).

c. Combinaties van *a* en *b* zijn ook mogelijk: dat de mensen het tot in de huizen moeten hebben kunnen horen (T.N.).

III bis. *(niet) weten wat doen*.

Bestanddelen:
V = (niet) weten;
N = infinitiefgroep met vraagwoord.

Niet weten wat doen is in Zn. volkstaal, vooral Oostelijke, de tegenhanger van *niet weten wat te doen* (zie IX, 11).

IV. *Horen kloppen*.

Bestanddelen:

V: zien, horen, voelen; helpen; leren (Du. lehren), laten, doen; hebben; vinden (niet in Zn.); Zn. weten; e.a.
N: infinitief(groep), behalve die uit reeks IV zelf.

Dikwijls ook S: zelfstandig naamwoord of voornaamwoord, subject bij N, en object bij V.

Met S is de groep drieledig: (een metselaar) zien bouwen, (moeder) helpen strijken.

Opm. 1. S is niet altijd object bij de hoofdvormen *doen* of *laten*, maar wel bij de verbinding VN. Zo is *het water* object bij *deed opspatten* in *de man deed het water opspatten*; zo ook *de moed* in *hij liet de moed zinken*.

2. De bijvorm kan zelf nog een object bij zich hebben, S': ze moest Bastien een foto laten vragen (Cl.-V.).

3. Eén substantief als object bij N (een huis zien bouwen, S'VN) wordt ten onrechte gemakkelijk opgevat als subject bij de bijvorm, gelijk het altijd is bij intransitieve bijvorm (iets horen vallen, SVN). De infinitief op zichzelf is immers tamelijk 'indifferent' inzake actief en passief: door het eeuwige zingen van de buren - om het zingen van straatliedjes. Daardoor dan constructies als: iets zien wegnemen door een onbekende; en vanmiddag zou je je door Jet nederig excuus laten vragen (T.N.).

4. In Vlaamse dialecten wordt *weten* met object en *zijn* gebruikt, daar waar het Brabants *weten* met object alleen of met *van* heeft: Vl. ik weet de schaar niet zijn; Brab.: ik weet (van) de schaar niet.

Plaats der bestanddelen.

a. In hoofdzin: V ... (S)N.

Aanzien doet gedenken (T.N.). Laat maar waaien (T.N.). Iets in de toon deed haar vaag denken aan de spot van Bastien (Cl.-V.). Jet zag haar illusie verdwijnen (T.N.).

b. In bijzin: (S)VN.

Toen ze Wieza zagen binnentreden (Cl.-V.) ... hetgeen de pret nog deed toenemen (T.N.). Toen ze het hekje hoorde opengaan (Cl.-V.).

Met uitgebreid object na de scheiding: VN/S: Terwijl hij weer aan zag komen / de nieuwe aanval van koorts, die... (T.N.). Toen ze daar zag woelen / al die peuters van... (T.N.).

Znl. dialecten hebben SNV in enkele vaste uitdrukkingen: omdat ik hem liggen had (= beet had...: Aalst, Puurs); ...dat ik het zitten had (= aan mijn been had: Aalst).

Dezelfde schikking komt ook in gedichten voor:

> die wij in alle tederheden ruisen horen
> (H. Roland Holst).
> (het loof) dat ik bewogen dansen zie
> (Halbo C. Kool).

Verbindingsmogelijkheden.

a. Groepen van de reeks IV kunnen met *hebben* verbonden worden, en dan is de hoofdvorm een infinitief, of met werkwoorden uit de reeks III, vooral *zullen*. In

scherpe tegenstelling, met reeks III, zijn er geen verbindingsmogelijkheden binnen de reeks IV; ‘iem. iets zien laten vallen’ is geen Ned.

1. *In hoofdzin*: V' ... SVN.

Viermaal had hij L. zien duiken (Cl.-V.). U hebt me straks niet laten uitspreken (Cl.-V.). Tante had eerst... Jet... uit bed laten komen en zich aan doen kleden (T.-N.). Je moet er niemand aan laten komen (Cl.-V.).

Bij dichters ook V' ... SNV: ik wil de kinders zingen horen (Jac. van Hattum).

2. *In bijzin*: SV'VN; in Znl., met *hebben*, SVNV'.

Als je die vluchtelingen had zien aankomen (Cl.-V.). Het touw waarmee hij S. had helpen aandrijven (Cl.-V.). - De fiets waarop hij mij leren rijden had (Znl.).

b. Verbonden met *hebben* en dan met een werkwoord uit reeks III of omgekeerd: SV"V'VN: ... dat zij ... 't zich niet zo maar leuk aan zouden hebben laten leunen (T.N.); ... hoe Jet haar ... de stad had willen laten mislopen (T.N.).

In Znl. SV"VNV': dat ik het zou laten afpakken hebben.

In de reeks IV schijnt splitsing van scheidbare werkwoorden zeldzamer te zijn dan in reeks III, vooral bij Cl.-V.

Opm.: Als een groep van reeks III of IV in een verbinding met *te* voorkomt, dan staat *te* in Zuidelijk Brabants en Limburgs vòòr de bijvorm; om laten te schilderen; hij schijnt toch willen te komen; hij probeert mij doen te lachen.

V. *Mooi praten hebben*.

Bestanddelen. De bestanddelen in deze verbinding lijken in het A.B. beperkt:

V: hebben.
A: mooi, schoon.
N: praten, lachen.

Dialectisch fungeren nog andere infinitieven: ge hebt gij schoon te reklameren, te zeggen, te peinzen (Aalst). Op te merken valt, dat in Oostelijke Znl. dialecten de noemvorm voorafgegaan wordt door *te*.

Interpreteren we N als een substantief, dan hebben we hier geen dubbel werkwoordgroep, wel een subst. + ww.-groep; maar de intonatie met afzonderlijk accent op A en N wijst wel op een drieledige werkwoordgroep.

Er valt nog te onderzoeken of deze groep in verbindingen met werkwoorden uit reeksen I en III voorkomt.

VI. A. *Te zien zijn*.

Bestanddelen:

V: 1. zijn, vallen, blijven.
2. staan, liggen, hangen (intr.).
3. hebben.

T: infinitief met *te*.

Het accent valt gewoonlijk op T.

Plaats der bestanddelen.

a. In hoofdzin: V ... T.
Niet de maagden waren zo te roemen en te prijzen (Cl.-V.). Daar valt

nu niets meer aan te doen (Cl.-V.). Ze had niet te klagen (T.N.). Ik heb waarschijnlijk laat te doen (Cl.-V.).

b. In bijzin: TV, soms VT.

Zoals te voorzien was (T.N.) ..., waar de was te drogen hing. Hij zei dat dit nog af te wachten bleef, of: ... nog bleef af te wachten. Kijk eens wat daar te lezen staat.

Verbindingsmogelijkheden.

Deze groep kan verbonden worden met werkwoorden uit de reeksen I of III, of een combinatie van beide; met *zijn* of *hebben* verbonden is de hoofdvorm een voltooid deelwoord (vgl. blz. 3), maar *te* blijft altijd.

1. *In hoofdzin*: V' ... TV.

De slachtoffers zouden niet te tellen geweest zijn (T.N.). 't Heeft lang te bleken gelegen. We hebben niet te klagen gehad.

2. *In bijzin*: TV'V of TVV' of V'TV.

't Was de grote botsing, die lang te voorzien was geweest (T.N.). Mogelijk zijn ook: ...te voorzien geweest was, ...was te voorzien geweest.

VI. B. *Iets te doen hebben*.

Bestanddelen:

V: hebben, krijgen, komen, zetten, leggen, hangen (trans.).
S: zelfstandig (voor)naamwoord.
T: infinitief met *te*.

De twee bijvormen dragen een bijna gelijk accent.

Plaats der bestanddelen.

In hoofdzin: V .... ST.

Verder kreeg ik de hele dag niets te eten (T.N.) Je hebt niets te doen zelf (Cl.-V.). Moeder legde het kindje te slapen. De meid hing de was te drogen. Ze komen het nog te weten.

In bijzin: STV.

...wat zij te geven had (Cl.-V.). ...of iemand soms iets voor mij te eten had (T.N.). ...die slechts aan het kind een enkel woordje te zeggen heeft (T.N.). ...als ze ook eens iets in te brengen hebben (T.N.). Nu is het een feit, dat iedereen met Sinterklaas wel iets te verbergen heeft (v.M.).

Tegenover de 14 zinnen als vorige, haalt Van Mulders één zin aan met SVT: wat ik op dit uur in de garderobe had te maken.

Verbindingsmogelijkheden.

De groep kan verbonden worden met werkwoorden uit de reeksen I en III. of een combinatie er van. In verbinding met *hebben* is de hoofdvorm een voltooid deelwoord (vgl. blz. 3).

1. *In hoofdzin*: V' ... STV.
   Ze moest 't te weten komen (T.N.).
   Maar gecombineerd: V" ... SV'TV.
   Dan had je mijn vader moeten te spreken vragen (v.M.).

2. *In bijzin* ST(V")V'V; met *hebben* ook S(V")TVV' en ST(V")VV'; wel niet uitsluitend Znl. is S(V")V'TV.

dat ze het kind te slapen wou leggen, of ... wou te slapen leggen; - dat zij het kind al te slapen had gelegd, of: ...gelegd had; - dat ze het kind te slapen zou moeten leggen, of ...zou moeten te slapen leggen; - dat ze het kind te slapen zou hebben gelegd, of: ...te slapen zou gelegd hebben, of: zou te slapen gelegd hebben, of: ...zou hebben te slapen gelegd.

VI. C. *Iemand iets te eten geven*.

V: geven.
S1 zelfstandig (voor)naamwoord.
en
S2:
T: *te* + eten, drinken, lezen en synoniemen.

Bij J. Daisne ook: iemand iets te weten doen.

Voor een bespreking van schikking en verbindingen was het materiaal te schaars.

VII. *Zitten te lezen*.

V: staan, zitten, liggen, hangen (intr.), lopen.
T: infinitief(groep) met *te*.

Plaats der bestanddelen.

a. In hoofdzin: V ... T.

Ze zaten zeker al een uur te praten (Cl.-V.). Met wijd-open ogen lag ze te staren (T.N.).

b. In bijzin: VT.

M. Van Laer, die vlees stond te snijden... (T.N.) ...waar hij zo onwijs lang op zat te wachten (Cl.-V.).

Verbindingsmogelijkheden.

Deze groep kan gebruikt worden met *hebben* (reeks I), met werkwoorden uit reeks III en IV, of een combinatie er van. Deze werkwoorden staan nooit tussen V en T, en in bijzinnen zelden achteraan, tenzij in Zuidelijk Nederlands *hebben*.

Met *hebben* is de hoofdvorm geen deelwoord, en in alle verbindingen, vooral met *hebben*, ontbreekt meestal *te* vòòr de bijvorm. V staat altijd vòòr T.

...en kom zitten eten (T.N.). Noes en Lien bleven nog even door staan praten over... (T.N.). Eindelijk bleef ze zoet, tevreden zitten kijken op Adriaan's knie (T.N.). Toen zag ik tot mijn schrik Jessie, al half aangekleed, haar haar staan doen (T.N.). Ze zal verbaasd staan kijken (T.N.) Die er over had zitten denken, waar... (T.N.). Hij zei dat hij er over zitten peinzen had. (Aalst).

VIII. *Beginnen te werken*.

Bestanddelen:

V: een werkwoord als proberen, beginnen, enz. Werkwoordgroepen en scheidbaar samengestelde werkwoorden zijn uitgesloten (zie de volgende reeks).

T: infinitief(groep) met *te*; bij *komen* alleen: *te staan, zitten, liggen*.

Plaats der bestanddelen:

1. V/... T: trachten / de vergadering te overschreeuwen (...die getracht had / de vergadering te overschreeuwen).

2. V/T: de vergadering trachten / te overschreeuwen (...die de vergadering getracht had / te overschreeuwen).

3. VT (De 'scheiding' is vervallen): de vergadering trachten te overschreeuwen (...die de vergadering had trachten te overschreeuwen).

De derde of tweede schikking vonden we in het onderzochte materiaal voor: trachten, zien, beginnen, plegen, komen, weten, believen, hoeven, durven, hopen, schijnen, blijken. De eerste schikking hadden: trachten, verkiezen, zeggen, beweren, bekennen, zweren, dreigen, besluiten, denken, menen, vrezen, vergeten, leren.

Verschillende schikking met dezelfde hoofdvorm zal wel betekenisverschil meebrengen, dat stilistisch nog moet onderzocht worden.

Leren en *durven* behoren tot deze reeks of, gelijk in het Zn., tot de reeksen III en IV; vgl. voor het verschil tussen de twee constructies E. Kruisinga, Het Nederlands van nu, 1938, blz. 127.

Vbb. in bijzin. Nu ze langs deze weg haar doel trachtte te bereiken (T.N.). Nu geloof ik toch heus, ma, dat ze wat op begint te dunnen (T.N.). ...Noes, die geen enkele vraag wist te beantwoorden (T.N.). ...wat jij naaktfiguren belieft te noemen (Cl.-V.). Een die haar pink niet durft te verroeren. (T.N). ...dat hij ...het volgend jaar voor drie jaar hoopte thuis te komen (T.N.) ...waar een paartje heel opmerkelijke dingen scheen te bewonderen (Cl.-V.) - Zolang de vrouw niet tracht / de baas te spelen (Cl.-V.). Bij wie de aangeboren weemoed dreigde / eens tot neurasthenie over te slaan (Cl.-V.).

Opm.: De hoofdvorm staat zelden na de bijvorm. In gedichten: ...die haar deze moede zin te geven scheen (Max Dendermonde); in het geëxcerpeerde materiaal slechts éénmaal: ... dat ze daar te zitten kwam (Cl.-V.).

Verbindingsmogelijkheden.

De groep komt voor in verbinding met *hebben, zijn*, met enkele werkwoorden uit reeks III, of met een combinatie er van.

Groepen met de 'derde schikking' hebben bij verbinding met *hebben* of *zijn* hun hoofdvorm in infinitief, vermits dan de hoofdvorm binnen in de bijvorm staat.

1. *In hoofdzin*: V' ... VT.

Dan had ik u niet zoveel behoeven te vertellen (Cl.-V.). 't Geweten van M.v. Marie was een woordje mee beginnen te spreken (T.N.). Ik zou trachten / een energieke vrouw te zijn (Cl.-V.). U hebt toch niet te vlug besloten / zoveel doeken te kopen? (Cl.-V.). Ze had ... gedacht / langer ... te blijven (Cl.-V.). Ik heb gemeend / in Myra's belang te handelen (Cl.-V). We hadden vergeten / belet te geven (T.N.).

Opm.: Een groep met *beginnen*, verbonden met *hebben* of *zijn*, heeft in sommige Vlaamse dialecten geen *te* vòòr de bijvorm: hij heeft (is) beginnen schreeuwen. De groep behoort dan tot de reeks VII.

2. *In bijzijn*: V'VT; ... V'V/... T of ... VV'/... T.

Het materiaal was te schaars om uit te maken of ook hier de gewone plaatsing van de werkwoorden uit reeksen I A en III geldt.

...waar hij zou komen te liggen (Cl.-V.). Lien zei dat ze nooit meer zou zeggen / geen fiducie in haar zusters festijnen meer te hebben (T.N.). - Dat ze gezworen had / niet met een Belg te trouwen (Cl.-V.). Dat ze vergeten had / naar het sukkeltreintje te wuiven (Cl.-V.). Maud, die haar schort 's Zaterdags vergeten had / mee te nemen (T.N.).

Opm. 1: *Zien* komt niet voor buiten verbindingen met werkwoorden uit reeks III, vooral *moeten* en *zullen*: Je moet maar zien wat te slapen (T.N.). Dat ik ... de B. moest zien te pakken te krijgen (v.M.).

Opm. 2: Voor alle groepen met uitbreiding in deze en in de volgende reeks is er in de gesproken taal een sterke neiging om *te* + inf. te vervangen door *om te* + inf., in Zn. dialecten door *van te* + inf. (Hij trachtte van rap vooruit te komen. - Ze zei tegen mij van nog een beetje te wachten).

IX. *Het aandurven te protesteren*, e.a.

Bij de bestanddelen geven we op wat in het materiaal voorkwam. De hoofdvorm (V) is:

1. Een werkwoord met preverbium: afspreken, voorstellen, aanbieden.
2. Adjectief + werkwoord: verwonderd, gewend, blij, geschikt, genoodzaakt, verplicht, zo vrij, zo goed zijn; besloten schijnen; beter doen.
3. Het + adj. + ww.: het heerlijk, interessant, enz. vinden.
4. Het + ww.: het vermijden.
5. Zich + ww.: zich opwerpen, vernederen, voorstellen.
6. Subst. + ww.: lust, moeite, werk, spijt hebben; de gewoonte, het recht, de moed, de brutaliteit, het ongeluk hebben; kans lopen; zijn best doen; de schijn aannemen; permissie vragen; het wachtwoord krijgen - Iemand permissie geven.

   Met vervangbaar substantief: iemand beloven, voorstellen, aanbieden (hoofd- en bijvorm hebben hetzelfde subject); iemand bevelen, zeggen, aanraden, overhalen, opdragen, vragen, smeken, vergunnen, leren, helpen (hier staat 'iemand' tot de bijvorm als onderwerp tot gezegde).
7. Er + vast voorzetsel + ww.: er in toestemmen, er op rekenen, er van houden, er van opkijken.
8. Het + er + vast voorzetsel + ww.: het er op zetten.
9. Voorzetselgroep + ww.: van plan zijn, in staat zijn, in de termen vallen.
10. Het + voorzetselgroep + ww.: het in zijn hoofd krijgen.
11. Niet weten

De meeste van deze hoofdvormen, behalve die met vervangbaar substantief, zijn vaste uitdrukkingen.

De bijvorm (T) is een infinitief(groep) met *te*; de hoofdvorm 11 heeft een bijvorm met vraagwoord: niet weten / waar te beginnen. - Vgl. met de reeks XI voor bijvormen met *om te*.

Plaats der bestanddelen.

De schikking is vast: ... V/ ... T.

Hoofd- en bijvorm blijven goed onderscheiden, en de hoofdvorm dringt nooit in de bijvorm.

Op de scheiding kan een pauze voorkomen, en zelfs een onderbreking: Wilt u zo goed zijn, mevrouw, Dientje even naar huis te sturen? (T.N.). Ik ben van plan, als 't wat langer geleden is, alles eerlijk te vertellen (T.N.).

Bijzonder frequent zijn de hoofdvormen *bezig zijn, van plan zijn, in staat zijn*.

In hoofdzin: V .../ ... T; de scheiding is hier niet duidelijk merkbaar.

Je deed beter / er mee uit te scheiden (Cl.-V.). Niemand viel in de termen / iets te zeggen (T.N.) (= kwam op 't idee, of: vond het nodig?). Ze wist haast niet / hoe haar dankbaarheid aan Jet te luchten (T.N.). Zou je hem ook niet leren / een creux-perdu te maken? (Cl.-V.). (Vgl. met reeks IV). Hij hielp haar / overeind te komen (T.N.).

In bijzin: ... V/T.

Indien je van plan bent / te kopen (Cl.-V.). ...of zij al of niet geschikt was / als leerlinge van die school te worden ingeschreven (T.N.). De heren die zich opwierpen / ook van de partij te zijn (T.N.).

Verbindingsmogelijkheden:

1. Met ww. van de reeks I A verbonden is de hoofdvorm, die immers vòòr de scheiding blijft, een voltooid deelwoord.

In hoofdzin: V' ... V/ ... T.

Ik had je gezegd / naar boven te gaan (T.N.). Die hebben natuurlijk het wachtwoord gekregen / de zaken rooskleurig voor te stellen (Cl.-V.). De zomer ... had het er op gezet / zijn schade in te halen (Cl.-V.).

In bijzin: ...V'V/ ... T of ...VV'/ ... T.

Hier schijnt in de hoofdvorm de gewone plaatsing van de reeks I A te gelden (zie blz. 2).

Als er op gerekend werd / thuis te blijven (Cl.-V.). ...dat Pierre me gevraagd heeft / zijn vrouw te worden (Cl.-V.). ...die zo haar best had gedaan / alles ... zo netjes ... mogelijk te maken (T.N.). ...dat ik zo vrij ben geweest / m'n jas een beetje uit te trekken (T.N.).

2. Van de ww. van reeks III komt practisch alleen *zullen* voor, eens ook *kunnen*.

In hoofdzin: V' ... V/ ... T.

Zou je 't leuk vinden / een beroemde zuster te hebben? (T.N.). Hij kon zich voorstellen / bij zijn eigen moeder te wezen (Cl.-V.).

In bijzin: ...V'V/ ... T; de andere schikking (... VV'/ ... T) kwam in het materiaal niet voor: er gaat telkens een betoond onderwerp of ander woord vooraf.

...dat ik nooit, nooit spijt zal hebben /, dit te hebben gedaan (T.N.).

3. Een verbinding met *kunnen* of *moeten* en dan weer met *hebben*: V"sV'V/T in hoofd- en bijzin.

Nu heb ik haar moeten beloven / er eens met niemand anders over te spreken (Cl.-V.). Een nare man, die Mams beter niet had kunnen vragen / te logeren (v.M.).

X. *Aan het huilen gaan*.

Bestanddelen: De hoofdvorm (V) is meest een werkwoord, soms een werkwoordgroep. De bijvorm (pV) is een groep bestaande uit een voorzetsel en een infinitief zonder *te*; voor een deel heeft die infinitief geen object, in andere gevallen wel, maar dan zonder lidwoord. Na voorzetsel of

explosief (*op, tot*) staat geen lidwoord, wel in Znl. dialecten, na andere (*voor, aan*, bij) staat *het, 't*, slaand op de infinitief. De twee schikkingen, pV + V en V + pV, komen voor, maar de voorbeelden, meest in hoofdzin, geven in twijfelachtige gevallen geen houvast.

Merkwaardig is de schikking in de constructie SpVV: iets aan 't doen zijn, die ook in Znl. dialecten zeer gewoon is.

Hier staat *aan het* eng aangesloten bij het werkwoord van de bijvorm; er is geen echte proleps van het object, maar we hebben veeleer een speciale grammaticale vorm met zijn eigen (duratieve) betekenis. De constructie moet tamelijk jong zijn, te oordelen naar de uitlating van Overdiep[1)].

Maud ... kon niet tot bedaren komen (T.N.). Ze kwamen die avond niet meer tot repeteren (T.N.). De mensen ... hielden op met klappen (T.N.). Omdat ik vooral aanleg heb voor portret schilderen (Cl.-V.). Nu moest hij ernstig werk maken van het gieten (Cl.-V.). En Myra helpt je bij het maken van de afgietsels (Cl.-V.). Ik was me in m'n eentje een beetje aan 't oefenen (T.N.). Nu ben je toch schromelijk aan het overdrijven (Cl.-V.). Wyza was dan zelve de deugnieten al aan het achternazetten in het water (Cl.-V.).

De 7 vbb. van deze constructie in de twee romans waren alle hoofdzin, zonder verbinding.

Voor sommige zinnen lijkt de bijvorm zo naamwoordelijk, dat we bezwaarlijk nog van dubbele werkwoordgroep kunnen spreken: dat komt van 't staren, ze proestten van het lachen, ze viel haast flauw van 't lachen. We hebben hier wel eer een overgang dan een grens.

XI. *Zich dwingen om gewoon te spreken*.

Bestanddelen:

V: werkwoord (groep).

C: verbinding van een voorzetsel (*van, met*, meest *om*) en een infinitief(groep) met *te*; de bijvorm hoort dikwijls tevens bij een deel van de hoofdvorm.

Plaats der bestanddelen: V/C: In bijzinnen en bij verbinding met een ander ww. staat het werkwoord van de hoofdvorm vòòr de vaste scheiding.

Dan kon hij immers een beleefde uitvlucht ten beste geven / van geen tijd meer te hebben (Cl.-V.). Noes had het 's morgens nog te druk gehad / met haar kristal en zilver op te bergen (T.N.). Jet amuseerde zich nu / met de anderen te plagen (T.N.). Ik begin natuurlijk / met te vertellen, dat... (T.N.). Ze zou beginnen / met 't haar te vragen (T.N.).

VC met *om* lijkt niets meer dan een concurrent van VI (reeksen VIII en IX). Toch is er verschil. VC met *om* hebben we in de twee romans vooral als de hoofdvorm niet een vaste uitdrukking is, wel een ‘verse’ minder geijkte: tijd te kort komen, mines maken, de gelegenheid aangrijpen, aanvechtingen hebben, de moed en de kracht bezitten; minder duidelijk is het verschil in: (niet kunnen) laten; iemand dwingen, zich dwingen, zin hebben, tijd hebben. Maar feitelijk behoorden alleen *iemand vragen* en *in staat zijn* tot reeks IX én XI.

Noes gunde zich geen tijd / om te antwoorden (T.N.). Ik heb nu geen tijd / om naar Holland te reizen.

1) Stil. Gr., § 199, p. 354.

Znl. dialecten hebben in VC niet *om*, maar *van* of *voor*: hij kan niet laten / van rap een keer te drinken (Aalst); als ge genen tijd hebt / voor te schrijven (Aalst).

Zeer eigenaardig is het doorbreken van de scheiding in sommige Westvlaamse dialecten (bijv. Roeselare, niet Brugge of Kortrijk), in VC met *bezig zijn*, als hoofdvorm, *en met* + infinitiefgroep als bijvorm: ze zijn de patatten bezig me (t) kappen; dat ze de patatten bezig zijn met kappen.

Er is geen scherpe grens tussen VC en zinnen waarin C de uitbreiding is van de gehele zin.

Ik sleepte stenen aan / om een bergje te maken (T.N.).

Voorbeelden van overgangsgevallen: 'k Zou je toch danken om met dat mens op straat te komen (T.N.). Ze durfde toch niemand roepen om haar even te helpen (T.N.).

A.E. MEEUSSEN en V.F. VANACKER.

Referein of refrein?

Bij het pleidooi van G. Jo Steenbergen in N.T. (XLIII, 311 vlg.) voor de spelling *referein* als vakterm voor de gedichten der rederijkers, zou ik een paar kantaantekeningen willen plaatsen.

Tot 1940 werd vrij algemeen *referein* gespeld. Toen ik in mijn Geschiedenis bij de rederijkers was gekomen, heb ik mij afgevraagd of ik *refrein* of *referein* zou spellen. Ik koos *refrein*, omdat het hetzelfde woord is, en omdat de rederijkers ook *refrein* spelden. Omstreeks dienzelfden tijd verwierp ook Kruyskamp in zijn uitgave van den Refreinenbundel van J. van Doesborch de spelling *referein* als een archaisme. Sedertdien wordt steeds meer refrein gespeld.

In de XVe en het begin der XVIe eeuw spelden de rederijkers uitsluitend *refrein*. Voorbeelden zijn wel is waar niet zeer talrijk, omdat toen nog geen refreinenbundels werden aangelegd[1]. Maar van Doesborch (ca. 1528) spelde nog uitsluitend *refrein*; terwijl van Styevoort (Utrecht), *refrein* slechts sporadisch heeft, en meestal een vorm van *referein* gebruikt. In het begin der XVIe eeuw moet er onder de rederijkers twist zijn ontstaan over de juiste spelling, waarvan wij nog een weerklank vernemen in De Castelein's *Conste van Rhetoriken*:

> Van refererene heetet een Referein,
> Niet een Refrein, dwelck es te verhachtene
> Die etymologie haudt dat in certein.

Onder den invloed dus van een verkeerde etymologie zijn de rederijkers steeds meer *referein* gaan schrijven.

Nota bene: het gaat hier niet om een vakterm dien wij van de rederijkers overnemen, zoals *spel van sinne, sotternie, esbatement*, etc. of zelfs *rederijker*, maar *om de spelling* van zulk een vakterm. Wij nemen het woord als vakterm van de rederijkers over, doch spellen het *refrein*, zoals het oorspronkelijk ook door de rederijkers gespeld werd; niet *referein*, zoals zij het zijn gaan spellen uit verkeerde geleerddoenerij.

Met deze beknopte voorlichting moge een ieder voor zich zelf een keuze treffen.

J. VAN MIERLO S.J.

1) Vgl. v. Elslander *Het refrein, een typische Rederijkersvorm* in Jaarboek der Fonteyne, 1943, blz. 59 vlg.

Leidse studententaal van ± 1700.

Jan Jacob Mauricius (geb. 1692), een Amsterdams wonderkind, dat op zijn achtste jaar Latijnse verzen schreef, op zijn dertiende te Leiden student werd, en op zijn zestiende aldaar in de rechten promoveerde[1], schreef als veertienjarige een 'kluchtig blijspel' *De gestoorde Studentenvreugd*, dat eerst in 1717 gedrukt werd met de gewijzigde titel *Het Leidsche Studentenleven*[2]. De letterkundige waarde is gering, maar de realistische uitbeelding en taalbehandeling verdient onze aandacht. Ten huize van de hospes Gozen met zijn vrouw Dieuwertje en de meid Jakomijntje wonen we een studentenfuif bij, die op een losbandig drinkgelag uitloopt, dat ten slotte door het optreden van vader Rijkert gestoord wordt. Naast Ligthart met zijn boezemvriend Drinkaart neemt aan het feest ook het schuchtere 'Groentje' Blijhart deel, waarachter zich wellicht de jonge Mauricius verschuilt, die dan in dit stuk zijn eerste-jaarservaring verwerkt kan hebben.

Terwijl in Bernagie's *Studente-leven* - dat trouwens in Amsterdam speelt - uit de mond van de Franeker student Karel geen studententaal vernomen wordt, zijn bij Mauricius de Leidse studenten ongegeneerd aan het woord. Ze noemen hun vader 'de olde man' of 'de ouwe snaak' en hun hospes 'dit grauw'; ze spreken over 'braaf rinkinken', 'een heerlijk Baal slaan'[3], 'al den nacht krotten', 'de ribben van de stoepen plat te slaan', 'de pluggenlenden braaf te smeeren', 'een mothuis op te schikken', 'ik zal moeten kalven', 'de kop staat mij kroes', iemand 'den bek opveegen', 'den rug murruw streelen', 'ik was zo vol als een kartouw', 'mijn darmpjes met het eigen wagensmeer te zalven en te strijken', 'ik smeer mijn hart', 'geeft malkaâr de poot'.

De studenten beschikken ook over keur van krachttermen (*Verdord! Wat henker! bij mijn keel, bij mijn zoolen, bij mijn zieterna*) en scheldwoorden (*Plug! weegluis, Izegrim, beest, potuil*) en liefkozende woorden als de meid aangehaald wordt (*hexje, wentelteefje, mijn gatje van kandij, mijn suikerde, konfijte prij, mijn buisje lief, mijn Tulp, mijn Stookebrand*).

Opmerking verdient dat hun taal, ondanks de ruwe woorden, slechts hier en daar een vorm vertoont dat van het tegenwoordige beschaafde taalgebruik afwijkt (*zel, deur, meugje*), in tegenstelling met de even optredende boer Kees, die Noordhollands dialekt spreekt.

Toch meent Mauricius, uit eerbied voor de achttiende-eeuwse taalkunde, zich te moeten verontschuldigen, als hij in zijn uitvoerig *Voorbericht* schrijft: 'Voor 't overig heb ik in taal, spelling en geslachten hier en daar, om de schildery natuurlyk te maaken, de dagelyxe wyze van spreeken meer gevolgd dan den eisch der regels'.

C.G.N. DE VOOYS.

1) Later werd hij pensionaris van Purmerend, Resident der Nederlanden te Hamburg en gouverneur van Suriname. Hij verwierf naam door zijn *Dichterlijke uitspanningen* (1753) en zijn *Onledige Ouderdom* in proza (1765-66). Zie Van Vloten *Bloemlezing uit Nederlandsche Dichters der achttiende eeuw*, blz. 177.
2) Te Amsterdam bij Hendrik de Gaete, met de zinspreuk 'Per haec ad altiora'. Het werd nog in 1735 herdrukt.
3) Zie *WNT* in voce bal III.

Vertalingen van Nederlandse gedichten.

In een zeer zeldzaam boekje, getiteld: ‘Versuch einige der vorzüglichsten niederländischen Gedichte ins Deutsche zu übertragen. Herausgegeben zum Besten eines blinden Dichters und Tonkünstlers. Erstes Heft. Cleve bei F. Char 1835’, vond ik enige merkwaardige vertalingen: het Wien Neêrlands Bloed en de Biddag van Tollens, de Meineed van Withuys, benevens van hem twee gedichten op Van Speyk, verder Roosje van Bellamy, en van Tollens nog het gedicht op de Vierdaagse Zeeslag van 1666 en zijn Overwintering op Nova-Zembla. Uit de laatste vertaling geef ik enkele regels als proef:

Noch stand auf Hollands Grund der Spanier trotzig Heer,
Noch kämpfte, Wuthentbrannt, zu Lande und zu Meer,
Für Freiheit, Weib und Kind, für Glauben, Menschenrechte,
Der Geusen Heldenschaar mit des Tyrannen Knechte.
Noch wurde Flanderns Flur von beider Blut getränkt;
Doch herrschte Hollands Flagg' zu Wasser unumschränkt.
Ihr mussten überall die Flotten Philipps weichen,
Und Schmach bedeckt im Kampf mit ihr die Segel streichen.
Es sah die Welt erstaunt, aus Schilf und aus Morast
Erwachsen Kiel auf Kiel, sich heben Mast an Mast,
Die kühn die neue Flagg' nach ferne Landen bringen;
Durch ihre Feinde hin zu Javas Ufer dringen
Und Früchte laden dort, Europa unbekannt,
Und so mit reichen Schatz versehn ihr Vaterland.

De vertaling van Bellamy's ‘Roosje’ begint:

Ein Mann in Seeland einst besass
Ein Kind, gar hold und schön;
Ein Mädchen, auch bei Jedermann
Beliebt und gern gesehn.

Dies Kind war, wie ihr denken könnt,
Des Vaters höchste Lust;
Zumal da dieser Schatz die Frau
Ihm riss von seiner Brust.

Wie ofte schloss er Röschen nicht
Tief seufzend in den Arm;
Und weinend küsste er ihr dann
Die rothen Bäckchen warm.

Blijkens de voorrede heeft de vertaler, een anonymus, zich beijverd vorm en inhoud van het origineel zo getrouw mogelijk weer te geven, het aantal strofen en lettergrepen en de beeldspraak, met vermijding van al te slaafse navolging, te behouden. Hij toont zich zeer bescheiden en wil graag attent gemaakt worden op tekortkomingen. De toelichting bij de gedichten is beperkt tot het noodzakelijkste.

Of er meer deeltjes door hem uitgegeven zijn, kon ik niet achterhalen.

Dr. H.H. KNIPPENBERG.

De ton op de bodem.

Het brokje ‘volkslied’, in het Juli-Augustusnummer van *Onze Taal* aangehaald uit de beschrijving van een heksenproces: ‘Wij willen van avond niet tuys gaen, de ton moet op den bodem staen’, verschilt, zoals daarbij werd aangetekend, van de hedendaagse vorm hierin, dat de ton is vervangen door een fles. Het kan ook een oude variatie zijn, want spreekwoorden, gelijk men weet, zijn in dit opzicht zeer kwetsbaar[1]. Men zou ook op een syntactisch verschil kunnen wijzen. Immers tegenwoordig begint de tweede regel: ‘Of de fles moet op zijn kop staan’, met het onderschikkende (functioneel tenminste, niet formeel) voegwoord *of*, terwijl in het oude liedje het voegwoord ontbreekt. Maar wie hieruit besloot tot nevenschikkende verbinding, zou de plank mis slaan. Veeleer hebben wij te doen met een uitloper van de in het Mnl. zo veelvuldig voorkomende constructie met het ontkennende *en* of *ne*, die in modern Ndl. dikwijls vraagt om weergeving met *of*: ‘Lettel lande so wan die man hine gafse hem weder dien hise wan’. Nu ziet men het reeds in het Mnl. gebeuren, dat de negatie, die inderdaad als zodanig onherkenbaar was geworden, wegbleef, soms ook formeel gemakkelijk werd ‘opgeslorpt’ door een voorafgaand woord. Het zinsverband bleef daarbij intact, maar dat het in letterlijke zin amorf was betekende voor dergelijke wending de dood op termijn. Toch zegt nog Roemer Visscher: ‘noyt Meester so goet, hy was eerst Clerck’, versta: ‘of hij heeft eerst zijn vak moeten leren’; en Vondel in *Pascha*: ‘Niets isser soo gheringh... Hij heerschet tzamen’ (: of God bestuurt het alles). Op gelijke wijze moeten de bovengenoemde regels worden begrepen. Die ze zongen, wilden ‘van avond’ nog wel naar huis, maar niet of eerst moest de ton... ja wat? Want nu schijnt van die ton (*op den bodem*) precies het omgekeerde gezegd te worden als van die fles (*op zijn kop*). Want een (lege) fles op zijn kop staat ondersteboven, maar een ton op de bodem niet. Wat maakt het trouwens bij een ton voor groot verschil? Men zou aan een vat kunnen denken, dat, zolang het niet leeg is, ligt, en eerst dan op zijn bodem ergens wordt weggezet. Maar zo moet het toch stellig niet verstaan worden. *WNT* 3, 37, kent de uitdrukking: *op (tot) de bodem zijn, - geraken*, gebruikt van vaten of hun inhoud, ‘op zijn, - raken’; en daarnaast: *het vaatje op den bodem zetten*, ‘schoon uitdrinken’, met varianten. Bij dit laatste, als transitief, past onmiddellijk het intransitieve *op de bodem staan*. De fles op zijn kop, de ton op de bodem, beide bedoelen te zeggen, dat het betrokken ‘vat’ leeg is. Met dat al zou het niet verbazen, indien *op de bodem* ‘zersungen’ was tot *ondersteboven*, en dat hierlangs de fles *op zijn kop* was geraakt.

L.C. MICHELS.

Bladvulling.

Naar aanleiding van het artikel *Leven als God in Frankrijk* in de vorige aflevering, schrijft Dr. Willem van Doorn ons:

Ik herinner me uit mijn H.B.S.jeugd - lang geleden -, hoe ons werd geleerd, dat het ‘eigenlijk’ was: ‘Als *Schot* in Frankrijk’, waarbij we werden verwezen naar ‘Quentin Durward’ van Walter Scott, en het inderdaad vrije leven en de bevoorrechte positie van de Schotse lijfwacht van Lodewijk XI. Om ‘bewijzen’ vraagt 'n jongen niet, maar mijn geheugen is goed.

1) Vgl. De Vooys, *Een principiële opmerking* enz. V.T.O. II, 237 vv.

Het Duitse: ‘leben wie der liebe Herrgott in Frankreich’ lijkt mij *wegens zijn uitbreiding* ontleend aan de Nederlandse zegswijze.

Nogmaals: baaizout.

In de derde aflevering van deze jaargang (p. 139) heeft Dr. L.C. Michels betoogd, dat er reden is de verklaring van het woord *baaizout* in het *WNT* 'ten dele te handhaven, ten dele te herzien'. Dit laatste grondt hij op een citaat uit de dissertatie van J.H.A. Beuken, wiens mededeling schijnt te berusten op het boek van A. Agats, Der hansische Baienhandel (Heidelberg 1904). Voor hen die vertrouwd zijn met de oude Nederlandse namen voor plaatsen, rivieren, zeegaten, baaien, rotsen en banken langs de kusten die door de Hollandse koopvaarders werden bezocht, is deze mededeling weinig opzienbarend. Uit de Nederlandse leeskaarten van 1532, 1541 en 1566, uit het Nederduitse Seebuch en uit journalen was het voldoende bekend, dat *de Baye* (in wélke spelling we het ook aantreffen) betekent 'Baie de Bourgneuf'. In mijn Nieuwe Spiegel der Zeevaart[1)] heb ik dan ook zonder enig commentaar de naam in deze betekenis op de kaart en in het register opgenomen.

In het bovenstaande zou ik geen aanleiding vinden hierop nader in te gaan, als ik niet bovendien van mening was, dat de verklaring in het *WNT* geheel verworpen dient te worden. Zij berust op een gissing van Murray, die met Nederduitse en oudnederlandse leeskaarten wel niet bekend zal zijn geweest en voorts op twee citaten uit Stallaert, waardoor, aldus het *WNT* deze gissing 'zeer gesteund' wordt. Dit nu lijkt mij zeker niet zo te zijn. Het eerste citaat, ook door Dr. Michels aangehaald, luidt:

> 'Someghe Vlaminghen wilden varen westwaert ter baeye, om zout,
> ende de someghe wilden wesen te Rutsele [La Rochelle] om wyn.'

Westwaarts zeilen wil zeggen: naar het Zuiden. Er wordt hier dus slechts geconstateerd, dat er twee groepen van Vlaamse handelsvaarders waren: de zouthalers, die 'ter Baeye' voeren, en de wijnhalers, die koers zetten naar La Rochelle. Er is echter geen sprake van, dat beide groepen *dezelfde* bestemming zouden hebben.

Het tweede citaat geeft een duidelijke aanwijzing:

> 'De coeplieden van Vlaenderen waren met wyne gheladen ter baye,
> by Beelvoer, en(de) sy bleven daer om zout te coepene.'

Met *Beelvoer* wordt bedoeld 'Beauvoir' op de Zuidkust van de Baie de Bourgneuf, in de Hanzetijd een van de belangrijke centra van de zoutwinning. Thans ligt deze plaats enige kilometers landinwaarts; in de middeleeuwen evenwel was de geografische gesteldheid geheel anders en lag *Beelvoer* aan de kust. De schetskaartjes in het boek van Agats geven hiervan een duidelijk beeld. Dit citaat uit Stallaert geeft dus slechts steun - een overbodige overigens - aan de identificatie van *de Baie* als de Baie de Bourgneuf.

Redenen om de verklaring uit het *WNT* nog ten dele te handhaven zijn er dus geenszins, slechts om haar volledig te herzien.

B.C. DAMSTEEGT.

1) Amsterdam 1942. Zie kaart 27 en ook pag. 80.

Boekbeoordelingen.

L.v. Deyssel, *Aanteekeningen bij lectuur* (Elsevier, Amsterdam - Brussel. A.A.M. Stols, 's-Gravenhage 1950).

De bijna 86 jarige Nestor onzer schrijvers heeft nog een bescheiden bundeltje, door Elsevier en Stols met zorg uitgegeven, toegevoegd aan de aanzienlijke reeks *Verzamelde Opstellen* en andere critieken, die we reeds van hem bezaten. De titel is goed gekozen, want het zijn meer losse overwegingen naar aanleiding van het gelezene dan volledige critieken. Baudelaire, Zola, Du Perron, Adriaan en Henriëtte Roland Holst, Ter Braak en Leopold komen o.a. ter sprake. Van de eerstgenoemde roemt Van Deyssel de verzen *La voix* en *Les petites vieilles* (resp. XCIII en CXV van *Les fleurs du mal)* als 'meesterstukken in hun soort', die hem bizonder hadden getroffen. Zoals we wisten uit de *Verz. Opstellen* XI was Van Deyssels bewondering voor Baudelaire maar matig: 'Mallarmé is een dichter zoo als Baudelaire, misschien iets beter, maar van dat soort'. En 'Mallarmé en de zijnen' had hij vlak daarvoor 'niet zoo heel veel bizonders' genoemd. In de *Verz. Opst.* IV achtte hij Mallarmé zelfs 'geen dichter, maar een aesthetikus, die intellektueele proeven van stijl-essence heeft gegeven.' In deze *Aanteekeningen* worden *Les fleurs du mal* 'zeer superieur dichtwerk' genoemd, 'van de hoogste technische uitmuntendheid', maar 'hooge toppen in het dichtkunstgebergte' zou Baudelaire toch niet hebben bereikt. Hij zou hierin hebben gefaald, omdat hij niet dichtte vanuit een bepaald gevoel, maar enkel op zeer superieure wijze uitdrukte, wat hij 'op zijn waarlijkst, eigenst, diepst, (dàcht) aangaande de onderwerpen' en wel 'van uit den ondergrond van een als leelijk en slecht waardeeren van het leven.' M.a.w. het is verstandswerk, zij het dan ook 'uitingen van een zeldzaam hoog, diep en doordringend, intellect.' Verschilt dus Baudelaire enerzijds van Van Deyssel in zoverre zijn geest minder lyrisch zou zijn, anderzijds onderscheidt hij zich door zijn negatieve houding ten opzichte van het leven, terwijl Van Deyssel zich immer kenmerkte door een geestdriftige levensaanvaarding. Uitingen als de volgende uit de Rembrandtbundel leggen daarvan o.a. getuigenis af:

'Dat wij toch niet in de eerste plaats aesthetici en archaeologen mogen zijn, maar in de eerste plaats licht ontroerbare en door een nietsje tot hooge verrukking te brengen menschen-kinderen.' En in een beschouwing over *Het Joodse bruidje* treffen ons de woorden 'het "helaas" p r a c h t i g e , leven der aarde.'

Het over Du Perron te berde gebrachte getuigt in het algemeen van bewondering. Dat Van Deyssel deze criticus verwijt, herhaaldelijk letterkundige vonnissen te vellen zonder opgave van de argumenten, waarop deze gebaseerd zijn, is niet van humor ontbloot, daar we ons tal van apodictische, niet met redenen omklede en volslagen oncontroleerbare uitspraken van zijn eigen hand herinneren, bijv. uit de elfde bundel (*Allerlei aanteekeningen*). Terecht merkt Van Deyssel op, dat de beoordeling van letterkundige werken naar Du Perron's 'vent-principe' met niet aesthetische maatstaven werkt, die voor Multatuli en in het algemeen schrijvers, 'die met hun letterkunde hun lezers tot iets anders dan de Letterkunde zelf willen brengen,' bruikbaar zijn, maar ongeschikt voor auteurs als Van Schendel. Opmerkelijk is, naast het zeer gunstige oordeel der jongeren, Van Deyssels geringschatting be-

treffende Du Perrons roman *Het land van herkomst*: 'Het is een dagboek, dat zich in geen enkel opzicht verheft boven het gemiddelde van de fransche naturalistische en psychologische prestaties der laatste halve eeuw.'

Van de door Nijhoff en anderen geschreven beschouwingen, waarin onze literatuur van Tachtig met die der volgende generatie wordt vergeleken, acht Van Deyssel het een gebrek, dat ze zich beperken tot het aangeven van het verschil. 'Men kan echter ook naar *het gelijke* zoeken en dát beschouwen.' 'Elders in het werk dan waar de verschillen worden waargenomen, kan de gelijkheid en de vergelijkbaarheid worden opgemerkt. En dit is tot nu toe weinig of niet ondernomen.' Wel echter herhaaldelijk door Van Deyssel, die bijv. op overeenkomst wijst tussen Rembrandt, Rafaël en Shakespeare en eveneens tussen Chamisso (*Peter Schlemihl*) en Shakespeare.

Vermelding verdient nog, dat de criticus verwantschap constateert tussen de Nederlandse letterkunde van thans en die van Tachtig, terwijl die zou ontbreken tussen de hedendaagse en die van 1850. In de hedendaagse zou de invloed van de literatuur van Tachtig voortduren en zij zou voor de laatste in betekenis onderdoen.

Er zou nog wel meer interessants op te merken zijn, bijv. een nieuwe[1)] proeve van Van Deyssels merkwaardig vermogen tot het lezen *achter* de regels, die hem een niet in de gedichten gerealiseerde, maar *onder* het werk 'broeyende' 'grootsche levenshaat' deed bespeuren, maar we moeten besluiten met vast te stellen, dat de geest, die hier spreekt en ons treft door inzicht en formulering, nog altijd *sui generis* is, gelijk de heer H.L. Prenen in zijn lezenswaardig 'Woord vooraf' terecht opmerkte.

F. JANSONIUS.

Dr Rob. Roemans: *Het werk en de betekenis van Prof. Dr Willem de Vreese* (Antwerpen - Uitgeverij De Vlijt - 1950).

Een studie die aan de vele verdiensten van Willem de Vreese ten volle recht doet, was tot nu toe niet ondernomen. Zijn Levensbericht ontbrak in de reeks van de Leidse Maatschappij en daardoor ook een volledig overzicht van zijn geschriften. Rob. Roemans, die als bibliograaf zijn sporen verdiend heeft, voelde zich gedrongen door onbegrensde bewondering voor zijn leermeester om in deze leemte te voorzien. Geen moeite heeft hij bespaard om geheel vertrouwd te geraken met al wat De Vreese voortgebracht heeft en wat over hem geschreven is. Dat blijkt uit de 35 bladzijden bibliografische bijlagen waarop zijn werk gebouwd is, en uit de talloze soms zeer omvangrijke voetnoten. Toch is dit werk meer een verzameling opstellen en bouwstoffen dan een goed gecomponeerde monografie.

De dokumenten en brieven waarmee het boek opent, behoren meer thuis in de Bijlagen, en eerst in het vijfde hoofdstuk treft men een streng zakelijk, beknopt *Levensbeeld* aan (blz. 85-106), waarin verscheiden gegevens (b.v. zijn langdurig verblijf te Leiden), die voor het goed begrip van de voorafgaande hoofdstukken onmisbaar zijn en anderzijds tot herhaling leiden. Hoofdstuk I-IV behandelen achtereenvolgens de betekenis van De Vreese in de strijd voor het Algemeen Beschaafd, voor de Studie van het Middel-

1) Dit talent openbaarde zich vroeger o.a. in de opstellen over *Feesten* en de *Camera* (*Verz. Opst.* VIII).

nederlands en de hulpwetenschappen, voor de taak en de werkzaamheden van de Koninklijke Vlaamse Academie. De schrijver verantwoordt deze indeling door de opmerking dat hij ‘gezocht heeft naar de richtlijnen die door dit werk heenlopen’. Sedert zijn jonge jaren was De Vreese overtuigd dat aansluiting bij het Noordnederlands Algemeen Beschaafd onmisbaar was voor de Vlaamse beweging, een overtuiging die in zijn polemieken met Prayon van Zuylen, Kan. Muyldermans aan krácht gewonnen heeft. In zijn strijd tegen de gallicismen, leidend tot het bekende standaardwerk, bleek hij een geharnast strijder, die vol vuur zijn *Taalzuiveraars Borstwering* beklom. Maar vooral als grondig kenner van het Middelnederlands zal zijn naam niet gauw vergeten worden: de techniek van de tekstverzorging, zijn welverzorgde uitgaven en weloverwogen emendaties, zijn kennis van Maerlant's, van Ruusbroec's werken vonden alom waardering. Specialist was hij bovenal in de hulpwetenschappen: bibliografie, palaeografie, kennis van inkunabels, van watermerken en boekbanden. De voortreffelijke beschrijving van de Ruusbroec-handschriften beschouwde hij als voorloper van de breed opgezette *Bibliotheca manuscripta neerlandica*, die 11000 handschriften zou bevatten, te breed opgezet om in een mensenleven voltooid of uitgegeven te worden. Tot in zijn ouderdom heeft hij dit als zijn levenswerk beschouwd.

Hier vierde hoofdstuk, over de belangrijke rol van De Vreese in de Academie, vervalt soms in herhaling en had m.i. beter verwerkt kunnen worden in zijn levensgeschiedenis. Dat hij het peil van de Vlaamse wetenschap verhoogd heeft door zijn eigen werkzaamheden, door het gehalte van de prijsvragen te verbeteren, door tot navolging aan te sporen, behoort tot zijn onmiskenbare verdiensten.

Zoals reeds opgemerkt werd, had het achteruitgeschoven levensverhaal een voornamere plaats en bredere uitwerking verdiend. Onvoldoende komt uit, dat de noodlottige gebeurtenissen van 1918 een onherstelbare breuk in dit leven gebracht hebben. Als geleerde, als organisator van het wetenschappelijke leven, als leider van een jongere generatie had hem nog een grote taak in zijn vaderland kunnen wachten. Nu volgden vele jaren van verbittering in ballingschap, al werd het leed verzacht door een gelukkig huwelijk, en het besef dat zijn vroeger werk, door leerlingen voortgezet, niet vergeefs was geweest. Zijn terecht geprezen leiding van de Rotterdamse bibliotheek (1929-1934) heeft hem intussen geen vergoeding kunnen schenken voor de teleurstelling dat zijn levenswerk onvoltooid moest blijven en dat de tweede levensperiode niet de rijke oogst opgeleverd heeft, die de eerste zo vruchtbare had doen verwachten. Toch kan het volledige overzicht, door Roemans samengesteld, ieder overtuigen dat de gezamenlijke oogst zeer veel van blijvende waarde bevat. Ondanks onze bezwaren tegen de samenstelling, is dit boek van de ijverige en nauwkeurige bibliograaf als een welverdiende hulde te waarderen: het kan menigeen die met het werk van De Vreese in aanraking komt, nuttige diensten bewijzen.

C.G.N. DE VOOYS.

Aankondigingen en mededelingen.

De roman als levensspiegel.

In deze bundel vindt men een zestal lezingen, gehouden voor de School voor Taal- en Letterkunde te 's-Gravenhage in het cursusjaar 1948-1949 (Den Haag - N.V. Service - 1950. 152 blz. Prijs geb. f 5.90). De rij wordt geopend door N.A. Donkersloot. Voor zijn *Analyse van een roman* koos hij Van Schendel's Het Fregatschip Johanna Maria, dat diepgaand ontleed wordt, want ‘deze levensgeschiedenis van het schip is het beeld van een leven, het leven van een schip, maar daarin een beeld van een mensenleven, weerspiegeld in de levensduur van het schip’.

Ook G. Kazemier knoopte zijn beschouwing over *Het determinisme in de roman* vast aan een bewonderd Nederlands werk: De boeken der kleine zielen van L. Couperus. Na een uitvoerige inleiding over het determinisme in de romankunst, licht hij dit toe met de inhoud van het meesterwerk van Couperus, die sinds zijn *Noodlot* van 1890, met zijn gedachten in de fataliteit geleefd heeft.

De vier andere sprekers kozen hun stof uit buitenlandse romankunst: M.D.E. de Leve uit het Engels (Hardy's The Woodlanders): *Mens en Natuur in de roman*, S. Dresden uit het Frans (André Gide's Les Faux-Monnayeurs): *Roman en Werkelijkheid*; J.B. Schouten uit het Duits (F. Werfel's Der veruntreute Himmel): *Werfel als religieus mens*. In het biezonder vestigen we nog de aandacht op de lezing van H.A. Enno van Gelder over *De romanschrijver en de geschiedenis*, die op het leerzame voorbeeld wees van Tolstoï's Oorlog en Vrede, en wiens beschouwing voor de aard van de historische roman van algemeen belang is.

De historie van Broeder Russche.

Dit zeldzame, merkwaardige volksboek (Antwerpen 1520) is voor de Seven Sinjoren en onder auspiciën van de stichting Onze Oude Letteren (Antwerpen - Amsterdam - 1950) in een keurig verzorgde uitgave herdrukt, uitgegeven, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Dr Luc Debaene. Broeder Russche is een duivel, die in mensengedaante als kok in een klooster de monniken verleidt. Het Nederlandse volksboek, door een rederijker deels in verzen bewerkt, berust op de bestaande Hoog- en Nederduitse rijmbewerking, maar de schrijver heeft er verscheiden elementen aan toegevoegd. Dr Debaene, de kenner van dergelijke rederijkersbewerkingen, heeft een uitvoerige, degelijke bibliografische en zakelijke inleiding geschreven (blz. V-XXIV) en in voetnoten de varianten opgenomen en minder bekende woorden verklaard, waardoor het een model-uitgave geworden is.

Epistel totten Bruederen van den Berghe Godes van Willem van St. Thierry's; ingeleid en van een modern Nederlandse vertaling voorzien door Dr J.M. Willeumier Schalij (Leiden - E.J. Brill - 1950; XXIV + 133 blz.).

Deze tekst, bewaard in een handschrift door de Leidse bibliotheek in 1942 aangekocht, is de enig bekende weergave in het Middelnederlands van het Latijnse origineel. De vertaling is geschreven in een Oost-Mnl. dialekt met enige Overijsselse eigenaardigheden. In de inleiding maakt de uitgeefster ons nader bekend met deze monnik, die in 1119 abt werd van het Clunia-

censer klooster St. Thierry te Reims, bevriend met S. Bernardus, en auteur van belangwekkende mystiek gekleurde geschriften, waaronder deze brief aan de broeders van Mont-Dieu, ‘door alle tijden heen gelezen en afgeschreven, geciteerd en herdrukt’. Zijn werk ‘heeft sporen nagelaten o.a. in de geschriften van Hadewijch, Ruusbroec, Gerlach Peters en Jan van Schoonhoven’. De moderne vertaling dient om de brief voor tegenwoordige lezers toegankelijker te maken.

Nederlandse Moria-Waardering.

In aansluiting bij zijn artikels in ons tijdschrift heeft Dr Gilbert Degroote in *De Brabantse Folklore* van September 1950 een uitvoerige studie over dit onderwerp gepubliceerd. Van de zestiende tot de twintigste eeuw gaat hij na, welke schrijvers aandacht aan Erasmus' meesterwerk geschonken hebben: hoe het humoristisch-satirische ‘lof’-motief in tal van navolgingen voorkomt, hoe allerlei auteurs in kleinere of grotere geschriften hun bewondering geuit hebben of, b.v. Busken Huet en Huizinga, het inzicht verdiept hebben. De herdenking bij het vierde eeuwgetij (1936) heeft nog een stroom van bijdragen doen loskomen. Ten slotte gaat de schrijver na, in hoeverre litterair-historici aan Erasmus aandacht geschonken hebben. Dit overzicht, vrijwel volledig gedokumenteerd, getuigt van degelijkheid en kritische zin.

Oude persoons- en familienamen.

In de reeks *Anthroponymica*, uitgegeven door het Instituut voor naamkunde te Leuven, en ook verkrijgbaar bij Mart. Nijhoff te 's-Gravenhage, zijn No. II en III verschenen, nl. *Oude Hasseltse familienamen* door J. Gessler (46 blz. Prijs f 4.85) en *Oostnederlandse persoonsnamen: de Vechtstreek in Overijsel* (± *1400-1429*) door H.J. Moerman (23 blz. Prijs f 2.90). De eerste auteur heeft zijn namenlijsten systematisch ingedeeld, o.a. als geslachtsnamen, namen naar plaats, bedrijf of beroep, persoonlijke eigenschappen, spot- of scheldnamen, vreemde en ingevoerde namen. Moerman's verzameling bestrijkt het Kerspel Dalfsen, Kerspel Ommen en Hardenberg. Hij bespreekt vooral de familienamen en voornamen op grond van hun afleiding of samenstelling. Een kaartje van de Vechtstreek is ter verduidelijking toegevoegd.

De ‘Hollandse expansie in het land van Roden’ en haar betekenis voor het Kerkraads dialect.

Over dit onderwerp schreef Dr Win Roukens een bijdrage in de *Miscellanea - Van Gils* (1949), met een bijlage, alfabetisch geschikt over *Kerkraadse kerktaal* (± 1900).

Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden 1947-1949.

Dit deel, lopende over twee jaren, bevat naast de gebruikelijke *Verslagen* een viertal *Verhandelingen*, nl. een voordracht *Uit de vroegste Geschiedenis van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde*, door P.J. Idenburg, een voordracht over *Literatuurstudie en Universiteit*, door P. Sobry, een beschouwing over *Het Fries en de Friese Letterkunde in Nederland*, door Yge Foppema, en een uifeenzetting van *Het Probleem-Beets* door K.H. Heeroma. Deze stelt de vraag hoe de talentvolle kunstenaar Hildebrand is kunnen

ondergaan in de dominee en de huiselijke dichter. Achtereenvolgens beschrijft hij het standpunt van Potgieter, Huet, Verwey, Ritter en Van Duinkerken en ten slotte geeft hij een eigen oplossing. De psychologische oorzaak zoekt hij in de ‘maatschappelijke geldingsdrift’, maar daarnaast moet de cultuurgeschiedenis de verklaring geven: Beets beleefde een tijd van kentering, maar was ook innerlijk verdeeld: ‘tegengestelde stromingen als romantisch gevoel en classicistische geest moesten tenslotte een gemeenschappelijke bedding’ verkrijgen.

Onder de *Levensberichten* vermelden wij er enige, die in 't biezonder neerlandici kunnen interesseren, nl. die van *Joannes Reddingius* door P.H. Ritter Jr., die van *J.J. Salverda de Grave* door Tine H. Wind, en die van *J.L. Walch* door G.H. 's-Gravesande.

Algemene Vereniging voor Taalwetenschap.

Het doel van deze onlangs opgerichte vereniging is: het bevorderen van het taalwetenschappelijk onderzoek, dat is dus in principe: van *elk onderdeel der taalwetenschap*. Dit doel hoopt ze te bereiken o.a. door de uitgaven van een ‘Jaarboek’, waarin de reeds bestaande verenigingen de resultaten van hun werkzaamheid kunnen publiceren en waarin bibliographieën en overzichten van de vorderingen op elk gebied der linguistiek worden opgenomen. Voorts wil ze streven naar internationale samenwerking in het kader der U.N.E.S.C.O.

Daar het bestuur er op vertrouwt, dat allen, die op enige wijze bij de taalstudie betrokken zijn, lid zullen worden, is de contributie zeer laag gesteld. Deze bedraagt f 2,50 per verenigingsjaar. Het eerste verenigingsjaar eindigt op 1 September 1951. Het adres van de secretaris Dr P. Eringa, is: Mahlerlaan 1, Heemstede.

Een monumentale kunst.

In de algemene vergadering van het *Prov. Utrechts Genootschap* hield Jan Engelman een redevoering over dit onderwerp, waarin hij een parallel trok tussen de beeldende kunsten en de letterkunde sinds 1880. Deze redevoering is in het jaarverslag van 1950 afgedrukt.

Beter Onderwijs. Meer Taal- en Volksbesef.

Onder deze titel publiceerde N. Kestermans een elftal ‘aantekeningen en opstellen’ van verschillende inhoud, maar voornamelijk over het Zuidnederlandse ‘Moedertaalleerplan’ en over de studie van grammatika. De bundel is verschenen in de uitgaven Oranje, St. Amandsberg Gent - 1949 (Prijs 40 fr.).

De Vlaamse schrijvers in het Engels vertaald (1481-1949).

In de uitgaven van de Kon. Vlaamse Academie (1950) verscheen een lijvige bibliografie over dit onderwerp (466 blz.) met uitvoerige registers, bewerkt door Prosper Arents.

Twee-en-twintig biografieën.

Als vervolg van een dergelijk boekje in 1949 geeft Em. Querido's U.M. weer een reeks korte biografieën en portretten van auteurs, waarvan bij deze uitgever werken verschenen zijn (Singel 262).

Inaugurele redevoeringen.

Dr A.A. Prins: Geest en Vorm. De Engelse volksaard weerspiegeld in de taal (Leiden - Universitaire pers - 1950). (Prijs f 1.-).

Dr H.P. Blok: *Afrikanistische Taalwetenschap. Problemen, taal en doel*. (Leiden - A.W. Sijthoff's U.M. - 1950). (Prijs f 1.50).

Dr K.E.O. Jahn: *Turken en Oost-Slaven. Enkele beschouwingen over hun onderlinge betrekkingen* (Leiden - E.J. Brill - 1950).

Ontvangen boeken.

R. Kuitert en A. van der Wijden: *Taalvorming. Leesboek* I. Vijfde druk, met *Werkschrift* I. (Prijs f 1.90 + f 0.35).

E. Rijpma en F.G. Schuringa: *Nieuwe Stijloefeningen*. Tweede deeltje. Negentiende druk. (Prijs f 1.50, geb. f 1.90).

Dr J.P. van Praag en Dr G. Stuiveling: *Nieuwe Verhalen (Bongerd*-boekjes). (Prijs f 2.25, geb. f 2.60).

Dr J. Karsemeijer en Dr G. Kazemier: *Los van de Letter*. 4de druk. (Prijs f 2.25, geb. f 2.60).

(Groningen - J.B. Wolters - 1950).

G.A. Brands en R.W. Lieve: *Gouden Aren. Deel* I. Vijfde, gewijzigde druk. (Prijs geb. f 4.95).

H. van Wamelen: *Beknopt Overzicht van de Woordkunst*. Vijfde druk. (Prijs f 0.95).

Charivarius: *Een ander Woord. Nederlandse synoniemen en zinverwante woorden*. Tweede vermeerderde druk. (Prijs geb. f 2.95).

Alle te 's-Gravenhage - G.B. van Goor's Zonen - 1950.

Bartel Thuresson: *Middle English occupational terms*.

Karl Gunnar Lindkvist: *Studies on the local sense of the prepositions in at on and to in modern English* (Lund - G.W.K. Gleerup - 1950).

Uit de tijdschriften.

De Gids.

Okt. P.G. Buckinx levert een overzicht van *De Vlaamse Poëzie sedert 1930*. In de rubriek Boekbeoordelingen prijst Mea Nijland - Verwey de *Poëtica* van J. Elema.

Nov. W.H. Staverman geeft een beschouwing over het karakter van *Busken Huet*.

Critisch Bulletin.

Najaar 1950. Dit biezondere dubbelnummer *(Schrijvers voor de keuze)* bevat een uitvoerig verslag van *Het Congres voor culturele vrijheid te Berlijn*, met uittreksels van de redevoeringen. Daaraan is toegevoegd de opvatting van een aantal Nederlandse

schrijvers over ‘culturele vrijheid’ en ‘Litérature engagée’. Aan het woord komen: Hans Redeker, Anna Blaman, W.F. Hermans, Annie Romein - Verschoor, Siegfried E. van Praag, S. Vestdijk, Anthonie Donker, Victor E. van Vriesland, W.H. Nagel en R. Blijstra.

Het Boek van Nu.

Augustus. G. Stuiveling (*Geschiedenis als zelfbezinning*) verwerpt Jan Romein's beschouwing van de geschiedeniswetenschap, maar heeft lof voor de bundel *Tussen vrees en vrijheid*, waarin hij vooral het opstel over Hooft meesterlijk noemt. - P.H. Ritter Jr. prijst Van Deyssel's onlangs verschenen *Aantekeningen bij Lectuur* als getuigenis ‘van een ongebroken kracht en van een zeldzame helderheid’. - Gerard van Eckeren beoordeelt de Streekroman *Gezegend is het Land* van K. van der Geest; J. Meulenbelt de dichtbundel *Zendstation* van J.B. Charles, die hij *Een onwillig dichter* noemt.

Okt. De aflevering wordt geopend met een stuk *Autobiografie*, door H. Gorter als noviet in 1883 samengesteld. - G. Stuiveling (*Nieuwste Nederlandse gedichten*) karakteriseert het werk van een zestal jonge dichters, die in *De Windroos* proeven van hun poëzie geleverd hebben. - Gerard van Eckeren bespreekt als *Bekentenissen van een dichter* een door Jan den Hartog samengesteld boek over Leven en werk van Johan C.P. Alberts. - Annie Romein-Verschoor beoordeelt zeer waarderend de bundel *Steekproeven* van G. Stuiveling, die zij vergelijkt met zijn grote voorganger Busken Huet.

Nov. In de Kroniek van het Proza bespreekt G. van Eckeren werk van ‘twee merkwaardige debutanten’: M. Croiset en Gerrit Kouwenaar *(Woorden en Waarden)*. - G. Stuiveling bespreekt een nieuw deel van de *Bibliotheek der Nederlandse letteren*, nl. de door J. van Mierlo samengestelde bloemlezing uit *Hadewijch's werken*. - P.H. Ritter Jr geeft een gesprek weer ten huize van *Theun de Vries*. - G. Stuiveling geeft een beknopt overzicht van onlangs verschenen dichtbundels. Aan het slot volgt een reeks korte boekbeoordelingen.

Streven. Katholiek Cultureel Tijdschrift.

Okt. Anton van Duinkerken geeft een beschouwing over de betekenis en het letterkundig werk van *Jacobus van Looy*, met bibliografie.

Roeping.

Juli. In een voordracht *Kunst en Mystiek* beschouwt L. Reijpens S.J. de verwantschap tussen kunstenaar en mysticus, maar hij gaat ook na waarin ze verschillen.

De Vlaamse Gids.

Nov. Jos. Dupont publiceert een uitvoerige studie *Ulenspiegel 1350-1950*? die handelt ‘over het volksboek en zijn auteur, de held en diens naam’. De ‘dagen van de Vlaamse Gids’ gaven aanleiding tot een terugblik: *Het vierde lustrum van mijn generatie* noemt P.G. Buckinx zijn samenvatting van de werkzaamheid van zijn tijdgenoten,

de generatie van 1930, die ‘in de eerste plaats een generatie van dichters geweest is’, maar ook bijdragen geleverd heeft aan de romanlitteratuur en de litteraire kritiek. - Beknopter is de bijdrage van Johan Daisne: *Een zeeanemoon voor mijn generatie*.

Dec. Bij de herdenking van Jacques Perk in Laroche zijn twee redevoeringen gehouden, die in deze aflevering gepubliceerd worden, nl. van de Waal Emile Witmeur: *Jacques Perk in Wallonië*, en van Garmt Stuiveling: *Over Perk's Mathildekrans*. - In de *Kroniek van de Poëzie* schrijft M. Rutten over *Poëzie als schoon bedrog of bedrieglijk schoon*, waarbij hij een ongunstig oordeel uitspreekt over de bekroonde dichtbundel *De Lof der Liefde* van Maurits Roelants.

Dietsche Warande en Belfort.

Okt. Albert Westerlinck is verontwaardigd dat *De driejaarlijkse staatsprijs voor poëzie* toegekend is aan *De Lof der Liefde* van Maurice Roelants, zijns inziens 'nutteloze schijnschone verbolatrie', achterstaande bij het dichtwerk van menige jongere. In de *Poëziekroniek* beoordeelt Jos de Haes *Jonge poëzie in Nederland*, voornamelijk uit de reeks *De Windroos*. Ook Christine D'Haen beoordeelt *Hollandse dichters, oude en jonge*, namelijk Jan Leyten, Michael Deak, H.J. van Tienhoven, Garmt Stuiveling en Annie Salomons. - Onder de *Boekbesprekingen* beoordeelt Alb. Westerlinck de bundel *Wendingen* als het 'Dichterlijk afscheid van Mevr. H. Roland Holst': ondanks ouderdomsverzwakking van talent, een 'machtig testament'.

Nov. In de *Kroniek der Nederlandse Letteren* bespreekt Albert Westerlinck uitvoerig het boek van J.A.N. Knuttel over *Bredero*, waarvoor hij veel waardering heeft. - Abel Coetzee schrijft in de *Kroniek van die Afrikaanse Lettere* over het werk van ouderen en jongeren in de laatste jaren. - *De laatste ronde* bevat een gevoelig *In memoriam August van Cauwelaert*, door Jozef Muls.

Nieuw Vlaams Tijdschrift.

Okt. Garmt Stuiveling geeft zijn *Herinneringen aan Du Perron*. - In de rubriek *Zoek de mens* herdenkt Herman Teirlinck bij het *Eeuwgetijde van Reimond Stijns* (1850-1950) de verdiensten van zijn oom, die als romanschrijver met *Hard Labeur* zijn tijd vooruit was. - Hubert Lampo schrijft over *Suzanna in het bad en voor de spiegel* nl. over de reaktie die Marnix Gijsen's roman, het *Boek van Joachim van Babylon* gewekt heeft, voornamelijk *Het antwoord van Suzanna aan Joachim van Babylon* door Esther de Raad, z.i. 'een irritant geschrift', dat tot tegenspraak en weerlegging prikkelt.

Standpunte V.

No. 1. Helena P. Jordan publiceert een studie over *Die 'hoofdrang' in die werk van M.E.R.*, namelijk de 'didaktiese en sosiologiese neigings' in het werk van deze Afrikaanse romanschrijfster. - Karel Jonckheere geeft een overzicht van *De nieuwe Vlaamse poëzie*. J. Greshoff maakt *Losse opmerkingen over dichtkunst*. In de rubriek *Dokumente en kritieke* publiceert Enno Endt een *Onuitgegeven Tekst van Gorter*. nl. zijn autobiografie, als noviet in 1883 opgeschreven. - Garmt Stuiveling's opstel over *Busken Huet* was reeds in de Steekproeven opgenomen. In de *Aantekeningen* bepleit M. de Villiers 'noukeuriger waarneming van die lewende taal' in Zuid-Afrika (*Apologia pro domo*).

Tijdschrift voor Levende Talen XVI.

No. 6. Een nagelaten artikel van R. Verdeyen behandelt de vraag in hoeverre Hieronymus Bosch gegevens ontleende aan het *Visioen van Tondalus*. - Rob. Roemans geeft een systematisch overzicht van *De critische bedrijvigheid van Prof. Dr Maurits Sabbe* met uitvoerige bibliografische toelichting. - C. Tavernier-Vereecken bepleit een vereenvoudigde uitspraak van *Onze irrationele telwoorden*. - Claire Leflot bespreekt *Samengestelde adjectieven en hun stilistisch gebruik door Karel van de Woestijne*. - In de rubriek *Nederlandse Letteren* beoordeelt Fr. Closset o.a. de *Verzamelde gedichten* van Aart van der Leeuw en *Het Petitionnement* van Max Croiset.

Levende Talen.

Okt. C. Hedeman komt terug op het ‘taalbedervende weglaten van het lidwoord bij beroepsnaam + persoonsnaam, maar wordt bestreden door Willem van Doorn, die o.a. wijst op oude voorbeelden als “Schipper Mouringh” en “Scholte Stuggink” (Staring). - J.H. Molijn geeft aardige voorbeelden van *Naamgeving en ontlening in de techniek*, ontleend aan de terminologie van de draaibank. - Onder *Boekbeoordelingen* wordt Bomhoff's proefschrift *Bijdrage tot de waardering van Vondels drama's* beoordeeld door Anton van Duinkerken; J. van Mierlo's *Elckerlijc*-uitgave door J.J. Mak, en N. Kestermans' *Beter onderwijs. Meer taal- en volksbesef* door C.A. Zaalberg.

Dec. C.F.P. Stutterheim geeft een drietal *Boekbeoordelingen*, namelijk over G. Karsten's *Honderd jaar Nederlandse philologie*, Gerlach Royen's *Romantiek uit het Spellingtournooi* en J. Elema's *Poëtica*. - C.A.G. Planje beoordeelt de herziene uitgave van Van Leeuwen's *Drift en Bezinning*; R. Wiarda de zes lezingen over *De roman als levensspiegel*.

Tijdschrift voor Ned. Taal- en Letterkunde LXVIII, afl. 2.

K. Heeroma schrijft over *Ontspoorde frankiseringen*. Omstreeks 1000, betoogt hij, zullen de sprekers van het Hollandse Ingweoons hun taal zijn gaan aanpassen aan het Vlaamse Frankisch’. Door de onvolkomen aanpassing hebben ze meermalen quasi-Frankisch gesproken en klanken gebruikt die nu als onregelmatig aandoen. Daarvan bespreekt hij een groot aantal voorbeelden. - A.C. Bouman publiceert een uitvoerige studie over *Het Nederlandse voorvoegsel ka-*, die meer bevat dan het opschrift zou doen verwachten. Hij bespreekt namelijk allerlei verschijnselen van klinkers in vóórtonige syllaben, die in *ə* overgaan of waarin *ə* tot *a* wordt, met mogelijkheid van woekerklanken. In het tweede gedeelte komt de verbinding van *k* met het foneem *ə* ter sprake, waarbij òf verkorting òf de variant met *a* optreedt. De schr. tracht dan aannemelijk te maken ‘dat het productief worden van *ka-* als praefix in het Nederlands ná de Middeleeuwen valt.’ Bij een groot aantal voorbeelden worden dan oorsprong en ontstaanstijd uitvoerig besproken. Daarbij blijkt ontlening aan het Frans van groot belang geweest te zijn. Westvlaanderen is dan ook voorgegaan.

In de rubriek *Boekbeoordelingen* wordt de Servaes-uitgave van G.A. van Es beoordeeld door H.J.E. Endepols; de *Middelnederlandse Spraakkunst II* (*Klankleer*) van A. van Loey door G.A. van Es; het proefschrift over *Wieringer land en leven in de taal* van Johanna C. Daan door G.G. Kloeke, en de *Origines des noms des communes de Belgique* van A. Carnoy door A. Weijnen.

Acte Linguistica VI, fasc. 1.

Deze aflevering bevat o.a. een bijdrage van Alfons Nehring over *The problem of the linguistic sign*, en van Svend Johanssen over *Glossematics and Logistics*.

Zuid-Afrika.

Dec. In dit maandblad schrijft D. Bax over *Nieuwe Afrikaanse poëzie*. Met grote waardering ontleedt hij een belangrijk dichtwerk van D.J. Opperman, getiteld *Die Joernaal van Jorik*.

(Het slot van deze rubriek volgt in afl. 2).
C.D.V.

Mijn dichterlijk levensbedrijf[1].

Zo vaak het verzoek tot mij kwam, of de omstandigheden ertoe leidden dat ik over mezelf en mijn werk zou spreken, heb ik lust gevoeld uittewijken en niet zozeer van mezelf te gewagen als van mijn- tijdgenoten en van de dichterlijke beweging waar ik, samen met hen, deel aan had. Ik geef evenwel toe dat het goed kan zijn een enkele maal zijn eigen bedoelingen scherp in het oog te vatten en die te tekenen, juist niet zoals zij met die van anderen saamvallen, maar zoals ze ervan afwijken.

Aan het eind van het jaar maken kooplieden hun inventaris en balans op, en ik herinner me nog heel goed hoe, als mijn vader met dat gewichtige werk bezig was, ik, in mijn kerstvacantie, hem door magazijn en kelder vergezellen moest, en met koude vingers het potlood hield waarmee ik de aanwezige voorraad en zijn geschatte waarde, onder zijn diktaat op papier stelde. Ook geestelijke voorraden moeten zo wel eens geïnventariseerd worden en ook dit doet men dan het best aan het einde van een tijdperk, al hoeft dit niet noodzakelijk saamtevallen met het jaareinde.

Dat jaareinde nochtans, brengt een zekere stemming mee en het is *die* stemming die me bevangt nu ik ertoe overga de balans optemaken van mijn dichterlijk levensbedrijf.

Is niet ieder dichterlijk levenswerk een nieuwe geboorte in wintertijd? hoopt niet altijd hij die het maakt, dat het een Christuskind zal blijken te zijn?

Er is geen feest dat mij in mijn jeugd dieper heeft aangegrepen dan het Kerstfeest. Meer dan eens komt het in mijn gedichten ter sprake, en ook de wens dat mijn poëzie een heilbelofte zou inhouden, en dus een religieuse strekking hebben, werd nadrukkelijk door me uitgesproken.

In het jaar dat voorafging aan het ontstaan van mijn eerste goede gedichten heb ik een krisis doorgemaakt. Ik was met de Bijbel opgevoed, had een christelijke school bezocht, en het christendom had op mijn verbeelding voor goed vatgekregen. Bovendien was ik niet kritisch aangelegd: uit mezelf is het nooit bij me opgekomen de evangelie-verhalen onderling te vergelijken en aan hun juistheid te twijfelen. Dat wil zeggen: het kwam ook niet bij me op ze als geschiedenis te lezen of te geloven aan wonderen. Ik genoot eenvoudig van gevoel en voorstelling. De leer drong niet tot me door. Wat ik van Paulus niet begreep, liet ik terzijde. Pogingen om mij de catechismus te doen onthouden mislukten, ondanks de sterke aandrang van anderen en mijn eigen gewilligheid om aan hun wens gevolg te geven. De krisis waarvan ik sprak betrof dus maar enkele hoofdpunten. Misschien maar één, en wel het bestaan van een God buiten de wereld. Ik kon niet zeggen dat ik over een God nadacht. Ik was eenvoudig zo ingenomen door de werkelijkheid die me omgaf dat ik alle goddelijkheid die men buiten haar wou plaatsen, wel moest afwijzen. Buiten me zag ik

1) Deze bijdrage danken wij aan de vriendelijkheid van Mevr. Dr. M. Nijland-Verwey, die ons schreef: Deze tekst is het net van een klad, dat met potlood ondertekend is in de hand van Albert Verwey: 22/24 September 1925.
Dit is het eerste jaar van Verwey's professoraat. Blijkens een alinea, die in het klad voorkomt, maar in het net uitgelaten is, is de lezing bestemd geweest voor jonge mensen, vermoedelijk studenten.
Intussen ontvingen wij van Prof. Dr. Th. Weevers te Londen een uitvoerige studie over *Het Blank Heelal* ter inzage die binnenkort gepubliceerd zal worden. Onafhankelijk van Verwey's lezing wijst hij op de polaire structuur van deze bundel.

niets dan haar, in me vond ik niets dan de idee van haar heerlijkheid en ik had het geluk te geloven dat die twee saamvielen. Mijn krisis bestond dus alleen hierin dat ik de tegenstrijdigheid tussen mijn eigen geloof en dat van mijn omgeving erkennen moest, en het gezag van die omgeving in mijn gedachten vernietigen. Dat kostte nadenken en hoofdbreken, pijnlijk hoofdbreken zelfs, totdat ik wist niets anders als waar te kunnen aannemen dan wat door mezelf met inwendige verzekerdheid zou worden uitgesproken.

De gedichten daarna geschreven - van Persephone tot en met Cor Cordium - waren eenvoudig uitingen van die inwendige verzekerdheid. Zij eindigden in dit laatste gedicht met de verheerlijking, niet van mijn lichamelijke Zelf, maar van het leven zoals zich dat uitsluitend door dit Zelf uitte.

> ‘Ziel van mijn ziel! Leven dat in mij woont,
> Veelnamige Mysterie, die ik noem
> Mijn Ik, mijn Zelf, mijn Wezen, - die u toont
> Altijd een andre, en uwen eigen doem
> Spreekt op u zelve en dit mijn lichaam maakt
> Het werktuig uwer woorden, 't instrument
> Dat gij bespeelt en maakt aan de aard bekend
> Uw melodieën, dat aanstonds ontwaakt
> Dit mensdom heinde en veer: - u roep ik aan;
> Opdat gij spreke en van mijn lippen drijv'
> Lente van zang, die over de aard zal gaan,
> En 'k thans niet mijn maar uwe woorden schrijv' ....’

Van dit ogenblik af begon een veel langduriger krisis dan de vorige, - niet zozeer een religieuze, maar ene die tegelijk wijsgerig en ethisch was. Wijsgerig, - omdat het Levensbegrip, hoe langer hoe onafwijsbaarder, in het midden van mijn denken kwam en de lectuur van Kants Kritik der reinen Vernunft mij tegelijkertijd bewust maakte dat dit levensbegrip niet aan de ervaring kon ontleend zijn, maar met me geboren was. Ethisch, - omdat tegenover deze opvatting van het Leven het Zelf zich als deel begreep, en dus alle zelf-verheffing was uitgesloten.

De tijd tussen Cor Cordium en de sonnetten-cyclus Van het Leven was er een van verslindend denken. Ik liet de draad los als ik slapen ging om 's morgens op de rand van mijn bed zittend te merken dat ik hem alweer had opgenomen.

Toen Van het Leven gedrukt was zond ik een exemplaar aan een oude vriend van Johs. van Vloten, Consul Johannes Addens te Helsingfors. Hij schreef me dat hij, 's nachts op zijn fabriekskantoor overblijvend, het gedicht gelezen had, en dat de daarin uitgedrukte denkbeelden hem voorkwamen geheel en al die van Spinoza te zijn.

Ik kende Spinoza niet, maar hem lezende, en ook Van Vlotens boek over Spinoza lezende, bemerkte ik dat het levens-begrip, nominaal tenminste, reeds door Van Vloten in de plaats van Spinoza's Godsbegrip gesteld was, terwijl het me toescheen dat mijn opvatting van dat begrip, als niet enkel naturalistisch, meer dan die van Van Vloten met Spinoza's Deus samenviel. Tevens echter ontdekte ik in Spinoza's oneindig aantal attributen, waarvan slechts twee, Denken en Uitgebreidheid, ons kenbaar zijn - attributen, die het leven tegelijk zijn en voorstellen - ik ontdekte, wil ik zeggen, juist in die twee ons kenbare bestaanswijzen, de steunpilaren die ik voor mijn verder werk nodig had.

Ik zeg opzettelijk: voor mijn verder *werk*. Want de gedachten waartoe ik nu overging, behoorden werkelijk tot de praktijk van mijn dichterlijke werkzaamheid. Ik maakte namelijk de opmerking dat de woorden waarvan we ons bedienen van twee concepties uitgaan, van de ene, die haar middelpunt heeft in onze Ikheid, en van de andere die het afzonderlijk bestaan erkent van een buitenwereld. Wie niet deze beide paralelle werelden aanvaardt, gebruikt slechts de ene helft van de taal of verwringt de andere. Door de aard van de taal zelf, meende ik, werd ik in de praktijk van mijn werk genoodzaakt Spinoza's twee gelijkwaardige attributen aantenemen.

Deze grondvorm is in al mijn werk, allereerst in de eerste vijf boeken: Aarde, De Nieuwe Tuin, Het Brandende Braambos, Dagen en Daden, en De Kristaltwijg, aantetreffen. Deze grondvorm; want ik zeg niet dat andere vormen hem niet aanvulden. Waar de kategorie van het Zijn vervangen werd door die van het Worden, zoals reeds in Het Brandende Braambos gebeurde, ontleende ik stellig vormen aan Hegel, die ik, bevriend met Bolland, las en bewonderde, hoewel minder met wijsgerige dan met dichterlijke instemming. En toen de gehele reeks van die vijf boeken gesloten was, kreeg mijn Levens-conceptie andere schokken te verduren, die mij dwongen andere zijden van haar te versterken of uittebreiden.

Ik had in den beginne altijd de bestendigheid, de onvergankelijkheid van het leven in het oog gevat; maar hoe nu, toen ik bitter gevoelde, dat de dood een macht was die niet alleen geen enkele vorm van het leven ongemoeid kon laten, maar ook het leven-zelf noodzaakte geen andere dan vergankelijke vormen voorttebrengen? De vergankelijkheid werd daarmee een grondtrek van het leven. Hoe is dit mogelijk, tenzij men het leven als een polariteit beschouwt, als noch alleen vergankelijk, noch alleen onvergankelijk, maar als beide tegelijk, noodzakelijk en in alle eeuwigheid.

Het zijn de boeken: Uit de Lage Landen bij de Zee, Het Blank Heelal, en Het Levensfeest, waarin deze overtuiging werd uitgesproken. De grondvorm ziet men hier doorschijnen: zij kreeg alleen een dieper, een menselijker gemoedswaarde, zoals zij tevoren nog niet bezeten had.

De ervaring, de ontdekking zei ik haast, dat ik *altijd* in mijn werk een polariteit tot uiting gebracht had, dreef me daarop, met geweld als 't ware, naar een beschouwing waarin dit onmogelijk zou zijn, waarin alle tweeheid in de eenheid verzonken werd. Op een tijdstip toen niets in de wereld mij aanlokkelijk leek, begon ik mijn boek: Het Eigen Rijk.

> Zal ik zijn, als gij mij wenst,
> Varend tussen weerzijds banken,
> Als een schok de schuit doet wanken
> En het schuim de plecht beplenst,
>
> Leer mij dan altijd uw oog
> Boven mij te zien en onder,
> Als een weerzijds lokkend wonder,
> Afgronddiep en hemelhoog.
>
> Want de dreiging om en om
> Kan ik dan getroost verduren,
> Als door rechts of links te sturen
> Ik bij u te lande kom.

De gebeurtenis die in dit gedicht ligt opgesloten is geen andere dan die men in het geloofsleven de ervaring van een persoonlijke God noemt.

De aard en de noodzaak van die ervaring als een van de graden in het gemoedsleven werd me er duidelijk door. Het hele boek ‘Het Eigen Rijk’ ontstond uit deze persoonlijke aanraking, die in sommige gedichten tot vereenzelviging werd en hun de profetische toon gaf. Doch nauwelijks was het boek voltooid of de behoefte het gewonnen inzicht uittedragen in de wereld, dreef me tot een volgend werk: Het Rijk in de Wereld. Innerlijkheid en uiterlijkheid waren alweer elkanders pool geworden, en hun eenheid kon ik niet anders vinden dan in het gedicht De Nieuwjaarsmorgen: de verbeelding van een *gedroomde wereld*, waarin innerlijk en uiterlijk elkanders symbolen zijn. Hiermee had ik van Spinoza's grondvorm de mystieke ondergrond naarvoren gebracht. Denken en uitgebreidheid *zijn* de godheid, maar tevens geven zij er alleen de enige ons kenbare *voorstelling* van. Niet twee, maar een oneindig aantal bestaanswijzen heeft ze: terwijl we haar kennen blijft ze voor ons een verborgenheid. Dit was de reden waarom ik de drie genoemde reeksen onder één titel saamvatte, en wel onder die van Het Zichtbaar Geheim.

Ik had het gevoel, toen ik dit werk voltooid had, dat mijn grondvorm nu zozeer zelf onderwerp van mijn dichten geworden was, dat ik voortaan niets had toetevoegen.

Op dat ogenblik begon de wereldoorlog.

U zult hebben opgemerkt, dat er in al mijn voorstellingen tot nu toe een kosmische sereniteit geheerst had. Mijn heelal was een Kosmos, die telkens weer volgens eenzelfde grondvorm zich ontwikkelde. Wat nu gehoor vroeg en recht van bestaan eiste, was de chaos. Indien niet ik, maar het Leven gelijk had, behoorde tot zijn wezen ook dit chaotische. In mijn boek Het Zwaardjaar trachtte de gestalte van de dichter, de belijder van een Kosmos, zich in en tegenover de chaotische wereld te handhaven, maar moest erkennen dat het Leven gelijk recht gaf aan hem en aan de chaos, dat de chaos een deel was van de levensgang.

In het volgende boek Goden en Grenzen is het Leven dan ook niet langer een bestand, of een geleidelijke wording, of een polariteit van vergankelijk en onvergankelijk, of ene van innerlijk en uiterlijk, - het is de bewegende kracht zelf, de drang, het verlangen, maar dat een konflikt in zich draagt, dat voortdurend en tegelijk bindt en ontbindt, schept en vernietigt, en welks eenheid alleen kan gelegen zijn in een gelijktijdigheid van ongebonden uitstorting en bindende begrenzing.

De ervaring dat dit de aard van het leven was, bepaalde mijn volgend werk: De Weg van het Licht. Christiaan Huygens heeft voor de weg van het licht door de ruimte een definitie gegeven. Die weg - zegt hij - kan niet gezien worden als een stoorloze voortzetting, hij is enkel te begrijpen als een reeks van verbroken evenwichten. Zo, voelde ik, is ook de weg van het leven. Telkens weer, van verbroken evenwicht naar verbroken evenwicht, neemt het zijn loop; zodat men zou moeten aannemen dat het nooit tot vrede komt. Nochtans - aan elk verbroken evenwicht moet, al is het maar één ogenblik van werkelijk evenwicht voorafgaan, - de bindende, de begrenzende macht van het leven zet zich evenzeer door als zijn uitstortende, zijn ongebondene.

Ook deze ervaring heeft niet alleen een bespiegelende, zij heeft een praktische, een zedelijke waarde. Als ons hele persoonlijke bestaan in een toestand van verbroken evenwicht geraakt is en de vernietigende drang van ons wezen ons meesleept, hoe noemen we dan de enige kracht die

ons evenwicht herstellen, die tegen de hartstocht opwegen en hem tot staan brengen kan? Wij noemen haar de Wil, en kennen haar niet anders dan als Wil tot uitredding. Van alle willingen die in ons werken is deze éne, op behoud gerichte kracht, de waarlijke wil die ons noodzaakt een voorstelling te vinden die sterker is dan alle voorstellingen die ons meeslepen. Deze Wil, gebonden aan één uitzicht, dat niet voor ieder dezelfde vormen draagt - De Legenden van de éne Weg noemde ik de reeks gedichten waarin ik dit uitsprak - is dan het waarlijke Leven, de God in ons, niet naar zijn vernietigende, maar zijn behoudende wezenszijde verstaan. Voor mij was deze ervaring belangrijk, omdat ik in haar voor het eerst het leven als wil begreep en zag *hoe* ik het als zodanig begrijpen kon.

Uit deze opvatting, die van het behoudende leven als wil, ontstond een tweede, en wel die van het leven als Maker. Alleen de bindende kracht van het leven kan, ondanks de chaos, de kosmos gemaakt hebben. Alleen de bindende kracht van de dichter geeft hem het recht zich te noemen met de Makernaam. Ja, ieder mens, ja, ieder schepsel, voor zover ze dit leven in zich hebben, heeft deel aan het scheppings-plan.

In het boek De Maker heb ik dit uitgesproken. Ook nu weer meende ik een ogenblik dat het mijn laatste was. Maar de geest mag zich samentrekken zoveel hij wil, en zich dan de Maker noemen, zodra hij zich ontspant is er de Ruimte, en in de Ruimte de Wereld, waartoe hij in verhouding treedt, terwille van welke hij afziet van zijn zelfgenoegzaamheid, en in wier dienst hij zich begeeft. Niet alleen het schepsel, de God zelf kan niet gescheiden worden van de wereld. Men moge hem als lichaam een afzonderlijke gestalte geven, of zeggen dat zijn lichaam de wereld zelf is, - in beide gevallen behoort tot zijn wezen de lichamelijkheid. Ook in deze conceptie, laat het zich aanzien, zal zich Spinoza's grondvorm niet verloochenen. Maar te liever eindig ik hier mijn overzicht, omdat het mij niet er om te doen kan zijn een dichterlijk levenswerk voortestellen als enkel de uitwerking van een wijsgerig inzicht.

Wat is het eigenlijk dat een dichter belet een wijsgeer te zijn?

Al die gedachten die mij nu zo klaar schijnen, heb ik alleen leren kennen door mijn gedichten. De dichter denkt in gedichten. En het zijn niet de begrippen, het zijn de gestalten van zijn verbeelding waaraan hij bewust wordt wat hij gelooft.

Ik heb mijn gedachten als een ontwikkeling voorgesteld, en het woord mag blijven, mits men er niet een langzamerhand, onder werking van de buitenwereld, anders worden onder verstaat, maar een ontplooiing van wat inderdaad in de oorspronkelijke idee al besloten lag. Ik heb het altijd zó gevoeld dat de levensidee waarmee ik geboren ben, al haar wijzen van zijn in zich heeft, en alleen nu deze dan gene tot uiting brengt. Zij wenst zich te kennen, d.w.z. zij wenst zich te zien. Vandaar dat ons leven, wanneer het geheel op die zichtbaarmaking van zijn eigen ideële inhoud gericht is, met de verbeelding samenvalt. Wij bestaan dan alléén in de verbeelding en aanvaarden alleen die uitingen als onmiddellijk-primair, die het karakter dragen van verbeeldingen. Wat wij dan Dichter noemen, is niet anders dan de primaire mens - in christelijke terminologie kan men zeggen: de mens vóór de zondeval - en wij kunnen niet nalaten te geloven dat deze primaire mens in ons leeft, dat hij in ieder levend en denkend wezen het eigenlijke is.

Men kan een dichter zijn en zich deze gedachte niet bewust maken. Aanleg

en lot hebben het mij toegewezen dat de bewustheid van dit dichterschap een deel van mijn wezen werd, en als zodanig een plaats in mijn werk verkreeg. In zeker opzicht zegt men terecht dat ik de dichter ben van het dichterschap. Maar juister, want waar voor het geheel van mijn werk zou het zijn te zeggen dat mijn poëzie de uiting is van levens-verheerlijking. Het leven, hoe ook verstaan, uiterlijk en innerlijk, en op al de wijzen die ik in het voorafgegane overzicht schetste, *is* heerlijk. Dit is de grondtoon van al wat ik ooit te zeggen had. Niet alsof ik, met een oppervlakkig optimisme, weigeren zou de hel te erkennen waarin we gedoemd zijn te branden. Maar het is als Dante boven de ingang van *zijn* hel staan vond:

> Gerechtigheid bewoog Hem die mij bouwde,
> Godlijke mogendheid en Liefde schreden
> Tezaam met Wijsheid die het werk beschouwde.

Of, zoals ikzelf het uitsprak:

> Te midden van de hel, de waan, de wereld,
> En grond van haar noodzaaklijkheid, zijt Gij.

Gij! - het éne waarlijke leven dat ons geluk en onze vreugde is.

Ik geloof dat men deze overtuiging in al mijn werk zal weervinden en dat zij het is die aan de duizend vormen van mijn gedichten hun sfeer en hun adem geeft.

Maar sfeer en adem zijn niet alles. Wij zijn gebonden aan een werkelijke wereld, aan de geschapenheden die van ons hart tot aan de sterren gaan, en een dichtkunst zou gedicht noch kunst zijn, indien zij deze niet opnam in haar verheerlijking. Wij zijn ook *beperkte* mensen, en daarom gaat de tijd in ons werk over, met al zijn ontroeringen en met al zijn voorbijsnellende gedaanten. Ja, zelfs alleen door die tijd heen zien wij onze eeuwigheid, alleen door de vergankelijke lichamen erkennen wij de onvergankelijke geest.

Deze veelzijdige uiting veronderstelt liefde voor het kleine zowel als voor het grote, en arbeid om zowel het kleine als het grote uittedrukken. Wanneer de jonggestorven dichter Alex. Gutteling een gedicht maakt op een matteklopper, dan is dat niet minder belangrijk dan wanneer Jacques Perk liefde en schoonheid bezingt.

Enkel ook in de aldoor veranderende vormen van zijn gedichten, in de voorwerpen van zijn kunst, wil de dichter dat men hem nadert. En deze nadering, de verdieping in het dichterlijke kunstwerk, vergt een niet minder grote aandacht dan iedere andere kunstenaar, de musicus, de schilder, de beeldhouwer, de bouwmeester, voor *zijn* werk verlangt.

Aan andere kunstenaars wordt die aandacht vaak lichter gegeven dan aan dichters. Omdat hun stof de taal is, die ieder spreekt, die ieder meent te moeten verstaan wanneer hij ze hoort spreken, verlangt men van de dichter een verstaanbaarheid, overeenkomstig aan die van de prediking, de verhandeling, het gesprek, of de gezelschappelijke mededeling. Als ontroerend en verheven begeert men een poëzie van leuzen, gangbare denkbeelden, sympathisch aandoende vertellingen. Maar daarom is het de dichter niet te doen geweest. Al wat hij schrijft wordt gedragen door de spanning die zijn hele leven draagt, - die Vondel zestig jaar lang dwong om haar telkens in andere vormen te belichamen, - die Dante één enkel gedicht deed schrijven als de arbeid van een heel leven, - die Milton de kracht gaf al de jaren van zijn middelbare leeftijd te wachten op het ogen-

blik waarin hij zich kon uitstorten in Paradise Lost. Wij, die ons niet met deze groten vergelijken, hebben niet een spanning die nabij aan de hunne komt, maar ook de onze draagt ons door een levensduur. Hoe kan men dan denken dat men met deze spanning in gemeenschap komt, dat men haar deelt, in een verloren ogenblik. Zij eist de hele mens, zoals ook de dichter zelf zijn hele mens aan haar overgaf.

Nochtans - zijn er wel minder afschrikwekkende mensen dan dichters? Want een deel van hun vermogen is toch zeker het *bekorende* woord, en wie niet geheel in hun werk kan doordringen, vindt dáárin nog altijd eer aanlokking dan afstoting. Dit is dan ook de reden waarom zelfs de moeilijkste gedichten de mensheid niet loslaten. Telkens weer zingt er uit hen een vers dat de oren gevangen neemt, dat tot het hart spreekt, dat de geest in beweging brengt, dat het verlangen opwekt de gesloten woning binnen te gaan.

Wat heeft het niet lang geduurd eer ikzelf een gedicht als Potgieters Gedroomd Paardrijden geheel verstond. Jaar op jaar lokte het me, jaren lang bleef het een raadsel, totdat ik de kracht vond het te ontsluiten en het naar alle zijden genoot.

Zo is het met andere werken zeker menigeen gegaan, - en - als het u ooit gebeurd is - wont ge dan niet een bezit voor uw leven?

Ik heb het gewaagd - voor ééns dan - uitvoerig over mezelf te spreken. Maar vanzelf keer ik nu toch terug tot de dichterlijke beweging waarmee ook mijn loopbaan begon. Telkens weer, nu bij het ene, dan bij het andere volk, ontstaat de behoefte aan nieuwe gedichten. Wij, de ouderen van heden, hebben het beleefd in 1880. Is zulk een, door de eeuwen heen zich herhalende doorbraak, niet het beste bewijs dat de dichtkunst geen gril is van enkelingen, maar een noodzakelijkheid voor de hele mensheid?

Ik heb alleen van mezelf gesproken. Maar ik ben, zelfs in dit land, slechts één van velen. Tal van anderen hebben, nevens mij, een leven van geest en gemoed ontplooid en het gebonden tot gedichten. Nog altijd staan wij in een belangwekkend en belangrijk dichterlijk tijdperk. Het is geheel en al voortgekomen uit de aandrift die in Jacques Perk het eerst vorm verkreeg. Liefde tot het leven is er de grondterk van. Het is ontheologisch, en in zekere zin onvaderlands, maar het is religieus en evenzeer hollands als europees. Dat het een verrijking van het nederlandse, zelfs een verrijking van het wereldleven gebracht heeft, werd langzamerhand ingezien. Dat ik hier zo voor u durf optreden en dit alles uitspreken, is het zekerste teken dat de poëzie van dit tijdperk niet meer een zaak is van weinigen, maar dat zij, nevens de andere kunsten, nevens het geestelijk leven van het land, een rang inneemt die niet meer bestreden wordt.

Potgieter klaagde op het laatst van zijn leven, dat de muziek wereldveroveraarster geworden was, dat men voor de poëzie niet meer dezelfde belangstelling had als in zijn jeugd. Ik geloof dat er tekenen zijn van een kentering. Waar een veelzijdige dichtkunst bestaat als de nederlandse van na 1880 zou niet enkel het gevoel voor kunst, maar ook het geestelijk leven schade lijden als men haar buiten zijn aandacht sloot. De kennis, niet van een enkele, maar van al onze dichters, is op dit ogenblik een onmisbare voorwaarde voor onze beschaving. Dit geldt temeer omdat met de dichtkunst van na 1880 een grote bewondering voor onze vroegere dichters is gepaard gegaan. Ook hen leest men niet meer in de eerste plaats uit belangstelling in het vaderlands verleden, maar om de poëzie die in hen

besloten ligt. Bij hen, zowel als bij oude schilders en andere kunstenaars zoeken wij levensverrijking.

Men speurt zoveel in onze tijd naar een vastheid, naar een richting, die zekerheid en vertrouwen geven temidden van de wisselvallige omstandigheden. Bij wie zijn zij eerder te vinden dan bij hen, die in zichzelf tegelijk een chaos en een lichtbeeld vonden en hun leven gaven om dat beeld vasttehouden en overtedragen op anderen. Beelden van andere tijden, passende in andere omstandigheden? Zeker, maar de beelden van hedendaagse dichters ontstonden dan toch in *onze* tijd. En bovendien: achter al die beelden staat één beeld, dat wat ik al noemde het beeld van de primaire mens, die temidden van alle wisselvalligheid, gelooft aan de oorspronkelijke reinheid en heerlijkheid van het leven.

Dit geloof leefde in *alle* dichters.

Men behoeft dan ook om het aantetreffen niet uitsluitend te gaan tot de groten, tot de aanzienlijken onder hen. Wie herinnert zich niet die regels van Longfellow:

Come, read to me some poem
Some simple and heartfelt lay
That shall soothe the restless feeling
And banish the thoughts of day.

Not from the grand old masters,
Not from the bards sublime
Whose distant footsteps echo
Through the corridors of time.

Read from some humbler poet
Whose songs gushed from his heart
As showers from the clouds of summer
Or tears from the eyelids start;

Who through long days of labour,
And nights devoid of ease,
Still heard in his soul the music
Of wonderful melodies.

Zulk een dichter was bij ons de oude Willem Levinus Penning, die verleden jaar gestorven is. Ik wil daarom dit spreken besluiten met de voorlezing van een gedicht dat hij in zijn laatste levensjaar geschreven heeft. In engheid van omstandigheden in lichamelijk leed en temidden van zorgen, blind en haast tachtigjarig, maakte hij zijn dagelijkse wandeling aan een touwtje dat langs de schutting van een stadstuintje gespannen was. En wat hoorde hij daar? Niets dan de wind en de lijster, met wie beide hij, *in unisono*, het gedicht zong, dat hij betitelde: Zangersbond in mijn tuin.

Immermeer in kleine gaarde,
Dankbaar voor verruimd bestaan,
Stap ik weer door avondschemer
Langs mijn leiband af en aan.

En uw nagunst, kilste zomer!
Heeft mijn Herfstgang ingewijd:
Herwaarts waait de geur van koolzaad
In zijn volste heerlijkheid.

Goelijk tikt een vleugje regen....
Toornig zwelt het klaaggeluid,
Waarmee Najaars eerstling-aanval
Op nog vol geboomte stuit.

Forscher stoot - en hoor zijn juichtoon!
- Dwarlen droef! hoor bladerval;
Ruischend kleed hier over 't grintpad -
Leegte in 't rond voorspelt hij al.

Op- en neergaand luister 'k gretig,
Wind! die me als muziek omstoeit,
Naar uw jacht, de wolken jagend -
Blinde ook Gij, maar ongeboeid.

Mij, den zwakke, sterkt ge als makker,
Al uw stemmen ken'k zoo goed,
Al uw luimen biecht gij eerlijk
Voor gelijkgestemd gemoed;

Waar uw vaart ook wil belanden,
Waar mijn geest ook henentrekt,
Eenerlei is beider uiting -
Zang door tegenstand gewekt.

Driest of dartel, storm of zefier,
Zoekt ge, in schijnbaar zelfbestuur
Zoekt ge als ik uw weg, gij worstlaar,
Aan den leiband der Natuur.

Zwoeger die èn sloopt èn zegent
Naar haar ondoorgronden wil
Wien, o uitgelaten zwerver,
Wien vervoert ge - en maakt hem *stil*?

Dichterziel verbergt haar *arbeid*;
Wàt er rondom joelt of zucht,
Stilkens wordt de kiem ontvangen,
Stilkens groeit en rijpt de vrucht;

Doch terzelfder uur *geboren*
Trillend nog van wordingsdrang,
Looft alree mijn liedgefluister
Uw al zwaarder prachtgezang.

Jaartijwissling vier ik mede,
Verzen zeggen in den wind
Weert noch deert den andren makker -
Derde in onzen bond begint:

Wieglend op den hoogsten uitkijk,
Welkom, rustig kunstenaar,
Lijster, die verrassend inviel,
Gul met zang - zoo kant en klaar.

Zwijgend zorgde uw trouw bij daglicht,

Even trouw, nu 't nachtuur daalt,
Streelt uw zieltje aandoenlijk teeder
Haar voor wie gij ademhaalt.

Als de zonnebloem u richtend
Naar het gaande of 't komend licht,
Zocht en biedt gij troost en opbeur -
Ruwste weer wekt reinst uw dicht.

Stortvlaag zaagt ge mij ontschuilen
Onder 't loof; er *boven* uit
Bleeft ge op post; uw boom moog schudden
Doet het schade aan 't liefst geluid?

Poost gij even, toegeroepen -
Toegejuicht! voelt ge u verstaan,
En benijd, aan Liefdes leiband
Heft gij ál nog zoeter aan.

Eenzaam niet, staag heen en weer gaand
Stapt hier 't oude menschenkind,
In het duister voorgezongen
Door den lijster, door den wind.

Wind werd storm en kraakt al takken,
Hageljacht drijft mij naar huis....
Hoor! in top kweelt nog de lijster,
Kalm als borg hem 't nest al thuis.
ALBERT VERWEY. †

Hooft's portret van Requesens.

Tegen het eind van het tiende boek der *Historien* geeft Hooft een karakterschilderende nabeschouwing over Requesens, die in de volgende woorden vervat is:

‘Zachter was hy van zeeden, bevallyker van aantaal, hebbelyker in 't schikken, en in 't verzorghen, en beeter afgerecht op beleidt van Hoofsche zaaken, dan de Hartogh van Alva; maar moght by hem in kryskunde niet haalen. Dan 't waar een' fraaye temper van Landtvooghdye geweest, zoo men, met uitschot der oolykheeden, de puure deughde van hun beide, hadde kunnen te zaamen mengelen’ (uitgave van 1642, p. 437).

Een karakterschildering van dezelfde soort, uitgevoerd met gelijke middelen (contrastering met een anders geäard bewindsman en daarbij aansluitende evocatie van een ideale princeps) komt voor in het tweede boek van Tacitus' *Historiae* (cap. 5 in de courante uitgaven). Nadat de soldateske eigenschappen van Vespasianus in het licht zijn gesteld, heet het daar, in Hooft's vertaling:

‘Mucianus daarenteegens stak uit, door grootdaadigheit en rykdom, in alles den staat eens onvorstelyken persoons overtreffende. Bequaamer in taal en tot schikken en voorzien, ervaaren in burgherlyke zaaken. Een zeer welgestelt Vorstendoom waar daar uit te vormen geweest, had men, wegdoende hunner beide gebreeken, de deughden alleen kunnen, mengen’ (uitgave van 1684, pp. 348, 349).

Vespasianus en Mucianus waren elkaars medestanders (en bijna mededingers), Requesens was de opvolger van Alva: in zoverre heeft Hooft een transpositie voltrokken, van het coëxistente naar het subsequente. (Men zou wellicht ook kunnen zeggen: in plaats van een tweeluik maakte hij een éénmansportret van de stadhouder met de beeltenis van diens voorganger op de achtergrond.) Maar juist in dit vrije gebruik van een Taciteïsch schema treedt eens te meer aan den dag, hoezeer hij Tacitus ‘in mergh en bloet’ veranderd had.

Deventer.

J. KAMERBEEK Jr.

Opmerkingen over de taal van Justus van Effen's Hollandsche Spectator.[1)]

Van Effen's taal en stijl is herhaaldelijk geprezen als ‘den natuurlijken conversatietoon zeer nabijkomend’ (Jonckbloet), als ‘eenvoudig en helder’ (Kalff), als ‘gemeenzaam-beschaafd’ met ‘verstandelijke eenvoudigheid’ (Te Winkel), als ‘betrekkelijk frisch en levendig’ (Prinsen), als ‘de rijke taal van zijn volk, waarmee hij zich verwant gevoelde’, een ‘rijke bron voor de kennis van de Nederlandse omgangstaal van zijn tijd’ (Koopmans). Trouwens, Van Effen zelf had verzekerd dat hij zich steeds wenste te bedienen van de ‘gemeenzame styl, zo als dezelve by luiden van geboorte en opvoeding door 't gebruik ingevoerd is’ en zich ‘te wagten voor lang uitgerekte periodens en lange tusschenzinnen’. Koopmans zegt met recht: ‘De taal van Van Effen zou voor de vakman een onderwerp van dankbare studie zijn.’ Toch is een grondige studie en zelfs een terreinverkenning nog steeds achterwege gebleven. Het proefschrift van J.J.B. Elzinga (1923) behandelt alleen de Franse invloed op taal en stijl; de inleidingen op de bloemlezingen van Koopmans (Groningen 1907) en A. Verstraeten (Antwerpen 1932) bevatten nuttige gegevens, maar berusten niet op een volledig onderzoek.[1)]

Toen de 47-jarige Van Effen het plan opvatte om een Hollandse Spectator samen te stellen had hij nog slechts in het Frans gepubliceerd en was hij stilistisch geschoold door bewondering van Franse, maar vooral van Engelse voorbeelden. Hij wil de Engelse Spectator in zijn moedertaal ‘niet overzetten, maar na bootzen’. Bij Addison vond hij ‘een styl welke ongedrongen en los, zig met buigzaamheid na alle stoffen konde vleijen, en met de zelve zig verheffen en verneederen’. Die stijl zou zijn model worden[2)]; maar voor de Nederlandse taal- en spelvormen moest hij zich wel richten naar eigen taalgenoten. In de spectatoriale trant, zegt hij, ‘heeft myns weetens onze moeder-taal niets van een diergelyke smaak voortgebragt, als den *Mensch ontmaskert*’, maar daarvan ‘was de styl, hoewel weezentlyk niet kwaad, styf en niet genoeg gemengt’ (d.w.z. gevarieerd). Het was ‘in een woord goed, dog 't was niet fraay’. Opmerkelijk is dat hij andere dergelijke geschriften, o.a. van Campo Weyerman, niet kent of opzettelijk verzwijgt. Wel kent hij Pieter le Clercq's vertaling van *The Spectator* (1720) en *The Guardian* (1730), die hij prijst: ze zijn ‘beide in 't Nederduitsch zeer wel vertaalt’. Nagegaan zou dus moeten worden of Van Effen van zulke of eventueel andere voorgangers bij zijn Nederlands taalgebruik invloed ondervonden heeft. Ook de gangbare briefstijl in de eigen taal zou daarvoor in aanmerking komen.

Er is geen enkel bewijs dat Van Effen eerbied gehad heeft voor de gezaghebbende grammatici en ‘taalbouwers’, die b.v. bij Langendijk met ere genoemd worden. Integendeel laat hij zich laatdunkend uit over ‘muggesiftery’ van ‘taalsnuffelaars’.

1) Koopmans, blz. IX-X; Verstraeten, blz. VII-XI, die op grond van de opgenomen teksten de spraakkunstige vormen systematisch rangschikt zonder ‘op volledigheid aanspraak te maken’.

1) Koopmans, blz. IX-X; Verstraeten, blz. VII-XI, die op grond van de opgenomen teksten de spraakkunstige vormen systematisch rangschikt zonder ‘op volledigheid aanspraak te maken’.

2) Opmerking verdient, dat hij in een noot bij No. 331 zijn medewerker Suderman aanspoort ‘de klaarheid van stijl wat meer te behartigen’, omdat dit zijn bijdragen ‘geen geringen luister zou bijzetten’.

Wat de spelling betreft erkent hij geen gezag. Wanneer een correspondent hem in een spellinggeschil tot

scheidsrechter wil maken, dan neemt hij een loopje met hem. Hij wil zijn ‘mede-ingezetenen, in hun bevestigt regt, om ieder de taal volgens zyne eigene zinlykheid te spellen niet benadelen; een regt dat ik egter niet weet dat by eenige andere Landaard bekend zy’. Schertsend gaat hij voort: ‘Om echter een geschil dat zware gevolgen na zig zoude kunnen slepen, uit de waereld te helpen, zoude ik myn spelkundige correspondenten raden een vergadering van schoolmeesters te beleggen, en zich aan de meerderheid van stemmen te gedragen, of wel, 't geen met veel minder moeite van eene even goede uitwerking kan zyn, de zaak aan 't lot van even of oneven te verblyven.’[1)]

Deze onverschilligheid betekent intussen niet, dat in Van Effen's taal geen sporen te vinden zouden zijn van grammaticale regels uit de school van Moonen; evenmin dat zijn spelling volkomen anarchistisch was.

Voordat wij dit nader toelichten, dient opgemerkt te worden dat ieder die Van Effen's taal wil bestuderen, rekening dient te houden met verscheidenheid van stijl. Vervolgens moet er op gelet worden dat een vrij groot aantal vertogen, meer dan men vroeger meende, aan medewerkers toe te schrijven zijn, al blijven er veel twijfelgevallen[2)]. Wellicht zal een nader taal- en stijlonderzoek in sommige gevallen uitkomst bieden.

Bij zijn keuze uit de *Spectator* heeft Koopmans een groepering gemaakt in *Zedekundige Vertogen, Karaktertiepen* en *Realistische zedeschilderingen*. Deze onderscheiding is ook voor het stijlverschil van belang. De vertogen van de eerste soort zijn overwegend redenerend en beschouwend. Hoewel de zinsbouw eenvoudig blijft, zal men hier het meest de sporen van traditionele boekentaal aantreffen. Daarvoor geldt dus, wat Jonckbloet reeds opmerkte,[3)] ‘dat hij nu en dan wel eens in den toon des tijds valt’.

Afwijking van het beschaafde spraakgebruik treft ons allereerst bij de pronomina. Bijna geen bladzijde zonder *dezelve*, met de verbogen vorm *deszelfs, derzelver* of *derzelven* (vgl. *dergener*), *hetzelve* en de relatieven *welke, dewelke*, terwijl hij het nodig acht bij meervouden *welken* en *dewelken* te schrijven (evenzo meervoudig: vele*n*, nl. vruchten, tot zich zelve*n*). Een genitief *welckers*, die men bij Moonen vergeefs zal zoeken, is geen eigen vinding, maar komt ook bij tijdgenoten voor.[4)] Een ruim gebruik maakt Van Effen ook van *zulks*, terwijl een verbinding van demonstratief met possessief (*deze zyne*) herhaaldelijk voorkomt. De possessieven worden bij voorkeur verbogen (*myne, hunne, hunnen* enz.), maar onverbogen vormen komen eveneens voor. Onderscheid tussen *hen* en *hun* wordt niet volgens de toenmalige spraakkunst in acht genomen: ze wisselen grillig.

Bij de substantieven vindt men de deftige, onhollandse vormen op *-e* (*stoffe* e.d.) en meervouden op *-eren* (b.v. *voorbijgangeren*) die Van Effen aan de toenmalige schrijftaal ontleende, zonder op te merken dat de grammatici deze vormen speciaal voorschreven voor de genitief en datief, naast *ers* voor nominatief en accusatief. Evenzo had hij

1) Vertoog 58, blz. 218.
2) Zie daarvoor het proefschrift van W. Zuydam: *Justus van Effen, een bijdrage tot de kennis van zijn karakter en zijn denkbeelden*. (Gouda, 1922). Aanhangsel: het *Auteurschap der Vertogen*, blz. 174-187.
3) *Geschiedenis der Ned. Lett.* V, 217.
4) O.a. bij Simon van Slingelandt (Bloeml. 18de-eeuws proza van Van Vloten, blz. 24).

opgemerkt dat goede, grammatisch geschoolde auteurs adjektieven en participia zonder *n* gebruikten (b.v. *eige, gevange*) zonder op te merken dat dat volgens Moonen de vrouwelijke vormen waren naast mannelijk *eigen, gevangen*. Van de vrijheid om die *n*'s weg te laten maakt Van Effen een ruim, maar stelselloos gebruik, b.v. *verscheide* naast *verscheidene*. Wat de geslachten en de daarmee samenhangende buiging betreft, heerst een volkomen anarchie: de ontbrekende mannelijke *n*'s zijn talloos, maar ook gevallen als 'van die*n* beroemde Wysgeer' zijn geen uitzonderingen. Wij zijn het dus niet met Te Winkel eens, als hij schrijft: 'Van Effen hoedt zich bij het schrijven zorgvuldig voor alle slordigheid.'[1)] Het is bekend dat Verwer bij de herdruk van de *Spectator* het werk van zijn schoonvader 'verbeterd' heeft.[2)] Deze slordigheid is te opmerkelijker, omdat Van Effen eens zijn correspondenten waarschuwde voor 'een styl, de welke van misslagen krielt omtrent de geslagten en t'zamenstelling der woorden'.[3)]

Bij de werkwoorden komen soms ouderwetse vormen als *bespotteden*, ik vlei*e* voor den dag, terwijl waarschijnlijk vooral onder Franse invloed, veel conjunctieven voorkomen. Daar staat tegenover dat constructies met participia praesentis (zynde, my bevindende) en vooral absolute constructies vrij zeldzaam zijn. Conjuncties als *dewyl, vermits, schoon* zijn weer niet in overeenstemming met de gesproken taal.

Wat de spelling betreft mogen wij - gelijk reeds opgemerkt werd - bij Van Effen geen consequentie verwachten: ook hier ontaardt onverschilligheid in slordigheid. Er is wel een tendens om, in aansluiting bij de school van Hooft, in open lettergrepen de dubbele klinkerspelling toe te passen, maar naast *aa* komt telkens *a* voor. Wel onderscheidt hij *ae* (in *waereld, gaerne*) d.w.z. *è* van aa, zodat een regelmatige ae-spelling = aa wijst op bijdragen van medewerkers.[4)] Eigenaardig is de spelling *z* (hyper correct?) in *zap, zoort, ziddering* en de vrij regelmatige slot-*d* in de derde persoon enkelvoud: hij *houd, word, doed*, maar de slot-*g* in *dog, zig* wisselt weer af met *ch*. De vraag zou kunnen rijzen of Van Effen zelf wel de drukproeven verbeterde en of dus de slordigheid niet voor rekening van de zetter kwam, maar daarmee is in strijd dat opgemerkte drukfouten soms in een volgend nummer van de *Spectator* nadrukkelijk vermeld worden.

Het is bekend dat Van Effen in zijn Zedekundige Vertogen vaak brieven, gefingeerde of ontvangen inlast en soms ook personen aan het woord laat. Zulke passages verdienen onze aandacht, omdat hier de levende taal benaderd wordt. Toch is voorzichtige kritiek noodzakelijk. In het bekende vertoog over de overdreven zindelijkheid (No. 42) barst de woedende echtgenote volkomen natuurlijk los: 'Ben je met de kop gebruid, Mynheer, of ben je met de drommel bezeten?' Maar de man formuleert zijn afstraffing in plechtige bewoording, b.v. 'Zo dat, hartje lief, indien je aan kuuren, en grillen onderhevig *zyt, dezelve* van myn maakzel niet zyn!' terwijl hij zijn vrouw verder met *gy* aanspreekt, waarin hij weldra door

1) *Ontwikkelingsgang*^{2} V, 231.
2) De varianten van deze herziene uitgave zijn dus leerzaam voor de achttiende-eeuwse grammaticabeschouwing.
3) Vertoog 165.
4) Zie daarvoor No. 137, 145, 186, 256, 281, 322, 331, 337. Dit is reeds opgemerkt door Dr. Zuydam in zijn proefschrift, blz. 186.

de boetvaardige vrouw gevolgd wordt. Opnieuw blijkt, hoe moeielijk het de schrijvers in deze periode valt, de aanspreekvormen aan te passen aan de werkelijkheid. Het grillig door elkaar gebruiken van gy (ge) en je kan men in allerlei vertogen opmerken. Daar staat tegenover dat in een naar het Frans bewerkte dialoog tussen een Doctor en zijn knecht Jan (No. 313, blz. 100-103) de taal volkomen natuurlijk is, evenals de aanspraak met 'Myn Heer'. Dezelfde lof kan gegeven worden aan de conversatietoon van de 'malle moedertjes' in No. 178, waar hun beschaafde taalvorm in tegenstelling gebracht wordt met de familiaar-dialektische van de min.

De karaktertiepen zijn over het algemeen losser en natuurlijker van toon als de zedekundige vertogen. In de taalvormen en spelling is geen verschil op te merken. Slechts nu en dan wordt de getypeerde sprekend ingevoerd. Voor de aanspreekvormen geldt het boven opgemerkte. Als b.v. Zoïlus aan het woord komt, dan zegt hij: 'Dat moet *je* my niet wys maaken.' 'Zo *je* wel en voorzichtig woudt doen, moest *ge u* niet bemoeyen met zaaken daar ge u noit op toegelegt hebt.' (No. 207).[1)]

Voor de kennis van de levende taal zijn de derde soort bijdragen, de realistische schetsen, verreweg het belangrijkst. Ondanks de briefvorm horen wij de mensen ongedwongen praten. Nu is het opmerkelijk dat juist de meest geslaagde niet door Van Effen geschreven zijn. Het aardige gesprek met de rederijker, in No. 108, is van Snakenburg, de Haarlemse brief van *Grietje Kenou* (No. 58), die van *Crispinus Spanriem* (No. 164) en waarschijnlijk die van *Japik Schietspoel* (No. 188) zijn van Pieter Merkman.[2)] De geestige brief van *Geertje Levens* (No. 242) is, naar Zuydam aantoonde, stellig niet van Van Effen, terwijl het onzeker blijft of *Thysbuurs Os* (No. 117) van zijn hand is.[3)] Dat Van Effen wel in deze trant kan schrijven, blijkt uit de brief van de roskammer Klaas Jansen (No. 7), maar zijn meest bekende schets, de vrijage van *Kobus en Agnietje* (No. 146, 151, 161) is in verhalende stijl geschreven: de akvokaat is zelf aan het woord en haalt slechts nu en dan een paar woorden van zijn hoofdpersonen aan. Wel is zijn stijl losser en meer familiaar getint dan in zijn betogend proza. In geen van deze realistische bijdragen leren wij de taal kennen, bij 'luiden van geboorte en opvoeding' in gebruik, maar wel die van de kleine burgerij en ambachtslieden, al is de weergave niet altijd consequent.

De uitkomst van dit voorlopig onderzoek is, dat de *Hollandsche Spectator* niet alleen belangrijk is door de talentvolle schildering van zeden en gewoonten, maar dat men er ook allerlei uit kan leren omtrent het toenmalige schrijfgebruik en omgangstaal in beschaafde kringen en velerlei levend idioom, mits men de taal- en stijlsoorten onderscheidt, en niet één grammatica van de *Spectator*-taal tracht samen te stellen.

C.G.N. DE VOOYS.

1) Eigenaardig is, dat de aanspreekvorm *uwe*, ook in de realistische schetsen, in de *Spectator* vrijwel ontbreekt. De enige plaats die ik aantekende, komt voor in No. 7 (blz. 56) van de Haarlemmer P. Merkman.
2) Zie A.H. Garrer: *Een medewerker van Justus van Effen* (*Onze Eeuw* 1910).
3) Zie Zuydam t.a.p. blz. 180.

Kost wat kost.

Het N.W. VII 5796 houdt *kost wat kost* voor een vertaling van fr. *coûte que coûte*. Wie zal dat weerleggen! Ritmisch, zeker metrisch passen ze ongetwijfeld mooi op elkaar. ‘In Z.-Nederl. alleen in dezen vorm, in N.-Nederl. zelden’, laat het Wdb. dan volgen. Over het eerste heb ik geen oordeel[1)]; het laatste moet ik beslist tegenspreken. Althans volgens mijn knipsels en aantekeningen, komt er in het Noorden geen vorm meer voor dan juist het korte ‘kost wat kost’. Er is immers nog al afwisseling bij deze zegswijze.

Begint men van bovenaf aan bij het ‘volledige’ *het koste wat het koste*, dan kan men een serietje van varianten onder elkaar zetten, waarbij de verbinding telkens een veertje werd uitgetrokken, en *kost wat kost* het eindpunt lijkt. En zo ben ik er niet absoluut zeker van, dat men daarin los van de rest een vertaling móet zien van de franse parallel - die overigens herhaaldelijk onvertaald voorkomt: ‘humor in het huis van de lange bekrompen postbode Peter Tobben en zijn bazige vrouw, die hun dochter *coûte que coûte* aan de man willen hebben’ (Vk. 26 II '49); ‘de kleine boeren, aan wie in strijd met alle economische redelijkheid *coûte que coûte* een geheel artificiële bestaansmogelijkheid verschaft moet worden’ (N.E. 2 X '48), en zo meer. Men geeft die franse zegswijze ook wel weer met ‘tot elke prijs’, dat men dan weer kan vertalen met ‘à tout prix’.

Om het overzicht van de onderscheiden vormen te vergemakkelijken, begin ik met het kaalgeplukte ‘kost wat kost’: ‘Je wilt *kost wat kost* beleefd blijven’ (N.E. 1 II '47); ‘Loonsverhogingen moet zij [Labour.], *kost wat kost*, tegenhouden tot de nieuwe verkiezingen’ (Vk. 27 II '50). Men kan er de zin ook mee beginnen: ‘*Kost wat kost* moeten we over de rivier!’ (L. 4 III '49); ‘*Kost wat kost* moet het eerste schot, het eerste incident vermeden worden’ (N.E. 10 III '48). Ik heb er geen idee van, welke verbale vorm de spraakmakende gemeente in dat ‘kost wat kost’ voelt - al zal men het naïef van me vinden, dat ik de spraakmakende gemeente op spraakkunstige geleerdheid zou willen testen.

De zegswijze heeft veel van een adverbiale formule; vertaal maar: ‘hoe dan ook; met alle geweld; door dik en dun; in alle geval’ - een formule die nauwelijks voor ‘ontleding’ in aanmerking komt, zoals dat ook het geval is met bijv. *weliswaar, as 't ware, asjeblief(t)*, met de voegwoorden *tenzij, hetzij*. In veel sterkere mate is dat het geval met *misschien* (mnl. nog wel *tmachscien*, E.W. 433; M.W. IV 927, 925: *machgescien* e.a.); en met het voegwoord(-bijwoord) *maar* en z'n varianten, uit mnl. *newaer, newâre* (E.W. 407; M.W. IV 997 v., 2312, 2375 v.; N.W. IX 40 v.). Met De Vooys (Ned. Spr. 133, 236, [176]) wijs ik in dit verband nog op *dank zij*, dat in talrijke gevallen tot voorzetsel geworden is. Ik geef slechts één voorbeeld: ‘O n d a n k s dit of juist *dank zij* dit beleid zit er weer muziek in het Palembangse handelsleven’ (Vk. 4 IX '47). In ‘is het *geen dankje* waard?’ wordt de verbale verbinding zonder *ik* tot substantief (vgl. N.W. III 2283; en 2279 *dank-heb*). Zo is het ook met het schijn-diminutief *bedankje* (N.W. II 1125): ‘Het zal aan de Nationale Vergadering worden overgelaten, of.... [door] een geschenk van de natie de

1) Vgl. echter: ‘'t Pastorken zou er *'t* kost wat kost heen gaan’ (Sabbe, Pastorken van Schaardycke[3] 192), tegenover blz. 104, 107, 115 en 149 zonder *het*.

regent *het bedankje* betuigd zal worden, waarop hij recht heeft' (Vk. 8 VII '50). - Zie nog P.S. voor de 'voorzetsels' *getuige, bewijze*.

We moeten terug naar 'kost wat kost'. Wanneer hierin de konjunktiefvorm op *-e* gebezigd wordt: *koste*; vooral wanneer dat zowel bij het eerste als bij het tweede 'kost' gebeurt, zou dat als bewijs kunnen gelden van meer grammatische bezinning. Toch moeten doorgewinterde grammatici zich daar niet te veel van voorstellen bij schrijvers en andere grammatisch niet (meer) getrainden, al was het alleen maar omdat 'koste' ook wel - meer dan eens! - tot 'kostte' wordt 'aangevuld'. Het N.W. VII 5796 citeert uit Couperus: 'Hij wilde haar troosten, *wat het kostte*'; zelfs uit Van der Palm: Napoleon 'geleek hier eene Godheid, die men verzoenen moest, *het kostte wat het wilde*'. Ik voeg hier nog bij: 'Ernstig werd de mogelijkheid overwogen om.... een gezamenlijken uitval te doen en zich, *het kostte wat het wilde*, door den vijand heen te slaan' (v. Meerbeke, Ik zal het zijn 317 v.); 'omdat hij, *kostte wat kost*, de waarheid wenste te weten omtrent alles wat zich daarginds onder die gloeiende tropenzon afspeelde' (Vk. 7 IV '49). Drukfout in dit laatste voorbeeld? Best! Maar die uitvlucht laat ik niet gelden voor: 'De heer Deken.... had moeder vermaand, dat, *kostte wat het kostte*, de toeloop aan het ziekbed, vooral op de Zondagen, verhinderd moest worden' (J. Schreurs, Mijn moeder Elisabeth 169 v.). In De weg zijner zonen (129) schrijft dezelfde auteur: '*Wat het kostte, dat kostte het*, lachte mijnheer Vermeeren om het vrouwtje te bemoedigen.' Hierin kan of moet men evenwel iets anders zien dan in het voorafgaande foutieve voorbeeld, en in: de gerechtsdienaars hadden beloofd '*koste wat het kost*, meer licht in de zaak.... te brengen' (138).

Deze laatste redaktie kwam ik ook herhaaldelijk tegen zonder 'het': 'Als het Universiteits-team speelt gaat elke student *koste wat kost* kijken' (L. 3 XII '48); ''De lire mag niet vallen, *koste wat kost*', is sinds de eerste wereldoorlog het axioma van iedere Italiaanse regering' (Vk. 5 X '48). Vooraan: '*Koste wat kost*, moet derhalve een deel der exploitatiezorgen op de schouders van particulieren worden overgedragen' (Vk. 4 III '47). Grammatisch is het meer af, als ook het slotwoord tot formele konjunktief wordt (ik houd me maar aan de gangbare term): 'achtervolgd door soldaten en politie, die hem *koste wat koste* willen vangen en executeren' (L. 29 X '48); zij 'wilde de landwachters *koste wat koste* redden' (Vk. 28 VIII '46).

Als ik zulke verbindingen met alleen maar 'wat' lees, is het me net alsof '(h)et' er h a p l o l o g i s c h uit verdwenen is. Nu zal ik de volgende wisselende doubletten niet als argument voor mijn onderstelde haplologische dissimilatie laten gelden, maar ik wil ze toch vermelden. Zo nam in De Linie het opschrift *Kost wat kost* haplologische 'allures' aan tegenover de tekst: 'om het proces *kost wat het kost* tóch te doen plaatsgrijpen' (L. 1 X '48). Al gaat een opschrift voorop, het kan toch achteraf zijn neergeschreven. Elders volgde na de kop: 'Bevordering van de wereldhandel '*kost wat kost*'' in de tekst: dat het 'een onderdeel is van een uitgebreid Amerikaans plan om de wereldhandel te bevorderen '*koste wat het kost*'' (Vk. 2 III '50). Een gaver voorbeeld is de afwisseling in eenzelfde tekst: 'inpolderingen, welke *koste wat kost*, voortgang zullen moeten vinden': 'Nu gaat het er maar om, deze plaats in de wereldluchtvaart, *koste wat het kost*, te handhaven' (Vk. 30 I '46).

Wat intussen van die haplologie moge zijn, 'het' blijft uiteraard om

z'n funktie graag op z'n post: ‘Het contract van aankoop moest doorgaan, *koste wat het kost*’ (L. 9 IX '49); ‘Zij willen *koste wat het kost* de gok met Nieuw-Guinea wagen’ (Vk. 2 XI '49); en zo vrij veel. Aan het voorbeeld van straks kan ik slechts één voorbeeld met ‘het’ toevoegen, dat niet met ‘koste’ begon: ‘Deze mannen.... moeten *kost wat het kost* in het productieproces worden opgenomen’ (N.E. 9 VII '49). Heel gewoon zijn daarentegen de gevallen die met ‘koste’ begonnen en ermee eindigden: ‘En dat ze alle redenen hebben om *koste wat 't koste*, zich te doen blijven gelden’ (Opv. Broch. X 5); ‘De Vrijmetselarij besloot, *koste wat 't koste*, 't herstel van 't koningschap te beletten’ (O.E.B. XXXIII 114); ‘Ze wilden die ‘revolutie’, *koste wat het koste*, doordrijven’ (Vk. 9 XI '48); ‘Reeds in 1938.... werd .... ons bureau opgericht en gefinancierd dat *koste wat het koste* tot taak kreeg de vrede in Europa te beschermen....’ (L. 14 XI '47); enz.[1)].

Nog één stap terug, en we zijn bij het uitgangspunt, waarvan het N.W. VII 5796 één citaat geeft uit Beets: ‘zelfverloochening *het koste wat het koste*’. Ik geef nog een tweede voorbeeld: ‘kleine zielen.... die geen hooger doel kennen dan, *het koste wat het koste*, eigen positie te handhaven’ (Opv. Broch. LXIV 9). Opmerkelijk is bij Kloos in andere woordorde: Als ‘het plebs, van al die mooie theorieën [alleen begrijpt], dat zij 't nu, *koste 't wat het koste*, eindeloos-beter moeten krijgen....’ (Letterk. inzichten enz. III 107). Eventjes in dalende lijn gaat dan: ‘Wij hebben gezien hoe de regering, *het koste wat het kost*, de Britse staalindustrie wil nationaliseren’ (Vk. 2 XII '48); hieruit ‘bleek, dat de extremisten opdracht hebben, *het koste wat het kost*, het kolenvervoer stil te leggen’ (Vk. 31 X '47). Voorop: ‘*Het koste wat het kost*, maar ik moet naar dat net’ (Vk. 10 VII '50). De overgang van telkens het tweede ‘koste’ naar ‘kost’ verloopt hierbij vrij ongemerkt. Is dat zo bij elk ‘kost’?

Ik geef nog even het lijstje varianten van bovenaf aan:

1 a. *het koste wat het koste*:
b. *het koste wat het kost*;

2 a. *koste wat het koste*:
b-c. *koste wat het kost* > *kost wat het kost*;

3 a. *koste wat koste*:
b-c. *koste wat kost* > *kost wat kost*.

Heeft er bij de vervanging van telkens het tweede ‘koste’ door ‘kost’, ook een verandering van betekenis plaats gevonden? Ik betwijfel het zeer: er verandert wel iets in de klicheeïge zegswijze, maar het klichee blijft z'n dienst onveranderd uitoefenen. En toch is de overgang van het konjunktivische *koste* naar de indikatief-vorm *kost* niet voor de grammatische poes - als ‘kost’ althans die overgang maakt. Ik kom er straks op terug. Want we waren nog niet klaar met de varianten. Het tweede ‘koste’ moet ook wel wijken voor ‘wil’. Dat het praesens van dit gebeurwoord oorspronkelijk een optatief was, o.a. blijkens got. *wiljau, wileis, wili* (E.W. 797; Schönfeld, Hist. gramm.^{4} 164), doet hier niets ter zake. Het woord leent

1) Vgl. mnl. *ga hoe dat ga, vaer alst vaer* (Stoett, Mnl. Spraakkunst^{2} § 5*b*).

er zich alleen goed voor, om als vervanger van het tweede ‘koste’ te fungeren. Ik kom tot de voorbeelden:

‘*Koste wat wil* moet Den Haag binnen korte tijd een nieuw hoofd der gemeente kunnen begroeten’ (Vk. 28 V '49). ‘*Koste wat het wil* moet

Bulgarije derhalve in absolute knechtschap van het Kremlin worden gebracht' (L. 18 XI '49); 'Het protest van deze vergadering kan een rem vormen op de al te grote bereidheid van de regering om *koste wat het wil* tot overeenstemming te komen' (Vk. 19 IX '49). 'Het gaat om een opdracht en hij moet er zich, *het koste wat het wil*, doorslaan' (Vk. 3 IX '48). Ik mag wel telkens met één voorbeeld volstaan. Voorbeelden die met 'kost' beginnen heb ik niet; wel voorbeelden die met 'wilde' eindigen:

'Overigens is men wellicht nog niet vergeten, hoe brutaal Moskou o p t r a d , toen Tsjechoslowakije *het koste wat het wilde*, minstens één waarnemer naar Parijs w i l d e zenden ter bijwoning van de conferentie over de Marshall-hulp' (Vk. 7 III '49); 'maar het w a s genoeg, om Eduard over te halen, om, *het koste wat het wilde*, terstond voort te reizen naar Tully-Veolan, waar hij b e g r e e p iets te zullen zien of ten minste hooren van Rose' (W. Scott, Waverley[2] 431). De verleden-tijdvorm van 'wilde' hangt klaarblijkelijk samen met de andere verleden tijden in de zin. Deze overeenstemming van tijd was er ook in de twee voorbeelden (in alinea 5 van dit artikel), waar 'kostte' was geschreven. In de gevallen met 'wil' van de vorige alinea staan de andere gebeurwoorden altijd in de tegenwoordige tijd. In een gemengd geval, waar de auteur van de verleden tijd naar de tegenwoordige overliep, werd het eveneens 'wil': 'Zwaar en met veel gebulder g a f[1)] hij de ongelikte beer meer van buiten dan van binnen en m i s t e daardoor het komische effect van deze koppige sinjeur, die, *het koste wat het wil*, zijn duiten v e r l a n g t , maar, bij het verschijnen van de bekoorlijke vrouw, als sneeuw voor de zon s m e l t en ten slotte aan haar voeten l i g t ' (Vk. 3 III '49) - alhoewel niet als gesmolten sneeuw.

In de verbindingen met 'wat het wil(de)' tot slot, is dat slot zeker een indikatief. Is dat ook zo bij 'wat (het) kost'? dat de rol van 'wat (het) koste' overnam. Daar de stam van het gebeurwoord op *-t* eindigt, komt de 'verkorte konjunktief' *kost*, door het formeel samenvallen met de indikatief, geheel op de helling. Een poging om hierbij de oude situatie te redden door het gebruik van een apostrofe, is me niet bekend. Ook het N.W. VII 5796 geeft daar geen voorbeeld van; wel elders van andere verba in verbindingen die 'kennelijk een wensch uitdrukken' - wat in de besproken zegswijze intussen niet het geval is. Deze betekent: 'het moge kosten wat het moge kosten' (> het moge kosten wat het wil). Gelijk ik boven reeds suggereerde, verandert wel telkens de vorm van de klichee-geworden uitdrukking, te beginnen bij 'het koste wat het koste'; maar de spraakmakende gemeente heeft daarbij toch zeker geen grammatizerende bedoelingen, en laat de spraakkunstigende gemeente geheel vrij om zich over de w a r e a a r d van 'kost' het hoofd te breken - niet alleen als die vorm de zegswijze besluit, maar ook als 'kost' de zegswijze inzet, en zo begin en slot doet overeenstemmen. Dat men allerlei uit 'kost' kan halen is even zeker, als dat men er allerlei kan inleggen.

Het N.W. V 217 wees er in een Aanm. 'eens voor al' op, dat bij w e n s e n 'in later tijd de aanvoegende wijs soms door de aantoonende vervangen' is. 'Denkelijk is dit te wijten aan het verloopen van den conjunctief in 't algemeen; ook het verkeerd opvatten van uitdrukkingen als *God zegen' 't u* en *God groet' u* kan er toe hebben bijgedragen'. Bij *groet'*

1) Duits *geben* betekent ook 'spelen, vertonen'.

moet de apostrofe het doen; zo ook in *God laat' je gezond (blijven)*! 'als sterke bevestiging of als uitroep bij Israëlieten' (V 219 v.). Kiliaen gaf reeds *God groet u* 'salvete, salvetote'; in het Mnl. was het nog *God groete u* 'God zegene u' (M.W. II 2159 v.). Het mhd. *Got gruez dich is* zonder apostrofe even duidelijk wensvorm, als het zuidduitse *Grüsz' Gott* met een apostrofe - die men overigens niet kan horen. Het Nederlands is door de klankgelijkheid van *groet* en *groet'* in ongunstiger konditie.

In allerlei gevallen blijft de wens-konjunktief 'intakt', al verdwijnt ook de *-e*. Een bekend en duidelijk voorbeeld hiervan is *God zegen je* naast het statiger *God zegene u*, en het verindikatiefde *God zegent u* (N.W. V 222 v.) - al dan niet onder invloed van *God zegen' 't u*. Ter inleiding van deze en andere 'vaste zegswijzen waarin Gods naam wordt aangeroepen om uiting te geven' aan allerhande gevoelens enz., zegt het N.W. V 217, dat ze 'in gemeenzame en ruwe taal vaak verzwakt [zijn] tot vloeken en uitroepen'; gelijk men ald. 218-229 kan nagaan. Ik beperk me tot enkele voorbeelden met of zonder *-e*: 'Vandaag aan de dag is *God betere het* de bestrijding van het Communisme een kwestie van parlementaire discussies...' (N.E. 31 I '48): ''t Zal waar zijn, *God beter 't*' (v. Looy, Feesten[3] 103); ''Wel *god beter me*', dondert mijn vader, waarbij hij de vuist op de tafel doet neerkomen, dat...' (v.d. Leeuw, Ik en mijn speelman[13] 209); vgl. N.W. V 224; II 2217. - '*God geve, dat*...' (V 218 en IV 1935) : '*God geef dat* het niet gaat regenen' (Canter, Twee weken bedelaar[4] 23). - '*God zegene* hem, dat hij m o g e herstellen! *God sterke* Francis' (Bosboom-T., Majoor Frans[11] 268 v.); '*God zegene* kleine Nellie Ginright' (Rawlings, Jody[3] 356) : '*God zegen* de greep' (Taal en Lett. VIII 538). Enz.

Naast *God bewaar me, God beware* (N.W. V 222 v.; vgl. II 2381), komt de *-e*-vorm ook wel zonder 'God' voor: 'Maar wedden op een wereldtitel? '*Beware*!' zegt Broekman. 'Wat weten we hier eigenlijk van Kornel Pajor?'' (Vk. 31 XII '49); 'Maar het Oranjeteam van toen. *Beware*! Noem nóg eens zo'n elftal in de moderne geschiedenis van het Nederlandse voetbal' (Vk. 17 X '49). In andere gevallen moet hemel (N.W. VI 549) of duivel de wens vervullen: 'want, *de hemel help mij*! ik dwaal langs den weg als een onrustige geest' (Scott, De oudheidkenner[2] 201), 'hij verhaalt ons, dat de eerlijke Jan vijf kwart uit het schepel kon maken... en dat *dank hun de drommel*, als zij een vijfde gedeelte van des abts koren kregen' (110); 'Dat *haal-je de drommel*!' (Remarque, Van het westelijk front geen nieuws 159); vgl. N.W. III 3419, en voor duivel 3616. 'Al wat een mensch kan doen is te vechten voor wat hij vindt dat goed is en *de duivel hale* de rest' (Rawlings, Jody[3] 193), '*De duivel hale me*, er is een tijd geweest dat ik nóóit hoefde te rusten' (344). '*De koekoek haal hem* als hij het kwaad niet durft aan te zien' (v. Schendel, De wedergeboorte van Bedelman 211); vgl. N.W. VII 4921: *dat dank(t) je de koekoek* e.a. (Stoett, Ned. spreekwoorden[2] n. 1038).

Via een drukfout(?) wilde ik de wens-konjunktief nog van een gans andere kant laten zien: 'en Dries, Nelleke en Bet van de Bleek en al die ouderen zijn nu al lang dood, *God hebben* hunne zielen' (N.E. 25 I '47). Dit meervoud bij een enkelvoudig onderwerp is er zeker naast. Ik zou dat niet durven zeggen van elk meervoudig onderwerp bij het enkelvoudige *leve*: 'Leve de vrede! *Leve de Vereenigde Staten* van Europa!' (Centr. 15 V '38), gelijk het èn als opschrift èn in de tekst luidt. Zulke meervouden

bij ‘leve’ komen meer voor: ‘L e v e het spreekkoor en het massaspel en de reidans, en *leve al degenen*, die op deze wijze de cultuur in de steigers trachten te zetten’ (L. 16 VII '48); het eerste l e v e met zijn drieledig onderwerp laat ik maar niet gelden, terecht of ten onrechte. ‘Het hoofdnummer ‘*Leve de vrouwtjes*’ is een showfilm van Warner Bros, waardoorheen een verhaaltje loopt’ (U.C. 29 VI '35); ‘een film met een titel, waarin geen criticus belang stelt, zoals ‘*Leve de Jantjes*’’ (Vk. 8 IV '50); ‘*Leve de Lijken*! schijnt uw muf parool, Wanneer ge snuffelt in gestorven Grieken’ (L. 18 III '49); ‘*Leve de genieën*!’ (Timmermans, Pieter Bruegel 256); en zo meer. Het N.W. VIII 1714 v. maakt bij de ‘optatiefvorm als heilwensch en toejuiching’ geen melding van deze inkongruentie, tegenover bijv. ‘*leven* de Belgen’ uit Conscience, en ‘*Leven* de jongeren!’ uit Kloos - waarvan ik me afvraag of zo'n meervoud wel kan als ‘optatiefvorm’; afgezien natuurlijk van het feit, dat het geschreven ‘leven’ met *-n* - zo geschreven vanwege de grammatizerende kongruentie - ‘mogelijk’ in de verklanking niet van ‘leve’ verschilt. Ook Overdiep (Stil. Gramm. 331 en 476) en De Vooys (Ned. Spr. 133) wijzen niet op de inkongruerende eigenaardigheid bij *leve*.

Een parallel die zich opdringt, is: ‘*Vivat de kookboeken*’ (R.K. Muloblad 25 V '39, blz. 206); ‘*Vivat de Geuzen*!’ (Beaujean, Gesch. v. Limburg 109), ‘Ook te Weert klonk de roep: *Vivat de Patriotten*’ (157). - Bij Eekhout las ik tegenover ‘V i v a t den Notarius!’ (Pastoor Poncke 75 bis): ‘*Vivan het vrouwvolk*’ (107), waarbij men voor het meervoudige ‘vivan’ niet aan de kollektiviteit van ‘vrouwvolk’ moet denken. Zo'n gedachte zou niet passen bij ‘*Vivan dien gullen jonker*!’ (Tijl Uilenspiegel 360), en al evenmin - hoewel anders - bij ‘*Vivan de saucijzen*’ (361). Wel is uit deze verscheidenheid meer dan duidelijk, dat *vivan* (uit mv. vivant) en *vivat* gewone uitroepen zijn geworden, die in niets meer van *hoera* verschillen. Gelijk ik achteraf zag, noemt Teirlinck *vi(e)van*, een ‘vervorming van lat. vivat, vivant’, gewoon een ‘tusschenwerpsel’ (Zuid-Oostvlaandersch Idioticon III 260 en 263). Uit Streuvels (Dorpsgeheimen 188) noteerde ik nog: ‘*Viva den Baron*’ - dat wel niet (zoals het eng. *viva*) uit het italiaanse *viva* zal zijn overgenomen, maar eerder het op z'n Frans gesproken *viva(t)* zal weergeven.

Ook in ‘leve’ zie ik slechts een uitroep zonder meer, waarbij dan uiteraard geen sprake meer is van numeruskongruentie.

Bij *gelieve* is de gang van zaken zeker anders. Michels merkte eens op in het tilburgs Tschr. voor Taal en Lett. (XXIV, 1936, blz. 223)), dat *u* in ‘u gelieve’ aanvankelijk een datief was bij de onpersoonlijke konjunktief *gelieve*[1)], wat men nu niet zo meer aanvoelt, blijkens zinnen als: ‘‘Heren reizigers gelieven zich aan te melden in de winkel’, waar de oorspronkelijke datief tot een onmiskenbaar onderwerp is geworden’. - In advertenties leest men geregeld: ‘Zij die aan de gestelde eisen niet volvoldoen, *gelieven* niet *te* solliciteren’ (L. 23 XII '49); ‘Alleen eerste krachten *gelieven te* solliciteren’ (Vk. 11 X '49); en zo geregeld zonder veel variatie.

Intussen weet men dat verbindingen als: ‘*hij gelieve te bedenken*’ al wel twee eeuwen oud zijn (N.W. IV 1158); en dat Verdam reeds (M.W. II

1) Onze Taal X 30 gaat daar zelfs nu nog van uit; vgl. X 100, XI 40 en XII 60.

1234 v.) *gelieven*, met de persoon als onderwerp, een synoniem noemde van '*zoo goed zijn te* (eene verzachtende omschrijving van *moeten*)'. Hoe H. Schrijver *(U) gelieve niet te bellen* 'een oude gebiedende wijs' kan noemen (Onze eigen taal 109), is niet duidelijk. Ook Abeele-Peeters (Moderne Ned. Spraakkunst 215) schijnt het voor een archaïstische vorm van de gebiedende wijs te houden. Intussen is een gebod niet identiek met gebiedende wijs. Zeker zullen velen uit de zakenwereld zich weinig of geen rekenschap meer geven van de verbale vorm uit het formule-achtige '(UEd.) *gelieve* mij de ontvangst dezes *te* berichten', en zo meer (N.W. IV 1158; De Vooys, a.w. 133). Anders toch zou de verbinding van 'gelieve' met een meervoudig onderwerp niet goed denkbaar zijn. Zo adverteerde bijv. een pedicure-inrichting die op Dinsdag 12 Juni wegens sterfgeval gesloten was: '*Zij die* op Dinsdag *besproken zijn gelieve* opnieuw *te* komen afspreken' (U.K.D. 11 VI '45). 'Eventueele *sprekers gelieve zich* nog op *te* geven aan het secretariaat van het Comité Frans Halsplein 3 te Haarlem' (Msb. 13 IX '34); '*Sollicitanten*, niet ouder dan 18 jaar, *gelieve te* schrijven onder letter S. aan het Adv. Bur. ...' (U.C. 5 III '35). '*Liefhebbers gelieve zich* aan 't zelfde adres of op de bijeenkomsten op *te* geven', animeerde een Vereenigingsprogramma van St. Augustinus (Leiden) Jan. 1946 - in de oude spelling! Leve de voortvarende studenten. Zou er in al zulke 'gelieve's' nog iets naspoken van het oude onpersoonlijke *gelieve* met een datief? Nee, dat kan niet.

Ook 'moge' is niet voor iedereen een open kaart, gelijk eens een advertentie van de Utrechtsche Kerklijst griezelig deed uitkomen: 'Geachte familie. *Moge* Gods hand uw gezin treffen door den dood, geeft hem dan de laatste eer en laat mij uw begrafenis regelen. Vervoer naar de kerk gratis' (Msb. 17 VII '38 0. 3; vgl. Taalpanoptikum n. 199 met de volledige authentieke tekst). Zelfs met 'mocht' blijft het een droevig geval. Op een bedelbriefkaart van Kath. Blindenzorg te Grave las ik: '*Moge wij* weer op U rekenen' (12 VII '50).

Men kan nog grammatische vrede nemen met: '*Zijn energie en werklust moge* ons tot voorbeeld zijn' uit een overlijdensbericht (Vk. 29 VIII '49); wat objektief een eenheid is, kan men ook als enkelvoud opvatten. Dat is niet goed mogelijk bij: '*Moge alle christenen* in de vrije wereld dit toch beseffen' (L. 28 I '49); '*Moge* weer vele *Unieleden* bijeenkomen en h e t zo noodzakelijke interacademiaal c o n t a c t versterkt worden' (De Dijk III 67); wij kunnen geen volledig overzicht geven, 'doch *enkele voorbeelden moge* hier met lof ..worden genoemd' (N.E. 1 II '47); '*Moge de Nederlanders*, die nagenoeg weer vooroorlogs leven, bedenken, dat het Oosten en het Zuiden van ons land nog in een noodtoestand verkeren' (Vk. 29 VIII '46); '*Moge* h e t k u n n e n zijn geruststellende *mededelingen*' (Vk. 24 I '50).

Michels sprak t.a.p. 224 v.o.m. naar aanleiding van 'moge' met kongruerend enkelvoud van 'conjunctivitis'. 'Dit gebruik van *moge*, merkte De Vooys op (a.w. 136), was nòch Middeleeuws, nòch in de taal van Vondel gebruikelijk', gelijk Van Helten in Vondel's Taal § 188 (met addenda blz. 173) door een aantal voorbeelden van *mag* bevestigt (vgl. M.W. IV 1842 en 1851 met Van Helten, Mnl. Spraakkunst 292-300). Het N.W. IX 1005 haalt twee 'goede' toepassingen aan van het jongere 'moge'. Voor zover het geen drukfouten zijn, bevestigen mijn inkongruerende voorbeelden wederom, dat een grammatisch-doende kinderhand

gauw gevuld is. De uitgang *-e* is trouwens de enige sprekende exponent van de konjunktief - waarmee we nochtans het type ‘zegge en schrijve’ niet te na willen komen. - ‘Wij zien in *U beiden* het centrale kernpunt, het brandpunt van ons nationale saamhorigheidsgevoel’, aldus mr. Linthorst Homan tot het koninklijke paar, ‘*Moge* Gods zegen op Uw Huis blijven rusten en *mogen U* een mooie herinnering meedragen van Uw bezoek aan Friesland’ (Vk. 26 IX '50). Anders is: ‘*Mogen* deze beschouwingen over Indonesië niet geheel doelloos blijken te zijn en *moge* God aan Nederland nog eenmaal de kans geven...’ (Opv. Broch. CXXXIX 59). In: ‘hoe vreemd het ook *mogen* schijne*n*’ (Huldeblijk aan fr. S. Rombouts 43), zie ik een proleptische lapsus.

‘*Dergelijke gegevens ware* eveneens te verstrekken bij de voorstellen tot salarisverbetering van het reeds in dienst zijnde personeel dat door aanbiedingen elders dreigt weg te gaan’. Aldus in een brief van de utrechtse Curatoren uit een schrijven van de Minister van O., K. en W. Ik laat aan anderen over hier hun tanden in te zetten; en als toespijs te nemen: ‘En ze at er van, als *ware 't varkenscarbonaadjes*’ (H. de Man, Scheepswerf De Kroonprinces 83). Met dit slot wil ik allerminst enig kwaad zeggen van het meervoudig predikaat.

P.S. Onlangs trof me weer: ‘Hoe kan het ook anders in een land, waar - *bewijze de vele schilderijen* en prenten van muziektaferelen - zo ijverig in de huiselijke kring werd gezongen en muziek gemaakt?’ (Vk. 27 VII '50). Een vroeger voorbeeld (Vk. 23 XII '49) is nog: ‘Mevrouw De Wit was bepaald niet optimistisch - minister Joekes daarentegen wèl en hij grondde dit voor een deel op de omstandigheid, dat niet een groep werknemers en ondernemers in de Stichting van de Arbeid loonsverhoging aan productieverhoging koppelde, maar dat de grote vakorganisaties het deden, *bewijze de* gehouden *congressen* van K.A.B., N.V.V. en C.N.V.’. Het geval lijkt mij een analogische variant van *getuige*, dat herhaaldelijk met een meervoudig vervolg voorkomt: ‘In ieder geval hebben de Helmondse vroede vaderen het plan terdege in studie genomen, *getuige de twee* geheime *zittingen*, die door de raad reeds aan dit plan zijn gewijd’ (Vk. 14 VI '50); ‘Tegenwoordig stellen velen belang in deze producten van de oude volksverbeelding, *getuige de talrijke boeken* en periodieken over folklore’ (Vk. 23 III '50); ‘tot de gedekte stemming ....voelt hij zich erg aangetrokken, *getuige* vooral *zijn sepiadoekjes*’ (N.E. 12 XI '49); ‘De massa ziet er niet meer van dan de uiterlijke verschijningsvormen... *getuige slagzinnen* als ‘Zijn liefde bracht hem tot een roekeloze daad...’ etcetera’ (N.E. 19 II '49); enz.

Men zou zowel bij *getuige* als bij *bewijze* aan een v o o r z e t s e l kunnen denken met de betekenis ‘blijkens, gezien, te oordelen naar’. Als de k o n j u n k t i e f ‘bewijze’ analogisch aansluit bij ‘getuige’, dan moet dat laatste ook als konjunktief zijn geïnterpreteerd. Historisch is *getuige* evenwel, naar het N.W. IV 1864 uiteenzet, een o n z i j d i g s u b s t a n t i e f dat in navolging van het franse *témoin* altijd enkelvoudig werd gebezigd, ook als er een meervoud op volgde: *témoin tous les anciens philosophes*. ‘Meer nog dan in het Fransch is bij ons het ware besef van deze uitdrukking verflauwd: men denkt onwillekeurig aan het ww. *getuigen* of aan *de getuige*, en is soms onzeker of men *getuige* of *getuigen* zal schrijven’. Dan volgt in het Wdb. een vreemde raad, die ik maar niet overneem.

P. GERLACH ROYEN O.F.M.

Aantekeningen bij Mariken van Nieumeghen.
Vervolg van blz. 24.

4. Proza na vs. 1020: *Nochtans werp hi som tijt half eyken ende ander bomen.*

Door het exorcisme of de conjuratio van Gijsbrecht moest Moenen, zoals hij zich uitdrukt, 'van deeser sielen.... scheiden' (1004). Dit wilde echter niet zeggen, dat Moenen het daar bij liet. In de bezweringsformule komt herhaaldelijk voor, dat de exorcist de duivel beveelt de bezetene, de omstaanders en hem zelf daarna niet lastig te vallen. Men treft dat aan in de bovenvermelde 15e eeuwse bezweringen en ook, voor wat betreft de bezetene en de omstaanders, in het huidig Rituale Romanum. Maar de duivel is hardnekkig en evenmin als hij steeds bij een eerste bezwering zijn sujet verlaat (het Rituale Romanum geeft verschillende bezweringen achter elkaar, waarin verbatim gezegd wordt dat de duivel weerstaat en talmt), laat hij steeds af om zijn slachtoffer en de exorcist daarna nog lastig te vallen en te kwellen. Gijsbrecht weet dat en neemt daarom het H. Sacrament mee op zijn tocht naar Keulen, althans volgens de prozatekst, om zo de duivel op afstand te houden. Dat bereikt hij ook, maar beiden, Mariken en Moenen, worden toch op een afstand nog gemolesteerd. De prozatekst verhaalt: 'Ende Moen die duvel es hem lieden *van vers* ghevolcht, maer hi en dorste hem lieden niet bi comen noch Emmeken eenichsins genaeken doer dye crachten des heilighen sacraments[1]. Nochtans *werp hi* som tijt *half eyken ende ander boomen van boven na hem lieden om hem beyden den hals te brekene*' (na vs. 1020).

We treffen dergelijke molestaties door de duivel ook elders aan. Thomas van Celano verhaalt in het Eerste Leven van Franciscus, no. 71-72: 'Herhaaldelijk zocht hij (Franciscus) eenzame plaatsen op om zijn geest geheel en al naar God te richten ... In verlaten en eenzame kerken bracht hij alleen de nacht in gebed door ... Man tegen man streed hij met de duivel, die in die plaatsen niet alleen met inwendige bekoringen bij hem kwam aankloppen, maar hem ook uitwendig met puin van instortende gebouwen (ruinis et subversionibus) kwam verschrikken'. We hebben hier een voorloper van de diablerieën, waartoe het geval van M.v.N. behoort, en die we in de 15e en 16e eeuw aantreffen op de schilderingen van Grünewald, Schöngauer, Jeroen Bosch en Pieter Brueghel de Oude. Op Sint Anna te Drieën van Quinten Matsijs in het Kon. Museum te Brussel zien we iets dergelijks. De figuren zijn geschilderd tegen een prachtige koepelarchitectuur. De vier pilaren van de koepel zijn verbonden door ijzeren stangen. Op de achterste stang zijn twee clownachtige naakte duiveltjes gezeten. Ze doen sterk denken aan de sinnekens van de Middeleeuwse spelen, die ook altijd paarsgewijze optreden[2]. Een van deze duiveltjes werpt een steen naar de mensen op de weg, de ander schiet pijlen op hen af. Oswald A.

1) Het Brabantsch Sagenboek I van De Cock en Teirlinck, blz. 253, Gent 1909, haalt enkele gevallen aan dat het H. Sacrament de duivel uitjaagt: twee uit de Generale Legende I 685 A, I 303 B; twee uit het Bienboec van Dr. Van der Vet, blz. 210 en 208-9; en een uit Kalvertos, Pelgrim in Sonienbosch, blz. 84.
   Erich zegt omtrent de duivels: Lanze, Bogen und Pfeil kommen... bei
2) Haslinghuis, o.c. blz. 178.

Angriffen auf die Tugendsamen vor[1]. Haslinghuis[2] merkt op dat pelgrims soms het voorwerp zijn van duivelse aanvallen, en hij verwijst daarvoor naar het 15e eeuwse Mystère de Saint Bernard, waar de boze geesten op de Mont Joux in hinderlaag liggen, nu niet om ze met pijlen en stenen en struiken te bestoken, maar om van elke tien bedevaartgangers er een te grijpen en te worgen. Zijn de wandelaars op het triptiek van Matsijs ook als pelgrims op te vatten?

Hetzelfde geloof aan molesterende duivels leeft nog voort tot in onze tijd. In My new curate[3] van de Ierse schrijver P.A. Sheehan verhaalt een boer: 'Misschien weet ge niet, hoe de duivel steeds loert op priesters, die een zieke gaan bedienen. Toch doet hij het; van het ogenblik af dat zij hun huis verlaten tot aan hun terugkeer is hij hen op de hielen, en tracht hen te misleiden tot hij de arme ziel in zijn vuile klauwen heeft meegevoerd. Nu eens doet hij het paard struikelen en vallen, *soms slaat hij een zware tak af en treft de priester er mee in het gelaat*, soms hangt hij een lantaarn op teneinde de geestelijke in een moeras te lokken'. Dit geval vertoont heel veel overeenkomst met dat van M.v.N.: een priester met Ons Heer bij zich en de duivel boomtakken werpend om de priester te treffen.

Een Vlaams Missionaris in Zuid-Indië verhaalde een dergelijk voorval in een voordracht over toverij in de Missielanden[4]. Hij vertelde het volgende 'Een feit van mijne eigene ondervinding in Zuid-Indië. Daar bestaan de "veyttien" of inlandsche geneesheeren, en alle Indiërs zijn overtuigd, dat de "veyttien" met de duivel kunnen omgaan en hekserij en tooverij kennen. Nu als voorbeeld... Als een jongen een meisje wil trouwen en het meisje of de ouders er zich tegen verzetten, zal hij trachten door de medicijn van den "veyttien" de liefde van het meisje te winnen. Ik heb zulk een geval geweten, en de jongen niet lukkende die medicijn door het meisje te doen drinken, deed de "veyttien" iets anders. Na korten tijd begonnen er steentjes te vallen van het dak binnenshuis'. Dit verhaal heeft sterk verband met dat van Matsijs en dat van Celano: een stenenwerpende duivel als bij Matsijs en wel met stenen van een afbraak als bij Celano.

Bij de bovengenoemde 15e en 16e eeuwse schilders nemen de duivels allerlei dierlijke gestalten aan en hanteren lans en boog en zwaard om de mens schrik aan te jagen. Duivels die boomtakken en -tronken smijten heb ik behalve in M.v.N. nergens aangetroffen tenzij in de Ierse legende van Sheehan.

Dat de duivel Mariken in de lucht opvoert om haar te doden, valt binnen het kader van dezelfde diablerieën. Op een zijpaneel van de bekoring van Sint Antonius van Jeroen Bosch (Lissabon) wordt de kluizenaar door duivels hoog in de lucht gevoerd en hij wordt na zijn val door zijn gezellen als dood teruggebracht. Het is hetzelfde geweld dat Moenen aan Mariken pleegde, wel met dit verschil dat de duivel Mariken wilde doden om haar in haar zonden naar de hel te kunnen voeren, terwijl hij Antonius daarmee slechts wilde beangstigen en van zijn verstorven leven wilde afhouden, maar toch met deze overeenkomst dat hij bij beiden de boetvaardigheid wilde verhinderen.

1) Die Darstellung des Teufels in der christlichen Kunz, blz. 86, Berlin, 1931.
2) o.c. blz. 104-105.
3) Hoofdstuk 22: Meimaandoefening.
4) Compte rendu de la XIVe semaine de Missiologie de Louvain 1936, Bruxelles.

5. vs. 791: *Eertbevinghe, dobbel sonnen, of sterren met steerten*.

In het pleidooi van Mascheroen enerzijds en Maria als advocata anderzijds, ten overstaan van Christus als wreker van het zondige mensdom, heeft Mascheroen Christus overtuigd dat God het mensdom moet straffen. Dan komt Onze Lieve Vrouwe tussenbeiden met deze gevoelvolle woorden

> O kint, wijsdi den menschen plaghen,
> Dat moet mi wanhaghen. Mach u verbeden wesen;
> Laet den menschen doch noch wat met vreden wesen;
> Sent hem lieden eerst teekenen oft voorboden,
> Alsoe ghi pleecht in sulcken nooden,
> *Eertbevinghe, dobbel sonnen*, of *sterren met steerten*,
> Dat si bevroeden moghen, met sulcke gheveerten,
> Dat ghi ghestoort sijt uutermaten (786-793).

Onder *dobbel sonnen*, waarover ik noch bij de verschillende uitgevers noch in het Mnl W, een verklaring heb gevonden, is wel te verstaan het verschijnsel dat zich voordoet bij een halo. De lichtstralen van de zon kaatsen en breken aan en in de ijskristallen van cirrostratus. Op of bij de horizontale kring verschijnen er dan lichtplekken die men bijzonnen noemt.

De verschrikking door aardbeving, ongewone verschijnselen van zon en sterren treft men vooral en overvloedig aan in de Apocalyps van Sint Jan. Een hevige aardbeving brak los (6:12). Er barstte een geweldige aardbeving los (11 : 3). Een geweldige aardbeving brak uit (16 : 18). Verder nog in 8 : 5 en 11 : 19. De zon werd zwart als een haren zak (6 : 12). De zon en de lucht werden verduisterd (9 : 2 en 8 : 12). Een grote ster viel uit de hemel, brandend als een fakkel (8 : 10). Ook Vergilius spreekt van een ster met een fakkel, een staartster (Aeneis 2, 694), en ook daar is ze voorgesteld als teken van een goddelijke boodschap.

Zoals bekend is het spel van Mascheroen in M.v.N. een fragment uit een verloren gegaan mysterie-spel, of een reminiscentie aan een vertoning. In beide gevallen kan de dichter van M.v.N. die ‘gheveerten’ hebben overgenomen. Maar 't is ook mogelijk dat hij het ontleende fragment zelf heeft verwerkt. Indien hij slechts naar de herinnering schreef, is dit nog eer aan te nemen. Heeft hij van deze drie natuurverschrikkingen gesproken onder invloed van jongere of jongste gebeurtenissen, die bij het publiek bekend waren? Aardbevingen komen zelden in ons land voor, en indien er in die tijd een geweest is, is ze toch voor zover ik weet, niet genoteerd. Haloverschijnselen met bijzonnen vertonen zich herhaaldelijk en zullen dus in het laatste kwart der 15e eeuw ook wel zijn waargenomen. Er zijn echter uitvoerige beschrijvingen van zeven kometen uit die tijd bekend, waaronder drie opvallende, n.l. in 1456 de komeet van Halley, met een staart van 10°-60°, een in 1457, helder en met een staart van 15°, een in 1474, n.l. de Regiomontanus, met een staart van 50°; deze kwam zeer dicht bij de aarde. Voordat Halley omstreeks 1700 de omloopsduur van de naar hem genoemde komeet had berekend, was er onder het volk een grote angst voor staartsterren. Het verzoek dat de dichter Maria aan God laat doen: eerst tekens van zijn verbolgenheid te zenden, alvorens te straffen, kan dus zeker onder de indruk van de jongste gebeurtenissen gedaan zijn.

Het verdient opmerking, dat van de vier voorbeelden van kometen, die Verdam uit de Mnl literatuur aanhaalt als voorbeelden van slechte voorboden, er drie in verband zijn gebracht met pas waargenomen ver-

schijningen, n.l. in de Rijmbijbel, de Spieghel Historiael van Lodewijck van Velthem en de Rijmkroniek van Vlaanderen. Evenzo bij Petrus Serrarius, Goddelijke Aandagten, 1657[1]. Bij latere dichters treft men nog dikwijls staartsterren aan als slechte voorboden, maar, naar het schijnt, los van bepaalde waarnemingen, o.a. bij Vondel, Leeuwendalers, vs. 545 vlgg., Joannes de Boetgezant III 118, Bespiegelingen III 785 vlgg., Noach vs. 809-810; Jeremias de Decker I, blz. 357. Bij Constantijn Huygens treft men evenwel een gedicht aan van 1681: Cometen-werck, een gedicht van 90 alexandrijnen, dat geschreven is naar aanleiding van een komeet die van 15 Nov. 1680 tot 6 Febr. 1681 gezien werd. Het was de komeet van Halley met haar omloopstijd van 76 jaren. Huygens ook zag er een bizonder teken van God in. Hij spreekt van 'die vreeslicke Comeet' (vs. 3), 'de niewe Roe' (vs. 54), van een 'bode van verdriet of van geluck' (vs. 80).

De verzen van M.v.N. mogen de een of ander wat naief schijnen, in werkelijkheid hebben ze iets apocalyptisch. De afwijking der elementen: eertbevinghe, dobbel sonnen, of sterren met steerten, of ze op zich de orde verstorend zijn of niet, zoals bliksem en donder, ze roept op zich het bewustzijn in de mens wakker, dat hij een zondig mens is, dat er een Wreker is, en dat heel de schepping in zijn dienst staat om het gericht aan hem te voltrekken. Een treffende nog jonge uiting hiervan is het gedicht Het Onweer in de bundel Voorbij de Wegen van A. Roland Holst, dat aldus aanvangt:

> Geheimer oordeel dreigend onweer duistert
> uiterste kustgebieden, en de wegen
> zijn stil geworden rond het afgelegen
> hart, waar een eenzame nog schuilt en luistert.
> Lang, zonder woord, stond hij aan 't raam, en zonder
> antwoord; toen nam zijn strakke wacht een ende,
> want de Verborgene sprak aarzelende
> somber en peinzend in een verren donder.

Reeds de Grieken en Romeinen lieten Zeus en Juppiter de wereld straffen met de bliksem, die hij in zijn verbolgenheid op het mensdom neerslingerde. Rubens kerstende dit wraakmiddel en liet Christus met de bliksem het zondig mensdom bedreigen[2] en Maria - en hier krijgen we een ander contact met het spel van Mascheroen - Maria wendt door haar boezem te tonen, Gods wraak af.

6. vs. 838: *Denckt om die borstkens, die ghi hebt ghesogen.*

In haar pleidooi voor het zondige mensdom doet Maria o.a. een beroep op haar Moederschap. De dichter legde in omgekeerde volgorde haar de woorden in de mond van Lucas 11 : 27: 'Zalig die u gedragen heeft en de borsten die Gij gezogen hebt', en wel op de volgende moederlijk-tedere wijze (839-9)

> Denckt om die borstkens, die ghi hebt ghesogen,
> Denckt om dat buixken, daer ghi inne gelegen hebt.

1) Vgl. Studia Catholica 1950 (25) 241-259.
2) Kon. Museum, Brussel.

De plastische voorstelling van Maria's Moederschap, door een vrouw uit het volk geuit, heeft weerklank gevonden in de liturgie en in de ge-

schriften der kerkelijke schrijvers, vooral sinds op het concilie van Ephese in 431 Maria's Moederschap van de Godmens tot dogma werd verheven met de term □ε□ιοκος. Maria werd de grote voorsprekeres; door de Moeder ging men tot de Zoon.

We zien Maria voor het eerst haar goddelijk *Moederschap in het geding* brengen in een Grieks handschrift, dat weliswaar dateert uit de 15e eeuw, maar dat heel waarschijnlijk een copie of parafrase is van een werk uit de achtste of negende eeuw. Het beschrijft de afdaling van Maria ter helle. Zij heeft de folteringen der verstotenen gezien en door medelijden bewogen, wendt zij zich tot Christus en vraagt enige verlichting in het lijden der zielen. En als de Zoon niet te verbidden is, roepen de zondaars haar toe 'Toon Hem dan de stal der geboorte en de borsten die Hem hebben gevoed' en de strenge rechter zwicht. Sinds de 12e eeuw ontmoeten we Maria op haar boezem wijzend, als de voorspraak, de advocata van de zondige mens, van de zondige wereld. Behalve deze voorstelling zijn er nog twee oudere waarin Maria optreedt als voorspraak van het mensdom door haar boezem te tonen. Op naam van Sint Bernardus staat de voorstelling, maar in werkelijkheid is ze van zijn vriend en biograaf Arnold, abt van Bonneval, dat Christus zijn wonden toont aan de Vader, terwijl Maria haar Zoon op haar boezem wijst. Een andere voorstelling is dat Maria bij dit gebaar tot haar Zoon tegelijk op Dominicus en Franciscus wijst die de wereld zullen bekeren. Deze voorstelling komt voort uit de kring der Dominicanen en werd het eerst opgetekend door Gerard van Fracheto, c. 1261. De voorstelling in M.v.N. komt overeen met die van het 15e eeuwse Griekse handschrift. In beide pleit Maria tot haar Zoon die zelf de Rechter en Wreker is, zonder verband met Dominicus of Franciscus, en in beide wijst zij op haar Moederschap en moederlijke taak. Deze laatste voorstelling was zo gewoon in de literatuur der M.E., dat ze gemeengoed was geworden, zodat we haar zelfs aantreffen in de geschriften van de ongeletterde Catharina van Siena. Deze schrijft in een brief aan de zondares van Perugia 'Maria wil haar Zoon de borst tonen, die Hem voedde en voor u om genaden bidden'[1]. Het is opvallend dat we deze voorstelling nog niet aantreffen in de schilderkunst van onze 15e en 16e eeuw. Wel komt de lactatio van Maria herhaaldelijk voor bij de Vlaamse primitieven: Van Eyck, de Meester. van Flemalle, Rogier van der Weyden, Dirc Bouts, Gerard David, e.a. Maria, die als voorsprekeres bij haar Zoon wijst op haar boezem, zien we pas opkomen op het eind van de 16e eeuw, en in de 17e eeuw is het een herhaaldelijk voorkomend thema. Het 'dramatisch karakter trok de schilders uit het tijdperk der Barok uiteraard aan', zegt Knipping, aan wie we een en ander van het bovenstaande ontleenden[2]. De voorstelling op het toneel, als in M.v.N. is wel niet van invloed geweest op de beeldende kunst. Immers we zien deze voorstelling van Maria's Middelaarschap in de beeldende kunst pas opkomen toen ze op het toneel reeds verdwenen was.

7. vs. 390-6: *Bedevaart naar Aken en Maastricht.*

1) fra Thoma, Lettre di Santa Catharina, no. 276, 1860.
2) o.c. II, blz. 33 vlgg.

Door het wagenspel vooral is M.v.N. een Maria-spel. Evenwel is Maria's tussenkomst in het héle spel min of meer zichtbaar: in de naam

van Mariken, die ze slechts ten dele prijsgeeft, in haar dagelijks gebed tot Maria voor haar afdwaling, meer nog in de devotie van oom Gijsbrecht tot 'het wijf metten witten', zoals Moenen schamper perifraseert; ook in de bedevaarten van Gijsbrecht naar Nijmegen en Aken. Michels heeft daar reeds op gewezen[1]. De beide bedevaarten alsmede de derde naar het graf van Sint Servaas te Maastricht zijn nog nader toe te lichten. Wanneer Mariken niet is teruggekeerd te Venlo, en Gijsbrecht te Nijmegen angstig naar haar heeft geinformeerd bij zijn zuster, en deze hem schandelijk van antwoord heeft gediend, dan bidt hij in zijn wanhoop tot Maria en Sint Servaas (vs. 390-6):

> O Moeder ons Heeren, die ick binnen Aken
> Alle jaer besoecke met jonsten devotelyck,
> Staet mi nu bi, het is mi notelijck;
> Ende ghi, sinte Servaes, rustende binnen Maestricht,
> Die van mi tsjaers menich schoon licht
> Uut devocien wert gestelt,
> Mi hoepic dat ghi niet beswijcken en selt.

Karel de Grote bouwde vóór 805 de beroemde achthoekige slotkapel, de latere kroningskapel (vandaar Aix-la-Chapelle), die met de aanbouw van het gotisch koor in de tweede helft van de 14e eeuw de Akense munsterkerk vormt, de Maria-kerk. Deze kerk bezit een Maria-schrijn van 1237, waarom het Maria-munster van ouds druk bezocht werd[2]. Tegenwoordig worden de grote reliquieën uit het munster om de zeven jaar, bij de grote Aachenfahrt, vertoond, o.a. het onderkleed van Maria en de windselen van het Kind Jesus. Oom Gijsbrecht behoorde alzo tot de oudste pelgrims naar de Maria-relieken te Aken. Ook Maastricht had zijn heiligdom, waarheen Gijsbrecht telken jare pelgrimeerde en waar door hem dan 'een schoon licht uut devocien wert gestelt'. Dat was het graf van Sint Servaas (± 384), waarboven de bisschoppen Monulphus en Gondulphus in de 6e eeuw een grafkerk bouwden. Boven deze crypte verrees in de 10e eeuw de Romaanse Sint Servaas-kerk. De relieken van de heilige werden in de M.E. jaarlijks getoond op de sterfdag (13 Mei). Dit gebeurde op het Vrijthof van af de buitengalerij van het priesterkoor. Sedert 1300 bestaat er een zevenjaarlijkse heiligdomsvaart, die ook wel de Aekervaert werd genoemd, omdat ze samenviel met de heiligdomsvaart van Aken en Cornelimünster. De meeste bedevaartgangers bezochten alle drie[3], wat mogelijk was daar ze alle drie vielen van 9 tot 23 Juli. Het schijnt dat intussen ook de jáárlijkse bedevaarten nog gehouden werden, daar Gijsbrecht uitdrukkelijk zegt, dat hij 'alle jaer' Aken bezoekt, en 'tsjaers menich schoon licht' voor Sint Servaas ontsteekt, al heb ik daar nergens enige bevestiging van kunnen vinden. Daar nu de bedevaart naar Maastricht en Aken gecombineerd waren, wordt het waarschijnlijk dat Gijsbrecht op dezelfde tocht het graf van Sint Servaas en de relieken van O.L. Vrouw te Aken bezocht; hij maakt er dan ook in één adem gewag van in de onderhavige verzen. De auteur van het rederijkersspel laat Gijsbrecht ook geregeld aanwezig zijn

1) l.c. blz. 8-9.
2) Vgl. H.J. Flosz, Geschichtliche Nachrichten über die Aachener Heiligthümer, 1855.
3) Publications de la Société Hist. et Archéol. dans le Limbourg, 1930, t. 66. blz. 64.

bij de grote ommegang te Nijmegen ter ere van Maria, waarbij Mariken hem vergezelde (vs. 709-12):

> Dats alle jaer op desen dach te doene;
> Als icker om peyse, tes tspel van Masscheroene.
> Die weerdicheit van dien spele en es niet te sommen;
> Mijn oom pleecher om hier te commen.

In dit verband heeft de vermelding van zijn jaarlijkse bedevaart naar Aken en Maastricht bizondere betekenis. Ten eerste blijkt er uit, dat Gijsbrecht een trouw pelgrim was en is de beevaart naar Nijmegen zeven jaar later al bij voorbaat gemotiveerd. Vervolgens krijgt door die driedubbele beevaart de vroomheid en bizonder de Maria-devotie van Gijsbrecht, die Moenen zelf een ‘pape heilig’ (vs. 926) noemt, een nieuw accent. En ten slotte bekomt door de dubbele beevaart van Aken en Nijmegen het gebed van Gijsbrecht reliëf: Gijsbrecht's invloed op de bekering van Mariken door bemiddeling van Maria wordt daardoor tastbaar en meer begrijpelijk. Een en ander bevestigt het talent van de auteur; hij heeft zijn onderwerp doordacht, beter wellicht: ingeleefd en doorleefd. Michels heeft verband gesuggereerd[1] tussen de Maria-verering te Nijmegen en in Aken door de nauwe betrekkingen die er tussen beide steden bestond. Het zij zo. Maar het verband is toch, naar het mij voorkomt, allereerst psychologisch, gelegen in de verering van Gijsbrecht tot de Moedermaagd, die in de gang van dit Maria-spel een hoofdmoment vormt.

Gijsbrecht merkt omtrent zijn jaarlijkse beevaart naar Maastricht op, dat door hem ‘tsjaers menich schoon licht uut devocien wert gestelt’. De kaars die ontstoken werd voor een heilige of zijn relieken was tegelijk een offer en een hulde. Over de geschiedenis van olie- en kaarslicht is men voldoende ingelicht voor zover het de liturgie betreft[2]. Naar de geschiedenis van de kaars in het vrome volksgebruik, bizonder bij pelgrimstochten en beevaarten, heb ik tevergeefs gezocht. Ik noteerde slechts enkele soortgelijke gevallen als Oom Gijsbrecht vermeldt. In no. 91 van het Tractaat over de Wonderen van Sint Franciscus verhaalt Thomas van Celano, dat een man door Franciscus wonderbaar uit zijn boeien werd bevrijd. Het verhaal besluit: ‘Van toen of kwam hij zijn belofte na: hij vastte op de vigilie van de H. Franciscus, en aan de kaars, die hij jaarlijks offerde, voegde hij jaarlijks één ons (was) toe.’ Beyerlinck verhaalt in zijn Magnum Theatrum[3] dat het in Rome gebruik was bij het feest van Maria-hemelvaart grote kaarsen naar het beeld in de Maria Maggiore te brengen. Op de huidige bedevaartplaatsen als de Zoete Lieve Vrouw van Den Bosch, O.L. Vrouw van Kevelaer, van Handel, van Scherpenheuvel, van Aken wordt nog steeds bij een pelgrimstocht een grote kaars geofferd, zo iets als de liturgische paaskaars. Zo'n grote kaars moet ook oom Gijsbrecht bedoeld hebben, wanneer hij spreekt van een ‘schoon licht’.

Voorschoten.
P. MAXIMILIANUS O.F.M. Cap.

1) l.c. blz. 8-9.
2) Zie W. Mühlbauer, Geschichte und Bedeutung der (Wachs-) Lichter. Augsburg, 1874.
3) II 1631, blz. 161, kol. 1 D.

Enkele Latijnse versregels van Constantijn Huygens, door een classicus bekeken.

In zijn ‘Liber de Vita, Doctrina et Facultate Nederlandorum, qui carmina Latina composuerunt (Editio altera)’, schrijft P. Hofman Peerlkamp, dat Constantijn Huygens in zijn latere gedichten ‘lusus verborum captare et negligentiam in scribendo adhibere coeperit a venustate et nitore Romano alienam’[1] (p. 438). Ten bewijs hiervoor, zo gaat hij p. 439 verder ‘unam Momentorum paginam describemus, eamque 188.’ Het laatste van de op die pagina voorkomende epigrammen luidt als volgt:

(De vario laetitiae apparatu in vicinum Auriacae puerperium).

Turgent Auriacae vicino viscera partu:
Spes Batavis ridet magna minorque meis.[2]
Vel pyrio pagum quassabunt aera boatu,
Vel: pro re nata nempe triumphus erit.

Het gedichtje heeft betrekking op de aanstaande bevalling van Amalia van Solms en is gedateerd Bodb(erg) 7 Sept. (1642). Huygens bevond zich toen met Frederik Hendrik te velde in Duitsland. De 5de Sept. werd Maria, het laatste kind van het Stadhouderlijk echtpaar, geboren. De bedoeling is in hoofdzaak duidelijk genoeg: ‘Een jongen zal met groter vreugdebetoon begroet worden dan een meisje’, maar ik schaam mij niet te bekennen, dat ik de derde regel aanvankelijk niet begreep; Peerlkamp, die een voortreffelijk Latinist was, vermoedelijk wél. Worp heeft het epigram uit een handschrift laten afdrukken (III, p. 228) en geeft, hoogstwaarschijnlijk zonder het zelf te beseffen, een vingerwijzing door **P**agum i.p.v. pagum te lezen. H. heeft dus niet een w i l l e k e u r i g dorp op het oog gehad maar h e t D o r p d.w.z. den Haag.

Blijft over: pyrio.... boatu.

Pyrius is noch klassiek Latijn noch Grieks maar dat het met *τ*□ *π*□□, het vuur, samenhing, was wel zo goed als zeker en dit bracht mij op de gedachte, of hier niet van geweer- of kanonschoten sprake kon zijn, en om het Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis van Ducange op te slaan. Daar vond ik inderdaad s.v. pulvis, dat pulvis pyrius in de late Middeleeuwen buskruit betekende.

De derde regel zou men dus kunnen vertalen, als volgt:

‘Of het brons (de bronzen kanonnen) zal den Haag door het gebrul van het buskruit doen daveren.’

De vierde regel, die, zoals hij én bij Peerlkamp én bij Worp staat geinterpungeerd, in mijn oog althans geen behoorlijke zin oplevert, zou men m.i. kunnen verhelpen door eenvoudig de: achter ‘vel’ te vervangen door .... en een soort van aposiopese aan te nemen. De verzwegen gedachte zou men bijv. aldus kunnen formuleren: ‘(Of) men zal wat minder luidruchtig de geboorte van een kleine prinses vieren’, waarbij

1) Is begonnen woordspelingen na te jagen en bij het schrijven een slordigheid toe te laten die aan de Romeinse bevalligheid en schone vorm vreemd is.
2) (Over de verschillende feestelijke toebereidselen bij de aanstaande bevalling der Prinses van Oranje).
De schoot van de Prinses van Oranje is gezwollen door de aanstaande bevalling:
Een grote en een kleinere verwachting lacht mijn Batavische landgenoten toe.

dan passend aansluit: ‘Immers er zal a l n a a r o m s t a n d i g h e d e n een triomf zijn.’ ‘Al naar omstandigheden’ is de geijkte vertaling voor ‘pro re nata’. Letterlijk

vertaald betekent het evenwel: ‘naar gelang van hetgeen geboren is’. Huygens zou zich zelf verloochenen, wanneer hij zich de gelegenheid tot een dergelijk woordspel zou laten ontsnappen.

Hieraan mag ik misschien een tweede geval vastknopen, waarin het Glossarium van Ducange mij uitkomst heeft gebracht.

P. 438-439 geeft Peerlkamp het begin en het einde van de Ad iuventutem Ziricaeam elegia apologetica (Worp I, p. 114-115) als een staaltje van H.'s Latijnse jeugdpoëzie, die, volgens hem, bevalliger en zoetvloeiender is dan diens latere, in der haast en slordig afgewerkte, kunstproducten. H. verzekert de Zierikzeese jongelingschap, dat hij niet gekomen is om onder hun duiven - in casu de Zeeuwse schonen - te schieten en dat zij, wat hem betreft, mogen trouwen met wie ze willen. De twee slotregels luiden:

> ‘Subdite colla iugo, cippo date crura beato:
> Non facit ad Batavum calceus iste pedem.’[1)]

Het ligt voor het grijpen, dat met c i p p u s een blok bedoeld wordt, waarin de benen van gevangenen werden gesloten, maar in klassiek Latijn betekent cippus n o o i t iets anders dan een stenen of houten paaltje, vooral gebruikt om grensscheidingen af te bakenen. Zelfs de Thesaurus Linguae Latinae laat ons in de steek, Ducange echter niet. Hij citeert uit een Middeleeuwse bron: Cippus, ceppus.... instrumentum, quo reorum pedes constringuntur, *quasi capiens pedes*[2)]. Deze merkwaardige etymologie, pour besoin de la cause, kunnen wij gevoegelijk voor rekening van Ducange's zegsman laten.

Achteraf bemerk ik, dat, wanneer ik mijn onderzoek van een andere kant had aangepakt, ik eerder het gewenste resultaat zou hebben bereikt. Bij Verwijs en Verdam, Middelnederlandsch Woordenboek vindt men namelijk onder Bloc 1): *Een werktuig, waarin men de beenen der misdadigers sloot, blok*, lat. *cippus* (vanwaar *cipier*). Ook Kilian, Dictionarium Teutonico Latinum geeft: block/stock der ghevanghenen. Numella, cippus. Bij dezelfde Kilian vond ik bovendien nog: buskruyd/buspoeder. Pulvis.... pyri*n*us (n i e t pyrius).

Misschien geeft dit kleine stukje enig denkbeeld van de moeilijkheden, waarop de hedendaagse lezer van H.'s Latijnse gedichten stuit.

A.H. KAN.

Twee lapsus calami van Bilderdijk.

Het citaat in de bijdrage van Dr. van Doorn toont weer eens aan, hoe slordig Bilderdijk zijn zinnen construeerde; de samentrekking van het werkwoord in de regels 8 en 9 is toch wel kras, zelfs als men hierin een soort constructio ad sensum wil zien: ‘Hij l o o p t den zoeten tijd van onze jonkheid d o o r, D e v r i e n d e n o n z e r j e u g d ....’ Wie *de vrienden* voor een vrije bijstelling van *den zoeten tijd* zou willen houden, maak ik attent op de volgende verzen van Bilderdijk, waarin dezelfde blunder voor geen enkele reddende beschouwingswijze in aanmerking komt:

1) Legt uw nek onder het juk, geeft uw benen aan de gelukzalige ‘cippus’:
   Die schoen past niet aan een Bataafse voet.
2) ....een werktuig, waarin de voeten van misdadigers worden saamgebonden, *t.h.w. de voeten vasthoudend*.

‘En straks was Dichtkunst meer dan maat;
Werd denkbeeld, werd gevoel. Geen louter praalgewaad
Der stugge Rhetoryk v o l s t o n d , geen enkle klanken,
Hoe kunstig saamgehecht: geen wildverspreide spranken
Van geest; maar houding, smaak, maar ware dichtrentoon...’ (Afscheid)

In de laatste verzen is *volstond* samengetrokken, terwijl hier een uitdrukking als *verd vereist* noodzakelijk is.

F. JANSONIUS.

'n Paar weinig bekende chronogrammen.

In zijn Patria-schatkamer 'De Rederijkers' vraagt dr. M. Mak even de aandacht voor de z.g. incarnaties of chronogrammen, 'waarbij een gewichtige datum in Romeinse cijfers in de tekst verborgen zit'. (o.c., blz. 20). Daar ik een flauw vermoeden heb, dat zowel hem als vele anderen onbekend is wat te lezen valt in de 'Documents relatifs aux troubles du Pays de Liège, sous les Princes-Evêques Louis de Bourbon et Jean de Horne, 1455-1505'[1] pluk ik uit deze publicatie van de onuitputtelijke Rector Magnificus van de Leuvense Universiteit, P.F.X. de Ram, 'n paar specimina. Wat wel niemand verwachten zou: deze foliant behelst een heel verhaal van een Noordnederlandse kanunnik uit Gorkum, nl. 'Theodorici Pauli, alias Franconis, Canonici Gorcomunsis, Historia de Cladibus Leodiensium' (1465-67).

Over het verwoeste dorpje Montenaken, onder de rook van Maastricht, merkt de Gorkumse historicus op:

Montenaken CeCldlt, hoC In praeLIo pVto fVLsIt.

(pag. 193). Ik passeer de andere latijnse chronogrammen (pp. 193, 194, 199, 205, 229) om een paar middelnederlandse aan te halen. Ze houden verband met de opstand van Luik (= Ludeke, Ludich) tegen Karel de Stoute.

dIe LUkenaers feL
daer toe rebeL
dIe hebben kareLs MaCht
nIet Wel bedaCht.

De gevolgen van de rebellie hebben ze vreselijk moeten bezuren.

kareLs MaCht heeft ghedavert
Dat dIe Leeu[2] opt pYroen Is geCLavert.

Dat Luik, evenals haar tweeherige zusterstad Maastricht een perron, peroen, piroen bezat mag ik als bekend veronderstellen. Karel de Stoute heeft de stad ingenomen en ze verschrikkelijk getuchtigd. Als juridisch monument ontving Ludich de stenen zuil van de overwinnaar, die daarmee de onderwerping accentueerde.

Misschien schuilt er een tikje ironie in het medelijden van de kroniekschrijver:

LUdICh Mach wel beCLagen,
DatsY den hertoCh nIet ontsaeghen.

Aan zijn 'Lamentatio super Leodium' laat hij voorafgaan, met 'n verwijzing naar de profeet Jeremias en zijn klacht over Jeruzalem:

LUdICH MaCh wel strYts beCLaghen.

Maastricht, Zomer 1950.
JEF NOTERMANS.

1) Bruxelles, 1844, (964 pp.).
2) De Ram, of de zetter spelt Lee*n*.

De imperatief als grammatische categorie in het ABN.

Samenvatting.

§ 1. Bij het werkwoord blijkt het ABN o.m. twee groepen van drie categorieën te onderscheiden; in het nu volgende wordt uiteengezet waarom we ze allemaal samen *imperatief* noemen, en waarom desondanks een splitsing gewenst is tussen een *a-imperatief* (met de vormen *loop, lopen, had gelopen*) en een *b-imperatief* (met de vormen *loop jij, loopt u, lopen jullie*).

A-Imperatief.

Vormleer.

§ 2. De drie types uit de a-imperatief blijken vijf formele kenmerken te hebben; om te beginnen demonstreren we die kenmerken alleen aan de eerste categorie, dus aan *loop*; daarna worden de twee andere types hiermee vergeleken.

α. De zin[1)] waarvan een vorm uit zo'n categorie een onderdeel vormt, moet het functie-duo[2)] van onderwerp en persoonsvorm missen.

β. Die vorm moet verwisselbaar[3)] zijn met *had (maar) gelopen*, maar niet met *liep* en (of) *heb (maar) gelopen*. Bij dit punt past enige uitleg, in samenhang met het eerste. We spreken van een *persoonsvorm* als we een combinatie zien van twee functies. In het zinnetje *Jansen vist* heeft het semanteem *vis* het vermogen om zich met een ander semanteem (*Jansen*) te verbinden uitsluitend door middel van het morfeem *t*. Op de tweede plaats kan *vis* zich hier uitsluitend combineren met de morfemen 'signe zéro', s□va en *te*, alsmede met de morfeem-combinaties *ge* + *t* enz. (Ter vereenvoudiging heb ik hier even een voorbeeld met een regelmatig werkwoord gegeven.)

Nu kunnen we in het ABN een zin, d.w.z. een intonatie-eenheid hebben van het type *blijf maar hier*. In deze zin kan *blijf* geen persoonsvorm genoemd worden, omdat een onderwerp ontbreekt en automatisch dus ook de verbinding met dat woord d.m.v. een morfeem (hier: een uitgang). De tweede functie van de persoonsvorm is bij *blijf* wél aanwezig, maar in beperkte mate. Kon *vist* verwisseld worden met *viste, heeft gevist, had gevist* enz., bij de zin met *blijf* is die verwisselbaarheid veel beperkter, omdat *bleef* en *is gebleven* zoals men ziet, uitgesloten zijn. Alleen *was maar hier gebleven* is mogelijk.

Men ziet zonder veel moeite in dat *kom kom, niet zo somber* of *kijk, ben je daar weer*? niet aan de gestelde eisen voldoen: *was maar gekomen* enz. en *had maar*

1) In dit artikel beperken we ons zoveel mogelijk tot de enkelvoudige zin, om complicaties te vermijden. Om dezelfde reden is ook afgezien van het onderscheiden van woordleer en syntaxis.
2) Met *functie* bedoelen we hier het begrip 'fonction grammaticale' van Hjelmslev, dat hij definiëert op blz. 23 van dat voortreffelijke boek *Principes de grammaire générale* (Kopenhagen 1929). Aan hem en aan Ries zijn we veel verschuldigd, al gaan we niet op alle punten met ze accoord.
3) Verwisselbaarheid is een criterium dat met grote voorzichtigheid gebruikt dient te worden, zolang het niet wat degelijker bestudeerd is.

gekeken enz. kunnen hier geen zin vormen. De gespatiëerde vormen vallen dus zonder meer buiten de categorie van de a-imperatief.

Datzelfde geldt ook voor *hier dat ding!, handen op tafel!, opzij!, naar bed*! enz., zelfs al worden ze met de meest barse intonatie uitgesproken, en zelfs al vallen ze bij vertaling in alle andere talen wél onder grammatische imperatief-categorieën.

Wat moeten we in dit verband nu zeggen van een zin als *kijk hij 's*? Bij *kijk* ontbreekt het *t*-morfeem dat er zou moeten staan als *hij* de onderwerpsfunctie gehad had, zodat we hier niet van een persoonsvorm mogen spreken. Aan de eerste eis voor de a-imperatief is dus voldaan, maar de tweede levert onoverkomelijke moeilijkheden op, omdat *had hij 's gekeken* in het ABN geen zin kan vormen, zodat ook dit geval (hoe interessant ook) nu verder buiten beschouwing blijft.

Persoonlijk kan ik zeggen *kijken zij 's een plezier hebben*! of *kijk die jongens daar 's*!, maar ook nu blijken de gespatiëerde vormen niet aan de tweede eis te voldoen, zodat het moeilijke probleem van de interpretatie van *kijken* hier weer niet aan de orde is. Daarentegen voldoet *laat hem maar goed rust houden* wél aan de twee eisen (vgl. *had hem maar goed rust laten houden*), in tegenstelling met *laat ie maar goed rust houden* of *laten ze maar goed rust houden*.

γ. Op de derde plaats moet een zin met een a-imperatief altijd de nietvragende intonatie hebben. Bij de behandeling van de tweede categorie (*lopen*) komen we nog even op deze kwestie terug.

δ. De vormen uit de a-imperatief staan altijd in zinsanlaut, met uitzondering van het type *lopen*.

ε. De a-imperatief kan alléén meestal geen zin vormen, zelfs als een persoonsvorm van datzelfde werkwoord (+ z'n onderwerp) dat wél kunnen zonder hulp van een derde woord.

Dit laatste kenmerk is niet essentiëel zoals de vier vorige, maar betrekkelijk bijkomstig; uit de formulering blijkt trouwens al dat het niet voor alle gevallen opgaat: er is een kleine groep uitzonderingen als ik goed zie.

Daarmee bedoel ik niet de zojuist behandelde woorden (*kom kom, kijk*) die men voorlopig wat mij betreft interjecties zou kunnen noemen; ik denk daarentegen aan *kom*![1)], *stop!, stik*! enz., die allemaal *was maar gekomen* enz. naast zich kunnen krijgen. Verder moeten we alle scheidbaar samengestelde werkwoorden bij deze uitzonderingen rekenen (zolang we ze althans als één woord blijven beschouwen), want *kom mee, ga weg, stap in* enz. zijn heel normaal.

Vervolgens moeten we enkele woorden zeggen over de tweede categorie, die bij de a-imperatief ondergebracht moet worden: het type *lopen* nl. Hoe verhoudt dát zich tot de vijf zojuist geformuleerde kenmerken?

Over de eerste twee valt niet veel op te merken. Wie een vraag als: '*wat doe je nou de hele tijd*?' beantwoordt met '*binnen blijven*!' gebruikt geen a-imperatief omdat z'n antwoord niet aan het tweede criterium vol-

1) Als *kom* geen persoonsvorm is, zijn er dus twee mogelijkheden: *kom, laat je toch niks wijs maken*! en *Hector, kom*! In het eerste geval is omzetting onmogelijk, in het tweede kan het. Zelfs in één zin kunnen de twee mogelijkheden aanwezig zijn: zo bv. in *kom, het is tijd* waarin de taalsituatie beslist over de omzettingsmogelijkheid. Men ziet dat parallel met dat laatste, een betekenis-verschil loopt; men kan dat benaderend uitdrukken door resp. 'vooruit nou, doe 's moedig, wees 's flink enz.' en 'ik wil dat je komt, maak 's een begin met te *komen*'.

doet, ofschoon aan het eerste wél voldaan was zoals men ziet. Negatief is de uitslag eveneens bij een type als *binnen blijven is de beste remedie tegen verkoudheid*, maar bij *hoe vaak moet ik je nou nog zeggen: 'binnen blijven'*? neig ik tot de tegenovergestelde mening. Overigens hebben we ons hiermee op het terrein van de samengestelde zin begeven dat we beloofd hadden, zoveel mogelijk te zullen mijden, - met reden intussen want door z'n vragende intonatie voldoet dit type niet aan het derde criterium.

Wat dit laatste betreft geef ik nog een enkel voorbeeld dat men desnoods mag disqualificeren op grond van z'n twijfelachtig zinskarakter. Ik ga daar nu niet op in, maar volsta met het type even aan te geven. Het is het antwoord op een bevel: *'Jan, thuis komen!' 'T h u i s k o m e n* ?' dat in elk geval ook vanwege de tweede eis buiten de a-imperatief valt.

Tenslotte krijgen we de vijfde eis. Hier zijn inderdaad de uitzonderingen zó talrijk dat ik me afvraag of het nog wel zin heeft om van een regel te spreken. We krijgen immers zonder enige moeite zinnen als *lopen (,Jan)!, zitten!, zwijgen!, stoppen!, rijden*!, enz. Een frequentie-onderzoek zal waarschijnlijk als uitslag hebben dat dit type in de minderheid is t.o. *lopen maar, even opletten, langzaam rijden* enz., maar het is met de zeldzaamheid van het type *stop*! toch niet te vergelijken.

Over de verhouding van de derde categorie (*had gelopen*) tot de vijf eisen van de a-imperatief kunnen we vrij kort zijn: in de tweede eis wordt *had gelopen* door *loop* vervangen; verder geeft alleen de vijfde eis aanleiding tot een enkele opmerking. Het type *had gelopen* is als zodanig, dus zonder derde woord zó zeldzaam dat ik nauwelijks een overtuigend voorbeeld van zo'n uitzondering kan aanhalen. Bijna altijd is het in het gezelschap van *maar, 's* of *toch: had maar gebeld!, was 's meegekomen!, was toch gebleven*!

Opmerking. Niet alle drie deze categorieën hebben overigens die voorkeur voor deze drie 'aanvullende' woorden; het type *lopen* kan vaak *maar* achter zich krijgen (*jongens, s t u d e r e n maar*) of vóór zich (*maar rustig d o o r w e r k e n*), het kan *even* (meestal vóór zich) krijgen (*even w a c h t e n*) of '*s even*, maar bijna nooit '*s* alleen, ofschoon dit bijwoord achter het type *loop* een hele hoge frequentie heeft: *kijk 's, wacht 's, stop 's* enz. Daarnaast zijn natuurlijk frequent *kijk maar, kijk toch, kijk toch 's* enz. Een andere eigenschap vooral van de types *loop* en *lopen* is gelegen in het feit dat de zin waarin ze voorkomen vaak gevolgd of voorafgegaan wordt door een pronomen of substantief dat volkomen geïsoleerd een zin vormt oftewel de 'fonction grammaticale zéro' heeft[1].

Betekenisleer.

§ 3. Na deze opmerkingen over de formele kant van de drie categorieën die we behandelen, komt vanzelfsprekend de vraag aan de orde welke reden we hadden om ze de naam *imperatief* te geven. (De kwestie van de determinant van deze term kunnen

1) L. Hjelmslev, *a.w.* 126.

we pas later behandelen.) Is er dus iets op te merken over een gemeenschappelijk betekenis-element?

Ik zou de term *betekenis* niet willen gebruiken om het feit aan te geven dat *loop, lopen* en *had gelopen* uitsluitend gericht zijn tot die betrokkene(n) bij de taalbehandeling die we met *jij, u* of *jullie* plegen aan te duiden, tot de tweede persoon dus. Hier is eerder sprake van een soort functie dunkt

me, en dus van iets formeels[1]. Maar dit probleem kunnen we verder buiten beschouwing laten; hoofdzaak is het volgende. *Betekenis* wil maar al te vaak zeggen 'betekenis-oppositie', en als we dus die tegenstelling willen maken bij imperatief en indicatief dan moeten we uitgaan van die indicatief-vormen die de grootste overeenkomst vertonen[2] met hun collega's aan de andere kant, dus van *je loopt* en *je had gelopen*. Nu blijkt het erg lastig om dat verschil in een paar woorden te formuleren.

Een woedende vader kan z'n zoon in de indicatief bevelen *je komt vroeg thuis vanavond* en een vleiend zusje kan in de imperatief bijna vragend smeken *kom vroeg thuis vanavond*. Gebruikt dezelfde persoon dezelfde intonatie in deze twee zinnen (hij kan verder het woord *Jan* eraan vooraf laten gaan), en spreekt hij daarna nog als derde zin in die intonatie *Jan, vanavond vroeg thuis komen*, dan durf ik niet eens te zeggen of er tussen deze drie zinnen nog wel een betekenisverschil is. De grootste verschillen ontstaan in dit soort zinnen blijkbaar niet door het gebruik van een indicatief of een imperatief, maar vooral door toevoeging of weglating van de al genoemde bijwoorden: *maar, toch, 's, even* enz. Ik durf over de betekenis-oppositie tussen deze twee groepen van categorieën dan ook niets anders te zeggen als dit: *loop, lopen* en *had gelopen* vertonen als eigenaardigheid t.o. *je loopt* enz. dat ze per se geen betrekking kunnen hebben op een feit dat in werkelijkheid gebeurd is; de indicatief staat d.e.t. 'onverschillig' t.o. die werkelijkheid: hij kan er even goed wél als geen betrekking op hebben.

Een volgende vraag die ons bezig dient te houden, is de kwestie of de drie categorieën onderling ook betekenis-opposities hebben. Zonder te willen beweren dat ook nú de formulering ideaal is, zou ik willen zeggen dat *loop* en *lopen* altijd betrekking hebben op een toekomst, t.o. *had gelopen* dat op een verleden slaat. Tegenover de per se 'vervulbare' wens staat de per se 'onvervulbare'. Die voorlaatste term moet natuurlijk met een korreltje zout genomen worden, al was het alleen maar omdat *maak 's een vierkante cirkel* en consorten hier roet in het eten gooien.

Ik moet bekennen dat ik tussen de types *loop* en *lopen* geen duidelijke betekenis-oppositie heb kunnen ontdekken: '*s even hier komen* t.o. *kom 's even hier* levert althans weinig verschil op, dunkt me. Wél vraag ik me in dit verband af of *lopen* geen voorkeur (of zelfs monopolie) heeft bij het overbrengen van een bevel door de ene ondergeschikte aan de andere, in een soort indirecte rede dus[3]. Als een groep kinderen uit hetzelfde gezin 's avonds op straat speelt, en er komt een broertje uit huis naar ze toe om het eind van de pret aan te kondigen, dan zegt die m.i. *jongens, binnen k o m e n en je huiswerk m a k e n* . In dit soort gevallen lijkt me *kom binnen* enz. een duidelijke aanduiding van 'ik wil, dat...' enz., terwijl

1) Het is vaak moeilijk om *functie* en *betekenis* scherp van elkaar te onderscheiden: een interessant voorbeeld daarvan vindt men bij Overdiep, *Vorm, beteekenis en functie van woorden* (*NT* XX 11 vv); wat hij onder *functie* verstaat zet hij uiteen in *NT* XIX 188.
2) 'Zwei Dinge, die gar keine Vergleichsgrundlage, d.i. keine einzige gemeinsame Eigenschaft besitzen (z.B. ein Tintenfass und die Willensfreiheit) bilden keinen Gegensatz.' (Trubetzkoy, *Grundzüge* 60).
3) Een soortgelijke opmerking vond ik achteraf bij v. Dam, *Taal en Leven* III 150. Vgl. ook Kruisinga, *ibid.* 183.

binnen k o m e n zowel aan kan geven ‘ik wil, dat...’ als ‘“ze” willen, dat...’.

Er zijn zeker nog andere situaties waarin *kom* en *komen* niet willekeurig naast elkaar gebruikt kunnen worden. De vriendelijk-uitnodigende betekenis van *loop* in het bezoek-ritueel bv., schijnt niet precies bij *lopen* teruggevonden te worden. Ik kan me niet voorstellen dat iemand tegen een gast die met *je* aangesproken wordt iets anders zal zeggen als: *kom binnen, doe je jas uit, neem een stoel, ga zitten, steek een sigaar op, drink 's uit, blijf nog even, wacht nog even* enz. Hier zouden *binnen komen, je jas uitdoen* veel te ‘scherp’ klinken, en alleen passen in de verhouding van bevelvoerende meerdere t.o. mindere.

Men ziet intussen wel hoe moeilijk het werk kan zijn dat de ABN-grammatica van ons vraagt; een duidelijk inzicht in de genoemde betekenisoppositie kunnen we immers pas krijgen na een zo volledig mogelijke inventarisering van dit soort gevallen, en dát alleen vraagt al een uitgebreide en zelfstandige studie, die op zichzelf de omvang van een normaal artikel te boven zou gaan. We moeten die zaak dus verder laten rusten.

Een laatste deel van de betekenisleer van de a-imperatief, bestaat uit een vergelijking met de categorieën van de b-imperatief. Het leek ons beter om hiermee te wachten tot laatstgenoemde groep behandeld was, en we verwijzen voor dit onderdeel dus naar § 7 hierachter.

Opmerking 1. Een aantal werkwoorden die geen a-imperatief hebben, vindt men vermeld in § 6.

Opmerking 2. Uitgesproken syntactisch is een eigenaardigheid van de twee types *loop* en *lopen* onderling. Als ik met niet vergis, kunnen ze niet naast elkaar gebruikt worden in twee nevenschikkend verbonden zinnen: *kom 's hier en dat boek meebrengen* is m.i. uitgesloten: men zegt óf *kom 's hier en breng dat boek 's mee* óf *hier komen en dat boek meebrengen*. - Maar dit is weer een geval van een samengestelde zin en we hadden ons voorgenomen om daar zo min mogelijk over te spreken.

B-Imperatief.

Vormleer.

§ 4. Bij enkelvoudige zinnen met niet-vragende intonatie is o.m. de woordvolgorde mogelijk: persoonsvorm, onderwerp, rest. Dit type (A) vertoont nu een opvallende eigenaardigheid, die goed te zien is uit een vergelijking met de volgende voorbeelden van drie verwante types.

B	1. *Blijf ik* hier?	C	1. Daarom *blijf ik* hier.

	2. *Bleef ik* hier?	2. Daarom *bleef ik* hier.
	3. *Ben ik* hier *gebleven*?	3. Daarom *ben ik* hier *gebleven*.
	4. *Was ik* hier *gebleven*?	4. Daarom *was ik* hier *gebleven*.

D	1. *Blijf ik* hier, dan kun jij weggaan.
	2. *Bleef ik* hier, dan kon jij weggaan.
	3. *Ben ik* hier *gebleven*, dan heb jij weg kunnen gaan.
	4. *Was ik* hier *gebleven*, dan had jij weg kunnen gaan.

Een enkel voorbeeld is wat houterig; D 3 zou ik bv. kunnen vervangen door: '*Ben ik* in gebreke *gebleven*, dan heb jij het recht gehad om in te grijpen'. Dat is evenwel bijzaak, en doet niets af aan het feit dat alle 12 deze types gebruikt kunnen worden met alle personalia die het ABN

kent. Datzelfde geldt niet voor het type A in z'n geheel. Geen enkele moeilijkheid ontmoeten we bij

A	2.	*Bleef ik* maar hier!	A	4.	*Was ik* maar hier *gebleven*!
		Bleef je maar hier!			*Was je* maar hier *gebleven*!
		Bleef jij maar hier!			*Was jij* maar hier *gebleven*!
		Enz.			Enz.

Het type A 3 (*Ben ik* maar hier *gebleven*!) blijkt met geen enkel personale mogelijk te zijn, en dan blijft ons tot slot nog de reeks A 1 over, die de merkwaardige eigenschap blijkt te vertonen dat hij bij precies drie personalia een vertegenwoordiger vindt:

A	1.	*Blijf jij* maar!
		Blijft u maar!
		Blijven jullie maar!

Uitgesloten zijn m.a.w. alle personalia van de eerste en derde persoon, terwijl bij de tweede *je* niet aan bod komt: *Blijf je maar*! is beslist onmogelijk.

Het is nu zaak om na te gaan, door welke formele kenmerken we deze categorieën stuk voor stuk het best kunnen omgrenzen.

α. Een eerste merkwaardigheid (men zal straks zien waarom we deze volgorde kiezen) is het feit dat één werkwoord voor het type A 1 andere vormen gebruikt als voor de types B 1, C 1 en D 1, zoals men duidelijk kan constateren.

A	1.	*Wees jij* maar gerust!
		Weest u maar gerust!
		Wezen jullie maar gerust!

Hiertegenover vinden we dan:

B	1.	*Ben jij* gerust?	C	1.	Zo *ben jij* gerust.
		Bent u gerust?			Zo *bent u* gerust.

		Zijn jullie gerust?	Zo *zijn jullie* gerust.
D	1.	*Ben jij* gerust, dan bel je maar niet op. *Bent u* gerust, dan belt u maar niet op. *Zijn jullie* gerust, dan bel je maar niet op.	

β. Op de tweede plaats zijn de vormen uit de b-imperatief verwisselbaar met *blijf*, maar niet met *ben jij gebleven* enz. In plaats van *blijf jij maar* kunnen we m.a.w. zeggen *blijf maar*; *ben jij maar gebleven* is evenwel onmogelijk.

γ. Op de derde plaats komen deze categorieën alleen voor in zinnen met niet-vragende intonatie, zoals we al zagen.

δ. Op de vierde plaats zijn ze altijd gebonden aan een vaste positie, t.w. de zinsanlaut.

ε. Tenslotte treffen we een negatief kenmerk aan in het feit dat zinsvorming niet mogelijk is, zonder de combinatie met een derde woord. Deze typische eigenschap vindt men het duidelijkst gedemonstreerd aan een vergelijking met precies hetzelfde woordmateriaal onder de vragende zinsintonatie.

B	1.	Blijf jij?	A	1.	Blijf jij *maar*!
		Blijft u?			Blijft u *zitten*!
		Blijven jullie?			Blijven jullie *rustig*!

Voorbeelden uit het eerste rijtje zijn heel frequent, maar zodra de nietvragende intonatie optreedt is de aanwezigheid van een derde woord zoals men ziet, vereist. Een enkel scheidbaar samengesteld werkwoord kan (*schieten jullie op*!) weer een uitzondering vormen, maar dit keer schijnt me het aantal gevallen toch niet groot te zijn. Er lijkt me veel voor te zeggen om althans bij dit type van een functie-eigenschap te spreken.

Betekenisleer.

§ 5. We houden ons nu weer aan het schema dat we bij de a-imperatief toegepast hebben, en beginnen dus met de opposities tusssen de b-imperatief en de overeenkomstige vormen uit de indicatief. Daarna komen de opposities binnen de b-imperatief zelf aan de beurt, terwijl we voor een bespreking van de verhouding tussen de a- en de b-groep naar § 7 hierachter verwijzen, die aansluit op een vergelijking tussen de vormleer van die twee.

Opvallend is het feit dat de twee indicatief-groepen *bleef jij maar hier* en *was jij maar hier gebleven* niet alleen fórmeel veel overeenkomst hebben met de b-imperatief, maar ook qua betekenis. Men ziet nl. dat ze geen van allen op een werkelijkheid betrekking kunnen hebben. Zetten we dus *bleef jij maar*! naast *blijf jij maar*!, dan kunnen we hoogstens als oppositie-element de ‘onvervulbare’ t.o. de ‘vervulbare’ wens aanwijzen. Hetzelfde gaat op voor de vormen met *u* en *jullie*, zodat deze formulering voor de hele b-imperatief als zodanig kan gelden, desgewenst in de variant van verleden t.o. toekomst, zoals we die besproken hebben bij de a-imperatief in § 3. Volkomen gelijkheid van betekenis-(-oppositie) hebben de a- en de b-groep dus schijnbaar niet.

Nu kan men ons verwijten dat dit allemaal nog maar erg provisorisch is, omdat een nadere bestudering misschien aan het licht zou kunnen brengen dat *bleef jij maar hier* enz. beschouwd dienen te worden als vormen van een andere ‘modus’[1)]. Het is zelfs mogelijk (al lijkt me dat niet waarschijnlijk) dat iemand ooit redenen aanwezig zal achten om ze bij de b-imperatief in te lijven. Ik kan hier niets anders op zeggen dan dat deze bezwaren gegrond zijn; ons aanvullend onderzoek moet hier beslissen.

De betekenis-opposities binnen de b-imperatief komen natuurlijk vooral neer op die tussen de gebruikte personalia, die er het voornaamste distinctieve element vormen. Ook nu kunnen we niet meer doen dan de hoofdlijnen aangeven; allerlei complicaties moeten blijven rusten.

Een allereerste tegenstelling treffen we dan aan tussen *u* en de groep van de *j*-vormen. Het eerste drukt uit ‘ik, spreker, wil m'n gesprekspartner(s) niet bij de voornaam noemen’, het *j*-complex wil zeggen ‘ik wil dat wél’. Nemen we verder bij laatstgenoemd complex het pronomen *jij* als middelpunt van de opposities, dan kunnen we ruwweg zeggen *jij* : *je* = ‘ik, spreker, leg nadruk op de tegenstelling tussen

1) We hopen het bestaan daarvan aan te tonen in een artikel over *De optatief als grammatische categorie in het ABN*.

m'n gesprekspartner en één of meer andere personen' : 'ik doe dat niet'[2]; *jij* : *jullie* = 'ik, spreker, richt me tot één partner' : 'ik richt me tot meer als één partner of tot één partner als onderdeel van een geheel van meer personen'. Tenslotte

2) Het *je* dat als vervanger van *jullie* dienst kan doen, bespreken we hier niet, evenmin als de vraag of *je* 'men' als een afzonderlijk pronomen beschouwd zou moeten worden (indefinitum).

heeft de oppositie *jij* : *jou* niet primair betrekking op de betekenis, maar op de functie in de zin: men kan hier spreken van de onderwerps- : de nietonderwerps-functie[1]. Het is heel goed mogelijk dat die functie-oppositie gepaard gaat met een betekenis-oppositie, maar in het geval in kwestie durf ik daar geen uitspraak over te doen.

Opmerking. Het is niet uitgesloten dat het pronomen in *blijf jij maar* een andere betekenis heeft als dat in *jij blijft*, omdat in het laatste geval de oppositie met *je blijft* mogelijk is, terwijl *blijf je maar* niet bestaat. Dit soort kwesties brengt ons evenwel op het terrein van de a-imperatief, zodat we hier volstaan met naar § 7 te verwijzen.

A- en B-Imperatief naast elkaar.

Vormleer.

§ 6. Ter vereenvoudiging hebben we vanaf het begin van dit artikel de termen *a-* en *b-imperatief* moeten gebruiken, zonder dat we direct konden bewijzen dat de a- en de b-groep afzonderlijk een homogeen geheel vormden of dat ze samen als groep zóveel gemeenschappelijks hadden in vorm en betekenis dat het zin had om ze in één geheel te verenigen. Het eerste bewijs hopen we grotendeels geleverd te hebben; voor het aantonen van het tweede feit zetten we nu in het kort allereerst nog even de formele kenmerken tegenover elkaar.

A-Imperatief:	**B-Imperatief:**
α. Geen onderwerp + persoonsvorm;	
β. Verwisselbaarheid met *blijf/blijven) / was gebleven*, niet met *bleef/ben gebleven*;	*β.* Verwisselbaarheid met *blijf/was gebleven*, niet met *ben jij gebleven*;
γ. Niet-vragende intonatie;	*γ.* Niet-vragende intonatie;
δ. Zinsanlaut (behalve *blijven*);	*δ.* Zinsanlaut;
ε. Voor zinsminimum is meestal een extra-woord nodig;	*ε.* Voor zinsminimum is practisch altijd een extra-woord nodig;
ζ. (Het werkwoord *zijn* heeft een tweetal aparte vormen).	*α.* Het werkwoord *zijn* heeft een drietal aparte, verplichte vormen.

Uit dit overzicht ziet men zonder veel moeite de talrijke punten van overeenkomst, naast de verschillen. Wat de laatste betreft valt natuurlijk vooral het feit op dat de b-imperatief een onderwerp en een persoonsvorm heeft. Dat is en blijft een grote formele tegenstelling; daar valt niets aan te veranderen. Maar als men de grote overeenkomst op de vijf andere punten daartegenover zet, dan kan er dunkt me toch weinig twijfel meer blijven bestaan over de sterke verwantschap tussen de twee groepen. De opvallendste gemeenschappelijke karakteristiek is zonder twijfel

1) Helemaal nauwkeurig is dat weer niet, omdat we het type hebben *kom 's hier, j i j* .

uitgedrukt in punt *β*, dat een combinatie is van beperkte verwisselbaarheid van hoofdvormen van het werkwoord, en het uitsluitend betrokken zijn op de tweede persoon. Over het derde punt hoeven we verder niet veel te zeggen, terwijl men bij het vierde en vijfde moet bedenken, dat de formulering links en rechts dezelfde geweest zou zijn, als alleen de groep *blijven* maar iets ‘vriendelijker’ geweest was. Iets dergelijks maakte ook bij het laatste punt een

verschillende redactie onvermijdelijk: men heeft immers een verplicht *wees* (*was maar geweest* valt hier uiteraard buiten) naast een veel gebruikt *wezen*, dat desnoods door *zijn* vervangen kan worden: *jongens, rustig wezen* staat naast *jongens, rustig zijn*[1]. Dat hetzelfde semanteem rechts altijd verplicht is, is op zichzelf een argument voor de vormverwantschap tussen de twee groepen.

Tenslotte is er nog een laatste feit dat voor die verwantschap pleit, en dat we tot dusver nog niet besproken hebben. Ik bedoel de eigenaardigheid dat werkwoorden die geen a-imperatief kennen, ook de b-groep missen. Dat lijkt althans het geval bij *zullen, moeten, kunnen, willen, heten, hoeven, lijken, blijken* en *mogen*, en verder automatisch bij alle werkwoorden die als persoonsvorm niet met *jij, je, u* en *jullie* gecombineerd kunnen worden, dus bij 'impersonalia' als *dauwen, donkeren, dooien, hagelen, lichten, misten, onweren, regenen, sneeuwen, vriezen, waaien, weerlichten* enz. Ik heb niet het hele woordenboek hierop doorgenomen, en waarschijnlijk dus nog wel andere uitzonderingen over het hoofd gezien. Een paar twijfelgevallen moeten hier evenwel nog behandeld worden.

Op de eerste plaats betreft dat het werkwoord *durven; durf jij 's, durft u 's* en *durven jullie 's* zijn mogelijk en dat lijkt ook het geval te zijn met *durf jij dat 's*! Normaal ABN zijn uit de a-imperatief de vormen *durf dat 's!, vooruit jongens, durven*!, maar *had het maar gedurfd*! zou ik niet graag voor vlot ABN uitmaken[2]. Groot is het aantal mogelijke zinnen bij dit werkwoord niet.

Op de tweede plaats kan ik bij het werkwoord *weten* geen aannemelijke voorbeelden van een b-imperatief vinden (*weet jij dat maar* enz. lijkt me uitgesloten); bij de a-imperatief zijn de voorbeelden evenmin dicht gezaaid, maar *weet wat je doet* en *had maar geweten wat je deed* zijn toch vrij normaal. Helaas... het zijn samengestelde zinnen (die zouden we liefst buiten ons onderzoek laten), en ik zie eigenlijk geen kans om dit type in een enkelvoudige zin te veranderen. *Weet het wel* zou nog gaan... als *had het wel geweten* maar mogelijk geweest was. Ik ben geneigd om dit werkwoord daarom bij de uitzonderingen te zetten.

Ook negatieve eenstemmigheid kan z'n waarde hebben: ik zie daarom een laatste argument voor de verbondenheid van de twee imperatieven, in het feit dat voor zover we althans hebben kunnen nagaan, practisch alle werkwoorden die niet bij de a-groep betrokken kunnen worden, bij de b evenmin vertegenwoordigd zijn.

We herhalen dat we met de behandeling van deze treffende overeenkomsten geen ogenblik willen suggereren dat de verschillen verwaarloosd dienen te worden. Waren die er niet, dan zouden we eenvoudigweg van één groep gesproken hebben. Maar met de tegenwoordige stand van zaken leek ons de gekozen benaming allerminst in strijd. Afgezien van de determinanten *a* en *b* hebben we hiermee trouwens niets nieuws geïntroduceerd zoals b.v. al blijkt uit de diachronische variant die Verdenius gebruikte voor het b-type, toen hij sprak van 'imperatieven met toegevoegde pronomina'[3].

1) Het gebruik van *wezen* t.o. *zijn* in het ABN verdient een afzonderlijke studie.
2) Prof. v. Haeringen deelt me mee dat hij hier tot de tegenovergestelde opvatting neigt. Voor deze en andere critische kanttekeningen bij dit artikel ben ik hem veel dank verschuldigd.
3) A.A. Verdenius, *Congruerende imperatieven, NT* XXXIV 321.

Betekenisleer.

§ 7. Men heeft al begrepen dat de keuze van de naam *imperatief* tenslotte berustte op het feit dat er tussen althans de a-categorie uit het ABN en de Latijnse imperatief een zekere overeenkomst in betekenis bestond. De vraag naar de betekenis-verhouding tussen de a- en de b-groep is met dat al nog niet gesteld; zolang we dat verzuimd hebben mogen we onze taak nog niet als geëindigd beschouwen.

Nu hebben we in § 5 gezien dat o.m. twee formeel afgrensbare types uit de 'indicatief' (*bleef jij maar* en *was jij maar gebleven*) met de b-imperatief *blijf jij maar* gemeen hebben dat ze per se betrekking moeten hebben op een niet-werkelijkheid. Aangezien die types evenwel tot de optatief blijken te behoren, is deze moeilijkheid van de baan. In ons artikel hierover (zie hiervóór blz. 7, noot 1) zullen we in vorm- en betekenisleer de verhouding behandelen tussen imperatief, optatief en indicatief.

Wat de werkwoorden betreft die geen imperatief-categorieën kennen: ik durf niet te zeggen of ze eventueel een gemeenschappelijk betekeniselement hebben, maar het is a priori niet uitgesloten.

Tot slot nog iets over enkele losse categorieën uit de groep a + b. In de opmerking in § 5 hebben we gewezen op het feit dat de b-imperatief een 'open plek' vertoonde door de afwezigheid van de onderwerpsvorm *je*. We vroegen ons af of *blijf jij maar* misschien een deel van de *je*-'betekenis' overgenomen had, maar voegden eraan toe dat we ook het terrein van de a-imperatief niet uit het oog mochten verliezen. Men zou zich bij de onbeklemtoonde vormen inderdaad een verhouding voor kunnen stellen: *blijf maar* : *blijft u maar* = *je* : *u*[1)]. Op het eerste gezicht lijkt dat wel juist te zijn, maar een nauwkeurig onderzoek levert een ietwat afwijkend resultaat op.

Ik kan me voorstellen dat twee ABN-sprekers goede kennissen van elkaar zijn, maar dat er toch om een of andere reden geen *jij/jij*-relatie tussen ze bestaat: ze blijven elkaar m.a.w. *meneer* of *mevrouw* noemen. Brengt de een de ander nu een bezoek, dan kan de gastheer zeggen *geeft u nou uw jas maar hier*, maar daarnaast is mogelijk *geef nou uw jas maar hier*[2)]. Uit dit *geef* spreekt beslist niet de bedoeling 'ik, spreker, wil m'n gesprekspartner bij z'n voornaam noemen', al klinkt het ongetwijfeld iets huiselijker en vertrouwelijker als *geeft u*, dat aan alle eisen van de vormelijkheid voldoet. Overigens is het betekenis-verschil tussen *geeft u uw jas* en *geef uw jas* natuurlijk niet te vergelijken met dat tussen *geef u w jas* en *geef j e jas*. Détails blijven hier eens te meer achterwege; het is voldoende dat we gewaarschuwd zijn tegen de voor de hand liggende veronderstelling dat het type *geef* alleen maar bruikbaar zou zijn t.o. mensen die we met *j*-pronomina plegen aan te spreken.

1) De types *blijf maar* en *blijft u maar* zijn voor ons taalgevoel zeker sterk verwant, maar men zou m.i. toch een gevaarlijke weg inslaan door hierin zonder meer een argument te vinden voor de verwantschap tussen de a- en de b-imperatief.
2) Een iets grotere voorkeur geniet dit *geef*-type m.i. nog, als er tussen personale en possessivum geen ander woord staat: *geeft u uw jas maar hier* wordt graag vermeden. Ook het reflexivum ontloopt de *u u(w)*-situatie liever; persoonlijk heb ik althans een voorkeur voor *u kunt u daar wassen* t.o. *wast u z i c h daar maar even*.

Hoe staat het verder met betekenis-opposities tussen de verschillende onderdelen van de a- en de b-groep? Het element van de ‘onvervulbaarheid’ vindt binnen de hele imperatief geen tegenhanger; we hebben al gezien waarom *had het maar gedaan* binnen die categorie valt, en *had u het maar gedaan* niet[1].

Over het verschil tussen *geef je jas 's* en *geef jij je jas 's* valt niet zo bizonder veel te zeggen. Me dunkt dat er in het tweede type iets meer nadruk valt op de ‘aangesproken’ persoon; dat kan al naar gelang van de omstandigheden een meer vriendelijke klank aan de zin geven (*kom jij maar 's bij Moeder*) of een scherper accent (*denk jij maar niet dat je er zó van af komt*) met de bijklank ‘denk maar niet dat ik een ander bedoel: jij bent degene die ik hebben moet’. Maar ook in dit geval zijn massa's voorbeelden nodig vóór we een duidelijk inzicht kunnen krijgen in de werkelijke taalverhoudingen; het ziet ernaar uit dat die vrij gecompliceerd zullen blijken te zijn.

Leuven, 1950.

P.C. PAARDEKOOPER.

Aantekeningen bij poëzie van J. Revius. (Zie jrg. 43, blz. 140-143.)

Dl. I, blz. 65.

In zijn tweede gedicht over ‘*Ongenoechsaemheyt*’ (T'selve, vs. 21) zegt de dichter, als hij 't over voorspellingen en waarzeggerij heeft:

> ‘Wy hoeven niet te sien nae t'beesten ingewant,
> Noch na de *logge* vlam, noch na het vogel-vliegen’.

't Lijkt mij zeer waarschijnlijk, dat Revius hier 't adjectief ‘*logge*’ niet gebruikt in de gewone betekenis van *dik, zwaar, plomp*, maar dat we hier te doen hebben met 't oude, hier adjectivisch gebruikte, substantief *loge* in de zin van *vlam*. In 't Mnl. is 't zeldzaam [zie *Mnl. Wdb.* i.v. *loge*]. Plantijn geeft de vorm *lochene*. Deze vorm vinden we ook in 't Oostelijk Mnl. (Nedersaks.) en 't Mnd. (Os. *lôgna*). Zo lezen we in 't *Keurboek van de Stad Doetinckhem* (1458), art. 56: ‘Ende weert saecke, dat ennich tymmer (= gebouw) entsengede (= in brand raakte) of scarssteyn, dat die *lochen* baeven uitginge uit den scarsteyn, die breeke (= verbeurt, wordt beboet met) thien punt’. [*Versl. en meded. d. Ver. v.d.O. vad. Recht*, III, 348].

't Ofri. had de vorm *loge* b.v. in de *Westlauwerse Boeteregisters* van 1276: ‘Dis deys schyden (= geschiedden) twa wondergrote teyken to Roem, hya saegen oen da hymel fan da moern al ont (= tot de) middey tria sonna schinen, deer om ghingh een reynboga also lyacht als di *logha*’; en: ‘Di birgh deer Moyses op stoed, di barnde aen liachter gloed, dat dy *logha* oen den himel rachte’. [Zie K. von Richthofen, *Fri. Rechtsquellen*, 436 en 438]. Het Nfri. heeft 't woord nog; men spreekt b.v. van ‘de *lôge* fen 'e lampe’ en ‘it hûs stiet yn ljochte *lôge*’ (= in lichte laaie). Ook 't verbum *lôgge* (= vlammen) kent 't Fries.

1) Een volgende kwestie is, of *had uw jas maar gegeven* in precies dezelfde gevallen gebruikt kan worden als *geef uw jas maar*. Ik krijg de indruk dat we eerder zullen zeggen *had u uw* als *geeft u uw*.

Revius zal hier dit Fri.-Saks. woord als adjectief, epitheton ornans,

gebruikt hebben bij *vlam*. In de door Revius gebruikte vorm *logge*, met verkorte vocaal, voor *loge* ligt geen bezwaar tegen deze opvatting, want zulke verkortingen komen in 't Nedersaks. meer voor b.v. naast 't Mnd. *vlien* (= vlijen, neerleggen) vinden we niet alleen *vligen*, maar ook *vliggen*.

De '*logge* vlam' betekent hier dan: de flakkerende, lichtende vlam.

Dl. I, blz. 17.

Gaarne wil ik hier nog een kleine aanvulling geven op hetgeen ik op blz. 140 van deze jaargang geschreven heb over '*Verloren water*' vs. 5, waar ik '*nau-besette*' weergegeven heb door *enghartige, gierige*. Een bevestiging van deze interpretatie vond ik onlangs in een paar Mnl. teksten, waarin '*hem nauw besetten*' de duidelijke betekenis heeft van *zich bekrimpen, bezuinigen*. De eerste der bedoelde plaatsen vinden we in *Heimelijkh. der heimelijkheden* (ed. A.A. Verdenius, blz. 117) vs. 35, waar we lezen: 'Sulc here *hem nauwe beset*, Es es den sinen milder bet', d.w.z. Menig heer *bekrimpt zich*, is zeer zuinig voor zichzelf, om des te milder voor de zijnen te (kunnen) zijn. Voorts heet 't aldaar in vs. 41: 'Dat here *hem seluen nauwe beset*, Doet hi sinen lieden te bet' d.i. hetgeen de heer *voor zichzelf uitzuinigt*, doet hij zijn onderhorigen ten goede komen. In bovengenoemd vs. 5 noemt 't participiale adjectief '*nau-besette*' dus een eigenschap, die ook reeds uitgedrukt is in 't bepaalde substantief ('*vrecken*'). 't Is hier dus een epitheton ornans; met '*nau-besette vrecken*' bedoelt de dichter eenvoudig: krenterige mensen, gierigaards, vrekken.

Dl. I, blz. 78.

'*Den Lofsanck Mosis*', vs. 27: 'Of, sijt ghy noch te jonck en *onbevonden*, Om met verstant sijn daden te doorgronden!'

Dit adjectief *onbevonden* vinden we noch in 't *Mnl. Wdb.* noch in 't *Wdb. d.N.T.* opgegeven. Plantijn en Kiliaen geven 't evenmin. Het is dan ook een hoogst zelden voorkomend Oost-Nederl. (Nedersaks.) woord, dat mij binnen onze grenzen alleen bekend is uit deze plaats bij Revius. Het is een afleiding van 't als adjectief gebruikte partic. praet. van 't verbum *bevinden*, in de oudere zin van *ondervinden, ervaren*, dat ook een enkele maal als reflexief voorkwam. Bij P.C. Hooft vinden we 't in de *Gedichten* (ed. F.A. Stoett), I, 20, vs. 32: 'Vant blixemlicht heb ick de cracht *bevonden*.' Ook 't Mnd. had *bevinden* in deze betekenis b.v. in *Meister Stephans Schachbuch*, vs. 1431: 'Wy hebben dicke wol *bevunden*, dat in ichteswelken stunden (= menigmaal) de wysheyt mer deyt (= doet) in dem here denne swerde efte spere', en vs. 1940: 'Wente men heft in menghen stunden dat vil dicke wol *bevunden* dat vordrucket wert de rechticheyt dor der denre (= dienaren) bosheyt.'

Ook 't adjectief *unbevunden*, in de zin van *onervaren*, komt een enkele maal in 't Mnd. voor, namelijk bij de fabeldichter Gerh. von Minden (ed. W. Seelman, S. III), 74, vs. 2: 'Up enem velde vogele stunden de junk waren unde *unbevunden*.'

We hebben hier dus weer te doen met een echt Nedersaks. woord bij Revius.

Dl. I, blz. 85.

In ‘*Simson Leeuwen-doder*’ vs. 25 lezen we: ‘So vlooch oock *tot* my *aen* den leeu, die lelijck brulde’, d.i. zo vloog ook de leeuw mij aan. Iets

dergelijks vinden we bij Revius I, 36, *Loth's wijf*, vs. 7: ‘Wanneer ghy eenmael sijt *ter* werelt *wt* geleyt’; en I, 147, vs. 38: ‘So blinckt den degen *tot* ons *aen*’ (= Zo blinkt de degen ons tegen); en I, 133, vs. 22: ‘Hy werpt een vier *tot* Sions hutten *in*.’ Voor deze constructie met praepositie en adverbium, waarin de praepositie dient om de locatieve functie van 't substantief in de zin duidelijk op de voorgrond te brengen, kunnen we vergelijken: Statenvertaling, 2 *Kon.* 9 vs. 31: ‘Doe nu Jehu *ter* poorten *in* quam’; *Obadja* vs. 11: ‘De vremde *tot* sijne poorten *introcken*’; Ph. van Marnix v. St. Aldegonde, *psalm* 100: ‘Gaet dan *tot* sijne poorten *in*’; A.C.W. Staring, *Jaromir te Lochem* (ed. N. Beets, blz. 176): ‘Zijn klokken nam hij beet: *ten* leidak *uitgebroken*, verschijnen ze in de lucht.’ Gronings: ‘*in* de wind *op*’ (*tegen* de wind *in*), ‘ain *tou* deur *oet* gooin’; ‘kou (= koe) is *tou* 't laand *oet*’; ‘goat moar *tou* dij deur *in*’ [K. ter Laan, *N. Gron. Wdb.* blz. 1049]; ‘Ik schoamde mie ogen *te* kop *oet*’ (J. de Graaf).

Ook 't oudere Nederd. (Nedersaks.) kent deze constructie b.v. bij J. Lauremberg (1652), *Veer Schertz Gedichte*, I, 98 (ed. W. Braune, S. 7): ‘So würd ick segn Adieu, und goahn *thom* Dorh *henuth*’ (= Hd. *zur* Tür *hinaus*); *Niederd. Volkslieder*, I, S. 3 (no. 5): ‘Dat Megtlin (= meisje) an der Tinnen lach, se sach *thom* Vinster *vth*.’ Vgl. ook Hd. *ins* Meer *hinaus* (= zee in); ‘*in* den Tag *hinein*leben’ (= een vrolijk leventje leiden); ‘*in* einem *hinein* reden’ (= iemand trachten te overtuigen).

Dl. I, blz. 195.

De eerste strophe van ‘*Besnijdinge*’ luidt:

> ‘Wanneer de son het vroege licht
> Comt wt de blaeuwe baren
> Openbaren
> Indien de nevels ros en dicht
> Die tsamen opwaerts varen
> *Hem* ontclaren
> So wacht u op den avont laet’.

Blijkens zijn aantekening bij vs. 5: ‘*hem ontclaren* = donkerder worden’ vat Smit het pronomen ‘*hem*’ hier op als reflexief. Dit kan juist zijn, want inderdaad werd ‘*hem*’ als reflexief pronomen ook in de acc. plur. gebruikt in de 16de en ook wel in de 17de eeuw, maar toch betwijfel ik, of R. 't hier als wederk. voornaamw. bedoeld heeft. Hij toch maakt voor die *acc. plur.* bij een reflexief verbum geregeld gebruik van de als zodanig veel meer algemeen voorkomende vorm ‘*haer*’. Zo lezen we I, 11 (*Gods kennisse*, vs. 2): ‘Wanneer het spade licht begint *hem wt te spreyen*.... de vischkens *haer* vermeyen’; I, 20 (*Gods evenbeelt*, vs. 1): ‘Veel schilders *haer* gelijckelijck *begeven* (= er toe zetten, beginnen) Een heerlijck aengesicht te malen na het leven’; I, 29 (*T'selve*, IV, vs. 6): ‘De tochten onser siel sijn insgelijcx gedreven *Haer* inde woeste see der werelt te *begeven*’ en I, 262 (*Schapen en bocken*, vs. 2): ‘De schapen in den gront der dalen *haer verbergen*’, en I, 43 (*Verkeerde eeden*, vs. 7): ‘Mannenwaerheit, daerse *haer* soo aan *verbinden*.’

Bovendien, wanneer ‘*hem ontclaren*’ de zin zou hebben van ‘*donkerder worden’, zich verdichten*, dan zou Revius dit begrip tweemaal achtereen uitgedrukt hebben,

want in vs. 4 spreekt hij reeds van ‘nevels ros en *dicht*’; dit nu lijkt mij niet waarschijnlijk; ik geloof dan ook, dat de dichter

'*hem*' hier eenvoudig bedoelt als *pron. pers.* dat terugslaat op '*de son*' (vs. 1). Dit substantief toch gebruikt hij gewoonlijk mannelijk, b.v. I, 14 (*Onderdeel des Werelts*, vs. 6): 'Daer alle avonden de Son *sijn* wagen mennet' en I, 16 (*Sonnen-plaetse*, vs. 4): 'De sonne is gemaeckt juyst op den vierden dach, Dies *hy* de vierde plaets oock wel becleden mach.' De betekenis van vs. 4-6 is dan: Als de opstijgende rosse en dichte nevels het zonnelicht onderscheppen en verduisteren.

Dl. I, blz. 197.

'*Doop Johannes*.' In vs. 9 wordt *Johannes de Doper* 'den *anderen Thisbijt*' genoemd. We hebben hierin een zinspeling op *Matth.* 11 vs. 14: 'hij (Johannes) is *Elias* die komen soude'; en *Matth.* 17 vs. 12: 'Maer ick segge u, dat *Elias* nu gekomen is.'

Dl. I, blz. 208.

In vs. 5 van '*Sondaresse*' spreekt Revius van 'Haer *ogen* die in lust soo plegen te gaen *weyen*.'

Hier heeft de dichter blijkbaar gedacht aan 't substantief *ogenweide*, dat in 't Mnl. zeldzaam is, maar in 't Mhd., Mnd. en Nhd. veelvuldig voorkomt. Het tweede lid van dit compositum is de stam van 't verbum *weiden*, bij Revius (vs. 5) '*weyen*', dat, als behorende bij 't substantief *weide* (vlakte, grote ruimte), ook de betekenis had van *zwerven, zich in de ruimte bewegen*. Zo lezen we bij Jan Luyken, *De Ziel betracht den Schepper uit de schepselen*, vs. 13: 'Als 't Weste-windje door de hoven zacht gaat *weiden*.' [Vgl. in de latere literaire taal nog: het *oog* over iets laten *weiden*].

Het substantief *oghenweide* had dan ook eerst de zin *vrij, onbelemmerd uitzicht, mooi uitzicht* b.v. in een Mnl. gedichtje van Noydekin (J. te Winkel, *Esopet*, blz. 13), vs. 68: 'Hine brenct in liden dese beyde, om gonst, om lieflich *oghen weyde*.'

In deze algemene betekenis van *vrij, onbelemmerd uitzicht* lezen we 't ook in 't Mnd. ridderepos *Crane* van Bertold von Holle (ed. K. Bartsch), 1229: 'Die andern hielden ûf dem plân, die hetten *ougen weide*', d.w.z. De anderen bevonden zich op de vlakte; die hadden een *vrij uitzicht*.

Uit bovenstaand vers van Noydekin blijkt duidelijk, hoe gemakkelijk de betekenis *vrij uitzicht* kon overgaan in die van *aangenaam uitzicht, datgene waar 't oog zich in verlustigt, lust voor 't oog, ogenlust*. In die zin treffen we 't meestal aan in 't Duits bijv. bij Hugo von Langenstein, *Martina* (ed. A. von Keller, 23,12: 'diu kint sint der muoter *ougen-weide*', en bij de Mnd. fabeldichter Gerh. von Minden (vorr. 63): 'Vrucht lert unde de *ogenweide*, de blomen, sachtet herteleyde' d.w.z. uit de vruchten leren we iets en de bloemen, die een *lust voor de ogen* zijn, verzachten het harteleed. Zo kon *weiden* de zin krijgen van: *zich verlustigen in 't zien van het schone*, in welke betekenis Revius 't gebruikt in I, 115, vs. 69: 'Mijn Liefsten is in sijnen hof gaen *weijen*.' Met '*de ogen*' als subject van de werking *weiden* vinden we 't in II, 105, vs. 13: 'Geluckich (so hem dacht) dat hij mocht laten *weyen Sijn ogen* inde vlam, zijn oren in het schreyen'.

Uit een en ander is 't duidelijk, dat de zin van bovenstaand vs. 5 bij R. is: haar ogen, die gewoon zijn, *zich te verlustigen* in het zinnelijk schoon.

Dl. I, blz. 208.

Ter aanvulling van hetgeen we op blz. 140-141 van deze jaargang opgemerkt hebben over het verbum '*opluycken*' (I, 208), kunnen we nog 't volgende mededelen. Zo juist maakt Prof. Dr. J.H. Brouwer, alhier, mij opmerkzaam op een voor ons betoog belangrijke plaats bij Gysb. Japicx, waarvoor ik hem hierbij gaarne mijn vriendelijke dank bied. Deze tekst uit Gysb. Japicx *Wirken* (ed. Brouwer-Haantjes-Sipma, I, 81) luidt: ''t Lân ijnn' free, schil de 'Holl' *op-luwcke*, Uwt 't Foecke Fen dy Bloedhuwn', d.w.z. 't Land, waarin de vrede hersteld is, zal 't hoofd weer *opheffen* uit 't net, de overheersing, van de bloedhond. We vinden hierin een duidelijke bevestiging van hetgeen we schreven over bovengenoemde plaats uit Revius.

Dl. I, blz. 262.

In '*Scheydinge*' zegt Revius, dat er in het 'hemelsch coninckrijck' geen tweedracht heerst, omdat daar alleen 'goede geesten' leven; in het 'helsche coninckrijck' is 't evenzo, want daar vindt men niets anders dan 'quade geesten'. Op de aarde echter is 't niet zo:

> 'De aerde is alleen met tweespalt overtogen
> Daer goeden ende quaen d'een d'ander niet *vermogen*'.

Smit interpreteert '*vermogen*' hier (vs. 6) als: '*overmogen, in macht overtreffen*'. Dit lijkt mij niet juist. Immers *overmogen* of *in macht overtreffen* zou iets zeggen omtrent 't resultaat van de strijd tussen goeden en kwaden, maar daarover gaat 't hier niet; Revius spreekt hier alleen over de strijd als zodanig, niet van 't al of niet sterker blijken van het ene deel der mensheid tegenover het andere. We moeten *vermogen* hier dus eenvoudig weergeven door *mogen* in de zin van *lijden, verdragen kunnen*. We spreken ook nu nog van: ik *mag* die of die niet.

Het prefix *ver* heeft in 'vermogen' alleen versterkende kracht. In 't Mnl. is 't in deze zin niet aangetroffen; in de 16de en de 17de eeuw is dit wel 't geval. Zo geeft Kiliaen o.a.: '*vermoghen* = tolerare, pati', en: 'Iemanden qualick *vermoghen* = Parum aequum esse, iniquum esse alicui, auersari aliquem'.

Marnix v. St. Aldegonde zegt in de editie 1591 van zijn onberijmde psalmvertolking in *psalm* 101 vs. 5: 'Wie hoog verheven is van oogen ende groot van herten, dien en *vermach* ick niet', terwijl de overeenkomstige berijmde plaats heeft: 'Wie trotsich is end opgeblasen siet, Dien *lijd'* ick niet.' In de editie van 1617 (onberijmd) luidt dit vers: 'Ick en *mach* dien niet, die stout gebaert (= zich trots toont), ende hoogen moet heeft.'

Ook in de Statenvertaling komt 't verbum een paar maal in deze betekenis voor, namelijk in bovengenoemde *psalm* 101 vs. 5: 'Die hooge van oogen is, ende trotz van herten, dien en sal ick niet *vermogen*'; en in Jesaja 1 vs. 13: 'De nieuwe maenden, ende Sabbathen, ende het bij een roepen der vergaderingen, en *vermach* ick niet, het is ongerechtigheit, selfs de verbodtsdagen.'

Het bovengenoemde vs. 6 bij Revius betekent dus: omdat de goeden en de kwaden elkaar *niet zetten kunnen*, als vijanden tegenover elkaar staan.

Groningen.
CHR. STAPELKAMP.

Oudnederlands.

Onder O u d n ederlands in de germanistische zin van het woord verstaan wij Nederlands, dat in ongeaccentueerde syllaben nog verschillende klinkers vertoont, als *a, o, u, i*. Een taalstadium dus, waarin de klinkers in die positie nog niet zijn verzwakt en samengevallen in de [ə], die we als *e* geschreven vinden. Dit laatste stadium is bereikt, als de geregelde overlevering van samenhangende nederlandse teksten begint, die we dan als M i d d e l n ederlands bestempelen.

De praedicaten 'Oud-' en 'Middel-' zijn dus niet zuiver chronologisch. Het ene germaanse dialect heeft vroeger het stadium van 'oud-' achter zich gelaten dan het andere. Zo zijn er, op de bodem van het tegenwoordige Nederland, in Friesland teksten neergeschreven op een tijd dat het Nederlands al M i d d e l n ederlands is, maar die zelf, wegens de daarin nog bestaande nuancering in de ongeaccentueerde klinkers, ten volle het praedicaat 'O u d f ries' verdienen.

Teksten die met zekerheid als oudnederlands kunnen gelden, bezaten we tot voor kort in het geheel niet. Het Oudengels is bekend o.a. uit het *Béowulf*-epos. Ook het Hoogduits is in zijn oudgermaans stadium goed vertegenwoordigd. Van het Oud n e d e r d uits is het belangrijkste document de *Hêliand*, een Leven van Jezus in alliterererende poëzie, waarvan men althans de vraag kan stellen, of het met goed recht als oudneder l a n d s te qualificeren is. Maar als Van Mierlo, *Gesch. v.d. Lettk. der Nederlanden* I^2, 38, die vraag stelt op zodanige wijze dat een toestemmend antwoord erin ligt opgesloten, dan zal niet ieder hem daarin volgen, en ook Van Mierlo zelf moet het *Hêliand*-epos oud s a k s i s c h blijven noemen, Frankisch zijn dan wel de z.g. Wachtendonkse psalmen, maar ook deze oudoostnederfrankische teksten zijn in het gunstigste geval ontstaan in de meest zuidoostelijke hoek van het nederlandse taalgebied, en waarschijnlijker geheel daarbuiten. Onbetwistbaar Oudnederlands, Oudwestnederfrankisch, afkomstig uit Vlaanderen, Brabant, Holland, Zeeland of Utrecht, was er niet, totdat Schönfeld, *Ts.* LII, 1 vlgg. 'een oudnederlandse zin uit de elfde eeuw' bekend maakte. In dat zinnetje, door Schönfeld gelezen *hebban olla vogala nestas hagunnan hinase hi anda thu*, was een kleine emendatie nodig, nl. van *hi* in *hic*, hetgeen met vertrouwen geschieden kon, omdat de tekst vergezeld was van een latijnse versie, die aangaande de betekenis van het geheel geen twijfel liet. Verder beschouwde de uitgever de *h* in dat *hic*, en in *hagunnan*, als een 'omgekeerde schrijfwijze' van een Westvlaming, die zich op het punt van de *h*- onzeker voelde (: ook in de latijnse tekst staat *abent* voor *habent*). Zo kon Schönfeld de zin vertalen: 'alle vogels hebben nesten begonnen behalve ik en jij', en hem determineren als oudwestvlaams met een vrij sterke 'ingwaeoonse' inslag. Sedert hebben zich met deze zin nog bezig gehouden Van Ginneken, *Onze Taaltuin* V, 54 vlgg., die er 'het oudste (minnedicht) in de Nederlandsche taal' in wilde zien, en Mevrouw Tavernier-Vereecken, *Hand. Kon. Comm. v. Top. & Dial.* XXII (1948), 75 vlgg. Mevrouw T.-V. betoogt daar dat de *a* in onbeklemtoonde syllaben, die zij nog in de 13e eeuw constateert, het teken kan zijn voor een klinker, die zijn oorspronkelijk timbre heeft verloren tengevolge van de verdoffing, die in onbeklemtoonde positie in Zuid-Nederland al van de 10e eeuw af merkbaar wordt. Volgens Mevr. T.-V. zou dus het Oudnederlands al vroeg de typisch m i d d e l n eder-

landse trek hebben vertoond. Met deze interpretatie van enkele *a*'s kan zij met een geringer aantal 'ingwaeonismen' in de tekst toe dan Schönfeld veronderstelde.

Dat zinnetje, zo kostbaar bij de grote armoede van de oudnederlandse overlevering, was nog niet bekend, toen de Luikse hoogleraar Mansion met zijn *Oudgentsche Naamkunde* (1924) een poging deed om langs de indirecte weg over de inheemse namen, zoals die voorkomen in latijnse oorkonden, tot het Oudnederlands 'door te stoten'. Mansion heeft op dit gevaarlijke materiaal met voorbeeldige voorzichtigheid iets als een oudnederlandse klankleer gebaseerd, en met het vaststellen van 'sporen van verbuiging in het Oudnederlandsch' zelfs een bescheiden aanloop tot een morfologie gewaagd. Hij heeft voornamelijk geput uit stukken van de St.-Pieters- en de St.-Baafsabdij te Gent, en was daarmee op ontwijfelachtig oudnederlandse bodem.

Een veel groter terrein is nu bestreken door de jonge zuidnederlandse geleerde Dr. M. G y s s e l i n g , die op aansporing van zijn leermeester Prof. Dr. E. B l a n c q u a e r t het hele nederlandse taalgebied heeft afgereisd, daaronder begrepen ook dat wat in het Zuiden vroeger nederlands van taal was, en overal de oorkonden verzameld, die met zekerheid te dateren zijn vóór 1100. Voor dat geweldige werk van speurzin en nauwkeurigheid was Gysseling bij uitstek de geschikte persoon, en aan de leermeester Blancquaert, wiens stuwkracht en doorzettingsvermogen wij kennen van zijn reeks *Dialectatlassen*, komt de eer toe, de eigenaardige talenten van de leerling te hebben onderkend, en hem te hebben bestemd tot een werk dat aan niemand beter kon worden toevertrouwd.

Dr. Gysseling heeft samengewerkt met een Noordnederlands historicus, Dr. H.C.F. K o c h, die eveneens te Gent heeft gestudeerd. Het aandeel van Dr. Koch is vooral het technisch diplomatische geweest, o.a. de datering en de kritiek op de echtheid van de oorkonden. Als resultaat van deze samenwerking is in 1950 verschenen de royale uitgave D i p l o m a t a b e l g i c a a n t e a n n u m m i l l e s i m u m c e n t e s i m u m s c r i p t a [1] ('Nederlandse oorkonden vóór het jaar 1100 geschreven') in twee delen, gedrukt bij George Michiels N.V., Tongeren. Het eerste deel, X en 461 bladzijden groot, bevat 236 oorkonden met een 'Index geographicus', een register van de geografische namen die in de oorkonden voorkomen, van de hand van Dr. Gysseling, en een 'index historicus', een register van de persoonsnamen, van de hand van Dr. Koch. In het tweede deel vindt men 88 zeer goed uitgevoerde facsimile's, die een beeld geven van de ontwikkeling van het schrift in de Nederlanden van de 9e tot de 11e eeuw.

Buiten die oorkonden zijn ook afgedrukt enkele vroeger al uitgegeven glossen, en voorts geeft 'Annex 2' een nieuwe afdruk van het boven genoemde oudwestnederlandse zinnetje, berustend op een foto met ultraviolette stralen belicht. Gysseling komt tot de volgende lezing: *hebban olla uogala nestas bigunnan hinase hi[c] enda thu*. Het vreemde *hagunnan* van totnogtoe heeft dus een vertrouwder uitzien gekregen. Van deze lezing is de uitgever vrijwel zeker; minder positief uit hij zich over *enda*, dat in de plaats van *anda* is gekomen. Daarentegen vindt de bij emendatie toege-

1) Uitgegeven door het Belgisch Interuniversitair Centrum voor Neerlandistiek, met de medewerking van het Nederlands Interuniversitair Centrum voor Neerlandistiek en met de steun van de Universitaire Stichting te Brussel. Prijs 1000 belg. fr.

voegde *c* achter *hi* in de fotografie bevestiging: ‘de derde letter is uitgesleten, doch nog heel vaag zichtbaar.’

De bijdragen van Dr. Koch, die zich telkens aftekenen in de boven elke oorkonde gegeven bijzonderheden, dijen tot een afzonderlijke studie uit in het debat met wijlen de Utrechtse hoogleraar Oppermann over de echtheid van de stukken uit de Gentse St.-Pietersabdij (87 vlgg.). Evenzo is kritiek op Oppermann's kritiek nodig bij een uitvoerige oorkonde in de kapittelkerk van St.-Donaas te Brugge (290 vlgg.). Een diplomatologische beschouwing van enige omvang begeleidt verder de uitgave van het Utrechtse *Cartularium Radbodi* (302 vlgg.), waar de beschouwingen van S. Muller en Oppermann tegen elkaar worden afgewogen.

Gemakkelijke lectuur zijn deze uiteenzettingen niet voor een lezer die met de methoden van de oorkondenkritiek niet vertrouwd is, maar de meer taalkundig geïnteresseerde aanvaardt gaarne die intermezzo's, omdat ze hem het veilig besef geven dat de uitgave in alle opzichten overwogen en verantwoord is. En het belet hem niet, met meer belangstelling, zelfs met iets als verlangen, die schijnbaar dorre lijsten van namen aan het eind aan te kijken, benieuwd in hoeverre er een grammatisch geheel uit die fossiele resten is op te bouwen.

Dat verlangen zal wel niet lang op de proef worden gesteld. Uit een vraaggesprek met Dr. Gysseling, gepubliceerd in de *Wetenschappelijke Tijdingen* van October 1950, weten we dat hij, op zijn reizen die aan de publicatie van de *Diplomata* zijn voorafgegaan, a l l e nederlands taalmateriaal uit de Nederlanden heeft verzameld tot aan het jaar 1225. Een toponymisch woordenboek van de Nederlanden tot 1225 is al bijna voltooid, en aan een oudnederlandse grammatica, steunend op het volledige taalmateriaal, is Dr. Gysseling bezig. Van zijn grote werkkracht legt de uitgave van de *Diplomata*, en de voorbereiding daarvan, een nieuw getuigenis af. Voorts kennen wij uit verscheiden naamkundige publicaties de scherpzinnige en kritische wijze waarop Dr. Gysseling met het oude namenmateriaal weet om te gaan. Zo is er alle reden om te verwachten dat wij binnenkort van het Nederlands vóór het Middelnederlands een indruk zullen hebben zo scherp als de beschikbare gegevens toelaten.

Utrecht, December 1950.

C.B. VAN HAERINGEN.

Bladvulling.
Soldatentaal.

Een misschien niet onaardig geval van absorptie herinner ik me uit mijn militaire diensttijd: In een groep van ruim 100 man werd veelvuldig de uitdrukking gebruikt: ‘'t Is de knijp!’ teneinde te kennen te geven dat men sterk in twijfel trok of de spreker wel de moed had te volvoeren wat hij had geuit.

Deze uitdrukking werd nadrukkelijker: 't Is de *gloeiende* knijp! De affectief geladen soldatentaal maakte hiervan: 't Is de *wit*gloeiende knijp.

Op zekere dag hoorde ik een van de korporaals zeggen: ‘'k Ga naar de kap'tein,’ welke uiting van moed prompt beantwoord werd met het wel zeer praegnante: De Witte!

Deze uitdrukking is in deze beperkte groep ruim een jaar zeer usueel gebleven (tot Mei 1940).

J.G. DIJKSTRA.

Boekbeoordelingen.

Dr. B.H. Erné en Dr. Jc. Smit: *Nieuwe Nederlandse Spraakkunst*, met oefeningen. 3 dln. Wolters, Groningen.

De *Nieuwe Nederlandse Spraakkunst* van Dr. B.H. Erné en Dr. Jc. Smit, die na de oorlog begon te verschijnen en waarvan het vorige jaar het derde deeltje het licht zag, is - de herdrukken van dl I en II bewijzen het - op de middelbare scholen reeds ingeburgerd. Deze welkome ontvangst wordt begrijpelijk, als men overweegt welke verlangens de docenten, die het Nederlandse spraakkunstonderwijs geven, koesteren en welke de uitgangspunten van de makers van deze spraakkunst zijn. Afschaffing van de spraakkunst heeft evenmin bevrediging geschonken als handhaving van de traditionele grammatica met zijn definities, 'subtiele' onderscheidingen en aan losse zinnen te benoemen en ontleden delen. Men verlangt een vastere vorm voor dit onderwijs zonder terug te vallen in het oude. Welnu, in het voorbericht van het tweede deeltje schrijft Smit: 'Zolang een complete grammatische theorie ontbreekt, blijft een schoolgrammatica de naar persoonlijke inzichten bijgevijlde traditionele.' Dit klinkt 'traditioneel' genoeg en de indruk daarvan wordt versterkt, doordat de schrijvers meedelen in algemene zin het rapport van de commissie 1941 te volgen, welk rapport na verschijning nogal eens als behoorlijk ouderwets beschouwd werd. Intussen was dat toch maar een respectabele poging aan het spraakkunstonderwijs door beperking en concentratie zijn voornaamste functie te hergeven: een middel te zijn tot taalbeheersing. En dat het meer dan een poging is zal, naar ik hoop, reeds menige jonge leraar, die het rapport bestudeerde, bij zijn onderwijs hebben ervaren.

De *Nieuwe Nederlandse Spraakkunst* geeft bovendien van persoonlijke inzichten blijk, die niet zo maar afwijkende meningen of liefhebberijen van de schrijvers zijn, maar die werkelijk een stapje verder brengen in de richting van een spraakkunst, welke wij wensen maar nog niet kunnen maken. De theorie is zeer beknopt, in de oefeningen ligt steeds meer het zwaartepunt. Er worden geen definities gegeven, maar aanduidingen omtrent de vorm, de functie en het verband der woorden en zinsdelen. De schrijvers willen in de eerste plaats uitgaan van de taalwaarneming om te komen tot samenvattende conclusies. Zij geven bovendien een bevredigend aantal van dié oefeningen waarin de zinnen onderling verband hebben, tezamen één verhaaltje of mededeling vormen. In het eerste deeltje, dat de zinsleer bevat, wordt de verdeling in zinsdelen voorop gesteld en consequent volgehouden. Hierdoor wordt m.i. een goede aansluiting gemaakt bij het L.O. waar ook leerboekjes in gebruik zijn die het 'knippen' van zinnen vooropstellen.

Het tweede deeltje behandelt de woordsoorten en het doet zeker niet traditioneel aan in het voorbericht te lezen dat 'het nog steeds een open vraag (is), welk nut een behandeling van de woordsoorten voor de ontwikkeling van het taalvermogen heeft'. De schrijvers streven daarom slechts na, enig begrip omtrent de grammatische termen op dit gebied bij te brengen, al gaan zij, terecht, uitvoeriger in op het werkwoord en het voornaamwoord. Maar reeds in dit deeltje gaan zij er nadrukkelijker toe over de spraakkunst te gebruiken 'om de leerlingen tot scherpe waarneming

van stukken tekst te brengen'. Het derde deeltje, dat enkele grammatische onderwerpen bevat (zinsmelodie, korte taalvormen, de samengestelde zin, interpunctie) en onderwerpen van algemeen taalkundige aard (taalverwantschap, ontlening, Nederlands buiten ons taalgebied, de woordenschat, nieuwe woorden en woordvorming) doet dit laatste nog veel meer.

Door deze opzet hebben de beide makers een spraakkunst gegeven, die voortdurend het bewustzijn wakker houdt van wat wij nu in de klas moeten doen en wat wij meer en meer zullen gaan moeten doen. Hij blijft ons voor het probleem stellen van de spraakkunst in de lagere klassen (I en II). Want in het voorbericht van het eerste deeltje mogen de schrijvers vooropstellen dat het doel van de zinsbestudering is 'het aanwezige besef van zinsstructuur te ontwikkelen, in de verwachting dat zulks het eigen schrijven van de leerlingen zal steunen' - de praktijk wijst toch uit dat op de leeftijd van de leerlingen der lagere klassen zij nog al te zeer spraakkunstonderwijs en eigen taalgebruik aanvoelen als twee zaken die niets met elkaar te maken hebben. Zij herkennen in de spraakkunst niet iets van hen-zelf, iets wat met hen te maken heeft. En door ze er op te wijzen dat dit wèl zo is, komt hierin geen verandering. Er zou misschien al veel gewonnen zijn, als de oefeningen, waarin volgens de schrijvers, terecht, het zwaartepunt ligt, het eerste gedeelte van alle boekjes uitmaakten, en de theorie daarop volgde als samenvatting van het in de taal ontdekte. In het derde deeltje zeggen de schrijvers zelf, dat het altijd beter is met de oefeningen te beginnen. Ik meen dat zij dit ook in de samenstelling van de deeltjes hadden kunnen doen. Op grond van hun werk zou men zich een spraakkunst kunnen denken, die uitgaat van stukken tekst en naar aanleiding van elk stuk een theoretische vaststelling geeft. De theorie zou dan niet in één reeks paragrafen bijeen staan. Overbodig werd vervolgens het dubbele werk dat men nu moet doen: in de paragrafen van zinnen uit te gaan en in de oefeningen nog eens.

Maar zelfs zo'n grammatica neemt het bezwaar niet weg, dat bij de leerlingen van de eerste en de tweede klas bestudering van de taal nog niet vruchtbaar wordt voor hun taalgebruik. De grammatica die meer wil zijn dan het leerboek met enkele grammatische begrippen en spellingsoefeningen - en de grammatica voor de middelbare school moet dat toch zijn - vraagt een bewustere houding tegenover de taal en een groter vermogen abstracta te bevatten dan in de eerste en tweede klas mogen worden verwacht. In die klassen zijn de leerlingen te groot voor de spraakkunst van de lagere school en te klein voor die van de middelbare. Wellicht zullen we daarom in de richting, die Erné en Smit insloegen verder moeten gaan voor de leerlingen van die klassen en in de plaats van de oefeningen + samenvatting hun eigen geschreven taal moeten gebruiken, moeten uitgaan van hun eigen worsteling om taalbeheersing. Die is voor hen een realiteit. Iedere keer als zij op school bezig zijn een stukje te schrijven bestaat er voor hen de discrepantie tussen wat ze willen meedelen en hoe ze het doen. Bespreking daarvan, verheldering en bewustwording is dan de vorm van het spraakkunstonderwijs. Voor de samenvatting kan daarna het spraakkunstboekje dienen, dat dan vermoedelijk nog beknopter kan zijn, wat de theorie betreft, dan de *Nieuwe Nederlandse Spraakkunst* reeds is. Of liever: het zou een spraakkunst zijn, die vnl. zinsstructuur, werkwoord-(tijden!), spelling, meervoudsvorming, congruentie e.d. zou bevatten. Want wat de gangbare grammatica's en ook de *Nieuwe Nederlandse Spraakkunst*

doen is in hoofdzaak werk dat in de hogere klassen gedaan zou moeten worden. Daar is immers een begin van denken over de taal mogelijk en dús een algemene bewustwording en werkelijke begripsvorming. Daar ook komt de formulering tot z'n recht!

Erné en Smit echter hebben - en dikwijls met een verrassend goed resultaat - geprobeerd datgene, wat dus eigenlijk bij de oudere leerlingen behoort, een vorm te geven die in de lagere klassen verstaan kan worden. Het ligt zeker niet aan de makers van deze spraakkunst, dat er nog veel te wensen en te verlangen over is. Juist doordat zij dit zelf weten, schreven zij een in vele opzichten welkome grammatica, die, gelukkig!, inderdaad welkom geheten werd en wordt.

B.C.

Vier excellente cluchten, uitgegeven door Dr. J.J. Mak. Klassieke galerij No. 46 (Antwerpen - De Ned. Boekhandel - 1950).

Het is een gelukkige gedachte geweest, in de zich steeds uitbreidende *Klassieke Galerij* een afdeling te bestemmen voor 'Rhetoricale teksten', onder de bij uitstek deskundige leiding van C.H.A. Kruyskamp, A. van Elslander en J.J. Mak. Als eerste deeltje, keurig gedrukt, gaf laatstgenoemde Vier zestiende-eeuwse kluchten uit, met uitvoerige inleiding en goed verzorgde taalkundige aantekeningen. Het meest welkom is de eerste, nog geheel Middeleeuwse klucht *Van drie minners, de coster, de pape, ende de jonckere*, naar een onuitgegeven Brussels handschrift, met een intrige die reeds in Boccaccio's *Decamerone* voorkomt. Cornelis Everaert's *Esbatement vanden Visscher* was reeds in de uitgave van Muller en Scharpé afgedrukt, maar zonder enige taalkundige toelichting. Een herdruk verdiende stellig de indertijd door Van Vloten ontdekte en uitgegeven *Cluyt van Onse Lieven Heers Minnevaer*, van de Haarlemse rederijker Louris Jansz., wiens omvangrijk werk eerst later de aandacht getrokken heeft. In de gedokumenteerde inleiding wijst Mak op de verdiensten van deze auteur. Hij maakt het o.a. aannemelijk dat deze satirische klucht teruggaat op een soortgelijk, nog onuitgegeven spel van een Amsterdammer, lid van de *Eglentier: Van ons lieven heeren minnevaer*, en daarvan een omwerking is in anti-Katholieke geest. Als vierde proeve koos Mak een van Gerrit Hendriksz. Breughel's *Boertighe Cluchten*, gedrukt in 1607 te Haarlem, nl. *Van d'Een en d'Ander*. Deze geboren Antwerpenaar (± 1573-1635), lid van de Kamer *Uyt levender Joust*, tijdgenoot dus van Bredero, heeft tot nu toe te weinig de aandacht getrokken, maar verdient nadere beschouwing, juist om het kontrast van zijn kunst, die nog sterk rederijkerstrekken vertoont, met het meer moderne realisme van Bredero, tevens om de tegenstelling tussen de Zuidnederlandse en de Noordnederlandse kunst.

Mak is er dus in geslaagd, vier van de cultuurhistorisch interessantste kluchten uit verschillende delen van de zestiende eeuw te verenigen in zijn bundel, die bedoeld is als een 'eerherstel' van de rederijkers.

Taalkundige toelichting van rederijkersteksten is verre van gemakkelijk. Bij Mnl. teksten staat men, met behulp van het Mnl. Wdb. meestal op vaster bodem. De rederijker smeedt en vervormt woorden, kent er grillige betekenis aan toe, alles ter wille van de 'conste' en de rijmdwang. Lexicografische hulpmiddelen zijn nog onvoldoende; glossaria niet talrijk genoeg. De uitlegger zal soms uit het verband de

betekenis moeten opmaken. Dat vereist voorzichtige kritiek. Het is dus te prijzen dat Mak vraagtekens weet

te plaatsen als hij voor een verklaring geen bewijsplaatsen kent[1]. Een vraag blijft ook of de tekst altijd betrouwbaar is. Drukfouten heb ik bijna niet opgemerkt[2] maar de overlevering is niet altijd betrouwbaar. Terwijl I en II naar het handschrift uitgegeven zijn, berust III op de vaak slordige uitgave van Van Vloten, omdat het Haarlemse handschrift verloren gegaan is. De vierde tekst is alleen in druk bewaard en dus wellicht niet door de auteur gecorrigeerd. Met emendaties is de uitgever terecht zuinig geweest[3], maar moeilijkheden, ook voor studerende lezers heeft hij niet over het hoofd gezien en meestal overtuigend of scherpzinnig verklaard, al zal hij zelf de hoop koesteren later, na de verzameling van rijker materiaal, menig vraagteken te kunnen schrappen[4].

Aan het slot vindt men nog een lijst van bestaande zestiende-eeuwse rederijkerskluchten. Studerenden die hulp zoeken bij de lektuur van rederijkersteksten, kunnen vooreerst geen betrouwbaarder en deskundiger gids vinden dan Mak. Wij vertrouwen dat dit eerste deel door andere, even betrouwbaar bewerkte, gevolgd zal worden.

C.G.N. DE VOOYS.

Album, aangeboden aan Prof. Dr. L. Grootaers, hoogleraar aan de Katholieke Universiteit te Leuven, bij zijn vijf en zestigste verjaardag (1950). - 275 blz.

Anders dan zo menige dik-dunne feestbundel, is het Album-Grootaers in overeenstemming met de verdiensten van deze geleerde; het is samengesteld als de 'Stand- und Aufgaben'-feestbundels die wij uit Duitsland zo goed kennen. Er is tussen de opstellen evenredigheid en verband, doordat zij alle tezamen de stand van kennis weergeven op het terrein der dialectologie, waarvoor de jubilaris zelf zo veel heeft gepresteerd. De schrijvers zijn over 't algemeen, elk op zijn terrein, de meest bevoegden; de Noordelingen winnen het in aantal van de Zuid-Nederlanders; ik mis slechts een vertegenwoordiger van Zuid-Afrika. Natuurlijk opent de bundel met een biografie van Grootaers, door Pauwels die er ook een bibliografie aan toevoegt; terwijl Verstegen de stichting en de werkzaamheid van de Zuidnederlandse dialectcentrale beschrijft. Limburg, het geboorteland van Grootaers, krijgt een afzonderlijke behandeling van de hand van Leenen: de Limburgse taalgouw in het Nederlandse taalland. V. Loey behandelt de mnl. dialectstudie, Weijnen bespreekt dialectologie en fonologie, terwijl Mej. Kaiser hetzelfde doet ten opzichte van de fonetiek. V. Haeringen en Mej. V. Lessen tonen aan, hoe in de etymologie en de lexicografie de belangstelling zich heeft verplaatst naar de dialecten: het Supplement

1) Zie b.v. bij I, 193 (*zielgaten*) II, 97 (*inductie*. Wellicht aanzegging en *up dat* indien?) IV, 219 *verschoonen*. Wellicht mooier doen klinken door mee te zingen? IV, 349 (*vesen*).
2) Alleen *hy* voor *hu* (II, 116) en *meenng* (III, 117).
3) Het meest nog nodig in de tekst van Van Vloten, b.v. *geeft* (III, 107). Zou dan ook *layt* (137) en *ier* (171) wel autentiek zijn? In IV is vs. 132 stellig corrupt.
4) Nog een enkele kanttekening: in IV, 376 is de tweede verklaring m.i. zeer aannemelijk. Verdiende *eeleman* IV, 68 en *Ba* = wel (IV, 76) geen aantekening? Een verklaring van *comes toe* heeft de schr. zelf in de *N.Tg.* XIV, 24 zelf al beproefd. Vgl. intussen de *s* in 'soo ick meens', in IV, 454.

op Van Wijk en de nieuwe afleveringen van het W.N.T. leveren daarvan de afdoende bewijzen. Degenen, die het naast tot de jubilaris staan, Blancquaert

en Kloeke, behandelen methodische vragen, waarbij het verschil tussen de Gentse en de Leidse school hier en daar blijkt. Roelandts splitst zijn opstel in twee delen: de onomastiek in dienst van de dialectstudie en, omgekeerd, de dialectstudie in dienst van de onomastiek. Terecht merkt hij op, dat men bestanddelen als *heem, zele, -ingen* - althans voorshands - niet mag toeschrijven aan bepaalde stammen, maar dat men de ongelijke verspreiding wellicht in bodemkundige, culturele of economische factoren moet zoeken. Heeroma bespreekt dialectologie en taalgeschiedenis, waarbij in 't bijzonder de nadruk wordt gelegd op de frankisering. Een antwoord op de vraag, hoe de noordelijke Nederlanden - ik zou willen zeggen: het westen en noorden van Nederland - en het Vlaams-Zeeuwse kustgebied hun oorspronkelijk Ingvaeoons karakter verloren, zou een bont en boeiend stuk taalgeschiedenis zijn, merkt de Schr. terecht op. Van Es betreurt de achterstand op syntactisch gebied, maar brengt ons de overtuiging bij, dat van de Groninger school in dit opzicht heel wat te wachten is. Daarbij zal men er op verdacht moeten zijn, dat niet alles wat b.v. in 't Gronings de onderzoeker opvalt, specifiek Gronings is: *Das gijn best begun* is algemeen menselijk, en zeker algemeen plattelands: de boer houdt niet van sterke uitdrukkingen, noch in malam noch in bonam partem. Roukens behandelt dialectologie en volkskunde: het is het uitvoerigste stuk van de bundel. Het opstel van Dupont, Taalkaarten en homonymie - op zich zelf een aardig onderwerp - bepaalt zich vooral tot volksuitdrukkingen en loopt uit in het luimige. Het laatst noemen wij Meertens, omdat zijn onderwerp het terrein van de taalstudie verlaat: dialect en literatuur. Hij profeteert: ‘Er zal een tijd komen, waarin het dialect in de literatuur geen rol meer vervult.’ Wij vullen aan: ‘waarin het dialect niet meer bestaat’, en daarom ook was het een goede gedachte van het Uitvoerend Comité, de stand van zaken in den jare 1950 vast te leggen.

Hilversum.

M. SCHÖNFELD.

Aankondigingen en mededelingen.

Bloemlezing uit Hadewijch's werken.

De door de oorlogsjaren onderbroken *Bibliotheek der Nederlandse letteren* zal tot vijftig delen aangevuld worden. De onlangs verschenen keuze uit Hadewijch's werken kon aan niemand beter toevertrouwd worden dan aan Prof. Van Mierlo, die door veeljarige, diepgaande studie er zozeer mee vertrouwd is en de standaarduitgave verzorgde[1]. In een uitvoerige, doorwerkte *Inleiding* (blz. 1-42) behandelt hij achtereenvolgens *De tijd* waarin zij leefde, *haar leven, haar werk, haar leer* en *haar kunst*. De bloemlezing is gedaan uit de *Visioen*, de *Brieven*, de *Strophische Gedichten* en de *Overige Gedichten*. Terecht is de oorspronkelijke taal en spelling zuiver weergegeven. In voetnoten worden woorden, taalvormen en zinswendingen opgehelderd. Deze uitgave is een verdienstelijke poging om een bredere lezerskring bekend te maken met een van de belangrijkste auteurs uit onze Middeleeuwse letterkunde.

1) Uitgeversmaatschappij Elsevier, Amsterdam-Brussel 1950. Prijs geb. f 6.90.

Handelingen van het een en twintigste Nederlandse Philologen-congres **(Groningen 1950).**

Behalve de zeer beknopte verslagen van de talrijke sectie-vergaderingen vindt men in deze bundel twee redevoeringen volledig afgedrukt, namelijk de openingsrede van Prof. P.J. Enk over *De studie der classieke en moderne literaturen in hun onderling verband*, en de slotrede van Dr. G. Stuiveling: *Een halve eeuw Nederlandse Poëzie*.

Handelingen van de Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis IV (1950).

Deze bundel opent met de radio-rede van E. Blancquaert, ter huldiging van de 65-jarige hoogleraar L. Grootaers. Uit de verdere inhoud vestigen wij de aandacht op *Een onbekend klaaglied over de Spaanse Furie*, gepubliceerd door *G. Jo Steenbergen*, een uitvoerig artikel over *Bestuur, gezelschapsleven en taaltoestanden historisch gezien*, door A. Cosemans, over de strijd tussen Vlaams en Frans in de Zuidelijke Nederlanden; *Laryngaaltheorie en Germaanse Verscherping* door E. Polomé, naar aanleiding van F. van Coetsem's artikel in *Leuvense Bijdragen* XXXIX, en *Erasmus' Colloquia in het Nederlands* door Gilbert Degroote, die de vele vertalingen van de beroemde ‘Samenspraken’ in het Nederlands vergelijkend bespreekt.

Die intervokaliese d in Afrikaans.

Over dit onderwerp publiceerde Prof. J. du Plessis Scholtz een studie in het *Tydskrif vir Wetenskap en Kuns* van Okt. 1950, in aansluiting bij de artikels van Van Haeringen over de intervocalische *d* in het Nederlands en de ontwikkeling tot *j* onder Zuidnederlandse invloed.

Tijd en Taalkunstwerk.

Een voordracht van C.F.P. Stutterheim, waarin hij in den brede nagaat in hoeverre de verhouding tussen tijd en taalkunstwerk in een poëtica, een stilistiek, een theorie der schone letteren kan en moet ter sprake komen, is in de *Mededelingen der Kon. Nederl. Akademie van Wetenschappen* 1950 gepubliceerd (Amsterdam - N.V. Noord-Hollandsche U.M. Prijs f 0.95).

Veldeke-studie.

In aansluiting bij zijn vroegere Veldeke-studiën (zie *N.Tg.* XLII, 246) publiceerde Th. Frings in de *Miscellanea Academica Berolimensia 1950* (Berlin-Akademie-Verlag) een grondige studie over *Das Fremdwort bei Heinrich von Veldeke*. Uit een onderzoek van de Sint Servaes blijkt dat van de 180 vreemde woorden 58 aan de latere bewerking toe te schrijven zijn. Van de overige waren de meeste reeds vóór Veldeke gangbaar: slechts 30 zijn toe te schrijven aan een West-Oostelijke kultuurstroming. Vreemde woorden zijn dus, evenals bij zijn tijdgenoten, schaars. De toevloed van Franse woorden komt eerst met de opkomst van de ridderpoëzie en dus in het latere Middelnederlands. In een *Bijlage* (blz. 59-88) worden alle woorden alfabetisch uitvoerig besproken.

De Dodendans.

Over dit onderwerp verscheen een belangrijke 'Cultuurhistorische studie', van de hand van Prof. D.Th. Enklaar[1]. Beschikkend over grote belezenheid en grondige kennis geeft de schrijver een heldere uiteenzetting van de vele problemen, van litteraire en van kunsthistorische aard, waartoe de wording van de Dodendans aanleiding gegeven heeft. Hoewel reeds voor-Christelijke en Arabische mythen verwante motieven vertonen, is toch de grondslag te zoeken in de christelijke 'contemptus mundi' en 'de figuur van de dood', die de stervelingen in een monoloog toespreekt. Een interessante voorloper is ook de legende van de drie levenden en de drie doden. De eigenlijke dodendans gaat terug op volksgeloof en op religieuse dansen. Dat er een dodendans-drama geweest zou zijn, acht de schrijver onwaarschijnlijk: de teksten met een 'acteur' wijzen veeleer op een vertoning, zich aansluitend bij een preek. Volledige dodendansen in woord en beeld vonden hun oorsprong in Frankrijk, in de tweede helft van de veertiende eeuw en verbreidde zich van daar naar Zwitserland en Duitsland. Juist de angstwekkende tijd van de veertiende eeuw, met de 'zwarte dood' en de honderdjarige oorlog leverde de sfeer waarin de dodendans paste. De aangehaalde teksten die op de doodsfiguur betrekking hebben zijn talrijk: Latijnse, Franse, Duitse, maar ook de Nederlandse zijn met zorg verzameld. Voor een groot deel komen ze voor bij de rederijkers. Zestien illustraties verhelderen de tekst.

Goethe and Holland.

In de *English Goethe Society*, hield de Londense hoogleraar Th. Weevers een voordracht over Goethe's invloed op de Nederlandse letterkunde, die in de publicaties van dit genootschap (XVIII, 1949) afgedrukt is. Hij begon met Goethe's bewondering voor de Nederlandse schilderkunst, voor Rembrandt. Daarna ging hij na, in aansluiting bij de studie van Prof. J.H. Scholte en het proefschrift van J.E. van der Laan, hoe Goethe in opeenvolgende perioden in Nederland gewaardeerd is: tegen het einde van de achttiende eeuw, door Potgieter, Pierson, Perk, de Tachtigers in het biezonder Verwey. Door het volle licht te laten vallen op de hoofdzaken, door goed gekozen aanhalingen heeft de spreker niet alleen een bijdrage geleverd tot de vergelijkende litteratuurgeschiedenis, maar ook het Engelse publiek bekend gemaakt met belangwekkende Nederlandse dichters en schrijvers.

Middeleeuwse beroepsnamen.

Als een voorbeeld voor een nog ontbrekende Middelnederlandse vergelijkende studie over beroepsnamen vestigen wij de aandacht op een interessante uitvoerige Zweedse studie over dit onderwerp: *Studien zu den niederdeutschen Handwerkerbezeichnungen des Mittelalters*, met kaartjes toegelicht, door Asdahl Holmberg (278 blz.) (Lund - G.W.K. Gleerup - 1950).

1) Amsterdam - J.J. Veen's U.M. - 1950 - 160 blz. met illustraties. Geb. f 8.90.

C.D.V.

Het dialect van Hindeloopen.

Na de *Phonetische beschrijving*, die L.P.H. Eijkman in 1913 gaf van de klanken, en het werk van T. van der Kooy Dzn. over *De taal van Hinde-*

loopen (1937), heeft Dr. B. de Boer er zijn proefschrift, verdedigd aan de Vrije Universiteit te Amsterdam, aan gewijd: *Studie over het dialect van Hindeloopen* (Assen, 1950). Hij geeft eerst een uitvoerige en goed verantwoorde fonologische beschrijving van het klankensysteem, waarbij de difthongen, het tere punt van alle grammaticale publicaties over het Fries, in een afzonderlijk hoofdstuk zijn besproken.

Het tweede deel behandelt de klanken van het dialect in hun verhouding tot de oudfriese. Bij het vocalisme komt wat uitvoeriger ter sprake de ontwikkeling van [u·] tot [y·], die Kloeke aan hollandse invloed heeft toegeschreven, terwijl W. de Vries er een autochthone ontwikkeling in wilde zien. Dr. De Boer acht de argumenten die De Vries aan het Hindeloper dialect ontleent, niet bewijskrachtig, en erkent dat sommige feiten voor de opvatting van Kloeke pleiten, maar hij is van mening dat het beschikbare materiaal geen beslissende uitspraak toelaat.

Het morfologisch-syntactische gedeelte (Deel III) geeft heel wat belangwekkende bijzonderheden, waarbij de nadruk valt op punten waarin het Hi. van het overige Fries afwijkt. Als 4e deel volgt nog een overzicht over de 'vervoeging der werkwoorden'. Hier worden nu en dan ter vergelijking vormen uit oudwestgermaanse dialecten genoemd, in tegenstelling met de andere delen waarin Dr. de B., die geen germanist van professie is, alleen met oudfriese vormen werkt.

Een bespreking in bijzonderheden ligt buiten het bestek van dit tijdschrift. We volstaan daarom met de conclusie te vermelden waartoe de auteur door zijn zelfstandig onderzoek is geleid, nl. dat het dialect van Hindeloopen 'mag beschouwd worden als de rechtstreekse en rechtlijnige voortzetting van het oudfries'. De vele jongere difthongeringen die het overige Westfries kent, zijn in het Hindeloper dialect niet doorgedrongen en ook de invloed van het Hollands is maar zeer gering geweest.

C.B.v.H.

Uit de tijdschriften. (Januari-Februari).

De Gids.

Jan. Een uitvoerige studie van P. Geyl bevat zijn *Reacties op Ter Braak en Du Perron*. Hij verwijt Ter Braak zijn 'verloochening van de geschiedenis', d.w.z. van zijn eigen verdienstelijk proefschrift. Bij alle waardering voor Ter Braak's talent is zijn reactie er een van verzet. Hij wijst op de omkeer van rebellie tot kompromis bij de Nietsche-discipel door de gebeurtenissen op politiek gebied, maar wijst ook inkonsekwenties aan in zijn letterkundige beschouwingen en kritieken.

Febr. P. Geyl besluit de bovengenoemde studie met een beschouwing over Du Perron, waarin hij voornamelijk de Multatuli-verering van Du Perron vergelijkt met zijn eigen, gematigde Multatuli-waardering.

Critisch Bulletin.

Nov. In het *Défilé der generaties V* geeft Anthonie Donker een karakteristiek van Victor van Vriesland als dichter, naar aanleiding van zijn verzamelde gedichten,

oorspronkelijk drie bundels: *Drievoudig verweer*. - G. Kamphuis bespreekt *Vers tegen vers* van Hendrik de Vries, die in een reeks gedichten een proeve van *Vergelijkende vers*-

psychologie geleverd heeft, door telkens twee gedichten, ogenschijnlijk met dezelfde inhoud, te ontleden. - Annie Romein-Verschoor houdt *Overpeinzingen bij een sociale roman*, nl. de sombere schildering van het Drentse boerenleven in de vorige eeuw, en *Gezegend is het Land* van K.v.d. Geest. - Miep van der Bom-Luitingh laat *Een Afrikaanse literatuur-docent aan het woord*, nl. F.E.J. Malherbe, met zijn breed opgezette *Beskouwing oor die nuwere Afrikaanse Letterkunde* (1948), waartegen zij ernstige bezwaren ontwikkelt.

Dec. In het *Défilé der generaties* maakt Anthonie Donker *Kanttekeningen bij Ter Braak*. Hij betreurt dat in het verzamelde werk 'de journalist te veel naar voren gekomen is': niet alle kronieken verdienden een herdruk. In zijn 'stelselmatige critiek op de poëzie', ten dele een 'heilzaam antidotum tegen schijnverhevenheid' is hij te veel de nuchtere Hollander. - G. Kamphuis heeft weinig waardering voor Van Schendel's nagelaten roman *Een zindelijke Wereld (Bespiegelingen over een betere wereld)*. - Anna Blaman oefent scherpe critiek op de roman *Negentiennu* van de debutant Gerrit Kouwenaar. - Aart van Heusden vergelijkt drie verzamelingen van Nederlandse novellen, namelijk door Constant van Wessem: *Twintig Noord- en Zuidnederlandsche Verhalen* (1930), Marsman en Du Perron: *De Korte Baan* (1935) en Bennendijk: Meesters der Nederlandse Vertelkunst (1949) *(Keuze zonder verantwoording)*. - Miep van der Bom-Luiting (*Een stem uit het verleden*) bespreekt de laatste dichtbundel, *Skemering* van Totius. - A. Mout schrijft een *Open verjaardagsbrief aan J. van Oudshoorn*, met grote bewondering voor zijn onlangs verzameld uitgegeven, veelal miskend werk.

Jan. Anthonie Donker kent aan J.C. Bloem het *Meesterschap* toe, niet alleen op grond van zijn poëzie, maar ook wegens zijn onlangs gebundelde kritische *Beschouwingen*. - Hendrik de Vries toont weinig waardering voor de *Sleutelromance* van Halbo Kool *(Geslonken romantiek)*. - Pieter G. Buckinx schrijft een warme aanbeveling van *Het schone geheim der poëzie* door Albert Westerlinck, waarvan een herdruk verschenen is. - De *Lof der Vijftigers* van K. Jonckheere geldt drie Vlamingen: Raymond Brulez, Julien Kuypers en Achilles Mussche. In dit artikel is alleen het werk van de eerste bewonderend besproken, naar aanleiding van zijn jongste roman *Het Huis te Borgen*. Anthonie Donker beoordeelt *Zo was het ongeveer* van Top Naeff.

Het Boek van Nu.

Dec. F.W. van Heerikhuizen toont zijn bewondering voor de *Verzamelde Gedichten* van Aart van der Leeuw *(Kuisheid der Ziel*) en wijst in het biezonder op zeer mooie gedichten die Van der Leeuw òf niet herdrukt had, òf nooit uitgegeven. In de *Kroniek van het Proza* beoordeelt Gerard van Eckeren als *Antipoden*: *Het Wiel* van Inez van Dullemen en *De deur stond open* van Petra Thomasson. - G.H. 's Gravesande publiceert een interview *Al pratende met Clara Eggink*.

Jan. Gerard van Eckeren beschouwt *De Koperen Tuin* van S. Vestdijk als een 'meesterwerk', dat ook 'zijn hart ondubbelzinnig openbaart' *(Magisch verleden)*. Hij beschouwt Valeer van Kerkhoven als *Een nieuwe figuur in de letterkunde van Vlaanderen* op grond van zijn bekroonde roman *De Weerlozen*. - G. Stuiveling wijst

op de verdienste van de te weinig gewaardeerde naturalistische kunst van J. van Oudshoorn, wiens gezamenlijke werken onlangs herdrukt zijn *(Doolhof der zinnen)*. In de

Kroniek der poëzie, beoordeelt hij *Drie dichters, drie meesters*, namelijk J.C. Bloem *(Avond)*, M. Nijhoff *(Het Heilige Hout)* en Gerrit Achterberg *(Mascotte)*. - H.G. Cannegieter bespreekt een *Na-oorlogse schelmenroman*, namelijk *De Wenteltrap* van A. Roothaert.

Febr. Gerard van Eckeren vindt *Verwantschap* tussen twee boeken: Top Naeff's *Zo was het ongeveer* en *De Verborgen Bron* van Hella S. Haasse. - G. Stuiveling bespreekt de *Verzamelde Gedichten* van Ed. Hoornik, waarin hij *Twee perioden* onderscheidt. - P.H. Ritter Jr. beschouwt *Als wind en rook*, van Josepha Mendels als *Een opmerkelijke roman*. - G. Stuiveling beoordeelt de *Verzamelde Beschouwingen* van J.C. Bloem. Verder worden nog een aantal oorspronkelijke werken *Uit velerlei pen* beknopt besproken of beoordeeld.

De Vlaamse Gids.

Jan. Erik van Ruysbeek schrijft een beknopt artikel over *Avant-gardepoëzie*, waarin hij zich beklaagt dat ook na de tweede wereldoorlog een vernieuwing van de Vlaamse dichtkunst door een zelfbewuste groep jongeren uitgebleven is.

Febr. Emiel Willekens (*Literatuurgeschiedenis als Tragedie*) bespreekt met ingenomenheid de *Tragische Literaturgeschichte* van de Bazeler germanist Walter Muschg (1948), 'ein aus der Erschütterung unserer Zeit entstandenes Buch vom Wesen der Dichtung und vom Schicksal der groszen Dichter'. - Remi Boeckaert vestigt de aandacht op de veelbelovende jonge romanschrijver *Kamiel van Baelen*, in 1945 in een concentratiekamp omgekomen. Hij bespreekt zijn drie romans: *De oude Symphonie van ons Hart* (1943), *Een Mensch op den Weg* (1944) en het postume *Gebroken Melodie* (1946).

Dietsche Warande en Belfort.

Dec. Anton van Duinkerken karakteriseert de dichtkunst van de Limburger *Mathias Kemp*, bij gelegenheid van zijn zestigste verjaardag. - In de *Kroniek van het Vlaamse proza* beoordeelt Albert Westerlinck het jongste werk van Lode Baekelmans, de Antwerpse roman *Carabas*, een parvenu uit lagere volkskring, en het laatste werk *Het Huis te Borgen* van Raymond Brulez, dat nog door drie delen, eveneens autobiografisch getint, gevolgd zal worden. - In de *Taalkundige Kroniek* maakt J.L. Pauwels aanmerkingen op het onjuiste, quasi Hollandse taalgebruik van sommige schrijvers *(Als een Vlaming Hollands schrijft)*.

Jan. Jozef Muls publiceert het eerste gedeelte van een studie over *Cyriel Verschaeve als kunstcriticus*. - Gilbert Degroote vraagt aandacht voor *Erasmus, Europese geest*. - In de *Kroniek der poëzie* bespreekt Albert Westerlinck uitvoerig *De dichtkunst van P.G. Buckinx*. Aanleiding is zijn jongste bundel *De verzoeking der Armoede*, maar uitvoerig beoordeelt hij zijn gehele dichterlijke loopbaan: hoe hij onder invloed stond van Wies Moens, van Paul van Ostayen, later van dichters als Leopold, Marsman, Engelsman. Zijn neo-romantisme, zijn vitalisme is technisch

knap, maar lijdt aan nagebootste modern-dichterlijke retorische taal en beeldspraak. Er zijn echter ook onverwikkelde, eenvoudige gedichten, die wellicht een belofte zijn voor verdere ontwikkeling in zijn eigen trant.

Nieuw Vlaams Tijdschrift.

Jan. Herman Teirlinck herdenkt met grote piëteit zijn vader, de bekende dialektkenner en folklorist Isidoor Teirlinck *(Eeuwgetijde van mijn vader)* en geeft daarbij interessante biezonderheden

uit zijn jeugdjaren. - Ger Schmook schrijft *Over Multatuli, Brussel en P. van Langendonck* met veel nieuwe gegevens voor de populariteit van Multatuli onder Vlaamse jongeren, vooral in de Brusselse kunstkring 'De Distel', waarvan Prosper van Langendonck lid was.

Leuvense Bijdragen XXXIX,

afl. 3-4. Chr. Stapelkamp bespreekt de afleiding van *Het adjectief weerzorig*. De oplossing vond hij in een plaats bij D.P. Pers: 'een wars oor verleenen'. In de vorm *weerzoordig* herkent hij het Oudgermaanse suffix *-ôdi.* - P. Maximilianus behandelt uitvoerig *De interpunctie in Maerlant's Sint Franciscus' Leven*, in aansluiting bij het proefschrift van Mej. J. Greidanus. - L. van de Kerckhove onderzocht *De namen van de azijn in de Zuidnederlandse dialecten*, nl. de oudste naam *edik > eek*, rechtstreeks uit het Latijn, en *azijn* via het Oud-Frans. De uitkomsten zijn aan het slot in kaart gebracht.

XL, afl. 1-2. A.L. en Firn Corin geven *Considérations sur deux thèmes du conte de soeur Beatrix*, waarin ze oudere verwante motieven nasporen, waarin de Mariaverering nog geen rol speelt: het verhaal van de kluizenaar Abraham met zijn nicht Maria, en het uit de beeldende kunst bekende motief van *L'Ange à la pomme*. - Chr. Stapelkamp bespreekt de afleiding van *Groningse kwint-woorden*. - W. Janssen wil *Van den Levene ons heren* op twee plaatsen emenderen, nl. vs. 374 (*gesaecht* in plaats van *gesacht*) en vs. 2331 (*soekstu* in plaats van *sochstu*). - J. Gessler bespreekt *Vlaamse boeken uit Middeleeuwse catalogi*.

Leuvense Bijdrage XL, afl. 1-2 Bijblad.

E. Rombauts bespreekt o.a. het proefschrift van J.W.N. Delteyk over *Jan van Leeuwen en zijn Tractaat Van vijf manieren broederliker minnen*, J.B. Drewes: *Wilhelmus van Nassouwe*, en J.J. Mak: *De Rederijkers*. - L. Grootaers bespreekt *Psychologie der Sprache II* van Fr. Kainz en *Die Sprachreste der niederländischen Siedlungen des 12. Jahrhunderts* van H. Teuchert.

Verslagen en Mededelingen der Kon. Vlaamse Academie 1949.

Als *Biobibliographica* IX bespreekt Willem van Eeghen *Nogmaals Hennen van Merchtenens Cornicke van Brabant* (1415) en zijn afhankelijkheid van Boendale's *Lekenspieghel*. - G. Schmook houdt een *Pleidooi voor de uitgave van de brieven van negentiende-eeuwse Vlaamse figuren* en ontwerpt daarvoor een werkplan. - Frank Baur vestigt de aandacht op *Een vergeten verhandeling over het rijm*, nl. de in 1728 door Nil Volentibus Arduum gepubliceerde verhandeling *Van der Letteren Affinitas of verwantschap*, waarin nagegaan wordt welke paren van letters (d.w.z. klanken) nog voor het rijm geoorloofd zijn. - J. van Mierlo S.J. handelt *Over vorm en dichter*

van Mariken van Nieumeghen. De volksboeken *Jan van Beverley* en de *Verloren Sone* brachten hem op de gedachte dat ook *Mariken van Nieumeghen* oorspronkelijk een leesboek is, met onmisbare prozatekst, door een Antwerpse rederijker in verzen bewerkt. Als auteur komt z.i. Anna Bijns in aanmerking, waarvoor hij enige aanwijzingen meent gevonden te hebben[1]. - G. Smoock bezorgt een uitgave van een onuitgegeven geschrift: *Herinneringen van Frans Rens* door Virginie Loveling, dat eerst twintig jaar na haar dood gepubliceerd mocht worden. De uitgever voegt

1) In de nog niet verschenen *Verslagen* van 1950 komt Van Mierlo terug op dit auteurschap, in verband met een grondige studie van het werk van Anna Bijns.

daaraan een belangrijke, uitvoerige inleiding toe, met een verhelderende beschouwing van het karakter zowel van vader Rens als van Virginie Loveling. - E. Blancquaert's *Pleidooi voor de jeugd* is een rede, uitgesproken op de Openbare jaarlijkse vergadering. - Van de voordracht van L.C. Michels over *Woordgebruik bij Vondel* is het eerste gedeelte afgedrukt; het overige is reeds gepubliceerd in het Jaarboek 1949 van het Vondelmuseum.

Ons Eie Boek XVI.

Nommer 3. D.F. Malherbe en F.E.J. Malherbe herdenken S.J. du Toit en zijn *Genootskap van regte Afrikaners*. Meyer de Villiers bespreekt de prozabundel *Die Gewers* van M.E.R. - W.J.B. Pienaar oppert allerlei bezwaren tegen *Ons Psalmberyming* en geeft proeven van z.i. betere berijmingen van de ingevoerde psalmen en gezangen. -. W. Kempen publiceert het eerste gedeelte van een uitvoerige kritische bespreking van Kloeke's *Herkomst en Groei van het Afrikaans*. Tegen de opzet en veel détails van dit werk ontwikkelt hij allerlei bezwaren. - In het *Kritiese Bulletin* spreekt W.J. de Pauw een gunstig oordeel uit over A. van Loey's *Middelnederlandse Spraakkunst*.

Driemaandelijkse Bladen.

II No. 4. W.H. Dingeldein verzamelde opnieuw *Spreekwoorden en zegswijzen uit Denekamp en naaste omgeving*. - J.F. Steenhuis geeft *Plaats- en veldnamen in Eenrum*. - Een bijdrage van C.B. van Haeringen bevat *Iets over het voorvoegsel in het verleden deelwoord*, in aansluiting bij de kaart, ontworpen door Dr A.R. Hol. Er wordt vooral gehandeld over het *e*-gebied in het Oosten en het ‘adjectivisch gebruik’ van het deelwoord. - Walther Mitzka bespreekt het Nederlandse ‘*Sprinkhaan*’ *in de Duitse dialecten*, dat tot in het gebied van Danzig doorgedrongen is. - Tj. W.R. de Haan handelt over *De Dollart in het volksverhaal*.

Museum

Juli - Aug. C.F.P. Stutterheim beoordeelt de Nederlandse bewerking van Sapir's *Wat is taal*? Hij waardeert dit werk, maar acht aanvulling met moderne inzichten gewenst. P. Minderaa beoordeelt Kuuvelder's *Handboek tot de Geschiedenis der Nederlandse Letterkunde I en II*, waarbij hij disproporties in de samenstelling opmerkt. W. Vloedgraven - Stuyver beoordeelt Marie Ramondt's *Sprookjesvertellers en hun wereld*, H.C.M. Ghijsen beoordeelt de door H.A. Höweler uitgegeven *Archivalia betreffende Aagje Deken, Betje Wolff en personen uit haar kring*, die zij als een verrijking voor de studie van dit onderwerp beschouwt.

Sept. - Okt. G.G. Kloeke beoordeelt de *Grundlegung einer Geschichte der deutschen Sprache* van Th. Frings, waarvan in 1950 een vermeerderde uitgave verschenen is.

Standpunte V No. 2.

Een uitvoerige studie wijdde Jan Greshoff aan *Het verhalend proza van Marnix Gijsen*, die op zes- en veertigjarige leeftijd met gerijpte prozakunst verraste: een viertal romans, elk met eigen karakter. Bij hem zijn 'Christendom en hellenisme onontwarbaar vervlochten', maar als Zuidnederlander wordt men bij hem ook getroffen door Latijnse klaarheid naast Germaanse bezieling. Door reizen, door langdurig verblijf in Amerika verrijkte hij zijn mensenkennis. Zijn eersteling *Joachim van Babylon*, werd een meesterwerk, door Esther de Raad miskend. *Telemachus in het*

Dorp verwerkt jeugdherinneringen. *De Man van Overmorgen* (1948) behandelt weer een maatschappelijk thema en *Goed en Kwaad* (1949) een moraal-probleem. Deze werken 'in één arbeidsroes ontstaan', worden zorgvuldig en diepgaand, doorlopend bewonderend, door Greshoff besproken. - Uitvoerig en bewonderend is ook de studie van A.P. Grové over *Boutens als simbolis*: 'met hom het die volheid van die somer op die lente van Tagtig gevolg'. Na een karakteristiek van het symbolisme in het algemeen wordt met tal van voorbeelden op de dichterlijke schoonheden van Boutens z'n verskunst gewezen.

Volkskunde IX No. 3.

Chr. Stapelkamp bracht materiaal bijeen voor een studie over *Euphrasia officinalis, ogetroost, in volkstaal, volksgeloof en volksgeneeskunde*. - Onder de *Boekbesprekingen* beoordeelt P.J. Meertens o.a.P.W.J. van den Berg's *Het karakter der plattelandssamenleving*, K. ter Laan *De Boer in de Groninger letteren* en G.S. Overdiep: *Woordenboek van de volkstaal van Katwijk aan Zee*.

Roeping.

Okt.-Nov. In de *Kroniek* (*Vondel in Parijs*) oefent F. van Oldenburg Ermke vernietigende kritiek uit op de Franse Vondel-vertaling van Jean Stals. - In de *Kroniek der Poëzie* beoordeelt Clim Bayer vier deeltjes in de reeks van de *Windroos*.

Neophilologus.

Jan. Deze aflevering bevat o.a. een voordracht van Emil Staiger over *Die Kunst der Interpretation*, in Okt. 1.1. gehouden voor de Allard Pierson-stichting.

Tijdschrift voor Ned. Taal- en Letterkunde LXVIII, afl. 3.

P. Maximilianus bestrijdt uitvoerig Van Mierlo's opvatting *Over vorm en auteur van Mariken van Nieumeghen*, die betoogd heeft dat dit werk evenals *Jan van Beverley* en *Den Verloren Sone* oorspronkelijk volksboeken waren. Noch de afgeronde rijmen noch het ingevoegde proza hebben z.i. bewijskracht. Het moet als toneelspel geschreven zijn, enige jaren vóór de druk van 1518. Daarmee zou de mogelijkheid vervallen dat Anna Bijns - volgens Van Mierlo - de auteur zou zijn, want zij was toen te jong. Overeenkomsten met taal en techniek van Anna Byns, treft men ook in andere rederijkersteksten aan. - K. Heeroma behandelt opnieuw de etymologie van *Varken*. - J.J. Mak betoogt dat het Mnl. Westvlaamse *beweugen* niet in beveugen (bevoegen) geemendeerd moet worden. - L.C. Michels maakt opmerkingen over

Reinaert vs. 2368. - P. Hijmans vraagt aandacht voor *Een Hollandse navolger van Willem Ogier*, in de klucht *Haat en Nydt*, als ‘document voor het gangbare Hollands in Amsterdam in het begin van de 18de eeuw’, gelijk hij in biezonderheden aantoont. - G.A. van Es beoordeelt *De Reis van Sinte Brandaen*, met inleiding en commentaar van Maartje Draak. De inleiding noemt hij uitstekend, de tekstreconstructie ‘taalkundig onaanvaardbaar’ en de vertaling in verzen van Bertus Aafjes ‘mislukt’. - G. Kloeke beoordeelt *Saxonia* van Erik Rooth, de *Niederdeutsche Mitteilungen* III en de Duitse prozabewerking van de *Lancelot* I, uitgegeven door Reinhold Kluge, die ook van belang is in verband met de Mnl. prozafragmenten van ± 1340, een bewijs dat de prozaromans veel ouder zijn dan men vroeger meende. - F. de Tollenaere bespreekt de *Nomina geographica neerlandica* XIII. -

E.M. Uhlenbeck beoordeelt de *Inleiding tot de Taalphilosophie* van C.F.P. Stutterheim. Hij prijst deze inleiding wegens originaliteit en boeiende stijl, maar betreurt ‘de te grote beknoptheid’.

Tijdschrift voor Levende Talen XVII.

Nom. 1. E. Blancquaert maakt uitvoerige kanttekeningen *Bij Prof. Kloeke's Herkomst en groei van het Afrikaans*. Hij wijst o.a. op Zuidnederlandse verschijnselen, en komt tot de konklusie dat z.i. ‘het Afrikaans in hogere mate dialectisch-gemengd was, en nog is, dan Kloeke het heeft gezien’. - Rob. Roemans geeft het tweede gedeelte van zijn uitvoerige bibliografische studie over *De critische bedrijvigheid van Prof. Dr. Maurits Sabbe*. - Marcel Smeets schrijft een artikel over *De litteraire werken als bronnen voor de kennis van het Limburgs tot de 15de eeuw*. - In de rubriek *Nederlandse Letteren* kondigt Fr. Closset een reeks boeken aan, met beknopte beoordeling, o.a. *Een zindelijke Wereld* van Arthur van Schendel.

Streven. Katholiek-cultureel tijdschrift.

Jan. J. Noë publiceert het eerste gedeelte van een uitvoerige studie over *Arthur van Schendel*, met het opschrift: ‘Van het onbereikbare romantische verlangen naar verstilde levenswijsheid’.

Febr. Bernard Delfgaauw publiceert een artikel over Anna Blaman. - J. Haak beoordeelt de monografie van Colmjon over *Bakhuizen van den Brink*.

Nova et Vetera XXVIII.

No. 1-2. Een artikel van L. van Haecht behandelt *Het affectieve als eerste en blijvende factor van het taalleven*.

Museum.

Nov.-Dec. A. Weynen beoordeelt het proefschrift van J. Broekhuysen: *Studies over het dialect van Zelhem*.

Wending.

Dec. J.A. Rispens publiceert een studie over *De dichter* H. Marsman.

Bibliotheekleven.

Jan. Deze aflevering bevat een voordracht van Annie Romein-Verschoor over *Figuur en betekenis van Henr. Roland Holst- v.d. Schalk*.

Da Costa's overgang naar het Christendom[1].

Onvergetelijk is voor den vijftienjarigen Isaäc da Costa het eerste bezoek geweest, dat hij in den zomer van 1813 mocht afleggen bij den meest gevierden dichter van zijn tijd, Bilderdijk, toen reeds een man van zes en vijftig jaar. Het was het begin van een vriendschap, die zich in den loop der jaren voortdurend verinnigde en niet dan door den dood van Bilderdijk zou eindigen.

Een duidelijk beeld van de ontwikkeling dezer vriendschap geeft ons de correspondentie tussen beide dichters, waarvan een groot deel in het archief van ons Museum in originali bewaard wordt. Ten dele is zij ook gepubliceerd. Al spoedig na Bilderdijk's dood hebben sommigen zijner vrienden de behoefte gevoeld, de vele zorgvuldig bewaarde brieven van den vereerden dichter, zoveel hun mogelijk was, te verzamelen en in het licht te geven. En zo is de verzameling-Messchert ontstaan[2], waarvan Da Costa het *Vierde Deel*, bevattende honderd twee en zestig brieven van Bilderdijk aan hemzelf, bezorgd heeft.

Messchert heeft echter niet gestreefd naar een volledige uitgave. Alleen de belangrijk geoordeelde brieven zijn opgenomen. Ook in het *Vierde Deel* is dit geschied. Daar bovendien in de wel gepubliceerde brieven alles achterwege gebleven is, 'wat als vertrouwelijke mededeeling niet zonder onbescheidenheid scheen algemeen gemaakt te kunnen worden: en vooral alles wat nog levende of kortelings overledene personen te nabij zou kunnen raken, en voor hun naam of nagedachtenis beleedigend zou kunnen gerekend worden'[3], zal het duidelijk zijn, dat deze collectie zich niet altijd vlot laat lezen.

Aan dit tweetal bezwaren moet nog een derde toegevoegd worden, het ernstigste dat er tegen in te brengen is. Het betreft het feit, dat we hier niet met een echte brief*wisseling* te doen hebben. Alleen brieven *van*, niet *aan* Bilderdijk zijn gepubliceerd, zodat men soms moet gissen, waarop de schrijver reageert, terwijl men er onkundig van blijft, wat de geadresseerde ten antwoord geeft.

Natuurlijk zal bij een eventuele nieuwe uitgave van Bilderdijk's correspondentie, die reeds lang in de plannen van onze Vereniging is opgenomen, ook Messchert's verzameling op de helling moeten. Men zal haar zodanig dienen te bewerken, dat er een echte briefwisseling ontstaat, die compleet is. Althans zo compleet mogelijk, want er zullen ook brieven verloren gegaan zijn. Dit staat inzonderheid te vrezen voor degene, die door Da Costa aan Bilderdijk geschreven zijn in de jaren 1819-1821. Ons Museum bezit ze niet, en het is mij niet gelukt ze op te sporen. Dit is wel jammer, want deze jaren vormen een hoogst belangrijke periode van Da Costa's leven. Niet alleen omdat hij daarin zijn litteraire dissertatie schrijft, de advocatenpraktijk aanvangt, zich verlooft en in het huwelijk treedt, maar vooral ook, omdat daarin zijn overgang naar het Christendom plaats vindt.

Opmerkelijk is het, dat Da Costa zelf in zijn *Inleiding* op het *Vierde Deel* der verzameling-Messchert deze periode uitdrukkelijk noemt! 'En inniger

1) Voordracht gehouden te Amsterdam op 17 December 1949 in de Algemene Vergadering van de Vereniging 'Het Bilderdijk-Museum'.
2) Brieven van Mr. Willem Bilderdijk, Rotterdam 1836-'37, 5 dln.
3) Voorbericht van het *Eerste Deel* der verzameling-Messchert.

niet slechts, maar ook gewichtiger dan ooit waren deze twee en een half jaar (1818-1821) in de geschiedenis van onze betrekking, van mijn leven, en van mijn hart'[1]. Heeft de familie deze brieven om bijzondere redenen indertijd niet afgestaan? Voor het onderzoek van Da Costa's overgang naar het Christendom zou het ongetwijfeld zeer vruchtbaar kunnen zijn, als ze konden geraadpleegd worden. Van grote betekenis zijn reeds de brieven uit het jaar 1822, waaruit we de innerlijke gemoedsgesteldheid van Da Costa in het jaar van zijn doop zo duidelijk leren kennen. Maar feitelijke gegevens over zijn bekering in 1820 bieden ze niet.

Zoekt men deze, dan is men voor alles aangewezen op de mededelingen hieromtrent van Da Costa zelf in zijn bovengenoemde *Inleiding*. Onderscheiden onderzoekers hebben hiervan reeds gebruik gemaakt (hoe, zullen we straks nader bezien), maar niet is dit geschied door J. Meyer voor zijn proefschrift *Isaäc da Costa's weg naar het Christendom*[2], hetgeen een ernstig verzuim moet genoemd worden. Uitvoerig heeft Da Costa ons den weg getekend, dien hij heeft afgelegd van het Jodendom naar het Christendom. Maar Meyer heeft daartegenover een anderen gang van zaken aangewezen. Het is alsof de Joodse promovendus van zijn rasgenoot wil zeggen: Da Costa kan ons veel vertellen, maar wij verstaan dit bekeringsgeval beter dan hijzelf. En zo heeft het den schijn, of er voor Meyer ten aanzien van Da Costa's geestelijken groei geen geheimen meer bestaan, daar alle strevingen, gevoelens en overwegingen historisch en vooral psychologisch een verklaring vinden. Maar aan het eind gekomen van Meyer's betoog moeten wij juist om de starre knapheid van het werk, dat6 als psychologische constructie schijnt te sluiten als een bus, de verzuchting slaken: waar is Da Costa zelf onder deze handelingen gebleven?

En dan bedoelen wij evenmin als Meyer den Da Costa van vele jaren later, maar den nog jongen man, die ondanks zijn droefheid om tegenstand en ondanks de breuk, die komen moest, in hooggestemde brieven aan Bilderdijk uit het jaar 1822 zijn diepe blijdschap uitspreekt over het geluk dat zijn deel geworden is. Meyer heeft zijn aandacht geconcentreerd op Da Costa's Joodse jeugd en levert veel critiek op voorgangers, die een in wetenschappelijk opzicht minder juiste methode hebben gevolgd. Zo op Byvanck[3]. Wij kunnen hierin met hem meegaan. Byvanck verantwoordt onvoldoende hetgeen hij beweert. Toch ware het te wensen geweest, dat Meyer iets had getoond van Byvanck's lust zich geheel in te leven in den persoon zijner beschrijving. Het dient overigens erkend, dat Meyer ons menige treffende bijzonderheid weet te melden aangaande de uiterlijke omstandigheden van Da Costa's jeugd. Hij klaagt, dat 'de niet talrijke beschouwingen over de jeugd van Isaäc Da Costa steeds weer gekenmerkt (worden) door gebrek aan zelfstandig historisch onderzoek' (blz. 10), maar voegt er aan toe: 'Er heerscht blijkbaar een zekere affectatie om des dichters Joodschen oorsprong niet dichter te naderen, dan reeds is geschied.' Deze weinig elegante veronderstelling moeten we geheel voor rekening van den schrijver laten. Intussen kunnen we dankbaar zijn niet alleen voor de critiek, die hij oefent op enkele feitelijke onjuistheden bij voorgangers, maar ook voor hetgeen hij positief weet te verhalen over het

1) a.w., blz. XII.
2) Dissertatie aan de Universiteit van Amsterdam, 1941.
3) W.G.C. Byvanck, De jeugd van Isaäc da Costa (1798-1825), Leiden 1894.

Joodse milieu, waarin Da Costa is groot gebracht. Dit is het beste gedeelte van het boek.

Hierna volgt een poging om Da Costa's geestelijken groei aan te wijzen. Het betoog komt in hoofdzaak neer op den volgenden gedachtengang[1]:

Da Costa is in de eerste plaats de imitator van Bilderdijk, wiens invloed zeer groot is geweest. Zoals Bilderdijk zich een fantastisch Teisterbant heeft geschapen in een ver verleden, zo is Da Costa de heer geworden van het Joodse Teisterbant, de roemrijke tijden van zijn Sefardisch voorgeslacht. Om Bilderdijk's invloed op Da Costa te begrijpen moeten wij Bilderdijk vooral zien als den teleurgestelden, ontgoochelden mens, die zich in deze wereld niet thuis gevoelde en zich terugtrok binnen de sfeer van een onwerkelijk levensbeeld, waarin zijn bitter ongeloof in den mens uitgroeide tot het aanvaarden van slechts bovenmenselijke, Goddelijke normen. Bilderdijk zocht zich daarom een Vaderland, waarin zijn levensbeeld beter paste: het ideale Holland der Historie, nationaal-calvinistisch, onder de Oranjes. Zo werd Bilderdijk als Teisterbant een aantrekkelijke verschijning in een periode, waarin de romantiek opkomt.

Bilderdijk was den Joden goed gezind, doch, geheel passend in de lijn van zijn opvattingen, beschouwde hij hun Emancipatie als in strijd met het Goddelijk gezag.

Da Costa zal nu proberen in zijn Joodse volk een imitatie te geven van zijn groten meester. Voorlopig is hem dit niet mogelijk. Dit geschiedt pas, als ook hij vlucht naar het verleden door de mislukking van het contact met de werkelijkheid. Door tegenspoed in de advocatenpractijk en wellicht door zijn ongelukkige liefde voor Capadose's zuster wordt hij zeer terneergeslagen en ontvlucht hij het heden. Maar als hij het roemrijke Sefardisch verleden wil doen herleven, vindt hij geen weerklank bij de Portugese Joden te Amsterdam. Er ontstaat dan een discrepantie tussen dichter en auditorium. Zijn Joodse, Teisterbantse romantiek tot verdieping van zijn nationaal bewustzijn komt in botsing met het nuchtere ‘na-emancipatorische’ Jodendom en stort ineen.

Nu ontstaat in den teleurgestelden dichter een ander streven. Hij moet zijn Teisterbant verlaten en trachten een nieuwe werkelijkheid te vinden in den strijd tegen den geest der eeuw, gelijk Bilderdijk. Maar dan moet hij ook, als Bilderdijk, Calvinist worden. Zonder twijfel heeft Bilderdijk op Da Costa's ontwikkeling in dezen directen invloed gehad, want hij achtte hem bij uitstek geschikt om drager te worden van zijn profetenmantel.

Wanneer het zwaartepunt definitief verlegd is naar de wereld van Bilderdijk, komt het conflict met het Jodendom in een acuut stadium. Da Costa ziet in, dat hij het Joodse volk ontrouw zal moeten worden. Om hieraan te ontkomen heeft hij oorspronkelijk gepoogd voor zichzelf een geheel andere waardering te geven van zijn zielsconflict. Het Christendom was daarin naar zijn opvatting niets anders dan een zuiver Joods fenomeen. Het aanvaarden van Christus als den Messias betekende voor zijn leven slechts een heroriëntatie van het Jodendom. Zo wordt hij Christen, gelijk reeds zijn oude voorvader Bento da Costa was, naar het oordeel van diens zoon Uriël ‘vere Christianus’. Maar ‘in de ongewoon-scherpe toon van de

1) Men zie Hoofdstuk V en VI van Meyer's dissertatie.

Bezwaren tegen den geest der eeuw manifesteert zich Da Costa's innerlijke onmacht om het Calvinisme te propageeren' (Stelling 4).

Wij menen hiermee de hoofdzaak van Meyer's betoog juist te hebben weergegeven. Zo staat dan volgens deze opvatting Da Costa voor ons als de jonge Jood, die aan de traditie ontrouw wordt, omdat hij in zijn streven teleurgesteld is, en als ontgoochelde zich wreekt op zijn omgeving door den geest der eeuw te gaan bestrijden. Hij zou zich dan afgevraagd hebben, 'of het mogelijk zou zijn een weg te bewandelen, die leidde van het Spaansch-Joodsch verleden naar de werkelijkheid van Bilderdijk's levensconceptie. Da Costa wilde het probeeren'. Dit zijn de eigen woorden van Meyer (blz. 78 vlg.), waarmee hij Da Costa's zielestrijd wel op een bedenkelijk laag peil ziet. De hierop volgende beschouwing maakt het niet beter; ze ligt in het verlengde er van: 'Bilderdijk's strijd tegen den geest der eeuw richtte zich vanuit een Calvinistische levensbeschouwing tot het Nederlandsche Volk. Da Costa kan zich dán alleen hieraan wijden, wanneer ook hij zich, vanuit dezelfde levensbeschouwing gaat richten naar hetzelfde publiek.'

Ziehier Meyer's constructie. Letten we vooral op die onvermijdelijke consequentie van Da Costa's wil om te 'probeeren', juist als Bilderdijk, tegen den geest der eeuw te strijden, en op die ene mogelijkheid, die hem daarbij overschoot: Calvinist worden! De imitatie van Bilderdijk, die Meyer op velerlei manier tracht aan te tonen - zelfs in het voeren van den meestertitel, hoewel Da Costa tevens doctor was -, is daarmee geheel voltooid.

We hebben hier kennelijk te doen met de visie van een schrijver, die zich met geen mogelijkheid kan voorstellen, hoe Da Costa vele jaren lang gedacht, gezocht en gestreden heeft om rust te vinden voor zijn gemoed te midden van de hoogste levensvragen; die zich evenmin kan indenken de blijdschap van hem, die eindelijk heeft gevonden, wat hem innerlijk vrede geeft.

Hiermee ontkennen we niet, dat Bilderdijk invloed op Da Costa's ontwikkeling gehad heeft. Dat deze zelfs groot geweest is, daaraan behoeft niemand te twijfelen. Da Costa zegt echter, dat Bilderdijk nimmer getracht heeft te 'endoctrineeren' (het woord, dat Da Costa er voor gebruikt in 'De Mensch en de Dichter', blz. 281), of om proselieten te maken in den slechten zin des woords. Dit lag niet in zijn aard. Meyer's pikant geformuleerde opmerking, dat 'Bilderdijk hem het Christendom in den vorm van de canons der Dordtsche synode smakelijk wist te maken' (blz. 93) is hiermee in volstrekte tegenspraak. In de brieven vinden wij ook niets van dien aard. Maar toch is Bilderdijk ook volgens Da Costa, zij het dan onopzettelijk, het middel geweest, waardoor hij het hoogste geluk gevonden heeft. Op 17 Mei 1822 schrijft Da Costa aan Bilderdijk: 'Zoo ben ik dan rampzalig in my zelven, maar gelukkig in het geloof en dubbel gelukkig in U het werktuig van Gods genade te mywaart te beminnen'. En op 9 Aug. '22: 'De Geest van God, die U die bijzondere liefde voor mij instortte, waaraan ik door Zijn bestier het gezegende deelgenootschap in den Zaligmaker heb te danken, doet U tevens myne dankbaarheid beseffen... Gy, myn dierbare, myn boven alle uitdrukking en verbeelding beminde Vriend! gy waart hiertoe het heerlyke werktuig. Gy zyt het nog! Ieder woord van U maakt my dieper treden in de wegen des Christendoms'. En hij noemt zich in de ondertekening Bilderdijk's 'kweekeling en Zoon in den Zaligmaker'.

Het is een stoute bewering, dat Da Costa's neerslachtigheid en ont-

goocheling hem wel tot het Christendom moesten brengen. Wij mogen niet ontkennen, dat teleurstelling en verlies van vertrouwen betekenis kunnen hebben voor den geestelijken groei van den gedesillusionneerde, maar zouden toch nooit zijn bekering tot het Christendom durven zien als een proces, dat met den vinger kan worden aangewezen. Het nauwkeurig aangeven der uiterlijke omstandigheden, hoe belangrijk ook op zichzelf, is geheel ontoereikend om hier als verklaring te dienen. Zulk een formalisme ontluistert het wonder, dat bestaat in het rijpen van een overtuiging. De kilte van Meyer's analyserende methode staat wel in schrille tegenstelling tot de warmte, waarmee Da Costa vanuit en over zijn verworven geloof spreekt.

Er is meer. Da Costa zelf heeft ons in zijn *Inleiding* zijn bekeringsgeschiedenis gegeven. In het kort kunnen wij haar aldus samenvatten: Het was in de jaren 1818-1821. Da Costa werd geslingerd tussen ‘opbruischende driften en de behoefte naar het hoogere’, tussen ‘heerschappij voerende zonde en verlangen naar kennis, naar een geheiligd dienen van God’. Als een lichtstraal in die donkerheid kwam opeens door Bilderdijk het woord tot hem, ‘dat God van alle eeuwigheid in zich zelven heeft dat *Afschijnsel Zijner heerlijkheid*, dat *Uitgedrukte beeld Zijner zelfstandigheid*: den ZOON’. Van dat ogenblik af ziet hij in het Oude Testament de ‘sporen van de alle schepselenbevatting te boven gaande Drievoudigheid van Vader, Zoon, en Heiligen Geest’. Hij leest in de profeten over het lijden van den beloofden Messias, ziet en gelooft de noodzakelijkheid er van, maar zoekt door allerlei (ongerijmde!) onderstellingen, de erkenning van Christus als Messias te ontgaan. Maar op het tijdstip van de diepste verwikkeling ging hem in één ogenblik het licht op, dat Jezus de Zaligmaker der wereld was. In dat geloof werd hij bevestigd, het meest door het lezen van het Nieuwe Testament.

Meyer roert deze geschiedenis niet aan.

Wij staan hier voor het raadsel, hoe een betoog met wetenschappelijke allure als het zijne zulk een lacune vertonen kan. Te meer daar de schrijver fouten en leemten in de methode van voorgangers zeer critisch weet aan te wijzen en zelfs van affectatie meent te mogen spreken. Maar wat moeten wij denken van het feit, dat Meyer aan Da Costa's eigen bekeringsgeschiedenis geen aandacht schenkt in een geschrift, dat tot titel voert: Isaäc da Costa's weg naar het Christendom? Zou het affect hieraan vreemd kunnen zijn? Slechts eenmaal trof ik een opmerking aan, die enigszins in verband kan staan met Da Costa's *Inleiding*. In een noot aan het eind van het boek staat de mededeling, dat naar Da Costa's eigen opvatting het boek van Heydeck de onmiddellijke aanleiding geweest is tot het aanvaarden van het Christendom (blz. 139). Meyer verwijst niet naar de *Inleiding*. En zakelijk is de mededeling onjuist. Da Costa heeft dat niet beweerd.

Oosterhof[1)] heeft Da Costa's woorden te dezen opzichte heel wat beter begrepen. Op blz. 27 haalt hij diens uitspraak aan, dat op een onvergetelijken dag in Oct. 1820 hem de schellen van de ogen vielen en voegt er aan toe: ‘Het onderzoek der H. Schrift... bevestigde hem in het geloof, dat Jezus is de Christus, de Beloofde des Vaders, evenals het lezen van andere geschriften, in het bijzonder van Defensa de la Religion Christiana van Prof. Heydeck’. Dit is inderdaad de voorstelling van Da Costa zelf: eerst verkreeg hij het nieuwe inzicht, daarna werd dit geloof bevestigd,

1) O.N. Oosterhof, Isaäc da Costa als polemist, diss. V.U., Kampen 1913.

en wel allermeest door de lezing van het Nieuwe Testament, dan ook door die van andere geschriften, waaronder in de eerste plaats Heydeck is te noemen.

Meyer heeft getracht Da Costa psychologisch te verstaan. Wij hebben gezien, hoe hij met het materiaal heeft gewerkt. Hij moge de aangewezen man zijn geweest om het milieu van den jongen Da Costa te schilderen, hij was het zeker niet om ons diens zielegeheim te ontsluieren.

Heeft Kollewijn het beter gedaan? Deze spreekt wel over Da Costa's eigen bekeringsgeschiedenis, maar in eigenaardige bewoordingen. Eerst noteert hij, dat Da Costa ‘zonder verzet, zonder tegenzin’ de religieuse meningen van Bilderdijk ‘begon op te nemen’[1]. Vooral het negatieve der formulering valt hierbij op en lijkt ons reeds bedenkelijk. Vervolgens stelt Kollewijn het voor, of Da Costa nog één bolwerk had te overwinnen, bestaande in het aanvaarden van de - en dan citeert hij de woorden der *Inleiding* - ‘hoog aanbiddelijke Waarheid, dat God van alle eeuwigheid in zich zelven heeft dat *Afschijnsel Zijner heerlijkheid*, dat *Uitgedrukte beeld Zijner Zelfstandigheid*, den ZOON’[2]. Van dit ogenblik af zou alles van zelf gegaan zijn. Kollewijn weet ons zelfs te vertellen, hoe het *altijd* toegaat in zulke gevallen. De bekeerling heeft moeite met één punt. ‘Kan hij dat niet toegeven, voelt hij zich in die veste onoverwinnelijk, dan is er van bekeering geen sprake. Maar wordt die versterking genomen, dan volgt ook weldra het andere als vanzelf: dan is hij geneigd alles toe te stemmen, te gelooven, te verdedigen, wat de aanhangers der door hem thans omhelsde leer eischen’.

Kan het eenvoudiger? Kollewijn's merkwaardige bekeringstheorie moet echter het tragische lot ondergaan, dat zij faalt juist ten aanzien van dien persoon, die door zijn bekering deze theorie moest bevestigen. Want Da Costa zelf deelt ons mede in hetzelfde stuk, waarop Kollewijn zich beroept, dat hij door de lezing der Oudtestamentische geschriften weliswaar tot de overtuiging was gekomen, dat er een Drieënig God is: Vader, Zoon en Geest, maar dat hij ‘er nog zeer verre van af (was), te gelooven, of te vermoeden, dat Jezus van Nazareth die ZOON was’. Het schijnt wel moeilijk te zijn Da Costa's eigen getuigenis goed te lezen.

Een geheel andere poging om Da Costa's bekering te verstaan heeft Te Winkel ondernomen. Deze ziet in Bilderdijk de directe aanleiding tot de bekering. Door hem zou Da Costa *uitgenodigd* zijn om Christen te worden, en Da Costa zou daaraan *toegegeven* hebben. Ook deze voorstelling munt uit door haar eenvoud. Te Winkel formuleert zijn mening aldus: In October 1820 had de jeugdige leerling ‘reeds Christen in 't verlangen’, zooals Bilderdijk in 1818 bij zijne promotie zeide, toegegeven aan de uitnoodiging, hem door zijn meester in eene hartelijke en treffende ode gedaan; ‘Wees vrij in daad, gevoel, en toon! Wees braaf en... Christen en mijn zoon: zoo was 't niet vruchtloos, dat ik leefde’. Op die woorden had hij zijne laatste aarzeling overwonnen en zichzelf bekend, dat hij ook den Messias... erkende en aanbad in Jezus den Nazerener, den man van smarte...[3]

Ongetwijfeld een geheel nieuwe voorstelling van zaken met een citaat

1) Dr. R.A. Kollewijn, Bilderdijk - Zijn leven en zijn werken, Amsterdam 1891, deel II, blz. 195.
2) a.w., blz. 196.
3) Dr. J. te Winkel, De Ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde, Haarlem 1925^2, dl VI, blz. 468.

als bewijsplaats. De vindplaats van die dusgenaamde ‘uitnoodiging’ geeft Te Winkel niet op. Hij raakt zelfs de vraag niet aan, (die toch had moeten voorafgaan), of de bedoelde ode vóór of na de bekering gedicht is. Blijkbaar neemt hij het eerste zonder nader onderzoek aan. En daarop bouwt hij zijn conclusies. Wie nu het door Te Winkel gegeven citaat opspoort, bemerkt, dat bedoeld is een ode aan Da Costa, getiteld: ‘De Dichter’, geschreven in 1820, en als motto voerend een Hebreeuwse uitdrukking, die betekent: Zie, Uw heil komt![1)] De allesbeheersende vraag is hier: Schreef Bilderdijk dit gedicht vóór of na October 1820? Men behoeft hierover niet lang in het onzekere te verkeren. Er staat heel wat meer in dan: Wees een Christen! Uit de negende strophe blijkt, dat Bilderdijk's ziel aan Da Costa niet alleen in de kunst tot een gids geweest is:

> ‘Thands leidde ze u langs 't heemlenspoor
> Waar de ongeschapen vlammen zuizen,
> En blies van uit dien Liefdegloed
> Een vonk in 't u doorgolvend bloed,
> Om 't levend WOORD ter eer' te bruizen.’

't Levend WOORD! De gebruikte kapitalen zijn van een bijzondere betekenis. Bilderdijk bedoelt hiermee het Griekse *logos* te vertalen, zoals dat voorkomt in den proloog van het Johannes-evangelie: ‘In den beginne was het Woord, en het Woord was bij God, en het Woord was God’. De apostel spreekt hier over Christus, zoals uit het vervolg ten duidelijkste blijkt: ‘En het Woord is vleesch geworden, en heeft onder ons gewoond (en wij hebben zijn heerlijkheid aanschouwd, een heerlijkheid als des Eeniggeborenen van den Vader) vol van genade en waarheid’ (Joh. 1 : 14). Da Costa heeft het niet anders opgevat blijkens blz. XIV van zijn *Inleiding*. Dat het ook inderdaad Bilderdijk's bedoeling is geweest in den geciteerden versregel op Christus te wijzen, toont ons de elfde strophe van zijn ode, waar hij met Da Costa (‘Wy’) het tijdstip ziet naderen van Christus' wederkomst:

> ‘Da Costa, ja, een woedende eeuw
> Vervull' heel de aard met Helsch geschreeuw,
> Wy zien 't verlossend tijdstip naderen.
> Hy komt, de Vorst dien Isrel wacht,
> Hy, eens voor onze schuld geslacht,
> De hoop en Lofzang onzer vaderen!’

Onze conclusie kan slechts zijn, dat Bilderdijk zijn ode geschreven heeft nà October 1820, dus nadat Da Costa hem zijn bekering had meegedeeld. Bilderdijk is namelijk de eerste geweest van de zeer weinigen, aan wie Da Costa zijn hartsgeheim heeft toevertrouwd. ‘Dat ik niet uitstelde aan Bilderdijk de verandering, die in mijne ziel had plaats gehad, mede te deelen, laat zich denken’, aldus Da Costa in zijn *Inleiding* (blz.XVI).

Te Winkel's voorstelling blijkt onhoudbaar en moet als in strijd met de feitelijke gegevens volstrekt afgewezen worden.

1) De dichtwerken van Bilderdijk, uitgegeven door I. da Costa, Haarlem 1858, dl XI, blz. 248.

Het motto zal ontleend zijn aan Jesaja 62 : 11.

Een algemene opmerking moge ik in dit verband maken over de interpretatie van Da Costa's gedichten uit den tijd tussen bekering en doop, en over Bilderdijk's gedichten aan Da Costa uit diezelfde jaren. Daar Da

Costa zijn bekering geheim wilde houden voor zijn ouders, totdat de Voorzienigheid hem gelegenheid zou geven voor zijn gevoelens uit te komen, vindt men nergens directe aanwijzingen er van in zijn poëzie. Bilderdijk heeft den wens van zijn vriend verstaan en geëerbiedigd. Zijn gedichten aan Da Costa die over diens geheim spreken, doet hij pas in 1823 het licht zien.[1] Maar Da Costa gaf zijn *Poezy* wel uit vóór zijn openlijken overgang naar het Christendom. Daarom moet wie ze verstaan wil, bedenken, dat hij door twee gevoelens beheerst werd. Enerzijds leefde in hem een sterke drang tot getuigen, maar anderzijds kon zijn hart zich niet uitspreken. Dat is de gebrokenheid in Da Costa's poëzie in deze jaren. En zo zien we dan het nieuwe licht dat zijn deel geworden is, bewust door hem omsluierd.

Dit nu is geheel aan de aandacht van Oosterhof ontsnapt. Op de pagina's 19-26 van zijn proefschrift doet hij moeite ons enige van Da Costa's denkbeelden weer te geven uit den tijd, voordat deze in 1822 openlijk met de synagoge brak. Op velerlei wijze tracht hij uit de gedichten van de twee bundels *Poëzy* (1821-1822) aan te tonen, dat het licht eerst langzamerhand in Da Costa's hart is doorgedrongen. We ontdekken echter in de vele interpretaties van deze acht bladzijden meer den predikant dan den philoloog. Wel moeten we toegeven, dat Da Costa's werk, hoe ook van warme vroomheid blijk gevend, nergens den naam van Christus noemt. Maar dat de aangehaalde gedichten moeten voeren tot de veronderstelling, dat het in Da Costa's gemoed nog duister was, mogen we niet aannemen.

Geven wij echter eerst aan Oosterhof het woord. Blz. 24 vlg.: ‘Maar ook uit dit duister zal het licht voortkomen. Da Costa begint nu vertroosting te putten uit de beloften Gods van een Messias, die komen zal, doch kent nog niet den lijdenden Christus, die gekomen is’. En op blz. 26 heet het: ‘....ge hoort uit zijn mond, hoe hij bij alles verlangde naar 't Godslicht, dat hij miste’. En even verder: ‘In anderen zin dan door hem bedoeld werd, is het “Godslicht” hem ten deel geworden....’ Het eind van het betoog is dan, dat het licht waarlijk doorgebroken is, want naar Da Costa's eigen woord vielen hem in October 1820 de schellen van de ogen.

Het grote bezwaar tegen deze opvatting is, dat Oosterhof zijn bewijsplaatsen ontleent aan allerlei gedichten, waarvan niet vaststaat, dat Da Costa ze voor zijn bekering geschreven heeft. Vele er van zijn weliswaar (vooralsnog) niet te dateren, maar dit feit geeft niet het recht aan te nemen, dat Da Costa in het tijdsbestek tussen October 1820 en de uitgave van zijn *Poëzy* geen enkel gedicht zou gemaakt hebben. Het is gemakkelijk aan te tonen, dat zulk een veronderstelling onjuist moet zijn: ‘*Aan mijne Egade*’ is ongetwijfeld van na de bekering, omdat Da Costa pas in 1821 in het huwelijk getreden is: en ‘*Aan Bilderdijk*’ moet December 1820 gedateerd worden, want Bilderdijk dankt in zijn brief van 3 Januari 1821 voor ‘het voortreffelijk vers, met Uwen laatsten ontfangen,’[2] en - wat nog meer zegt - Da Costa spreekt er in zijn *Inleiding* (blz. XVI) aldus over: ‘Het vers aan *Bilderdijk* in mijne Poëzy (Deel I), het zijne aan mij in de Krekelzangen (Deel III, blz. 49) behooren tot dat tijdvak.’ Dit is namelijk de periode, die onmiddellijk na de bekering valt, waarin ‘de hoogste

1) In den derden bundel zijner *Krekelzangen*.
2) Brieven IV, blz. 22. Volgens de voetnoot betreft deze dank het vers ‘Aan Bilderdijk’.

Waarheid, dat eenig wezenlijke zielsbelang, meer en meer het hoofdonderwerp onzer gesprekken, en brieven, en dichterlijke uitboezemingen' werd.

Beide gedichten gebruikt Oosterhof als materiaal om zijn opvatting te steunen, maar - ze zijn niet anders dan het directe bewijs van zijn onjuiste interpretatie. Ook zijn beroep op den inhoud van vele andere gedichten ter staving van zijn mening, dat Da Costa nog niet tot het Christendom bekeerd was, rust niet op stevigen grondslag. De dichter heeft immers tussen 1820 en 1822 niet publiek van zijn nieuw gewonnen overtuiging willen of kunnen spreken. Eigenaardig is, dat Oosterhof dit zeer wel weet. In De Clercq's Dagboek vindt hij namelijk de plaats, waar Da Costa aan De Clercq vraagt, zo deze 'hem mocht overleven en de Voorzienigheid hem geene gelegenheid had gegeven om voor zijne gevoelens uit te komen, deze dan openbaar te maken, doch eerst na den dood zijner ouders'[1].

Wie hiermee niet voortdurend rekening houdt, kan zich bij de interpretatie van Da Costa's gedichten licht vergissen. Wij denken hier aan dien regel, waarin de dichter klaagt, dat hij het Godslicht mist[2]. Moet hieruit geconcludeerd worden, dat hij nog geen Christen was? Dit zou zeker voorbarig zijn, want onder het Godslicht, waarover Da Costa spreekt, hebben we niet anders te verstaan dan de openbaring van het volle licht *aan het eind der tijden*. Hiernaar verlangt de dichter. Eenmaal zal dit licht verschijnen, namelijk 'als 't Englendom langs de aard als boden afgezonden, de graven oopnen, en de dooden wekken zal, en God verkondigen aan 't daverend heelal'. De inhoud van dit gedicht is overigens zo algemeen godsdienstig, dat we niet durven beslissen, of het voor of na de bekering gedicht is. Wel menen we dit te kunnen ten aanzien van dat andere gedicht, waaruit Oosterhof citeert: *Israël*. Onomwonden roept Da Costa het uit: 'Uw Messias gaat verschijnen'; en 'Juich, Israël! en jubelt, volken! uw' Vorst, uw' Redder te gemoet!' Zo kan de dichter alleen als Christen spreken. De laatste strophe bevestigt dit: 'De tijden naadren van Verlichting, de tijden naadren van herstel! Die van de blijde Godsrijkstichting, die van de nederlaag der hel!'[3]

Van dit apocalyptisch licht zingt hij eveneens aan het slot van zijn '*Fragment*': '....we omvleugelen ons het hoofd voor 't verblindend licht der toekomst, die 't verrukte hart gelooft!' Het spreekt van 'den eindpaal van de tijden' en eindigt in geestvervoering: 'Als de Heere God IN ALLEN, EN IN ALLEN ALLES IS, zal het licht zijn, eeuwig licht zijn, LICHT uit licht en duisternis!'[4] Wie dit goed leest, en in het bijzonder verstaat wat het zeggen wil, dat de dichter besluit met een toespeling - kapitaal gedrukt - op een Nieuwtestamentisch woord, zal zeker niet tot de slotsom komen, dat Da Costa hier gedoeld heeft op het ontbreken van licht, dat hem later bij zijn bekering tot het Christendom zou geschonken worden.

Oosterhof betrekt nog verschillende andere gedichten in zijn betoog. De toetsing van zijn interpretaties zou nog een uitgebreid onderzoek vereisen, in de eerste plaats naar de datering van Da Costa's jeugdpoëzie.

1) a.w., blz. 28 no. 3.
2) Da Costa's Kompleete Dichtwerken uitgegeven door J.P. Hasebroek, 's-Gravenhage 1876^3, blz. 274.
3) a.w., blz. 305; niet door Oosterhof aangehaald.
4) a.w., blz. 295; het kapitaal gedrukte geeft Oosterhof blz. 23 met kleine letters.

Hetgeen we hieromtrent in het voorafgaande konden vaststellen, is echter reeds een voldoend bewijs, dat Oosterhof's mening niet voetstoots te aanvaarden is.

De opvattingen van Te Winkel en Oosterhof zullen wel teruggaan op de lezing, die Hasebroek geeft in zijn 'Overzicht van het leven en de werken des dichters', te vinden in zijn reeds genoemde heruitgave van Da Costa's dichtwerken. Ook deze maakt zich te gemakkelijk van het vraagstuk af. Hij komt er rond voor uit, dat hij er geen moeite mee heeft. In antwoord op de door hem gestelde vraag, welk godsdienstig standpunt de dichter Da Costa innam, zegt hij: 'Een enkele blik[!] in zijn dichtbundels geslagen, gaf terstond[!] het antwoord op die vraag. De zanger voelde zich voor alle dingen Israëliet', maar met een onbedwingbaar verlangen naar iets hoogers en beters, dat hij nog niet kent: ... bij de lezing van Da Costa's poëzy past men onwillekeurig[!] telkens op hem den schoonen regel van Bilderdijk toe: 'De aan God getrouwe Jood is Christen in 't verlangen.' Deze in haar algemeenheid onjuiste voorstelling is dezelfde als die we nader uitgewerkt bij Oosterhof hebben aangetroffen.

Te Winkel's mening: de 'uitnoodiging' van Bilderdijk als directe aanleiding tot de bekering, is eveneens reeds bij Hasebroek aanwezig. We lezen haar in de volgende uitspraak: '....slechts één enkele lichtstraal was noodig....: die lichtstraal was het woord, waarmede Bilderdijk besloot: Word Christen, en, mijn zoon! ik heb geen wenschen meer.'[1] Toch is er enig verschil. Hasebroek heeft de plaats uit Bilderdijk zeer onzuiver weergegeven, waardoor zijn opvatting een schijn van recht heeft gekregen. Te Winkel citeert *wel* correct[2], maar een beter begrip van de betekenis toont hij niet. Deze is: ge hebt mij gezegd, dat ge Christen zijt geworden, betoon u zelf in uw leven nu ook waarlijk een Christen. Er is dus geen sprake van 'Christen *worden*'. Dat Te Winkel het citaat hersteld en desniettemin Hasebroek's opvatting overgenomen heeft, is verwonderlijk. Te meer omdat Hasebroek in den zevenden druk juist de geïncrimineerde passages niet meer opneemt, al is het nog steeds de 'enkele blik', die hem Da Costa's godsdienstig standpunt deed kennen, en al is nog steeds onder de schets blijven staan: 1863, gelijk in den derden druk, alsof er sindsdien niets veranderd zou zijn. Hebben Oosterhof en Te Winkel de onderscheiden drukken niet geraadpleegd?[3]

Een latere bevestiging van de juistheid onzer interpretatie vinden we bij Da Costa zelf. In 1847 verscheen een tweede druk van zijn bundel *Poëzy* met een Voorbericht van zijn hand, dat ons duidelijker inlicht. Toen kon hij zich zonder terughouding uitspreken! Hij geeft hier onder meer een motivering van het feit, dat deze oude gedichten herdrukt worden en zegt, dat poëzie 'na meer dan het vierde eener eeuw[4] opnieuw onder de aandacht gebracht.... tot den dichter zelven in eene gewijzigde betrekking'

1) a.w., blz. 927.
2) Zie voren blz. 134.
3) Te Winkel a.w. blz. 466 n. vermeldt wel, dat de zevende druk in 1891 verschenen is. Deze is zonder jaartal uitgegeven.
4) Hasebroek a.w. blz. 930 is abuis, als hij spreekt van Da Costa's 'stilzwijgen van vijf en twintig jaren'. Vermoedelijk verwart hij Da Costa's mededeling over het tijdsbestek, gelegen tussen de eerste en de tweede uitgave van zijn bundel *Poëzy*, met den titel van het gedicht *Vijf en twintig jaren* en de bekende beginregels hiervan: 'Kan het zijn dat de lier, die *sints lang* niet meer ruischte....'.

moet komen. Al zal hij om keus of kleur van menige uiting thans moeten glimlachen, toch ‘herkent hij telkens en nog steeds de oogenblikken, waarin de zelfbewustheid van dichter te zijn in zijn gemoed opwaakte.... Meer dan belangrijk, neen, dierbaar wordt hem die herkenning, voor zoo ver zij zich tevens aansluit aan de gedachtenis van *toestanden, die voor zijn inen uitwendig leven beslissend zijn geweest*’[1]. Zijn poëzie is ‘geen bloot spel geweest met taal en denkbeelden, maar veeleer *de uitdrukking van.... inwendige bewegingen en behoeften op Godsdienstig gebied*.’ Da Costa voelt daarom den plicht op zich rusten van ‘een *stellig protest* tegen iedere andere uiting, welke daaraan zou kunnen gegeven worden dan overeenkomstig met mijn later uitgesproken belijdenis omtrent de hoogste en dierbaarste waarheden’[2]. Opnieuw dus een richtlijn om Da Costa's jeugdpoëzie te verstaan, zoals hij ze zelf gevoeld en bedoeld heeft. Het licht was er wel, maar Da Costa kon het niet laten schijnen.

Geen geheim had hij echter te bewaren in zijn brieven aan Bilderdijk. Niet slag op slag getuigt hij er van. Dat kon ook niet. Op 8 April 1822 meldt hij aan Bilderdijk, dat hij niet in staat is alles te schrijven, wat zijn hart gevoelt. Nadat hij zijn voornemen te kennen gegeven heeft Bilderdijk in den loop der volgende week een bezoek te brengen, vervolgt hij: ‘En dan hope ik over menige zaak myn hart uit te storten op een geheel andere wyze, dan dit doode papier dragen kan’. Niettemin heeft hij in andere brieven van dat jaar aan zijn dierbaarsten vriend enkele malen getuigenis mogen afleggen van zijn rijke geluk. Wij hebben daarvan reeds iets gezien. Laat mij ten slotte als een nieuw bewijs nog iets mogen aanhalen uit een langen brief van 17 July 1822: ‘Het was bestemd, dat ik geen heil buiten het Christendom zoude smaken: en thands druk ik, Christen, eene beminnende Christenvrouw aan myn hart die het in God onverdeeld bezit, en aan wie my ieder dag naauwer verknocht: maar die my door hare volmaakte overeenstemming met myne heiligste gevoelens, dierbarer en heiliger geworden is dan ooit.’

Die diepe vreugd is niet altijd bemerkt of gepeild. Maar zij dient als een wezenlijk element betrokken te worden in elk onderzoek, dat zich bezighoudt met Da Costa's overgang naar het Christendom.

Amsterdam.

W.J.H. CARON.

1) Deze en de volgende twee cursiveringen zijn van mij, C.

2) De heer H.A. Höweler te Amsterdam vestigt mijn aandacht op een brief van Da Costa aan Jeronimo de Vries d.d. 7 September 1822, door hem aangetroffen in de onlangs ontzegelde verzameling van Jeronimo de Vries in de Koninklijke Bibliotheek. Het is een belangrijk (immers vroeg) getuigenis van Da Costa betreffende de betekenis zijner gedichten. Ik ontleen er de volgende passages aan en veroorloof mij enkele cursiveringen: ‘Het is myn voornemen.... om eerlang door de plechtigheid van den H. Doop te worden ingelyfd in de Kerk van Christus, waarvan ik *zedert lang* reeds met het hart ledemaat ben. Plichten van een zeer tederen aart hebben tot nog toe de bekendmaking van dit myn geloof verhinderd. Doch thands zyn door Gods Voorzienigheid alle hinderpalen weggeruimd.... Vroeger was het [sc. de mededeling van de bekering] my niet mogelyk, dewyl ik stellig had voorgenomen myne denkwyze niet te openbaren dan (om het in al de kracht van het woord te zeggen) op een hooger bevel. Thands moge het dienen ook *tot beter verstand van myne Poëzy, die geheel op Christelyke gevoelens gebouwd is*. Ook myn Israël vloeide uit een reeds door het Christendom verlicht hart. En de genen die in dat vers iets hoogers zagen, dan het geen er de Wereld in vond, hadden het recht.’

Robert Lawet als Protestants dichter.

Nu ik me sinds enkele maanden weer regelmatig bezighoud met de literatuur der rederijkers, treft mij soms - ofschoon ik daaraan maar weinig aandacht mag besteden - de inhoud van het onderzochte spel of refrein. Zo verging het me ook bij de behandeling van Lawet's spelen *Van de Verlooren Zoone*. Ik had nooit beter geweten, of Robert Lawet was goed katholiek. Op het ogenblik, dat ik dit schrijf, vraag ik me af, wie dat eigenlijk het eerst heeft beweerd. In mijn *Rederijkers* laat ook ik Lawet nog trouw zijn aan de moederkerk. Ik steunde op de studiën van Scharpé en Galama[1]; ik zie nu pas, dat zij de dichter in het geheel niet hebben begrepen.

Althans, de *spelen van de verlooren zoone* (eigenlijk één spel in twee stukken gedeeld) blijken een zuivere weergave te bevatten van de reformatorische geloofsleer en -sfeer. Om dit aan te tonen heb ik geen uitvoerig betoog nodig. We kunnen ons bepalen tot het slot van het tweede spel, het fabula docet van de vertoonde parabel. Na de Pausa, bij vs. 563 begint namelijk de theologische interpretatie van de gelijkenis. *Den troosteloozen Zondare* (dat is de toeschouwer, dat zijn wij) hoort uit de mond van *Warachtich Bewys, Scriftuerlick Troost* en *sGeests Inspiratie* de betekenis van het geziene voor zijn eigen zieleheil, zijn eigen (Heidelbergse!) 'vertroosting'. Daarbij gaat het natuurlijk om de ommekeer, de bekering van de verloren zoon en zijn terugkeer tot de Vader. Het initiatief gaat uit van de Vader. Geloof, Hoop en Liefde krijgen opdracht zich naar de zoon te begeven. De ontmoeting vindt plaats, nadat de zoon op het dieptepunt van zijn leven - als hongerige zwijnenhoeder - kennis heeft gemaakt met de tien geboden. De eerste voorwaarde immers voor 'smensen rechtvaardiging is volgens de Heidelbergse Catechismus (vr. 2) kennis van onze ellende en die ellende is blijkens het antwoord op vr. 3 te kennen uit de wet Gods. Zo verklaart ook *Scriftuerlick Troost*. (zie vs. 615 e.v.). Maar als dan die kennis van de eigen ellende, d.i. van de volstrekte troosteloosheid, van de doemwaardigheid, tot wanhoop zou kunnen leiden, zijn het Gods boden Geloof, Hoop en Liefde, die tot een appèl op 'sVaders barmhartigheid bewegen. Bij deze drie figuren mengt zich echter ook de *Goede Wil* en we zouden in de verzoeking kunnen komen daarin een demonstratie te zien van de eigen, de menselijke, verdienstelijke activiteit, ware het niet, dat *Warachtich Bewys* in zijn commentaar bij deze scène *Phil.* 2, 13 citeert: 'want het is God, die in u werkt, beide het willen en het werken naar Zijn welbehagen' (vs. 651 e.v.).

Wanneer de uitleggers vervolgens in den brede hebben uiteengezet, dat 'sVaders barmhartigheid, gebaseerd op Christus' algenoegzaam verlossingswerk, in onverdiende vergiffenis van alle zonden de zoon voorkwàm, vraagt de *Troosteloozen Zondare* naar de betekenis van het kleed, dat 'sVaders dienaren de verloren zoon aantrokken en van de ring, die ze hem aan de vinger staken. *Warachtich Bewys* antwoordt, dat die knechten de 'dienaers des woordts' zijn, 'Gods predicanten' en de kleren 'haer predicatie/Dat hy

1) L. Scharpé *R. Lawet: Gheestelick Meyspel van tReyne Maecxsele ghezeyt de ziele* (Leuvense Tekstuitgaven 2, Leuven-Amsterdam 1906), E.G.A. Galama *Twee zestiende-eeuwse spelen van de verlooren zoone door Robert Lawet* (Utrecht-Nijmegen 1941).

vastelicken gheloouen zoude in God vul gratie' (de predikant moet immers naar Reformatorische opvatting de genadewil van God verkondigen!). En de ring, zegt *Scriftuerlick Troost*, dient om het geloof te versieren met de werken der liefde'.

Ziedaar de drie stukken, die volgens de Heidelberger nodig zijn om zalig te leven en te sterven: kennis der ellende - verlossing - dankbaarheid. Want die goede werken zijn de werken der dankbaarheid, de werken van de door het geloof gerechtvaardigde. Het zijn geen verdienstelijke bona opera in Rooms-katholieke zin! Dat wil Lawet vooral goed doen uitkomen. Daarom is de *Troosteloosen Zondare* zo hardleers, want dan kan hij het nog een keer zeggen. De *Troosteloosen* kan maar niet loskomen van het Roomse denken. In vs. 897 e.v. zou men zeggen, dat hij het heeft begrepen:

> Want ick begrype te vullen, zondere slakatie,
> Mynen warachtighen troost/te zyne uut gratie,
> Niet uut verdiensten/of mynder wercken ontsoncken//vry,[1)]
> Maer alleene uut liefden/duer Christo ghesconcken//my,
> Waer vooren/hem lof en danck/eeuwich ontruerelick
> Van my moet zyn ghebuerelick.

Maar jawel, als hij de heren dan weer hoort uitweiden over goede werken, herinnert hij aan het 'wullen gaen/waken/ende oock vasten'. *Warachtich Bewijs* heeft er nog niet zo dadelijk erg in, dat de *Troosteloosen* daarbij denkt aan de verdienstelijke werken, maar als hij dan - nota bene na zoveel reformatorisch onderricht - nog vraagt:

> Als dit alle ghedaen es (t.w. de opgesomde deugdbeoefening)....
> Heeft men Gods rycke verdiendt? (vs. 1162-3),

roept *Scriftuerlick Troost* verschrikt uit:

> In trauwen, niendt!
> Maer zoo Paulus zeght/ghy zyt principalich
> Duert gheloove/uut ghenaden gheworden zalich.
> Ja, zoo dezelve oock zeght/Christus eerwerdich
> Die heeft u om niet/voor hem ghemaeckt rechtverdich.
> Nu rechtverdich ghemaeckt zynde/naer Scrifs vermaen,
> Zoo moet ghy Gods gheboden wesen onderdaen,
> Uut goeder liefden/die anders wanen, zy doolen.
> Want als wy alle ghedaen hebben datter es bevolen
> Zoo moeten wy bekennen/met een warachtich berechten,
> Dat wy tsamen niet en zyn/dan onnutte knechten.
> Want wy maer ghedaen hebben/naer Christus verclaren,
> Dat wy schuldich waren (vs. 1163-'74).

Dan eerst is de inmiddels *Welghetroosten Mensche*, waar hij zijn moet: al onze daden behoren werken der dankbaarheid te zijn voor het ons in Christus uit loutere genade geschonken heil. Amen, zegt *sGeests Inspiratie*: 'Dats den keest der Scriftuere!' En dan kent de *Welghetroosten* eindelijk de drie stukken van de Heidelberger:

> Soo verstaen ick in desen....
> Dat my kennesse der zonden/ten eersten es nootzakelick....
> Daer naer een warachtich berau/ en clare belydinghe....
> Waer uut dat rysen moeten/de wercken der caritaten (vs. 1197, 1202, 1206).

1) Heeft Galama misschien abusievelijk ontsoncken gelezen voor ont*f*oncken?

Hij bedient zich nu verder uitsluitend van de Reformatorische geloofstaal.

Lawet was daar goed in thuis. Hij moet daar zelf diep in geleefd hebben, anders zou hij niet zo 'bevindelijk' hebben kunnen spreken. Ik wijs er alleen op, hoe vaak de aangehaalde bijbelteksten, inz. uit de Psalmen en de brieven van Paulus, wel verre van uitsluitend tot bewijsplaats te strekken van de voorgestelde leer, vóór alles een paradigmatische betekenis hebben, d.w.z. uitdrukking geven aan eigen geloofservaren.

In het licht van het gewonnen inzicht in Lawet's religieuze overtuiging, wordt nu ook de felle uitlating in zijn spel van het *Taruwegraen* begrijpelijk:

> Want serteyn, men vonde nu nauwe eene van thienen
> Of men zietse als crocke zaet den vyandt dienen.
> De scherpste ingienen ter werelt voor alle dinghen
> An het tarwegraen, Gods Kercke, meest quaets vulbringhen.
> Het blyckt ant ghehinghen, en dat ten waren begoome,
> An papen en monicken, myts den boosen paus van Roome,
> Die haer lastich vervolghen als gherechte antechristen,
> Met water, vier, zwerdt, ende des oorlochs twisten,
> Diemen met arghelisten daghelicxs up haer ziet welven
> Bin swerels bedelven.

Het *Taruwegraen* en het spel van de *Verlooren Zoone* zijn beide in Brugge vervaardigd. Het zijn tevens de enige, waarin Lawet zijn Reformatorische overtuiging openlijk belijdt. Volkomen begrijpelijk, als men zich even realiseert, dat de 'geuzen' het in die tijd in Brugge voor het zeggen hadden[1].

Over de Roeselaarse spelen - op één na nog onuitgegeven - kan ik trouwens moeilijk een definitief oordeel uitspreken. Maar het zou me niet verwonderen, indien bij nader onderzoek mocht blijken, dat ze alle een reformatorische geest ademden. Niet openlijk wellicht, maar bedekt. Zijn verloren Apostelspelen kunnen heel goed, zoals de door de Vooys onderzochte[2], verkapte aanvallen zijn geweest op de R.K. Kerk. En mogelijk geldt dat ook voor het Oudtestamentische *Spel van de vroome vrauwe Judich ende van Holifernes*, dat onlangs is teruggevonden[3]. Maar het is natuurlijk ook mogelijk, dat hij zich pas later heeft bekeerd.

Een voortgezet onderzoek wordt nu bepaald aantrekkelijk. In elk geval is reeds thans uit het reformatorisch karakter van Lawet's Brugse spelen gebleken, dat het Protestantisme in Vlaanderen sinds de eerste krachtige doorbraak op het Gentse landjuweel van 1539, tot aan het einde van de 16e eeuw zijn rhetoricaal-litteraire neerslag heeft gevonden[4].

J.J. MAK.

1) H.Q. Janssen *De kerkhervorming in Vlaanderen* I (Arnhem 1868) blz. 109 e.v., waar ook verwezen wordt naar de tweedelige monografie van dezelfde schrijver over *De kerkhervorming te Brugge*; vg. nog A. Duclos *Bruges* (Bruges 1910) blz. 70-71. Lawet is vermoedelijk eind 1578 of begin 1579 naar Brugge uitgeweken; in Maart van laatstgenoemd jaar kregen immers de malcontenten te Roeselare de macht in handen (Janssen *a.w.* blz. 364).
2) *Apostelspelen in de rederijkerstijd* in Meded. Kon. Acad. v. Wet. Afd. Lett. dl. 65, serie A, No. 5.
3) vg. A. van Elslander en L. de Scheerder *Een teruggevonden spel van den Roeselaarsen rederijker R. Lawet* in Album-Baur I, blz. 242 e.v.
4) Voor Reformatorisch-litterair leven in diezelfde tijd te Brussel vg. men A.v. Elslander *Een hervormingsgezind refreinfeest te Brussel in de 16e eeuw (1580 of '81)* in De Gulden Passer 22 (1944) blz. 62 e.v.

Herinneringen aan H.J. Polak.

Het artikel over H.J. Polak, dat in de jaargang 1949 van dit tijdschrift werd opgenomen (p. 299-304), bezorgde de auteur ervan o.a. een uitvoerig schrijven van Dr. J. van IJzeren uit 's-Gravenhage. Dr. van IJzeren is een van de zeer weinigen onder de levenden, die de merkwaardige figuur van Polak meer van nabij hebben gekend. Van 1892 tot 1894 heeft hij Polak's lessen gevolgd aan het Gymnasium Erasmianum. Door toevallige omstandigheden kwam hij in 1899 weer met Polak in aanraking; ook door de opdracht van zijn, Leidse, dissertatie ontstond een nadere relatie.

Het kwam ons voor, dat de gegevens van Dr. van IJzeren een uiterst waardevolle bijdrage vormden tot de nadere kennis van deze ‘waarlijk exceptioneel verdienstelijke essayist’, zoals Dr. Joh. Tielrooy Polak in een recent artikel in De nieuwe Stem (Maart 1950, p. 143) noemt. Er is een dualiteit in het leven en werk van Polak die om nadere verklaring vraagt, de dualiteit, die zich naar buiten uitspreekt in het feit, dat hij te Rotterdam overging van het docentschap Nederlands naar dat der klassieken, alsook in zijn publicaties, die aanvankelijk beide terreinen bestreken, maar na zijn benoeming tot hoogleraar in het Grieks te Groningen in 1894 die op het terrein van het Nederlands en andere moderne talen practisch verwaarloosden. Deze dualiteit blijkt haar verklaring te vinden in verschillende factoren, die naar ons inzien in de uiteenzetting van Dr. van IJzeren belangwekkend gewaardeerd werden.

Vandaar dat wij de auteur van de brief, die zo vriendelijk was ons mondeling nadere toelichtingen te verstrekken, verlof vroegen het essentiële van zijn gegevens om te werken in de vorm van een artikel. Zij zullen bijdragen tot beter begrip van deze zozeer ten onrechte vergeten figuur.

Als jongen van zeventien kwam Polak in 1861, na het Tiels gymnasium te hebben gevolgd, aan de Leidse universiteit. Het lag voor de hand, dat hij letteren ging studeren; theologie was voor hem, de Israëliet, natuurlijk uitgesloten, en de rechten boden geen maatschappelijke vooruitzichten. De studie was nog niet in onderdelen gesplitst: een litterator moest zowel de colleges in Grieks en Latijn als die in Nederlands en Geschiedenis volgen. Daardoor kreeg Polak een ruime bevoegdheid, waarbij Aardrijkskunde als extra gave, zonder voorbereiding, geschonken werd. De Leidse faculteit van die dagen was goed bezet: wel was het Latijn slechts matig verzorgd, maar Grieks en Romeinse antiquiteiten gaf Cobet, Matthijs de Vries Nederlands, en, sedert 1860, Fruin Nederlandse Geschiedenis. Dozy, die Algemene Geschiedenis doceerde, kon, hoewel minder vermaard, als docent meetellen. Voor Nederlandse Letterkunde kende men nog geen professoraat; dit is eerst ingesteld na de wet van 1876, toen Jonckbloet hiermee belast werd.

De tragedie van Polak nu ligt besloten in de verkeerde keus, die hij uit bovengenoemde docenten deed; had hij in De Vries en Fruin zijn voornaamste leermeesters gevonden, hij zou de man geworden zijn waartoe aanleg en gaven hem voorbestemden: Neerlandicus bij uitstek. Hij sloot zich echter - en hoezeer begrijpelijk! - aan bij de brillante, geniale Cobet, onder wiens bekoring hij de studie der klassieken als zijn eigenlijke levenstaak ging zien. Verblind door deze bekoring, zag hij echter niet, dat Cobet bij al zijn genialiteit en exorbitante kennis van Grieks en Latijn, in zijn wetenschappelijke opvattingen een achttiende-eeuwer was, een volgeling

van de grote Engelse philologen Bentley, Dawes en Porson, in zekere zin ook van zijn Nederlandse voorgangers te Leiden Valckenaer en Ruhnkenius. Tekstcritiek, emendatie van wat niet onmiddellijk verstaanbaar was, normalizering van de taal naar de vaak zeer verwarde en soms onbetrouwbare voorschriften der oude Griekse grammatici was zijn doel; aan inhoud en historisch verband werd weinig aandacht besteed. De weldra door Kern te Leiden geïnaugureerde moderne taalwetenschap, waarmee ook De Vries behoorlijk bekend was, werd over de hekel gehaald, terwijl archeologische onderzoekingen niet de minste waardering vonden. Begrip voor taalontwikkeling ontbrak Cobet te enen male; het moderne Grieks beschouwde hij als een afschuwelijke verbastering van de oude taal. Zonder er zich van bewust te zijn, sloot Cobet zich aan bij de zeer sterke neiging tot taalkundig conservatisme van zijn nieuw-Griekse tijdgenoten. Ook Contos, over wie in ons eerste artikel gesproken werd, kon in dit opzicht Polak niets nieuws leren; juist zijn hartstochtelijke bewondering voor het oude Grieks had hem naar Leiden gebracht om zijn kennis bij Cobet te vergroten; wanneer hij daar Grieks sprak, bediende hij zich, evenals Cobet, niet van zijn werkelijke moedertaal, maar van de taal van Pericles en Demosthenes.

Aan deze Cobetiaanse school nu heeft Polak zich zonder verzet overgegeven, zoals o.a. nog uit zijn inaugurele rede van 1894 blijkt. Van Cobet ook heeft hij in zich opgenomen de opvatting, dat er slechts één ware philologie bestond, de klassieke (vgl. Cobet's opmerking aan het adres van een van zijn knappe studenten (Cosijn): ‘Hoe kan jij nu in het Angelsaksisch gaan!’). Wanneer Cobet een man als De Vries bewonderde, was dit minder om zijn moderne taalkundige opvattingen, maar veeleer om het feit, dat De Vries het Latijn zó volkomen beheerste, dat hij, in 1875, twee uren lang als rector-magnificus zijn dies-oratie in deze taal kon uitspreken zonder gebruik te maken van schriftelijke aantekeningen.

Zo is Polak in een richting gedreven, waaruit hij zich niet heeft kunnen vrijmaken. Weliswaar hield hij zich ook bezig met geheel andere zaken dan de lectuur van Griekse en Latijnse teksten - wij noemden uit zijn jónge jaren reeds zijn voortreffelijke essay over Klaasje Zevenster en Busken Huet's opstel over deze roman -, maar dat was naar zijn gevoel, als puntje bij paaltje kwam, toch maar bijwerk, waarmee hij niet het ‘eigenlijk’ superieure wetenschappelijke niveau bereikte dat de studie der klassieken bood. Zijn ideaal meende hij dan ook bereikt te hebben, toen hij op vijftigjarige leeftijd eindelijk te Groningen het vurig begeerde professoraat had verkregen en geheel in de geest van Cobet trachtte te werken. Een mislukkig echter was het gevolg. Van een vruchtbaar professoraat - als waarover Naber schrijft in zijn Levensbericht van Polak (zie ons artikel De Nieuwe Taalgids, 1949, p. 303) - kan men niet spreken: de weinige Groningse studenten wilden iets anders dan grammaticale tekstverklaring en tekstcritiek, en zij vonden dat andere bij Polak's collega's Boissevain, Heymans en Speyer. Ook de navolging zelf van Cobet leidde tot mislukking. Polak kende weliswaar het Grieks tot in uithoeken, maar hij beschikte niet over het scherpzinnige, zij het subjectieve divinatie-vermogen van zijn leermeester. Hij sprak en schreef behoorlijk Latijn, maar hij schiep geen eigen stijl, zoals Cobet zich die vormde (en andere Cobetiani als Van Leeuwen en Hartman).

Tenslotte heeft het professoraat van Polak slechts één dissertatie op-

geleverd, namelijk die van Dr. M.A. Scheepers, die evenwel sterk gesteund werd door Boissevain.

De dualiteit in Polak wordt aardig belicht door het volgende voorval. Op college las hij Hesiodus, geheel volgens de traditionele methode. Toen intussen een student van andere richting - waarschijnlijk een Neerlandicus - zich bij het auditorium voegde, veranderde Polak van taktiek: hij gaf een litteraire interpretatie, die zeer gewaardeerd werd. Nauwelijks echter had de hospitant het college verlaten, of Polak verliet ook het moderne pad.

Zijn Cobetiaanse opvatting van wetenschap dreef Polak op wegen, waar het bloed dat niet gaan kon, slechts moeizaam kroop, maar waarop Polak tenslotte doodliep. Met als gevolg dat, in litterair opzicht, dualistische en gebrokene waar men aanvankelijk niet goed weg mee weet en dat ongetwijfeld de breuk in zijn psychisch leven moet hebben versterkt.

Dit psychisch leven verliep namelijk door diverse omstandigheden toch al niet bepaald in harmonische banen. Polak's uiterlijke verschijning heeft ongetwijfeld aanzienlijk bijgedragen tot het gevoel van maatschappelijke miskenning, waaraan hij leed. Klein en bepaald onaantrekkelijk, zwak van gezicht, steeds bang bespot te worden, was hij inderdaad voortdurend het voorwerp van heimelijke bespotting voor zijn leerlingen, van openlijke hoon soms door Rotterdamse straatjongens. Hij was daardoor in hoge mate wantrouwend. Tenauwernood durfde hij de trappen van het Gymnasium Erasmianum beklimmen, vrezend de scharen der leerlingen. Daarom begon hij gewoonlijk zijn lessen wat laat, maar liet ze ook te lang voortduren. Moeizaam slechts wist hij de orde te handhaven en stellig ook door ongewenste middelen, als vrees voor onrechtvaardigheid bij becijfering. Na zijn benoeming tot hoogleraar, toen de gymnasiasten wisten niet meer van hem afhankelijk te zijn, was het dan ook met de orde gedaan.

Ook tegenover zijn collega's was hij wantrouwend, zelfs ten aanzien van een stille figuur als de dichter J.H. Leopold, die in 1891 te Rotterdam in functie trad. Polak voelde zich - volkomen terecht - de meerdere van allen, maar immer was hij bevreesd van de troon gestoten te zullen worden, een gevoel, dat versterkt werd, toen hij in 1884 gepasseerd werd als opvolger van Cobet. Algemeen werd Polak beschouwd als de aangewezen opvolger van zijn leermeester, die ongewijfeld tot het postvatten van deze mening aanleiding had gegeven; nog juist bijtijds had Polak een zeer geleerde, vrijwel onleesbare, in het Latijn geschreven publicatie doen verschijnen. In plaats echter van hem te steunen, werkte Cobet tegen, en bevorderde hij de benoeming van Van Leeuwen. Polak's afkomst en gestalte hebben hierbij een aanzienlijke rol gespeeld. Het strekt Polak tot eer, dat hij Cobet is blijven respecteren, maar jaren heeft het geduurd, voor hij zich over de teleurstelling heeft leren heenzetten. Zelfs in de klas liet hij zich wel eens een woord ontvallen dat van antipathie getuigde tegen Van Leeuwen (die hij eerst heeft leren waarderen, toen hij hem, als Gronings professor, zijn collega kon noemen).

Zijn leerlingen te Rotterdam mochten hem vrezen en niet geheel vertrouwen, zij mochten zelfs zeer wel begrijpen, dat hij ver uitstak boven zijn collega's, de belangstellenden onder hen betreurden het, niet anders van hem te vernemen dan de

streng zakelijke en grammaticale interpretatie van Homerus, Sophocles e tutti quanti:
‘Die Polak - aldus één hunner -

heeft met zijn grammatica mijn gehele gymnasiale opleiding bedorven'! Maar intussen was de basis aan Griekse kennis bij Polak's leerlingen heel wat breder dan bij die van hun jaargenoten van andere scholen.

Slechts hoogst zelden kwamen de gymnasiasten met Polak in nader contact; ook voor ouders hield hij zich zoveel mogelijk gesloten. Meermalen stond hij zelfs in vijandige houding tegenover zijn klassen; bij de uitslag van het eindexamen bijv. in 1894 bleef hij achter de tafel staan zonder zijn leerlingen geluk te wensen. Ook later, toen mijn informant in meer persoonlijke verhouding tot hem was getreden en er een vrij geregelde correspondentie was ontstaan, bleef Polak de gesloten natuur die hij nu eenmaal was. 'Ik geloof, dat slechts twee mensen hem hebben gekend, zijn vrouw en zijn dochter, de latere feministe Anna Polak.'

Zoals reeds vermeld, kwam Polak aanvankelijk, in 1869, te Rotterdam als leraar in het Nederlands. Het is niet meer te achterhalen hoe hij toen in de hoogste klassen de Nederlandse letterkunde heeft behandeld, die hij zó goed kende en waarvan hij zóver afdwaalde. Hoe zou het gelopen zijn - vraagt men zich af - als hij niet te kwader ure, maar ongetwijfeld met zijn volle instemming, het onderwijs in de oude talen op zich genomen had! Hoe zou het gelopen zijn, indien Polak in 1884, zichzelf kennende en gekend wordende, door de Leidse faculteit, niet in bespreking was gekomen bij de vacature-Cobet, maar was beschouwd als de aangewezen opvolger van Jonckbloet. Polak, instede van de benoemde Jan ten Brink, had de wetenschap der Nederlandse letterkunde te Leiden de opvlucht kunnen geven waarvan daar eerst later sprake was. De vraag kan natuurlijk gesteld, hoe hij gestaan zou hebben tegenover de in die jaren moderne letterkunde der Tachtigers. Nog in 1899, toen Dr. Van IJzeren zijn eerste bijdrage in het Museum publiceerde - een negatieve critiek op Boutens' philologische dissertatie - schreef Polak hem: 'Er is pas een bundel gedichten van hem verschenen, maar het zal lang duren eer ik er in kijk.' Een negatief oordeel, dat in veel opzichten overeenkomt met dat van Polak's tijd- en lotgenoot Busken Huet.

Het lijdt intussen naar ons oordeel geen twijfel, dat Polak, beter dan welke tijdgenoot - Huet inbegrepen -, in staat geweest zou zijn op hoog niveau de Nederlandse letterkunde te behandelen tot aan de beweging van 1880 toe. Daarvoor staan borg zijn Studiën, de Nagelaten Studiën, en de hoogst belangrijke ongebundelde Gids-artikelen, waarvan in ons eerste artikel sprake was.

GERARD KNUVELDER.

Alze.

Mnl. *alse* wordt, naar ik meen, soms met scherpe spirant uitgesproken. Het in dialecten verbogen *als* luidt *azze* (azze me klaar benne....). Het Mnl. Wb. geeft geen plaatsen met *alse* in rijm, wat begrijpelijk is. Maar we hebben noch dialect, noch rijm nodig om te veronderstellen, dat *alse*, verzwakte vorm van *also, alzo* een *z* heeft.

Het Mnl. Wb. geeft één voorbeeld van de spelling *alze* (I, 365): In wilker zoene ons.... onse lieve neve.... wel ende al voldaen heeft alze van doden, van gewonden ende van alre broke (v.d. Wall, Handvesten enz. van Dordrecht, I 222).

K. KOOIMAN.

Proza van de dichter J.C. Bloem[1].

Het is een voortreffelijk denkbeeld geweest, de verspreide beschouwingen van de dichter J.C. Bloem te verzamelen en uit te geven. Het resultaat is een boek van veelsoortig belang. Laat ik op de voorgrond stellen dat dit belang niet gelegen is in de aanwezigheid van volmaakte werkstukken: Bloem's beschouwingen hebben wel niet de brokkeligheid van de 'aantekeningen' van de latere van Deyssel - daarvoor zijn ze stuk voor stuk met te veel gratie afgerond -, maar nergens ambiëren ze de voldragenheid van het langere essay zoals dat door zijn tijdgenoten Gossaert en van Eyck werd beoefend, om nog te zwijgen van de analytische durf en de lange adem van bv. *Albert Verwey en de Idee*[2]. 'Kunstkritiek, ook de beste, blijft altijd: om het essentieele heenpraten' *(Beschouwingen*, p. 118). Wie zo oordeelt, zal zich bij de beoefening der kunstkritiek een bescheiden taak stellen en in zijn relativisme genoegen nemen met een voorlopige benadering. Wat dit betreft, is er een enorm verschil tussen de dichter en de prozaschrijver Bloem: de dichter is absolutist en streeft naar het vlekkeloos definitieve, de aggregaatstoestand van zijn proza is de voorlopigheid, waarin veranderd en waaraan toegevoegd kan worden[3]. Merkwaardig is nu dat de lezer van de *Beschouwingen* bijna voortdurend een niveau voelt dat de dichter van *Enkele Strophen* niet onwaardig is. Hier werkt een paradox verwant met de soort welke de essayïst Bloem met een zekere voorliefde zichtbaar maakt: grootheid die zich manifesteert ondanks inadaequate uitingsmiddelen of in weerwil van de ongunst der omstandigheden (Bilderdijk, de oudere Gorter ...).

Met 'grootheid' heb ik het woord uitgesproken dat Bloem's innigste praeoccupatie verzinnebeeldt. Wat deze 'beschouwingen' in eerste instantie brengen, is een reeks getuigenissen omtrent de dichterlijke grootheid die het hem gegeven is geweest, 'op dien smartelijken tocht, die het leven is' te ontmoeten (in letterlijke of figuurlijke zin); bij de oudere generaties: Verwey, Leopold, George (waarom ontbreken Baudelaire en Yeats op het appel?), bij de tijdgenoten: A. Roland Holst (terloops genoemd, maar in een veelzeggende context), bij de jongeren, vóór allen, Slauerhoff.

Daarnaast dient onmiddellijk vermeld die categorie van herdenkingen (Henriëtte Labberton-Drabbe, Jacob Israël de Haan, J.G. Danser) waarin met 'onvergankelijke aanhankelijkheid' figuren worden gehuldigd die aan Bloem's maatstaf van 'zuiverheid' hebben beantwoord.

'Grootheid' en 'zuiverheid' bepalen de hiërarchie der waarden die in Bloem's oordeel over mensen en werken, over maatschappij en leven tot

1) J.C. Bloem: *Verzamelde Beschouwingen* (A.A.M. Stols - 's Gravenhage - 1950, 255 blz. Prijs geb. f 9.50).
2) Om het bedoelde verschil zich in concreto bewust te maken, legge men Bloem's opstel over Bilderdijk naast dat van Gossaert, zijn artikelen over Leopold naast de bekende studies van Van Eyck, zijn passim voorkomende beschouwingen over 'vorm en inhoud' naast de behandeling van hetzelfde thema in Vestdijk's inleiding tot de verzamelde gedichten van Greshoff.
3) Vgl. zulke wendingen als: 'deze mijn veel te summiere regels' (p. 51), 'in een zoo summiere beschouwing' (p. 40) of (over Katherine Mansfield): 'Hiermee is nog maar een zeer klein deel gezegd van wat er over deze schrijfster te zeggen valt' (p. 208). Wat ik bedoel met 'voorlopigheid', komt ook duidelijk uit in het gebruik van niet strikt adaequate woorden, die met een 'maar ik weet geen beter' worden geëxcuseerd (pp. 23, 55, 85....).

uiting komt[1]. Het zou onjuist zijn te beweren, dat de *Beschouwingen* een geschikte inleiding vormen tot zijn dichterlijk werk (dit werk spreekt nu eenmaal voor zichzelf), niettemin scheppen ze a.h.w. een marge waartegen het werk zich te duidelijker aftekent. Het genadeloze oordeel over de 'ontluisterde wereld', 'de verminderde menschen van nu' (pag. 39)[2], de aanklacht tegen de tijd 'die [den] dichter geen edeler stof gaf' (p. 163), de glossen op de 'wereldverbeteraars', de diatriben tegen Nederland, 'het Boeotië van elke geestelijke verheffing', 'dit slijm, deze mist, dit moeras' - spreken uit wat de poëzie minder expliciet te verstaan gaf en duiden het milieu aan waarin en (goeddeels) waartegen die poëzie werd geschreven[3]. In die functie van een wellicht overbodig, maar hogelijk welkom commentaar[4] ligt m.i. niet het minste deel van de waarde van deze bundel besloten.

Doch er is meer. Met kennelijke zorgvuldigheid[5] heeft men de lezer een bijna volledige documentatie verschaft over het historisch moment waaraan de poëzie van Bloem en de gelijktijdige Beweging-dichters is ontsprongen. Ik heb hier het oog op de discussie over het verband tussen rhetorica en poëzie waartoe Gossaert's *Swinburne*[6] de stoot heeft gegeven en in de loop waarvan het dichterlijk zelfbewustzijn van de generatie van 1910 zich heeft gekristalliseerd. Door in tekst en appendix een groot deel van de desbetreffende stukken op te nemen (van Bloem zelf, van Verwey, van Ameide en van Eyck, zijdelings ook van Aart van der Leeuw) heeft de samensteller een dankbaar te aanvaarden bijdrage geleverd tot goed begrip van wat hij en de zijnen als 'freshmen'[7] hebben gewild. Enkele

1) En in de bevestiging en verdediging waarvan de indolente dichter zich een geducht polemist betoont. De wijze waarop hij Ter Braak's bekende disqualificatie van Leopold's poëzie pareert, voldoet aan de hoogste eisen der schermkunst. Om er het rechte plezier van te beleven, (her)leze men de desbetreffende bladzijden in hun geheel: *Beschouwingen*, pp. 82-84. Men kan zich dan ten overvloede overtuigen dat de 'klingen' die hier en daar in Bloem's poëzie flitsen, meer zijn dan een rhetorisch requisiet.
2) Dit alles is zeer verwant met de cultuurkritiek in Roland Holst's *Uit Zelfbehoud*. Dat men beider standpunten niet zonder voorbehoud mag vereenzelvigen, blijkt echter op p. 170 der *Beschouwingen* (zij het in een opstel dat al van 1920 dagtekent).
3) Ik signaleer twee gevallen waarin, met ontwapenende inconsequentie, dat milieu geroemd wordt: eenmaal de tijd in een verband dat zich moeilijk tot samenvatting leent (p. 70), eenmaal de plaats, i.c. Rotterdam, dat (zij het dan in '39) 'de heerlijkste stad van Nederland' wordt genoemd (p. 217) (een lofspraak waarbij de gedachten onwillekeurig uitgaan naar het gedicht *Eerste Lentedag* in *Media Vita*).
4) Uiteraard het meest rechtstreeks in het van 1915 daterende opstel *Over het Verlangen*, waarmee deze bundel opent.
5) Ik noteerde één bibliographische vergissing, die in een volgende druk hersteld moge worden: het artikel *Over Rhetorica en Poëzie* (*Beschouwingen*, pp. 87-99), dat oorspronkelijk getiteld was *Uitzichten door P.N. van Eyck*, is niet in de Gids van 1920, doch in de Beweging van 1913 verschenen (1ste deel, pp. 212-224).
6) Dit opstel, oorspronkelijk verschenen in de reeks *Mannen en Vrouwen van Beteekenis*, is thans herdrukt in de bundel *Essays* (Helmond, z.j.).
7) Men houde mij het gebruik van dit Engelse woord ten goede. Wie zich Bloem's portret met grijze top-hat herinnert, wie in de *Beschouwingen* de lof van het 19de-eeuwse Engeland leest (p. 77) en zich de ouverture van Gossaert's *Swinburne* te binnen brengt (*Essays*, pp. 21, 22), zal erkennen dat het niet te onpas is gebruikt.

bladzijden over het debuut van Greshoff, in 1934 geschreven, sluiten daarbij aan en stellen het neo-classicisme van 1910 in historisch perspectief zó als alleen de 'veteraan' het vermag te doen.

Er rest mij te wijzen op de twee propaedeutische beschouwingen 'Over Poëzie'. Men verwachte er geen wonderen van: het geheim der poëzie wordt er in genen dele prijsgegeven. En toch zijn ze van onvervangbare waarde: de één om die inmiddels al beroemd geworden theorie van inval-en-invullen, de ander om de waarschijnlijk wel definitieve plaatsbepaling van het eigen werk: náást Roland Holst. Het is hier zoals in de meeste stukken van deze verzameling: in elk ervan vindt men temidden van het vele lezensen behartigenswaardige[1] een woord, een groep van woorden, een tussenzin, die a.h.w. sprongsgewijze de kern van de besproken zaak treffen. De bewerking van zulke bliksemende intuïties heeft Bloem voor zijn poëzie gereserveerd. Maar zij bepalen in laatste instantie het peil van zijn proza, verlenen het zijn meest eigenlijke waarde, zoals gezegd: minder 'valeur d'oeuvre' dan wel 'valeur de témoignage'.

J. KAMERBEEK JR.

Deventer, October 1950.

Naschrift.

In het bekende gele 'Maandlijstje van nieuw-verschenen boekwerken' (No. 11: 15 October 1950) heeft het toeval van de alphabetische volgorde na elkaar geplaatst:

Bloem, J.C. Verzamelde Beschouwingen.

Curtius, Ernst Robert. Kritische Essays zur Europäischen Literatur.

Bij lezing van het laatstgenoemde boek viel mij de grote verwantschap van beide critici op. Het is wellicht de moeite waard, daar een ogenblik bij stil te staan: die verwantschap met enkele aanhalingen te demonstreren en naar de zin ervan te vragen.

In het bovenstaande wees ik op de aandacht die Bloem aan dichterlijke 'grootheid' besteedt. Parallel daarmee betrekt ook Curtius het verschijnsel der literaire grootheid in zijn beschouwing, en gebruikt hij het woord 'Grösse' met opzet en nadruk: 'Grösse - kein anderes Wort bietet sich, um Balzacs Rang zu bestimmen' (p. 113)[2].

Wat betekent dit parallelisme? Niet anders dan dat het oordeel van beide critici getoetst wordt aan een strenge en steile hiërarchie der waarden. Bloem rekent zich tot 'hen, die terzijde van de bevliegingen van den dag staan' (p. 77). Curtius getuigt van zichzelf: 'Ich bin nie ein Tageskritiker gewesen, habe den Kursschwankungen des literarischen Marktes wenig Aufmerksamkeit gezollt und manche berühmte Zeitgenossen als Scheingrössen angesehen' (p. 9).

1) Waaraan ik in deze 'al te summiere' bespreking nauwelijks recht heb laten wedervaren: naast de polemist had bv. ook de wijze scheidsrechter gereleveerd kunnen worden, die in het opstel *Vorm of Vent* de weegschaal zo incorruptibel hanteert.

2) In het voorbijgaan wil ik op een verschil wijzen. Van Curtius is de trotse uitspraak: '....nur die Grössten unter den Lebenden zogen mich an' (p. 9). Daartegenover is het duidelijk dat Bloem een zwak heeft voor de poetae minores, mits ze waarlijk dichter zijn (het criterium der 'zuiverheid'!). In dit opzicht toont hij verwantschap met de door hem zo ten onrechte verguisde Valery Larbaud.

Besef van hiërarchie en distantie dat zich tot esoterisme kan verscherpen. Spreekt Bloem niet van ‘die enkelen.... die ten slotte de eenigen zijn waar het op aankomt’? (p. 63). Hanteert Curtius niet met blijkbare voorliefde het begrip van ‘die kleine Schar’ (dat hij aan Goethe ontleent)? (p. 77)[1].

Tenslotte: nauw daarmee verbonden de zin voor traditie. Bijna aan het begin van Bloem's dichterlijke loopbaan staat het pleidooi voor een ‘rhetorische poëzie in den goeden zin des woords’: een ‘poëzie, die zich bewust vastknoopt aan traditie’ (p. 91). Curtius van zijn kant heeft zijn levenstaak in toenemende mate gevonden in de doorgronding van de ‘abendländische Tradition’: ‘Kontinuität wurde mir wichtiger als Aktualität’ (p. 8). *Europäische Literatur und Lateinisches Mittelalter* is tot op heden zijn meest monumentale werk. Dit zware boek en Bloem's tweede bundel *Media Vita* schijnen, quantitatief en soortelijk, onvergelijkbare grootheden. Toch is Bloem's titel, in het kleinste bestek, een dichterlijke bekrachtiging en exemplificatie van het verband tussen ‘europese literatuur’ en ‘Middeleeuwse latiniteit’ dat het thema van Curtius' wetenschappelijk onderzoek uitmaakt.

De zin voor continuïteit en traditie heeft beide critici gesteld voor het vraagstuk van de ‘nieuwe wijn in oude zakken’, anders gezegd: voor de problemen van het (neo-)classicisme. Wij weten al hoe een brede plaats deze in Bloem's *Beschouwingen* beslaan. Maar ook Curtius heeft zich over de verhouding van creativiteit en overgeleverde vorm uitgelaten:

(in Goethes jeugd) ‘Tradition und Originalität schienen sich auszuschliessen. Aber es gibt einen Ausgleich zwischen ihnen.... Originalität auf dem festen Grunde der Ueberlieferung: sie bezeugt sich in Dante, in Shakespeare, in Racine, in Goethe selbst. In unseren Tagen in Hofmannsthal’ (pp. 68, 69).

Wanneer men nu de volgende passage daarnaastlegt:

‘Ieder kunstwerk.... is een compromis tusschen traditie en oorspronkelijkheid.... De grootste kunstenaar schijnt mij altijd deze te zijn, die het grootst mogelijke traditionalisme verbindt aan de grootst mogelijke oorspronkelijkheid,....’ (pp. 75, 76),

dan dient men, bij een zo treffende overeenstemming, alle gedachte aan rechtstreekse literair-historische ‘invloeden’ verre te houden, maar te spreken van eenzelfde gezindheid, die op een of andere manier moet samenhangen met het feit dat Bloem en Curtius (resp. geb. in 1887 en 1886) tijdgenoten zijn, en dat niet alleen in de strikt chronologische betekenis. Op een korte formule gebracht: de Duitser komt nà George en Hofmannsthal (*Essays*, pp. 138-157, 158-201), de Nederlander nà Verwey en Leopold (*Beschouwingen*, pp. 45-52, pp. 63-70). De hier aangeduide verhouding lijkt mij van beslissend belang voor het bij beiden aangetroffen complex van poietisch traditionalisme, esoterisme en zin voor hiërarchie (een complex dat ook bij anderen aanwijsbaar is en waarvan de *kairos*, door welke oorzaken dan ook, omstreeks 1925 schijnt gelegen te hebben).

1) Hierbij dient aangetekend dat dit ‘esoterisme’ (het woord is van Curtius) bij geen van beiden systematisch is of in starre hoogmoed ontaardt. Zie bv. Bloem's stuk over Herman Bouber en Curtius' uitlating over Balzac: ‘Er ist vielleicht der einzige Schriftsteller des 19. Jahrhunderts, der den Abgrund zwischen den Eliten und den Massen überbrückt.’

Bij dat alles heb ik één zwaar-wegend verschil buiten beschouwing gelaten. De opstellen van Curtius bezitten, bijna zonder uitzondering en in weerwil van hun lichtgeschoeide schrijftrant, nu juist die doorwrochtheid die wij in Bloem's *Beschouwingen* misten[1]. Of met een andere wending: de arbeid die ten grondslag ligt aan de hoogste graad van filologisch meesterschap en ‘'t slecht vervullen van onnoozle plichten’ (*Sintels*, p. 5) schijnen elkaars volstrekte tegendelen. En toch is dit niet meer dan schijn. Juist het begrip ‘arbeid’ moet, te oordelen naar enige belangrijke plaatsen der *Essays*, het voorwerp van Curtius' principiële kritiek zijn geweest: ‘Die traurige Gebärde der Arbeit und die pathetischen Betrachtungen über die menschlichen Pflichten und die Heiligkeit des Kulturwerkes haben ihre Ueberzeugungskraft verloren’ (p. 263). De feestelijke activiteit die *Europäische Literatur und Lateinisches Mittelalter* tot stand heeft gebracht, staat even ver van een zeker soort ‘Gelehrtenfleiss’ als Bloem's spreekwoordelijke indolentie van de kurken vlijt die hem tot een ideaal substituutgriffier zou hebben gemaakt[2]. In Curtius' opstel over Vergilius leest men de volgende passage: ‘Lebt nicht in uns allen, trotz tüchtig-ärmlicher Leistungsethik der neueren Zeit, etwas von jener uranfänglichen Sehnsucht nach einer Hirtenwelt, nach dem irdischen Paradiese, nach dem gott-gesegneten Garten Edens und Elysiums? Das Idyll der Bukolik ist nicht einfach als Wunschbild hellenistischer Stadtkultur wegzuerklären. Es ist ein eingeborenes Urbild unserer Art....’ (pp. 19, 20). De stem die dit zegt, heeft eenzelfde klank als in het opstel *Over het Verlangen* hoorbaar is. Bloem en Curtius behoren tot *dezelfde* ‘kleine schaar’.

November 1950.

Bang van.

Iemand uit het volk hoorde ik op de vraag: ‘Ben je bang voor hem?’ antwoorden: ‘Nee, ik ben niet bang voor hem, maar ik ben bang van hem’, d.w.z. ik maak me niet ongerust over hem, maar ik vrees hem. Misschien klinkt velen *bang van* minder beschaafd. Ik vind het evenwel bij Brusse, Mia de Bruyn-Ouwehand, Anna Blaman (niet in dialoog) en hoor het bijna dagelijks uit de mond van verschillende, beschaafd sprekende personen. Waar het onderscheid tussen *bang voor* en *bang van* (nog) zo verbreid is, is m.i. propaganda voor de alleenheerschappij van *bang voor* ongewenst.

K. KOOIMAN.

1) Daarmee hangt een groter vertrouwen in de mogelijkheden der kritiek samen: ‘Kunstkritiek, ook de beste, blijft altijd: om het essentieele heenpraten’ (*Beschouwingen*, p. 118): ‘Thematische und technische Analyse - diese selten geübte Kunst ist das einzig adäquate Verfahren zur Interpretation eines Autors; als solche die Vorschule aller literarischen Kritik, die sich über das Bereden, das Darumherumreden, das Daranvorbeireden erheben will’ (*Essays*, p. 212). Met betrekking tot de betekenis, de functie der kritiek valt daarentegen verregaande overeenstemming te constateren: ‘Het essay (de kritische studie) is een “volwaardig” ding, uiting van een van de edelste functies van den menschelijken geest: die van de bezinning, het zich rekenschap geven van de dingen. De functie is onmisbaar, ook in de kunst (den kunstenaar) zelf’ (p. 173): ‘[Eliot] bestärkt mich in der Ueberzeugung.... dass Kritik im 20. Jahrhundert ein Ingrediens aller hohen geistigen Produktion ist’ (p. 301, vgl. p. 302 over de ‘Funktion’ van de kritiek).

2) Op dezelfde wijze als bv. de ‘burger’ op de middelloodlijn stond tussen de bohémien Kloos en de dandy van Deyssel.

Van Deyssel bij Bloy en Heine in het krijt.

Wie studie maakt van de jeugdopstellen van Van Deyssel, zal af en toe op plaatsen stuiten, die hem herinneren aan Zola en de gebroeders De Goncourt. Bij een zo jong auteur, die zijn bewondering voor de Franse naturalisten ook niet onder stoelen en banken stak, is dit dan ook een voor de hand liggende zaak. Voor zover mij bekend is echter nooit gewezen op de, dunkt mij, onloochenbare invloed die het 'scheldproza' van een ander groot Frans schrijver, Léon Bloy, op de opzienbarendste opstellen van Van Deyssel moet hebben gehad. Tegen deze veronderstelde invloed schijnt te pleiten, dat Van Deyssel, die toch ontegenzeggelijk de gave der bewondering bezat en daar vaak op gulle wijze uiting aan heeft gegeven, de naam Bloy eerst in de *Gedenkschriften* van 1924 en in zijn boekje van 1950 zeer terloops te berde brengt. Aan de andere kant is haast niet aan te nemen, dat de in de Franse literatuur naar grote stylisten rondspeurende Van Deyssel een auteur van zo ontzagwekkend polemisch talent niet zou hebben opgemerkt. Men oordele nu over de onderstaande rapprochementen en bedenke, dat de door mij geziene overeenkomst velerlei is. In de eerste plaats kenmerken beide auteurs zich door de 'alle perken te buiten gaande'[1] grofheid, waarmee ze hun critische slachtoffers te lijf gaan. Die grofheid gaat zelfs bij beiden zo ver, dat geen woord of uitdrukking hun te aanstotelijk is. Een tweede grote overeenkomst is het meeslepende rythme; de stem van Van Deyssel, in de Nederlandse letterkunde uit honderden herkenbaar, klinkt meer dan eens als een echo van die van Bloy. In de derde plaats zijn er vrij veel woordelijke of bijna woordelijke overeenkomsten.

Van Bloy bestudeerde ik o.a. zijn *Propos d'un entrepreneur de démolitions*, in boekvorm voor het eerst verschenen in 1884. De meeste hierin gebundelde artikelen kwamen in 1883 en '84 uit in *Le Chat Noir*. Een dezer opstellen, *L'enthousiasme en art* draagt de ondertitel *Sonate romantique*, die mij deed denken aan Van Deyssels woorden in *Nieuw Holland*: 'Ik had eigenlijk, om alle misverstand te voorkomen, beter gedaan met dit opstel te noemen: aan de Muze, een zang in prozamaat.' In het stuk *L'art de déplaire ou Le Scalp littéraire* herkent men Van Deyssels begeerte naar het schrijven van 'verontwaardigings- en toornproza': 'Le réel, c'est de trouver des épithètes homicides, des métaphores assommantes, des incidentes à couper et triangulaires. Il faut inventer[2] des catachrèses qui empalent, des métonymies qui grillent les pieds, des synecdoques qui arrachent les ongles, des ironies qui déchirent les sinuosités du râble, des litotes qui écorchent vif, des périphrases qui émasculent et des hyperboles de plomb fondu.' (*Propos*, 123).

...."je prends dès aujourd'hui la résolution de ne plus garder aucune mesure et j'annonce que je vais cesser enfin d'être modéré' (ibidem).

Van Deyssel (Verz. Opst. I 26 en 27): 'ik zal toch voortgaan met zóó te schrijven tegen u, tegen u, tegen u.'

'Driftige gramschap en woedende verachting in hun denken en voelen,

1) *Verz. Opstellen*, I[1], 27.

2) Verz. Opst. I[1], 7. 'Men moet zoo schelden, dat....' V.O. I, 22 'Als na uw dood iemant nog uw naam noemt, dan zal ik naar hem gooyen met woorden, als steenen in zijn mond, om zijn tong te verlammen.'

alle perken te buiten gaande heftigheid in de uiting daarvan, is den grootsten Israëlietischen en Engelschen denkers en schrijvers bijgebleven tot aan hun dood.' Als Léon Bloy uitvaart tegen Zola, 'cet industriel', verzekert 'que la syntaxe idéale de nos chefs-d'oeuvre est sacrée' en dat 'les chiens de lettres (Zola en zijn volgelingen) qui la prostituent mériteraient qu'on leur coupât la queue et les oreilles et qu'on les fustigeât à coups de pelle de vidangeur dans le vestibule médiocrement lambrissé de la littérature jusqu'à cequ'ils dégorgeassent leur septième vomissement!', dan denken we beurtelings aan *Verz. Opst.* I 24: 'zoo iemand verdient in 't openbaar geslagen en gegeeseld te worden en gebrand met de verontwaardiging, die heiligschenners en onverschilligen plegen op te wekken' en aan onwelriekende passages als op bladzijde 31 van de bundel en soortgelijke in de Zola-opstellen. Het rythme kan zo treffend gelijk zijn dat het mij trof in overigens totaal verschillende passages:

Propos 169: 'C'est une de ces natures amples et viriles comme la vieille souche gauloise n'en produit guère depuis quelque temps....'

Verz. Opstellen III, 2 (over Van Looy) : 'Hij is een van die heerlijke onbewusten, waarin de kunst rotsig machtig en vast is opgegroeid zoo zonder dat ze 't zelf wisten....'

Met overeenkomst in de woorden:

'C'est toujours le même argument conjectural <....>. C'est toujours un texte faible ou douteux, quelque fois moins encore.' (*Propos*, 50 en 51) *Verz. Opst.* I 25: ''t Zijn altijd dezelfde vale praatjes, stug en leêg als testen met vergaan vuur.'

'Mais, sinistres idiots que vous êtes!' (*Propos*, 8).

'Maar neen, maar neen, domme eenden, die gij zijt.' (Verz. Opst. I, 14).

De prachtige aanhef van *Happe-Chair*: 'Dit is het dapperste mannenwerk, dat Lemonnier nog heeft geschreven,' heeft zijn pendant in 'le plus viril effort littéraire qu'on ait accompli depuis dix ans peut-être.' (*Le Pal. Suivi des Nouveaux propos d'un entrepreneur de démolitions*, 10).

(*Propos*, 18) .... 'ce formidable défunt qui faisait encore trembler toute la boutique des lettres du fond de son cercueil.'

(Verz. Opst. I, 85).... 'daarom beven wij nog op onze stoelen, bij hun geweldigen harteslag.'

(*Propos*, 263) .... 'je retrouve encore aujourd'hui la même palpitation terrible, la même main toute-puissante qui vous prend le coeur et qui le met où bon lui semble....'

(Verz. Opst. I, 259) 'ik wist alleen dat ik als aan ben gevat door een reuzen-arm, die door de muren heen kwam steken en dat ik geschreeuwd heb inwendig van nameloze vreugd.'

(Verz. Opst. I, 89). 'Neem mij op en voer mij heen waar gij wilt; ik vraag niets liever dan machteloos te zijn tegen de macht van uw woord.'

(*Propos* 45). 'M. Renan partage, avec les esprits angéliques, le privilège d'être infatigable. Ce dernier volume est à peine publié, que déjà il nous en prépare un autre sur le peuple juif au temps des prophètes.'

(V.O. II, 98). 'Wanneer de vakantie der Staten Generaal aanbreekt, grijpt de Heer Schaepman naar de pen. En plotseling verschijnen er, snel elkaâr opvolgende, eenige afleveringen van het tijdschrift *Onze Wachter*.'

'Cet horrible marchand de soupe littéraire, Francisque Sarcey.' (*Nouve-*

aux propos, 89). *Verz. Opst.* I, 22: ‘houd tot dien tijd toe de dunne soep uwer flauwe gedachten.... voor u.’

Op Sarcey is Bloy bizonder gebeten: ‘le pénible Sarcey, le seul polygraphe qui ait jamais réussi à constiper Voltaire.’ (*Le Pal*, 19) ‘bavant pendant une heure sur un livre qu'il n'avait pas lu, ou s'efforçant de grincer d'une gueule vide contre un artiste dont la hauteur affolait son impuissance.’ (Nouveaux propos, 251)[1]. Nu is het opmerkelijk, dat Van Deyssel ook op Sarcey afgeeft en er zelfs zijn uiterlijk bij te pas brengt alsof de Franse schrijverswereld dagelijks door hem gefrequenteerd werd: ‘den dikken theater-reporter Sarcey’ (*V.O.* I, 25), zoals Bloy smaalt op ‘l'entripaillé sacristain Renan.’

Het brutale sollen met Jan ten Brink zou hier ook zijn prototype kunnen hebben: ‘Hélas! vous auriez si bien décrotté les bottes de ces bourgeois dont vous conspuez la progéniture! Tout me le prouve. Votre physionomie de cordonnier sinistre d'abord....’ (*Propos*, 157). Tot de beledigende aanspraak bij de voornaam is aanwezig: ‘Oui, Jules....’

In de lofspraak op Van Looy (*Verz. Opst.* III, 2) schrijft Van Deyssel: ‘Hij is geen groote bewuste....; maar in zijn kop, oranje als een dageraad, daar is 'et al tijd zomer en in zijn lichtende oogen, daar is 'et al tijd zon.’ Dit mooie portret met zijn warme kleuren, - Van Gogh-kleuren, ofschoon niet zo treffend als in het Huysmans-portret V.O. III, 134 - haalt toch nog niet bij het vlammend schilderij van Bloy, waarvan het zou kunnen afstammen: ‘Le visage est de ce teint pétri d'argile et de lait des anciens Helvètes dont parle César, et qui serait presque fade sans le buisson ardent de la barbe et le gazon fauve des cheveux qui lui donnent de l'éclat et de la chaleur.’ (*Propos*, 101).

Ook uit de roman *Le désespéré* zou ik voorbeelden kunnen putten, bijv. p. 234: ‘on le vénère comme un maître, et la dysenterie littéraire de ce Trissotin violet, dont le plus infime journaliste hésiterait à signer les livres....’, vgl. *V.O.* I, 21: ‘*Amazone* is een boek, dat de minste proza-kunstenaar, het kleinste naturalistjen, zich schamen zoû geschreven te hebben....’

Met nog één citaat (*Propos*, 64) zal ik besluiten: ‘Je veux dire, la surprenante, l'extrême individualité de l'artiste, individualité tellement expansive que tout ce qu'il écrit se sature de lui jusqu'à produire la ressemblance physique. Telle de ses phrases est positivement un geste’. (Een merkwaardig voorbeeld van de in haar mystisch-geestelijke tegenstelling omslaande materialistische milieu-theorie, waarvan ook bij Van Deyssel en zelfs in Gorters *Mei* staaltjes te vinden zijn.) *Verz. Opst.* I, 87: ‘De uitdrukking van des schrijvers oogen en den klank van zijn stem, zijn bewegingen zie ik er naauwlijks in schemeren.’ Er is bij Zola (*Les romanciers naturalistes*, 252) een uiterlijk overeenkomstige uitlating over de stijl der Goncourts: ‘Ils en ont fait un instrument de musique, une personne vivante dont on voit le geste et dont on sent l'haleine.’ Zoals men ziet is de overeenkomst maar schijnbaar en zegt Van Deyssel wezenlijk hetzelfde als Léon Bloy. Tot zulke romantische doordraverij was de positivistische Zola niet in staat.

Indien mijn betoog overtuigend mocht zijn geweest, dan hoop ik toch,

1) *Verz. Opst.* I, 19: ‘die uw lezers met uw slijmwoorden besproeit’. V.O., I, 20: ‘Mij is het een geluk met mijn tanden te grijnzen tegen uw tandeloze onmacht.’

dat men het niet zal beschouwen als een poging tot ‘ontmaskering’ van Van Deyssel: ‘neen zeker, dat zij veer!’ Dit grote kunstenaarschap kan wel een stootje verdragen. Er is geen sprake van, dat de schoonste prozastukken van Van Deyssel zouden verbleken naast de grandioze prozapoëmen van Bloy, al zal men de Fransman wel als de meerdere in talent moeten beschouwen. Van Deyssels navolging, als men dat woord zou mogen gebruiken, vond plaats op de grondslag van een groot en verwant talent. Epigonisme is iets anders, dat maakt de machteloze imitatie van de Van Deysselstijl door Querido, Scharten en een heirleger van schilderkunstrecensenten zo ongenietbaar; om één voorbeeld te noemen, de critiek op Van Deyssel van de Schartens in ‘De Gids’ van 1906 (p. 128).

Ondanks hun totaal andere verhouding tot de Roomse Kerk[1)] en tot het naturalisme waren Bloy en Van Deyssel zeer verwante geesten. Dat blijkt ook uit Van Deyssels beschouwingen over Napoleon, jaren eerder gepubliceerd dan het bekende boek van Bloy (*L'âme de Napoléon*). Ook Bloy dorstte naar de schoonheid, René Martineau gewaagt in zijn *Autour de L. Bloy* van ‘cette flamme de bûcher où le vengeur de la beauté outragée fait disparaître les restes fangeux et déchirés de ses victimes.’ Opmerkelijk is ook, dat Bloy, ondanks de bekeringspogingen van Huysmans, al even weinig bewondering voor Mallarmé koesterde als Van Deyssel. Veel critischer dan Bloy stond onze criticus tegenover Huysmans.

De tweede[2)] vormer van Van Deyssels stijl zal Heine zijn geweest. Een zo poëtisch en schitterend prozaschrijver, die met het volste recht mocht schrijven: ‘Ich schreibe eine göttliche Prosa’, moest wel een diepe indruk maken op Karel Thijm. De vlijmende ironie en onovertreffelijke geestigheid waarmee de grote spotter zijn slachtoffers vernietigde (Von Platen bijv.) moeten zijn vingers hebben doen jeuken om een meester op hetzelfde scherpe wapen te worden.

In de romantische ontboezeming over Hélène Swarth (1883) meende ik voor het eerst Duitse romantiek en wel speciaal die van Heine te proeven. Het is echter zeer moeilijk deze stellige indruk voor anderen aannemelijk te maken[3)]. De enige zo woordelijke overeenkomst, dat van een positief bewijs van Heine-invloed kan worden gesproken, betreft een uitdrukking in *Die Harzreise* en in Van Deyssels meergenoemde opstel over Van Looy (Verz. Opst. III, 4); we lezen bij Heine over het riviertje die Bode: ‘ihr Antlitz leuchtete mir entgegen in sonnigster Pracht, aus allen Zügen hauchte eine kolossale Zärtlichkeit, und aus der bezwungenen Felsenbrust drang es hervor wie Sehnsuchtseufzer und schmelzende Laute der Wehmut.’ (S.W. II, 57). Zo spreekt Heine (S.W. II, 269) van ‘der kolossalen Heiterkeit des niederländischen Titanen’ (Rubens). Van Deyssel: ‘En o, die kolossale teederheid van het laatste verhaal.’

Dit opstel is van 1890, toen Van Deyssel al een volkomen gevormde persoonlijkheid was. Als ik terecht een Heine-wending zie in de volgende zin over Bolland, zou deze invloed zich nog doen gelden bij de ongeveer

1) Bloy schreef bijv. een boek met de veelzeggende titel *Les dernières colonnes de l'Eglise*.
2) Niet in chronologische zin.
3) ‘dat ik de witte bladen bevolk met de vertolking van hun innigsten luister’ zou kunnen herinneren aan het slot van *Die Harzreise*: ‘dass ich die Luft mit meinen Seufzern bevölkere....’

zestigjarige schrijver: ‘Hij was eene ontzàch-wekkende gestalte, - in zijn ernstig, zwart, leeraars-gewaad; zijn hoofd was een machtig hoofd,...’ (*Nieuwe Kritieken*, 15).

In zijn ironische toespraak tot Catharina F. van Rees (*Verz. Opst.* I, 274) eist Van Deyssel van pure geestdrift een huwelijk, ‘een geestelijk huwelijk wel te verstaan, een huwelijk der geesten, dan wil ik mijn ziel namelijk doen trouwen met de ziel van Catharina van Rees, om samen één te zijn in begrip en dramatischen verheffingsadel.’ Het is wel zeer waarschijnlijk, dat deze geestige vondst hem ingegeven is door de volgende zinsnede over Madame de Staël: ‘Sie hatte sich einmal in den Kopf gesetzt, daß der größte Mann[1)] des Jahrhunderts auch mit der größten Zeitgenossin mehr oder minder idealisch gepaart werden müsse.’ (*Sämtliche Werke*, Reclam, III, 243).

Het proza van Heine, misschien het schoonste van de Duitse letterkunde, heeft een gratie, een poëtische liefelijkheid en dan ineens weer een plastische grootheid en verhevenheid, dat het een machtige bron van inspiratie voor Van Deyssel zal zijn geweest en, niet het minst door zijn wonderbare rythme, een voortreffelijke scholing voor de grote prozaïst van Tachtig[2)].

Eén bepaalde eigenschap van het proza van Heine, die er één der grootste bekoringen van vormt en waarmee hij zijn tijd enige decenniën vooruit schijnt te zijn, zal een diepe indruk op Van Deyssel hebben gemaakt, ik bedoel zijn voorliefde voor samengestelde adjectieven (bettelstolz) en voor de combinatie of koppeling van twee adjectieven of van een adverbium en een adjectief. Van bepaalde Italiaanse schilderijen zegt Heine: ‘zauberkräftig sind die Leiber, traumrichtig gezeichnet, gewaltsam wahr....’ (S.W. II, 270). Die laatste door mij gespatieerde verbinding is bepaald Van Deysseliaans. De grootheid, die dit stijlmiddel aan zijn proza verleent, is onmiskenbaar in de volgende magnifieke zin: ‘nie hat mich etwas wehmütiger gestimmt, als der Anblick einer Trienterin, die an Gestalt und Gesichtsfarbe einer marmornen Göttin glich, und auf diesem antik edlen Leib ein Kleid von braungestreiftem Kattun trug, so daß es aussah, als sei die steinerne Niobe plötzlich lustig geworden, und habe sich maskiert in unsere moderne Kleintracht, und schreite bettelstolz und grandios unbeholfen durch die Straßen Trients.’ (S.W. II, 239). Een tweede voorbeeld, wondermooi van rythme: ‘vor allem aber liebe ich jenen genialen Gang, jene stumme Musik des Leibes, jene Glieder, die sich in den süßesten Rhythmen bewegen, üppig, schmiegsam, göttlich liederlich, sterbefaul, dann wieder ätherisch erhaben, und immer hochpoetisch.’ (S.W. II, 238). Het fijn geschakeerde, dat Heine ook met deze dubbele epitheta en samengestelde adjectieven weet te bereiken, maakt het begrijpelijk, dat verfijnelingen als de Goncourt's warme bewonderaars waren van de prozadichter der *Reisebilder*.

De statige, imposante schoonheid van de volgende plaats uit Van Deyssel's *Lidewijde* (*Verz. Opst.* I, 168) kan, dunkt mij, met vrij grote zekerheid beschouwd worden als een vrucht die aan zijn boom rijpte onder de koesterende stralen van het hierboven omschreven genie van Heine: ‘al de groote liefden, blanke, gouden liefden, van die vizioenen-dronkenen, die gingen, gingen van de geboorte naar den dood, in hun olympus-droom van

1) Napoleon.
2) Kloos heeft in zijn prachtige Inleiding tot de poëzie van Jacques Perk deze schoonheid nog het dichtst benaderd.

schoon-forsch gevormde mannen- en schoon-rein omlijnde vrouwenlijven, schoon, b r e e d - s c h o o n , r u s t - s c h o o n , b e e l d - s c h o o n , helden van gang en gebaar, goden van vorm en stand....'

Als ook vaak bij Heine is de relatie tussen de twee leden der samenvoeging onduidelijk: 'rust-schoon' = schoon in hun rust; 'beeld-schoon' is niet het bekende cliché = buitengewoon schoon, maar betekent hier: 'met de schoonheid van een Grieks beeld.'

Trotse composita zijn ook: 'Es ist, als sähen wir hier die geschichtliche Erscheinung dieses Geschlechtes vergleichnißt, diese füllt ebenfalls nur einen kleinen Winkel in der allgemeinen italienischen Geschichte, aber dieser Winkel ist gedrängt voll von T h a t e n g l a n z , G e s i n n u n g s p r a c h t und U e b e r m u t s h e r r l i c h k e i t .' (S.W. II, 251). Ze zullen Van Deyssel hebben geinspireerd tot de weidse, energieke formaties in deze volzin over De Goncourt: 'Maar pittig prettig is 't in dat op en top vernuftig ommetobben in het taalgerag en -gesplinter van dezen trillend teederen en pijnlijk fijnen stijlenden mensch de nieuwe taal door e l e g a n t i e w e n s c h en d i s t i n k t i e d r i f t te zien geboren worden en kind te zien zijn, de nieuwe taal, die later door k r a c h t s b e g e e r t e en g r o o t h e i d s w i l een heerlijke vrouw zoû worden.' Bij Van Deyssel is hier echter elk eerste lid der samenstellingen 'object' bij het tweede.

Heine was een groot liefhebber van het *oxymoron*, dat hem zal hebben bekoord omdat hij hield van verrassende dissonanten en modern was in zijn zin voor het gecompliceerde; de Italiaanse schone, die zo schamel gekleed ging, vertoonde zich 'bettelstolz'; andere voorbeelden zijn: 'die heiter-ernsten Grenadiergesichter'; een 'Zöpfchen' fladdert, 'wehmütig lustig'; het gebeeldhouwde prentenboek in een Gotisch kerkportaal is 'recht hübsch, k o l o s s a l n i e d l i c h , ein Spielzeug für Riesenkinder.' (S.W. II, 259). In *Die Harzreise* schouwt een beekje hem aan, evenals de geliefde, 'mit unwiderstehlicher Gleichgültigkeit' en 'der Rhein rauschte so vernünftig beruhigend und doch so neckend schauerlich.' (S.W. II, 98). Van Deyssel heeft in ieder geval ook deze paradoxale combinaties scheutig over zijn bladzijden uitgestrooid: 'lachende smart, schreyende vreugd, bijtende kussen, dom-verstandige gezichten, plechtige driften, vreugdsmart, leelijk-sierlijke, prachtig-leelijke, grof-heerlijk, droef-juichende' enz. Ze schijnen hoofdzakelijk in zijn eerste werken voor te komen, vooral in *Verz. Opst.* I.

De schone passage uit *Over Literatuur*, beginnend met: 'De stoutste droomers van alle eeuwen gaan door den nacht' lijkt ingegeven te zijn door een passus uit *Norderney* (S.W. II, 77): 'Es sind schon viele große Männer über diese Erde geschritten, hier und da sehen wir die leuchtenden Spuren ihrer Fußstapfen; und in heiligen Stunden treten sie wie Nebelgebilde vor unsre Seele, aber ein ebenfalls großer Mann sieht seine Vorgänger weit deutlicher; aus einzelnen Funken ihrer irdischen Lichtspur erkennt er ihr geheimstes Thun, aus einem einzigen hinterlassenen Worte erkennt er alle Falten ihres Herzens; und solchermaßen, in einer mystischen Gemeinschaft, leben die großen Männer aller Zeiten, über die Jahrtausende hinweg nicken sie einander zu, und sehen sich an bedeutungsvoll, und ihre Blicke begegnen sich auf den Gräbern untergegangener Geschlechter, die sich zwischen sie gedrängt hatten, und sie verstehen sich und haben sich lieb.'

Het slot van de bespreking van Hélène Swarth's *Blauwe Bloemen* zal ondanks het verschil in betrekking tussen de roos en de nachtegaal toch

wel moeten worden begrepen als een wedijverende paraphrase van Heine's woorden (S.W. II, 221): ‘Nur die Nachtigall stimmt nicht ein in diese Kritiken; unbekümmert um die ganze Mitwelt, ist nur die rote Rose ihr einziger Gedanke und ihr einziges Lied, sehnsüchtig umflattert sie die rote Rose, und stürzt sich begeistert in die geliebten Dornen, und blutet und singt.’

Het ironische stuk *De Gedachte* (*Ver. Opst.* I) maakt de indruk een divagatie te zijn over het thema besloten in de aanhef van het veertiende hoofdstuk van *Das Buch Le Grand*: ‘Madame, haben Sie überhaupt eine Idee von einer Idee?’

(Verz. Opst. I, 192) ‘Die is toen in mijn kop blijven zitten, die gedachte, dat de gedachte mankeerde, ...en al tijd, al tijd moest ik er aan denken, al tijd wás zij er, die vreeselijke brandende gedachte aan de gedachte.’

De strekking van Heine's woorden: ‘Die Leute.... wissen nicht, daß in dem Clauren-Lächeln eines vermummten Satyrs mehr Anstößiges liegt, als in der ganzen Nacktheit eines Wolfgang Apollo....’ (S.W. II, 65) is dezelfde als van Van Deyssels woorden: ‘de een heeft de menschen naakt gegeven, de ander gekleed, de een zedig naakt, de ander wulpsch gekleed....’ (*Verz. Opst.* I, 121), maar het rythme van Heine's woorden schijnt door te klinken in: (de Goncourt) ‘die geen onderscheid genoeg maakt tusschen het onderwerp en de manier, en niet begrijpt dat één Maheude, met haar magere, zwarte armen op naast haar hoofd, kermend naar de grijze lucht, iets grooters is, meer kunst is, dan een boekdeel vol observaties van bizonderheden van een schilders-atelier.’ (*Verz. Opst.* I, 222). Heine's opvatting over Goethe, die ‘mit seinem klaren Griechenauge alles sieht, das Dunkle und das Helle, nirgends die Dinge mit seiner Gemütsstimmung koloriert, und uns Land und Menschen schildert in den wahren Umrissen und wahren Farben, womit sie Gott umkleidet’, keert terug in Van Deyssels *La Terre*-opstel, waar van de velden, dieren en dingen en mensen gezegd wordt, dat zij in dit boek zich éénmaal ‘in nakende waarheid’ hebben gegeven ‘aan de gedachte der menschen’ in afwijking van alle vroegere schrijvers, ‘die hen valschelijk zagen en valschelijk zegden.’ (*Verz. Opst.* I, 129)[1].

Het ‘gloeyend reuzenschrift’ dat Van Deyssel zich wenste ‘om aan den hemel der hedene kunstovertuiging de (zijne) over te griffen, dat deze kunst voor óns grooter is dan alle vroegere kunst’ zal hij in hetzelfde *Norderney* (S.W. II, 81) hebben gevonden: ‘Auf den Felsen von Ellore und anderer indischer Grottentempel steht solche epische Katastrophe eingegraben mit Riesenhieroglyphen, deren Schlüssel im Mahabarata zu finden ist; der Norden hat in nicht minder steinernen Worten, in seiner Edda, diesen Götteruntergang ausgesprochen.’

De aanhaling uit een brief van Van Deyssel aan en over Verwey, medegedeeld door Uyldert in *De jeugd van een dichter*, komt overeen in opvatting en stijl met hetgeen Heine bij herhaling over Goethe en Napoleon schreef[2]: ‘Je lijkt hierin weer erg op de voorstelling, die ik mij van Goethe maak. Dat wil zeggen, mild-heerlijk, kalm-rijk en blank-klaar.’ Ook voor

1) Vergelijk ook (*S.W.* II, 254) ‘Die Natur wollte wissen, wie sie aussieht, und sie erschuf Goethe.’
2) Napoleon handelde ‘nie kramphaft barsch, immer r u h i g m i l d e ’.

zijn eruditie zal Van Deyssel wel veel aan Heine te danken hebben, aan diens brede cultuurhistorische en literair-historische overzichten met de vele grote gezichtspunten.

Vertrouwd-Van Deysselachtig klinken ons de volgende citaten in de oren: 'Sie machten mich dann zum Professor extraordinarius, oder zum P r ä s i d e n t e n e i n e r B e k e h r u n g s g e s e l l s c h a f t' (S.W. II, 130); 'Nichts is wahrlich widerwärtiger als diese krampfhafte Ohnmacht, die sich wie Kühnheit aufblasen möchte, diese mühsam zusammengetragenen Invektiven, denen der Schimmel des verjährten Grolls anklebt....' (S.W. II, 336); 'Ich habe immer diesen Mann gehaβt, aber ich dachte nie, daβ er so verächtlich sei.'

Metonymisch gebruikte adjectieven behoren zowel tot de stijlstoutmoedigheden van Heine als van Van Deyssel, maar toch komt het me waarschijnlijker voor, dat Van Deyssel bekoord is door dezelfde stijleigenschap bij E. en J. de Goncourt.

Als Van Deyssel Frans Netscher in het zonnetje zet door hem te vergelijken met zijn neefje 'die op het potje zat en zich bijna te bersten drukte', vertoont dat vrij grote overeenkomst met een plaats in Heine (*S.W.* II, 402), waar men leest: 'Manchmal bringt Franz Horn einen guten Einfall zur Welt; dann schneidet er allerlei langweilig süβ-säuerliche Grimassen, und greint und dreht sich und windet sich auf dem Gebärstuhl des Gedankens; und wenn er endlich mit dem guten Einfall niedergekommen, dann betrachtet er gerührt die Nabelschnur; und lächelt erschöpft, wie eine Wöchnerin.'

Tot zover de sporen van Heine's geest en stijlschoonheid in het werk van Van Deyssel. 'Wer vieles bringt, wird manchem etwas bringen.' In een volgend opstel zal ik trachten aan te tonen, dat de zo geheel anders geaarde Hildebrand ook zijn voordeel deed met de lectuur van Heine.

Assen, Augustus 1950.

F. JANSONIUS.

Gedorsen.

In de *Haagsche Post* van 22 Mei 1948, blz. 7, kol, 2 schrijft een ongenoemde over de landbouw. Midden in het artikel, dat in goed Nederlands geschreven is, lezen we het verl. deelw. *gedorschen*. Dit verschaft ons omtrent de anonymus de volgende gegevens. Hij is afkomstig van het platteland, heeft zich ontwikkeld tot een wetenschappelijk man, maar is toevallig nooit in aanraking gekomen met het officiële deelw. *gedorst*, zodat hem de van ouds vertrouwde vorm *gedorsen* uit de pen vloeit. Minder waarschijnlijk is, dat hij, ofschoon op de hoogte, de vorm *gedorsen* niet los wil laten.

De meeste stedelingen leren vroeg of laat een woord *dorsen* kennen, dat blijkbaar iets met het boerenbedrijf te maken heeft. Als alle vreemde werkwoorden vervoegen ze het zwak. De buitenman, die van kindsbeen met het woord vertrouwd is, gebruikt overeenkomstig de historie het sterke deelw. Het ww. wordt buiten natuurlijk dikwijls gebruikt, in de stad zelden. Het is niet billijk, dat de vorm van de leek tot de officiële verheven wordt en het deelw. van de vakman in Van Dale en Koenen-Endepols geen plaats gekregen heeft.

K. KOOIMAN.

Colloquia-waardering.[1]

Niet alleen bij de rederijkers der XVIe eeuw bleven Erasmus' Colloquia niet onopgemerkt[2]: ook buiten deze kringen heeft de voorkeur alsdan gewisseld tussen navolging van de techniek en de werkelijke levensinhoud van het Erasmiaans colloquium.

Alhoewel de samenspraak als een geliefkoosd stijlmiddel der humanisten en het redenerend betoog in dialoogvorm eveneens als een Renaissancetrek geldt, toch lijkt ons hierin niet de uitsluitende verklaring te vinden van het colloquium bij D.V. Coornhert. Met gelijkaardige opvoedende bedoelingen als de Rotterdammer zijn Colloquia, schijnt hij immers 'Het Kruyt-hofken van stichtelijcke Gespraken'[3] samengesteld te hebben. Hij droeg dit op aan Wouter Verhee - auteur van het Erasmiaans 'Referein int Sot tot Loff der Tandeloosen Sotheyt'[4] - die hij als een onpartijdig scheidsrechter beschouwde en waardoor hij, op een hem eigen wijze, aan zijn dialogen een objectieve kleur trachtte te geven. De Samenspraken van de humanist waren voor een goed deel de vrucht van zijn zwerven door West-Europa; ook D.V. Coornhert getuigde in verband met de groei van zijn 'Kruythofken' dat hij vele jaren 'uytlandich gheswerft, vele plaetsen gehanteert ende vele schriftelycke saecken (heeft) hooren handelen opten wegen ende in de herbergen....'. Hij week af van Erasmus waar hij aan elk colloquium een beknopte toelichting liet voorafgaan.

In dezelfde verzameling herinnert 'Van te diep ondersoecken', wat de vorm betreft, aan het Renaissance-gesprek, het min of meer geleerd dispuut in de schaduwrijke tuin van een groot landhuis 'daer eenighe constighe Fonteynen cierlyck spronghen', zoals Coornhert schreef, in een sfeer die verwant is tevens met Erasmus' 'Convivium Religiosum'.

Een treffende overeenkomst met de colloquia 'Virgo Misogamos' en 'Virgo Poenitens' vertoont hier ook 'Van jonghe Jofferkens te stellen in den Cloosteren'[5], terwijl bovendien bij de aanvang der uiteenzetting de voortplanting opvallend is van Erasmus' denkbeelden over een practisch Christendom, waar een der sprekers, aan de hand van Paulinische teksten en het Evangelie, het overdreven belang afkeurt dat aan de ceremoniën gehecht wordt. In de samenspraak zelf weerlegt B. zijn tegenspreker A., die zijn dochter kloosterzuster wil zien worden, met de opmerking dat zij die wensen hun maagdelijkheid te behouden, dit veiliger aan huis kunnen dan in een klooster. De huisheer kan niet akkoord gaan met zijn raadgever. Deze verneemt enkele maanden later dat het meisje zich haar verblijf in het klooster bitter beklaagde en besloten had dit definitief vaarwel te zeggen. Evenals bij Erasmus, vormt dit een aanklacht tegen haar die, gedwongen en zonder voldoende voorlichting, kloosterlinge worden.

Nog andere dialogen heeft Coornhert naar Erasmiaans model ontworpen,

1) Sluit aan bij Gilbert Degroote, *Erasmus' Colloquia in het Nederlands* in *Handelingen van de Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, 1950, pp. 76-106.
2) Vgl. Gilb. Degroote, *Erasmiana* in *De Nieuwe Taalgids*, 1948, p. 142 -.
3) 3e deel van *Dieryck Volckertsz. Coornherts Wercken waer van eenige noyt voor desen gedruct zijn*. T'Amsterdam, By Jacob Aertsz. 1630, fol. 73 -.
4) Vgl. Gilb. Degroote, *Erasmiana*, l.c., p. 149.
5) Vgl. onder (3) aangeh. ed., fol. 86 -.

zoals ‘Van de Droefheydt’[1]: althans het begin in medias res; - voor het overige is het echter een te uitgesponnen vertoog, niet gestuwd door een levendige tweespraak en zonder het schijnbaar onbesliste slot als bij de humanist, die graag de conclusie aan de lezer overliet. Toespelingen op het uitzicht der personen, treft men aan bij de aanvang b.v. van ‘T' Samensprake vande volmaeckte onvolmaecktheyt’[2]. Merkwaardig mag deze gelijkenis ook heten in ‘Een Lieffelycke tsamenspreeckinge van de droefheydt gehouden tusschen Johan-Basius, ende D.V. Coornhert’: de inzet gebeurt plots, met opmerkingen over het voorkomen van de aangesproken persoon, hier Coornhert zelf: ‘Maer wats dit, Coornherdt, de handt onder 't hooft, een treurich ghelaedt, met swaer versuchten, ic waende in u aensicht een Socratis gelijckheyt gevonden te hebben; dit mishaecht my voorwaer, doch bemerck ick hier noch een goet teken, te weten: dat u droevige ooghen na troost spooren int boec van vrolijcke bootschappen, maer, seght mijn toch, lieve man, wat swarigheydt is u toch opgekomen dat ghy dus swaermoedich zijt?’[3]. Een sterke afwijking treft evenwel bij Coornhert: zijn vrij abstracte figuren doen nog middeleeuws aan, herinneren ook aan deze van vele rhetoricale sinnespelen, terwijl de personen bij de Rotterdammer naar de volle werkelijkheid zijn getekend. En ten slotte: de uitgever van Coornherts werken bracht Erasmus, in zijn voorrede tot het derde deel, in het gezelschap van Melanchton, Arminius e.a. als iemand die de ware leer van Christus verkondigd heeft, wat natuurlijk met het nodige onderscheid dient begrepen te worden.

In 1528 verscheen Erasmus' ‘De recta latini graecique sermonis pronunciatione dialogus’, belangwekkend om de fonetische beschouwingen en de pedagogische denkbeelden die er in vervat waren, maar ook niet zonder betekenis voor de geschiedenis van onze grammatica en de persoon van Erasmus als Nederlander. Het werk was opgedragen aan Maximiliaan van Bourgondië, de latere stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht, die 14 jaar oud was in 1528.

De ‘Pronunciatio’ moest een vergoeding zijn voor een eigenhandig door Erasmus aan Maximiliaan geschreven brief, die zoek was geraakt. De jonge prins was er mede in de wolken: hij danste van vreugde en kuste het boek[4]. Uit het voorwerk bleek reeds dat het niet alleen als troostmiddel bedoeld was, maar ook aangepast aan de leeftijd en de studiën van Maximiliaan. Een groot deel der aangehaalde voorbeelden was ontleend aan het Nederlands, het Brabants en het Frans, welke talen, zoals Erasmus wist, Maximiliaan niet helemaal onbekend waren. Ook de levendige vorm der tweespraak, alhoewel niet zo geestig aangewend als door de humanist, was ongetwijfeld gekozen met het oog op de jeugdige lezer.

Spieghel was een der eersten, zo niet de eerste, die een stoutere worp waagde dan alleen de studie van een bepaald dialect, zoals Lambrechts of Sexagius, maar de bonte schakeringen der taal plaatsten hem dikwijls voor grote moeilijkheden.

Erasmus had hem in zijn ‘De Pronunciatione’ een methode van behande-

1) ibid., fol. 384 -.
2) ibid., fol. 369.
3) ibid., fol. 379.
4) Vgl. K. Kooiman, *Twe-spraack vande Nederduitsche Letterkunst ofte Vant spellen ende eyghenscap des Nederduitschen taals*, Groningen, 1913, p. 54.

ling aangewezen door de dialecten of talen naast elkaar te stellen, ze onderling en met het Latijn te vergelijken. Spieghel volgde hem evenwel op een veel geringer schaal na. Bij de studie der spelling stond hij ook vrij zelfstandig tegenover de humanist; dit zien wij niet in het minst waar hij gans andere voorbeelden koos. Erasmus werd door hem meer dan eens vernoemd en hij gewaagde zelfs van *Erasmus onzer aller roem*[1].

'De Pronunciatione' is vooral pedagogisch, de 'Twespraeck' taalkundig. Verder is er geen enkele weerklank te vernemen van de religieuze motieven waardoor de beoefening der moedertaal, volgens Erasmus, moet ingegeven zijn, want de volkstaal maakt het Evangelie toegankelijk voor de doorsneelezer. Spieghel bewoog zich verder vrijwel uitsluitend binnen de grenzen van nationalisme en moraal[2].

Bij Vondel moeten we het als een fijn gebaar van hulde waarderen dat de slotregel van zijn 'Gedachtenis van Desideer Erasmus Rotterdammer - Aen den Heer Peter Schrijver':

> Wij gieten licht van gout dien Rotterdamschen Heiligh

als de verklanking vormde voor Erasmus' eigen hulde aan Joh. Reuchlin: 'Ja, en in mijn huiskapelletje zal hij staan, in goud, tusschen mijn bevoorrechte Heiligen'[3].

De verering voor de colloquia-schrijver is Vondel bijgebleven. In zijn spreukmatig jeugdwerk de 'Warande der Dieren' met de talrijke berijmde prent- en tekstverklaringen, denken we soms aan het colloquium over Sympathie en Antipathie terug[4]. In deze natuurhistorische Samenspraak ligt ook de bron van Vondels aardige fantazie over 'De getrouwe Haeghdis'[5]: twee meisjes hadden bloemen geplukt en lagen ergens buiten te rusten; zij schrikten wakker doordat een hagedis hun over hals en gezicht liep, en zagen toen dat een adder op hen loerde.... dit alles, ongetwijfeld geïnspireerd door gemeld colloquium waar het gesprek loopt over de gevaarlijkheid der slangen en de hagedis, die soms de mensen redt, want wanneer deze bemerkt dat een slang het op de mens gemunt heeft, loopt ze deze over hals en aangezicht tot hij ontwaakt en het gevaar bemerkt[6]. Aan 'Sympathie en Antipathie' en aan 'Het godsdienstig Banket' samen, denken we, wanneer we in 'Adam in Ballingschap' eveneens van de genegenheid horen van de dolfijn voor de mensen[7].

Erasmus' klacht over de onenigheid der Christenen, o.m. in de dialoog over de 'Ichtyophagia', wordt door Vondel opgevangen in zijn ontroerend

1) K. Kooiman, l.c., p. XVI.
2) Vgl. ook Dr. G. Kuiper, *De Waardeering van Spiegels Twe-spraack*, Harderwijk, MCMXLVII, p. 15.
3) Vgl. Ger. Brom, *Vondelkroniek*, jrg. VII, (1936), p. 100 - tekst colloq. bij Dr. N.J. Singels, *Een tweede twaalftal Samenspraken van Desiderius Erasmus*, Amst., W.B. (z.j.), p. 12.
4) Vgl. B.H. Molkenboer, *Vondelkroniek*, 1936, p. 102.
5) Dr. F. Kossmann in TNTL, 1934, p. 218.
6) Dr. F. Kossmann wees in zijn gemelde bijdrage nog op een gelijkaardig gegeven: Een Aechdischbeet, waerschouwer van de slangenbeet bij Anna Roemer in een uitgewerkt emblema, terug te vinden in *Gedichten van Anna Roemer Visscher*, 's-Gravenh., 1925, pp. 20-21.
7) Vgl. N.J. Singels, *Een tweede twaalftal Samenspraken*, p. 182; Dr. C. Sobry, *Een derde twaalftal*, p. 43; Adam in W.B.-uitgave, 10e dl, p. 147.

gebed aan Jezus Christus ‘Op de Tweedracht der Christe Princen’ en in deze andere woorden:

> Wie kan den Christen en den Heiden
> In 't bloedigh twisten onderscheiden?[1)]

Een weergalm van Erasmus lijkt ook wel het bekende echo-gedicht ‘Gespreck op het Graf van Joan van Oldenbarnevelt’ dat zijn oorsprong schijnt te vinden in de Samenspraak van de Echo met de Jongeling, welke de humanist als een soort echo-poëem in zijn verzameling had opgenomen[2)].

Wanneer Marcolphus in ‘Funus’ aan Phedrus vraagt of de dood werkelijk zo vreselijk is, denken wij aan de kinderlijke vraag van de ten dode gewijde Ifis in Jephta v.v. 674-75:

> Is sterven dan zoo jammerlijck? de doot
> Klopt aen de deur van allerley geslachten.

Om te besluiten: Vondels ‘De Boeren Categismus’ waar ook wel even de ‘Laus’ doorzindert, is, als gesprek tussen een Boer en een Student, zelf een colloquium[3)].

In de XVIIe en XVIIIe eeuw lijkt het spoor der Colloquia te vervloeien in de encyclopedische stroming van de tijd. Deze heeft zonder twijfel de bekendheid van de humanist en zijn oeuvre, o.m. de Colloquia, in niet geringe mate bevorderd. Het ‘Dictionnaire Historique et Critique’ van P. Bayle ligt er ten grondslag aan het levensbericht van meer dan een Nederlands biografisch woordenboek[4)] terwijl in ook nog andere levensbeschrijvingen de Samenspraken niet onvermeld bleven[5)].

In 1819 hield Mr. W. Terpstra, Rector van het Erasmiaans Gymnasium te Rotterdam, een volgens het tijdsrecept hooggestemde rede ‘over den zeer grooten dienst door Desiderius Erasmus aan de jongelingen van zijnen Leeftijd bewezen door het schrijven van zijne gemeenzame gesprekken’[6)]. Hij beschouwde de Samenspraken voor de jeugd als een lichtbron van zuivere godsdienst en zeden en van de kennis van het Latijn. Met een variante op de beroemde voorspelling van J. Colet: ‘nomen Erasmi nunquam peribit’[7)]:

‘dat geen verloop van tijd, hoe lang ook, in staat zal zijn, den luisterrijken

1) B.H. Molkenboer, *Vondelkroniek*, 1936, p. 102.
2) B.H. Molkenboer, l.c., p. 105; vgl. ook een echo-passus in *Geeraerdt van Velzen* van P.C. Hooft, ed. Dr. W.L.D. Van den Brink, Zwolle, 1928, v. 888 vlgg.
3) Vgl. W.B.-ed., 3e dl, p. 257.
4) T. I, seconde partie, A Rotterdam, chez Reinier Leers, MDCXCVII, p. 1058; b.v. van het *Groot Algemeen Historisch Geographisch Genealogisch en Oordeelkundig Woorden-Boek*, Amst., Utrecht, 's Gravenh., MDCCXXVII, III, p. 129; vgl. ook Gilbert Degroote, *Nederlandse Moria-Waardering* in *De Brabantse Folklore*, 1950, p. 15 (in overdruk).
5) *Levensbeschrijving van Beroemde en Geleerde Mannen*, Te Amsteldam, By Adriaan Wor, 1732, V, no. III, p. 297; *Levensbeschrijving van eenige voornaame meest Nederlandsche Mannen en Vrouwen*, Amst. - Harlingen, MDCCLXXIV, p. 223; *Historisch Woordenboek oft Korte Beschryving van alle de Mannen, geboren in de XVII Nederlandsche Provintien*..... Amst., Antw., MDCCLXXXVI, p. 150.
6) Uitgave luidt als volgt: *Redevoering van Mr. W. Terpstra*...., zonder plaats- of drukkersnaam en met jaartal 1819.
7) Vgl. P.S. Allen, *Opus Epistolarum Desiderii Erasmi*, II, Ep. 423, p. 258, p. 47-48.

naam diens nooit volprezenen mans te verduisteren' besloot hij zijn uiteenzetting.

Prudens van Duyse hanteerde de Meester zo geliefde gesprekvorm waar hij deze en Dirk Martens in een soms leuke maar overigens vrij houterige 'Samenspraek tusschen Martens van Aelst en Erasmus van Rotterdam op den 6en July 1856'[1] huldigde. Hij volgde echter het Erasmiaans procédé niet, waarvan de voornaamste elementen waren: het plotselinge begin met opmerkingen over het uiterlijk der personen, het besluit dat de lezer zelf trekken moet, kritiek die zo onpersoonlijk mogelijk gehouden wordt.... Ze bedenken elkaar met de vleiendste bewoordingen: Erasmus spreekt Martens aan als de Nederlandse Aldus Manutius, terwijl Martens de straalkracht roemt die van Erasmus' naam is uitgegaan.

In het geromanceerde levensverhaal van Erasmus' ouders: 'De Jonkman van Gouda'[2] worden echo's gewekt van het colloquium 'Diversoria' (Herbergen), zoals de beschrijving van de herbergen in Duitsland: in de gelagzaal hangen eveneens de kleren der reizigers te drogen; er zijn dezelfde vunzige dampen; er is het knoflook, de gloeiende kachel met de onuitstaanbare warmte terwijl ook de blikken van de vele gasten gevestigd zijn op degene die er gebeurlijk wat fijner uitziet[3]. Er moeten 80 à 90 personen samen zijn eer er opgediend wordt - in beide teksten komt een barse Ganymedes nog eens de bezoekers tellen om te zien of het vereiste aantal bereikt is en er heerst daarbij een Babelse verwarring. De gasten krijgen er sterk gezouten vis te eten. Grof linnen dient er als tafellaken en men slaapt er op vuile lakens[4]. Even later volgt de contrastwerking: de voorstelling der nette Franse herhergen waar een vriendelijk onthaal wacht[5].

H. Martin zag in de Colloquia Erasmus' succesrijke medewerking aan de bestrijding van het bijgeloof in zijn tijd en acht in dit opzicht als de meest typerende 'De Schipbreuk' en 'De Bedevaart'[6], terwijl in het door J.H. Maronier vertaalde werk van Prof J.A. Froude: 'Desiderius Erasmus Zijn Leven en zijne Brieven'[7] het cosmopolitisch karakter[8] van Erasmus' dialogen belicht werd, de geniale menselijke sympathie, die niet te hard wil zijn voor de slechtheid van schelmen, de gezonde waardering van alles wat onschuldig en goed is.

Onze beste Erasmus-kenner der XIXe eeuw, Cd Busken Huet, besloot zijn bespreking der Colloquia met de synthetische opmerking dat deze te

1) Gent, 1856.
2) Naar het Engels van Ch. Reade, door S.J.H. Van den Noorda, Amst., Binger, 1870, 1e dl.
3) p. 182.
4) p. 190.
5) p. 292.
6) *Erasmus en zijn tijd*, Amst., P.N. Van Kampen, 1870, p. 185. Ook W. Francken Az. geeft naast algemene beschouwingen over de Colloquia de tekst weer van *De Schipbreuk* en *Herbergen*, in Rotterdamsch Jaarboekje, 1888, p. 125.
7) Amst., Elsevier, 1896, 2e dl, pp. 8-9.
8) In aansluiting bij J. Froude noemde Dr. H.J. Toxopeus (*Erasmus*, Populair Wetensch. Nederl., no. 3 (z.j.), p. 18) de Colloquia fotografieën van de wereld waarin de Rotterdammer zich bewoog, terwijl Dr. J.A.C. van Leeuwen (*Erasmus*, Baarn, Hollandia-Drukkerij, 1914, pp. 25-26) deze eveneens belangwekkend vond voor de cultuurgeschiedenis der XVIe eeuw.

vaak slechts gedachtenwisselingen waren van de auteur met zijn lezers en dat hun toon geheel dezelfde is als deze van de Lof der Zotheid. Wie het niet wist, zou niet geloven dat het kleinere geschrift jaren vóór het grotere voltooid werd - gewichtige jaren in Erasmus' leven, want toen hij de Colloquia uitgaf, was hij een beroemd man, terwijl bij het verschijnen der ‘Stultitiae Laus’ Europa zich maar nauwelijks van zijn bestaan bewust was[1)].

Polemist en humorist gaan volgens J. Huizinga samen in de Colloquia. Hij noemt het een rechtvaardig oordeel der geschiedenis waar, uit het omvangrijk oeuvre van de Rotterdammer, de Lof en de Samenspraken als het beste levend bleven. De auteur der Colloquia kent hij een hoge plaats toe in het schitterend sterrebeeld van XVI-eeuwse Democriten: Rabelais, Ariosto, Montaigne, Cervantes en Ben Jonson[2)]. Hij overschat echter enigszins de Colloquia waar hij elk gesprek een meesterstuk van literaire vorm noemt, want de Erasmiaanse vormgeving mist, voor ons althans, wel eens innerlijke bewogenheid. Juister lijkt ons zijn vergelijking Moria-Colloquia: de eerste meer filosofisch en algemeen; de laatste actueel en bijzonder. Hij ziet er een diep ernstig moralistisch tractaat in, dat, bij alle scherts en spot, zeer eng verwant is met het ‘Enchiridion’: het uiteenzetten van een eenvoudige, algemeen christelijke levenshouding, een ongedwongen en natuurlijke ethiek.... Verder, merkt hij op, dat wie het met Erasmus aan de stok kreeg, kans had in de Colloquia te komen. Dit alles, samen met zijn vlijmende hekeling der monniksorden, had tot gevolg, dat het boek in vele kringen ‘un succès de scandale’ werd en meer dan enig ander opus van de Meester het voorwerp van bestrijding.

Het is de verdienste van Huet en Huizinga dat ze de Colloquia leren zien hebben als een werk waarin zonder twijfel de moralist, de opvoeder aan het woord is, maar niet minder een fel en groot kunstenaar. Vóór en, nog zo dikwijls, na hen, werd deze verzameling al te uitsluitend beschouwd als een kritiek op misbruiken in de Kerk en verliest men daarbij volledig uit het oog dat deze kritiek niet in de laatste plaats voortkwam uit aesthetische gronden.

* * *

In publicaties van verschillende aard werd in 1936 het vierde eeuwjaar van het afsterven van Erasmus herdacht.

J. Huizinga vulde niet alleen zijn vroegere Moria-ontleding aan maar ook zijn bespreking der Colloquia. Erasmus vindt men, aldus Huizinga, en hij was de eerste die er nadrukkelijk op wees, het best terug in de Samenspraken[3)]. De humanist blijft er evenwel in de eerste plaats de pedagoog uit wiens schriftuur spreekt ‘die innige zucht naar oprechtheid en eenvoud in het dagelijksch leven, naar zuiverheid van zeden, naar persoonlijke en

1) *Land van Rembrand*, p. 322-23.
2) *Erasmus*, 4e ed., pp. 168-169.
3) *De Schrijver der Colloquia* in *De Gids*, 1936, p. 27.

maatschappelijke hygiëne, naar verstandelijke ontwikkeling en beschaving, naar zachtzinnigheid en eensgezindheid, naar goed bestuur en vrede onder de volken, kortom al datgene, waarin Erasmus nieuw en noodig is geweest'. Het fijnste gaf hij in de Samenspraken die vrouwenleven, liefde en huwelijk tot onderwerp hebben.

Bij zijn studie van Erasmus en de vrouw, maakte H.J. van Wielink ruim gebruik van de Colloquia[1)]: in 'De lichtzinnig afgelegde belofte' doen de mannen hun echtgenoten te kort door, in een onbezonnen bui, dikwijls onder invloed van de drank, tot langdurige bedevaarten te besluiten. Niet zelden was de vrouw alsdan tot elke prijs gedwongen in het huwelijk een bestaanszekerheid te zoeken blijkens 'Het Ongelijk Huwelijk' waar Erasmus een lieftallig meisje schildert dat zich verbindt aan een ziekelijk, verliederlijkt edelman. Hij betuigt menselijk meewaren met de verlopen meisjes van zijn dagen: in 'Van het Vischeten' wordt opgemerkt: 'Wat wordt er een kwaad gezegd over een gevallen meisje! Maar 't hebben van een leugenachtige en lasterlijke tong, van een hart bedorven door haat en nijd, dat is vrij wat ernstiger misdaad'[2)]. Zowel in natuurlijk als geestelijk opzicht sloeg hij de taak van de moeder hoog aan: in 'Het meisje en de Vrijer' zegt deze laatste: 'Laat ons kinderen teelen voor de staat en voor Christus, kinderen die van hun rechtschapen ouders hun goede aanleg meekrijgen en in huis het goede voorbeeld zien, dat hun tot richtsnoer wordt'. En van de moeder eist hij dat ze haar kind zelf zoogt. Hij was zijn tijd vooruit in zijn opvatting omtrent de positie der vrouw in de maatschappij, terwijl fijn gevoel en grote tederheid hier telkens zijn inzichten kenmerken.

In de Colloquia zocht de humanist gestalte te geven aan zijn droom van een wereld van apostolisch christendom, doorlicht met de liefde voor de fraaie letteren maar om dit doel te bereiken legde hij zodanig de nadruk op de sterk hiervan afwijkende realiteit dat het wel een verkeerde uitwerking moest hebben op vele lezers, meende H.J.J. Wachters zeker niet ten onrechte[3)].

Waar de Samenspraken het leven directer en realistischer trachten uit te beelden dan de 'Lof', pleiten ze meer voor het hechte kunstenaarschap van hun auteur dan de 'Lof', getuigde B.H. Molkenboer[4)]. Te scherp geformuleerd lijkt ons echter zijn vaststelling dat 'de eenmaal als een halfgod aanhoorde humanist onze wereld nauwelijks meer iets te zeggen heeft. Zijn "Samenspraken" en "Lof der Dwaasheid" worden niet meer als levende boeken gelezen, maar enkel als de gepeperde curiosa van een vervlogen tijdperk doorgeneusd'. Ze hebben niet enkel een genuanceerde historische betekenis maar bevatten - we hebben het hier alleen over de Colloquia - tal van bladzijden die ook thans nog, zowel naar vormgeving als levensinhoud, vermogen te boeien.

1) In *De Socialistische Gids*, 1936, p. 437.
2) *Tweede Twaalftal*, p. 136.
3) *Erasmus van Rotterdam - Zijn Leven en zijn Werken*, Amsterdam, C.L. van Langenhuysen, 1936, p. 228.
4) *Erasmus*, Brussel, Stand.-Boekh. 1936, p. 109; pp. 134-35.

Vincent Cleerdin koos de dialoogvorm in een achttal ‘Gesprekken met Desiderius Erasmus’[1], waarin hij het achtereenvolgens heeft over Erasmus' levensgang, het Humanisme, de geschiedenis van Erasmus' levensstrijd, de Kerk en haar bestuurders, Luther en het Lutheranisme, Staatkunde en Zotheid, alles luchtig en tevens zaakkundig.

Waar Nico van Suchtelen Erasmus' anti-oorlogsgeschrift: ‘Dulce Bellum Inexpertis’ overbracht in zijn ‘Oorlog. Feestgelag ter Herdenking en Huldiging van Desiderius Erasmus’[2], bootste hij, evenals Cleerdin, de Erasmiaanse gesprekvorm na om de Rotterdammer te benaderen. Op dit feestgelag dragen de personen namen van figuren uit de ‘Colloquia’ en aanhalingen uit deze verzameling werden in cursief ingevlochten. Ook de algemene inkleding doet denken aan deze van b.v. het ‘Convivium Religiosum’: de samenkomst heeft plaats in een theekoepel, in de tuin van een buitenhuis. De gasten worden ontvangen door Phaedrus en zijn vrouw Magdalia; de eerste leest Erasmus' aanklacht tegen de oorlog voor, afgewisseld met passende commentaar.

G. Stuiveling inspireerde zich op het colloquium ‘Diversoria’ (Herbergen) in zijn ‘Erasmus, Spel van het Humanisme’ zonder dit evenwel te vernoemen, waar de Rotterdammer zich ontgoocheld uitlaat over zijn reis door Duitsland:

> Weet ge, wat met zo'n herberg daar 't geval is?
> In één groot vertrek doet iedereen àlles:
> haarkammen, eten, kleren drogen, drinken,
> zingen, snurken en naar hartelust stinken ....[3]

Naar andere afzonderlijke colloquia ging de aandacht van Dr. A. Vloemans die zich terecht afvroeg of een colloquium als ‘Van de Jongeling en de Slet’[4] wel geschikte lectuur bood aan jongelingen en kinderen voor wie het gehele Gesprekboek toch eigenlijk bestemd was. Hij antwoordde zelf met de bedenking: Erasmus' genie was ongebreideld, het speelse met de pen en de gedachte was hem zo eigen evenals dit bijzonder soort onschuldige overmoed, die ontzet is, wanneer men hem wijst op het kwaad dat hij stichtte, omdat hij niet begrijpen kan, dat anderen kwaad ontdekken achter iets, waar hij zelf geen kwaad bij dacht.... Bart de Ligt had het vooral over het colloquium ‘Vriendschap’[5] waarin de humanist door zijn studie van de sympathie en de antipathie bij de dieren bewijst dat zijn veelzijdige opmerkingsgeest zich niet alleen op de mensen maar ook op de dieren richtte. Het is trouwens bekend, dat zijn vriend, Thomas More, deze belangstelling deelde en, in zijn huis te Chelsea, een soort menagerie hield. Niet minder blijkt Erasmus' liefde tot planten en dieren uit ‘Het Godsdienstig Banket’ waar hij de harmonische vreugde van zinnen, ziel en geest verheerlijkt....

De Dialogen behoren tot de scherpe parallelen die mogelijk zijn tussen

1) Amsterd., N.V. Van Munster's Uitgevers Maatschappij, (z.j.).
2) Amst., W.B. (z.j.); kende twee edities (in 1936 de eerste, in 1947 de tweede).
3) Amst., N.V. De Arbeiderspers, 1936, p. 17.
4) *Erasmus*, 's-Gravenh., P.H. Leopold's Uitg. My N.V., MCMXXXVII, p. 94.
5) *Erasmus begrepen uit de geest der Renaissance*, Arnhem, Van Loghum Slaterus' Uitgeversmij N.V., MCMXXXVI, p. 214.

de toenmalige beeldende en literaire kunst: hun bonte menigte doet wel eens denken aan de volkstypen door Jeroen Bosch geschilderd[1].

Al is de weerkaatsing der Colloquia in onze scheppende en essayistische letteren vrij opvallend, in de Nederlandse literatuurhistorie zelf werden ze veelal niet eens vermeld, in andere gevallen te summier gekarakteriseerd - wat overigens in dergelijke synthesepoging en bij gemis aan voorstudie, niet helemaal hoeft te verwonderen[2].

GILBERT DEGROOTE.

Potgieter en Helmers.

Het bekende gedichtje *Holland* van Potgieter is blijkbaar geïnspireerd op Helmers' *Hollandsche Natie*. Men oordele:

Helmers (6e druk, 1822), p. 8:

> 'Dus heeft Natuur elk land met hare gunst beschonken!
> Slechts Neêrland is alleen, als 't pas geboren wicht,
> Het all' der Oudren vlijt - niets aan Natuur verpligt.'

Potgieter:

> 'U schiep natuur met een stiefmoeders hand'
> 'Al wat gij zijt, is der Vaderen werk'

Vergelijk voor de laatste regel bovendien Helmers' woorden (p. 7):

> 'Al wat dit land ons toont, is arbeid, vlijt en kunst.'

Helmers (p. 9):

> 'maar toen, in later' tijd,
> De vrijheid zich dit oord ten tempel had gewijd ....'

Potgieter:

> 'Uit een moeras wrocht de vlijt van die helden
> Vrijheid een tempel ....'

Helmers (p. 14):

> 'O gij Verdraagzaamheid!....
> 't Was Neêrlands volk dat u het eerst een wijkplaats gaf.'

Potgieter:

> 'Zorg, dat Europe den zetel der orde,

1) Vgl. in dit opzicht de studie van Dr. V.W.D. Schenk, *Tusschen Duivelgeloof en Beeldenstorm*, Amsterd., N.V. Uitgeversmaatschappij G.A. Van Oorschot, 1946, pass.
2) Dr. Jan Ten Brink, *Gesch. der Nederl. Letterk.*, Amst., Elseviers; Antw. De Nederl. Boekh., 1897, p. 264 - is de enige die enigszins over de vertalingen uitweidt; G. Kalff, *Gesch. der Nederl. Letterk.*, inzonderh. 1e, 3e, 4e dl, heeft het bij gelegenheid wel over enkele aanrakingspunten; in de *Gesch. van de letterk. der Nederlanden*, 3e dl, p. 16 - vermeldt Prof. Th.C. van Stockum in zijn voortreffelijke samenvattende schets van de humanist de Colloquia zonder meer.

Dat de verdrukte zijn wijkplaats u noem' ....'

Eén ding nam Potgieter terecht niet over: de holle chauvinistische grootspraak.

F. JANSONIUS.

Tweeërlei stilistisch onderzoek.

H. van der Merwe Scholtz, *Systematies verslag van 'n stilistiese analise*.
Acad. proefschr. H.A.U.M./J.H. de Bussy. Amsterd./Kaapstad/ Pretoria 1950.
C. Rosman, *Statik und Dynamik in Conrad Ferdinand Meyers Gedichten*.
Acad. proefschr. N.V. Zuid-Hollandse Boek- en Handelsdrukkerij Den Haag 1949.

De stilistiek, de nieuwe methode van taal- en literatuurstudie beide, die in andere landen reeds tot rijke ontwikkeling is gekomen, vindt ook in ons land meer en meer beoefening. De Amsterdamse Universiteit gaat hierin voorop. Na de uitnemende dissertatie van J.A.M. Aler, *Im Spiegel der Form*, Stilkritische Wege zur Deutung von Stefan Georges Maximdichtung[1] en de grondig doorwerkte van Mej. Kerkhoff, *Ausdrucksmöglichkeiten Neuhochdeutschen Prosastils*. Ein kritischer Versuch an Fr. Grieses Roman 'Die Weisköpfe'[2], verschenen in 1950 de bovengenoemde. Omdat in de beide laatste de twee polen der stilistiek, de zuiver taalkundige en de meer kunsthistorische, merkwaardig vertegenwoordigd zijn, leek het mij dienstig hieraan een wat bredere beschouwing te wijden.

I.

Het proefschrift van Van der Merwe Scholtz stamt uit de school van Prof. Hellinga, voor wie stilistiek is: het onderzoek naar wat taalvormen doen in een bepaalde situatie en in hun betrokken zijn op die situatie.

De stilisticus, steunende op wat de structurele taalkunde hem heeft geleerd omtrent dat wat een bepaalde vorm in een bepaald taalsysteem is, en door het linguïstisch apriori der betekenisverandering heeft begrepen waarom bijvoorbeeld een verleden deelwoord eventueel een bizondere betekenis *kan* krijgen, gaat uit op de ontdekking van wat zo'n speciaal woord in één bizondere taaldaad vermag te scheppen. Door zich in te leven in één bepaalde situatie, door zich dus bijvoorbeeld in een bron in te lézen, *kan* hij in zich het taalgebeuren, dat aanvankelijk als verstarde vorm buiten hem ligt, in zijn werking tot leven brengen, zodat een uiterst gevoelig doorschouwen van waarden mogelijk wordt[3]. Hij wordt geconfronteerd met een taalsituatie. Hij onderzoekt de taalwaarden in hun betrokkenheid op die bepaalde taalsituatie. Daarvoor moet hij de situatie volledig analyseren, *alle* vormstructurerende momenten achterhalen en dan ten slotte bepalen òf, en indien wel, op welke wijze deze momenten in de situatie functionneren. Zijn taak als stilisticus is voltooid, wanneer hij, zijn hand aan de blootgelegde structuurlijn, kennend adaequaat is geworden aan de 'wereld' die in die situatie wordt opgeroepen, wanneer hij de 'vloer' van de situatie onmiskenbaar en vast onder de voeten heeft (v.d.M. Sch.).

De situatie is voor de stilisticus, wat b.v. King Lear en de Divina Commedia voor Yeats waren: 'worlds moulded by their own weight like drops

1) Amsterdam '47.
2) Amsterdam '50.
3) W.G. Hellinga, De Neerlandicus als taalkundige (Inaug. rede) A'dam '46

of water'. Het gedicht is hem louter taalsituatie. De persoonlijke structuur en de bedoelingen van de dichter zijn hem irrelevant. Hij beschouwt zijn object als zelfstandige schepping, volkomen los van z'n maker en autonoom. Enkel wat woord wordt, is voor de stilisticus toegankelijk. Hij geeft geen waarde-oordeel, noch spreekt zich uit over de aesthetische werking op de lezer; dat laat hij over aan andere disciplinen b.v. de psychologie of de literatuurwetenschap. Zijn onderzoek dient allereerst de moeilijke kunst van nauwkeurig *lezen*: het functionneren der taalmiddelen te speuren als uitdrukking van een situatie en daardoor zelf adaequaat te worden aan die situatie.

Waar dit onderzoek moet aanvangen, is niet te zeggen. Daar alles in de gestructureerde situatie samenhangt, kan feitelijk elk willekeurig punt toegang verlenen: de lezer kan getroffen worden door een eigenaardige ritmische cadans, een onverwachte syntactische wending, ...; hij speurt contacten tussen verschillende structuurmomenten, merkt gelijk gerichte tendenties. Uit dit aanvankelijk weinig systematisch onderzoek, dit, wat Spitzer noemt 'to-and-fro philological movement', dat telkens kan overstappen van het ene structuurmoment in een ander, ontwikkelt zich de samenvattende eindanalyse, die de resultaten van het onderzoek bevestigt en integreert, die de structuur leert verstaan als de vormwording der idee.

Van der Merwe Scholtz koos als object van studie een gedicht van 11 verzen, *Die Towenares* (Lied van die verbanne jonge meid).[1)]

Het is een der vier gedichten waarin Eugène Marais motieven verwerkte uit het leven van Zuidafrikaanse inboorlingen en wel de Boesmans. De (intuïtiefaanvoelende) letterkundige kritiek van du Toit en Kritzinger constateerde in deze 'kindergedichte' een fijn psychologische doorvorsing van de mentaliteit der Boesmans, sprekende in een naïeve dictie, zin voor het dramatische, de natuurliefde van de primitieve mens, treffende personificatie en plastische atmosfeerschildering, weergegeven door een vrij ritme en afwezigheid van rijm De schrijver onderwerpt deze betrekkelijk vage, onbevredigende kritiek in een conscientieuze stilistische analyse aan een nader onderzoek en vat zijn bevindingen samen in een systematisch geordend verslag, verdeeld in zeven hoofdstukken.

Het eerste (III) geeft een analyse van het metrum en het ritme, waarbij de meeste problemen omtrent het vrije vers ter sprake komen, in 't bizonder de vraag of isosyllabisme effectief kan functionneren, in Afrikaanse poëzie, waar de versregel gewoonlijk gekarakteriseerd wordt door alternatie van beklemtoonde en onbeklemtoonde lettergrepen. Gebruik makende van de indicaties, gegeven door de punctuatie, klankorganisatie en syntactische ordening, concludeert de schr., dat onder gunstige omstandigheden

1)

Wat word van die meisie wat altyd alleen bly?
Sy wag nie meer nie vir die kom van die jagters nie;
Sy maak nie meer die vuur van swart-doringhout nie.
Die wind waai verby haar ore;
Sy hoor nie meer die danslied nie;
die stem van die storieverteller is dood.
G'neen roep haar van ver nie
om mooi woorde te praat.
Sy hoor net die stem van die wind alleen.
en die wind treur altyd
om hy alleen is.

het isosyllabisme een secundaire functie kan vervullen. Deze gunstige omstandigheden worden teweeg gebracht door de klank-verdeling in de verzen. Voorts constateert hij, dat de afwezigheid van rijm wordt gecompenseerd door weinig opvallende maar zeer effectieve klanktekening (klank- en woordherhaling) en vat tenslotte zijn bevindingen samen in een aanval op de term 'vrij vers', die z.i. met restrictie gebruikt moet worden: in de onderhavige situatie is gebleken, dat van vrijheid in de zin van toevalligheid hier geen sprake is, dat alle momenten functioneel bepaald en in het geheel zijn vastgelegd. De benaming 'vrij vers' lijkt hem dan ook slechts dienstbaar voor vergelijkende en kwalificatie-doeleinden, de verhouding kan in elke situatie afzonderlijk alleen 'intern' vastgesteld worden en niet door vergelijking met situaties daarbuiten.

Hoofdstuk IV geeft een nader overzicht van de kompositorische klankvoeging en woordherhaling. Een determinering van de structurele klankfiguren en -patronen, de afwezigheid van rijm compenserend, leidt tot een indeling: groepen van gelijke klanken in een enkel vers; zulke, voorkomende aan het begin van de ene en aan het eind van de volgende regel; aan het eind van de ene en aan het begin van de volgende, en eindelijk zulke die een functie hebben, analoog aan die van het rijm, d.i. klanken, voorkomende in een finale positie in de versregel. In deze klankvoeging en -binding speurt de schr. een licht en onopvallend spel, waarin versaanvang en -einde 'met een aantal klank-"steke" die diep in die versorganisatie ingryp, opgevang en in 'n musikale patroon geryg word, zodat zy nêrens hul stil gedempte roep na mekaar staak nie'.

Treft ons in beide voorafgaande hoofdstukken de gevoelige, indringende toets van schrijvers onderzoek, met niet minder kunstvaardigheid blijkt hij in het Vde het door taalwetenschappelijke scholing gescherpte syntactische apparaat te hanteren bij de ontleding van 'Taal-bou en taal-gebou'. Hier toont de stilistiek haar waarde naar twee kanten: tot een dieper verstaan van de sterk synthetische dichtertaal, van het taalkunstwerk als 'zich vormende vorm' enerzijds, en tot het verrijken en verfijnen van onze taalkennis anderzijds. In nauw verband, telkens op elkaar teruggrijpend, vormen de drie voornoemde analyses een eenheid, waarin de visie verdiept en verrijkt wordt. Het is het *lezen* en *telkens weer lezen*, wat Spitzer het 'Handwerkskniff' van de stilisticus noemde: het gevoelig tegen elkander afwegen van verschillende expressiemogelijkheden, het speuren van contacten die verrassend licht doen ontspringen,...., kortom de studie van de taalsituatie als het expressieve gelaat der ziel (de 'inhoud') van het gedicht.

Met hst. VI (Tijd-ruimtelijke verkenning) begint de *inhouds*analyse, allereerst door een vaststelling van de ruimte- en tijdsbetrekking en van het bewegingskarakter, ter oriëntering in de 'wereld', door het gedicht gecreëerd.

Komende tot een interpretatie van 'Die Towenares' als taal-object, volgt de schr. de methode van Spitzer, door in de situatie verschijnselen aan te strepen, die naar een 'common denominator' wijzen en ontdekt dan een *primitieve* instelling als dominant[1)], allereerst sprekende in de syntaxis, waarin de parataxis, het merk bij uitnemendheid der primitieve talen, overheerst: de enkelvoudige zin is in vele gevallen een 'parataxe van syn-

1) Voor het begrip 'primitief' in dit geval, zie Havers, Handbuch der erklärenden Syntax, blz. 8.

tactische constructies' (hier weinig gevariëerd) en wat de samengestelde zin betreft: 'Syntacties is die situatie 'n structuur van relatief homogene groothede, 'n skakeling van gelijk-gestructureerde hoofdsinne. Saakkomplekse word byna deurgaans asyndeties verbind, voegwoordelike "relatiedirigenten" ontbreek byna volledig. Die wyse waarop die saakkomplekse samenhang, word dus niet explisiet gegee nie'.

Andere 'primitieve' kenmerken zijn: het gebruik van het lidwoord *die* als aanduiding van de soort; het opvallend schaars voorkomen van het adverbium ('das sprachliche Spiegelbild abstraktionsfähigen Menschen') en van bijvoeglijke naamwoorden; de personificatie, niet een 'treffend' verschijnsel, als du Toit ze commentarieerde (die zich daarbij op het standpunt stelt van de moderne mens, voor wie de personificatie een bizondere, poëtische instelling vertegenwoordigt), maar voor de primitieve, als wordt aangetoond, gewoon is; - de afwezigheid van de simultane vormgeving, de aanwezigheid van de successieve, concrete voorstellingswijze. Procédé's, door de dichter aangewend om de primitieve wereld op te roepen.

In een slotbeschouwing omtrent de opbouw van het gedicht uit vijf eenheden: I (vers 1), II (2 kommapunt 3), III (4 kommapunt 5 kommapunt 6), IV (7-8) en V (9 kommapunt 10-11), een ontwikkeling, reeds aanvankelijk vastgesteld op grond van de interpunctie en daarna in elke fase van het onderzoek bevestigd, vat de schr. zijn uitkomsten samen, waarvan de voornaamste is, dat reeds in ieder punt der beweging van het gedicht de doelstelling van de dichter blijkt: de tragiek te verbeelden van het meisje dat uit haar stam verstoten is; een tragiek, verdicht in de fijn verweven structuur, waarin geen element overtollig is, waarin iedere trek en iedere wending betekenis heeft.

II.

De methode van Van der Merwe Scholtz, die zich ontwikkelde in de lijn der Franse 'explications de texte' leent zich uiteraard in 't bizonder voor de interpretatie van het kleinere gedicht en het prozafragment. Een geheel andere weg volgde Mej. Rosman, komende uit de school der literatuur- en kunstwetenschap. Haar studie gold het gehele werk van de negentiendeeeuwse Zwitserse dichter Conrad Ferdinand Meyer, door vroegere literatuurhistorici getekend als de typische visueel, die in zijn lyrisch scheppen een volmaakte, *statische* kunst nastreefde, blijkens de lineaire compositie van zijn gedichten. Hier tegenover stelt zij als conclusie uit haar nauwgezette stijlanalyse: overal in Meyers balladen en lyriek is een tweepoligheid te speuren van statiek en dynamiek, die elkaar tot een hogere eenheid in het kunstwerk aanvullen, en vestigt in het bizonder de aandacht op de dynamische componenten.

Ging het hier dus in principe om een stijldeterminering, het proefschrift heeft waarde ook voor de niet-Germanist als methodologische proeve van wat Walzel noemde 'Wechselseitige Erhellung der Künste'.

Deze methode lag voor de hand, daar uit Meyer's brieven en werk een bewuste beïnvloeding door de beeldende kunst aan het licht treedt. Tot onderwerp van zijn dichten koos Meyer vaak werken van beeldhouwers der Oudheid en der Renaissance, vooral die van Michel Angelo, waarin het innerlijke leven van de mens treffend

zichtbare gestalte verkreeg in het gebaar. In het ‘Gebärde’, een woord dat hij ontleent aan een der sonnetten

van de universele kunstenaar, spiegelt het onzichtbare in het zichtbare, werd de levensdynamiek in één ogenblik gegrepen en in de onbewogen rust van het kunstwerk vereeuwigd. Dit stijlmiddel der weerspiegeling alle mogelijkheden af te zien en te verwerkelijken in zijn dichten, daarop was Meyers streven gericht. Het ‘redende Gebärde’ in de ruimere betekenis en wel in verbinding met de mimiek van de innerlijke activiteit en als psychologisch doorlichte karakterisering is de kracht van zijn dynamisch bewogen balladen. Karakteristiek, die zich niet alleen bedient van de aanduiding der uiterlijke kenmerken en de gedachteinhoud, maar alle taalmiddelen gevoelig afstemt: dialoog, woordbegrip en -toon, in 't bizonder het adjectief en het verbum, zinstempo, langere of kortere zinsvormen,....

In het IIde hoofdstuk, ‘Michel Angelo und C.T. Meyer’, gaat Mej. Rosman dieper in op de verwantschap tussen beide kunstenaars, een verwantschap, voortkomende uit een diepere congenialiteit, die spreekt uit Meyers brieven en werk (hij schrijft, dat M.A. hem de sterkste impuls tot dichterlijk scheppen gegeven heeft, bovenal de zin voor het grote in hem gewekt heeft, hem geleerd heeft wat stijl is); in de woordelijke overeenstemming van tal van zijn gedichten met sonnetten van de oude meester en in de omstandigheid dat vele er van descriptieve herinneringsbeelden van diens standbeelden en plafondschilderingen zijn, maar bovenal in de overeenkomstige stilistische tendenties.

Zoals Michel Angelo zich inspande, in de uit de aard gebonden materie dynamisch bewogen leven te verwerkelijken, zo streefde Meyer er naar, in de aan zijn taalkunst inhaerente dynamiek een soort statiek van de plastische vorm te benaderen. In beider werk toont zich die tweepoligheid van statiek en dynamiek, die elkaar tot hoger eenheid in het kunstwerk aanvullen; statiek en dynamiek, in de gedrongen massa der musculatuur verwerkelijkt, wordt door Meyer gesuggereerd in het materiaal der klankwaarden (zie Hst. III ‘Lautsymbolik’).

In de nadere vergelijking der compositie van Meyers gedichten met die van Michel Angelo's beeldhouwwerken en schilderstukken betreedt de schrijfster het eigenlijke gebied der ‘wechselseitige Erhellung’, een terrein vol voetangels en klemmen, die zij ondanks haar onmiskenbare scherpzinnigheid en fijngevoeligheid niet altijd heeft kunnen ontwijken. Waar zij de door Wölfflin geconstateerde diagonale compositie, sterk sprekend in de plafondschilderingen (de zondeval en de verdrijving uit het paradijs b.v.), de tweedeling, de verdubbeling van deze techniek, het parallelisme van twee antithetische momenten, tot hoger eenheid verbonden, naspeurt in Meyers compositie niet alleen, maar ook in zijn afzonderlijke versregels, is schrijfsters interpretatie niet zelden verre van overtuigend.

Twee hoofdstukken, ‘Lautsymbolik’ en ‘C.F. Meyer und die Parnassiens’ geven een belangrijke theoretisch-practische behandeling van het probleem der plasticiteit in de dichtkunst. In de interpretatie der klankplastiek van Meyers gedichten, een uit den aard sterk persoonlijk getinte aangelegenheid, waarin Wilhelm Schneider terecht liever spreekt van ‘Lautdeutbarkeit’ dan van ‘Lautbedeutsamkeit’, toont Mej. Rosman weer haar bovengenoemde kwaliteiten, maar dat zij ook hier niet is ontkomen aan een zekere gemakkelijke willekeur door een tekort aan goeddoordachte methode, wees reeds Elema in zijn beoordeling (Levende Talen No 156, Oct. '50).

Een vergelijking van Meyers kunst met die der Parnassiens enerzijds en

met die der Barok anderzijds (‘C.F. Meyer und das Barok’) stelt aan de hand van vaak kunstzinnig geïnterpreteerde voorbeelden (in 't bizonder de gedichten van Leconte de Lisle) haar beide zijden, de statisch-lineaire en de dynamisch-barokke, in het licht; twee stijltypen, die de dichter in hogere synthese bewonderde bij zijn meester Michel Angelo. Al zijn stijlmiddelen ziet de schrijfster op die harmonische eenheid, die doordringing van statiek en dynamiek gericht: van de compositaire krachten tot de subtielste schakeringen in het woordgebruik.

Aan deze laatste is de slotparagraaf ‘Die Verwendung der Wortarten’ gewijd; op zichzelf een belangrijke bijdrage tot onze stilistische literatuur, maar door z'n te geringe synthese meer een opsomming van op zichzelf staande verschijnselen dan een geconcentreerde belichting van het onderhavige probleem, waarin de waarheid zou worden bevestigd van Spitzer's stelregel: language is only *one* outward crystallization of the ‘inward form’, or, to use another metaphor: the life-blood of the poetic creation is everywhere the same, whether we tap the organism at ‘language’ or ‘ideas’, at ‘plot’ or at ‘composition’[1].

W. KRAMER.

Ondieft.

Ondieft is een gevoelswoord dat uit de 17de eeuwse Hollandse literatuurtaal algemeen bekend is geworden en dat ook al vroeg de aandacht der taalkundigen heeft getrokken. Kluyver, die het woord omstreeks 1890 in het *WNT* heeft behandeld, wijst erop dat Lambert ten Kate het al in verband heeft gebracht met oeng. *gedéfe* en dat de jonge Matthias de Vries in zijn *Warenar*-uitgave deze afleiding heeft overgenomen. Ook Kluyver zelf heeft het in deze richting gezocht, dat wil zeggen dat hij in de *ie* van *ondieft* een umlaut van gm *ô* heeft gezien. Omdat umlaut van gm. *ô* in het Hollands niet normaal optreedt, ‘moet het woord van Friese afkomst wezen’. Het woord is dus als ‘frisisme’ gestempeld en als zodanig gangbaar gebleven tot de huidige dag (zie Schönfeld, *Hist. Gramm.*[4] 44), ofschoon het in het Fries zelf ontbreekt, een alleszins opmerkelijke omstandigheid, die zich echter wel bij meer z.g. ‘frisismen’ voordoet. De oudere etymologen plachten zuiver formeel te redeneren en zich niet van de wijs te laten brengen door eventueel ontbrekende historische of geografische documentatie. Het Fries moest maar zien het met al die ‘frisismen’ klaar te spelen.

Ordenen wij alle gegevens, dan zien wij dat *ondieft* het eerst is opgetekend bij de drie Hollandse vroeg-renaissancisten Coornhert, Spiegel en Visscher en het laatst bij Langendijk. Volgens Bilderdijks getuigenis werd het echter ook nog in zijn jonge tijd gebruikt. Het woord is dus voor een tijdperk van ongeveer twee eeuwen gedocumenteerd, laat ons zeggen van 1570 tot 1770. Het is niet uitsluitend Amsterdams, want ook schrijvers uit andere Hollandse steden kennen het. Maar het heeft blijkbaar wel een snelle carrière als literair gevoelswoord gemaakt (ook een niet-Hollander als Revius gebruikt het), zodat men de diverse literaire getuigenissen nu

1) *Linguistic and Literary History. Essays in Stylistics*. Priceton, Jersey '48, p. 18.

niet direkt als dialectgeografische bewijsplaatsen mag interpreteren. Als vormvarianten komen naast *ondieft* ook *ongdieft, ontdieft* en *indieft* voor, waaruit blijkt dat het voorvoegsel geen betekenisdrager meer was. Kluyver heeft dit niet ingezien en heeft aan *indieft* de tegenovergestelde betekenis van *ondieft* willen toekennen. Het bedenkelijke was daarbij echter dat die z.g. tegenovergestelde betekenis ook bij *ondieft* zelf voorkwam en dat de z.g. eigenlijke betekenis van *ondieft* ook al in Kluyvers ogen zeer zeldzaam was. Volgens mij ontbreekt bij een onbevangen lezen der citaten de z.g. eigenlijke betekenis geheel en al. In alle citaten van het *WNT* is *ondieft* een vaag woord dat hetzij in gunstige, hetzij in ongunstige zin een hoge graad aanduidt en dat men misschien nog het best kan weergeven door moderne slang-woorden als 'reuze' of 'beroerd' (ook met 'bar' komt men een heel eind). De z.g. eigenlijke betekenis 'ongepast' is m.i. een etymologiserende constructie. Noch van *on* noch van *dieft* stond de 17de-eeuwer die het woord hanteerde meer een 'eigen betekenis' voor ogen, want de beide samenstellende delen waren gelijkelijk in de gevoelssfeer geraakt.

Kluyvers veronderstelling dat *ondieft* uit een ouder *ondief* is ontstaan, is overigens zeer aannemelijk. De expressieve waarde van het woord kan door die toegevoegde *t* slechts verhoogd zijn. Het komt bovendien in hoofdzaak voor als bijwoord of als praedicatief bijv. naamwoord, dus in onverbogen vorm. *Ondieft* is dus zonder bezwaar te verbinden met het bij Hildegaersberg aangetroffen *ondievelike*, dat zich eveneens met 'beroerd' of 'ellendig' laat vertalen. Naast een hieruit te abstraheren 14de-eeuws Hollands *ondieve* kan een 13de-eeuws Vlaams *ongedieve* gesteld worden, ook al weer zo'n kracht-adjectief. Het *MnlW* vermeldt evenwel behalve dit *ongedieve* nog twee andere Vlaamse woorden die er naar vorm en betekenis heel dicht bijstaan, nl. *ongedoeve* en *ongediede* (beide: 'woest, verschrikkelijk'). Zo moeilijk als *ongedieve* te etymologiseren is, zo gemakkelijk *ongedoeve* en *ongediede*: het eerste hangt samen met got. *gadôfs* 'passend', het tweede met got. *þiuþ* 'het goede'. Wat ligt meer voor de hand dan *ongedieve* te beschouwen als een mengvorm van *ongedoeve* en *ongediede*? En wat in het middeleeuwse Vlaams kan zijn gebeurd, mag ook voor het middeleeuwse Holland worden aangenomen: hier kunnen **ondoeve* en **ondiede* samen *ondieve* hebben opgeleverd of **ondoef* en **ondiet* het door Kluyver veronderstelde *ondief*. Wij blijven bij deze etymologie verre van het Fries en verre van een umlaut van gm. *ô*.

Als het Schönfeld nog eens gegeven zal zijn een vijfde druk van zijn *Hist. Gramm.* te bewerken, zal hij er m.i. goed aan doen het hele lijstje 'frisismen', dat nu nog op blz. 44 en 45 staat, te schrappen. Het is een erfenis van de oude school waar we eens van afmoeten.

K. HEEROMA.

Genus-aanduiding bij stofnamen.

Het interessante onderzoek dat prof. Van Haeringen heeft ingesteld naar de bekende genusverschuiving bij stofnamen (blz. 7 vlgg. van deze jaargang) geeft mij aanleiding het volgende terloops op te merken. - Wij spreken allen waarschijnlijk van *lekkere hachée*, maar wie Koenen[22], trouwens ook Van Haeringen's Ned. Wdb.[3] (1948), opslaat, vindt nog het onzijdige hachée vermeld, terwijl Van Dale (1950) het thans als vrouwelijk boekstaaft. Het is min of meer een huisvrouwenwoord, zou men met Van Haeringen kunnen zeggen. Dat geldt evenwel in het geheel niet van *latex*, waarvan ik op Java steeds anders hoorde gewagen dan ook Van Haeringen, a.w. (latex, o.) doet verwachten[1)]. Met *copal* zal moeder de vrouw nog wel minder bekend zijn dan met *asbest*, terwijl men beide herhaaldelijk met *de* kan aantreffen in wat ik hier de consumptieve sfeer zou willen noemen. Het wat onvakkundige dat zulk gebruik aankleeft maakt de woordenboeken blijkbaar schroomvallig als zij 'v.' willen vermelden. Of moet men aannemen, dat dit *de* sommigen nog zo huis-tuin-en-keukenachtig klinkt, dat zij het niet wensen aan te bevelen? Een zeker te ver gaande neiging in de andere richting zou Van Haeringen's opmerking kunnen tonen, dat de jonge ontlening *bacon* in Koenen en Van Dale 'onzijdig is gemaakt' (Van Haeringen, a.w., geeft het evenwel ook zo op). Ik ken *het bacon* al vrij lang en in de veeteelt en exportindustrieën is het heel gewoon[2)], al wil ik graag aannemen dat *bacon* 'bij slagers en huisvrouwen' een dewoord is. Zeker is, dat terwijl de een hier vlotweg 'bacon, v.' noteren wil, een ander daar niet aanstonds toe bereid is, op 't gevaar af van ouderwets te lijken en dat hij zelfs de toelaatbaarheid van dat 'v.', dat ook het der-gebruik en de pronominale aanduiding betreft, in twijfel trekt. Wie *havermout, kaneel* en dgl. vrouwelijk noemt, doet dat immers alleen omdat 'm.' te riskant is! In de Noordnederlandse dialecten, die de genusonderscheidingen hebben gehandhaafd, dat zijn in de eerste plaats de dialecten van Twente, worden die woorden echter wel degelijk mannelijk; men spreekt er niet van 't roest, maar wel van 'n roes en zo vergaat het daar ook schuim, afval, stof (stuifsel), was (van bijen) en derg. En feminina als peper, kamfer, gist, prei, baai, lijm, cichorei doen daar dapper aan mee. Waarmee niet gezegd wil zijn dat havermout nu mannelijk moet heten. Het is een *de*-woord en als dat niet wordt erkend zal over enige jaren de malle wantoestand die bij de genusopgaven der jonge leenwoorden is gaan heersen ook hier ontstaan. De verhoudingen tussen wat ontwijfelbaar juist leek in 1863 en hetgeen thans werkelijkheid is zijn al grotesk genoeg. De 'Woordenlijstcommissie' die thans doende is om de schrijfwijze van bastaardwoorden en samenstellingen te regelen zal ook aan een behoefte voldoen als zij hier een algemeen voorschrift gaat geven.

1) In de ondertussen verschenen 4de druk van dat woordenboek heet *latex* evenwel v. en o.; *vermouth* prijkt met m. en o., hoewel 'een glas goed vermouth' de indruk van gecreoliseerd Nederlands zou maken, gelijk Van Haeringen het in zijn genoemde N.Tg.-artikel formuleert. Overigens moet *half-om-half* weer met 'o.' tevreden zijn, alsof wij wel van 'lekker half-om-half' zouden spreken.
2) Een enkel voorbeeld dan: '*zouters leveren het z.g. bacon, hetwelk*' (enz.), aldus Ir. I. Sijbesma, Veevoeding[15] (1947) blz. 100. Zo'n tweeslachtigheid kan wel van meet af aan bestaan hebben; bij het jonge *rayon* (kunstzijde) doet zich dat ook voor voorzover men de moeilijkheid niet vermijdt door het lidwoord weg te laten. - Er zijn verder scheikundigen die de neiging vertonen de er voor in aanmerking komende stofnamen zoveel mogelijk te neutraliseren en b.v. van *het* waterstof te spreken.

H.L. BEZOEN.

De dorpernamen in de Reinaert.

De ‘temmerman van grooten love’ Lamfreit en zijn dorpsgenoten zijn in het tafereel waar de arme Brune wordt toegetakeld, zo karikaturaal mogelijk getekend. De dorper is voor de dichter van de Reinaert enkel een voorwerp van spot. Dat komt ook uit in zijn naamgeving. Men kan er eigenlijk wel zeker van zijn dat geen enkele figurant in deze Breugheliaanse optocht zonder meer een ‘gewone’ naam draagt. Laat men de namen die de dichter aan zijn Franse voorbeeld heeft ontleend (*Lamfreit, Otram, Bertout*) ter zijde, dan houdt men als zijn eigen vindingen over *Abelquac, Bave, Hughelijn, Julocke, Ludolf* of *Ludmoer, Ogerne* en *Vulmaerte*. Het loont de moeite deze namen nog eens stuk voor stuk te bekijken. Muller heeft in zijn Commentaar veel vergelijkingsmateriaal aangevoerd, maar is bij zijn verklaringen, naar het mij voorkomt, doorgaans te ernstig geweest. We hebben hier te maken met boertige associaties en vervormingen, met clowneske grapjasserij ten koste van het edele of eerwaardige.

Abelquack ziet er uit als een samenstelling waarvan althans het tweede lid duidelijk in de gevoelssfeer thuishoort. *Kwak* wordt door het *WNT* als een oude en verbreide spotnaam voor mannen vermeld (‘sukkel, sul’), maar is daarnaast een ‘wortel’ waarmee allerlei geluiden, o.a. laaggewaardeerde menselijke spraakgeluiden, worden aangeduid. *Habben* en *habbelen*, vervormingen van *happen*, komen ook in een soortgelijke zin voor. Men behoeft de naam *Abelquack* maar onbevangen op zich te laten inwerken om te voelen dat dit een schertsnaam is voor een leuterende of stotterende sukkel. De vraag welke serieuze naam ermee geparodieerd wordt, is echter niet zo gemakkelijk te beantwoorden. Heeft de kloosterling-dichter een komische uitbreiding willen geven aan de Bijbelse naam *Abel*? Het is mogelijk, maar in dat geval zou hij, ook van zijn standpunt, maar matig grappig zijn. Eerder komt m.i. de profeet *Abbacuc* (*Habakuk*) in aanmerking om bespot te worden, natuurlijk niet om de inhoud van zijn profetieën, maar om zijn zonderling klinkende naam, die altijd de aandacht heeft getrokken. Als bijv. de contrareformatorische dichter Richard Verstegen ‘een text-vast Hollantsch groen-wijf’ belachelijk wil maken, moet de naam van de profeet, uiteraard in komisch aangedikte verbasterde vorm, dienen om het effect van de voorstelling te verhogen:

> Sy mocht uyt Abacoeck en de Propheten,
> De heele oprechte uytlegginghe verclaren.

Het lijkt mij geenszins ondenkbaar dat in de kringen waarin de Reinaertdichter verkeerde, een grappige verbastering als *Abbekwak* of *Abekwak* in gebruik is geweest en dat zijn eerste lezers de achtergrond van de naam *Abelquack* dus onmiddellijk hebben kunnen thuisbrengen. Dit alles blijft uiteraard hypothese, maar ik geloof toch dat men dichter bij de waarheid komt wanneer men in deze richting gaat zoeken, dan wanneer men met Muller de naam gaat ontleden in het bnw. *abel* en de stam van het ww. *quacken*, wat dan als betekenis oplevert ‘zooveel als: mooiprater (in ironische toepassing op een dommen, onbenulligen dorper)’.

Bave heeft Muller daarentegen bevredigend verklaard. Hij ziet er tegelijk een werkelijke naam in en het Franse woord *bave* ‘kwijl’. Dit is inderdaad het soort humor dat we in deze passage van de Reinaert mogen verwachten. De dichter heeft

de naam gekozen om de associatie en hij hoefde er in dit geval zelfs niets aan te verbasteren.

Hughelijn is door Kamphuis in *NTg* 36, 258 tegen de juiste achtergrond gesteld: het is een gewone naam, maar tegelijk de aanduiding van een hoorndrager. Toespelingen op hoorn komen in de dorper-passage nog enkele malen voor: *Otram Lancvoet* loopt te paraderen met een 'verhoornden cloet' en de echtgenote van de hoorndrager *Hughelijn* is een 'outmakigghe van lanternen', d.w.z. zij voorziet 'oude lantarens' van 'nieuwe hoorn'. In dit karikaturale tafereel moet uiteraard iedere man een belachelijke sukkel en iedere vrouw een slet zijn.

Julocke moet ook een dubbelzinnige naam hebben gedragen. Muller wijst er al op, dat in R II de moeder van Lamfreit *Julocke van der afterpoorte* heet. Welke associatie kan hier voor de dichter en zijn lezers voor de hand hebben gelegen? De naam zal wel weer als een grappige samenstelling geinterpreteerd zijn, waarbij het tweede lid natuurlijk de herinnering opriep aan (*aan*)*lokken* en het eerste licht een van de vele benamingen voor een sukkel bevatte. In het *MnlW* wordt *lockaen* vermeld als een gemeen scheldwoord (in één adem gebruikt met *hourenzone*) en in het *WNT* staan *Jul* en *Julfus* inderdaad, zij het uit veel latere tijd, als benamingen van belachelijke manspersonen opgetekend. Als bewijsmateriaal kan dit laatste natuurlijk niet dienen, maar wel als richtingwijzer.

Ludolf lijkt mij op te vatten als de komisch vervolledigde, verdeftigde vorm van een eenlettergrepig spotwoord. *Lute, Luit* en *Lut* komen zowel in vroeger als later tijd voor als scheldnamen, in 't bijzonder voor vrouwen maar ook wel voor mannen (zie *MnlW* en *WNT*).

Ogerne heb ik indertijd, *NTg* 28, 32, beschouwd als associatief verbonden aan de uitroep 'o gherne!' Muller heeft dit een 'mislukte gissing' genoemd, omdat de *g* in de Franse naam en de Nederlandse uitroep geheel verschillend moet hebben geklonken. Kamphuis heeft er echter t.a.p. al op gewezen, dat de Vlaamse uitspraak van de *g* dichter bij de Franse ligt dan de Noordnederlandse. Ik wil daar nog aan toevoegen dat, zoals ik in mijn rede *Taalnatuur en taalcultuur*, blz. 17, uiteen heb gezet, de Nederlandse spirant *g* uit het mouilleringsproduct van de explosief *g* moet zijn ontstaan. In de 12de eeuw wordt dit mouilleringsproduct nog als *j* in Nederduitse dialecten overgenomen, in de 13de eeuw kan in de Nederlanden de *g* dus in ieder geval ook nog vrij palataal hebben geklonken. De echtgenote van de hoorndrager Hughelijn wordt door de op het eerste gezicht deftige, maar inderdaad dubbelzinnige naam *Ogerne* voortreffelijk gekarakteriseerd. Het is geheel de stijl van geestigheid van de Reinaert-dichter. Enklaar heeft er onlangs, *NTg* 43, 156, nog op gewezen dat de dichter, door te vermelden dat Lamfreit geboren was te Absdale, vermoedelijk heeft willen suggereren dat *Ogerne* de bijzit van een geestelijke was. Hier zou dan ook nog de gewijde kloostersfeer in de spot betrokken zijn.

Vulmaerte brengt ons op een soortgelijke gedacht. Zou de heilige *Vulmarus*, een van de grote zendelingen van het Vlaamse land en dus in Vlaamse kloosterkringen van de 13de eeuw stellig nog algemeen bekend, de dichter niet door het hoofd hebben gespeeld? De vrouwelijke afleiding van zijn naam op *-te* kon gemakkelijk gereïnterpreteerd worden als 'vuile meid', maar bovendien heeft hier wellicht nog een andere associatie doorheen gespeeld. Het Middelengels kent als benaming voor de bunzing het woord *fulmard* (in modern Engels *foumart*). Een overeenkomstig woord zou in het Vlaams **vulmaerte* hebben geluid, zijnde een samenstelling van mnl. *vuul* en het woord dat in het moderne Fries als *mird*, in het Gronings

als *meert* voorkomt. De naam van de bunzing zou uiteraard zeer toepasselijk zijn op een ‘stinkwijf’ en de geestigheid

> Vrauwe Vuulmaerte scerpe looghe
> Ghinkem roeren

zou een bijzondere achtergrond krijgen. Maar zolang het bestaan van een woord **vulmaerte* in het Vlaams niet uit een andere bron bevestigd is, blijft dit alles in de lucht hangen. (Voor de ingweoonse kwestie zou zo'n overeenstemming tussen Westvlaams en Engels, en gedeeltelijk ook nog tussen deze beiden en het Fries, wel interessant zijn!). Ook zonder de bijgedachte aan de bunzing heeft de associatieve verbastering van een eerwaardige heiligennaam tot een woord dat ‘vuile meid’ betekent, intussen al voldoende gehalte. Zij kan op ongeveer gelijke wijze gewaardeerd worden als de veronderstelde verbastering van *Abbacuc* tot *Abelquack*.

K. HEEROMA.

Hij.

Nog een vorm van het encliticum.

Niet om dr. Kooiman te wijzen op een lacune in zijn studie over *hij* (N.T. 43 afl. 6) - dr. Kooiman verklaarde daarin bij herhaling, dat hij geen volledigheid betrachtte - maar om de aandacht te vestigen op een weinig bekende vorm, meen ik goed te doen de volgende aanvullingen te geven.

Als encliticum van *hij* valt in mijn eigen omgeving, de west-Betuwe, naast *-ie* en *-die* of *-tie* een vorm met *-jə* te constateren, die nu eens *-tjə* luidt, dan weer *-pjə, -kje* en ook enkel *-jə* : *val-tjə* (valt hij), *kwam-pjə* (kwam hij), *zin-kjə* (zingt hij, ook zinkt hij), *greep-jə* (greep hij), *toe-tjə* (toen hij), *as-jə* (als hij), enz.

Bij het noteren van Blancquaerts zinnen is mij duidelijk geworden, dat het encliticum met dit *-jə* in een vrij uitgestrekt gebied in gebruik is. Talrijk zijn de zinnen niet, waarin een enclitische vorm bij *hij* kan worden verwacht, in zin 43 staat: omdat hij, in 113: bakt hij, in 117 en 118: dat hij, in 136: deed hij het maar. De vormen met *-jə* zal men alleen opmerken in het ongedwongen spreken, als het pronomen absoluut toonloos is en daarom verwondert het mij niet, dat ik in geen enkele plaats voor de vorm, die niet in een zinnetje staat, bakt hij: *bak-jə* opgeschreven heb, want zo zou die vorm in het zinsverband luiden.

-jə-vormen heb ik gehoord in het westelijk deel van het *gij*-gebied in de Betuwe, in de oost-Tielerwaard - de west-Tielewaard heb ik niet bezocht - en in west-Maas en Waal. De plaatsen op te sommen met letter en nummer acht ik hier overbodig.

Terwijl in het *gij*-gebied *was-jə, schrijf-jə* voor ieder de betekenis heeft van *was hij, schrijft hij*, worden deze vormen in de streek, waar *jij* (*jə*) fungeert als pers. vnw. v.d. 2e persoon algemeen opgevat als *was-jə, schrijf-jə*.

Voor mij staat het vast, dat de *jə*-vormen van het encliticum naast *hij* in nog meer plaatsen gebezigd worden dan in die, waarin ik ze op heterdaad betrapt heb. Van vragen naar dergelijke vormen is weinig resultaat te verwachten, de meeste zegslieden kunnen niet meedelen, of en wanneer

ze die al of niet bezigen. Terecht begint dr. Kooiman zijn opstel met: ‘pronomina zijn gevoelige taalelementen’ en op commando komen de *-jə-* vormen niet voor de dag.

Welke grondvorm moet er bij deze *-jə*-enclitica worden aangenomen? Van de 3e persoonsvormen v.d. onvolt. teg. tijd van alle werkwoorden en de 3e pers. onvolt. verl. tijd van de sterke ww. benevens van enkele voegwoorden: *of, as*, enz. bestaan enclitische vormen met *-die* of *-tie* of alleen met *-tie*, Probeert men naast deze *-jə*-vormen te stellen, dan komt men tot de ontdekking, dat na een stam, die eindigt op een klinker, op *-n* en *-l* het pronomen *-tjə* luidt: *krui-tje, won-tjə, viel-tjə*, na een stam op *-m -pjə: kom-pjə*, na een op *-ng* of *-nk*: -(*k*)*jə*: *drin-kjə. Drin-kjə* kan zowel betekenen drinkt hij, als dringt hij, uit de context moet dit blijken. Eindigt de stam echter op een *f, p, ch, k* of *s*, op een scherpe spirant of explosief dus, dan is een enkel *-jə* de geïnverteerde vorm. Zelfs is de *-t* in de verbinding *cht* verdwenen: *wach-jə, vech-jə, zoch-jə*. Dat de slot-*t* wegvalt is een algemeen verschijnsel in de dialecten van de streek tussen Rijn-Lek en Waal en daar niet alleen. Bij de stammen op *-r* is het soms *-tjə*: *verloor-tjə*, maar soms voldoet alleen *-tie*: *voer-tie* of *-die*.

Overzien we bovenstaande gevallen, dan valt de overeenkomst op met de gedaanten, waaronder het deminutiefsuffix -(*t*)*jə* verschijnt. Ook dit wordt onder invloed van de voorafgaande consonanten gewijzigd tot *-pjə* en *-kjə* of ook tot enkel *-jə*.

-tjə (*pjə, -kjə, -jə*) hoort niet tot het idioom van alle tongvallen van Betuwe en Maas en Waal, meer naar het oosten kan men in plaats hiervan *-ie* en ook *-ə* opmerken: *zaa-ie* (zei hij), *umda-tə* (omdat hij).

Phonetisch is het verschil tussen *-tie* en *-tjə* gering, vandaar, dat beide vormen gemakkelijk in elkaar overgaan. Een tussenvorm *-tjie* maar een *-tjie* met een heel zwak vocalisch element valt soms eveneens te beluisteren. *-ə* is een verzwakking van *-ie*.

In het westelijk deel van de streek tussen de rivieren, en waarschijnlijk ook in het oostelijk deel, is bij de zwakke praet. *-ie* de enclitische vorm, doch tussen de werkwoordsvorm en het pronomen wordt een *n* ingelast: *hördenie, waarrekte-nie* evenals in Noord-Brabant en verschillende plaatsen van Zuid-Holland naar dr. Kooiman meedeelt.

Hierboven is gezegd, dat naast *-tjə-* enz.-vormen constructies met *-die* of *-tie* of alleen met *-tie* bestaan; enkel met *-tie* na een toonloze consonant: *schrijf-tie, kroop-tie, lach-tie, keek-tie, was-tie, da-tie*, in andere gevallen met *-die* of *-tie. -tie* is het dus in de vormen met inversie van de teg. tijd, want mag al de slot-t verdwenen zijn, in deze positie komt die weer voor de dag, *-die* of *-tie* in de verl. tijd van de sterke ww., waarvan de stam niet eindigt op een scherpe medeklinker: *kwam-die* naast *kwam-tie, won-die* naast *won-tie, viel-die* naast *viel-tie, voer-die* naast *voer-tie, wor-die* naast *wor-tie*, (waar hij), *toe-die toe-tie* (toen hij). Dit is eveneens het geval in het zinnetje, dat dr. K. aanhaalt: *de boeke, die die gelèze hè en de boeke, die tie gelèze hè*.

De vorm *-tie* treedt *alleen* op als encliticum bij *hij*: *val-tie, lès-tie*, wordt er over een vrouw gesproken dan is het *val-sə, lè-sə*.

In de zwakke verl. tijden blijkt het achtergeplaatste pronomen, wanneer er van een man sprake is, *-ie* te zijn. Redenen om te veronderstellen, dat *-tie* (*-die*) op *-ie* terug gaat. Bij enclise kwam in de teg. tijd het pronomen, dat in het germ. *hĭ* luidde, na een *-t*. Articuleerde men niet scherp, dan viel

de *h* weg: het pronomen werd *-ie*, de *t* van de persoonsuitgang werd bij dat *-ie* gevoegd en *-tie* kon beschouwd worden als het voornaamwoord. Dit *-tie* kon vervolgens ook in andere posities worden aangewend, in de verl. tijd en na voegwoorden. Na bepaalde consonanten werd *-tie* tot *-die*.

Is het bovenstaande juist, dan is een vorm *-tjə* betrekkelijk jong.

A.R. HOL.

Het glas is stuk.

De klassifikatie van *stuk* levert moeilikheden op, ofschoon het *Nederlandse Woordenboek* het een adjektief noemt, met de bijvoeging: 'zelden of nooit anders dan praedicatief gebruikt.' De bijvoeging leert ons echter al dat er aan de klassifikatie een steekje los is, en dat blijkt ook de bewerker, de heer Heinsius, niet te zijn ontgaan, want hij vervolgt: 'Men pleegt aan te nemen dat *stuk* uit *estuk* is ontstaan (vgl. het bijw. *weg* uit het gewestelijk nog bekende *eweg*, Eng. *away*), en dit uit de bijwoordelijke uitdrukking *in* of *an stukke*, waarin *stukke* het oude meerv. is...'

Het is nauweliks nodig in biezonderheden aan te tonen dat de verklaring van 'men' een schijnvertoning is: wij krijgen geen verklaring waarom de vorm met anlautende *-e* bij *weg* wel, bij *stuk* niet bestaat, ook niet waarom de meervoudsuitgang van de gefantaseerde grondvorm *an stukke* verdwenen is, terwijl het in dialekten wel is uitgebreid tot *stukkend*. Maar Heinsius merkt op dat de vorm *stuk* eerst in teksten van de negentiende eeuw voorkomt; daarmee vervalt vrijwel alleen al de voorgestelde verklaring. Wanneer wij letten op de feiten en uitgaan van het feit, dat *stuk* een substantief is, en sedert de oudste tijden geweest is, lijkt het eenvoudiger ons af te vragen of *stuk* ook in de konstruktie aan het hoofd van dit opstel als substantief kan worden opgevat. Het antwoord is gemakkelik genoeg: er is niet het minste bezwaar, want predikatief gebruik van substantieven zonder lidwoord is een gewoon verschijnsel in het Nederlands, om van andere talen niet te spreken. Zo zeggen we: *Het zal zaak zijn hem voor onze plannen te winnen, Jij bent schuld dat het mislukt is*. Iets anders is *Het plan is mij werkelik ernst*, en weer anders in *Zij is daar kind aan huis, Ik wil baas zijn in m'n eigen huis*; maar het is nu niet nodig op deze biezonderheden in te gaan, en ik vermeld ze voornamelik om onze 'Neerlandici' eraan te herinneren dat er ook na het boek van Overdiep nog wel iets te doen valt op syntakties gebied! Misschien is het niet overbodig te wijzen op *Dat is jammer*, dat wel op soortgelijke manier moet worden verklaard, al is *jammer* in het Oudgermaans een adjektief.

E. KRUISINGA.

Naschrift van de Red.:

Aan dit nagelaten stukje kan nog een aardig modern voorbeeld toegevoegd worden dat een substantief adjektivische betekenis gekregen heeft, nl. die ambtenaar was *fout* (= politiek onbetrouwbaar). Vgl.: die som is *fout*.

Kruisinga wijst er niet op, dat reeds in het Mnl. de verbinding *te stucken* bestond (zie ook Van Wijk, *Etym. Wdb.* i.v. en het *Supplement* van Van Haeringen blz. 165: Kan het ontstaan zijn uit ouder nnl. *stukken* (uit een naamvalsvorm als in Mnl. *te*

stucken) doordat -*en* als buigingsuitgang werd opgevat? Langs de weg van *tstucken* kan dan stukke(n) ontstaan zijn (vgl. *scheep gaan* uit tschepe gaan), waarnaast ik in mijn *Ned. Spr.*

§ 69 reeds wees op *stukgaan* en *stukslaan*. Een oud voorbeeld van een adjektief *stucken* trof ik aan bij Anna Roemer Visscher: “de poorten van de hel Zijn stucken en' vernielt”.

Huet en Parijs.

Mochten we Busken Huet geloven, dan zou Parijs bepaald door de christelijke dichters Da Costa, ten Kate, Schaepman als een modern Babel zwartgemaakt zijn. Nu waren zulke banvloeken na 1870 stellig een gemeenplaats op preekstoelen, maar dat ze enkel ‘de gevoelens der klerikale partij in Frankrijk’ weergaven, is een al te partijdige voorstelling[1]. Een door Bernard ter Haar gevolgde Auguste Barbier had de wereldstad al in 1830 als een haard van zonde gebrandmerkt:

‘Paris n'est maintenant qu'une sentine impure,
Un égoût sordide et boueux,
Où mille noirs courants de limon et d'ordure
Viennent traîner leurs flots honteux...’.

Een jaar later begon een gedicht opnieuw:

‘Il est, il est sur terre une infernale cuve,
On la nomme Paris...’.

En het eindigde niet minder duidelijk:

‘Un précipice ouvert à la corruption,
Où la fange descend de toute nation,
Et qui de temps en temps, plein d'une vase immonde,
Soulevant ses bouillons, déborde sur le monde’[2].

Op deze toon vol verontwaardiging zijn de tijdzangen van onze landgenoten doorgegaan, zonder daarom confessioneel gekleurd te moeten heten. Noemde dan de katholieke Louis Veuillot zijn stad geen stinkend riool?

‘A respirer cet air infect et suborneur
Ah! j'ai toujours un fond de rage dans le coeur’[3].

Zelfs het heftigste proza van de bundel *Les Odeurs de Paris*, tegenhanger van *Le Parfum de Rome*, kon geen krasser boetepreken donderen dan de poëzie van een alles behalve kerkelijke Victor Hugo vanaf 1853 liet horen tegen ‘la reine de nos Tyrs et de nos Babylones’[4]. En de evenmin clericale Balzac had een stuk van Alexandre Dumas in 1831 scherp onthaald:

‘En voyant ce drame, un de ces succès fous comme il ne s'en voit qu'à Paris, tous les hommes concevaient qu'on pût jeter sa femme légitime par la fenêtre, et toutes les femmes aimaient à se voir injustement opprimées’[5]. In 1832 besloot dezelfde

1) *Litt. Fant. en Krit.* XVI 11.
2) *Iambes et Poëmes*[9], 1858, p. 15, 65, 70.
3) *Satires*, 1863, p. 179.
4) Claudius Gillet: *La Bible dans Victor Hugo*, 1910, p. 263
5) *Oevres Complètes* éd. Conard XV 207, 241.

schrijver zijn verhaal *Le Colonel Chabert* tot overmaat van duidelijkheid, door een edel persoon in de mond te leggen: ‘Paris me fait horreur’.

Prof. Tielrooy heeft de kritiek van Huet nog eens aangedikt als ‘la réponse que feront toujours les gens de goût et les esprits justes à la bêtise éternelle des rélateurs’[6]. Als dit moderne credo enige twijfel toeliet, zou de vraag misschien kunnen opkomen, of Huet, die voor enfant terrible van het liberalisme speelde, in zijn hart geen liberaal was en bleef.

G.B.

6) *Conrad Busken Huet et la littérature française*, 1923, p. 153.

Boekbeoordelingen.

Dr. C.F.P. Stutterheim, *Inleiding tot de taal-philosophie*. Antwerpen/Nijmegen, 1949. 177 blz.

Bij linguisten heeft taalfilosofie veelal geen goede klank. Dat is begrijpelijk. Immers slechts uiterst zelden is wat zich 'taalfilosofie' noemt, wijsbegeerte in de zin van: bepaling van aard en plaats van de taal - als direct fenomenologisch en uiteindelijk metafysisch begrepen verschijnsel - in het geheel aller verschijnselen, waarvan de taal één sector uitmaakt. Déze taalfilosofie is bestemd voor filosofen en filosofisch geïnteresseerden; onder het oordeel van de linguist valt zij niet per se. Beschouwingen van deze aard vinden we, overigens spaarzaam, in het werk der grote Europese filosofen, van de Grieken tot op onze dagen. In moderne vorm treffen wij ze zuiver aan, ten onzent incidenteel bij Pos, en vooral in Frankrijk bij de existentialisten.

Maar, er is veel meer wat taalfilosofie is, of zich zo noemt, en juist met dit meerdere komt de linguist uiteraard gemakkelijker in aanraking: het pretendeert meestal óók de linguist rechtstreeks iets omtrent zijn eigen vak te leren en is daarbij niet zelden aggressief. Het is waar dat de linguist van deze 'taalfilosofie' iets kan leren: zij kan hem helpen bij de beoordeling van de vooronderstellingen waarvan hij bij zijn onderzoek uitgaat. Ruw geschetst ontmoeten wij dit soort studies in twee vormen: vaak is dan taalfilosofie: het inpassen in en beoordelen vanuit een bepaald filosofisch systeem, van de taalverschijnselen zoals die aan de linguist bekend zijn. Cassirer is hier 'n excellent voorbeeld van. Romanisten zullen misschien geneigd zijn ook Croce te noemen; m.i. hoort hij echter eerder onder de nog te vermelden mengvormen. Zeer vaak, en ten derde, is 'taalfilosofie' echter: wijsgerige taalcritiek, d.w.z. vanuit een bepaald wijsgerig standpunt pleegt dan de wijsgeer vast te stellen wat de linguist taal moet noemen en wat niet, hoe voortreffelijk of tekortschietend die taal is en hoe zij linguistisch moet worden bestudeerd. Hier slaat de linguist terecht alarm: bepalen welke verschijnselen 'taal' zijn en welke niet, meent hij, zeer terecht, zelf te kunnen. Deze soort taalfilosofie is dan ook, om te beginnen, ontspoorde wijsbegeerte en, om te vervolgen, getuigen beschouwingen van deze aard niet zelden van een onmiskenbare onwetendheid omtrent de verschijnselen die zij willen determineren en critiseren. Mauthner blijft hier het weinig aanlokkelijke voorbeeld van. Bij dit alles komt nog, dat het meeste wat de linguistiek als 'taalfilosofie' ontmoet een minder geslaagde combinatie van drie hierboven reeds genoemde methoden is, een combinatie waarmee dan noch de linguistiek, noch de wijsbegeerte gebaat zijn. Thieme's *Spraak, taal en rede* (1941) is hier het allerduidelijkste Nederlandse voorbeeld van; van Haecht's, existentialistisch gekleurde *Taalphilosophische beschouwingen* (1947), die overigens zeer veel goeds bevatten, verontrusten de linguist terecht door het tekort aan linguistische vakkennis.

Er zijn tenslotte nog 'n vierde en 'n vijfde wijze van taalbeschouwing die, naar de gewoonte onzer dagen, 'taalfilosofie' worden genoemd, en dat zijn de wijsgerige wetenschapstheorie toegepast op de taal-wetenschap en de immanente, linguistische taal- en wetenschaps-critiek. De eerste onderzoekt de grenzen der taalwetenschap t.o.v. de andere wetenschappen en de methode die aangepast is aan het speciale object dat de taalverschijnselen voor de wetenschap uitmaken, de tweede controleert, zonder wijsgerige

classificatie-pogingen, de in de linguistiek ontwikkelde begrippen en methoden op hun logische en practische samenhang. Enige kennis van deze beide laatste 'filosofische' werkwijzen en hun resultaten zijn voor elke linguist, die verantwoord zijn wetenschap wil beoefenen, noodzakelijk, zoals zij - mutatis mutandis - noodzakelijk zijn voor elke beoefenaar van alle andere wetenschappen. In de theoretische natuurwetenschappen en in de wiskunde is dit een volkomen aanvaard standpunt. Wie aan de juistheid hiervan voor de linguistiek mocht twijfelen, heeft in Stutterheim's *Inleiding tot de taal-philosophie*, die in hoofdzaak een combinatie is van de vierde en vijfde methode, een werk dat de juistheid van dit standpunt volstrekt afdoende aantoont. Zijn werk is voor elke linguist van grote waarde. Het legt, exemplarisch, de moeilijkheden en de mogelijkheden bloot, waaraan de in zijn stof verzonken specialist voorbij kan zien, zonder te bemerken, dat zijn werk én practischer én theoretisch juister zou kunnen zijn als het met deze moeilijkheden en mogelijkheden meer rekening hield. Van deze aard bezaten wij tot nog toe geen Nederlands werk en ook het buitenland levert ons hiernaast, in deze beknopte vorm, bij mijn weten niets.

Zonderen we de twee eerste en het laatste hoofdstuk uit, dan geven Stutterheim's beschouwingen steeds rechtstreeks de problemen waarmee elke linguist worstelt. Zelfs in zijn derde hoofdstuk, over de oorsprong van de taal, - dat in al z'n beknoptheid een meesterstukje van verheldering binnen een zeer duister gebied is - weet hij nog het verband met de feitelijke wetenschaps-beoefening te bewaren. Telkens geeft hij verder korte, soms verrassend nieuwe, karakteristieken van datgene waarmee de linguist dagelijks omgaat. Ik noem enkel hoe hij spreekt over de etymologie (blz. 41 en 51), het accent (blz. 61-63, 85 en 112), het predicaatsnomen (blz. 73 vlg.), de betekenisverandering (blz. 78-82), de naamvallen en de rededelen (blz. 93 vlg.), het rhythme (blz. 97 vlg.), de klanksymboliek (passim), de polysemie (blz. 130 vlg.). Gegroepeerd om een centraal begrip komen de taal, de algemene categorieën van taalverschijnselen en de grammatische verschijnselen onder telkens wisselende belichting aan de beurt.

Eén verwijt treft m.i. Stutterheim's werkwijze: als doorkneed terminograaf, bezwaart hij zijn betogen met herhaalde uitweidingen over terminografische moeilijkheden. Noch het theoretisch, noch het practisch belang hiervan is echter m.i. voor de taalkunde zo groot als Stutterheim meent: wat voor de wijsbegeerte funest kan zijn, is het voor de taalkunde in die mate zeer zeker niet. De linguistiek immers heeft in de taalbouwsels een onmiddellijk gegeven waarover in princiep geen twijfel mogelijk is. De mogelijkheid voor twijfel komt - ook volgens de schrijver - pas in het volgende stadium van onderzoek: de interpretatie, waarbij de taalbouwsels óók in de ervaring, - en niet uitsluitend in de ervaring, zoals Stutterheim schijnt aan te nemen - moeten worden teruggeplaatst. Is dit m.i. een teveel in dit uitstekende boek, het heeft ook een te weinig. Wat ontbreekt om dit werk ook voor onmiddellijk practisch gebruik geschikt te doen zijn, is 'n zaakregister. De auteur zal misschien antwoorden, dat de practijk niet zijn eerste doel uitmaakte. Dat is juist. Hij wil de lezer bewust maken van de problematiek die er achter zovele practische bemoeienissen en vragen steekt, maar omdat het niet zelden voor die practijk uiterst nuttige aanwijzingen geeft, blijft dat ontbreken van 'n register 'n gemis.

Tenslotte: Stutterheim geeft een keuze uit de problematiek der taaltheorie en die keuze is voortreffelijk: de meest fundamentele problemen

komen geheel tot hun recht. Maar, hij geeft méér, en dan komt een niet geheel evenredig deel ten goede aan stilistische problemen, die beter in kortere vorm plaats hadden gelaten aan de behandeling van problemen op het gebied van de taal-vergelijking en de taal-historie. Wat wij over dit laatste vinden is, in vergelijking met de ruimte aan stilistische problemen ingeruimd, te gering. Dit is m.i. een gerechte critiek op de compositie van dit, overigens ook zo practisch doordachte, boek, waarmee elke taalkundige zijn, niet gering, voordeel zal doen.

ANTON REICHLING.

Gerben Colmjon: *R.C. Bakhuizen van den Brink. Een markante persoonlijkheid*. (Rijswijk, N.V. Leidsche U.M., 1950). Prijs geb. f 7.50.

Een samenvattende studie over levensloop en geschriften, zoals Colmjon in dit boek geleverd heeft, voorziet in een leemte. Wie zich de moeite wilde getroosten om met deze geniale persoonlijkheid en zijn belangrijk werk kennis te maken, kon volop over materiaal beschikken. Zijn belangrijkste geschriften waren herdrukt. Over de jonge jaren kon Potgieter hem inlichten, in de voortreffelijke, onvoltooid gebleven levensbeschrijving, door Colmjon ten onrechte geringgeschat[1]. De tijd van ballingschap gaat voor ons leven in de briefwisseling door Mr. S. Muller uitgegeven en boeiend ingeleid. De Scharten's hebben zijn verhouding tot Julie Simon in het volle licht gesteld en Fruin tekende ons de verdere ontwikkeling van de historicus. Al was het dus niet nodig ‘de dikste duisternis om deze eminente figuur te doen wijken’, in de lezerskring, vooral jongeren, voor wie Colmjon dit boek bestemde, zal menigeen verrast en geboeid worden. Te waarderen is, dat de schrijver naast de avontuurlijke levensbiezonderheden de volle aandacht blijft schenken aan de geschriften, door aanhalingen gekarakteriseerd, al zijn de citaten door aantal en omvang soms onevenredig aan de beperkte omvang van het gehele boek. Door besnoeiing van de lange aanhalingen uit de *Roos van Dekama*-beoordeling (blz. 68-77) zou b.v. plaats geweest zijn voor de nu niet besproken interessante kritieken uit de eerste *Gids*-jaren, o.a. over de humor-cultus.

De *Inleiding* beperkt zich tot een schets van de dichtkunst in het begin van de negentiende eeuw, om Bakhuizen's optreden ‘beter te doen begrijpen’. De bredere achtergrond, de maatschappelijke en geestelijke sfeer, zoals Potgieter die uit eigen ervaring schilderde, komt daarbij niet ter sprake. Achtereenvolgens handelen de hoofdstukken over *De jonge jaren* (als student aan het Amsterdamse Athenaeum en theol. stud. te Leiden), *Jaren met Drost* (tot 1834), *Jaren met Potgieter* (1832-1843), *Met Geertrui Toussaint, In Ballingschap* (1843-1851), *Historisch Werk, Met Julie Simon, Aan het Rijksarchief* en *Aan de Spectator*. Streng chronologisch is deze compositie niet, want III en IV, V en VI vallen naar tijdsorde deels samen, en aan het slot van V wordt al gesproken over vrouw en kinderen, wat eerst in VII opgehelderd wordt. Er zijn hoofdstukken die men, juist door de afronding en beheersing van de stof, met genoegen zal lezen. Er zijn er ook die op menige plaats

1) Als kunstig gecomponeerde, half autobiografische schildering van een tijdperk, door Groenewegen ontleed en gewaardeerd en bij de verschijning reeds geprezen door Dr. Doorenbos. Het biedt dus meer dan geëxcerpeerde gegevens voor een betere biograaf.

tot tegenspraak prikkelen. Ons bestek laat niet toe, alle kritische kanttekeningen op te sommen en te bespreken. On-

aanvaardbaar is m.i. de vereenzelviging van de losbandige theologische student Bakhuizen met de razende en vloekende bruut, die Kneppelhout als ‘Van de Velde’ schetste (blz. 30 vlg.). - In *De Muzen* leverde Bakhuizen wel belangrijke bijdragen, maar de leiding berustte bij Drost. Mej. De Waal konkludeerde uit de briefwisseling: Bakhuizen werkt ongeregeld en ongelijk. Op hem valt niet te rekenen[1]. Zij neemt ook aan dat bij de samenstelling van *De Pestilencie*, bij eendrachtige samenwerking, ‘Potgieter de hoofdleiding had’[2]. Dat niet Potgieter maar Van den Brink de ziel geweest is in de eerste Gids-jaren van samenwerking (blz. 66) staat allesbehalve vast: door hun onderscheiden talenten wederzijds gewaardeerd, vulden ze elkaar aan. Dat Potgieter, de autodidakt, in de rijkbegaafde, veelzijdig onderlegde bondgenoot aanvankelijk zijn meerdere zag, is onmiskenbaar. Omgekeerd heeft Bakhuizen de dichterlijke begaafdheid van zijn vriend bewonderd en zijn eigenaardige stijl gewaardeerd[3]. Terecht stelt de schrijver Bakhuizen's novellistisch werk achter bij zijn kritieken, maar dat hij zelf in een kritiek zijn eigen novelle *Sivaert* “leelijk” zou noemen (blz. 86) geloven wij niet. - Over de betekenis van zijn proefschrift, over de inhoud van zijn wijsgerige voordrachten hadden wij gaarne wat meer vernomen. Daar staat tegenover dat de hoofdstukken, die zijn verhouding tot Geertrui Toussaint, zijn zwerftochten, zijn trouwe liefde voor Julie Simon behandelen, met zorg bewerkt zijn en een duidelijke indruk nalaten. Tot zijn recht komt ook het “Historisch werk” als proeve van “psychologische geschiedschrijving” (blz. 161), te belangrijker omdat het tweede deel van zijn leven bijna geheel, hartstochtelijk, gewijd was aan de studie van het vaderlands verleden en de daaraan ten grondslag liggende archivalia. Wat hij als gevierde veteraan in de *Spectator*-kring voor onze letteren gedaan heeft, zinkt m.i. in het niet, vergeleken met zijn hoofdrol als *Gids*-criticus, al weet Colmjon ook uit deze periode aardige proeven van geestigheid en inzicht aan te halen.

Mijn boven besproken kanttekeningen zijn bedoeld als opbouwende kritiek. Maar ik heb nog een bezwaar tegen de schrijver, dat ik niet wil verzwijgen: hij geeft te veel toe aan zijn antipathieën, en mist daardoor de eerbied voor dichters en schrijvers, zijn meerderen, tegenover wie bescheidenheid hem beter zou passen dan een aanmatigende toon. Bij een jong letterkundig criticus kan uiting van antipathie vergefelijk zijn, wie letterkundige geschiedenis wil schrijven, dient zich daarvoor te wachten. Bakhuizen wordt niet groter door Potgieter te verkleinen, en aan de betekenis van Verwey als geleerde wordt geen afbreuk gedaan door de hatelijke noot op blz. 50. De Scharten's hebben in hun studie over Julie Simon meer geleverd dan ‘goedkope romanpsychologie’ (blz. 173). Maar het meest krasse staaltje van vooringenomenheid is de geringschatting van Vondel en onze zeven-

1) Aernout Drost, diss. blz. 35.
2) Ibidem, blz. 135.
3) Nog in 1845 schrijft B. in een brief aan Potgieter: Verander voorts aan mijn stuk wat gij wilt. Ik zeg u dank voor het aanbod, mij gedaan, daaraan het een en ander te vijlen (Briefwisseling, blz. 112; vgl. ook blz. 125). Dat is dus in strijd met Colmjon's oordeel dat Potgieter de nalatenschap van zijn vriend ‘ergerlijk verknoeid’ (blz. 78) en ‘schoolmeesterlijk verhaspeld’ heeft (blz. 42). Dat verhinderd echter niet, dat ook wij aan de ongewijzigde tekst de voorkeur zouden geven.

tiende-eeuwse letterkunde op blz. 78. Wat zou de historicus Bakhuizen daar wel van gezegd hebben!

Samenvattend kan ons oordeel over dat boek niet gunstig luiden. De taak was zwaar: Mr. S. Muller zag er tegen op: 'Om een biografie van Van den Brink te schrijven zou men hem (Fruin heeft het gezegd) moeten volgen over het geheele uitgebreide veld zijner studie en nasporing, hem moeten teekenen als geschiedkundige en archivaris niet alleen, maar ook als godgeleerde, als wijsgeer, philoloog en letterkundige'[1]. Aan die eisen kan Colmjon niet voldoen. Men mist breedte van terreinverkenning - b.v. op theologisch en filosofisch terrein - en diepte van karakterontleding en psychologische verklaring: S. Muller spreekt b.v. van 'eene ziel gered door de liefde' en 'een hart, verscheurd door strijdige hartstochten'[2]. Colmjon's boek is de vrucht van ijverige studie en oprechte bewondering voor de 'gebiografeerde', en kan als zodanig nuttige diensten doen om Bakhuizen van den Brink beter bekend te maken, maar wij blijven verlangen naar een biografie die volledig recht zal doen aan de persoonlijkheid en de betekenis van deze merkwaardige en geniale negentiende-eeuwer.

C.G.N. DE VOOYS.

Aankondigingen en mededelingen.

Dichten en Spelen van Jan van den Berghe.

Als pendant van Degroote's uitgave van Jan van den Dale bracht Dr. C. Kruyskamp het bewaarde - of tot nu toe herkende - werk van de Antwerpse rederijker Jan van den Berghe bijeen[3]. Hij is voornamelijk bekend als de auteur van *Hanneken Leckerlant*, maar belangrijker zijn twee uitvoeriger werken: *Het Leenhof der Gilden*, in 1564 door Jan Fruytier uitgegeven, en het Sinnespel *De Wellustige Mensch*, bewaard gebleven in een Haarlems afschrift, bewerkt voor een opvoering in de Kamer *Trou moet Blijcken*, maar met stelligheid van zijn hand. Een zestal *Refreinen* zijn de laatste bijdragen uit een langdurige rederijkerswerkzaamheid, waarvan waarschijnlijk veel verloren gegaan is of nog naamloos verborgen blijft[4]

Over de persoon van Jan van den Berghe, of Jan van Diest, zijn optreden te Antwerpen en te Brussel, is weinig bekend, maar zijn werk is - naar Kruyskamp aantoont - niet voldoende naar waarde geschat. Als satire is *Het Leenhof der Gilden* niet sterk van bouw, maar kunstig bewerkt en rijk van inhoud. Zijn klucht behoort tot de beste, en in het biezonder verdient het sinnespel, op het motief van *Elckerlijc*, de volle aandacht. In een boeiende *Inleiding* heeft Kruyskamp dit uitvoerig toegelicht en o.a. duidelijk gemaakt wat dat 'leenhof' eigenlijk betekende en dat de dichter bij zo'n leenhof een funktie bekleedde. Bij het Sinnespel wijst hij er op dat 'de ver

1) Inleiding van de *Briefwisseling*, blz. XVI.
2) t.a.p. *Inleiding* XV.
3) Voor de *Antwerpsche Bibliophielen* uitgegeven door Martinus Nijhoff - 's Gravenhage - 1950, XXIX + 151 blz. Prijs f 9,60.
4) Waarschijnlijk is b.v. Van den Berghe's auteurschap van het *Esbatement vant Gelt* in het Haarlems archief, maar het bewijs is niet te leveren (zie blz. XXV).

doorgevoerde allegorisering te begrijpen is uit de geestesgesteldheid van de middeleeuwse mens en ten nauwste samenhangt met zijn dramatische op-

vatting van de kosmos'. Waardering heeft hij ook voor de kunstig-verzorgde strofenbouw. Tenslotte geeft hij een karakteristiek van Van Berghe's Erasmiaans gezinde persoonlijkheid.

Aan de tekstuitgave is veel zorg besteed en de taalkundige toelichting en voetnoten was deze bewerker ten volle toevertrouwd.

Mellibeus.

Dat er naast Jan van Boendale's *Mellibeus* een gelijknamige, daarvan onafhankelijke prozabewerking door Dirc Potter bestaat, zal voor menigeen verrassend nieuws zijn. In een Rekems handschrift, afkomstig uit Maastricht, is deze tekst, als vervolg van de *Blome der Doechden*, bewaard gebleven. De gebrekkige uitgaven door fr. Schouten zijn in ons land vrijwel onbekend gebleven. Een Nijmeegs proefschrift van B.G.L. Overmaat bracht ons nu een grondige studie over deze *Mellibeus*, met een uitstekend verzorgde tekst. Vooraf gaan bekende en nog onbekende biezonderheden over *Dirc Potters Levensloop* en zijn werken. Het handschrift, zestig jaar na het origineel afgeschreven, is merkwaardig om de Limburgs gekleurde taal, gemengd met Saksische bestanddelen. Dat Albertanus' *Liber consolationis* de oudste bron is, was algemeen bekend, maar dit blijkt niet de rechtstreekse bron van Potter te zijn geweest. De uitgever was eerst getroffen door de overeenkomst met Chaucer's *Canterbury Tales* (1393), maar bij nader onderzoek bleek dat ze beide teruggaan op *Le Livre de Mellibée et Prudence*, in tal van handschriften bewaard. Vandaar dat Mnl. tekst en voetnoten telkens vergeleken wordt met de Engelse en met de Franse tekst, terwijl ook de vele aanhalingen uit de bijbel en de klassieken zoveel mogelijk terecht gebracht zijn. Wij hopen dat Dr. Van Alphen zijn belofte vervult, en ons een even uitstekende uitgave van de *Blome der Doechden* bezorgen zal.

Nederlandse dichters in Italië in de zeventiende eeuw.

In de *Mededelingen van het Nederlands Historisch Instituut te Rome* (Derde reeks, deel VI, 1950) publiceerde Dr. G.J. Hoogewerff een uitvoerige studie over de invloed van de Italiaanse omgeving op een aantal Nederlandse dichters (blz. 38-116). Voorop gaat P.C. Hooft; dan volgt Stalpaert van der Wielen. C. Huygens heeft alleen Venetië bezocht, maar was daarvoor al zozeer met het Italiaans vertrouwd, dat hij in die taal dichtte. In een hoofdstuk *Dichters onder de Bentvogels* wordt eerst Vondel's jongere broer Willem besproken en Nicolaus Heinsius. Een merkwaardig drietal, zeer verschillend van aard, die gelijktijdig en in gezelschap van schilders te Rome vertoefden, vormden Reyer Anslo, Johan Six van Chandelier en Matthijs van de Merwede, over wie de auteur allerlei nieuws weet te vermelden. Een vijfde hoofdstukje, *Arcadia*, behandelt de invloed van de Italiaanse herderspoëzie op de Nederlandse letterkunde en in het biezonder de nabloei, in de bevallige kunst van de achttiende-eeuwse dichter Jan Baptiste Willekens.

Leesdrama's van Hrotsvitha van Gandersheim.

Uit de geschiedenis van het Middeleeuwse drama is algemeen bekend dat reeds in de tiende eeuw een geleerde non in de abdij van Gandersheim Latijnse geestelijke drama's geschreven heeft. Al waren ze niet voor opvoering bestemd, wegens de hoge ouderdom zijn ze uiterst merkwaardig. Toch zal het aantal studerenden die Hrotsvitha's drama's in het Latijn

leerden kennen, gering blijven. Het is daarom een goede gedachte, een Nederlandse vertaling verkrijgbaar te stellen. Deze taak heeft Dr. H.J.E. Endepols met toewijding aanvaard[1]. Zijn breed opgezette *Inleiding* (blz. I-LXXIX) getuigt van grondige studie. Daarin behandelt hij uitvoerig de *Historische achtergrond, Gandersheim, Hrotsvitha*, haar *Legenden en historische gedichten, het ritmische rijmproza en de stijl- en taalbronnen der drama's, karakteristiek der toneelstukken, zelfstandigheid bij de bewerking der toneelstukken, invloed van Hrotsvitha's toneelstukken*. De teksten zijn in aantekeningen toegelicht. Aangezien deze uitgave slechts zijdelings in verband staat met de Nederlandse letterkunde, past een eigenlijke beoordeling niet in het kader van ons tijdschrift, en kunnen wij volstaan met een warme aanbeveling van deze uitstekend verzorgde uitgave.

Willem Bilderdijk als Historievormer.

Voor de studenten van de Societas Studiosorum Reformatorum hield J. Bosch over dit onderwerp een voordracht, die volledig afgedrukt is in het weekblad *Polemios* (VI, No. 6, 7, 8), ruim voorzien van illustrerende aantekeningen en dus van belang voor Bilderdijk-studie.

Regionalisme en Volkscultuur.

Dit is de titel van de openbare les, gegeven door Dr. Winand Roukens als lector in de volkskunde aan de R.K. Universiteit te Nijmegen op 2 Maart 1.1. De rede is in druk verschenen, voorzien van Aantekeningen, bij de firma Dekker en Van der Vegt N.V. te Nijmegen.

Rubricering van Noord- en Zuid-Nederlandse historische romans en novellen naar periodes en figuren (1790-1945).

Deze uitvoerige bibliografie werd met grote nauwkeurigheid bewerkt door Leo Schevenhels asl Werk van de stedelijke middelbare bibliotheekschool van Antwerpen (IV), (Antwerpen, De Sikkel, 1951. Prijs fr. 140). De stof is historisch ingedeeld naar de behandelde onderwerpen van ‘Algemene geschiedenis’ en ‘Geschiedenis van Noord en Zuid’. Daarop volgen registers op auteurs, namen, op titels en op historische figuren (blz. 123-149). Ten slotte ook synoptische tabellen, voor vergelijkende letterkunde van belang.

Lessen in Literatuur.

1) Als deel van de *Monumenta Christiana* uitgegeven door Het Spectrum - Utrecht en Brussel - 1950.

In deze reeks is een nieuw deeltje verschenen: *Arthur en zijn tafelronde*, bewerkt door Dr. Maartje Draak.

Nederlandse Volksboeken.

Wij ontvingen het prospectus van een boek, over dit onderwerp samengesteld door Dr. Luc. Debaenc, dat bij voldoende intekening binnenkort zal verschijnen bij de Uitgeverij De Vlijt te Antwerpen (328 blz. met 80 platen. Prijs 320 fr.) Het behandelt Ontstaan en geschiedenis van de Nederlandse prozaromans, gedrukt tussen 1475 en 1540. De schrijver is door zijn degelijke voorstudie geen onbekende voor onze lezers. Door het rijke, voor zijn proefschrift verzamelde materiaal en de uitvoerige bewerking van biblio-

grafische, iconografische en zakelijke aard, door weergave van de inhoud en bronnenonderzoek zal dit werk belangrijk worden voor de kennis van de laat-middeleeuwse en de rederijkers-letterkunde.

De Wereld-Boog.

Ter verspreiding van goede lectuur tegen lage prijs stelt de Wereld-Bibliotheek een Jaarlijks abonnement beschikbaar van acht (eventueel vier) goed verzorgde deeltjes. Voor 1951 staan op het programma, naast zes vertaalde, twee Nederlandse herdrukte boeken, nl. *Lieveke* van Eline Mare en *Korte Arabesken* van Louis Couperus.

Mededelingen voor Plaatsnaamkunde.

Vanaf jaargang XXVI (1950) verschijnen deze *Mededelingen* als gezamenlijke uitgave van de Leuvense Vereniging en de Amsterdamse Commissie voor naamkunde. No. 1-2 bevatten de volgende bijdragen: *Terminologie en indeling van de toponymie* door H. Draye en P.J. Meertens; *Enige opmerkingen over de sloot-namen in Nederland* door M. Schönfeld; *Oostvlaamse plaatsnaamproblemen door M. Gysseling; Toponymisch onderzoek zoek in Friesland* door P. Sipma; *Het toponiem Waaienberg* door J. Lindemans; *Kempische persoonsnamen II. De aliasnamen in de 14e en 15e eeuw*.

C.D.V.

Uit de tijdschriften. (Maart-April)

De Gids.

Maart. M. van der Bom-Luitingh bespreekt *Wending en Inkeer, 'n Bekouing oor die nuwere Afrikaanse Letterkunde* door F.E.J. Malherbe (1948). Daarin wordt gewezen op de omkeer ± 1930, toen de jongeren meer individualistisch gezind werden, en de wending ± 1940 naar symboliek en diepere werkelijkheid. - In de *Toneelkroniek* beoordeelt Emmy van Lokhorst het jongste werk van A. den Hertog: *Het gezicht in de spiegel*. - Marnix Gijsen's roman *Goed en Kwaad* wordt beknopt besproken door J. Romijn.

Streven.

April. Anton van Duinkerken karakteriseert in een uitvoerig en diep gaand artikel de levensloop en de werkzaamheden van *Willem Kloos* in opgang en neergang. Door het juiste evenwicht van waardering en kritiek blijft deze objektieve beschouwing waardevol.

Critisch Bulletin.

Febr. Onder het opschrift *Tovenaar of Mysticus* bespreekt Anthonie Donker de drie spelen van *Het heilige hout* door M. Nijhoff, waarbij hij de verhouding nagaat tussen de stichtelijke en de dichterlijke bestanddelen. - Anna Blaman beschouwt de roman *De koperen tuin* als werk van *De speler Vestdijk*. - B. Stroman beoordeelt het jongste werk van *Twee romancières in derde termijn*, nl. *De verborgen bron* van Hella S. Haasse en *Als wind en rook* van Josepha Mendels. - R. Blijstra bespreekt *Goed en Kwaad* van Marnix Gijsen en *Hoogverraad* van Theun de Vries (*Tussen betoog en drama*). - Maartje Draak beoordeelt de studie van G. Sötemann: *A. Roland Holst en de mythe van Ierland*. - B. Rijdes

beoordeelt vijf delen van de Reeks vertalingen uit het Grieks en Latijn (*De tiende Muze*).

Het Boek van Nu.

Maart. P.H. Ritter Jr. (*De glanzende kiemcel*) bespreekt met ingenomenheid de *Beschouwingen over Poëzie* van S. Vestdijk, een 'ars poëtica', waarvan hij de hoofdinhoud weergeeft en vergelijkt met de opvatting van Bloem en van Gossaert. - Gerard van Eckeren beoordeelt *De Vier Doden* van Mevr. A.H. Nijhoff, onder het opschrift *Gebondenheid en Vrijheid*. - Jo de Wit schrijft over *Jo Boer - De zachtmoedige*. - Wijmie Fijn van Draat kritiseert afbrekend *Claudia en haar gezin* van Rose Franken, als 'best-seller' goedkoop en onsmakelijk.

Roeping.

Dec. In een artikel *Marie Christine van Zeggelen en het voormalige Indië* bespreekt Jef Notermans uitvoerig de vele geschriften met grote sympathie aan de Indische samenleving ontleend en getuigend van 'haar warme vrouwenhart en kunstzinnig temperament'.

Libertinage.

Jan. - Febr. Een artikel over *Renaissance en Barok* van F.W. van Heerikhuizen is een hoofdstuk uit een weldra te verschijnen werk over algemene literatuurgeschiedenis: *Gestalte der tijden*.

Dietsche Warande en Belfort.

Febr. Jozef Muls besluit zijn studie over *Cyriel Verschaeve als kunstcriticus*. In de *Kroniek van de Middelnederlandse letterkunde beoordeelt* J. van Mierlo de uitgave van *Sint Servaes Legende* door G.A. van Es, van *Vier Excellente cluchten* door J.J. Mak, de bloemlezing uit *Anna Bijns' refereinen* door Lode Roose en *Broeder Russche* door *L. Debaene*.

De Vlaamse Gids.

Maart. Vital Celen geeft een beschouwing over *Het Schone in de Letterkunde*, nu 'in de jongste tijd het ethische en het menselijke heersen'. - D. Dhont (*Nieuw geluid*

over 1830) beoordeelt het proefschrift van Pater A. Smits over *De scheuring van het Verenigd Koninkrijk en de houding van het Vlaamse land in 1830*.

April. Nojorkam schrijft *Over Kunstcritiek*. - J. Dhondt besluit zijn artikel *Nieuw geluid over 1830*, waarin hij uitvoerig en kritisch het Utrechtse historische proefschrift van Dom Smits bespreekt. - In een korte bijdrage betoogt Karel Rapier, *Terug naar het eerste boek van Schmoll* dat het expressionisme nog niet verouderd is.

Nieuw Vlaams Tijdschrift.

Febr. In de rubriek *Kronieken* bespreekt Achilles Mussche met bewondering het essayistisch proza van Ter Braak naar aanleiding van zijn *Verzamelde werken*. Verder o.a. de *Brandaan*-uitgave van Maartje Draak en Bertus Aafjes, *Drama en Toneel* van Lode Monteyne en *Bredero* van J.A.N. Knuttel. - Pierre H. Dubois geeft een uitvoerige beschouwing over *Raymond Brulez of de continuïteit van het autobiografische*.

Maart. Eugeen De Bock geeft een beschouwing over *Toekomst van de Uitgeverij*, waarbij ook de verhouding tussen schrijvers en uitgevers, het gehalte van de boeken en de houding van de lezerskringen ter sprake komen.

Ons Eie Boek XVI,

No. 4. In een artikel *Onduidelike leiding by Afrikaanse uitspraak* betoogt Meyer de Villiers dat ‘nog baie verwarring t.o.v. Afrikaanse uitspraak heers’. - W. Kempen besluit zijn beschouwing over *Die ontstaan van Afrikaans* naar aanleiding van Kloeke's boek. - In de rubriek Afrikaans wordt o.a. besproken een drama *Salome dans* van G.J. Beukes en een dichtbundel *Die speelman van Dorestad* van Toon van den Heever. - In de rubriek Nederlands bespreekt J. Greshoff 's Gravesande's boek over *Van Schendel* en F.C. Terborgh's boek: *Herinneringen en brieven van Slauerhoff*, ‘'n meesterstuk van begrip en gevoelige opzet’.

Driemaandelijkse Bladen III,

No. 1. J. Klatter noemt *Enige algemene kenmerken van het Gronings*. - Jo Daan ontleent aan de vragenlijsten van de Dialektkommissie een voorlopige studie over *De ‘Sprinkhaan’ in de Groninger lied: ‘ik ging laatst op een morgen’*. - H. Arink geeft een *Nederlandse dialekten*. - M. Schönfeld bespreekt 53 namen voor onderdelen van *De Overijselse Vecht*. - Tj.W.R. de Haan bespreekt *Het* opsomming van *Provincialismen in het Oosten*. - H. Entjes verzamelde namen voor *De schommel in N.O. Overijsel*. - H.J. Moerman geeft als proeve van Apeldoorns dialekt een schets, getiteld *Streupersweer*. - W.H. Dingeldein besluit zijn verzameling Spreekwoorden en zegswijzen uit Denekamp en naaste omgeving.

Volkskunde IX,

No. 4. Marie Ramondt bespreekt *Kontakten tussen ritueel en kinderspel*, nl. bij het *Brugge of Poortspel* en het *Kranen- en Zwanenspel*. - A. Bicker Caarten stelt de vraag *Hoe oud zijn de Kamper uien*? - J. Wouters schrijft een artikel over *St. Pietersviering en Rozenhoedviering*.

It Beaken.

Maart. Deze aflevering van drie nummers (99 blz.) bevat een Handleiding voor ‘geakunde’, samengesteld door het ‘Geakundich Wurkforban’ van de Fryske Akademy, met een groot aantal artikels van allerlei deskundigen over de verschillende aspekten van de ‘geakunde’.

Levende Talen.

Febr. In de rubriek *Boekbeoordelingen* bespreekt C.F.P. Stutterheim het *ABC der Letterkunde van P. Minderhout*. In de rubriek *Leerboeken* bespreekt C.A. Zaalberg o.a. *Het stellen van brieven* door Remi Sterkens en Paula Sterkens-Cieters, *De gebroken lans* van J.D.P. Warners, *Nederlandse teksten* van W. Kramer en *Aart van der Leeuw* door J. Haantjes (*Lessen in Literatuur*).

De plaats van Rijklof Michael van Goens in de ontwikkeling van de Westeuropese literatuur.

I.

De Italiaanse literatuurhistoricus, die in 1934 te Milaan Marsman een Fries gedicht voorlas en zich verbaasde over de onkunde van deze Nederlandse dichter in die taal, zal wel een uitzondering zijn. En een uitzondering onder de buitenlandse werkers in de literatuurwetenschap vormen ook zij, die zo niet het Fries dan toch de Nederlandse taal verstaan. Al merkt Van Tieghem terecht op, dat men goed doet de literaturen van de kleine landen niet te verwaarlozen, omdat zij in hun afhankelijkheid de intensiteit en de duur van de grote internationale invloeden helpen bepalen, dan zou het toch onbescheiden zijn te vergen dat allen die de problematiek van de literatuur bestuderen zich op de hoogte stellen van de geschiedenis onzer letteren. Aan de Nederlandse literatuur-historicus blijft de taak de uitkomsten van hun studie te toetsen aan de geschiedenis van zijn letterkunde.

Het onderzoek naar het karakter en de ontwikkeling van de Westeuropese literatuur in de achttiende eeuw heeft zich begrijpelijkerwijs steeds aangetrokken gevoeld tot de veranderingen, die omstreeks het midden van die eeuw zichtbaar worden en die zulke grote gevolgen hebben gehad. Het is immers een fascinerend schouwspel: het Europese klassicisme, dat zijn triomfen viert en dat tegelijkertijd zich zelf ondergraaft en tenslotte wijken moet voor vormen van leven en literatuur, die de romantiek voorbereiden. Iets van de oneindige samengesteldheid der cultuur wordt er zichtbaar. Het verleidt telkens wéér tot de gedachte dat in het spel der onophoudelijk verglijdende, in elkaar overgaande verschijnselen het trekken van ontwikkelingslijnen, het maken van indelingen en groeperingen een misschien wel illustre maar toch zeker illusoire bezigheid is.

De kaleidoscopie krijgt ons in zijn greep. Tot onze geest zijn greep herwint en de orde herstelt, hoezeer ook bereid die orde voor een betere op te geven.

In de laatste dertig jaren is er voortdurend aan gewerkt de veranderingen na 1760 zich niet meer te zien voltrekken in het spel van actie en reactie. J.G. Robertson, die in 1923 *The Genesis of the romantic theory* publiceerde, waarin hij het aandeel beschreef dat Italiaanse literatoren gehad hebben in dit achttiende-eeuwse proces, heeft overtuigend aangetoond dat in het werk van auteurs die terecht als klassicistisch te boek staan, de kiemen te vinden zijn van de verandering in de richting van een nieuw poëzie-ideaal. Hoe houden wij van onze tegenstellingen, roept hij uit; maar naarmate onze kennis toeneemt, wordt duidelijk dat zij onwerkelijk zijn. De ontwikkeling van de gedachten vertoont niet zulke schrille contrasten, niet zulke scherpe en strakke lijnen. De voortgang van de ideeën is een oneindige, samengestelde groei, waarbij een gedachte onmerkbaar in zijn tegendeel verkeert. Befaamde klassicistische auteurs zijn tevens vernieuwers geweest in antiklassicistische geest. Alleen het begrip van de synthese van klassicisme en romantiek maakt de ontwikkeling duidelijk. In dezelfde lijn schreef Bosker, maar nu ten aanzien van de Engelse achttiende-eeuwse essayisten en critici, zijn boek *Literary criticism in the age of Johnson* (1930). Ook Lawrence Marsden Price geeft in zijn werk over *The reception of English literature in Germany* (1932) sprekende voorbeelden hoe de

overgang van klassicisme naar romantiek zich in één en dezelfde schrijver voltrekt, zonder dat er-

spanningen optreden of conflicten. Met zijn correct klassicistische toneelwerken behoort b.v. Young nog geheel tot de generatie van Addison, Pope en Thomson, terwijl zijn Nachtgedachten het enthousiasme wekken van de Klopstockvereerders en de Sturm und Drängers. Voor de Engelsen en Duitsers constateert hij dat het romantische er zich niet ontwikkeld heeft als reactie tegen het rationalisme. Er vond geen revolutie plaats; het was een geleidelijke ontwikkeling, waarbij de kiemen van het nieuwe te vinden zijn in de geschriften en gedachten van het begin der eeuw. En met hoeveel nadruk brengt Gilbert Highet, de schrijver van het prachtige werk *The classical tradition* (Oxford, 1949) het tekort van het actie-reactieschema naar voren, in het gedeelte dat de houding van de achttiende eeuw tegenover de klassieken behandelt. Dit schema behoort thuis in een vroeger stadium van de natuurwetenschappen. Gilbert meent dat de organische chemie een betere beeldspraak zal kunnen verschaffen voor de beschrijving van de activiteiten van de menselijke geest. De geschiedenis is geen tikkende klok, geen penduleslinger. De periode 1750-1800 is, zegt hij, geen tijdperk van reactie maar van expansie en exploratie, ja van explosie!

Het is duidelijk dat naarmate het midden van de achttiende eeuw nadert, het einde van de langdurige strijd over de waardering van 'de oude en de hedendaagse poëten' in hun onderlinge vergelijking, gemarkeerd wordt door een veranderde houding zowel tegenover de klassieken als de modernen. Wellicht valt aan de ontwikkeling van de kritiek, die door deze klassicistische, rationalistische strijd bevorderd werd, het duidelijkst af te lezen hoe het proces van 'innerlijke' overgang van klassicisme naar romantiek zich voltrekt. Highet komt op dit punt tot de conclusie dat zowel de klassieken als de modernen winst geboekt blijken te hebben. Het is niet om ieder het zijne te geven, maar onweerlegbaar toont hij aan dat de slaafse eerbied voor de klassieken een knak heeft gekregen en dat bij de achttiende-eeuwse literator het besef van éigen vermogen, éigen originaliteit doorbreekt. Hij wint een zelfstandigheid ten opzichte van de klassieken die winst betekent voor zijn begrip. Terwijl Ernst Robert Curtius min of meer spijtig constateert dat in de tweede helft van de achttiende eeuw de ouden en bloc tot klassiek worden verklaard, legt Highet de nadruk op de verwerving van een waarachtiger begrip. In die tijd van verandering drong men dieper door in de klassieke geest dan in de voorafgaande tijd het geval bleek te zijn geweest. Bracht de 'eerste' renaissance de verovering van het latijn, deze 'tweede' ging gepaard met een grotere kennis van het grieks. En dat betekende, aldus Highet, voor de jonge schrijvers: schoonheid, vrijheid, adeldom en natuur. Het bracht hen in de romantiek tenslotte ertoe te streven naar aesthetische volmaaktheid, godsdienstvrijheid, schoonheid in de natuur buiten henzelf, bewoond door geesten met bovenmenselijke kracht en liefelijkheid begaafd. Na 1760 ontdekte men dat de Grieks-Romeinse literatuur niet alleen gebondenheid behoefde te betekenen maar ook bevrijding kon zijn. In de landen die door het Franse klassicisme waren beheerst, zocht men, volgens Price, de klassieke inspiratie weer bij de bron. En naast deze vrucht won de Westeuropese rationalistische, klassicistische kritiek een tweede: die van de historische en sociologische literaire kritiek en literatuurbeschouwing. Het verworven besef van eigen vermogen, van eigen kracht wekt de lust en de durf in het verleden te gaan zoeken naar de oorsprong van de vooruitgang. Men heeft afstand genomen tot het verleden, het besef van de historische betrekkelijkheid ontwaakt. Bosker beschrijft hoe men ontdekt dat het kunst-

werk ten dele resultaat is van geestelijke en sociale condities van een bepaalde tijd. De kritiek begint rekening te houden met gewoonten en zeden uit de tijd van de auteur. De zolang volstrekt geachte maatstaf van de goede smaak wordt afhankelijk gemaakt van klimatologische en maatschappelijke omstandigheden. Zo ondergraaft het klassicisme zijn geloof in de absolute normen en begint een relativering, die een grote verheldering ten gevolge zal hebben. Bosker toont ook aan dat ondanks de klassicistische fixering van de goede smaak-norm in déze traditie de tegenstelling tussen hoofd en hart altijd enigszins bewaard is gebleven en daarmee een zekere onafhankelijkheid van autoritaire voorschriften. De critici van de goede smaak nemen, volgens hem, hoewel ze echte rationalisten zijn, een positie in tussen de kampioenen van de rede en hen, die pogen zich te bevrijden van de klassicistische begrippen. Robertson maakt duidelijk hoe we ons dat moeten voorstellen. Hij gaat grondig in op de theoretische werken van Gravina (1664-1718), Muratori (1672-1750), Vico (1668-1744) e.a. Wat de eerstgenoemde betreft hebben we in hem te maken met een echte klassicist in wie het rationalisme echter wordt tegengewerkt door zijn bewondering voor de Grieken en zijn onafhankelijke houding tegenover de klassicistische behandeling van Aristoteles' Ars Poetica. Gravina maakt, zegt Robertson, een begin met de vervanging van het klassicisme van de late renaissance door het ware klassieke van de tweede helft van de achttiende eeuw. Deze landgenoot van Giordano Bruno, die een eeuw eerder had geschreven dat er net zoveel waarachtige regels bestaan als er echte dichters zijn, bepleit het recht Aristoteles uit te leggen naar de behoefte van de eigen tijd en een dichtwerk te beoordelen naar de idealen van de maker en van zijn eeuw. Met Muratori echter krijgt de verbeelding haar plaats terug in het poëtische proces. Robertson ziet in hem de man, die het meest heeft gedaan voor de bevordering van de anti-klassicistische tendentie van de achttiende eeuw. Hij hielp een aesthetisch systeem funderen, dat een voorafschaduwing was van dat der romantiek, omdat hij voor het eerst de verbeelding aanwees als de voornaamste factor bij de schepping van de kunst. Bij Vico tenslotte wordt de verbeelding het scheppende vermogen zèlf. Terecht acht Paul Hazard zijn werk van grote betekenis voor de romantiek.

II.

Wie met dit beeld van de achttiende-eeuwse literatuurontwikkeling voor ogen het werk leest van de jonge Rijklof Michael van Goens, waarmee dit wonderkind in Nederland voor de literaire kritiek nieuwe wegen insloeg - die wordt gewaar hoe bovenal zijn uitzonderlijke figuur de representant is van die ontwikkeling in het literaire leven van ons land. Zijn uitzonderlijke figuur: want in aanmerking komt hiervoor slechts een tiental van de twee-en-zestig jaren die hij heeft geleefd, en wel die van zijn zestiende tot zijn zes-en-twintigste jaar. Na enig voorbereidend werk van H.W. Tydeman, B. ten Brink en W.H. de Beaufort en naast het proefschrift van P.J.C. de Boer (1938) danken wij in hoofdzaak aan Wille de uitgebreide verzameling van gegevens, juist over die periode, uit het leven van deze steeds opnieuw fascinerende overgangsfiguur. Wille's jarenlange speurtocht naar al hetgeen betrekking kon hebben op *De literator R.M. van Goens en zijn kring* (1937) heeft tot op heden voor de kennis van zijn jeugd en jongelingsjaren een schitterend resultaat opgeleverd.

De krachten en invloeden die Van Goens hebben gevormd, zijn karakter, zijn lievelingsschrijvers, de internationale

contacten die hij zocht, Wille heeft ze alle met de grootste nauwgezetheid nagegaan. Zijn boek roept de gestalte op van een geniale jonge man met een oorspronkelijke, levendige geest en met het moeilijke karakter van de lijder aan melancholie. Hij wekt een achttiende-eeuwse Nederlander tot leven die met zijn Europese visie op de republiek der letteren ons thans nog boeit, omdat zijn veelzijdigheid wel ergens raakt aan wat ons na aan het hart ligt. Werd Wille niet steeds weer getrokken naar de deïst en man van de verfoeilijke achttiende-eeuwse libertinage, die met zijn bekering tot de innige, maar ongetwijfeld soms wat zonderlinge christelijke vroomheid van Lavater c.s. het bankroet van het rationalisme en deïsme dier eeuw als het ware symboliseert? Evenzeer is het mogelijk in Van Goens de man gade te slaan die in en door dit rationalisme bezig is zich te ontwikkelen naar het voorspel van een in klassieke idealen gedrenkte romantiek, welke in de negentiende eeuw mede geleid heeft tot een humanisering van het geestelijke en sociale leven. De persoonlijkheid van Van Goens blijkt over twee eeuwen heen en uit een tijd van diep letterkundig verval in Nederland, zijn aantrekkelijkheid te behouden, doordat ook in hem de verlegging valt na te gaan van enkele belangrijke rivierbeddingen in het stroomgebied van de Europese cultuur. Ter inleiding van zijn grote werk over Van Goens duidt Wille het aan: de verschuiving van de smaaknorm naar die van het gevoel; van esprit naar humor, van gezond verstand naar genie, van nuttigheid naar schoonheid, van wetten naar invloeden en omstandigheden, van Fransen naar Grieken, van geleerdentaal naar volkstaal, beschaafd naar wild, van cultuur naar natuur.

Van Goens vertegenwoordigt de Nederlandse literaire kritiek in het belangrijke stadium van overgang omstreeks 1760 op schitterende wijze. Uit zijn verhandelingen over de klassieken - zijn eigenlijke studiegebied - treedt hij reeds naar voren als een medestander van de Engelse auteurs die de veranderende houding tegenover Homerus demonstreren. Maar het werk van Blackwell en de beide Warton's is hem niet bekend en het boek van Robert Wood *Essay on the original genius of Homer*, dat in Duitsland zoveel invloed zal hebben, is nog niet gepubliceerd. Maar Muratori, Maffei en Conti kent hij wel. Van Goens deelt in dit opzicht dus niet de zienswijze van zijn vereerde Voltaire, die immers heeft gezegd dat Homerus slechts van belang is in zoverre hij Vergilius heeft mogelijk gemaakt. Maar inzake die andere toetssteen voor de ‘vernieuwing’ na 1760: de houding tegenover Shakespeare, wijkt Van Goens niet van Voltaire af als hij zegt: ‘Shakespear, aan wien Engelland, gelijk Voltaire te recht aenmerkt, teffens al het goede van hare Toneel-poëzy en al het kwade verschuldigd is....’ Van Goens' liefde gaat uit naar het Grieks. Zijn inaugurele oratie, in 1766 op achttienjarige leeftijd uitgesproken, handelt over de vorderingen die de studie van deze taal in de achttiende eeuw heeft gemaakt. Ook hij wil Homerus op natuurlijke wijze verstaan en verwerpt de allegorische exegese. Wel probeert hij nog, evenals Blair, Denis, Cesarotti en Schütze het in die zelfde jaren doen met de pas ontdekte literatuur van Noord-Europa, Homerus in overeenstemming te brengen met de klassicistische wetten; maar tegelijkertijd is de waardering voor het natuurlijke in de Griekse literatuur een ontwakende kracht die de klassicistische traditie ondermijnt. Van Goens past daarmee geheel in het synthetische ontwikkelingspanorama dat Highet tekent van de achttiende-eeuwse houding ten aanzien van de klassieken en de wording van een nieuw poëzie-ideaal.

Maar Van Goens' kijk op de literatuur wordt het duidelijkst uit een drietal essays dat hij schreef in de jaren 1765 en 1766. We bezitten ze eigenlijk bij toeval. Op grote aandrang van een zijner literaire vrienden schreef hij ze en het eerste van de drie heeft hij tot op het laatst toe willen terugnemen, wat de beide vervolgen ongeschreven zou hebben gelaten. In 1764 gaat Van Goens, die reeds enkele jaren student was te Utrecht, enige tijd in Leiden studeren. Hij komt daar in kennis met de lakenkoopman Frans van Lelyveld, de ijverige organisator van het literaire leven in zijn woonplaats en de oprichter van de Maatschappij van Nederlandse Letterkunde. Van Goens wordt door hem in het genootschapsleven getrokken en voor het orgaan *Nieuwe Bijdragen tot opbouw der vaderlandsche letterkunde* vraagt Van Lelyveld ook zijn medewerking. Het gevolg is geweest dat het tweede deel, gepubliceerd in 1766, drie omvangrijke verhandelingen door Van Goens geschreven, bevat die tezamen 250 van de 680 blz. beslaan. Zij verschenen onder de titels *Vrymoedige bedenkingen over de vergelyking der oude dichteren met de hedendaegschen; Bedenkingen van den philosophe sans fard, over den staet der letteren in Nederland, en ontwerp eener noodzakelyke vermeerdering van zyne Nederduitsche boeken-kas; Proeven uit den dichtkundigen ligger van den philosophe sans fard*.

Hierin treft onmiddellijk een persoonlijk geluid. Deze essays staan afgedrukt temidden van taalkundige studies, literair mengelwerk en letterkundige beschouwingen en kritieken. Deze omgeving wordt beheerst door de geest van de pruikentijd: een vervelend conformisme, een dodelijke eenvormigheid, gemis aan poëzie en individuele stijl. De Nieuwe Bijdragen wilden eigenlijk al wel anders. Er bestond in de kring dezer jonge mensen een notie van nieuwe gevoelens, van een nieuwe houding. Ossian werd er geïntroduceerd, Gessner gevierd, de nieuwe Duitsers kregen de aandacht. Maar de wil is sterker dan het vermogen. Toch zal die wil beslissend blijken te zijn. De Nieuwe Bijdragen vallen hierin te vergelijken met de eerste jaargang van De Nieuwe Gids en die van Het Getij. Wie thans de eerste afleveringen van deze baanbrekende tijdschriften leest, voelt zich, als hij niet gewaarschuwd is, teleurgesteld. Is dat nu alles? denkt hij. Maar ergens openbaart zich de verandering toch. En zoals de studies van Herman van den Bergh in Het Getij het sein tot de aanval gaven, zo doen het de essays van Van Goens in de Nieuwe Bijdragen.

Reeds op de eerste bladzijde van zijn eerste stuk geeft de jonge Utrechtse literator uiting aan het gevoel van benauwdheid dat hem kwelt in het Nederlandse cultuurleven. Hij leeft in het land van het vooroordeel. Hoe lang is de lijst van gevoelens die elk op zich zelf waar zijn maar die door de nog grotere reeks van vooroordelen voor ondienstig worden gehouden en daarom achterwege moeten blijven! Het vooroordeel heerst in de letteren en in de wetenschap. Studieboeken, waarmee men zijn nut zou kunnen doen, verwerpt men daar alleen op grond van het feit dat ze soms afwijkende meningen bevatten. En hoe sterk kan de geest van een tijd of van een land een dictatuur uitoefenen, arm in arm met de tyranniek heersende smaak. Hoe houden beide door hun terreur de vooruitgang van de beschaving tegen en de activiteit van de intelligentie. Hoevelen, die ánders zouden willen, zwichten voor die dwang, of ze nu Fielding heten dan wel, zoals Van Goens, literatoren zijn die commentaren geven op klassieke werken. Om van de theologanten niet te spreken! De waarheid wordt de mensen onthouden uit vooroordeel. Hoe voorzichtig moet men zich soms in perifrasen uitdrukken.

Wij vinden er in Van Goens' werk de voorbeelden van. Als hij in zijn inaugurele rede van 29 September 1766 de grote historici van de achttiende eeuw opsomt, noemt hij Voltaire niet bij name maar zegt hij dat Frankrijk ‘habet seculi Ludoviciani praeconem, historiographum suum’. De naam van Rousseau noemt hij niet als hij in het begin van zijn tweede essay zijn voorkeur uit voor een literator die spreekt tot het hart en niet alleen tot de geest, een literator die hij als de werkelijke vernieuwer van zijn tijd beschouwt. De eer daarvan heeft Rousseau. Maar Van Goens schrijft: ‘....'t was voor de achttiende eeuw, en 't was voor een horologienmakers zoon, dat deze eer bewaerd wierdt: een eer die zoo veel te groter is, omdat het dezen man heeft mogen gebeuren het eerste voorbeeld te geven van een kunst, die door haer' eigen uitvinder tot den hoogsten trap van volmaektheid gebracht is.’ Slechts éénmaal, in datzelfde tweede essay, noemt hij ‘Rousseau van Geneve’ (te onderscheiden van ‘Rousseau van Brussel’), en wel als vertaler van een gedichtje van Metastasio.

Hoezeer staat Nederland achter in wetenschap en letteren. Er zijn in Amsterdam wel veel schatten aan geld en goud en goederen opgehoopt, zegt hij, maar.... In het derde stuk maakt hij de echt achttiende-eeuwse opmerking dat Vondel nog steeds niet overtroffen is, ‘hoewel wij na mate van de beschaafdheid dezer eeuwe Vondel reeds ver hadden behoren te overtreffen’. Van Goens is diep overtuigd van het lage peil onzer literatuur. Als hij in het hetzelfde derde opstel een Apollo en Daphne van Marmontel en een van Metastasio vergelijkt bij een gedicht van Broekhuizen over dat onderwerp, roept hij uit: ‘Wat zijn wij dan klein, wij Hollanders, met onze dichters!’

En hoe staat het hier met de rhetorica? Van Goens constateert een afschuwelijke kanselstijl, waaraan hij vooreerst geen einde ziet komen. Was het daarmee werkelijk zo erg gesteld? Inderdaad! Men weet welk geestig voorbeeld Geel in zijn *Nieuwe Karakterverdeling van de Stijl* gegeven heeft van de goedaardige stijl. Het is een parodie. Maar wie daarnaast eens leest de proeve van kanselstijl die Van Vloten in zijn bloemlezing van achttiende-eeuwse schrijvers opnam, afkomstig van Ds. P. Hofstede, Van Goens' partijgenoot in de politiek maar zijn ergste vijand naar de geest, die begrijpt dat noch Geel in 1834 noch Van Goens in 1766 ook maar enigszins hebben overdreven.

III.

In het aangezicht van deze treurige verschijnselen, die hem menigmaal ontmoedigen en doen twijfelen, hoopt de jonge Van Goens toch op vooruitgang door kritische arbeid en ontwikkeling van de aesthetica, de nieuwe wetenschap. Hij gelooft immers in de vooruitgang, hij ziet vernieuwing in eigen tijd, zij het ook buiten de landsgrenzen, en voelt het andere in zich zelf. Hij leest de Grieken als met nieuwe ogen. De Italianen eerst, Winckelmann daarna versterken zijn gevoeligheid van deze nieuwe kijk op de oudheid. Er loopt van Conti via zijn Franse vriend Caylus evenzeer een lijn naar Van Goens als naar zijn tijdgenoot Frans Hemsterhuis. Van Goens is blij in zijn tijd geboren te zijn en niet in die van Lodewijk XIV, die slechts de vermaken van de geest kende. Hemsterhuis heeft openlijk afkeer van klassicistische auteurs als Boileau, Racine, Corneille en Molière. Hij merkt op dat ze bij herlezing

teleurstellen. Zij houden het op den duur niet, Homerus, Theocritus en Plato wel!
Van Goens bewondert én Voltaire én Rousseau, de laatste

wellicht het meest. In aestheticis is Bouhours zijn man. Op hem gaat hij bij herhaling terug. Deze schrijver behoort tot de klassicisten die de goede smaak gekozen hebben tot norm van hun kritiek en die daarmee in beginsel minder gevoelig waren voor de oppermacht van rede en regel en hun oordeel meer regelden naar de werking van hun gevoel. Maar naast de Italianen en Fransen zijn het de Duitsers die Van Goens inspireren en boeien. Hij maakt in zijn jonge tijd de opkomst mee van de Duitse literatuur en heeft daarvoor onmiddellijk begrip. Ook de Ossian-verering heeft vat op hem al komt het nooit zo ver als bij zijn Italiaanse correspondentie-vriend, de abt Cesarotti uit Padua, die door Van Goens zowel met de Caledonische bard als met Mallet's werk over de Noorse skalden bekend raakte, maar die Blair wel zal hebben gevolgd als hij de zanger van Fingals daden boven Homerus prijst.

Als Highet er op uit is overtuigende bewijzen aan te voeren voor zijn mening, dat de Europese literaire verandering na 1760 niet anti-klassiek is geweest maar een verzet heeft betekend tegen het weren van gevoelsuitingen en tegen het gebrek aan scheppende verbeelding en de monotone symmetrie, dan zou hij, had hij Van Goens' werk en dat van Hemsterhuis gekend, beide Nederlanders tot kroongetuigen geroepen kunnen hebben. Hoezeer dringt Van Goens juist dieper in de klassieken door. Wille wijst op zijn behandeling in 1764 van Callistratus' scolium op de Atheense tyrannendoders Hermodius en Aristogiton. Highet zou er een voortreffelijk bewijs in gevonden hebben voor zijn stelling dat de Grieken als met een nieuw zintuig worden gelezen. Wille immers besluit zijn beschouwing op dit punt met de woorden: '....de liefde, die spreekt uit de poging zóó door te dringen in den geest van een klein stukje poëzie, en de geestdrift in het getuigen van haar schoonheid en haar macht, doet verrassend en weldadig aan in dezen nuchteren tijd, bij een aankomend klassiek philoloog, een knaap nog.' En hoe treffend is de houding van Hemsterhuis tegenover de heerschappij van de symmetrie, waarover Highet spreekt. In zijn verhandeling over de beeldhouwkunst, van 1769, schrijft hij dat de moderne beeldhouwers niet onderdoen voor de Griekse als het erom gaat hartstocht en activiteit vorm te geven; maar zij zijn hun minderen in vloeiendheid van lijn en subtiliteit van détail. De oorzaak van dit verschil ligt voor Hemsterhuis in de algemene geest van zijn eeuw, die de geest van de symmetrie is en van de geometrie, welke de stoutmoedige vrijheid - de ziel van de kunst - net zo veel tekort doet als de geest der Grieken haar bevorderde.

Highet's beschrijving van de winst die La Querelle des anciens et modernes - of, zoals hij het met Swift noemt The Battle of the books - heeft opgeleverd is geheel en al van toepassing op Van Goens, zoals deze literator zijn opvattingen kenbaar maakt in zijn vrijmoedige bedenkingen over de vergelijking der oude dichters met de hedendaagsen. Tevens valt daaruit te leren hoe ook juist in Van Goens de literaire kritiek in ons land ontstaat, die sociaal en historisch is gericht en die door Bosker wordt afgeleid uit de school van de goede smaak. Van Goens verklaart in 1765 dat de wijze waarop de strijd meestentijds werd gevoerd verwerpelijk is geweest doordat vooroordeel - de voortreffelijkheid van een van beide stond bij voorbaat vast - het uitgangspunt was en de toepassing van het wit-zwart schema de methode. In het beste geval zocht men de meest geslaagde passages bijeen en deed met zekere vooringenomenheid een keuze. Dat beide partijen vrijwel niets van het Grieks afweten is hem voortdurend een doorn

in het oog. Het zou nog wat geweest zijn, meent Van Goens, als men was uitgegaan van de hele manier van denken en schrijven van de oude en de moderne auteurs die ter vergelijking werden aangehaald. Het eerst noodzakelijke is toch het gegeven te bekijken in het geheel van zijn omstandigheden. Het dichterschap van de oudheid was een zo geheel ander dan dat van de moderne tijd. Welk verschil in de houding ten opzichte van de hartstocht, in de kennis, in de positie van de dichter, in poëtische denkwijze. Iedere schrijver heeft toch het recht naar zijn manier van denken te worden beoordeeld. Hield men gedurende La Querelle ooit rekening met het onderscheid in godsdienst, in volksaard en gevoelsreacties? Hier pleit Van Goens voor een achttiende-eeuwse literatuurbeschouwing die blijk geeft van het groeiende besef der historische betrekkelijkheid en vinden we bij hem dezelfde gedachten als Goldsmith in 1759 had geuit in zijn *An Inquiry into the present state of polite learning*, terwijl er geen aanwijzingen zijn dat hij dit werk kende. Bosker schrijft die groei vooral toe aan de opkomende studie van de archeologie en van de Middeleeuwen. Dat Van Goens er gevoelig voor is mogen we wellicht mede toeschrijven aan zijn leertijd bij Wesseling die de Middeleeuwen niet verwaarloosde, en de aandacht die ook onder hem juist in Utrecht de studie der klassieken gaf aan de dingen en de praktijk van het leven in de oudheid. Wat de vergelijking van de oude en de nieuwe dichters betreft met de bedoeling een van beide te doen triomferen, concludeert Van Goens dat het een onmogelijk én een nutteloos werk is. Er zijn geen absolute maatstaven. Het ene was toen, het andere is nu. Natuurlijk wordt de band met de klassieken niet geloochend, maar ouden en modernen vallen niet binnen één norm. De oudheid is de oudheid en wij zijn wij. Slechts op deze wijze blijkt de studie van de oudheid vruchtbaar te kunnen zijn. Uit eerbied voor haar wil men haar zuiver houden, niet moderniseren, haar dingen niet onwaarachtig tot de onze forceren. Uit liefde voor de oudheid krijgt men oog voor het moderne. Langs deze weg vooral is de rationalistische kritiek baanbrekend werkzaam geweest voor een nieuw literair ideaal.

Van Goens' eerste essay handelt tevens over het bijbehorende dispuut of het gebruik van de mythologie door de modernen toelaatbaar is. In dit gedeelte van zijn betoog wordt in de rationalist Van Goens vooral de doorbraak zichtbaar van het besef dat de moderne literatuur een eigen originaliteit en een eigen onafhankelijk vermogen dient te bezitten, die Highet de grootste winst acht van de lange en dikwijls zonderlinge strijd. Van Goens erkent hier met nadruk dat het prestige van de ouden een dood gewicht kan zijn dat helder en durvend denken tegenhoudt, aspiraties en nieuwe ideeën belemmert. Hij wijst, op bepaalde gevallen na, het gebruik van de mythologie af op grond van de klassicistische eis dat de schrijver zich dient te houden aan de waarschijnlijkheid, aan wat gebeurt of gebeuren kan. Eveneens wijst hij af, wat in de Nieuwe Bijdragen wel eens werd voorgestaan, dat men de goden der ouden vervangt door christelijke figuren. Maar hoe kan dan zonder de mythologie het verhevene en wonderlijke verkregen worden? Van Goens antwoordt dat dit toch niet uitsluitend op déze wijze mogelijk wordt. De tegenwerping dat het een kwestie van smaak is doet hij af met de opmerking dat er ook bedorven smaak bestaat en men soms z'n eigen smaak niet kent! En als hij vervolgens de vraag opwerpt wat er voor de mythologie in de plaats moet komen, luidt zijn antwoord dat men zelf dient te denken en te oordelen en gebruik moet maken van de mogelijkheden der eigen omstandigheden. De dichter dient origineel te denken. Lukt dat

niet, laat hij dan met zijn werk ophouden! Hier leidt de rationalistische, klassicistische beschouwingswijze tot de noodzaak van vrijheid ten opzichte van de klassieken en de plicht een eigen weg in te slaan: de roep om originaliteit, die o.a. bij Goldsmith en Young ook klinkt en die Van Goens bij Hume heeft kunnen horen. Welke weg zal dat zijn? Wij, die het weten, zien hoe Van Goens hierna te werk gaat. Zijn tweede studie begint met de eis dat er een grote verandering moet komen in de smaak van het volk. Die moet worden ontdaan van klassicistische vooroordelen en ontwikkeld worden in de richting van het gevoel. Er moet een kunst komen die spreekt tot het hart. Reeds gaven Rousseau en de Duitsers het voorbeeld. Wat hebben de laatsten in vijftig jaar al niet bereikt! Ze worden vertaald! Wat zij kunnen, daartoe zijn wij ook in staat. Als rationalist uit de tijd der dichtgenootschappen meent hij dat een Nederlandse aesthetica op de goede weg kan helpen. Want aan het slot van zijn eerste essay mag hij nu wel gewezen hebben op de noodzaak van origineel denken, maar alles is toch al onderzocht en geprobeerd? Van Goens meent dat dit niet voldoende is geschied. Naast het bestaande werk als dat van Batteux, Rollin en Hume wenst hij verhandelingen over origineel denken, de literaire vondst en de beeldspraak, over de navolging, het heilig gedicht en de kanselstijl, tenslotte over de briefstijl (de roman in brieven nadert Nederland!) en de novelle met morele strekking. Van Goens stelt zich tevreden met één van de onderwerpen - dat over de literaire vondst en de beeldspraak - in te leiden aan de hand van een aantal notities die hij uit een grote verscheidenheid van auteurs heeft gemaakt, in 1766. Ook op dit punt zien we het rationalisme de baan vrij maken voor nieuwe vormen en een nieuwe inhoud. Van Goens trekt hier de lijn door die bij de rationalistische kritiek op het gebruik van vergelijkingen begint. Zoals die van Mylius in Gottsched's Beyträge van 1741 en die van J.E. Schlegel - met een beroep op de natuurlijkheid - van hetzelfde jaar en in hetzelfde blad. In het verband van de Westeuropese literatuurontwikkeling is het opmerkelijk dat Van Goens vondsten en beeldspraak verwerpt voor zover zij de lezer uit de gemoedsgesteldheid brengen die de auteur juist in hem heeft gewekt. Wat door het gezond verstand geprezen zou kunnen worden wijst hij af zodra het in strijd is met de stemming. Van Goens levert hier kritiek ter verdediging van de aandoening. Waar het hart behoort te spreken moet de geest niet het woord voeren. Met Plutarchus roept hij uit: het is verwerpelijk te onpas een zeer gepaste rede te voeren, een goede gedachte slecht te gebruiken. Hij keert zich tegen een teveel aan geest tot schade voor het gevoel. Het is ook uit naam van het gevoel dat Van Goens de dichter toestaat de wetten te breken. De ‘onorde der vrijheid’ zoals hij het noemt, kan de bewogen gemoedsgesteldheid dikwijls beter uitdrukken en groter schoonheid bereiken.

IV.

Hoe komt deze jonge Utrechtse geleerde aan de grote gevoeligheid voor de veranderingen die zich beginnen te vertonen in de literatuur van zijn tijd? Het antwoord op deze vraag zal in de eerste plaats moeten luiden dat hij geboeid wordt door het nieuwe en er onmiddellijk grote verwachtingen van heeft. De nieuwe opvatting van de klassieken, vooral van Homerus, de nieuwe kritiek die in gevoel

en verbeelding bronnen van de kunst ziet, de nieuwe Duitse literatuur, Ossian, Rousseau, de aesthetica, de muziek van

Gluck waarin klassiek en romantiek beginnen samen te gaan, zij zijn evenzeer voedsel voor zijn geest als de nieuwe manier van begraven, de werken van Swedenborg, de piëtisten, Lavater; het fantastische boeit hem: als Montgolfier zijn ballon oplaat brengt Van Goens dit in verband met de Openbaring; hij meent dat eens de taal als medium van geestelijk contact onvoldoende zal zijn en vervangen worden door een directer uitdrukking van de geest. Hoe graag zou hij een eeuw later geboren zijn! Hij heeft het gevoel van: alles is mogelijk, er kunnen geweldige dingen gebeuren, verrassend, plotseling. Van Goes heeft de mentaliteit van de nieuwlichter. Als hij aan het eind van zijn leven zijn papieren bundelt schrijft hij erbij: wie eens mijn biograaf wil wezen, hij zal verdraagzaam moeten zijn ten aanzien van paradoxen en nieuwe ideeën.

Van Goens is een gevoelstype. Hoewel we van hem niet weten of hij, als Hemsterhuis, schreide bij het lezen van Plato's dialogen, blijkt uit zijn belangstelling voor figuren als Swedenborg en Lavater dat hij thuis hoort in een traditie, die zozeer de verandering in de Westeuropese literatuur na 1760 heeft bevorderd. Hierbij past ook het verhaal dat zijn bekering zou zijn geschied doordat Van Goens in een sombere periode van zijn leven ineens, en voorgoed, getroffen werd door de woorden uit Johannes: God is liefde. Het is immers juist deze Godsopvatting die mede een verandering markeert in de literatuur van de tweede helft van de achttiende eeuw. Van Goens' gevoeligheid gaat gepaard met een brede kijk op de Westeuropese literatuur. Wat er in Engeland, Frankrijk, Duitsland, Italië en Spanje omgaat is hem bekend. Die kennis verschaft hem grond voor zijn veroordeling van de Nederlandse literatuur en maakt hem tot een voorloper van Potgieter. Maar overigens: wat een verschil tussen die twee Nederlanders! Het algemene Europese proces wordt bij Van Goens begeleid door een felle reactie tegen zijn land en zijn volk, zijn omgeving. Hij mist elk werkelijk contact met zijn geestelijk en cultureel milieu. Hij leeft niet in een grote of kleine gemeenschap. Eerzuchtig, onbestendig, moeilijk van karakter, het wonderkind, isoleert hij zich. Er ontstaat geen hartelijk contact met de Utrechtse studentenkring, evenmin met de Leidse groep die de Nieuwe Bijdragen verzorgt. Van Goens laat er zich niet aan gelegen liggen. De achttienjarige hoogleraar wordt in zijn kring met een tikkeltje spot begroet. Hij moet voortdurend afstand scheppen om zich te handhaven. Hij raakt meer en meer alleen, tussen zijn 20.000 boeken eerst, zijn orangistische pamfletten later. De universiteit moet hij loslaten, zijn stad stoot hem uit, zijn partij geeft hem geen steun, de stadhouder, zijn sentimentele liefde, keert hem de rug toe. Er blijft slechts een luchtledig. De eenzaamheid, die zijn deel geweest moet zijn is tot op heden het best onder woorden gebracht door de historicus De Beaufort toen hij in 1878 een opstel schreef over Van Goens. Doodziek, met haat in het hart, verlaat hij op 7 Juni 1786 zijn vaderland, vast besloten evenals Huet en Multatuli nog geen eeuw later, er nimmer terug te keren. Zijn rol is uitgespeeld. Maar fascinerend blijven de jaren tussen 1764 en 1774, waarin Van Goens met een verbluffende intuïtie en kennis de ‘grote verandering’ meebeleefde.

J.C. BRANDT CORSTIUS.

Het getal als grammatische categorie in het ABN.

§ 1. Laten we eerst even voorop stellen dat er a priori helemaal geen congruentie hoeft te bestaan tussen de term *getal* als benaming van een grammatische en als die van een wiskundige categorie. In verband hiermee kan men zelfs de vraag stellen of het niet gewenst is om voor die twee begrippen verschillende namen te gebruiken. Jespersen heeft dat destijds niet gedaan zoals men weet, ofschoon hij het bij *time* en *tense* en bij *sex* en *gender* heel terecht wél deed[1]. Voorlopig zulen we z'n voorbeeld navolgen, vooral omdat we elke onnodige terminologische vernieuwing graag willen vermijden; er zijn al genoeg gevallen dat we er helaas niet buiten kunnen.

We zullen in het nu volgende bij twijfelgevallen duidelijk aangeven, op welke plaatsen we het wiskundige getal bedoelen en waar het grammaticale. Onze bedoeling is om achter elkaar drie categorieën van woorden te behandelen waarbij onze spraakkunst-traditie die term *getal* gebruikt: de substantivische, de 'persoonsvormige' en de adjectivische groepen. De daar aanwezige getals-opposities zullen we respectievelijk *a-, c-* en *b-getal* noemen. Vervolgens zullen we nagaan, in hoever er bij sommige woorden sprake is van onverschilligheid tegenover één of meer van die getalsopposities. Tenslotte behandelen we aan de hand van een beperkt aantal voorbeelden de vraag, of er tussen de drie getallen onderling ook gevallen van incongruentie voor kunnen komen, of één vorm m.a.w. tegelijk bv. b-meervoudig en c-enkelvoudig kan zijn.

§ 2a. Onze spraakkunst gebruikt de term *getal* allereerst in verband met bepaalde eigenaardigheden van *substantivische woorden*, met name van het substantivum zelf. Hier kunnen we het begrip dat ons bezighoudt, voorlopig als volgt definiëren: het getal is het behoren tot één lid van de oppositie tussen twee grammatische (functie-) categorieën[2], die als betekenis-oppositie hebben 'één' / 'meer als één exemplaar van dezelfde soort'. Ik spreek hier van functie-categorieën omdat *beeldjes, mens en, kinderen* enz. geen morfeem met elkaar gemeen hebben, maar wel allerlei combineerbaarheden, zoals bv. die met *staan* of *liggen* (t.o. *staat* of *ligt*). Laten we voor het gemak die twee categorieën van het *a-getal* de namen *a-enkel-* en *a-meervoud* geven.

Men ziet aan een enkel voorbeeld duidelijk de belangrijke rol van het oppositie-element: *jongen* is a-enkelvoud zodra het tegenover *jongens* staat, maar a-meervoud wanneer het *jong* als pendant heeft: *hoeveel j o n g e n s hebben die mensen?; hoeveel j o n g e n hebben die duiven*?

Nu is elke grammatische categorie principiëel gebaseerd op feiten uit het signifiant en niet uit het signifié, ook al zal men als regel tussen die twee vlakken een parallellisme waar kunnen nemen. Aangezien de spraakkunst nu een wetenschap is die zich op grammátische categorieën baseert en niet op semantische, kan een spraakkunstterm *getal* met geen mogelijkheid gebruikt worden als naam van een of meer van laatstgenoemde categorieën. Tegenover de groep *eenling, enkeling, individu* enz. kan semantisch *duo, koppel, paar, tweetal* enz. gezet worden in een oppositie van '1' / '2', maar voor zulke gevallen is de spraakkunst volmaakt ongevoelig, want elke

1) O. Jesperen, *The philosophy of Grammar*[4].
2) Een definitie van dit *functie* geeft L. Hjelmslev in z'n *Principes de grammaire générale* 123.

reflexie van die tegenstelling in het (eigen) signifiant ontbreekt. Integendeel: uit *duo's, koppels* enz. blijkt duidelijk dat *duo, koppel* enz. net zo a-enkelvoudig zijn als *eenling, enkeling* enz.

Hieruit volgt weer dat de befaamde probleemstelling: 'Is het eerste lid van samenstellingen als bv. *paardevlees* of *koeiestal* enkel- of meervoudig?', grammaticaal gesproken als een tang op een varken slaat[1], althans voor iedereen die ervan uitgaat dat zulke samenstellingen één woord vormen, en dat het ABN geen meervouds-infigering kent. Ik vraag me in dit verband af, of we één geval hebben van het type **varkenvlees* 'vlees van één varken' / **varkensvlees* 'vlees van meer als één varken'. Ik heb zoiets tot dusver nog nergens aangetroffen.

Een andere consequentie van het voorafgaande is het feit dat het zinloos is om te menen dat 'het eerste lid van een samengesteld znw. de bet. [kan] hebben van een mv., zonder de vorm: *plantkunde, boomkwekerij, horlogemaker*'[2].
Meervouds-betekenis zonder meervoudsvorm is een grammaticale contradictio in terminis. Men begrijpt dat hierdoor ook de formulering van bepaalde regels van onze spelling beïnvloed dient te worden, wil ze wetenschappelijk verantwoord zijn.

§ 2b. Vervolgens komt nu het *werkwoord* ter sprake, waar we eveneens gewoon zijn om in verschillende gevallen getals-opposities te onderscheiden. Heel opvallend is hier het feit dat die eigenaardigheid zich in het ABN tot de persoonsvorm beperkt[3]; zelfs in de a-imperatief onderscheidt het nergens twee of meer getals-categorieën[4]. Dat lijkt me een sterk argument voor degenen die geneigd zijn tot de opvatting dat de persoonsvorm althans in het ABN, een bepaling is bij het onderwerp, en dat de getals-indicatoren achter het persoonsvorm-semanteem alleen maar gezien mogen worden als bepalingen bij het onderwerps-'semanteem'[5]. Is die veronderstelling juist, dan vereenvoudigt dat de stand van zaken óók in de betekenisleer, want nu kunnen we de hiervóór genoemde betekenis-oppositie tussen a-enkel- en a-meervoud evengoed laten slaan op de morfeemoppositie achter het persoonsvorm-semanteem. Ter verduidelijking noemen we de termen van laatstgenoemde tegenstelling *c-enkel-* en *c-meervoud*.

1) De oorsprong van deze denkfout ligt in eerste instantie natuurlijk bij te Winkel en de Vries, *Grondbeginselen*^{5} § 161 vv., vooral § 188 vv. Elke moderne linguist zal hier direct de talloze inconsequenties en dwaasheden in aanwijzen, maar het kan geen kwaad om studerenden voor dit soort litteratuur te waarschuwen, zolang ze niet tegelijk ook kennis nemen van Kollewijn z'n zeer afdoende critiek, al kiest ook hij het juiste uitgangspunt niet (R.A. Kollewijn, *Opstellen over spelling en verbuiging* 144 vv.).

2) D.C. Tinbergen, *Beknopte Nederlandse spraakkunst* II^2 68 v. - Moeilijker te beoordelen zijn enkele voorbeelden bij Jespersen: 'In E[nglish] the singular form is usually employed, even when the idea is manifestly plural [sic]; as in *the printed book section* | *a three-volume novel*. But in many, chiefly recent, formations the plural is found in the first part: *a savings-bank* | *the Contagious Diseases Act*' (*t.a.p.* 208).

3) Tenzij men *gekookt ei / gekookte eieren* als een type van een werkwoordelijke oppositie zou willen beschouwen, maar die kwestie laat ik hier liever buiten beschouwing.

4) Vgl. P.C. Paardekooper, *De imperatief als grammatische categorie in het ABN, NT* XLIV 97 vv.

5) W. de Vries doet dat bv. als hij schrijft: 'Want de numerus komt primair toe aan substanties [lees: "substantivische woorden" P.]; in 'De ridders vielen' is *en* slechts congruentieverschijnsel, subjectselement in het praed.' (*Kan bij onze collectiva het praedicaat meervoudig zijn?, NT* XVIII (1924) 134).

We mogen dus zeggen dat één substantivisch getal zich in het substantivum zelf uitdrukt, terwijl een tweede vrij zeker tot uiting komt in een bepaald soort bepaling bij het substantief (voor zover die er is, natuurlijk), te weten in de persoonsvorm. Vreemd is laatstgenoemd verschijnsel overigens niet: zo worden de genus-categorieën bij het substantief bv. naar men weet nooit in dat woord zelf uitgedrukt, maar altijd in bepaalde bijvoeglijke woorden: lidwoord, adjectief enz.

§ 2c. Men zal zich al afgevraagd hebben, waarom we tot dusver in onze terminologie een open plaats bewaard hebben voor een *b-getal*. Een van de oorzaken daarvan is z'n gecompliceerd karakter: we zullen straks nog met enkele eigenaardigheden daarvan kennis maken.

Op wat voor woorden slaat het b-getal? Om dat iets duidelijker te maken leek ons een kleine uitweiding gewenst naar het gebied van de klassieke taalkunde.

Men weet dat de classici de gewoonte hebben om een oppositie als *bono/ bonis* met dezelfde getalsterminologie te lijf te gaan als bv. die tussen *domino/dominis*. Is dat aan de ene kant verklaarbaar door de gelijkheid in de morfemen bij adjectief en substantief, aan de andere kant is het vreemd, want de *adjectivische* semantemen hebben op zichzelf evenmin part of deel aan het getál als aan bv. het genus, - al liggen de zaken bij deze twee categorieën niet helemaal gelijk. Détails laat ik achterwege; ik volsta met de constatering dat het adjectief per definitie een kameleon is dat de kleur aanneemt van het substantief waar het bepaling bij is: dat geldt gelijktijdig voor genus-, getals- en naamvals-indicatie die zoals men weet in het Latijn niet van elkaar te scheiden zijn.

Het kost dus niet veel moeite om in te zien dat we aan het morfeem van het Latijnse adjectief een b-getal toe mogen kennen, en dat dat morfeem een indicator is van een categorie van het bijbehorende substantief. De vraag is nu alleen maar of het ook voor het ABN zin heeft om van zo'n b-getal te spreken. Bij de *het*-woorden is er inderdaad een oppositie tussen *klein kind / kleine kinderen*, tussen *het kind / de kinderen*, tussen *dat kind / die kinderen* enz. Maar bij de *de*-woorden bestaan die opposities geen van alle. Daar staat tegenover dat een woord als *zulke* tot a-meervoudige kernen beperkt is, t.o. *zo'n* bij a-enkelvoudige: *zo'n jongen / zulke jongens; zo'n grote jongen / zulke grote jongens* (maar: *die jongens zijn zo groot*). Bij c-enkelvouden die gevoelloos zijn voor het a-getal is *zulk(e)* daarentegen heel goed mogelijk: *zulk weer, zulke wol, zulke melk*.

Men ziet dus dat het b-getal weliswaar evenals z'n twee collega's uitsluitend betrekking heeft op een substantivisch woord, maar dat de adjectivische woordsoorten waarin het zich kan uiten nogal een uiteenlopend karakter vertonen. De vraag rijst zelfs of het getal dat zich in *zo'n / zulke* uit, wel altijd hetzelfde zal zijn als dat wat zichtbaar wordt in bv. *de / het* of *ons / onze*. Zou dat niet zo zijn, dan zouden we van een *b1-getal*, een *b2-getal* enz. moeten spreken.

Zoals zo vaak, moeten we ook nu weer volstaan met op het bestaan van de moeilijkheden te wijzen; de plaats ontbreekt hier voor een détailstudie die voor de oplossing ervan onmisbaar is[1)].

§ 3a. Zoëven noemden we *weer, wol* en *melk* 'c-enkelvouden die gevoelloos zijn voor het a-getal'; iets zeggen over die gevoelloosheid of onver-

1) In dialecten die conjugerende voegwoorden kennen, kan men de daarin voorkomende opposities het *d-getal* noemen: *weet je nie o v v e die ouwe boeke wegkenne*?

schilligheid t.o. één of meer getals-opposities is het volgende punt dat aan de orde komt. Het is onder andere weer hierom van belang, omdat het wiskundige en het grammaticale getal erdoor met elkaar geconfronteerd worden.

Nog een enkele opmerking hier tussen haakjes. Er is een duidelijk verschil tussen het a-getal aan de ene kant, tegenover de twee andere. Is een substantivisch woord één keer in principe vatbaar voor een betrekking met dat a-getal, dan is het daarbij ook betrokken in elke zin waarin het voorkomt. Is het in principe vatbaar voor een betrekking met het b- of het c-getal, dan hoeft het daarbij niet automatisch betrokken te zijn in elke zin waarin dat woord gebruikt wordt, omdat elk substantief normaliter evengoed met als zonder z'n bepalingen voor kan komen. Men zal in de volgende alinea's duidelijk zien, in welke gevallen er sprake is van permanente en van incidentele onverschilligheid t.o. een of meer getallen.

Behalve de zoëven al genoemde gevallen van onverschilligheid t.o. het a-getal, geven we verder nog als voorbeeld *(het) zitten, (het) lopen, griep, Rijnsburg, mazelen, Pyreneën*. Aangezien *(de) grieps, griepen, grieperen* en (*de* of *het*) *mazel* enz. niet bestaan, hoeft hier verder weinig commentaar bij gegeven te worden.

Op het ogenblik is ons nog altijd niet gebleken of de categorieën-opposities van het a-, het b- en het c-getal elkaar volkomen dekken of niet; die kwestie komt pas in § 4 hierachter aan de orde. Zolang we op dat punt geen zekerheid hebben, is het zinloos om te constateren dat bv. *mazelen* en *Pyreneën* een slotfoneem hebben dat eventueel als a-meervoudsmorfeem opgevat zou kunnen worden. Om te beginnen moeten we ze dus op dezelfde voet behandelen als *wagen, gulden, jongen* enz. die precies hetzelfde verschijnsel vertonen. *Zulke mazelen* en *de mazelen zijn* houden we dus voorlopig in petto.

§ 3b. Onverschilligheid t.o. twee of drie getallen treffen we onder meer aan bij een aantal woorden uit de groep die we met een verzamelnaam wel pronomina plegen te noemen, ofschoon niemand voor zover ik weet precies kan zeggen, aan welk vorm-criterium ze allemaal beantwoorden, - maar dat is een kwestie apart.

Als iemand vraagt *wie heb je daar a l l e m a a l gezien*?, dan blijkt uit het gespatiëerde woord dat *wie* op meer als één persoon slaat, maar dat is natuurlijk weer geen reden om er een of ander meervoud aan toe te kennen. Mocht iemand door de voorbeelden uit § 1 (*duo* enz.) nog niet overtuigd zijn, dan kan hij dat misschien wél worden door te bedenken dat een wiskundig gelijk aantal menselijke individuen bedoeld kan worden door de signifiés bij *menigte* en bij *mensen*.

Het *wie* van zoëven is dus onverschillig t.o. elk getal, terwijl hetzelfde van toepassing is op *wie heb je daar gezien*? dat naar één of naar meer personen kan vragen.

Maar in *wie loopt daar*? of *wie lopen daar*? staan de zaken natuurlijk helemaal anders, want ondanks blijvende onverschilligheid voor het a- en het b-getal, is *wie* hier wél bij het c-getal betrokken als resp. enkelen meervoud.

Voor *die* geldt mutatis mutandis hetzelfde, als ik me niet vergis. Een extra-mogelijkheid bij dit woord is z'n bijvoeglijk gebruik, maar op z'n eigen getal heeft dat geen enkele invloed. Bij een a-meervoudig *het*-woord kan het het b-getal indiceren, zoals in *dat kind / die kinderen*.

Nu we één keer het woord *die* genoemd hebben, zijn we heel dicht ge-

komen bij wat we gewoonlijk personalia en possessiva noemen; die schijnen voor een deel iets met getal én genus te maken te hebben, en daarom kan ik er moeilijk aan ontkomen om althans iets te zeggen over de vraag: 'Indiceren sommige woorden uit deze groep hun eigen getal (ev. genus), óf dat van al eerder genoemde woorden resp. dat van "dingen uit de werkelijkheid"?'

Laten we om te beginnen eens even veronderstellen dat alleen het éígen getal geïndiceerd wordt, laten we dus doen alsof deze woorden volkomen 'zelfstandig' zijn.

Het kost dan weinig moeite om in te zien dat *ik, we* of *jij* in elk geval onverschillig staan t.o. het a- en het b-getal, maar dank zij hun monopolie voor de onderwerpsfunctie natuurlijk nooit t.o. het c-getal[1]. Daarbij kan het misschien geen kwaad om er even op te wijzen dat *we* ook als 'pluralis majestatis' altijd een c-meervoud is, althans zolang geen enkele leraar in het ABN kan zeggen: 'We *zal* je dit keer nog maar een voldoende geven.' Omgekeerd slaat *u* in *u b e n t hier a l l e m a a l van harte welkom* minstens op twee, en misschien wel op 10.000 personen, zonder dat daardoor z'n c-enkelvoudig karakter ook maar een ogenblik in het gedrang komt. Tegenover het a- en het b-getal staat ook *u* natuurlijk permanent onverschillig.

We gaan nog even verder met deze pronomina. We krijgen dan vormen als *me, jou* of *ons* die weer heel beslist altijd betrekking moeten hebben op resp. één, één en meer personen[2], maar die desondanks weer met geen enkel grammaticaal getal in verband gebracht kunnen worden. Ook *mijn* of *hun* staan weer onverschillig t.o. elk getal, terwijl hetzelfde geldt voor *ons / onze* dat evenwel (net als het bijvoeglijke *die*) b-getals-indicator kan zijn zodra z'n kern een *het*-woord is: *ons kind / onze kinderen*.

Met dat alles wil ik vooral niet de indruk wekken dat ik regels geef die a priori een onderdeel moeten vormen van de 'algemene grammatica'; me dunkt dat alleen al bv. het Latijn hun algemene geldigheid uitsluit. Zo zou ik vormen als *nobis* of *nos* zonder enige aarzeling net zo waarderen als *filiis* of *filios*, omdat hier typisch dezelfde morfemen in terugkomen. Men zal al zulk soort kwesties voor elk taalsysteem afzonderlijk, aandachtig moeten bestuderen vóór men tot een conclusie komt over de manier waarop men ze het best kan interpreteren. We kunnen in het algemeen niet te wantrouwend staan tegenover de voortvarendheid van mensen als Hjelmslev die soms ál te vlug ál te veel over die 'algemene grammatica' willen zeggen.

Maar nu nog iets over de vraag die we ons zoëven stelden over de aard van indicaties bij allerlei pronomina. Een afdoend antwoord daarop mag men op deze plaats niet verwachten, want dat kan niet gegeven worden zonder een diepgaande studie van de aard van 'het' pronomen, althans van die van personalia en possessiva. Daarom lijkt voorlopig de veiligste weg om uit te gaan van de veronderstelling dat deze pronomina hoogstens hun eigen getal indiceren. Nu kan ik me voorstellen dat iemand als Simons zich verbaasd af zou vragen: 'Maar wat nu? Diezelfde Paardekooper die een paar jaar geleden zo halsstarrig weigerde om de pronomina

1) Afgezien van de functie in zinnen zonder persoonsvorm: *kom 's hier, j i j* .
2) Uitgezonderd alweer de 'pluralis majestatis'.

een genus toe te kennen, stelt ze nu wel in het bezit van een getal! Vanwaar die inconsequentie?'[3)]

3) Vgl. P.C. Paardekooper, *Wat is genus?, NT* XXXIX 23 vv., Ph.J. Simons, *Naam en zaak, NT* XL 145 vv.

Voorlopig kan ik daar niet veel op antwoorden. Wél is het duidelijk dat het genus geen categorie kan zijn van 'dingen uit de werkelijkheid'; we hebben al gezien dat zoiets per definitie uitgesloten is. Op dat punt zou ik m'n genus-definitie van enkele jaren geleden dus zeker moeten aanvullen.

Verder herinner ik aan het feit dat we bij de toekenning van het c-getal aan het onderwerp, toch altijd nog een zekere reserve in acht zijn blijven nemen, en tenslotte raken we bij deze hele kwestie onvermijdelijk verzeild in de problemen van de persoons-indicatie die evenals zoveel al genoemde hoofdstukken uit onze ABN-spraakkunst nauwelijks aangesneden zijn, laat staan dan degelijk onderzocht. In dit verband wijs ik op de bekende kwestie uit de betekenisleer, waar we constateren dat één *paard* + één *paard* weliswaar twee *paarden* vormen, en één *jij* + één *jij* samen (twee) *jullie*, maar waar ook één *hij* + één *jij* (twee) *jullie* worden, ofschoon één *ik* + één *jij* tot (twee) *wij* vergroeien[1]. Men ziet voor de zoveelste keer hoezeer de stukken taalsysteem die we behandelen, in hun structuur telkens weer met andere delen onverbrekelijk verbonden zijn. - Bij deze enkele opmerkingen over deze kwestie moeten we het laten.

Wat allerlei andere pronomina betreft, zal men nu zonder veel moeite voor zichzelf uit kunnen maken, tegenover welke getallen ze al dan niet onverschillig staan. Zo zal men *elkaar* makkelijk als getalloos ontmaskeren, evenals *iemand* buiten de onderwerps-functie, en *iemands*[2]. Als onderwerp is *iemand* natuurlijk consequent een c-enkelvoud. Zo kan men doorgaan.

We zijn er sinds jaren getuige van geweest, hoe verhelderend de studies van Gerlach Royen gewerkt hebben, door hun onderscheiding en vergelijking van de biologische categorie van de sexe en de grammatische van het genus. Nu we deze § zo meteen gaan besluiten, kunnen we er dunkt me geen betere conclusie aan geven als deze: wanneer werkelijk de grammatische categorie van het getal eens grondig bestudeerd zal zijn, wat zal er dan een interessante vergelijking gemaakt kunnen worden tussen deze taalkundige en de wiskundige categorie van het getal!

§ 4. Een degelijke studie van het grammaticale getal. Daarbij hoort onder meer ook de kwestie die we nu een ogenblik aan de orde willen stellen: de verhouding tussen de verschillende getallen onderling. Hoe staat het daarmee in het ABN?

Het spreekt vanzelf dat we ook op dit ontzaglijk uitgebreide terrein moeten volstaan met een beperkt aantal steekproeven met een zo groot mogelijke verscheidenheid.

Alleen naar de schijn is er een conflict tussen het a-getal van *Jan* en het c-getal dat aan datzelfde woord toegekend zou moeten worden in *Jan en ik blijven vanavond thuis*. Laatstgenoemd getal is immers duidelijk gebonden aan de groep *Jan en ik*. Aangezien de spraakkunst niet alleen categorieën van woorden kent, maar ook van woordgroepen, is er met deze constatering geen precedent geschapen.

Weer anders is het volgende schijnbare conflict. Ik geef allereerst een voorbeeld. *Zie je die ballen daar? Die witte is voor jou, maar die twee rooie zijn voor mij bestemd*. Het wiskundige getal van *twee* interesseert

1) Vgl. bv. E. Benvéniste, *Structure des relations de personne dans le verbe, BSL* XLIII (1946) 1 vv.

2) Bij de substantieven is een soortgelijk type (*vader's jas*) eveneens ongevoelig voor het a-getal (*vaders's jas* is uitgesloten), het b-getal (*zo'n vader's jas* is onmogelijk) en het c-getal (*vader's* kan per definitie alleen maar voorbepaling zijn, en dus ook nooit onderwerp).

ons in dat voorbeeld het minst; het gaat hier vooral om de vraag of het c-meervoud dat in eerste instantie aan *rooie* toegekend schijnt te moeten worden, bij nader inzien niet beter beschouwd kan worden als een eigenschap van het semanteem *bal-* of van het woord *ballen*. We weten nu uit het voorafgaande dat alles hier staat of valt met het antwoord op de vraag: 'Is *rooie* een substantief of niet?' Immers: alleen substantieven (resp. substantivische woorden) kunnen een getal hebben.

Nu wil onze traditionele grammaticale practijk zoals men weet, dat we *rooie* een 'substantivisch gebruikt adjectief' noemen. Een vreemde naam! Dat klinkt zo ongeveer alsof een schilder zou spreken van 'als geel gebruikt rood' of een wiskundige van een 'als driehoek gebruikte cirkel'. Als we het immers nodig gevonden hebben om op grond van welk criterium ook, substantief en adjectief als twee verschillende categorieën (-groepen) te onderscheiden, dan kan alleen verschil in vormkenmerken daarvan de reden geweest zijn. Als dat voor het substantief geweest is de betrekbaarheid bij het genus, dan volgt daaruit dat een bepaald woord in een bepaalde zin niet tegelijkertijd wél en niet bij het genus betrokken kan worden; het woord is óf een substantief óf het is dat niet[1)]. Hoe staat het nu op dit concrete punt met *rooie*?

Terwijl een woord als *Rooie* ('Communist') qua a-genus[2)] zonder enige twijfel bij de *de*-groep hoort, is het met het 'homoniem' *rooie* natuurlijk anders; het is blijkbaar genusloos en dus niet-substantivisch zoals men bv. kan zien uit een zin als *m'n blauwe potlood kan ik niet vinden, maar h e t r o o i e ligt hier op tafel*. Welke náám men nu aan deze categorie wil geven, doet hier minder ter zake. Hoofdzaak is dit: het c-getal dat op het eerste gezicht bij *rooie* scheen te horen, moet in werkelijkheid aan een ander woord toegekend worden. In het voorbeeld van twee alinea's hiervóór kan dat woord moeilijk iets anders zijn als *ballen*. Maar dan moeten we ook de consequenties van die visie aanvaarden, en erkennen dat *die witte i s* en *die twee rooie z i j n* datzelfde woord *ballen* tegelijk tot een c-enkel- en een c-meervoud maken. Dit is klaarblijkelijk een absurditeit, zodat we ergens in onze redenering een fout gemaakt moeten hebben.

Er is trouwens nog iets anders: de zin *Die witte.... bestemd* kan even goed uitgesproken worden zonder dat het wóórd *bal(len)* van tevoren genoemd is, wanneer nl. uit de situatie maar blijkt dat het over 'ballen' gaat. Men ziet dat deze gevallen weer verwant zijn met de pronominale moeilijkheden die we op het eind van de vorige § in het kort aangegeven hebben, vooral met die bij *die*. Men zou misschien zelfs in de verleiding kunnen komen om het type *die rooie zijn* te herleiden tot *die zijn*, en om *rooie* als een bepaling bij *die* te beschouwen. Het c-getal zou dan in eerste instantie in allebei de gevallen aan *die* toegekend moeten worden.

Ik geef nog een ander voorbeeld van - althans schijnbaar - conflict tussen verschillende getallen. In *er z i j n nog twee m a n aan het werk* is *man* op het eerste gezicht een a-enkelvoud en een c-meervoud. Maar het is

1) Ik beweer hiermee niet dát het substantief een formeel begrensbare categorie is; men ziet trouwens aan het type *mazelen* dat ook m'n formele uitgangspunt foutief is. Maar het gaat hier om de probleemstelling, niet om de diepere uitwerking daarvan in één concreet geval.

2) Ik ben zo vrij om hiermee het genus aan te duiden, dat ik destijds als *genus*[1] betitelde (*NT* XXXIX 25).

zaak om ook hier niet over ijs van één nacht te gaan. Om te beginnen stellen we vast dat dit c-meervoud geen eigenschap is van het woord *man*, maar van de woordgroep *twee man*; dat blijkt duidelijk uit het feit dat *er zijn nog man aan het werk* uitgesloten is. Andere woordgroepen van dit type waarbij zo'n c-meervoud voorkomt zijn *drie man* enz., *een paar man, hoeveel man, zoveel man, een man of wat, een man of twee* enz. Onmogelijk is dat c-meervoud daarentegen bij groepen als *de man, die man, deze man, mijn man, m'n man enz., alle man, enkele man, sommige man, veel man, weinig man, één man, welke man, zulke man, één paar man, één stel man, een hoop man, een stuk of wat man*[1]. Men kan het zelf weer allemaal nagaan in zinnen als *daar staan de man nog op je te wachten* die kennelijk uitgesloten zijn; men kan ook makkelijk inzien dat de moeilijkheden verdwijnen zodra men *man* door *mannen* vervangt. Opvallend is verder dat een meestal zo moeiteloze manipulatie als de vervanging door het verkleinwoord, in de woordgroepen met bovengenoemd c-meervoud uitgesloten is: *er zijn nog twee mannetje aan het werk* is geen ABN.

Voor een verheldering van ons inzicht in het karakter van de hier behandelde woordgroepen, lijkt het nuttig om nog een ogenblik stil te staan bij enkele verdere combineerbaarheden ervan. Bij de nabepalingen[2] zie ik geen enkele beperking *(zijn die twee man v a n j o u vandaag ook weer thuis gebleven*?), maar bij de voorbepalingen is het zeker anders. *Die twee man, mijn twee man* e.d. zijn mogelijk, maar 'gewone' adjectieven schijnen hier uitgesloten: *twee kleine man, de twee kleinste man, de kleinste twee man* zijn allemaal volmaakt onbestaanbaar, ofschoon vervanging door *mannen* in al deze gevallen direct hele normale combinaties oplevert. Dat schijnt een aanwijzing voor de veronderstelling dat we hier met een sterk gesloten eenheid te maken hebben, die zich maar niet zo zonder meer door andere woorden open laat breken.

Dat alles levert ons nog altijd geen bezwaren op tegen onze al eerder geuite veronderstelling dat het a-enkelvoud op *man* zelf betrekking heeft, terwijl het c-meervoud beschouwd dient te worden als een eigenschap van de woordgroep *twee man* enz. Daarmee zijn natuurlijk de laatste raadsels van deze constructie nog niet opgelost; met name zouden we graag willen weten hoe het b-getal van *man* zich hier gedraagt.

Nu treffen we het op dit punt met dat woord erg slecht, omdat het bij de *de*-groep hoort (evenals *twee*) zodat allerlei b-getals-indicatoren hier onbruikbaar zijn. Daarom nemen we onze toevlucht tot een soortgelijke combinatie met twee *het*-woorden: *paar jaar*. Hebben we in *die paar schoenen* weinig moeite om vast te stellen dat *schóénen* kern is van *die*, en in *dat paar schoenen* dat *paar* kern is van *dat*, in *die paar jaar* gaat die vlieger niet op zoals men ziet. Volkomen 'zelfstandig' is *die paar* m.i. onbestaanbaar[3], terwijl ik me *die jaar* in geen enkele combinatie voor kan

1) Achteraf beschouwd lijkt me het laatste voorbeeld toch wel mogelijk.
2) Termen als *prae-* en *postdeterminant* zijn volkomen onbruikbaar voor ons spraakkunstonderwijs op HBS en Kweekschool. Ik geloof dat we ons met het oog daarop althans in een deel van onze geschriften van 'Nederlandse' termen moeten blijven bedienen.
3) Vgl. hierover Gerlach Royen, *Bijgedachten en botsingen in taal* 9 vv. Ook in de rest van z'n hoofdstuk over 'Verbale discongruentie' vindt men bruikbaar materiaal uit het ABN, al baseert hij zich uitsluitend op geschreven taal.

stellen. Ik ben dan ook geneigd om de woordgroep *paar jaar* in z'n geheel te beschouwen als kern van *die*, dat dunkt me een b-meervoud indiceert. Ik geloof dat ook de b-getals-indicatie ons dwingt om hier de woordgróép tot object ervan te maken. Maar daarna geef ik weer direct toe dat *zo'n paar jaar* een b-enkelvoud bewijst, al vermoed ik sterk dat dát nu weer alleen op *paar* betrekking heeft, - zonder dat ik het kan bewijzen. Een sterke aanwijzing ervoor zie ik in *zo'n paar kilometers t.o. zulke zware kilometers* en *zulke kilometers*.

Nog een enkele opmerking over het type *die paar jaar zijn*. We hebben tot dusver ook hier nog maar schijnbare tegenstellingen kunnen vinden tussen de drie getallen: het a-enkelvoud van *jaar*, en het b- en c-meervoud van *paar jaar*. Zoëven hebben we gezegd dat *die paar* o.i. nooit 'zelfstandig' voorkwam. In *die paar kunnen er ook nog wel bij* moet m.a.w. uit de situatie of uit de tekst altijd blijken waar *die paar* bepaling bij is (bij *dat paar* is dat anders, zoals gezegd). Dit geval is dus vrijwel analoog met de pronominale moeilijkheden die we in de vorige § vermeld hebben.

Tot dusver hebben we al verschillende keren op het feit gewezen dat ons onderzoek aan alle kanten belemmerd wordt door het ontbreken van voldoende voorstudies op het gebied van de ABN-spraakkunst. Ook voor de categorieën van onderwerp en persoonsvorm gaat dat op, zodat de basis van het c-getal voorlopig eveneens nog een beetje wankel blijft staan. Het is heel goed mogelijk dat het ABN een categorie van koppelwerkwoorden kent, al twijfel ik er op het ogenblik sterk aan. Wél lijkt het me steeds waarschijnlijker dat de persoonsvormen van *zijn* een hele bizondere positie innemen, vooral in verband juist met een dubbele getals-congruentie die in een aantal gevallen optreedt; *m'n b r o e r s z i j n de grootste s o l d a t e n van het hele regiment*. Zodra de persoonsvorm hier enkelvoudig wordt, moeten de kernen van twee nominale groepen eveneens dat getal krijgen: *broer* en *soldaat*. Het ziet er m.a.w. naar uit dat *zijn* hier het c-getal van twee substantieven indiceert die samen geen groep vormen. Dat is een nieuwigheid die we voorlopig nog maar liever wat sceptisch bekijken; het wachten is op een formele begrenzing van één of meer onderwerps-categorieën.

Zo zal men zich eveneens onze twijfel in kunnen denken m.b.t. een type als *kinderen is een last*. Opvallend is voorlopig het feit dat *kinderen is lastig* m.i. uitgesloten is, terwijl *kinderen opvoeden is lastig* of *(kleine) kinderen, dat is lastig* heel normaal zijn. Ik wil hieraan niet het formele bewijs ontlenen dat *een last* in het eerste voorbeeld onderwerp zou moeten zijn, maar toch wel een sterke aanwijzing in die richting.

Ik geef nu een drietal andere voorbeelden.

> *Drie assistenten is* me toch te weinig.
> *Drie assistenten lijkt* me toch eigenlijk niet geschikt voor zo'n moeilijke proef ('het feit dat er drie assistenten zijn').
> *Kinderen kan* beter op de volgende regel staan.

Men zal het geloof ik, toch wel eens zijn over het feit dat hier *drie assistenten* en *kinderen* de enigst mogelijke onderwerpen zijn. Zijn hiermee dan eindelijk een paar overtuigende voorbeelden gegeven van discongruentie tussen het a- en het c-getal? Blijkt dat niet duidelijk uit een vergelijking met bv. *drie assistenten lijken me toch eigenlijk niet geschikt* ('drie individuen onder de assistenten')?

Misschien zal men *drie assistenten* in de eerste twee voorbeelden niet

zonder meer opvatten als gevallen van wat de Groot als *zelfnoemfunctie* betiteld heeft[1], maar *kinderen* kunnen we dan toch zeker als zodanig aanvaarden. Nu doet een term meer of minder ons natuurlijk de oplossing niet aan de hand van het probleem dat ons bezig houdt. Voorlopig krijgen we sterk de indruk dat de zelfnoemfunctie een semantische basis heeft, zodat we daarmee geen stap verder komen. De vraag die we moeten beantwoorden is deze: is *kinderen* in het genoemde zinnetje nu een a-enkel- of een a-meervoud?

Over één ding valt niet te twijfelen: uitgesloten is de interpolatie: *die kinderen kan beter op de volgende regel staan*; wél is de combinatie *dat kinderen* enz. mogelijk. Maar dat bewijst alleen dat we bij dit *kinderen* met een b-enkelvoud te maken hebben. En omdat we ons in deze § juist bezinnen over de vraag hoe de verhouding is tussen de verschillende getallen, mogen we niet a priori uitgaan van congruentie tussen bv. b- en a-getal. Voor ons bewijst het b-enkelvoud van *kinderen* dus niets over z'n a-enkelof -meervoud, zodat we voor dat laatste nog geen stap verder zijn.

Toch is dat probleem dunkt me niet onoplosbaar. In de zeldzame gevallen dat er (althans in m'n eigen taal) meer exemplaren van de soort 'kinderen' besproken worden, lijkt het me mogelijk om te zeggen (bv. als onderwijzer die een schrijfles geeft): *die kinderen's in jouw schrift zijn geen ene keer netjes geschreven; maak jij die oefening nog maar eens helemaal opnieuw*. Daarmee is duidelijk aangetoond dat *kinderen* in ons eerste voorbeeld in oppositie kan staan met een a-meervoud, en als gevolg daarvan als een a-enkelvoud opgevat dient te worden. Ik geef graag toe dat *kinderen's* niet direct een alledaags type is met een grote gebruiks-frequentie, maar een hele productieve mógelijkheid is het zeker; vgl. *kijk, die ouders' en op dat foldertje steken telkens iets teveel boven de regel uit; die zinnen uit oefening 15 beginnen nu allemaal wel met 'ouders', maar daarom hoeven al die ouders' en toch geen onderwerp te zijn*?[2]

Tot dusver hebben we nog altijd gevallen besproken waarin een schijnbare discongruentie tussen a- en c-getal, bij nader inzien niet op een werkelijkheid bleek te berusten; men mag daar vooral niet uit concluderen dat daarbij een zekere opzettelijkheid in het spel was; een dergelijk apriorisme zou immers lijnrecht indruisen tegen de regels van het taalwetenschappelijke spel. Onze plicht is hier niets anders als deze: proefondervindelijk nagaan of de twee genoemde categorieën elkaar inderdaad overal blijken te dekken, want uit de tot dusver ontdekte regels is niet kunnen blijken dat er automatisch altijd zo'n congruentie zou moeten zijn.

Ik krijg op het eerste gezicht de indruk dat de eerste twee voorbeelden met *drie assistenten* ons inderdaad gevallen van discongruentie laten zien. Dit type is erg lastig te bestuderen want een eerste interpolatie tot *dat drie assistenten* en *die drie assistenten* levert een negatief resultaat op. Men zou nu eerst eens na moeten gaan bij welke persoonsvormen die schijnbare discongruentie op kan treden, en bij welke niet (zo is bv. *drie assistenten b l i j f t er nu nog over* m.i. uitgesloten); verder moet onderzocht worden of we hier eventueel weer te maken hebben met een eigenschap van de woord-

1) A.W. de Groot, *Structurele Syntaxis* 54 en passim.

2) Prof. v. Haeringen was zo vriendelijk om me hier te wijzen op de 'gesubstantiveerde citaten': *hij met z'n eeuwige dank-u-wel's, al die lamlendige ga-je-gang-maar's* enz.

groep *drie assistenten*, dan wel met een van het kernwoord *assistenten* alleen. Dat laatste lijkt onwaarschijnlijk omdat *assistenten kan er nog mee door* in dezelfde situatie uitgesloten is. Hier moeten we die zaak verder laten rusten.

§ 5. Uit het voorafgaande zijn zonder veel moeite enkele conclusies te trekken. De meest opvallende is allicht dat we op het gebied van synchronische taalbeschrijving nauwelijks een allereerste begin gemaakt hebben: we staan hier voor eeen onmetelijk terra incognita. De bespreking van één probleem wijst ons op het bestaan van tien of honderd andere; de ene kwestie blijft hangend omdat de aangrenzende moeilijkheden geen van alle onderzocht zijn. Het is dringend nodig dat onze jonge linguisten zich ploegsgewijs aan dit belangrijke onderzoek gaan wijden; alleen door samenwerking kunnen we op den duur enige vorderingen maken.

Wat de besproken stof zelf betreft, zijn we daarom voorlopig gedwongen tot voorzichtig formuleren van onze conclusies. De opposities tussen de getalscategorieën uit het ABN (t.w. *enkelvoud / meervoud*), kunnen vrij zeker alleen toebedacht worden aan het substantivum, - afgezien dan van bepaalde pronomina[1]. De morfeem-opposities waarop ze gebaseerd zijn, kunnen zowel met een substantivisch als met een adjectivisch of een ‘persoonsvormig’ semanteem verbonden zijn. In verreweg de meeste gevallen schijnt er tussen de zo gevormde getals-categorieën onderlinge overeenstemming te bestaan. In hoever er evenwel van iets dergelijks ook altijd sprake is tussen de grammatische en de wiskundige getals-categorieën, is voorlopig nog heel moeilijk te zeggen. A priori is zoiets helemaal niet nodig, en vooral in een door techniek beheerste maatschappij als de onze, doet men goed met dat feit geen moment uit het oog te verliezen.

Leuven, 1951.

P.C. PAARDEKOOPER.

Nogmaals *verengelen*.

Dat *verengelen* in het laatst van de vorige eeuw als een ‘doodgezongen’ (v. Lessen, *NTg.* XLII, 292) woord van pruldichters werd beschouwd, blijkt aardig uit een bewijsplaats, die ik aan de heer P. Maassen verschuldigd ben, uit de *Grassprietjes* van Cornelis Paradijs. In het bekende grassprietje ‘Aan J.J.L. ten Kate’ (blz. 45) ‘zingt’ Van Eeden als volgt over Ten Kate:

> Die hupp'lend in het priesterkleed,
> Den lusthof onzer taal betreedt,
> De schoonste bloemen plukkend, m e n g l e n d ,
> Met bonten zwier ze strikkend, s t r e n g l e n d ,
> V e r e n g l e n d 's levens duistre sfeer,....

Of Van Eeden hier bij Ter Haar in de schuld staat, die *mengelt, verengelt* en *omstrengelt* aaneenreeg (v. Lessen, t.a.p.)? Of zou hij, als de met het rijm tobbende dichter bij Van Koetsveld (*ibid.*, 293), het rijmwoordenboek van Witsen Geysbeek hebben geraadpleegd?

C.B.v.H.

1) En van woordgroepen met zo'n substantivum of pronomen als kern.

Een Nederlandse grammatika voor Duitsers uit de achttiende eeuw.

De Universiteitsbibliotheek te G i e s s e n is in het bezit van een klein werkje, getiteld:

Neue Holländische Grammatica, Oder Hinlängliche Anleitung vor die Hochteutsche / nicht allein die Holländische Sprache in Büchern und Umgang gründlich zu verstehen / sondern solche auch zu schreiben und zu sprechen.

Nieuwe Hollandsche Grammatica, Of Duidelyke Aanleiding voor de Hoogduitschen, om niet alleen de Hollandsche Spraak in Boeken en Omgang grondig te verstaan, maar ook dezelve te schrijven en te spreken.

Amsterdam, Bei Zacharias Romberg / Buch-Handler. 1741.

De schrijver noemt zijn naam niet, maar de voorrede is ondertekend met J.C.C. en gedateerd: Amsterdam den 13ten October 1741. Wie is deze J.C.C.?

Ten eerste is het niet zonder belang voor de kennis van de betrekkingen tussen Holland en Duitsland in de 18de eeuw die schrijver te kennen. Ten tweede kunnen wij op de inhoud van het boek een veel betere kijk krijgen, wanneer wij weten, wie hij was, uit welke kringen hij voortkwam, welke opleiding hij genoten heeft enz.

De initialen J.C.C. vinden wij ook aan de voet van de berijmde ‘Erklärung Des Kupfer-Blads’. In de voorrede tracht de schrijver de Duitsers tot de overtuiging te brengen dat het nuttig is Hollands te leren en hij tracht hun vooringenomenheid tegen deze taal weg te nemen. Zijn argumenten zijn ook nog tegenwoordig van kracht. Hij zegt:

‘Es ist wahrlich ein grobes Vorurtheil der Teutschen / dass die Holländische Sprache in ihren Augen grob und niederträchtig scheinet. Diese vorgefaste meinung entstehet daraus / dass in ihren Ohren die Holländische mit der Teutschen Bauren Sprache ehr / als mit der reinen Hochteutschen sich reime. Ich gebe dieses zwar einiger massen zu / es ist aber die frage ob das so genandte Platt-Deutsche dem wahren Ursprunge der Teutschen Sprache nicht würcklich näher beykomt / als das gezwungene Hochteutsch. Ueber dem ist auch noch ein Himmelweiter Unterscheid zwischen dem Platt-Deutschen und Niederländischen / oder wie man hier spricht / zwischen Muffisch und Holländisch. Als ein Hochteutscher bin jederzeit ein grosser Eifferer vor die Ehre meiner Mutter-Sprache gewesen / ja ich bin es noch. Allein sonder Leidenschaft zu sprechen / so kan mit voller überzeugung gestehen / dass ich nicht wolte über mich nehmen zu beweisen / dass meine nur jetzt gewordene der ehmals gewesenen Mutter-Sprache weit nach zu setzen wäre. So viel kan vor gantz gewis versicheren / dass vielfältige Ausdrükkungen so nachdrücklich in der Holländischen Sprache sind / die mich nicht getrauete in der Hochteutschen so kurtz und bündig zu geben. Einiger weniger zu gedenken: das Wort *Voorspoed* und *Tegenspoed* soll mir kein Hochteutscher oder ander Ausländer mit einem eintzelen Wort so nachdrücklich geben. Wie nett gebraucht der Holländer des Worts *doen*? Er spricht damit so kurtz / als man in der Hebräischen / einer der allerkürtzesten Sprachen / mit der Conjugatione *Hiphilica*, nur immer thun kan. So hat auch selbst der Niederländer denen Frantzosen in den meisten Redens-Arthen die kürtze viel besser als der Hochteutsche abgelernet. Im Umgange ist die Niederteutsche Sprache gantz ungemein ausdrücklich / flüssig und ein-

nehmend. Am allermeisten aber ist diese Sprache werth zu lernen / um die Bücher / so darin geschrieben oder doch übersetzet / zu verstehen. Niederland ist nicht unfruchtbar an gelehrten Leuten gewesen. Ja ich solte wohl aufforderen / dass die gantze gelehrte Welt daran verpflicht wäre: denn sie soll niemahls so undanckbar werden / den grossen Ruhm des grossen Rotterdammers *Erasmi*, des allgemeinen Herstellers der Wissenschaften zu vergessen. Schreibt ein *Petrus Cunaeus* nicht das allernetteste Latein? Wer wil *Joost van den Vondel* seinen Poëtischen Crantz welk machen? Und wie gläntzet *Hugo Grotius* unter den Gelehrten? Ich bin zu wenig / und die Grentzen einer Vorrede sind zu kurtz abgestochen / so vieler verstorbenen und noch lebenden Gelehrter Männer Ruhm zu erwehnen. Ich versichere nur / dass es niemand leid werden kan / diese Preiswürdige Sprache erlernet zu haben.'

In dit citaat horen wij ook iets over de persoon van de schrijver. Hij is of was Duitser en is eerst nu, dat wil zeggen een korte tijd voor 1741 Hollander geworden.

Uit deze en andere gegevens meen ik te kunnen bewijzen dat de schrijver J o h . C h r i s t i a n C u n o , een weinig bekende maar toch interessante persoonlijkheid, geweest is.

Joh. Christ. Cuno[1)] werd geboren te Berlijn op 3 April 1708 uit gegoede ouders. Van 1712 tot 1715 ontving hij onderwijs van de bekende dichter Joh. Christ. Günther, kwam later op het gymnasium en werd 1722 goeverneur bij de bekende filoloog Joh. Leonh. Frisch. In 1724 werd hij door Pruisische wervers geprest om soldaat te worden. Later werd hij zelf werfofficier en zijn reizen voerden hem naar Oostenrijk, Hongarije en Italië. In het begin van 1740 deserteerde hij in Rome en zijn weg voerde hem door Duitsland naar Amsterdam. Aldaar huwde hij in 1741 de weduwe van een rijke koopman, Elsje Warsing, en werd nu zelf koopman. In 1761 stierf zijn vrouw. Sommige berichten melden dat hij later naar Duitsland terugkeerde en in Weingarten bij Durlach in 1783 stierf.

Hij heeft zijn leven van 1708 tot 1770 in een levensbeschrijving van 4000 bladzijden beschreven. A. Scheler heeft het manuskript, dat nu zoals hij zegt in de Brusselse Staatsbibliotheek berust, gelezen. Hij zegt daarvan: 'Was nun den stofflichen Inhalt der Handschrift betrifft so bietet er in der That mannichfaches Interesse dar; abgesehen davon, dass sich darin die gesellschaftlichen und geschäftlichen Verhältnisse der Stadt Amsterdam in reichem Masse geschildert finden, begegnet man einer ziemlichen Anzahl von Persönlichkeiten, welche die Aufmerksamkeit heutiger deutscher Leser noch immer zu fesseln im Stande sind... Von den verschiedenen in der Handschrift beschriebenen Situationen und Lebensperioden des nach Holland verschlagenen und dort zu Ansehn, Reichthum, wohl auch zu literarischem Rufe gelangten preussischen Ex-Musketiers möchte jedoch keine als Zeitbild lebhaftere Theilnahme wecken, als der vom Jahre 1733 bis 1739 sich erstreckende und die Rolle Cuno's als preussischer Werbeoffizier begreifende Zeitraum...'

1) De literatuur over J.Chr. Cuno is zeer onvoldoende. De voornaamste feiten uit zijn leven vindt men in de biografische woordenboeken. Goedeke vermeldt als literatuur over Cuno alleen: Aug. Scheler: Aufzeichnungen eines Amsterdamer Bürgers über Swedenborg. Nebst Nachrichten über den Verfasser (Joh. Christ. Cuno). Hannover 1858, een werkje van 172 bladzijden, dat ik bij het schrijven van dit artikel raadpleegde. Zie verder Kalff, V, blz. 478/79; 569 en Worp, II, blz. 335.

Zo is het leven van Joh. Christ. Cuno zowel voor Duitsland als ook voor Holland van belang en het handschrift bevat misschien nog menig interessant kultuurverschijnsel.

Van zijn werken vermeldt A. Scheler behalve gedichten vooral de Moralische Briefe an seinen Enkel und Pflegesohn Johann van der Laag (1747)[1] (volgens Scheler door Cuno in het Nederlands vertaald), een vertaling van de Kruistriomf van J. Vollenhove, een Messiade (Amsterdam 1762) en een roman 'Biedermann' in het Nederlands, die later door hem in het Duits vertaald werd. Scheler weet niet of dit werk gedrukt is of niet[2].

Ik meen nu te kunnen bewijzen dat Joh. Christ. Cuno bovengenoemde grammatica geschreven heeft.

Zoals wij zagen deserteerde Cuno in het begin van 1740. Hij had dus wel reden in 1741 zijn naam te verbergen. Cuno kon wel in 1741 zeggen dat Holland 'nur jetzt' zijn moedertaal geworden was. In de mond van Cuno krijgen de woorden in de 'Erklärung Des Kupfer-Blads': Das edle Niederland / das edle Fremden ehrt / Sie schützet / nährt und pflegt und sprechen mit ihm lehrt /bizondere betekenis. Deze dankbaarheid aan Holland vinden wij ook elders in de werken van Cuno. Hij zegt ergens[3]: 'Utrecht und das theure Holland, unser jetzigs Vaterland'.

De schrijver van de grammatika geeft in de voorrede een citaat van de Duitse dichter Canitz: 'Ein Teutscher ist gelehrt / wenn er sein Teutsch versteht'. Ook Cuno spreekt in zijn gedichten herhaaldelik met de meeste hoogachting van Canitz. Hij gebruikt zelfs het zelfde citaat van Canitz om in een groot gedicht 'sich für die Ehre seiner Muttersprache zu ereifern'[4].

Ten slotte kan ik hier nog aan toevoegen dat het titelblad van de grammatika en ook de afbeelding van Joh. Christ. Cuno in de Moralische Briefe' door de zelfde kunstenaar G.J. Marstaller gesneden is[5].

Uit de opgesomde feiten blijkt mijns inziens dat Joh. Christ. Cuno de schrijver van de grammatika was. Het is alleen verwonderlijk dat noch Scheler noch een ander deze grammatika onder de werken van Cuno vermeldt. Misschien zou de levensbeschrijving die, zoals reeds gezegd is, belangrijk moet zijn, dit kunnen ophelderen. Er bestaat evenwel nog een moeilijkheid dat Cuno die pas 1740 in Amsterdam kwam, in 1741 al een Nederlandse grammatika voor Duitsers kon schrijven. Misschien heeft hij al als soldaat Nederlands geleerd of zijn vrouw heeft hem geholpen.

Wie de schrijver ook geweest moge zijn, uit zijn werk blijkt, dat hij een

1) De 'Moralische Briefe' werden in 1753 (tweede uitgave) door J.J.D. Zimmermanns te Hamburg uitgegeven. Deze uitgave is het enige wat de Stadbibliotheek alhier van Cuno bezit. Aan deze uitgave is toegevoegd een 'Anhang einiger Zuschriften und Antworten', die voor nadere bizonderheden over Cuno van betekenis is.
2) Volgens Kalff en Worp heeft Cuno de 'Isaac' van Metastasio vertaald (Scheler blz. 29).
3) Zie Moralische Briefe (1753) blz. 238.
4) Zie de 'Moralische Briefe (1753), blz. 192 het gedicht "An die Königliche Gross-Britanische Deutsche Gesellschaft in Göttingen. Bei Gelegenheit, da dieselbe mich zu Ihrem Ehren-Mitgliede aufgenommen".
5) Onder de afbeelding in de 'Moralische Briefe (1753)' staat G.F. Marstatlers. Maar dat zal een drukfout zijn, want zoals uit een opmerking van Scheler blijkt (Aufzeichnungen blz. 23), was J.Chr. Cuno met G.J. Marstaller bekend. man van wetenschap en een goede waarnemer van taalverschijnselen was.

In dit opzicht staat hij veel hoger dan Matthias Kramer die een 'Vollkommene niederdeutsche oder holländische Grammatik' geschreven heeft. Deze is, zoals hij beweert, de eerste geweest die een Nederlandse grammatika voor Duitsers heeft. Zoals uit zijn voorbericht blijkt heeft Cuno deze grammatika gekend.

M.J. VAN DER MEER. †

Stof en vorm.

Meermalen wordt een werk echt Hollands genoemd, wanneer de behandeling van het motief zeker wel kenmerkend mag heten voor ons realisme, maar het motief als zodanig algemeen menselijk blijkt te zijn. Echt Hollands en uitsluitend Hollands zijn immers twee. Voor het toelichten van dit elementair onderscheid mag een dubbel voorbeeld dienen.

Hoe oorspronkelijk de toon van *Warenar* en *Trijntje Cornelis* ook verdient genoemd te worden, het feit, dat hoge heren als Hooft en Huygens zo'n platte klucht in dialect durfden schrijven, was op zich zelf helemaal niet eigenaardig. Dit genre vormde in de Italiaanse renaissance al vanaf Lorenzo il Magnifico, kardinaal Bibbiena en de staatsman Machiavelli een geliefde reactie op de humanistische trant, waarbij Aristophanes zich weer op Plato kwam wreken. Het lijkt niet eens nodig de navolging van Plautus en Terentius hierbij te betrekken, want er speelde een natuurlijk kontrast tussen de standen mee, wanneer hofkringen zich van hun voorrechten meer bewust maakten, door het instinctieve volk eens van dichtbij waar te nemen. Zo lieten schilders als Adriaan van de Venne of Jan Steen graag een voornaam gezelschap toekijken naar het kermisplezier van wilde boeren en zo vond Betje Wolff het nog in een overbeschaafde tijd even aardig als Rotgans om die kermis te beschrijven, al mocht de domineesvrouw dan haar gedicht niet bekend maken.

Een ander voorbeeld van het samengaan van een Europees thema met een eigen stijl levert de waardering of liever verering, die Wolff en Deken voor de figuur van de koopman toonden. Een halve eeuw vòòr *Sara Burgerhart* had Voltaire, hoveling van meer dan één vorst, in zijn *Lettres Philosophiques* (1733) de handel boven de adel verheerlijkt[1)], wat volgens een Frans geleerde juist typerend zou zijn voor de Fransman: 'On reconnaît là le bourgeois français, imprégné d'esprit colbertiste, et qui du respect pour toutes les manières de gagner de l'argent par le travail. Mais Voltaire a entendu à Londres tous les partis faire leur cour aux négociants, chanter des hymnes en faveur du commerce. Naguère le moraliste Addison, aujourd' hui le poète Young, l'homme d'état Bolingbroke, tous les journaux clament que le commerce fait la force et la grandeur de l'Angleterre, que le négociant est le membre le plus utile de la société, le bienfaiteur de l'humanité. Voilà le sentiment qui a saisi Voltaire et dont il a fait sa lettre X'[2)].

Zulke gevallen leren ons het eenvoudige verschil tussen het *wat* en het *hoe* in het oog houden en nadruk leggen op de stijlontleding, waarop het zwaartepunt van de literatuurwetenschap voorlopig schijnt te vallen.

G.B.

1) *Lettres Philosophiques* éd. Gustave Lanson 1909 I 120ss.
2) Gustave Lanson, *Revue de Paris* 1908 IV 513.

De cither van Antoon.

In ‘Moeders Verjaardag’ - wij citeren uit de derde druk van ‘Feesten’ (Amsterdam, 1920) - duidt Van Looy met het woord ‘manuaal’ een onderdeel van een cither aan. ‘En dan Antoon begon; neerkijkend van het wapper-dunne papier, opkijkend van de manualen die door zijn vingers gedrukt, de snaar verstilden er onder àl naar de akkoorden het wilden’ (pag. 136). ‘Heimelijk friemelden haar handen het boezelaar, schuinweg en of ze in zich zelve praatte, ze naar Antoon keek, die zijn manualen begreep en dwong tot het in dreuning-gaand zwellende koraal’ (pag. 138). Voor wie het hier bedoelde instrument niet kent, zal de functie van deze ‘manualen’ (en zullen ook de meeste zinnen, waarin Antoon's spel wordt beschreven) niet geheel duidelijk zijn.

De manualen zijn knoppen, op een andere plaats ‘grepen’ genoemd. ‘Geertrui, wat toegeleend, volgde de noten en de letters der grepen’ (pag. 136). ‘Aanvankelijk wat onvast, behandelde Antoon de knoppen meer zeker’ (ib.). Wat gebeurt er nu, als deze knoppen door de vingers neergedrukt (of ‘begrepen’) worden?

Antoon's instrument is niet een strijk- maar een slag-cither. ‘Uit het album waarin Duitsche liederen voor de slagcither waren gezet, speelde hij er een en nog een’ (pag. 136). Bij ‘...tot hij weêr gansch de volle snaarreeks *streek*’ (pag. 137) en bij ‘psalmend onder de wijder wordende *streek* bij het einde der strofe’ (pag. 139) moet men dus niet aan een strijkstok denken. Dat het instrument met een plectrum wordt bespeeld, blijkt uit: ‘(Antoon) diepte uit zijn vestzak iets wat hij schoof aan zijn rechterduim’ (pag. 135) en uit: ‘Dan... ritste hij de gewapende hand, den gepunten duimeling de magere snaren over’ (pag. 136). In de tekst is ook nog sprake van een snaar-cither: ‘voor het te donker wordt, speel ons een beetje voor, haal je snaar-cither af, jongen, toe’ (pag. 134). Dit is geen technische benaming. Terwijl een slag-cither tegenover een strijk-cither staat en dus een soort cither is, is een snaar-cither niets anders dan een cither tout court; er zijn immers geen cithers zonder snaren. De oude Weelsen had beter van een accoord-cither kunnen spreken. Uit alles blijkt, dat Antoon's slag-cither tevens een accoord-cither is. Op dit instrument kan men, door het neerdrukken van bepaalde knoppen, de snaren uitschakelen, die niet tot het gewenste accoord behoren. Gaat men nu snel met het plectrum van onder naar boven langs de ‘volle snaar-reeks’, dan komt slechts een gedeelte der snaren tot trilling. Zo ontstaat een (arpeggio-)accoord. Dit is de betekenis van: ‘de manualen, die door zijn vingers gedrukt, de snaar verstilden’. Men gaat met zijn ‘streek’ natuurlijk niet verder dan de toon die onderdeel is van de melodie. Niet elke toon van de melodie is tevens het einde van een arpeggio-accoord: ‘soms moest hij even tokken een snaar afzonderlijk’ (pag. 136). In dergelijke gevallen staat er bij de noot geen ‘letter’. De letters bij de andere noten corresponderen met de letters op de knoppen: ‘Een zwarte dikke alphabetletter bestempelde elke knop’ (pag. 135). Op deze wijze worden dus, indirect, de accoorden aangeduid. Hiermee is ‘Geertrui volgde de noten en de letters der grepen’ duidelijk geworden. Eveneens: ‘Dan op eene influistering van Geertrui verruilde Antoon het gedrukte album voor het andere, dat vol was van liedjes uit school en van Gezangen en Psalmen met mooie wijzen en waarvoor hij na veel geduldig zoeken, d'akkoorden had gevonden en beschreven’ (pag. 137).

Dat ‘beschrijven’ kan niets anders zijn dan het plaatsen van letters bij de noten. Dit waren geen gedrukte maar geschreven noten; ‘het andere (album)’ was een schrift, zoals blijkt uit de zin (aan het eind van dezelfde pag.): ‘Zij kenden de volgorde wel van het schrift’. Antoon heeft dus waarschijnlijk eerst de melodieën uit muziekboeken overgeschreven, een enkele daarvan misschien getransponeerd. De begeleidingen kon hij niet gebruiken. Tegenstemmen zijn op een cither niet te spelen; hetzelfde geldt voor bepaalde accoorden. Sommige accoorden kon hij overnemen, andere moest hij ‘zoeken’. Hij moest die muziek voor cither arrangeren.

Men kan zich afvragen, waarom Van Looy de knoppen van een cither ‘manualen’ noemt. Een manuaal van een orgel is de met de hand bespeelbare claviatuur, in tegenstelling van het pedaal of voetklavier. Ook de citherknoppen worden met de hand bespeeld. Hier staat dan weliswaar geen ‘pedaal’ tegenover, maar voor het bespelen van de snaren is toch een plectrum nodig, het gebeurt niet met de blote (maar met de ‘gewapende’) hand.

Misschien is deze verklaring toch niet geheel bevredigend. De manualen van een orgel contrasteren niet alleen met het pedaal. Zij onderscheiden zich ook van elkaar, en wel door sterkte, timbre of aard der tonen; elke claviatuur omvat, of ‘is’, een bepaalde tonen-reeks. Als nu op een accoord-cither bepaalde knoppen worden neergedrukt, ontstaat een bepaalde tonen-reeks of ‘claviatuur’. Zo'n knop kan daarom metonymisch een ‘manuaal’ genoemd worden.

In hetzelfde verhaal is sprake van ‘gebonden zang’. Dit is, voorzover wij weten, geen technische term. Welke soort muziek hiermee wordt aangeduid, blijkt duidelijk uit het verband.

Eerst is verteld, dat Antoon het Duitse album verruild had voor het andere, dat vol was van liedjes uit school en van Gezangen en Psalmen (zie boven). Enige alinea's verder lezen we: ‘Ernstiger in den talmenden nacht... ruischte de verklanking van de verkorenste liederen hunner jonkheid. Dan, als gespoord door het licht, was Antoon al spoedig overgegaan in den gebonden zang.’ Zo worden blijkbaar de Gezangen en Psalmen genoemd. Dit blijkt ook uit hetgeen volgt: ‘En hij, met dé oude toonzetting van het Wilhelmus speelde altijd de plechtige kerk-gezangen het allerliefst.’ Deze zijn, wat het metrum, het tempo en ook de melodiek betreft, veel meer ‘gebonden’ dan de ‘vrije’ schoolliedjes, waarmee ze hier contrasteren.

Er wordt in de muziek wel een onderscheid gemaakt tussen ‘gebonden’ (of strenge) en ‘vrije’ (of galante) stijl. De eerste is de (stijl van de) vocale muziek, die meer dan de instrumentale aan bepaalde intervallen gebonden is. Wij hoeven niet aan te nemen, dat Van Looy deze technische termen heeft gekend. De term ‘gebonden stijl’ in de muziek en dezelfde term in de letterkunde (‘poëzie’) zullen ook wel onafhankelijk van elkaar zijn ontstaan.

C.F.P. STUTTERHEIM.

De kop is mij oranje.

Op blz. 267 van de 43ste jrg. van dit tijdschr. vonden we een kleine beschouwing over de uitdrukking: *de kop is mij oranje*. De opvallende posses. dat. van de zegswijze viel ons op en terstond werd ze op grond daarvan gelocaliseerd in het sa.-fri. taalgebied, waar deze datief zeer normaal is. De vindplaatsen, door de heer Wesseling genoemd, - Halbertsma, het Fri. Wb., Molema, Ter Laan, een Zutfense en een Zwartsluizer familie -, beamen dit. Slechts Harrebomée, die niets van de herkomst zegt, valt uit de toon. Uit een brief van deze auteur aan de Drentse dialectkenner A.L. Lesturgeon weten we, dat die intensief heeft meegewerkt aan het Spreekwoordenboek. In zijn dialectlijsten, verschenen in de Dre. Volksalm. 1844-'50 komt de uitdrukking niet voor. Evenmin in die van Pan, - De Jager's Arch. v. Ned. Taalk. I, bl. 231 v.v., 323 v.v. -, hoewel hij in zijn lexicologische verzamelwoede er gemakkelijk had kunnen tegen aan lopen als rechter in Assen, omdat de zegswijze min of meer in de wereld zijner 'bronnen' paste. Algemeen Drents is de uitdrukking dus allicht niet geweest. Van het Gronings kunnen we hetzelfde zeggen.

De mededeling van Halbertsma, dat men in Friesland, Overijsel en overal in Nederland, waar hij geweest was, de uitdrukking gebruikte, - en we hebben geen reden eraan te twijfelen - bewijst, dat het een echt tijdsproduct is geweest, een kind van de patriottendagen, een kind tevens van de echte, de gesproken volkstaal. Zulke tijdsproducten plegen na een snelle opbloei even snel te verdwijnen.

Met 'de kop is mij oranje' is het niet beter gegaan. Wij vonden voor het dre. ook uiterst weinig vindplaatsen, maar merkwaardigerwijs alleen in moderne tijd. De Meppeler dialectauteur J. Poortman schrijft in een zijner schetsen. 'En now mien wief de kop ook nog *oranje* stiet, now is 't mij alles te veule.' En een stukje in de Emmer Crt. (Dec. 1950) had de zin: 'De mieter stund hum zogezegd aorig *oerans* op de kop.' (n.l. Sinterklaas).

Het dialect van de Emmer venen is zowel vanuit Groningerland als uit Hoogeveen beïnvloed. Deze laatste plaats ligt in de schipperssfeer van Meppel - Zwartsluis; de klank van *oerans* wijst naar Ter Laan's: '*kop wordt mie oeraanje*'. Over de herkomst daar in Emmen valt dus weinig te zeggen.

We vermoeden echter, dat Friesland de bakermat is van het gezegde; de zeer actieve en zeer orangistische fri. schippers zullen het hebben verbreid naar de Gron.-Drentse veenkoloniën. Vandaar ook het taaie leven langs het Meppelerdiep, in de vorige eeuw een der drukst door fri. turfschippers bevaren wateren.

Misschien ontmoet men het t.z.t. in zijn bron, een patriottisch pamflet of blad uit de jaren van de felste partijstrijd. In fri. stukken is op zo'n vondst allicht de meeste kans.

De mogelijkheid bestaat echter ook, dat *oranje* slechts een opzettelijke vervorming is, zoals de volkstaalspreker ze ter bereiking van humoristisch effect zo vaak gebruikt. Een woord als *granje*, vooral in de betekenis 'bekomst' kan op de achtergrond hebben gestaan. Noch het art. in Ndl. Wdb. V, 569, noch dat in Taal- en Letterb. II, 277, biedt echter daaromtrent enige gegevens.

Assen.

J. NAARDING.

Bilderdijk's ‘Gebed’ van 1796.

Over Bilderdijk's dichtwijze ware een belangwekkende studie te schrijven. Tweeërlei voorstelling dringt zich op: die van den aan zich-zelf ontrukten, in extase verkerenden poëet, die schrijft wat de Muze vóórzegt en dit anderen soms zelf weer met vaart dicteert - en die van den woord na woord angstvallig afwegenden, immer luisterenden dichter, die heel moeilijk wordt bevredigd door wat in eersten aanleg het papier is toevertrouwd. Beide voorstellingen hebben haar goeden grond in uitlatingen van Bilderdijk zelf. ‘Dat *emendare*, en 't blokken daarop is 't eigenlijk bearbeiden der Poëzij’, schrijft hij in 1793 aan zijn jongen vriend Outhuys[1]. Over zijn zg. paroxismen, aan Jeronimo de Vries, in 1806: ‘Ik word dan weggesleept tot verzenmaken als in een wervelwind, en het is of een dubbeld wezen in mij is’[2]. Op het laatste wordt doorgaans meer de nadruk gelegd. Het past bij de romantische verheerlijking van de inspiratie van den dichter, die Bilderdijk mede van zijn schoonste verzen schrijven deed. Onjuist wordt echter de voorstelling als wordt beweerd, dat Bilderdijk meende ‘niets te mogen veranderen in wat de godheid hem had voorgezegd, zodat hij nimmer meer in zijn gedichten verbeteringen aanbracht’[3]. In de in 1935 uitgegeven jaarverslagen van de Vereniging ‘Het Bilderdijk-Museum’ heeft Prof. Wille gewezen op den ‘andere(n) Bilderdijk, die ingespannen werkte op zijn gedichten, schrappend, toevoegend, omzettend, wijzigend, inkrimpend, uitbreidend: proevend, met verstand en smaak, met gevoel en gehoor elken klank, elk woord, elke uitdrukking, elken zin, elke strophe, tot zij geheel voldeden - misschien; tot althans, hetgeen hinderde of stootte, was weggenomen of geëffend’. Dat illustrerend met een facsimile van een ‘onooglijk blaadje handschrift’, met het gedicht ‘Vreugde’ van 1805[4]: ‘een vodje papier aan beide zijden tot aan de uiterste randen fijn beschreven en herschreven, met tallooze doorstrepingen en veranderingen’[5]. In de verschillende Bilderdijk-verzamelingen te Amsterdam, 's-Gravenhage en Leiden berusten andere dergelijke handschriften of ‘kladden’. Het bekende gedicht ‘Uitboezeming’ van 1795[6], in originali in de Koninklijke Akademie, is eveneens sterk ‘doorwerkt’, in bovenbedoelden zin. Maar daarnaast doet zich bij Bilderdijk een ander verschijnsel voor. Het eenmaal voltooide gedicht, vaak pas na jaren, een enkelen keer nimmer, in druk gegeven, laat hem niet meer los. Niet alleen keert eenzelfde onderwerp herhaaldelijk terug, soms van zijn vroegste tot zijn laatste poëzie, maar ook wordt op de stof van een ouder gedicht menigmaal door een toevoegsel teruggegrepen, ook wel door twee zulke aanhangsels, of door een heel nieuw gedicht. ‘Uitzicht op mijn Dood’[7], van begin 1824, wordt uitgebreid in 1826, opnieuw in 1828. ‘Uit-

1) Brieven, uitgegeven door Messchert, dl. I, bl. 244.
2) id. dl. II, bl. 70.
3) Dr. W.H. Staverman in ‘Dichterschap en Werkelijkheid’ (z.j.), door W.L.M.E. van Leeuwen en anderen, bl. 143.
4) DW. V, bl. 61-66. Een gedeelte van het facsimile in dl. VII van de thans verschijnende ‘Gesch. v.d. Ltk. der Nederl.’: ‘De Letterk. v.d. Negentiende Eeuw’, door Prof. Dr. C.G.N. de Vooys; tgo. bl. 48.
5) t.a.p. bl. 13.
6) DW. XII, bl. 14-22.
7) DW. XII, bl. 367.

zicht eens Dichters'[1] van 1826, sluit aan bij den 'Geboortegroet voor Z.D.H. den Heere Erfprinse van Oranje'[2] van 1787. Het door den dichter niet uitgegeven 'De Verschijning'[3], van 1807, is een onmiddellijk vervolg op den 'Droom' van 1793[4]. Een Frans gedichtje, geschreven in de Italiaanse grammatica van Katharina Wilhelmina, in 1796, in originali in de Koninklijke Akademie, in copie in andere collecties, tot in een verzegeld pakket z.g. erotica toe[5], maakt vrijwel een gehelen brief aan Loots uit, in 1811[6]. Van de uit het Spaans vertaalde en naar Percy bewerkte vierregelige romances 'Almanzor en Zaïde' en 'De Heer van Landhorst' publiceert hij een vijfregelige versie, door Zijderveld in zijn dissertatie juist om den slappen vijfden regel gecritiseerd[7]. In het Voorwoord van den bundel[8] spreekt hij echter over twee navolgingen, de hier gebodene, en een vierregelige: ter vergelijking gebruikt bij zijn voorlezingen. In Handschrift LXX van de Koninklijke Akademie, 'Poëzij in Ballingschap', vinden we beide. En in beide gevallen blijkt de vierregelige lezing de oudste te zijn; bij de ene ligt er zelfs een vol jaar tussen. Ook bij wat wel gedrukt is, zijn kennelijke omwerkingen. Het prachtige, voor wie Bijbeltaal kent, ook in het beeld der laatste strophe verstaanbare 'Voorbestemming des Christens', van 1817, dateert in eersten aanleg al van 1808: 'De Paarlende Daauwdrop'[9]. Het mooie Réveilgedicht 'Waarschouwing', van 1825, in Navonkeling I, is wel een verbeterde versie van 'Beurtrei', van 1824, in Navonkeling II[10].

Zo horen ook het 'Gebed' van 1792 (dat in den druk van 1793 heet te zijn), en het 'Gebed' van 1796, bijeen[11]. In het reeds genoemde Handschrift LXX van de Koninklijke Akademie, een klein, genaaid boekje in zakformaat (11 × 17½)van meer dan drie honderd bladzijden, door Bilderdijk tijdens zijn ballingschap beschreven met ruim honderd gedichten, vinden we op bl. 50, zonder enig opschrift of titel, het bekende:

> Genadig God, die in mijn boezem leest!
> Ik vlied tot U, en wil, maar kan niet smeeken.
> Aanschouw mijn nood, mijn neêrgezonken geest,
> En zie mijn oog van stille tranen leken!
>
> Ik smeek om niets, hoe kwijnend, hoe bedroefd.
> Gij ziet me een prooi van mijn bedwelmde zinnen:
> Gij weet alleen het geen uw kind behoeft,
> En mint het meer, dan 't ooit zich-zelf kan minnen.

1) DW. IX, bl. 347.
2) DW. VIII, bl. 392.
3) Bloemlezing - Wille, in de reeks 'Bibl. der Nl. Letteren', samengesteld door Mij. Ltk. en Kon. Vl. Ak., bl. 122.
4) DW. VIII, bl. 423.
5) Mij. Ltk. Hs. 392.
6) Mij. Ltk. codex 1620.
7) Dr. A. Zijderveld: 'De Romancepoëzie in Noord-Nederland van 1780 tot 1830' (A'dam, 1915), bl. 149, 152.
8) DW. XV, bl. 66, 67.
9) DW. V, bl. 151; XIII, bl. 182.
10) DW. V, bl. 357; id. 336.
11) DW, V, bl. 6 en 10.

Geef, Vader, geef aan uw onwetend kroost,
Het geen het zelf niet durft, niet weet te vragen!
Ik buig mij neêr; ik smeek noch kruis, noch troost;
Gij, doe naar uw ontfermend welbehagen!

Ja, wond of heel; verhef, of druk mij neêr:
'k Aanbid uw wil, hoe duister in mijn oogen:
Ik offer me op, en zwijg, en wensch niet meer:
'k Berust in U, zie daar mijn eenigst pogen!

Ik zie op U met kinderlijk ontzag:
Met Christen hoop, noch laauw, noch ongeduldig.
Ach, leer Gij mij, het geen ik bidden mag!
Bid zelf in mij; zoo is mijn beê onschuldig.

- het naar het proza van Fénélon bewerkte gebed, dat in bijna elke bloemlezing wordt opgenomen, getoonzet is[1)], en steeds om 't zeerst wordt geprezen, zelfs door wie in den dichter zinnenlust en huichelarij bij voorkeur onderkennen. Het is gedagtekend 6-11-1796; geschreven dus ruim tien maanden na de eerste kennismaking met Katharina Wilhelmina. Prof. Wille tekent op grond van de onuitgegeven brieven in zijn bloemlezing 'Dichterlijke Zelfbeschrijving van Bilderdijk' (1943), bij dit gebed aan: 'Op 3 April had B. haar bevend zijn liefde bekend. In den zomer van '96 werden de gevoelens van B. en Kath. Wilh. voor elkander steeds inniger, en ook de laatste kon zich niet langer ontveinzen, dat liefde en geen vriendschap, hun verhouding beheerschte. Het ontging de omgeving ook niet; en moeder Schweickhardt, door vrienden gewaarschuwd, hield Kath. Wilh. streng in het oog, en dwong B., zijn bezoeken te staken (Sept.). Diep gekrenkt, niet tevreden met tersluiksche briefwisseling en enkele geheime ontmoetingen drong B., de eerste maanden vooral, gedurig aan bij Kath. Wilh. op beslissende stappen. Maar hoe vast en hoe teer ze hem ook lief had, zij deed geen opzienwekkende dingen. Zij bleef bij de haren, niet het minst om haar ziekelijken vader, en om haar naam. Tegen het einde van het jaar gaat de storm eenigszins luwen bij B., hij leert haar houding eerbiedigen. Dit *Gebed* is uit den tijd van zijn felste bewogenheid'[2)].

Dit gebed van 1796 nu schreef de dichter op de keerzijde van zijn 'Gebed' van ouder datum, van 1792 naar dit hàndschrift, van 1793 volgens den gedrùkten tekst, dat aldus eindigt:

Verplet, ô groote God, der zinnen overmoed!
Koom 't krank geloof te hulp, in hun gareel verwikkeld!
Trek me, en bedwing dien geest die d'uwen tegenwroet!
En delg den angel uit, die 't grove stofdeel prikkelt!
Verleen me een needrig hart, steeds aan zich-zelf verdacht,
Maar, zeker van uw trouw, gerust op uw genade!
En schenk me een dankbaar kroost, een duurzaam nageslacht,
Een vlekloos huwlijksbed, en eensbezielde Gade!
Meer smeeke ik niet, ô God! uw heilbelofte staat;
Wat zoude ik meer dan haar, dan 't geen ze omvangt, bejagen?
Hij vergt, die op U hoopt, geen kwistige overdaad,
En Gij, Gij werpt hem toe, wat zijn behoeften vragen.

Het is het enige gedicht van vóór de ballingschap, in dezen niet chronologischen, maar uitdrukkelijk 'Poëzij in Ballingschap' genaamden bundel opgenomen.

Bilderdijk heeft dus zeer bewust beide beden tegenover elkander geplaatst. Het geeft ons een blik op den doorlopenden zielestrijd van den man,

1) door G.S. van Krieken G.B. zn. 'n Ex. in Verz.-Leeflang, Gemeente-Archief, 's-Gravenhage.
2) t.a.p., bl. 56.

wiens christelijk ‘semper idem’ ondanks zijn gebrokenheid echt was. Eigen zonden belijdend, hoogmoed vóóral, heeft hij geklaagd over de verwording van zijn huwelijk en gesmeekt om herstel. In het gebed van vóór de ballingschap spreekt niet alleen de strijd van den geest tegen het vlees, maar evenzeer, hoe bedekt ook, het leed om versmade huwelijksliefde. Dat leed heeft hem jarenlang verteerd. In het opvallend grote gedicht ‘Op mijner Egâ verjaring’, van 1794[1] klinkt het voor den goeden verstaander duidelijk door. De maand daarop schrijft Bilderdijk aan zijn vriend Uylenbroek: ‘Ik heb op mijn Egaas verjaardag niets kunnen maken, dat maar draaglijk was’[2]. Er kwam geen herstel. Maar het ‘Gebed’ bleef leven in zijn hart. Als hij in '95 verbannen wordt, vraagt hij, van Groningen uit, voor hij zijn land verlaat, aan Uylenbroek copie van twee gedichten die deze nog van hem heeft liggen.[3] Het waren er vrij wat meer, naar blijkt uit de ‘Kleine Dichterlijke Handschriften’; meest ook van '93. Maar deze twee zijn hem op dit moment nog, of weer, levend bezit. Het zesregelige, naar het Perzisch bewerkte, op ‘De Barmeciden’, met de les: ‘leer, afhangklijk mensch, den glans der grootheid vlieden’; en het ‘Gebed’ dat in de zorg om vrouw *en kinderen* waarvan hij in denzelfden brief gewaagt, weer te feller leeft: uit een geplaagd gemoed de belijdenis van een aangevochten, maar oprecht geloof; de bede om een nederig hart, om dankbare kinderen, om een eenswillende vrouw. Daarin leven de laatste jaren naar hun geestelijke gestalte in zijn herinnering voort. Zo verlaat hij zijn vaderland. - En dit gebed laat hem ook niet los, als in Engeland Katharina Wilhelmina hem verschijnt. Tussen allerlei gedichten van '95, uit Groningen en Hamburg, door elkaar, schrijft hij in zijn schamel zak-album eerst een Engels gedichtje, dat medelijden vraagt met den armen balling, en, op dezelfde bladzijde, het bovengenoemde ‘A Miss Billah, écrit dans sa grammaire Italienne’[4] blijkbaar uit den eersten tijd, toen hij haar Italiaanse lessen gaf. Tegen zijn regel zijn deze gedichtjes op een even pagina geschreven; ze zijn dus kennelijk later daartussen geplaatst, op bl. 36. Op bl. 49 verschijnt dan plotseling, na twee kleine gedichtjes weer, die een groter insluiten, het ‘Gebed’ uit den Haagsen tijd, geantedateerd, waarschijnlijk: 1792. In Uylenbroek's ‘Kleine Dichterlijke Handschriften’ verscheen het in de Negende Schakering[5], met het jaartal 1793. In het eerste deel van Bilderdijk's ‘Verspreide Gedichten’[6] eveneens. Is in '92 wellicht de innerlijke breuk tot openbaring gekomen, die hem een jaar later drong tot zijn in dichtmaat uitgestort gebed? En greep hij in de bewogenheid van zijn ontwakende liefde voor Katharina Wilhelmina daarop terug? - De andere gedichten, voor haar bestemd, treffen we pas aan na bl. 200; bijna alle precies gedateerd, maar niet chronologisch. Tussen het ‘Gebed’ en deze ‘erotiques’ (zoals B. ze zelf noemde) liggen in hoofdzaak navolgingen van Ossian en een twaalftal romances. Ook hierbij komt een enkele maal een nieuw gedichtje voor op een even bladzijde, maar meer bij wijze van bladvulling: een raadsel, twee zeer kleine gedichtjes ‘na Pope’. B. schrijft wel dóór op de even pagina's, maar waar een gedicht eindigt op een oneven zijde, laat hij de keerzijde in den regel onbeschreven.

1) DW. X, bl. 320.
2) Brieven, uitgegeven door Messchert, dl. I, bl. 194.
3) id. bl. 207.
4) Gepub. door Dr. J. Smit in zijn diss. ‘B. et la France’, p. 134, 135.
5) bl. 47.
6) 1809; bl. 69.

Op bl. 213 nv (oneven, normaal dus) vinden we een vers, *dat geschreven is op denzelfden dag, waarop het 'Gebed'* **van '96** *is ontstaan*, een elegie naar Tibullus: 'Aan .....'; 'ex tempore 6-11-'96'[1]. Te opvallender is het, dat we dit tweede '*Gebed*' zelve niet *hier* aantreffen, achter in den bundel en op een oneven pagina, maar vóór in, op een even zijde, en wel op de keerzijde van het enige gedicht van vóór de ballingschap dat B. in dit boekje een plaats gegeven heeft: het 'Gebed' uit den Haagsen tijd. *Een bewijs te meer dat beide gebeden zeer bewust tegenover elkander zijn geplaatst*. Gezien een verbetering (beschouw veranderd in aanschouw) en een tweetal varianten (neêrgezonken, afgematten geest; verhef, hef me op), hebben we ook hier met het oorspronkelijke handschrift te maken. Tekenend is de weer verworpen uitdrukking: mijn *afgematten* geest, in een niet naar het Frans gevolgden regel. Zij past volkomen bij de stemming waarin de *elegie* dien dag geschreven is. In *neêrgezonken* klinkt de onderworpenheid, die voorwaarde was voor den zuiveren toon van het *gebed*, dat geschreven is uit den nood der ziel van één die niet meer bidden kan, alleen maar, als een kind, vluchten naar zijn Vader. In die houding van kinderlijk ontzag troost vindend bij Fénélon[2], houdt hij in de verwarring van het heden vast aan het verleden. Dit te weten is voor de juiste beoordeling van Bilderdijk, van den dichter èn van den mens, van groot belang.

Kampen.

J. BOSCH.

Ridderroman en schilderkunst.

De zakelijke trant, waarop Prof. D. Bax in *Ontcijfering van Jeroen Bosch* allerlei gegevens uit spreekwoorden en volksgebruiken, boeken en prenten heeft verzameld tot verklaring van raadselachtige panelen, mag een beetje afkoelend werken op onze tijdgenoten, die zich door sensatiezucht laten verleiden tot wel vernuftige, maar willekeurige fantazieën, om de Brabantse schilder als een pathologisch of liefst sadistisch persoon te isoleren. Hoe onafscheidelijk immers de grote meester met de hele volksgemeenschap verbonden was, waarvan hij alleen door zijn vruchtbaar scheppingsvermogen verschilde, blijkt ten overvloede opnieuw, wanneer we zijn wonderlijke figuren zetten naast enkele regels uit *Seghelijn van Jherusalem*. Deze ridderroman beschrijft verschillende reuzen, die een duivelse aard in een monsterachtig lijf vertonen. Afschrikkend ziet een portier er uit:

> 'Taenscijn sijn is ghemaect
> Als tmuseel van enen swijn,
> Ende hi heeft opten rugghe sijn
> Een bule als een ossenmule' (3802-5).

Een ander personnage lijkt, zo mogelijk, nog akeliger:

1) DW. X, bl. 71: 'Theokles aan Neëra'; bl. 70: 'Stesichorus aan Glycere' is twaalf dagen later geschreven.
2) zie Dr. R.A. Kollewijn: 'Bilderdijk. Zijn Leven en zijn Werk' (1891), dl. I, bl. 265.

‘Dat hovet sijn was al ghehaert
Als swijns borstelen....
Wonderlike waren sine lede:
Sijn mont groet, sine nose lanc,
Sijn hoeft groet, sijn adem stanc,
Sijn oren breet alse een wan.
. . . . Ende daertoe mede
Was hi ghescepen als een paert,
Van den middel nederwaert’ (4374-89).

De held, die bestemd is om al deze verschrikkelijkheden te overwinnen, stelt uitdrukkelijk het griezelige van zo'n wezen vast:

‘. . . . Lelike figure!
Du bist sonder menscen nature’ (4435 v.).

En een derde reus doet even gruwelijk aan:

‘Thovet had hi ghelijc den mule;
Sijn haer dat was lanc ende vule,
Sijn oghen waren versternet roet;
Die noese sijn was herde groet:
Eens voetsdicke ofte mere.
Twee bulen hadde die felle here,
Ene achter, ene vore;
Die keitijf wasser mee gheboren;
Op sijn knien bulen twee.
Noch moeghdi hoeren wonders mee.
Die voete had hi als een lupaert,
Als een wilt man was hi ghebaert’ (8163-74).

Een vierde doet in spookachtigheid van gedaante niet onder:

‘Voer ende achter heeft hi een bule;
Syn mont ghelijct een ossenmule,
Lanc es hi oec sestien voet’ (10709-11).

Jeroen Bosch is wel niet de enige kunstenaar geweest, die met de verbeelding van dichters wedijverde. Dezelfde roman vermeldt een wreedheid, die feitelijk in onze rechtpleging van de middeleeuwen niet bekend is: ‘Dede die darme utewinden met enen engiene’ (11744 v.). Juist zo werd de marteldood van de H. Erasmus door Dirk Bouts in Leuven voorgesteld met een katrol, waarmee beulen de ingewanden als een touw om een stang draaiden. Roman en legende dienden elkaar zoals woord en beeld het deden. (vgl. *Acta Sanctorum*, Junii I, 213).

G.B.

‘Watter noch achter staet int briefken’.

Veel is er over *Mariken van Nieumeghen* geschreven, veel aan en om het spel verklaard en vastgesteld, juist in de laatste tijd. Toch is er nog een enkele uitstaande post in de rekening, die Mariken ons gepresenteerd heeft: ‘een oneffen mite’, die ‘noch achter staet int briefken’.[1)]

Vooreerst vs. 913: Och Antropos, coem en doerschiet mi lichte! Antropos, verbastering van de naam der schikgodin, die 's mensen levensdraad afspint, wordt hier als benaming aan de dood gegeven; een antieke herinnering, waarbij men kan twijfelen, of die de Middeleeuwen door is blijven leven, dan wel in de morgenschemering van het Humanisme herleefd is. Belangwekkender dan de naam, waarmee de dood aangeduid wordt, is het werktuig, waarmee hij verondersteld wordt zijn vernietigend werk te doen: een speer of waarschijnlijker pijl en boog.[2)] Het klassieke attribuut van de Parce, het spinrokken, waaraan de levensdraad wordt afgesponnen, is door een ander vervangen, dat in de ene of de andere vorm bij doodsverbeeldingen in de latere Middeleeuwen veelvuldig voorkomt. In Olivier de la Marche's allegorie van het menselijk leven, *Le Chevalier delibere*, treft men houtsneden aan, waarin de dood en ‘Atropos, deesse de mort’, met pijlen afgebeeld worden.[3)] In de regel van *Mariken* is duidelijk aan eenzelfde doodsfiguur gedacht: de dood met de speer, teruggaande op de Bijbeltekst: Ubi mors est stimulus tuus (1 Cor. 15 : 55), of de daaruit gegroeide voorstelling met pijl en boog.[4)]

In vs. 799 worden de rampen, die de mensheid voor zonden moeten waarschuwen, opgesomd: ‘pestilencien, orloghen, diere tiden’. Het treft mij, dat nog geen commentator daarin de ruiters van de Apocalyps (6 : 2-8) heeft herkend, hoewel in vs. 803 ‘dewighe doot’ eraan toegevoegd wordt. Leendertz wijst er alleen op, dat in het *Spel van Homulus* een dergelijke opsomming voorkomt,[5)] ‘Crijgh, duyren-tijt, sterven ende tweedracht’[6)]. Daar is dus de opsomming niet helemaal zuiver, daar de tweedracht erbij gekomen is en de pest ontbreekt. Dat de met een boog gewapende ruiter op het witte paard (Apoc. 6 : 2) de pest voorstelt, berust op een Katholieke traditie.[7)] De bekende houtsnede van Albrecht Dürer kan als de samen-

1) Vs. 673-675. *Mariken* wordt hier geciteerd naar de uitgave van P. Leendertz Jr., Middelnederlandsche Dramatische Poëzie (1907) 277-328.
2) H.J.E. Endepols, Vijf geestelijke Toneelspelen der Middeleeuwen (1940) 298, wees daar reeds even op.
3) Olivier de la Marche, Le Chevalier délibéré. The illustrations of the edition of Schiedam reproduced, with a preface by F. Lippmann and a reprint of the text (1898) 1, 44, 48, 52. Uit deze inscripties blijkt, dat A.W. Pollard zich vergiste, toen hij in zijn ‘Summary of the poem’, dat aan de uitgave voorafgaat (a.w., IX), ‘la grant forest Atropos’, waar de dichter tegen de ridders Accident en Debile zal moeten strijden (a.w., 3), weergaf als ‘The forest Atropos (Fate)’. Het is duidelijk het bos *van* Atropos, met weglating van het voorzetsel, en die personificatie is niet het noodlot, maar de dood. De beide symbolische ridders worden elders in het gedicht verondersteld de wachters te zijn, ‘qui tiennent dAntropos le pas’ (a.w., 6), wat Pollard voor zijn vergissing had kunnen behoeden.
4) Vgl. mijn De Dodendans; een cultuurhistorische studie (1950) 106 vgg.
5) Leendertz, a.w., 573.
6) J.W. van Bart, Een Comedia ofte Spel van Homulus, herdrukt naar de uitgave van Harmen van Borculo, met inleiding (1904) 24, vs. 542.
7) M. Buchberger, Kirchliches Handlexikon I (1907) 273 (artikel van J.B. Nisius S.J.).

vatting daarvan gelden. Het lijkt mij waarschijnlijk, dat ook de dichter, of de dichteres, van *Mariken* die overlevering volgt.

In het dispuut, dat ontbrand is naar aanleiding van het door Pater Van Mierlo opgeworpen vermoeden, dat *Mariken* een jeugdwerk van Anna Bijns zou zijn, waag ik het niet, mij te mengen. Dat probleem kan het best door philologen opgelost worden. Ik wil hier alleen mij keren tegen de bewering, als zou het woord 'historie', onder welke benaming de volksboeken van *Mariken, Jan van Beverley, De Verloren Sone* en *Lanseloet* uitgegeven werden, een aanwijzing bevatten, dat zij als leesboeken bedoeld zijn.[1)] Wel verzacht Van Mierlo in een noot zijn uitspraak in zoverre, dat men uit het woord 'historie' alleen niet veel kan afleiden over de aard van de inhoud. Ik voor mij geloof, dat men er niets uit kan concluderen, en veroorloof mij ten bewijze daarvan twee plaatsen aan te halen, waarin het woord '(h)istoire' in het Franse taalgebied gebruikt is, die zeker een vertoning, geen lectuur doen veronderstellen. De eerste is de beschrijving van de opvoering, die de schilder Nicaise de Cambray uit Douay in September 1449 met zijn makkers aan het hof van Philips de Goede te Brugge gaf van 'certain jeu, histoire et moralité sur le fait de la danse macabre'.[2)] Hier kan 'histoire' toch wel niet anders dan toneelspel betekenen. Het andere spel is *Listoire du Mors de la Pomme*, een stuk, in Picardisch dialect geschreven, dat om het handschrift, waarin het overgeleverd is, vòòr 1468 ontstaan moet zijn.[3)] Er zullen nog wel andere voorbeelden in de Europese literaturen te vinden zijn, maar voor ons doel zijn de beide aangehaalde al wel voldoende. Reeds vroeger heb ik betoogd, dat beide spelen mogelijk één en hetzelfde stuk zijn, althans gelijksoortige momenten van eenzelfde ontwikkeling uitmaken, van pantomine langs een tussentrap, waarin het gesproken woord gebruikt werd, naar een volledig drama.[4)] Ik laat het aan literatuur-historici over, uit te maken, of de vorm, die *Mariken* in het volksboek heeft, ook een dergelijk stadium in een uitgroei tot een drama zou kunnen betekenen.

Pater Maximilianus O.F.M. Cap. heeft onlangs een nieuwe verklaring gegeven van vs. 210: Ick en ben die beste van mijnen maghen niet. Hij betoogde, dat onder 'maghen' niet alleen de gevallen, maar ook de getrouwe engelen moeten verstaan worden; Moenen geeft dus bedektelijk en wellicht met in galgenhumor zich ontlastende weemoed te kennen: ik behoor tot het slechtste deel van mijn familie, m.a.w. ik ben een duivel.[5)] Het verwondert mij, dat de schrijver niet opgemerkt heeft, dat Mariken zelf zijn verklaring bevestigd. Niet alleen zegt zij: Ghi zijt die viant vander hellen (vs. 214), maar overpeinst later:

1) J. van Mierlo S.J., Over vorm en dichter van Mariken van Nieumeghen, in: Versl. en Meded. Kon. VI. Acad. v. Taal- en Letterk. (1949) 67.
2) (L.) de Laborde, Les ducs de Bourgogne II 1 (1849) 393.
3) Listoire du Mors de la Pomme, edited by L.P. Kurtz; Publications of The Institute of French Studies, New York (1935). Over de datering van het handschrift vgl. P. Champion, La Danse macabre de Guyot Marchant; Notice (1925) 12 n. 11.
4) Vgl. mijn a.w., 75 vgg., en mijn opstel Opmerkingen over 'Le Mors de la Pomme', in: Miscellanea-Gessler I (1948) 466 vgg., vooral 469 vgg.
5) P. Maximilianus O.F.M. Cap., Aantekeningen bij Mariken van Nieumeghen, in: De Nieuwe Taalgids 44 (1951) 16 vgg.

> Ende ick weet wel dezen Moenen, dat es die plaghe,
> en es vanden besten niet, dit es den noot.
> Ic ghevoelt wel, al seyt hijs niet al bloot,
> Dat een viant moet wesen of niet veel betere (vs. 597-600).

Mariken bedient zich van dezelfde litotes, die Moenen gebruikt heeft. Ook zij wil zeggen: hij is heel slecht, geenszins een engel, maar een duivel of zo iets.

D.TH. ENKLAAR.

Mnl. *alse*.

Uitspraak van Mnl. *alse* met s, waarover Dr. Kooiman een opmerking maakt in dit tijdschrift (XLIV, 146), heb ik altijd als een gewone fout beschouwd, voor zover althans in dit vonnis niet enige matiging gewenst was op grond van de overweging, dat onze kennis van de Mnl. uitspraak in het algemeen te wensen overlaat, en wij te zeer geneigd zijn tot schematisering, ook thans nog nu de studie van Mnl. dialecten opbloeit.

Tegen de bewijsgrond die K. ontleent aan de dialectische verbogen vorm *azze* wil ik toch opmerken, dat hier een fonologische verhouding in het spel kan zijn van recentere werking. Dezelfde dialecten die een verbogen *azze* kennen, opereren ook met een verbogen *ovve* (‘ovve ze nog komme’), maar het is nauwelijks te geloven dat hier nog een herinnering zou voortleven aan een oude □, in aanmerking genomen dat de schriftelijke overlevering van een dergelijk *ovve* niets weet.

Aantekening verdient, dat er toch wel een *alse* met s bestaan zal hebben, namelijk dat waarin het voegwoord samengesmolten is met een enclitisch pronomen *-se*. Althans, in die verbinding kennen wij niet anders dan de scherpe spirant, wanneer wij afzien van het gehaspel met de ‘favoriete’ medeklinker (‘het is niet [z]o’), dat tot de ‘ton’ van sommige kringen schijnt te behoren.

In het moderne Ndl. behoeft de s van [alsə] niet anders te zijn dan een toepassing van de gewone sandhi-regel, vgl. [sə] ‘is ze’, maar wanneer men voor het Mnl. uitgaat van *alse-se* met tweemaal de waarde z, kan een andere mogelijkheid overwogen worden, die ingegeven wordt door de analogie met *entie* = *ende die* e.dgl. Van Loey II, par. 115f, brengt deze t in verband met de oorspronkelijke Þ van het tweede woord: ‘Reeds in voormnl. tijd was, na stemloze consonant, t ontstaan uit de fricatief Þ’, (die anders d wordt). Dit veronderstelt, dat na syncope in de groep d + vocaal + Þ de d tot t was geworden, hetzij door auslautpositie hetzij door gedeeltelijke assimilatie aan de stemloze Þ. Men kan het zich ook zo voorstellen, dat uit de groep d + Þ een t ontstond door wat we kunnen noemen een consonantische monoftongering, waarbij van de d het explosieve, van de Þ het stemloze overbleef. De d immers was in de positie na homorgane nasaal reeds zeer vroeg explosief.

Het is echter ook mogelijk, aan een psychologische factor te denken, in dezer voege, dat de Þ reeds tot d was geworden (dit was volgens Mansion, *Oudg. Nk.* p. 256 reeds ca. 1100 het geval, de voorafgegane overgang tot ð plaatst hij in de 11e eeuw), - en dat de energie die te pas kwam bij het uitspreken van de beide d's, tot de verscherping leidde. Een soortgelijke gang van zaken zou aannemelijk zijn bij *alse* met *s* = *alse se* [alzəzə] na syncopering van de tussenvocaal.

L.C. MICHELS.

Boekbeoordelingen.

Dr. G. Jo Steenbergen, *Het Landjuweel van de Rederijkers*. Keurreeks van het Davidsfonds No. 44 (1950-2).

Zoals men weet, is het enige landjuweel, waarover wij vrij goed zijn ingelicht, het Antwerpse van 1561. Dit pompeuze feest heeft zo'n diepe indruk gemaakt op tijdgenoot en nageslacht, dat de inhoud van het begrip 'landjuweel' er tot voor kort door werd bepaald. Zeer begrijpelijk, al is intussen gebleken, dat dit niet juist is. De eerste, die deze 'mythe' met de historische feiten is gaan confronteren, was Leonard Willems met zijn voordracht in de Vlaamse Academie *Over Landjuwelen en Haagspelen in de 16e eeuw* (zie de Verslagen van 1919, bl. 305 e.v.). Daarop volgde Van Boeckel met zijn voortreffelijke studie *Landjuwelen en Haagspelen in de 15e en de 16e eeuw* (uitg. in het Jaarboek van de Fonteine 1943, bl. 35 e.v.). En nu heeft dan wederom een Zuidnederlander, de jonge filoloog Dr. Steenbergen, zelfs een heel boek van ruim 200 bladzijden aan dit speciale onderwerp gewijd. De eerste helft bepaalt ons achtereenvolgens bij het ontstaan, de kenmerken en de inrichting van het landjuweel in het algemeen, de tweede, eveneens in drie hoofdstukken, bij het Antwerpse feest van 1561 in het bijzonder. Voorop gaat een oriënterende inleiding over het verband tussen de schuttersgilden en de rederijkerskamers, terwijl het slot wordt gevormd door een beschouwing over de cultuurhistorische waarde van het landjuweel.

Het is moeilijk over Dr. Steenbergen's werk een billijk oordeel te vellen. Enerzijds is men geneigd de publicatie praematuur te achten. Indien, zoals de schrijver zelf zegt, het analytisch materiaal ontbreekt om een afdoende synthese te geven, waarom dan niet liever gewacht met het schrijven? Anderzijds kan ik mij voorstellen, dat iemand op een bepaald moment behoefte gevoelt aan een samenvatting, ook al zal die niet beantwoorden aan het door hem zelf gestelde volmaaktheidsideaal. Maar dan zou ik toch als eerste voorwaarde willen stellen, dat de schrijver de beschikking heeft over een aantal bouwstoffen, die in een vroegere synthese nog niet waren verwerkt, en die wezenlijk kunnen bijdragen tot verheldering van de zaak, waarom het gaat.

Is dat hier het geval? Me dunkt, dat Dr. Steenbergen niet ver boven Van Boeckel is uitgekomen. Alleen voor de schuttersgilden en hun feesten, die op het rederijkerslandjuweel grote invloed moeten hebben geoefend, heeft de schrijver ons inzicht verder verdiept. Maar hij heeft er niet aan gedacht, dat de schutters hun wedstrijdgebruiken en -termen ook weer niet van zich zelf hadden, maar aan de ridders hebben ontleend. Daartoe behoort ook het woord *juweel* in de betekenis van kostbaarheid, kostbare prijs. In de Leuvense Bijdragen van 1949 heeft Dr. Steenbergen reeds op Vercoullie's etymologie (*juweel* uit ofr. *joiel* = spel) gereageerd, maar indien hij zijn onderzoek verder had uitgestrekt, zou hij ontdekt hebben dat de dubbele betekenis van 'spel' èn 'kleinood' reeds eigen is aan het oudfranse *joiel* en dat de betekenisovergang zich reeds daar, d.w.z. in de riddersfeer heeft voltrokken.

Overigens heeft Dr. Steenbergen de essentialia van Van Boeckel's studie - het specifiek Brabantse karakter en het zevental der 'officiële' landjuwelen - wat meer substantie gegeven en diens reconstructie ook met eigen gegevens en conclusies uit

reeds bekende feiten bevestigd. Bijzondere nadruk legt hij op de omstandigheid, dat het landjuweel werd ge-

wonnen met een esbattement en dat het spel van sinne er feitelijk niet thuishoorde. Schr. houdt namelijk met een schools aandoende strengheid vast aan de zeven Brabantse landjuwelen van 1515 tot 1561. Persoonlijk lijkt mij de mogelijkheid van een althans aanvankelijke ruimere opvatting niet denkbeeldig. Met name zou ik de eventualiteit van vroegere (vóór 1515), die het exclusieve Brabantse karakter nog niet vertoonden, niet gaarne willen uitsluiten. En waarom zou men ook na 1561 theoretisch niet een nieuwe cyclus hebben kunnen beginnen?

Indien de plaatsruimte het toeliet, zou ik nog gaarne enkele kritische opmerkingen hebben gemaakt. Ik moet het hier evenwel bij laten. Dit mag ik tot slot echter niet verzwijgen, dat ik ondanks schrijvers breedsprakigheid en vele hinderlijke gallicismen, niet onbekoord ben gebleven door de vlotte en boeiende verhaaltrant, die het boek bijzonder geschikt maken voor een uitgebreidere lezerskring. De 16 illustraties op kunstdrukpapier, die met zorg zijn gekozen en toegelicht, verhogen mede de aantrekkelijkheid van deze uitgave.

J.J. MAK.

Alphons Diepenbrock, *Verzamelde Geschriften*, bijeengebracht en toegelicht door Eduard Reeser in samenwerking met Thea Diepenbrock - 432 bldz. (Utrecht, Brussel - Uitgeverij 'Het Spectrum' - 1950. Prijs f 8.25).

Al in 1946 kondigde het Diepenbrock-nummer van *Mens en Melodie* bovengenoemde uitgave aan. De voltooiïng heeft lang op zich laten wachten, maar nu is dan ook een monument tot stand gekomen dat innerlijk en uiterlijk aan de hoogste eisen voldoet.

Daarmee is de door Balthazar Verhagen samengestelde bundel *Ommegangen*, die lange jaren uitnemende diensten bewezen heeft, definitief 'afgelost'. De nieuwe verzameling beslaat meer dan driemaal de omvang van de oude. Alles wat Diepenbrock ooit gepubliceerd heeft, is hier, met uitzondering van zijn dissertatie, afgedrukt. Daaraan werden toegevoegd een zestigtal bladzijden *Concepten en Fragmenten* en voorts *Capita Selecta* uit Diepenbrock's lezingen voor het Amsterdamsch Studenten-Dispuutgezelschap U.N.I.C.A. (1881-1883) en uit zijn proefschrift (1888).

Dat een zodanige bijna-volledigheid uit een biographisch oogpunt van het hoogste belang is, behoeft geen nader betoog. Maar wanneer men daarvan afziet en tussen langere opstellen een aantal eenvoudige concertrecensies onder ogen krijgt, dan kan men zich, met een Diepenbrockse wending, wel eens afvragen: cui bono? Deze scepsis houdt echter tegen nadere bezinning geen stand. Juist die centrale eigenaardigheid van Diepenbrock: dat hij nooit en nergens de oogkleppen van de specialist droeg,[1)]

1) Ik noteerde één zinstorende drukfout. In een symbolistisch aandoende passage van 1892 is sprake van 'de òp- en neergaande, gevoelende en strekkende, staande en stroomende lijnen des Levens' (p. 46: evenzo *Ommegangen*, p. 73). Vgl. p. 56: 'Op- en neergaand, staande en stroomend, *gevelend* en strekkend de lijnen des levens' (1893; cursivering van mij). Dat de laatste lezing de juiste is, behoeft geen betoog.
Nog een opmerking die evenzeer op minutiae betrekking heeft. Ongeveer de helft van de hier verzamelde stukken is door Diepenbrock zonder titel gepubliceerd. In één geval nu lijkt mij het door Prof. Reeser gekozen opschrift niet in overeenstemming met de inhoud van het artikel. Ik heb het oog op no. 48 der verzameling: *Het monumentale karakter der toonkunst*

dat hij elk onderwerp behandelde vanuit zijn souvereine veelzijdigheid, maakt dat ook de splinters en scherven van zijn essayistisch werk hun waarde hebben, al was het slechts als commentaar op de langere; meer representatieve werkstukken.

Diezelfde eigenaardigheid bemoeilijkt elke classificatie die anders dan chronologisch wil zijn. Prof. Reeser, in zijn *Verantwoording*, onderscheidt vier groepen van geschriften:

1°. 1891-1893 medewerking aan de Nieuwe Gids;
2°. 1895-1899 medewerking aan de Kroniek;
3°. 1902-1912 hoofdzakelijk polemieken;
4°. 1914-1920 ‘Cavete Germaniam!’

Voor de lezers van de Nieuwe Taalgids zijn de groepen I en II uiteraard van het meest onmiddellijk belang. Vergeleken met Verhagen's bloemlezing brengt de eerste groep weinig of geen nieuws, des te meer echter de tweede (pp. 73-218), die m.i. het pièce de résistance van deze bundel is. Tak's *Kroniek* produceerde en weerspiegelde een intensiteit van openbaar leven, zoals ons land voor- en nadien niet heeft gekend. In dit milieu nam Diepenbrock een eigen plaats in: hij was er de musicus, maar ook de cultuurphilosooph wiens aandacht tegelijk Burckhardt - Nietzsche en Mallarmé - Villiers - Barrès omspande. Zijn kritiek stelde de door hem besproken verschijnselen in een ‘Europese horizon’. Zelden is de ontwikkelingsgang van Lodewijk van Deyssel met zoveel ruimte van begrip getekend als in Diepenbrock's opstel van 1896 (hier pp. 124-132), maar zelden ook is het ‘dilettantisme’ van Van Deyssel's *Levensleer* met zo vaste hand, gepeild[1]. Typerend is ook de aankondiging van *Drogon*, het werk van een debutant waarin Diepenbrock met scherpe blik de na-tachtigse kentering van ‘woord’ naar ‘zin’ heeft onderkend. Tegelijk *belichamen* dit en dergelijke opstellen dezelfde kentering door een versobering van het taalgebruik, een beteugeling van de lyriek, een eerherstel der traditie: alles voorwaarden voor de wording van een nieuwe betogende stijl waarin de muzische drift van ‘tachtig’ een verbinding had aangegaan met oudere tradities.

Maar genoeg van deze beschouwingen die met geen mogelijkheid aan de rijkdom van het hier gebodene recht kunnen doen wedervaren. Wij wensen de uitgave een volledig succes, niet het minst omdat dit de inlossing van nog andere beloften: de publicatie van Prof. Reeser's *Biographie* en van de *Brieven* moet verzekeren!

Deventer.

J. KAMERBEEK Jr.

(pp. 213-218). Deze ‘monumentale’ titel wekt verwachtingen waaraan een, weliswaar breed opgezette, beoordeling van Richard Strauss' jongste composities onmogelijk kan voldoen.

1) Onder het gezichtspunt van het ‘dilettantisme’ werden kritiek op de Nieuwe Gidsbeweging en zelfkritiek ineengevlochten in de open brief *Aan Willem Kloos*, geschreven bij gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de Nieuwe Gids, maar nooit verzonden, en hier voor het eerst gepubliceerd (pp. 332-338).

Aankondigingen en mededelingen.

Gezelle-uitgave.

De mooie, welverzorgde dundruk-uitgave van Guido Gezelle's verzamelde *Dichtwerken* in twee delen behoeft niet meer aangekondigd te worden: onlangs verscheen daarvan een derde druk. In mindere mate geldt dat voor het toegevoegde derde deel met *Gelegenheidsgedichten*, door Frank Baur met grote zorg zo volledig mogelijk bijeengebracht. Ook daarvan verscheen een derde herziene druk. Nieuw is daarentegen een vierde deel met *Guido Gezelle's Proza en Varia* (Politieke verzen, jeugdverzen, vertalingen), door Frank Baur uitvoerig ingeleid (blz. I-XX, gedateerd 11 Juli 1950) en van een glossarum voorzien. Bijna het gehele vierde deel (± 500 blz.) is gevuld met de katholiek-spectatoriale vertogen die Gezelle in zijn Brugse tijd geschreven heeft (1864-1867) en het door hem geredigeerd '*t Jaer 30*. Dit merkwaardige proza ‘vrijwel door niemand gelezen, die met Gezelle's poëzie bezig was’, dit journalisten-proza uit een politiek strijdblod, doet denken aan Justus van Effen en Broeckaert's *Cijssepanne*, ‘maar gekruid met een véél sappiger humor.’ Baur laat in het midden of Gezelle soms bijdragen van medewerkers geplaatst of omgewerkt heeft, maar ‘vindt men er al eens specimens van minderwaardige scheldjournalistiek onder, dan moet men niet dadelijk veronderstellen dat die, bij geen mogelijkheid, van Gezelle kunnen zijn; bewaarde jeugddocumenten bewijzen dat “de Bruggeling” te Roeselare schelden kon als een onvertogen straatjongen.’ Voor een volledig beeld van de dichter - dat wij met verlangen van deze Gezelle-kenner tegemoet zien - heeft Baur door de publicatie van deze zeldzame teksten, een nieuwe interessante bijdrage geleverd.

Het Nederlands van nu.

Over dit onderwerp schreef Dr. E. Kruisinga in 1938, ‘van mening dat enig inzicht in taal voor leken gewenst is’, een aardig en boeiend boek, dat wij in ons tijdschrift (XXXII, 373) beoordeeld en aanbevolen hebben. Daarvan is nu een tweede druk verschenen, herzien en uitgebreid door H. Godthelp (Amsterdam - Wereldbibliotheek - 1951. Prijs geb. f 4.75).

Hoewel deze bewerker ‘nog wat van nagelaten aantekeningen gebruik heeft kunnen maken’, krijgt men de indruk dat de ‘uitbreidingen’, die een aanzienlijke omvang verkregen hebben, niet berusten op aanwijzingen van zijn vriend Kruisinga, maar op eigen initiatief berusten. Men kan eer van een omgewerkte dan van een uitgebreide uitgave spreken, zodat het oorspronkelijk karakter wel enigszins te loor gegaan is, en de nieuwe uitgave hybridisch van aard is. Naast de bladzijden waar Kruisinga op zijn originele wijze, kritisch en polemisch zijn leken-lezers voorlicht, vindt men er waar Gotthelp, in een stijl van een handboek, zich tot studerende lezers schijnt te richten, door uitweidingen b.v. over de bouwschema's van de zin (blz. 66), het klanksysteem (blz. 142) of de voorgeschiedenis van het Nederlands (blz. 189). Daardoor handelde de omwerker stellig tegen de bedoeling van zijn vereerde vriend.

Nederlandse Spreekwoorden en Gezegden.

De verkorte uitgave van Stoett's bekend boek is door hem in 1928 het laatst herzien. De uitgave van 1942 was een onveranderde herdruk. Toen een nieuwe zevende uitgave nodig bleek, heeft de uitgever een gelukkige

keuze gedaan door die taak op te dragen aan de Woordenboek-redakteur Dr. C. Kruyskamp[1]. De tekst is 'geheel opnieuw bewerkt', en uit de verantwoording blijkt dat hij met zorg en toewijding te werk gegaan is. Spelling en stijl zijn gemoderniseerd, overbodige mededelingen geschrapt, onjuiste verklaringen verbeterd, de historische kant wat meer geaccentueerd, terwijl uit nieuwe gegevens circa 180 nummers toegevoegd zijn. Nu de grote uitgave, die ook een kritische herziening zou behoeven, vooreerst niet herdrukt kan worden, zal deze beknopte editie menigeen welkom zijn.

Woorden en gedachten. Elf duizend uitdrukkingen, spreekwoorden en citaten.

Deze verzameling met bonte inhoud, maar alfabetisch gerangschikt en verklaard door A. Huizinga is eveneens in een tweede druk verschenen[1]. Men kan er met de auteur 'een schatkamer van schoolse en populaire wijsheid' in zien, maar de bedoeling is toch wel, belangstellenden en nieuwsgierigen van dienst te zijn als ze Latijnse, Griekse, Franse, Duitse, Engelse aanhalingen tegenkomen, of wel ze bij gelegenheid te pas of te onpas te leren gebruiken. Dat er intussen belangstelling bestaat voor de verklaring van gangbare aanhalingen en spreekwoordelijke uitdrukkingen, blijkt uit het feit dat ook achterin de jongste uitgave van Van Dale's Groot Woordenboek een dergelijke uitvoerige lijst voorkomt.

Multatuli en Tine.

Als afzonderlijk nummer van *De Vrije Bladen* 1950 verscheen een studie van Mr. Josine W.L. Meyer, waarin, uitvoerig gedocumenteerd uit verschillende briefwisselingen, de verhouding van Multatuli tot zijn eerste vrouw getekend wordt.

Blijde Inkomst, Vlaams-Bourgondische Gedichten.

In de *Klassieke Galerij* (Nr. 59) bezorgde Dr. G. Degroote de eerste uitgave van vier gedichten ter ere van Margaretha van Oostenrijk en Filips de Schone, als proeve van 'een te lang verwaarloosd aspect der laat-middeleeuwse rederijkersactiviteit: de Blijde-Inkomst- en Huldigingsliteratuur'. De tekst, die met de taalkundige toelichting slechts 19 blz. beslaat, wordt ingeleid door een degelijke studie over dit onderwerp, gelijk van deze kenner der rederijkersliteratuur te verwachten was.

Beatrijs.

1) Zutphen - W.J. Thieme en Cie - 1951. Prijs geb. f 7,90.
   Zutphen - W.J. Thieme en Cie - 1950. Prijs geb. f 9,50.
1) Zutphen - W.J. Thieme en Cie - 1951. Prijs geb. f 7,90.
   Zutphen - W.J. Thieme en Cie - 1950. Prijs geb. f 9,50.

De uitgave voor schoolgebruik, in 1931 door Dr. Jos. J. Gielen bewerkt, is in 1951 in tweede druk verschenen (Nijmegen-Utrecht, Dekker en Van de Vegt N.V. Prijs f 1.90). In de Inleiding zijn een vrij groot aantal aanvullingen en verbeteringen aangebracht. Boutens' Beatrijs is iets uitvoeriger besproken. Ook een aantal verbeteringen in de tekst zijn aangebracht en tekstverklaringen herzien.

'Onze Rensen'.

In aansluiting bij het artikel *Herinneringen aan Frans Rens* van Virginie Loveling, in de V.M.K.V.A. van 1949 publiceert G. Schmoock in Reeks X

No. 3 van de *Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde* 1950 een bijdrage, over de teruggevonden Jeugdgedichten van Virginie, waarin ze de spot drijft met Frans Rens en zijn omgeving. Aardig zijn vooral de kindertekeningen van haar zuster Rosalie Loveling, die in reproductie bijgevoegd zijn.

Tydskrif vir Letterkunde.

Wij ontvingen het eerste nummer van een nieuw tijdschrift, dat onder de redaktie van C.M. van der Heever gaat verschijnen als 'Kwartaalblad van Die Afrikaanse Skrywerskring', een voortzetting van het bekende Jaarboek en de vervulling van een lang gekoesterde wens. In deze afleveringen van 100 bladzijden met een grote verscheidenheid van bijdragen en proza en verzen, treffen ons vele bekende namen o.a. Jochem van Bruggen, Totius, D.F. Malberge, C.M. van der Heever, Uys Krige. Voor de ontwikkeling van de Afrikaanse letterkunde kan dit tijdschrift een te waarderen steun zijn.

Bilinguisme in Nederland.

Voor de reeks *Paedagogische Monographieën* (Groningen - J.B. Wolters - 1949) schreef P. Post 'een beschouwing over de wenselijkheid van een Fries-Nederlandse school in Friesland' (Prijs f 1.25). Dezelfde auteur schreef in de Mededelingen van het Amsterdamse Nutsseminarie een uitvoerige brochure *Over de woordenschat van zesjarige kinderen in tweetalig Friesland* (bij dezelfde uitgever. 1951. Prijs f 2.75).

Dichtkunst en phonologie.

Wij vestigen de aandacht op een studie over dit onderwerp, die de onlangs benoemde Luikse hoogleraar Dr. M. Rutten publiceerde in de Revue Belge de Philologie et d'Histoire XXVIII (1950) No. 3-4.

Die sprachgeographische Stellung des Germanischer und der germanischer Sprachen.

Dit onderwerp koos Dr. Heinrich Wagner voor zijn inaugurele oratie als hoogleraar in de oud-germaanse filologie te Utrecht, de 23ste April 1951 uitgesproken.

Théorie des prépositions.

Uit Kopenhagen ontvingen wij een belangrijk, in het Frans vertaalde studie van de beroemde Deense linguist Viggo Brøndal, berustend op de Deense tekst van 1940 (Copenhague-Ejnar Munksgaard - 1950. Prijs dollar 2,50, sh. 17). Het boek is bedoeld als 'Introduction à une sémantique rationelle'.

C.d.V.

De dialecten in Nederland.,

Voor het tweede deel van het *Handboek der geografie van Nederland*, onder redactie van G.J.A. Mulder (Zwolle, Tijl, 1951) heeft Dr. A. Weijnen hoofdstuk VII over 'de dialecten' bewerkt. Na een uiteenzetting over de verhouding tussen 'dialect', 'volkstaal' en 'cultuurtaal' geeft hij een indeling van de nederlandse dialecten in zes hoofdgroepen, waarvan de 'friese groep' er een is: het Fries is hier nl. als nederlands dialect behandeld. Een 'nadere dialectindeling' volgt daarop. In afdeling IV over 'vormende krachten' bespreekt Dr. Weijnen o.a. 'expansies' - waarbij hij

ernstige bezwaren oppert tegen Kloeke's *uu*-expansie -, en ethnologische en geografische factoren.

Voor de gebruikers van het *Handboek der geografie* zal Weijnen's hoofdstuk niet een van de gemakkelijkste zijn. Het veronderstelt bij de lezer kennis van vele en velerlei termen, begrippen, twistpunten uit de taalgeschiedenis in het algemeen en de dialectologie in het bijzonder. Ook de uitvoerige literatuuropgaven zullen vooral van belang zijn voor taalkundig geïnteresseerde lezers. Die zullen grote waardering hebben voor de degelijke; uitgebreide kennis en de belezenheid van de auteur. Mogen de zeer persoonlijke beschouwingen niet alle voor iedereen overtuigend zijn, zij verhogen de aantrekkelijkheid en de waarde van het geschrift, dat heel veel geeft in een heel kort bestek.

C.B.v.H.

Het beschaafde Nederlands in België.

Van de 'Vereniging voor beschaafde omgangstaal', afgekort V.B.O., gaat uit *Nu nog*, 'tijdschrift ter bevordering van het A.B. in Zuid-Nederland', onder redactie van Prof. Dr. W. Pée en Dr. J. Leenen. Het eerste nummer van 1 Maart 1951 bevat o.a. een verslag over de werkzaamheid van de vereniging sedert de oprichting op 13 Maart 1948, en bijdragen van Herman Teirlinck, E. Blancquaert, A. Mussche, wijlen J. Pée, E. de Bock, Anton van de Velde en J. Leenen. Nu in België de officiële gelijkstelling van het Nederlands met het Frans is bereikt, kan het Nederlands ook een cultureel gelijkwaardige positie verkrijgen, maar alleen als een beschaafde omgangstaal in brede kringen wordt gesproken. Wij wensen daarom de vereniging groot succes en *Nu nog* een ruime kring van lezers toe.

C.B.v.H.

Uit de tijdschriften.
(Mei-Juni).

De Gids.

April. Emmy van Lokhorst beoordeelt *De koperen tuin* van S. Vestdijk.

Critisch Bulletin.

Maart. Anthonie Donker beoordeelt het eerste van *Twee boeken over Tachtig*, namelijk *De jeugd van een dichter. Uit het leven van Albert Verwey* door Maurits Uyldert. Voor deze studie, te beschouwen als 'een model van een biographie intérieure' heeft hij veel lof. Het bevat 'een groot en belangrijk stuk geschiedenis van de Beweging van Tachtig en van De Nieuwe Gids' en werpt o.a. nieuw licht op de verhouding van Verwey en Kloos, van hun beider jeugdwerk. - Jeanne van Schaik-Willing oordeelt ongunstig over de roman *De Vier Doden* van A.H. Nyhoff,

waarin zij te veel de stem van de schrijfster hoort en de ‘Tegen de Wereld’ gerichte propaganda overdreven en misplaatst acht. - Victor Varangot beoordeelt Belcampo's *Sprongen in de Branding* (als proeve van ‘Logische absurditeit’; R. Blijstra beoordeelt *Aan de voet van het Belfort* van Achilles Mussche (*Met diepe verontwaardiging)*, dat de sociale ellende in het midden van de negentiende eeuw als onderwerp heeft.

April. A. Donkersloot (*Twee boeken over Tachtig*) oordeelt ongunstig over G. Colmjon's boek: *De oorsprongen van de Renaissance der litteratuur in Nederland in het laatste kwart der 19e eeuw*, in 1947 herdrukt. Meer waardering heeft hij voor een boek van dezelfde auteur over *De Haagse*

School. - J. Haak beoordeelt Colmjon's biografie van *Bakhuizen van den Brink*, die hij als nauwkeurige materiaalverzameling waardevol acht, maar als biografie van een ‘markante persoonlijkheid’ niet geslaagd, terwijl Bakhuizen als historicus niet tot zijn recht komt. - Alfred Kossmann beoordeelt de jongste roman *Zuster Virgilia* van Gerard Walschap.

Het Boek van Nu.

April. *G. Stuiveling* herdenkt Van Moerkerken, wiens historische romans, de idee in de geschiedenis belichamend, hij onvoldoende gewaardeerd acht (*Bij de dood van P.H. van Moerkerken*). Ook voor de onlangs gestorven Vlaamse ‘Multatuliaan’ Julius Pée vraagt hij aandacht. - Gerard van Eckeren beoordeelt Marnix Gijsen's roman *Goed en Kwaad*. - P.H. Ritter Jr. beschouwt de roman *De Metsiers* van Hugo Claus als *Een knap maar gruwelijk boek*. - G. Stuiveling (*Het epos van de wever*) bespreekt *Aan de voet van het Belfort* van Achilles Mussche, waarin deze in zeven ‘epische visioenen’ de proletarische ellende in Vlaanderen tot aan het begin van de socialistische bevrijdingstrijd schildert. - G.H. 's-Gravesande geeft een interview met J.B. Charles, pseudoniem van W.H. Nagel.

Mei. Een aantal schrijvers geven op verzoek van de redaktie hun kijk op Multatuli. Voorop gaat de redakteur P.H. Ritter Jr., die uitvoerig schrijft over *Multatuli aan de aanvang van mijn leven*. - Gerard van Eckeren beoordeelt *Ram Horna en andere verhalen* van Anna Blaman. - In de Kroniek der Poëzie wijdt F.W. van Heerikhuizen een beschouwing aan de bundel *Herwaarts* van P.N. van Eyck (*Tussen wanhoop en vervulling*).

De Vlaamse Gids.

Mei. Onder het opschrift *Een spectrografie van hedendaagse schrijvers* bespreekt Raymond Brulez een bundel essays van Pierre H. Dubois: *Een houding in de tijd*, grotendeels over buitenlandse auteurs. - L.P. Boon beoordeelt uitvoerig *Telemachus in het dorp* van Marnix Gijsen, dat hem weinig bekoort: ‘Marnix Gijsen was het aan zichzelf verplicht ons iets meer te geven’. Meer ingenomen is hij met *Wolfijzers en Schietgeweren* van Richard Minne, die weliswaar bevriend is met Herreman en Roelants, maar eigenlijk meer in *Ruimte* past dan in de kring van *Het Fonteintje*. - Emiel Willekens geeft een beschouwing over *Namen en pseudoniemen*, waarbij hij nagaat wat een auteur beweegt om zich achter een pseudoniem te verschuilen. - Ward Thys gaat de betekenis na van *De rede in de poëzie*.

Juni. Gerard Schmoock geeft in causerievorm aardige biezonderheden over Vlaamse *Tijdschriftenlevens*, om aan te tonen dat de geschiedenis, de bibliografie, de illustratie en vooral de groepering binnen de opeenvolgende generaties leerzaam kunnen zijn voor de ontwikkeling van de letterkunde. - In de *Kroniek van de Poëzie* schrijft M. Rutten uitvoering en diepgaand over *Het Boegbeeld Slauerhoff*. - Een

artikel van W.J.M. van Vliet over *Willem van Zuylen* geeft ‘ervaringen van een 19e eeuws Hollands acteur in België.’

Dietsche Warande en Belfort.

Maart - April. Een studie van E. de Bruyne is getiteld *Kunst, Schoonheid, Zedelijkheid*. - Jan Boon stelt de vraag: *Is Brussel voor een rijk Nederlands kultuurleven verloren*? In de *Kroniek der Vlaamse Poëzie* beoordeelt Albert Westerlinck *Overtuigend werk van Reninca*, namelijk de bundel *Adem der Aarde*.

Mei. John Daisne publiceert een lezing over *Roman en Leven*. Uitgaande

van eigen praktijk geeft hij een algemene beschouwing over de betekenis van de roman in de samenleving. - Luc Debaene behandelt in een uitvoerig artikel *Volkskarakter en literaire voorkeur*. Een centrale stelling is: 'Zo men de letterkunde wil onderzoeken met het oog op de kennis van de karaktertrekken van een volk, dan menen wij dat het veiliger is van de lezers uit te gaan dan van de auteurs, van de literaire voorkeur dan van de literaire schepping.' Daarmee komt hij in tegenstelling tot Anthonie Donker's *Karaktertrekken der Vaderlandse Letterkunde*, dat z.i. vervangen zou moeten worden door een dergelijk boek, gegrond op een veel omvattend sociologisch onderzoek. - Christine D'Haen geeft uitvoerige en interessante *Beschouwingen over Gerrit Achterberg*, na bestudering van al zijn dichtbundels. - In de *Kroniek van het Vlaamse proza* beoordeelt André Demedts een drietal boeken: *Rochus* van Filip De Pillecijn, *Johanna Maria* van Paul Lebeau, en De Metsiers van Hugo Claus. - J. Noë S.J. beoordeelt het proefschrift *Vondels Drama* van J.G. Bomhoff, waarin hij veel te prijzen vindt, maar dat hem niet geheel bevredigt; vooral de opvatting van de *Jeptha* is z.i. onaannemelijk.

Nieuw Vlaams Tijdschrift.

April. Julien Kuypers wijdt een zeer waarderend artikel aan *Camiel Huysmans, tachtig jaar*, waarin hij het leven en de betekenis van deze vooraanstaande Vlaming schetst.

Tydskrif vir Wetenskap en Kuns X, afl. 1.

P.J. Nienaber geeft het tweede deel van *Die Geskiedenis van die Afrikaanse Bybelvertaling*, nl. '*n Taalkundig Oorsig*. - L.C. van Oordt publiceert *Afrikaans-Hollandse Brieve uit die jare 1798-1802, hoofdsaaklik van Veldkornette aan Landdroste*. Een etymologische bijdrage van S.P.E. Boshoff geldt het woord *Abiekwasgeelhout*. - P.C. Schoonees geeft een *Aantekening oor die Woord 'ongans'*. - Meyer de Villiers wijst op het verband tussen *Aksent en Betekenis*. - S.P.E. Boshoff beoordeelt het boek van G.G. Kloeke over *Herkomst en Groei van het Afrikaans*,

Streven.

Mei. Joh. Heesterbeek beoordeelt G. Colmjon's biografie van *R.C. Bakhuizen van den Brink*.

Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde LXVIII, afl. 4.

D. Bax publiceert *Een onbekend gedicht over de dood als schaakspeler*, aangetroffen op een los blad met houtsnede van 1470-1485. - Maximilianus O.F.M. vermeldt biezonderheden over *Nigromancie in Mariken van Nieumeghen*. - Een uitvoerige studie van G.A. van Es behandelt *Syntactische vormen van de concessieve modaliteit in het Nederlands*, op grond van materiaal sedert het Mnl. - A.P.J. Brouwers toont aan dat het door J.J. Mak opgemerkte werkwoord *Adelen* bij de vlasindustrie op onjuiste waarneming berust: het kan niet anders zijn dan *(h)arrelen*. - J.J. Mak zoekt *De oorsprong van rooi (= ellende)*, dat sinds de 15de eeuw in Vlaanderen gebruikt wordt, in deroy (ofr. desroi), waarin *de* als lidwoord opgevat werd. - Polemiserend met Heeroma bespreekt F. de Tollenaere *Nogmaals 'de etymologie van varken'*. - H.W. van Tricht tracht *De dativus hum bij Hooft* chronologisch na te gaan. - A.G.J. Hermans bespreekt de jagerstern *Keiler*, aan het Duits ontleend.

Levende Talen.

April. G.W. Wolthuis levert een bijdrage tot de interpretatie van Mariken van Nieumegen (*Sint Pieter en Mariken*). - N. Wijn-

gaard bespreekt *Het Indonesisch en de invloed van het Nederlands*: de Bahasa blijkt ook door leenvertalingen en in constructies Nederlandse invloed te hebben ondergaan. - P.H. Breitenstein publiceert zijn voordracht over. *Wenselijkheid en mogelijkheden van vergelijkend letterkunde-onderwijs*. - C.F.P. Stutterheim beoordeelt uitvoerig en waarderend deel I en II van Gerard Knuvelder's *Handboek tot de Geschiedenis der Nederlandse Letterkunde*; C.A.G. Planje de brochure *Nieuwe Afrikaanse Poëzie* van D. Bax; Cath. IJpes G. Sötemann's *A. Roland Holst en de mythe van Ierland*; E. Ellerbroek-Fortuin D.Th. Enklaar's *De dodendans* en C.A. Zaalberg B. Hunningher's *Toneel en Werkelijkheid*.

Tijdschrift voor Levende Talen, XVII, 2.

In de Kroniek *Nederlandse Letteren* beoordeelt Fr. Closset o.a. *De Koperen Tuin* van S. Vestdijk en *De vier doden* van A.H. Nijhoff.

XVII, 3. In dezelfde rubriek beoordeelt Fr. Closset o.a. *De Metsiers* van Hugo Claus, *Goed en Kwaad* van Marnix Gijsen en *Een Lied der Mensheid* en *Adem der Aarde* van Reninca.

Volkskunde, LII No. 1.

J. Gessler schrijft over *Het heksengewicht in de Kempen*, J.R.W. Sinninghe over *De achtergrond van een Vlaamse bezweringsformule*, die hij in Duitsland aanwijst. - Gr. Janssens doet interessante mededelingen over Bomenverering in Waasland, toegelicht met Middeleeuwse gegevens, o.a. uit Lodewijk van Velthem. - C.C. van de Graft verzamelde *Kermisliedjes* uit Noord-Holland. Het tweede deel van deze aflevering bevat een lange reeks *Kleine Mededelingen*, o.a. *Folklore en letterkunde* door M. Zwaagdijk, *De hop in het volksgeloof* en *De specht in het volksgeloof* door H.H. Knippenberg en *Meivuur* door C.C. van de Graft. Ten slotte een groot aantal *Boekbesprekingen*.

Driemaandelijkse Bladen III No. 2.

H.J. Moerman schrijft over *Deventer in Draaijers tijd* met een portret van deze dialektkenner. - Chr. Stapelkamp bespreekt het Groningse '*s warreldoags* = op werkdagen. - A.R. Hol geeft een tweede bijdrage over *De oude IJselstreek als grensgebied*. Kl. Sierksema vertelt over *Voorjaarsfeesten in Groningerland*. - J. Broekhuysen verklaart het woord *verspochten*. - Een dialektbijdrage van J. de Graaf is getiteld *Bie dood en begraftenis*; een andere van G.A. van der Lugt: *Die eier van mienheer Varekamp*; van W.H. Dingeldeins: *Riegt oe, zae de boer*. - Een proeve van dialekt uit Vriezenveen, *Bokken en Jaêtten*, door Herman van 't vjenne. - W.H. Dingeldein verklaart *De veldnaam hach*. - B.H. Hommen deelt een en ander mee *Uit oude pachtbrieven*.

Taal en Tongval 1950.

Jo Daan behandelt de begrippen en de benamingen *vroedvrouw* en *baker* in de verschillende gewesten (*Woord en zaak*). - P.D.'Haene ontwierp een dialektkaart voor *De namen van de ul in de Zuidnederlandse dialecten*. - J.L. Pauwels bespreekt *De stijgende diftongen in het Oosten van Zuid-Brabant*. - P.J. Meertens de vogelnamen voor *De Wielewaal* (met kaart). - A. Weijnen bespreekt *Noordbrabantse stijgende diphtongen*. - P.C. Paardekooper vestigt de aandacht op *Internaalstaal*, op grond van ervaringen in Roermond. H.J.E. Endepols bespreekt *Maastrichtse n-apokope voor een neutrum*. - Chr. Stapelkamp vergelijkt de woorden *vijn - vijm - vim - viem* in verschillende streek-

talen. - J.L. Pauwels bespreekt *De plaats van vervoegd hulpwerkwoord, verleden deelwoord en infinitief in de Aarschotse bijzin*. - Jo Daan wijst er op, dat het *Twents-Achterhoeks Woordenboek* van G.H. Wanink niet zonder verdiensten is *(Nogmaals: een nieuwe Gallée)*. - A. Weynen beoordeelt G.G. Kloeke's *Herkomst en groei van het Afrikaans*; J. Leenen beoordeelt S.G.W. van der Meer's *Venloërstadt-texte*.

Museum.

Maart-April. M. Schönfeld beoordeelt G.G. Kloeke's *Herkomst en groei van het Afrikaans*.

Het Boek XXX, afl. 3.

M.E. Kronenberg publiceert haar vondsten betreffende *Onbekende Utrechtse uitgaven van Suster Bertken's boekjes* en geeft bij de beschrijving ook reprodukties van titelbladen en prenten.

Nieuwe Stemmen.

Maart. Uit dit maandblad van de Katholieke jongeren vermelden wij een artikel van Lambert Tegenbosch *Om het nieuwe woord* en het eerste gedeelte van een artikel *De stelling en de taak van de dichter in onze dagen* van Lieven Rens.

Ons Eie Boek XVII No. 1.

Taalman bepleit met het oog op een nieuw taalleerplan verbeteringen waardoor *Stieftaalmoederonderwijs* tot moedertaalonderwijs kan worden. Door behoefte aan taal*kennis* zal men met een minimum van taal*kunde* moeten volstaan. Hij geeft dus wenken voor de inhoud van een nieuw leerplan. In het *Kritiese Bulletin* wordt een lange reeks Afrikaanse en Nederlandse uitgaven besproken of aangekondigd. In de rubriek *Studies in Letterkunde* behandelt A.P. Grové werk van Leipoldt, Celliers, Langenhoven en C.M. van den Heever.

C.d.V.

Mededeling.

Dr. F. Jansonius verzoekt ons, de volgende ‘Amende honorable’ op te nemen: ‘Het toeval heeft gewild, dat mijn bladvulling over Helmers en Potgieter in het vorige

nummer in titel, argumentatie en zelfs in de geraadpleegde druk bijna volkomen overeenstemde met een bijdrage van de Heer G. Knuvelder in dit tijdschrift (Jaargang XXVIII, 198). Aan de auteur, de redactie en de lezers mijn excuus hiervoor!'

Verschijnselen in onze literatuur aan het einde van de 18de eeuw in verband met veranderende opvattingen omtrent geloof en natuur.[1)]

Verandering en tegenstelling kenmerken de Westeuropese literatuur in de tweede helft van de 18de eeuw. Van ondergeschikte, begeleidende verschijnselen worden zij dominerende krachten, die zowel in de enkele auteur als in het algemene letterkundige leven verdeeldheid oproepen en hun het dubbele aangezicht geven, dat bij een periode van overgang behoort. Eeuwenoude literaire idealen en even oude genres en vormen krijgen een andere waardering of maken plaats voor nieuwe. Het gezag van de beschaafde Vergilius moet wijken voor dat van de natuurlijke Homerus, de normgevende Racine voor de grillige, bizarre Shakespeare, Tityr voor Fingal en Arcadië voor Caledonië. Ballade, romance en roman vervangen pastorale en epos, het drama verdringt de tragedie. Het statige en weidse, rhetorische neemt af, het naïeve, bevallige, gevoelige komt op. Het eenvoudige lied, de viervoetsmaat, het rijmloze vers en aansluiting bij het karakter van de eigen taal worden het doel van menige dichter. Het oordeel over het verleden wijzigt zich. De rationalistische kritiek op de renaissance - een tijd, die nog duister was en waarin bij vele schrijvers de oude wilde manier er nog te diep in zat, volgens het oordeel van de Taal- en Dichtkundige Bijdragen van 1765[2)] - die kritiek werd beheerst door de idee der steeds toenemende beschaving, welke bijna zijn toppunt had bereikt. Maar daarnaast staat het - eveneens rationalistische - oordeel, dat de natuur als onveranderlijke norm aanvaardt en waarin de gothiek - eens verzamelnaam voor al wat smakeloos was - het tijdperk wordt van het natuurlijke, eenvoudige, waarover men gaarne verhalende liedjes dicht in een stijl die dan bizonder gothisch dient te zijn[3)]. Tradities, die onvergankelijk hadden geschenen, worden verbroken. De kritiek wordt, als altijd, gekenmerkt door de tegenstelling ouden - modernen, waaronder zich deze keer de verschuiving verschuilt van klassiek naar romantisch, van kunstpoëzie naar volkspoëzie, klassiek naar gotisch, van de Franse tragedie naar de natuurlijke poëzie van Shakespeare[4)].

Sommige literatuurhistorici, zoals Northrop Frye in zijn studie over William Blake[5)] zien, met verachting voor de betekenis van het woord, in de tweede helft van de 18de eeuw een geheel nieuwe eeuw, die niets meer gemeen heeft met het tijdperk van de rede. De Hongaarse literatuur-historicus Michael Babits laat de 19de eeuw reeds in het midden van de 18de

1) Voordracht, gehouden op het philologencongres te Groningen, 1950.
2) Taal- en Dicht-kundige Bij-dragen; deel III ‘Naauwkeurig Onderwijs in de Tooneel-Poëzie’, Voorbericht. Leiden 1765.
3) *M. Nieuwenhuizen*: De Geest der Nederlandsche Dichters. A'dam 1788. Bloemlezing, voorafgegaan door een verhandeling over ‘het Bevallige, Naïve en de Romansen’. Zie over waardering van de gotiek het verhandelde over de Romance. Hierover ook A. Bosker: *Literary Criticism in the age of Johnson*, Groningen 1930.
4) *René Wellek*: The Concept of Romanticism. Comparative Literatuur, 1e jrg., nr. 1. 1949. Van Tieghem behandelt in *Le Préromantism*, études d'histoire europeénne, tome III, Paris 1947, samenvattend ‘la découverte de Shakespeare sur le continent.’
5) *Northrop Frye*: Fearful Symmetry: A study of William Blake. Princetown 1947. Geciteerd door Wellek.

beginnen en - onherroepelijker - in dat midden zich de geheime splitsing voltrekken, die oud en nieuw in de Europese literatuur definitief zal scheiden.[1)] Een tijdperk eindigt, een nieuw begint. Het statische wereldbeeld der voorgaande eeuwen verliest zijn absolute macht: de kunst laat de oudheid los als voornaamste bron van vormkracht en kiest voor de ziel, het enthousiasme, de aandoening, het gevoel; de filosofie bouwt geen wereldsystemen meer, maar houdt zich bezig met de menselijke voorstellingsvormen; en in de godsdienst verschuift het accent van de vaste bouworde van het geschapene, de hierarchische orde Gods, naar de liefde van God en naar de ethiek. En deze veranderingen voltrekken zich zeker niet zonder samenhang met die op andere levensterreinen: de onderdaan in het vorstendom maakt zich op burger te worden in de nationale staat; het handwerk gaat over in machinale industrie. Men behoeft nog niet zo ver te gaan met Paul Hazard het larmoyante van die tijd te verklaren uit het eerste geschrei dat elke geboorte begeleidt, dus ook die van de burger[2)], om te erkennen, dat veel van de grote gevoeligheid dier dagen voortkomt uit een toenemende individualisering en vereenzaming, welke behoren bij de verbreking van tradities en het ontstaan van een nieuw wereldbeeld en van de moderne burger. En eveneens is er een samenhang tussen het groeiende sociale gevoel van de vroege romantiek en de ontbinding der oude handwerks- en landbouwtradities, waarvan de verschrikkelijke én bewonderenswaardige gevolgen nog slechts vermoed konden worden.

Gedurende de tweede helft van de 18de eeuw komen geestelijke en godsdienstige onderstromen uit de tijd daarvóór met kracht aan de oppervlakte. Sinds de studies en publicaties van Viatte[3)] en Wais[4)], Horst Stephan[5)], Marianne Beyer-Fröhlich[6)], Werner Marholz[7)], Laurence Marsden Price[8)] en Louise Wolf[9)] is het duidelijk geworden, dat de eeuw van verlichting en rationalisme ook de eeuw is geweest van wijdverbreide Europese irrationalistische en religieuze bewegingen, waarmee het voorspel van de letterkundige romantiek ten nauwste is verbonden[10)]. Maar ook daarbuiten hadden schrijvers en denkers noties bewaard omtrent bronnen der literatuur, die in hun tijd niet werden aangeboord[11)].

In het voetspoor van Viatte en de andere genoemde onderzoekers, moet men enkele oorzaken van deze verandering buiten de letterkunde zoeken. Zij verwijzen naar godsdienstige en religieuze levensopvattingen en men dient er met Paul Hazard de filosofische bij te voegen. Kurt Wais spreekt

1) *Michael Babits*: Geschichte der Europäische Literatur. Zürich/Wien 1949, blz. 278 en 285.
2) *Paul Hazard*: La pensée européenne au 18me siècle. De Montesquieu à Lessing. Paris 1946. blz. 363.
3) *Auguste Viatte*: Les Sources occultes du Romantisme. Paris 1928. 2 dln.
4) *Kurt Wais*: Das antiphilosophische Weltbild des Französischen Sturm und Drang, 1760-1789, 1934.
5) *Horst Stephan*: Der Pietismus als Träger des Fortschritts. Tübingen 1908.
6) *Marianne Beyer-Fröhlich*: Pietismus und Rationalismus, Leipzig 1933.
7) *Dr. Werner Marholz*: Der Deutsche Pietismus, Berlin 1921.
8) *Lawrence Marsden Price*: The reception of English literature in Germany, Berkeley, California, 1932.
9) *Louise Wolf*: Elisabeth Rowe in Deutschland, Heidelberg, 1910.
10) A. Bosker (Literary Criticism in the age of Johnson) wijst in dit verband op de godsdienstige veranderingen in Engeland.
11) Zie hiervoor o.a. *J.G. Robertson*: Studies in the genesis of romantic theory in the 18th Century, Cambridge, 1923.

in zijn boek *Das antiphilosophische Weltbild des Französischen Sturm und Drang (1760-1789)* duidelijk uit, dat het nieuwe literaire ideaal zich vormt uit een beginsel van levensbeschouwing[1]. En indien hij daarbij niet de invloed van een onmiskenbare inhaerente literaire ontwikkeling zou willen ontkennen, moet men het met hem eens zijn. Een veranderende en tenslotte andere levensbeschouwing is aan de orde in de literatuur na 1750 en blijkt de oorsprong van nieuwe literaire vormen. Uit de verscheidene kenmerken van die levensbeschouwing neem ik er thans twee: nieuwe opvattingen inzake de godsdienst en die betreffende de natuur.

Zowel de vele occulte bewegingen in het Europa van de 18de eeuw als het piëtisme en later de theosofie, worden gekenmerkt door een emotionele inspiratie[2], door verlangen en onrust en liefde voor de natuur. Zij streven ernaar aan vaste indelingen te ontkomen, te drinken uit de oerbronnen van het leven. Slechts gevoel en liefde schenken de waarheid. Niet het systeem en de leer staan op de voorgrond maar de emotie. Met het bovennatuurlijke gaat men familiaar om[3]. De invloed van Swedenborg en zijn voorstellingen van de hemel en het leven der engelen zijn in deze kringen groot[4]. Het piëtisme eert bovenal de activiteit van het gevoel. Het breekt met de rationalistische elementen in het protestantse godsdienstige leven. Het maakt de predikant van polemist tot geestelijke, de preek van verhandeling over de leer tot instrument van zielszorg en stichting. In het piëtisme vinden we de overgang van dogmatische zuiverheid naar godsdienstige en zedelijke volmaaktheid. Het accent ligt er op de zedelijke groei van de mens, het ethische gaat boven het godsdienstige. In de godsvoorstelling overweegt de liefde. Het piëtisme heeft leven en denken vorm gegeven uit de kracht van het directe gevoel. Het is - en hierin ligt de verbinding met de literatuur - de geestelijke wereld geweest van Klopstock en Hamann, van Lavater en Wieland[5]. Het heeft door deze schrijvers, die hier in het laatste kwart van de 18de eeuw veel werden gelezen, zijn invloed uitgeoefend op Nederlandse auteurs. Want in de eerste plaats over Duitsland heen bereikt de verandering in de religieuze voorstellingen der dichters en schrijvers ons land[6].

Voor de Nederlandse literatuur in de tweede helft van de 18de eeuw is de opkomst van de Duitse Letterkunde van grote betekenis geweest.

In betrekkelijk korte tijd neemt de Duitse invloed krachtig toe[7]. Vooral Klopstock, Gellert, Gesner, Lavater en Wieland worden hier veel gelezen. En daarmee dringt in de literatuur de piëtistische gevoels- en liefdecultus binnen, zij het niet zonder verzet tegen het sentimentele karakter van sommige dezer uitingen. Hoewel de Engelse sentimentele roman en het tranenrijke Franse burgerlijke drama tot de toenemende gevoeligheid hun bijdrage hebben geleverd, keert de afwijzende kritiek zich in de eerste plaats

1) aldaar blz. 68 vlg.
2) Viatte, I, 28.
3) Viatte, I, 271.
4) Viatte, I, 82.
5) Zie Horst Stephan, blz. 53 en 54. Ook, wat het voorafgaande betreft blz. 12-55.
6) Zie echter ook P. van Tieghem: le Préromantisme, tome II, Paris 1948, blz. 99 over Young en het piëtisme en de genoemde boeken van Marsden Price (blz. 145) en Wolf over de invloed van Elis. Rowe op het Duitse piëtisme.
7) Zie *C.G. Kaakebeen*: De invloed van de Duitsche letteren op de Nederlandse. Culemborg, 1888, blz. 30 vlg.

tegen de Duitse schrijvers, die immers op weg waren het pleit te winnen. Tegen 1780 is in Nederland de sentimentaliteit groot. - 'Alomme ziet men mannen en vrouwen wier zenuwen ongesteld zijn, en die tot zulk eene gevoeligheid van zenuwgestel zijn gekomen, van bijna op den reuk eener enkelde rooze in stuiptrekkingen te vallen' schrijft een van de weekbladen in 1780[1]. Tussen 1780 en 1790 is de strijd der voor- en tegenstanders in volle gang. *De Poëtische Spectator* merkt in 1784 op: 'Sedert eenigen tijd hebben de Musae van sommige dichters een soort van zenuwziekte gehad, die door het overmaatig gebruik van bedorven uitlandsche - meest hoogduitsche spijzen veröorzaakt is'. 'Men zag geheele zwermen van vaerzenmakende wezens, zich verëenigen, om een enkel traantje, *sentimenteel*, te bezingen.'[2] De éne traan in de 18de eeuwse literatuur! Men leze wat Erich Auerbach hierover enkele jaren geleden heeft geschreven in zijn boek '*Mimesis, Dargestellte Wirklichkeit in der Abendländische Literatur*' n.a.v. Manon Lescaut[3]. Maar diezelfde *Poëtische Spectator* maakt duidelijk onderscheid tussen een goede en een slechte invloed van de Duitse literatuur, tussen modern en sentimenteel. Hij schrijft in datzelfde jaar: Er is een herstelling van de smaak op komst en 'het lezen der Duitsche Dichters, brengt zeker veel toe, tot deze wending', mits men hun gebreken niet navolgt nl.: tranen en een 'fijmelachtige manier van teekenen'[4]. In 1787 richt *De Recensent*, of bijdragen tot de letterkundige geschiedenis van onzen tijd, een blad dat boekbeoordelingen brengt, zijn pijlen vol woede op de moderne Duitse literatuur. Het schrijft over 'eene slaafsche en geheel drieste navolging van den geest eener natie, welke, slegts zedert weinige jaaren, zelve de oogen heeft beginnen te openen, om den staat haarer eigene onkunde en onweetenheid, met een waar bezef, en wezenlijk gevoel te beschouwen; en welke, in den spoedigen loop haarer, zins dien tijd, gemaakte vorderingen, niet, heeft nagelaten eene meenigte voorbeelden van valsch vernuft en wanstaltigen smaak op te leveren.'[5] Het blad toornt tegen de vertederden, de maanzieken[6], de teemägtige geschriften[7]. De sentimentele periode van 1770-1780 noemt het 'de donkere nagt der dweepzieke onweetenheid.'[8] Feith is het opperhoofd der Nederlandsche Sentimenteelisten,[9] die, wegens het uiterlijk hunner boekjes, 'blauw-carton-poeëtjes' worden gescholden.[10] En ook op het toneel en in voorredenen van toneelpublicaties wordt de draak gestoken met het sentimentele en tegelijkertijd de grote Duitse invloed niet ontkend.[11] De religieuze lyriek, die door

1) De Borger, 1778-1780, 2 dln. Dit citaat uit II, blz. 295.
2) De poëtische Spectator, uitgegeven door eenige vaderlandlievende vrienden. A'dam 1784 en 1786, 2 dln. Deze citaten respectievelijk uit I, blz. 1 en I blz. 2.
3) Bern, 1946, blz. 351.
4) Deel I, blz. 36.
5) Deel I, inleiding, blz. V.
6) Deel I, blz. 122.
7) Deel III, blz. 87. 1792.
8) Deel II, blz. 250. 1790.
9) Deel II, blz. 248.
10) Deel I, blz. 493.
11) Zie voorreden van J.G. Doornik bij zijn vertaling van Timoleon, treurspel, gevolgd naar het Fransch van Chénier, A'dam 1796. Zie eveneens: De Physionomie of Karel en Sophie, tooneelspel naar het Hoogduitsch van C.F. Bretzner. A'dam 1780. Dit is van Duitse zijde een kritiek op de te romantische geest en op de volgelingen van Lavater.

dichters als Feith, Elisabeth Maria Post, de beide neven A. en J.J. Vereul, M. Nieuwenhuizen, J.P. Kleyn (grootvader van Hasebroek), den Beer Poortugaal e.a. geschreven wordt, zou tot motto de woorden van Lavater kunnen dragen: God is liefde, was liefde voordat de mens had gezondigd, bleef liefde ook na de val.[1)] God is de vriend, die men gelijk wil komen. Hij is de mensenvriend, de vader der natuur, louter liefde. Het onweer, eens de stem van de toornige God, wekt nu gedachten op aan Jezus, mijn broeder, God mijn vriend en beschermer. Terwijl alles treurig is in de natuur, verheugt de dichter zich bij de gedachte aan Gods liefde[2)]. Hij, die dondert, is zijn beschermer.[3)] Elisabeth Maria Post voert dit nog verder door: Gods goedheid blijkt uit het feit, dat zijn bliksem slechts een oude holle wilgenboom treft en mens en dier worden gespaard.[4)] De sterrenhemel, eertijds aanleiding tot astronomische overpeinzingen of lofliederen op Gods grootheid, doet de dichter nu uitroepen: "en 't was uit zuivre liefde / Waarom hij zoo veel zonnen schiep: / Ja, God was enkel, enkel liefde, / Toen hij 't heeläl ten voorschijn riep."[5)] God ziet niet alleen meer onze gedachten en bedoelingen maar, zoals Nieuwenhuizen zegt "God ziet 't gevoel der ziel".[6)] En in de kring van deze dichters vinden wij de familiariteit met het bovennatuurlijke, die Viatte kenmerkend noemt voor de religieuze anti-rationalistische stromingen van de 18de eeuw. Voorstellingen en beschrijvingen in de geest van Swedenborgs verhandelingen over het leven der engelen komen veelvuldig voor in Nederlandse gedichten uit het laatste kwart van de 18de eeuw. Het verband tussen mens en engel is dat van een ontwikkeling naar volmaaktheid, waardoor sommige mensen reeds bijna engelen gelijk waren. Lavater rekende men tot hen. De vriendschap is de sympathie van twee zielen, die vóór de geboorte reeds elkaar waren toegedaan en na de dood voor eeuwig onafscheidelijk verbonden zullen zijn.[7)] Het schijnt of de hemel vlakbij de aarde is en daar hij zich telkens opent, voelt men er zich bijna behagelijk thuis. Voor 1760 was de hemel het oord van het volkomen verlichte verstand, zoals de dichter van Leuvening het uitdrukt in een typisch rationalistisch danklied aan God.[8)] Maar thans is de hemel de verblijfplaats der sympathetische zielen. De twee geliefden lezen, als bij Nieuwenhuizen, samen Lavaters *Uitzigten in de Eeuwigheid* en, geheel verrukt, zien zij zich reeds in de hemel.[9)] De dichter Kleyn schrijft een *intrede in den hemel*.[10)] Hij ziet de hemel geopend, waar echtgenoten

1) Viatte, I, 160; aldaar ook geciteerd, uit Goethe's mémoires, de in de tekst volgende woorden.
2) *J.P. Kleyn*: De Christen bij het onweder. Keur van Nederlandsche Letteren, 2e jrg. 38ste stukje, blz. 8.
3) *Helmers* hoort een vader, een vriend spreken in iedere schorre donderslag. Zie: Kleine Dichterlijke Handschriften, te Amsteldam bij Pieter Johannes Uylenbroek, deel I 1788, eerste stuk, blz. 31, 2e strofe.
4) Zie in 'Voor Eenzaamen,' A'dam 1789, de beschrijving van een onweer bij Doorwerth.
5) *M. Nieuwenhuizen*: De Starrenhemel. Keur v. Ned. Lett. 1e jrg., 34ste stukje, blz. 15.
6) *M. Nieuwenhuizen*: De Lof der Godheid. Naar Kleist. Zelfde stukje, blz. 64.
7) Wielands 'Sympathiën' werden hier in 1787 vertaald uitgegeven. (Utr.).
8) *B.v. Leuvening*: Danklied aan God. Keur, 2e jrg., 22ste stukje, blz. 32, laatste strofe.
9) Aan Lucinde. Keur I, 34, blz. 5, vlg.
10) Keur II, 38, blz. 10 vlg.

elkander omhelzen.[1] Men treft de verbeelding aan dat alle zonnen, werelden en kometen bewoond zijn door schepselen Gods, zielen Gods, wezens, met rede begaafd, maar onbevlekt van zeden, levende met God als hun vriend. De sterbewoners zijn onze broeders.[2] Het zijn werelden, roept E.M. Post uit, "wier minste schepselen schranderder zijn dan Newton."[3] En zij verbeeldt zich, deze schrijfster die zo graag een wereldreizigster geweest was, dat zij - evenals de grootvader van Jung-Stilling - na de opstanding zal vliegen van ster tot ster.[4] Zo doet ook den Beer Poortugaal, wanneer hij dicht: "Ook wij - wij zullen eens door 't ruim der Schepping rennen; / Van duizend waerelden bewoonders leeren kennen:...."[5] De dood wordt de grote mode. Geërgerd schrijft het weekblad *De Borger* in 1778: "Voorheen versierde men de behangsels en de schoorsteenen met bloemen en cupidoos, de zinnebeelden van leeven en vrolijkheid, zekerlijk zeer gepaste sieraaden in vertrekken aan het vermaak gewijd: thans ziet men daar oude koppen en lijkbusschen, als wilde men, in 't midden der vrolijkheid, zig de spreuk te binnen brengen, Gedenk te sterven."[6] En reeds eerder had het blad opgemerkt betreffende de opschik van de kamers, dat men er "doodsbeenderen en lijkbusschen" schilderde aan de wanden.[7]Een wijdverbreid thema wordt: het samen vrolijk sterven[8] der gelieven, die weg willen van de aarde en zweven in het groot heelal, of ineengestrengeld verschijnen voor Gods troon[9], zoals Nieuwenhuizen het uitdrukt. Wellust en doodsdrift gaan hand aan hand, Werther en Ossian eveneens. De God der vriendschap roept de zielen gestrengeld ten hemel, zegt J.P. Kleyn. [10] En den Beer Poortugaal nodigt op 17 jarige leeftijd zijn aanstaande echtgenote uit zich met hem bij maanlicht naar het kerkhof te begeven om zich aldaar in verbeelding dood te wanen en onsterfelijk verenigd te zien.[11] Men ziet hoe dit thema, overbekend uit de werken van Feith, de sentimentele literatuur in Nederland kenmerkt. En wanneer men zich afvraagt, waar de bronnen zijn van Feiths sentimentaliteit, van dat nieuwe verband tussen godsdienst, dood en natuur en van de grote gevoeligheid, die zich bij E.M. Post, bij Bellamy e.a. openbaarde, dan denke men aan de piëtisten in Duitsland, die reeds, zoals Semler in zijn autobiografie meedeelt, in 1738 godsdienstige bijeenkomsten hielden bij maanlicht in de bossen, welke godsdienstoefeningen, naar hij zegt, omstreeks 1775 weer met kracht worden aangeprezen.[12] En men leze vooral in de jeugdherinneringen van Jung-Stilling[13] de scéne uit ± 1755, toneel van bezwijmingen, geopende hemel, engelen,

1) Vereul ziet de engelen, zichtbaar in het hemellicht, maar daar ook God te zien is de sterveling niet gegeven. Kleine Dichterlijke Handschriften II, 1, blz. 81 vlg.
2) A.P. van IJ in Kl. D. Handsch. II, 4, blz. 50 vlg. 'De Starrenhemel'.
3) 'Voor Eenzaamen' 1789. De Hoop, blz. 153.
4) Id. 'De Hoop'.
5) Mr. J.C.C. den Beer Poortugaal: Mijne ledige uuren. A'dam 1793. 'De Onsterfelijkheid' (1792).
6) De Borger I, Nr. 30 'Over de Modes', blz. 235.
7) De Borger I, Nr. 32. Het godenmaal, een hekelschrift op de modes en hedendaagsche zeden, blz. 254.
8) M. Nieuwenhuizen: Keur II, 34, blz. 32 (Damon en Chloë).
9) *M. Nieuwenhuizen*: De Starrenhemel. Keur I, 34, blz. 15.
10) Keur II, 38 Aan mijne vrienden.
11) Mijne ledige uuren, blz. 3.
12) Beyer-Fröhlich, blz. 239.
13) Zie hiervoor Marholz, blz. 311.

liefde en overgevoeligheid als vader en zoon, wandelende op een herfstavond tussen ruïnes een mesje vinden, dat de gestorven moeder heeft toebehoord. Lang vóór de *Julia* en vóór *Ferdinand en Constantia*, getuige piëtistische mémoires en aantekeningen, bestaan er gevoelens en situaties, die ons in romans van ± 1780 overdreven en onmogelijk toeschijnen.

Van Goethe is het woord, dat de 18de eeuwse omslag naar het romantische werd begunstigd door een christelijk-religieuze gezindheid.[1)] Voor Schlegel is het begrip romantisch verbonden met vooruitgang en christendom.[2)] Een christendom waarin het sentiment, dat de verhouding tot God bepaalt, en een gevoelige ethiek domineren, doorbreekt de machtige bouw van dogma en leerstelling. De woorden groots, verheven, goddelijk stellen geen begrippen meer voor, geen fonkelingen van de geest, maar zij duiden zwellingen van het gevoel aan, vibraties van de ziel. Zij werden niet langer door letters aangeduid, maar door uitroeptekens en strepen. En deze verandering in de christelijke- gaat gepaard met een verschuiving in de klassieke traditie. Ernst Robert Curtius stelt in zijn boek *Europäische Literatur und Lateinisches Mittelalter* de vraag: Waarom blijven de muzen eeuwenlang de christelijke dichters verontrusten? Het christendom heeft toch overwonnen?[3)] Ja, antwoordt hij, maar de antieke traditie ook. De muzen blijven onverbrekelijk verbonden met de epische vorm. Dit antwoord geldt echter, zoals Curtius aantoont, tot ongeveer 1800. Want de traditie der ouden leefde bij de gratie van een christendom, dat zijn antieke afkomst niet verloochende. Zodra dit echter gebeurt - en de 18de eeuw biedt er het schouwspel van - is het met de muze afgelopen.[4)] Curtius constateert het, de Hongaarse literatuurhistoricus Babits betreurt het.[5)] Maar voordat ik de symptomen van dit proces in de Nederlandse literatuur naga, moet ik eerst nog iets zeggen over de veranderde natuuropvatting, die hier haar werking mede uitoefent.

Want ook de houding tegenover de natuur ondergaat in de 18de eeuw een ingrijpende verandering. Voor zover die tijd rationalistisch was, betekende natuur het redelijke, gezonde, verstandige, orde, objectiviteit en wet. De natuur was het andere, de godheid, die troonde buiten de mens,[6)] of, dichterbij en burgerlijker: het vreedzame en arcadische. Het rationalisme maakte haar vervolgens tot voorwerp van wetenschap en de gevolgen gaan een omwenteling brengen in de maatschappij en de literatuur[7)]. Maar ook de menselijke natuur vraagt de aandacht van de onderzoeker. De belangstelling richt zich op het innerlijk van de ziel, op het vitale, oorspronkelijke, dat, wat niet of nog niet door de beschaving is gebonden en gemodeleerd. Het begrip natuur ontwikkelt zich zo tot het tegendeel van dat der beschaving. De elementen wet en orde, logisch samenstel en objectiviteit geraken op de

1) Geciteerd bij Ernst Robert Curtius Europäische Literatur und Lateinisches Mittelalter, Bern 1948, blz. 269, noot.
2) Schlegel, Berlinische Vorlesungen, 1801-1804.
3) aldaar blz. 245.
4) aldaar blz. 250, gedicht William Blake.
5) Dat het daarmee zo'n vaart niet liep en er sprake is van een àndere opvatting der klassieken toont Gilbert Highet overtuigend aan in zijn boek *The classical tradition* (Oxford, 1949).
6) Zie Wais, blz. 157.
7) Zie voor invloed van het experimentele empirisme op preromantiek: *Walter Jackson Bate: From classic to romantic*, Harvard Univ. Press, Cambridge 1946, blz. 93/94 vlg., ook concluderend op blz. 160.

achtergrond. De natuur wordt het geheel van onze aandoeningen, een chaos van aandoeningen. Zij is een bron van onrust; zij wordt een innerlijk probleem, een ontmoeting met God, een zich overstorten in, zich overgeven aan God, een vlucht, een redding.[1)] Men beleeft er zijn religie, zijn eenzaamheid. De natuur is het vrije, irrationele, onregelmatige; de disharmonie, de tegenstelling, het ruwe en wilde, dat óók verheven kan zijn en als schoonheid worden ervaren. Het is naast het werk van Young, Hervey en Gray en Mallet's publicatie over de Skaldenpoezie[2)] vooral de verdienste geweest van Macpherson, dat hij met zijn *Zangen van Ossian* voor de periode 1760-1800 op onweerstaanbare wijze uitdrukking heeft gegeven aan het natuurgevoel van die tijd. Dat hij het doet door middel van een falsificatie om het moderne aan voorgeslacht en traditie te helpen, zijn Homerus te geven, behoeft dat nieuwe niet als onwaarachtig te brandmerken, zoals Michael Babits meent[3)], maar bewijst alleen, dat het moderne voor eigen gevoel nog geen volkomen zelfstandigheid had bereikt. Macpherson's poëzie verschijnt in een tijd, dat de ziel opengaat voor de aandoeningen van het landschap. Ossian brengt de zee, de maan, de avondster in de literatuur.[4)] De landschappen zijn grijs en verlaten, mistig. Slechts graven, ruïnes en boomstompen steken eruit op. Men leeft er weemoedig met de doden en laat zich gaan op de stroom van onbestemde en ongevarieerde aandoeningen. Men verzinkt er in zachte en lijdzame gevoeligheid, in het genoegen van de smart, het gevoel van onzekerheid aller menselijke zaken. Ossian is de tolk van hetgeen de ziel in zich voelde ontwaken aan onbestemde onrust, vaag streven, aan berouw over een verdwenen ideaal. Men ondergaat er op pathetische wijze het levensmysterie.

Macpherson publiceerde zijn eerste stukjes in 1760 en zij werden zowel elders als in Nederland spoedig met sympathie ontvangen. In de *Nieuwe Bijdragen tot opbouw der Vaderlandsche Letterkunde* schrijft Van Lelyveld in 1763 een Bericht wegens de oude Schotsche gedichten van Ossian.[5)] Het heeft mij, staat daar, ‘bewonderd dat niemand onzer, tot noch toe, zijnen vaderlanderen kennis gegeven heeft van de poëtische stukken, welke onlangs in het noordergedeelte van Schotland ontdekt, en door zeker Engelschman van smaak en van verdienste, Mr. Macpherson, als echte overblijfsels dier oude Poëzy, uit de Wallische en lerssche taal, (the Galic or Erse Language) in de Engelsche zijn overgezet.’ Van Lelyveld voegt even later[6)] daaraan toe: ‘De Engelschen nieuwspapieren weêrgalmen van deze Gedichten. De Franschen nemen 'er ook belang bij, en schijnen vermaak en smaak in dezelve te hebben; verscheiden stukken zijn 'er in 't Fransch vertaald.’ Daarvan somt hij er een aantal op, uit 1762 en tot besluit stemt hij als volgt in met een Frans oordeel: ‘Het is zeker dat deze zonderlinge gedichten niet voor allerlei soort van Lezeren zijn, maar de zulke die behagen scheppen om op te klimmen tot de bronnen zelf der kunsten, en om de eerste schreden na te gaan van het menschelijke vernuft, in de noch onbeschaafde samenleving, zullen deze overblijfsels van de kindsheid der Poëzy met

1) Wais, blz. 88/89.
2) Zie hiervoor het tweede deel van Van Tieghem: Le Préromantisme.
3) aldaar, blz. 283.
4) *Paul van Tieghem*: Le Préromantisme, Paris 1924.
5) aldaar, blz. 259 vlg. Wille deelt mee, dat Van Lelyveld in Oct. 1762 voordrachten over Ossian hield in Minima Crescunt.
6) aldaar, blz. 263, noot.

genoegen ontvangen.’ En hierna geeft Van Lelyveld de eerste vertalingen uit Ossian in

het Nederlands, en wel *De Gezangen van Selma*, welke stadsnaam in de loop van de tijd in een meisjesnaam is veranderd!

De Nederlandse literatuur uit het laatste kwart van de 18e eeuw geeft eveneens een duidelijk beeld van de veranderde houding tegenover de natuur en van de natuurbeleving als een vorm van beleving van het eigen innerlijk, van eigen onrust en eenzaamheid vooral. Gij, natuur, hebt eens alle harten gestemd op uw eigen toon, schrijft E.M. Post. 'Ik zucht bij elke schrede, Natuur zucht met mij mede.'[1] En bij het horen van de nachtegaal, die tot voor kort de dichter opwekte tot versterking van deugd, godsvrucht en moraal[2], vergaat het haar als volgt: 'De traanen drijven in mijne oogen, / Een zucht ontglipt mijn borst; / Hoezeer mij uwe toonen streelen, / 't Wou meer gelukkig zijn.'[3] Bij droefenis luidt het: 'Natuur schijnt dan te zuchten, / Mij treurt de blijde vogel, / En ieder plantje lijdt.'[4] Bij blijdschap: 'Nu is mij dees aarde een Eden, / Ieder schepsel heeft verband, / Met mijn blijdschap....'[5] En bij de beschrijving van een landschap: ''t Doodsch toneel was juist harmoniesch, / Met mijn ziel.'[6] Uit het werk van J.P. Kleyn citeer ik een van de zeer vele keren dat droefheid zich meedeelt aan de natuur: 'Hoe treurig trilt de Zephir / Door 't lange gras al zugtend / Voorbij dit aaklig graf! / De stille Maan schijnt bleeker; / En de avond-ster staat kwijnend; / Hoe is Natuur zoo doodsch?'[7] Hier zijn tevens een aantal Ossian-motieven bijeen. Overeenstemming van natuur en innerlijk vinden we bij Kleyn ook in zijn *Avondgedachten*: 'De adem van mijn zuivre liefde / Mengelt zich met de avondzugtjes, / Die veréénigd stadwaarts woelen.'[8] De dichter-uitgever P.J. Uylenbroek laat de natuur innig medeleven met de zelfmoord van een bedroefde minnaar. Als hij, zinloos, de degen uit de schede rukt, krimpt de geest der bloemen van ijzing op in 't rond en sidderen de heesters angstig[9]. Bij Nieuwenhuizen is het weer de nachtegaal die de wandelaar in zwaarmoedige eenzaamheid verbijsterd voort doet gaan[10]. Het gevoel voor de eenzaamheid maakt, dat de onbevolkte natuur de aandacht krijgt en het menselijk bedrijf eruit verdwijnt. De zee, vanouds beladen met de vloten van vissers, kooplui en marine of door de verbeelding gevuld met de goden en halfgoden van water en golven, krijgt nu de aandacht om haarszelfs wil. Zo vinden we het bij E.M. Post[11]. 'Ik zag niets dan eene geheel eenvormige vlakte, waar de gestadige afwisseling der elkander rusteloos opvolgende golven, die zig dan zilver, dan bruin, dan groen vertoonden, de eenige verandering is, die men bespeurt: maar eene verandering genoegzaam om mij uren lang te doen staren, en mij dit verblijf voor eenigen tijd, boven al de schoonheden der lente, in den gelukkigsten oord, te doen verkiezen. Ik kan u niet beschrijven, wat ik gewaar wierd.' Maar anderen

1) E.M. Overdorp - Post. Keur II, 7, Elegie, blz. 61.
2) Van Leuvening, Keur II, 2, blz. 63.
3) E.M. Overdorp - Post, Keur II, 7, De Nachtegaal, blz. 66.
4) E.M. Post: Voor Eenzaamen, A'dam 1789.
5) E.M. Post: Voor Eenzaamen, A'dam 1789.
6) E.M. Post: Voor Eenzaamen, A'dam 1789, 'De Natuur,' blz. 272 vlg.
7) J.P. Kleyn. Keur II, 38, blz. 10 vlg. De Intrede in den hemel.
8) Keur, II, 38, blz. 27.
9) Keur II, 48, blz. 9. Alcindor en Amelia.
10) Keur I, 34, blz. 24. Het Gevoel.
11) Het Land. 3e dr. 1788. blz. 288.

kunnen dit nog niet aan en verzetten zich ertegen. In 1779 antwoordt de Oud-Leraar der Doopsgezinden te Leiden, C. van Engelen, op een

prijsvraag van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde die o.a. de onderwerpen van de dichtkunst betrof. En hij schrijft daar[1]: natuurtafrelen alleen zijn niet voldoende; zij maken op den duur melancoliek. Men moet niet verkeren alleen met de onbezielde of dierlijke natuur; een landschap vertoont zich altijd kwijnend als de schilder verzuimt mensen op de voorgrond te brengen.

De natuuropvattingen van de laat-rationalistische en a-rationalistische stromingen leiden ook, zoals bekend, tot de verering van het eenvoudige en primitieve, de cultus van de natuurmens. Het motief van de 'goede wilde' verschijnt ook in onze literatuur, dikwijls begeleid door een kritiek op de rede en een loflied op het instinct. Ook dit is een strijdpunt en van het verzet ertegen merken we genoeg. Het reeds eerder geciteerde weekblad *De Borger* schrijft in 1778 over het karakter van de beroemde J.J. Rousseau en over het geluk der beschaafde volken boven de wilden[2]. Wij lezen daar o.a.: Nog vinden wij schrijvers, die dan eerst geestig zijn, wanneer zij tegen de zamenleeving en de weetenschappen mogen uitvaaren, de zeden der beschaafde volken veragten, bespotten, en beneden die der woeste volken stellen. Gelooft men die schrijvers, het geluk is alleen in Patagonie, Groenland en Kamschatka te vinden. En in 1799 schrijft hetzelfde blad[3]: 'De Europeaanen zijn bij de volken hetgeen bij ons de Grotiussen, de 's Gravesandens, de Boerhaavens, en de wilde volken hetgeen de landloopers zijn.' In ons westlijk gedeelte van Europa, byzonderlijk in England, Frankrijk, de Nederlanden, Duitschland, Italië, Denemarken en Zweeden in tegenwording de maatschappij, om zo te spreeken, tot het toppunt haarer volmaaktheid genaderd[4]. "en de Siberische volken, de Groenlanders, de Lappen, nevens de wilden door gantsch Amerika, byzonder in 't middelste gedeelte, hebben zo wenig van den mensch, dat zij als den overgang tussen ons geslacht en den oeran oetang schijnen te maaken."[4]

Maar bij verscheidene dichters en schrijvers zijn die landlopers en aapmensen toonbeelden van de ware mens. Zo bij Doornik, die de traditionele Huron-indiaan ten tonele voert[5]; deze eenvoudige natuurmens oreert over de taak van de wijsbegeerte en de functie van de rede. Wat de eerste betreft: zij heeft slechts de wonderen van de schepping te prijzen en niet hun werking na te gaan. De rede is een snode, wrede zielstyran, die alle wegen naar het ware geluk verspert. De Huron spoort ons aan dat lastige juk af te werpen en ons tot de natuur te keren. Tenslotte stelt hij de vraag: Wat is woester: een rede die verdwaast of een instinct dat geleidt?[6] Dezelfde schrijver vertaalt Tullin's gedicht '*De Zeevaart*'[7] waarin de oorsprong van dit menselijke

1) Werken van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde. Deel IV, 1779. blz. 65 vlg.
2) De Borger, I, No. 21, blz. 165.
3) *De Borger*, II, No. 60, blz. 73: Onderzoek naar de oorzaaken van de beschaafdheid van sommige en de onbeschaafdheid van andere volken.
4) aldaar blz. 74.
4) aldaar blz. 74.
5) *J.G. Doornik*. Keur, II, 46, blz. 35-37. De Rede, lierzang.
6) *R.B. Heilman*: America in English Fiction 1760-1800 (Louisiana, 1937) behandelt de aandacht van het romantische primitivisme voor de indiaan en hoe daarin verandering komt door de oorlog tussen Amerika en Engeland: de indiaan blijkt dan eventueel ook wreed en ruw en zijn arcadië wordt steeds meer westwaarts verlegd!
7) Kleine Dichterlijke Handschriften, 1, 3, 2.

bedrijf de gierigheid en de plonderzucht zijn. De dichter Kasteleyn[8)] werkt in dezelfde geest: verzet tegen verlichting, beschaving

8) *P.J. Kasteleyn*. Keur, I, 36, blz. 21-25. De Krijg.

en techniek en aanprijzing van de onschuldige natuurstaat met zijn geluk en vrede, die door de verlichting alleen maar verduisterd kunnen worden.

In de storm van zoveel gevoel en gevoeligheid, in deze onrust en die sfeer van verlangen en begeerte naar verlossing verdwijnt het natuurgedicht, dat vanouds de vorm was, waarin de dichter de natuur bezong. Het einde van de 18de eeuw is tevens het einde van de arcadische poëzie, na de vele burgelijke herderszangen en dank zij Gesner's idyllen[1]. Ernst Robert Curtius merkt op, dat van de keizertijd tot Goethe alle latijnse vorming begon met de lezing van Vergilius' eerste ecloga[2]. Maar ook: dat na 1800 geen herderszang meer opgeld doet. Indien men dit verschijnsel in verband zou willen brengen met de laat 18de-eeuwse klacht over de afnemende kennis van het Latijn[3], dan is dat niet onjuist, als men maar beseft, dat beide verschijnselen op éénzelfde oorzaak teruggaan: een niet meer streng normatieve opvatting van het klassieke en de vorming van nieuwe levens- en literaire idealen. Het einde van het herdersdicht vinden wij in onze literatuur bij E.M. Post met grote duidelijkheid beschreven. In haar verhalen en gedichtenboek *Voor Eenzaamen*, dat in 1789 verscheen staat een stukje, getiteld *De Herder*.[4] Onder eikenstruiken ziet zij een oude herder zitten. Terstond wordt zij daardoor verplaatst in de wereld van de pastorale literatuur, ziet zij de werkelijkheid met de ogen van Gesner en Florian. Zij leeft geheel in dat zoete, romaneske gezicht. Maar dan verandert er iets. Haar ogen en verstand zeggen natuurlijk anders, zoals ze alle eeuwen door alle pastorale dichters ànders gesproken hebben. De herder is een stomp, gevoelloos man, grof van trekken, zonder uitdrukking van gevoel. De jonge landlieden zijn net zo, vertonen slechts onbevallige ruwheid. Maar een rationalistisch realisme èn een verfijning van de idylle als Gesner getoond had, waarin de scheiding tussen werkelijkheid en verbeelding enorm was toegenomen, maken thans het genre onhoudbaar. Het was geen Arcadië, zegt E.M. Post en dan schrijft zij[5]: 'Het gordijn viel voor dit bevallig toneel, en ik bevond mij, in de achttiende eeuw, op een Gelderse heide. O, dagt ik, hoeveel verschillen de Herders van onze dagen, met die der dichteren! Zeker zijn hunne schoone schilderingen idealen, alleen geschikt om de verbeelding aangenaam te streelen, en niet om naar het leven te maken: of de wereld heeft een bevallige zijde minder, zedert de kwekelingen der natuur geen lieve, onschuldige, eenvoudige, maar stompe gevoellooze wezens wierden, en zij is verarmd in ware schoonheid: schoon de beschavende tijd aan hare verrijking arbeidde.' En in het derde deel van *Reinhart, of Natuur en Godsdienst*, dat in 1792 uitkomt, laat zij de vrouw van Reinhart zeggen,[6] dat de herderswereld 'niet bestaat dan in de vruchtbare hersens van naar geluk zoekende menschen.'

En hiermee raken we opnieuw het kernpunt van de Westeuropese literaire ontwikkeling in de tweede helft van de 18de eeuw: de veranderende houding ten opzichte van de klassieken. Curtius meent dat na 1750 de band met de antieke traditie wordt verbroken. Highet, scherper ziende, constateert het

1) Zie P. van Tieghem: Le Préromantisme, II, blz. 226-229.
2) aldaar, blz. 195.
3) Zie o.a. De Recensent, of bijdragen tot de letterkundige geschiedenis van onzen tijd. A'dam, deel I, 1787. I, inleiding, blz. V.
4) zie blz. 181 vlg.
5) aldaar, blz. 183.
6) aldaar, blz. 62.

einde van de ‘Chinese copies of classical masterpieces’, het klassieke clich.

Het is op z'n minst een tweezijdig proces. Allereerst vinden we de rationa listische kritiek op de handhaving van de klassieke traditie voor zover het' gebruik van de genres en van de mythologie betreft. Hoe hard vallen Goldsmith en Johnson tegen de eerste uit[1)], hoe pertinent stelt in diezelfde tijd Blair uit naam van de grotere kennis en de aesthetica de modernen boven de klassieken[2)]. In Nederland is het niet anders. Op rationalistische gronden wordt het gebruik van de fabelkunst, de mythologie, afgewezen: het is onzinnig goden te laten optreden waarin men niet gelooft. In de jaren 1762, 1763 en volgende vindt men deze kritiek in de *Taal- en dichtkundige bijdragen*[3)] en de *Nieuwe Bijdragen tot opbouw der Vaderlandse Letterkunde*[4)]. Nadat Hoogvliet e.a. de verheven begrippen allegorisch hebben voorgesteld, maar zonder succes, wordt geprobeerd het Opperwezen en de onzichtbare tegenwoordigheid der engelen in te voeren[5)]. We hebben, zegt Van Goens, onze godsdienst gezuiverd van de drek der bijgelovige verhaaltjes, maar leren onze kinderen latijn en grieks en wel allereerst de mythologie ‘een wijd veld voor hun kinderachtige en dwaze weetgierigheid.’ Deze besmetting van de smaak is met de renaissance gekomen, aan welk tijdperk het echter niet te wijten valt ‘na dien groten overstap gedaan te hebben uit de driesche onwetendheid der middel-eeuwen.’ Als liefhebbers van de literatuur moet het ons tegenstaan woorden zonder betekenis te gebruiken en als Christen voelen wij de mythologie als een hoon aan het christendom. Dezelfde kritiek vinden we bij van Engelen[6)]; in 1784 constateert Bellamy's *Poetische Spectator* dat ‘de gedrogtelijke fabelhistorie’ door de dichters verworpen wordt, hetgeen een triomf is voor de goede smaak[7)]. Men houdt de fabelkunde niet langer voor een wezenlijk gedeelte van de poëzie. Maar naast en dikwijls tezamen met de rationalistische kritiek werkt het bewustzijn, dat de literatuur het klassieke model niet meer nodig heeft. Het nieuwe letterkundige ideaal, voortgekomen uit een nieuwe natuuropvatting, doet zijn werk. Men zoekt in het klassieke dan in hoofdzaak het natuurlijke, dat, wat nog niet door de beschaving bedorven is en onomwonden boven de 18de eeuwse beschavingskunst wordt gesteld[8)]. Op deze wijze blijven de

1) Oliver Goldsmith: Citizen of the World, 1760; voor het oordeel van Johnson over de pastorale, zie *Walter Jackson Bate: From classic to romantic*, Harvard Univ. Press, Cambridge 1946, blz. 65.
2) Zie: Hugo Blair: Lessen over de rede-kunst en fraaie letteren, vert. door Herm. Bosscha, 2e dr., Utr. 1804, 3 dln; deel III, hfdst. 1 (Vergelijking van Oude en nieuwe schrijvers), blz. 8 en 9.
3) Zie in Taal- en Dicht-kundige Bij-dragen, 2e dl. 1762 (Maart) blz. 368 het gedicht ‘De Dichtkunst aan de Wijsheid.’ Wille (blz. 104) deelt mee, dat dit gedicht van Van Lelyveld is, maar gedachten bevat van Paludanus (1736-1788).
4) Zie de stukken uit de Nwe Bijdr. van R.M. van Goens (Le Philosophe sans fard).
5) *Van Vloten*: bloemlezing dichters 18e eeuw; Klaas Bruin (1671-1732): Recht gebruik der Poëzy. Verder: Nwe Bijdr. I, Leiden 1763, blz. 250. Cloris, Herderszang, door Van Lelyveld. Van Lelyveld en Van Goens schrijven beide in dezelfde geest over de ‘fabelkunde’ en dezelfde oorzaken (klassieke onderwijs!) van zijn handhaving.
6) Zie Werken Maatsch. Ned. Letterk., IV, 1779, blz. 65 vlg.
7) De Poëtische Spectator, I, blz. 92 en blz. 110.
8) Werken Maatsch. Ned. v. Letterk., dl. VI, 1783, antwoord van Bilderdijk op de prijsvraag van 1780 over het verband van de wijsbegeerte met de dichtkunst en de welsprekendheid, blz. 174, 8e bijlage. ‘Ik wil mij niet opzettelijk inlaten in 't onderzoek, waarom de Hedendaagsche Schrijvers de Ouden niet gelijk kunnen worden, doch ik kan niet voorbij, hier één punt in aanmerking te geven. - De meerdere Beschaafdheid namelijk, die den

klassieken hun inspirerende invloed uitoefenen, maar boeten zij in aan vormgevende kracht.

De tijd van de nieuwe genres breekt aan; Bilderdijk verklaart in 1793 de romance voor moeilijker dan het klassieke epos[1]. Om dezelfde reden ook pleit men voor een versmaat die zich naar de eigen taal moet schikken en voor de vrijheid van afwisseling der versvoeten in éénzelfde vers[2]. En geen andere oorsprong heeft het zeer verbreide debat over het rijm, waaraan gedurende een halve eeuw wordt deelgenomen en dat omstreeks 1780 zeer levendig wordt gevoerd o.a. door Huizinga Bakker[3], Van Engelen[4], Feith[5], van Alphen[6] en Bellamy[7].

J.C. BRANDT CORSTIUS.

Antieke motieven.

Het verhelderende werk *Europäische Literatur und Lateinisches Mittelalter* van de Bonnse Romanist Ernst Robert Curtius, die door zijn meesterlijk boek over Balzac algemeen bekend mag heten, is zó rijk aan stof en aan geest, dat het Neerlandici even goed als classici zal boeien. De middeleeuwen blijken beheerst te zijn door de Oudheid, waaraan ze ontelbare gegevens danken. Bij deze uiteenzetting heeft Curtius ruimer perspectieven dan Comparetti in zijn *Virgilio nel medio evo* of Arturo Graf in zijn *Roma nella memoria del medio evo*, twee beroemde studies, die hij vermoedelijk onnodig vindt te noemen, omdat hun, trouwens meer folkloristische dan literaire, uitkomsten vrijwel doorgedrongen zijn. Niet alleen toont Curtius met slaande voorbeelden aan, hoe allerlei antieke vormen of motieven in een vaste continuiteit tot Shakespeare en Calderon en Goethe werden overgeleverd, maar vooral houdt hij de verdienste, met zijn fijne kritiek tot grondproblemen van de literatuurstudie door te dringen. Daarom kan iedere filoloog het nodige van hem leren, hetzij door verrassende gezichtspunten of, wat misschien vruchtbaarder is, door een gezonde twijfel aan kategorieën, normen en, niet te vergeten, termen, die tot dusver onbetwist gegolden hebben en vanzelfsprekend zijn aanvaard.

In plaats van bepaalde gevallen aan te halen, mag deze aankondiging bij alle dankbaarheid een dubbel voorbehoud handhaven. Vooreerst maakt

dichterlijken genie werkelijk nadelig is.' Hij merkt verder op dat bij de ouden de natuurlijke geest niet verdrukt werd van jongs af. Wij volgen niet de inspraak van ons hart maar de betamelijkheid. De jong aangeleerde veinzerij ontneemt ons de edele hoogmoed.

1) Kleine Dichterlijke Handschriften, II, 3, blz. 80.
2) De Nederduitsche Dichtkunde, dl. I (niet verder verschenen), van de dichtmaat, A'dam 1781, blz. 64.
3) Werken Maatsch. Ned. v. Letterk. dl. V, 1781. Beschouwing van den ouden gebrekkelijken en sedert verbeterden trant onzer Nederduitsche Versen, blz. 87 vlg. Over het rijm, zie blz. 120/121.
4) id. dl. IV, 1779, blz. 65 vlg.
5) Bijdragen tot bevordering van de schone kunsten en wetenschappen, 1793.
6) Mr. Hieronymus van Alphen: Digtkundige Verhandelingen, Utr. 1782. Inleidende verhandeling over de middelen ter verbetering der Nederlandsche poëzij, blz. CXVI, CLII, CLV.
7) Poëtische Spectator, I, blz. 13.

de onuitputtelijk belezen schrijver meermalen de indruk, uitsluitend een kunstmatige bovenlaag van de Europese cultuur te onderzoeken, namelijk de invloed, die vormelijke humanisten van alle eeuwen op de woordkunst uitgeoefend hebben. Inhoever de antieke traditie bijvoorbeeld op de mystiek is vast te stellen, schijnt nergens nagegaan. En dat het zaakregister niet een centraal thema als de dood vermeldt, mag ons al voorzichtig stemmen tegenover de draagwijdte van het betoog, dat tenslotte maar een enkel element onder de vele en waarschijnlijk niet eens het meest essentiële behandelt. Het rijm, waardoor de strofenvorm bepaald wordt, een langzamerhand met de poëzie samengegroeid orgaan, is en blijft, zoals Curtius ten overvloede bevestigt, een eigen schepping van de middeleeuwen.

Een ernstiger bezwaar lijkt, dat de schrijver overmatige betekenis aan de schoolse traditie van stijlmiddelen toekent, alsof er geen andere oorsprong voor letterkundige verschijnselen zou bestaan dan de klassieke erfenis. Is de mens niet altijd zó gelijk van wezen en zijn de motieven niet zó beperkt van omvang, dat er overal spontaan en autochtoon min of meer gelijke beelden opkomen? Als de overeenkomst tussen twee gevallen klaarblijkelijk is, dan hoeft er zonder positief bewijs nog geen genetisch verband aangenomen te worden, zolang er in de natuur behalve vaders en zoons ook geestverwanten, psychische typen met ongeveer dezelfde reacties leven. Zo wijd de gezichtskring van Curtius dan ook is, tenslotte is die nog niet universeel genoeg om de dingen fundamenteel te benaderen, wanneer hij zich tot Europa bepaalt, dat zeker zoveel van Azië heeft opgenomen als Europa van Rome. Ons Westen vormt niet het hele werelddeel, dat op zijn beurt maar een provincie van de mensheid uitmaakt; en voor het kennen van de mens met zijn organische uitingen hebben alle volken een bijdrage te leveren. Zoals psychologie en sociologie al een weerslag in de literatuurwetenschap vinden, zouden ethnologie en folklore mettertijd ook een woordje mogen meespreken. We zijn met het herleiden van motieven tot de Oudheid immers niet aan het einde, maar beginnen er een kringloop, waarbij de antieke vormen enkel verschijningen van menselijk leven blijken te zijn, zoals het zich in de geschiedenis telkens onweerstaanbaar voortzet. Iemand hoeft geen pangermanist te wezen om de Edda een eigen plaats te geven naast de Ilias of om het sprookje tussen oden te eerbiedigen.

Intussen werkt Curtius al echt vormend met tijdig tegenwicht op het modern individualisme, dat een dicher enkel en alleen naar zijn oorspronkelijkheid, zijn nieuwheid, zijn volstrekte zelfstandigheid wil afmeten. Er blijft bij het persoonlijke in de poëzie altijd iets gemeenschappelijks, dat de verstaanbaarheid waarborgt. Tachtigers konden wel het conventionele van de gangbare ‘dichterlijke taal’ verwerpen, maar ze hebben zelf op hun beurt een mode gebracht, waarin de samenleving tot een kliek inkromp. Dat wij een vers op het eerste gezicht kunnen thuisbrengen en de stijlperioden van elkaar onderscheiden, zou onmogelijk zijn, als de een niet onwillekeurig de ander naschreef. De invloed van meesters op tijdgenoten valt duidelijk te herkennen zoals in de verhouding tussen Lodewijk van Deyssel en Gorter; en zien we dat zelfs in onze tijd van opzettelijke kunstenaarsorganisaties, bestaande uit losgeslagen eenlingen, die met geweld origineel op het bizarre af willen zijn, des te sterker moet het gelden van vroeger eeuwen, toen de mens zich voor geen natuurlijke familiegeest schaamde, zich graag schikte in een maatschappelijk of kerkelijk verband en niet de traditie, waardoor een stijl eerst gedragen wordt, bij elk nieuw geslacht moedwillig afbrak.

Zonder ons in algemene problemen te verliezen, doen we beter een paar praktische toepassingen te maken uit het kostbaar materiaal van Curtius. Waar hij ons meedeelt, hoe Hieronymus de Bijbel ook als literatuur waardeerde (80), denken we aan Vondel, die terloops de gewijde literatuur met de ongewijde vergeleek, zoals Chateaubriand het stelselmatig heeft gedaan, waardoor Victor Hugo en Multatuli en Nietzsche en zoveel romantische schrijvers een bewust ontzag voor de schoonheid van de Schrift leerden voelen.

> 'De weereld is een speeltooneel.
> Elck speelt zijn rol en krijght zijn deel' (W.B. III 512).

Deze regels van Vondel herinneren niet alleen aan Shakespeare, wat al eerder is opgevallen, maar delen in een erfelijke gemeenplaats, die bij Ronsard zo klinkt: 'Le monde est un théâtre, et les hommes acteurs' (148).

Een Engels geleerde heeft een studie geleverd met de poëtische titel *The Soul in the Kiss*, om in de wereldliteratuur het platonisch motief na te gaan van de ziel, die op de lippen van een stervende wordt opgevangen (294). Dit gegeven kent ons land uit Vondels sonnet op Roscius, waarvan de Hooftiaanse terzinen aan een barokke omhaal, als het geen vaderlandse omslachtigheid betekent, toegeven in deze trant:

> 'Zij zuchte: och lief, ik zwijm. ick sterf. ik ga te gront.
> Hij sprak: schep moed, mijn troost, en ving in zijnen mont
> Haar' adem, en haar ziel. zij hemelde op zijn lippen.
> Hij volght haar bleecke schim naar 't zaligh paradijs.
> Vraagt yemant u naar trou, zoo zeg: zij vroos tot ys,
> En smolt aan geest, en hij ging met haar adem glippen' (W.B. II 481).

Nu Erasmus in onze dagen hard gevallen wordt om zijn beschouwing van het Christendom als 'philosophia Christi', waartegen Luther dan wordt opgeroepen, weet Curtius deze verering voor de wijsheid, die in het Evangelie besloten ligt, te herleiden tot Kerkvaders (217f.), waarmee Grotius en Vondel tegelijk gedekt worden.

Niets nieuws onder de zon, zo besluit de lezer haast op elke bladzij. Heet de reeks A-saga, E-legende, O-sprook gewoonlijk een grap zonder gehalte (ofschoon er een uitloper van de romantische liefde voor assonantie in steekt), dan zijn we verrast te merken, dat de leermeester van Pindarus al gedichten zonder *s*-klank maakte en dat het spel van kunstigheden als vingeroefeningen voor de kunst eeuw in eeuw uit werd doorgezet, tot er een Spaanse romance zonder *o* verscheen (284). De rederijkerij is een beetje ouder en menselijker dan we dachten, omdat de historische wetenschap ons eenzijdig het biezondere en niet het algemene, dus het kleine en niet het grote liet zien. Het verbaast dan ook weinig, dat Curtius het voor Góngora en Gracián opneemt, waarbij de papieren van Huygens evenals die van de door een artistieke Grierson weer uitgegeven Donne meteen stijgen. De schrijver betrekt onze tijdgenoten regelrecht in het geding, want de beoordeling van het verleden volgt nu eenmaal de smaak van het ogenblik. 'Was ist das Lebenswerk eines James Joyce anderes als ein riesiges manieristisches Experiment? Das Wortspiel (*pun*) ist einer seiner tragenden Pfeiler. Wieviel Manierismus ist in Mallarmé, und wie nahe berührt er sich mit dem Hermetismus heutiger Poesie!' (302f.). Of zou deze laatste opmerking onze eigen letterkunde helemaal niet raken? In ieder geval toont Curtius zich opnieuw een man

van begrip, die zijn overgrote kennis met oordeel en smaak levendig weet te verwerken, zodat hij ons doorlopend te denken geeft.

GERARD BROM.

De rederijkerskamer te Vilvoorde. *Corrigenda et Addenda.*

Over de oude geschiedenis van de rederijkerskamer te Vilvoorde, een oud stadje tussen Brussel en Mechelen, thans een belangrijk industriecentrum, zijn wij zeer onvolledig ingelicht. De weinige gegevens die bewaard bleven werden zorgvuldig verzameld door J. Nauwelaers[1)], wiens geschrift aangevuld en verbeterd werd door Dr. W. van Eeghem[2)], waarna Dr. A.L.E. Verheyden, ter gelegenheid van het 450-jarig bestaan van de kamer, nog een afzonderlijk boekje wijdde aan haar geschiedenis[3)]. Wat de 16e eeuw betreft is de oogst die in deze geschriften verzameld werd evenwel zeer schraal, omdat het 16e-eeuwse archief van kamer en stad grotendeels verloren is gegaan[4)]. Des te meer dringt zich de plicht op, het weinige dat met zekerheid geweten is, ongerept te bewaren. Het weze ons dus toegelaten in deze bescheiden bijdrage enkele correcties uit te werken, die de bruikbaarheid van de reeds verschenen geschriften nog kunnen verhogen.

Dr. A.L.E. Verheyden heeft het aannemelijk gemaakt, dat de Vilvoordse kamer tussen 1493 en 1500 gesticht werd[5)], terwijl het thans wel vaststaat, dat haar spreuk luidt 'In liefden groeyende'[6)]. Volgens Dr. van Eeghem zou *De Govbloem* de enige authentieke schrijfwijze van de naam van de kamer zijn[7)]. Hiervoor beroept hij zich op een prent betreffende het Antwerpse landjuweel van 1561, waarvan een origineel bewaard wordt in een bundel van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, en die uitgegeven werd door E. van Even[8)].

Nu is het wel jammer dat Dr. van Eeghem niet de uitgave van de dichtwerken heeft geraadpleegd, die op het Antwerpse landjuweel werden voor-

1) J. Nauwelaers, *De vier gilden van Vilvoorde. B. De rederijkerskamer*, in 'De Brabantsche Folklore', XVIII (1937-'38), pp. 83-107. Een Franse redactie van dit stuk verscheen in J. Nauwelaers, *Histoire de la ville de Vilvorde*, Paris - Bruxelles - Courtrai, 1941, I, 471-490.
2) Dr. W. van Eeghem, *Het Brusselsche rederijkersfeest (1565)*, in 'Jaarboek der koninklijke souvereine kamer van rhetorica van Vlaanderen, de Fonteyne', 1944, pp. 57-82, zie vooral pp. 77-78.
3) Dr. A.L.E. Verheyden, *De Vilvoordse koninklijke rederijkerskamer De Goubloem (- 1500 t/m 1949)*, Vilvoorde, 1949.
4) J. Nauwelaers, *Histoire* ..., I, 13 vlg. De verwijzing naar p. 473 van dit werk (cfr. W. van Eeghem, *o.c.*, p. 78, vtn. 105) is onjuist; vermoedelijk wordt p. 475 bedoeld. - A.L.E. Verheyden, *o.c.*, p. 8.
5) A.L.E. Verheyden, *o.c.*, pp. 13-14. De datum 24/VIII/1524 op p. 31 van A. van Elslander, V. Speeckaert & J. de Vuyst, *Lijst van Zuidnederlandsche rederijkerskamers uit de XVe en XVIe eeuw*, in 'Jaarboek der... Fonteyne', 1944, duidt dus niet de 'stichting of erkenning' aan, zoals de samenstellers van de lijst menen, maar de 'eerste vermelding'.
6) Cfr. W. van Eeghem, *o.c.*, p. 78, vtn. 103; A.L.E. Verheyden, *o.c.*, p. 14. Het argument door Dr. van Eeghem aangevoerd kan nog aangevuld worden met het laatste vers van het spel van sinne, dat de Vilvoordse kamer in 1561 te Antwerpen opvoerde: 'Verclaert Tgoubloemken *in liefden groeynde*', cfr. *Spelen van sinnen... ghespeelt binnen der stadt van Andtwerpen* ..., Antwerpen (Willem Silvius), 1562, fol. [Rr iv] v°. Het lijdt geen twijfel dat het (door ons) gecursiveerde de spreuk van de kamer is. De vermelding van de spreuk op p. 30 van de sub (5) vermelde lijst van A. van Elslander c.s. is dus onjuist.
7) W. van Eeghem, *o.c.*, p. 77, vtn. 98. Overgenomen door A.L.E. Verheyden, *o.c.*, p. 14, die echter systematisch *De Goubloem* schrijft.
8) Kon. Bibl. Brussel, II 13368. E. van Even, *Het landjuweel van Antwerpen in 1561*, Leuven, 1861, pl. XIX.

gedragen. In deze belangrijke bron noemen de Vilvoordse rederijkers hun kamer immers niet alleen *Goubloem*, maar ook *Tgoutbloemken*, dus met *t*[1]. En dit is geen alleenstaand feit, want in de akte van 24 Augustus 1524, het oudste officiële document betreffende deze kamer, zal men de schrijfwijze *Goutbloem* nog tweemaal aantreffen[2]. Dit noopt ons tot de conclusie, dat de spelling van de naam van deze kamer, zoals overigens wel te verwachten was, geenszins vaststond, dat men nu eens *Goubloem*, dan weer *Goutbloem* schreef, en dat er bijgevolg geen reden is om thans nog 'Goubloem' te blijven schrijven.

Een der merkwaardigste gebeurtenissen uit de geschiedenis van de Vilvoordse kamer was ongetwijfeld de inrichting van het rederijkersfeest van 1560. Het is evenwel onjuist deze wedstrijd een landjuweel te noemen, zoals Dr. Verheyden doet[3]. In twee verschillende bronnen staat dit feest immers genoteerd als een haagspel[4], terwijl het overigens helemaal niet beantwoordt aan de vereisten van het landjuweel.

Evenmin is het juist dat de Antwerpse Violieren in Februari 1560 hun Vilvoordse kunstbroeders 'in het gedrang' gebracht zouden hebben, om zelf de toelating voor hun beroemd geworden landjuweel te bemachtigen. Zover wij weten hebben de Violieren ook nooit de aandacht van Margaretha van Parma gevestigd op het feit, dat de inrichting van het Vilvoordse feest 'in strijd (was) met de traditie'[5].

De Antwerpse magistraat heeft zijn verzoek om toelating voor het landjuweel van 1561 kracht bijgezet met er op te wijzen: 1° dat hij *verplicht* was een landjuweel in te richten; 2° dat hij de organisatie van de wedstrijd niet langer kon uitstellen, aangezien het vrede was, en de Vilvoordenaren ook wel een feest konden inrichten; 3° dat verscheidene steden de Antwerpenaren verweten, dat Vilvoorde wél een wedstrijd kon inrichten, dus dat zij het ook maar moesten kunnen; 4° dat, ten slotte, in bedoeld jaar nergens anders in Brabant een landjuweel betwist zou worden, zodat er wat dat betreft geen bezwaar kon zijn tegen de inrichting van het landjuweel te

1) *Spelen van sinnen* ..., o.c., fol. Pp ij r°: 'Tgoutbloemken van Viluoorden niet seer Rijckelijck / Schinckt dit op stuck van Tpunt Poëtijckelijck'. Sub (6) heeft de lezer reeds gezien, dat op fol. [Rr iv] v° van deze bron weer de spelling *Tgoubloemken* voorkomt.
2) Eénmaal in het opschrift zelf: 'Vore de Rethor. vander goutbloemen deser stadt', cfr. de reproductie van het document in A.L.E. Verheyden, *o.c.*, p. 10 bovenaan; nog eens ibid., p. 11, 4e regel: 'goutbloemen'.
3) A.L.E. Verheyden, *o.c.*, p. 22 *in fine*, waar kennelijk de wedstrijd van 1560 bedoeld wordt.
4) G. Jo Steenbergen, *Het landjuweel van de rederijkers*, Leuven, 1950, p. 84.
5) Beide beweringen in A.L.E. Verheyden, *o.c.*, p. 17. Alhoewel deze auteur geen bron vermeldt, mag men wel aannemen dat hij zijn opvatting steunt op een onjuiste interpretatie van het verzoekschrift, dat de Antwerpse magistraat in Februari 1560 richtte tot Margaretha van Parma, gepubliceerd in E. van Even, *o.c.*, pp. 43-44. Bedoeld stuk ging niet uit van 'de Antwerpse kamer', maar van de Antwerpse magistraat. Bovendien werd het niet in Februari 1561 geschreven, zoals Dr. Verheyden meent, maar in Februari 1560. Geheel de preliminaire correspondentie, de apostille op het verzoek en het koninklijk octrooi dateren trouwens uit 1560, cfr. 'Belgisch Museum', I, 159-160, 160-164; E. van Even, *o.c.*, pp. 43, 43-44, 44, 45-46. Aangezien het Vilvoordse haagspel op 2 *Juni* 1560 begon (cfr. A.L.E. Verheyden, *o.c.*, p. 16), is het duidelijk dat in het verzoekschrift van *Februari* 1560 niet de wedstrijd zelf, maar zijn officiële erkenning en aankondiging bedoeld worden.

Antwerpen[1]. Ziedaar de hoofdlijnen van de weinig luciede Franse tekst.

Het is duidelijk dat deze behendige, maar volstrekt onschuldige taktiek geen verdenking werpt op de Goudbloem van Vilvoorde, en deze kamer nooit in gevaar kon brengen, te meer daar de wedstrijd van 1560 officieel toegelaten was[2]. Indien deze handelwijze iemand in het gedrang bracht, dan was het de regering, die het octrooi verleend had, en niet de rederijkerskamer, die het had aangevraagd.

Zelfs in louter rhetoricaal verband gezien was de inrichting van het Vilvoordse feest van 1560 geenszins in strijd met de traditie. Vilvoorde had weliswaar in 1541 te Diest slechts een tweede prijs gewonnen, en was dus strict genomen niet verplicht tot de inrichting van een nieuw landjuweel. Maar het reglement van het landjuweel betekende niet, dat daarnaast geen àndere toneelwedstrijden ingericht mochten worden. Waarom zou men anders het haagspel gecreëerd hebben? Zo werd te Brussel in Januari 1529, dus binnen de landjuweel-periode 1515-1561[3], nog een toneelwedstrijd georganiseerd die geen uitstaans had met het landjuweel[4]. Van de door Dr. Verheyden veronderstelde traditie treft men overigens niets aan in de inlichtingen, die een tijdgenoot zelf over het haagspel gegeven heeft[5].

Veel geluk schijnen de Vilvoordse cameristen niet gehad te hebben op de wedstrijden. Na hun tweede prijs op het landjuweel te Diest in 1541 zijn zij er in de 16e eeuw niet meer in geslaagd nog een onderscheiding te bemachtigen[6]. In verband met deze kwestie is het echter onjuist het haagspel van 1560 en het Brusselse feest van 1561 te rekenen tot de wedstrijden waaraan Vilvoorde deelnam[7]. Op de Vilvoordse wedstrijd van 1560 kon de Goudbloem bezwaarlijk een prijs winnen, omdat zij hem zelf had ingericht. Ook het feest ter ere van de opening van de vaart Brussel - Willebroek, in October 1561 te Brussel gevierd, komt in dit opzicht niet in aanmerking, omdat het nu eenmaal geen rederijkers*wedstrijd* was. Er is immers wel sprake van prijzen voor de versierde schepen, waarvan Vilvoorde er trouwens een gewonnen heeft, maar niet van onderscheidingen voor het opgevoerde toneelwerk[8].

Per slot van rekening behaalde de Vilvoordse Goudbloem dus alleen geen prijs op het Antwerpse landjuweel van 1561 en het haagspel dat in 1565 te Brussel werd gehouden. Nu is dit verschijnsel *in se* niet zó bevreemdend,

1) Zie het verzoekschrift van Februari 1560 in E. van Even, *o.c.*, p. 43. Hetzelfde argument vindt men terug in de correspondentie van de Antwerpse gedeputeerden bij het Hof te Brussel, cfr. 'Belgisch Museum', I, 159; E. van Even, *o.c.*, p. 43.
2) 'Belgisch Museum', I, 159; E. van Even, *o.c.*, p. 43: '...ende dat men (nl. de regering) dyen van Vilvoorde 't zelve (nl. de inrichting van een toneelwedstrijd) hadde toegelaten'. Deze bizonderheid blijkt de geschiedschrijvers van de Goudbloem ontgaan te zijn.
3) G. Jo Steenbergen, *o.c.*, pp. 73-74, 92, 95.
4) C. de Baere, *Rhetoricale feesten te Brussel*, in *Miscellanea Gessleriana*, Antwerpen, 1948, p. 148. Refereinfeesten, en toneelwedstrijden buiten het hertogdom Brabant gehouden, laten wij met opzet buiten beschouwing.
5) Vgl. G. Jo Steenbergen, *o.c.*, pp. 82, 85, 87.
6) A.L.E. Verheyden, *o.c.*, p. 20
7) Idem, ibidem.
8) Cfr. Gijsbrecht Mercx' gedicht ter ere van deze plechtigheid, uitgegeven door Dr. G. Degroote in 'Eigen Schoon en De Brabander', XXXI, 263-276, vv. 237-240, 294-296, 324-359.

dat men het zou moeten wijten aan een speciale omstandigheid, zoals het edict van 26 Januari 1560 tegen de rederijkers[1]. Een kamer die in 1541 eens een prijs gewonnen heeft, moet niet noodzakelijkerwijze dezelfde eer genieten in 1561 en 1565. Hoeveel gewone factoren zijn er niet, die dit gebrek aan geluk twintig jaar later, kunnen verklaren? Overigens vergete men niet, dat het bedoelde edict niet alleen voor de Vilvoordse Goudbloem, maar voor *alle* rederijkers gold, zodat allen in gelijke mate benadeeld waren - indien hier van benadeling sprake kan zijn.

Dat men na 1565 in de 16e eeuw niets meer hoort van de Vilvoordse kamer[2], is evenmin opmerkelijk. 1566 was immers het jaar van de beeldenstorm, en de kommervolle periode die daarop volgde was allesbehalve geschikt voor rhetoricale feestelijkheden.

Dr. G. JO STEENBERGEN.

Deuvik.

De oudste, tot nog toe bekende vindplaats van Ndl. *deuvik* (met afleidingen en samenstellingen) scheen van 1600 te zijn, en wel in de bundel *Veelderhande Geneuchl. Dichten* (Antwerpen). Buiten het Antwerps Idioticon van Cornelissen en Vervliet haalt het W.N.T. III 2471 v. nog een tiental andere 17de-eeuwse en latere, blijkbaar echter allemaal alleen Noord-ndl. bewijsplaatsen aan. In deze vorm (in het oudhoogduits bestaat *tubili*, middelnederduits *dovel*, nnl. *deuvel*) is het woord verder slechts bekend uit het middelnederduits: *dovick*, zodat men licht de indruk zou kunnen krijgen dat het Nederlandse woord of hieraan ontleend is, via Antwerpse handelsbetrekkingen bijv., ofwel alleen in een oud noordoostelijk verspreidingsgebied inheems is geweest.

De oorsprong van het woord (zie Franck-v. Wijk en het Supplement van C.B. van Haeringen, s.v. *deuvik* en *duig*; Romaans naar W.N.T.s.v. *deuvel*) blijft duister. Voor het verspreidingsgebied mag echter de volgende, veel oudere vindplaats van (thans dus wel) mnl. *dovik* intussen van belang zijn: in een statuut van het ambacht der 'scrijnmaeckers ende cuypers' te Brussel, van 2 Juli 1365, lezen we dat het verboden is 'met kersen' te werken *en waere dat de cupemakeren moghen maken tsauonts met kersen naghele ende spyen ende* d o e u e k e *ende clieuen roeden totter lester clocken toe van den auonde ende niet langere*.

Die tekst, naar hs. no. 1447, fol. 19 v°, op het Stadsarchief te Brussel (15de eeuw), is uitgegeven door F. Favresse in Bulletin de la Commission royale d'Histoire, t. CXI (1946), blz. 53; F. drukt *doeneke*, het hs. heeft (met onduidelijke *n*) *doeneke*, een afschrift uit de 18de eeuw *doeueke*.

A. VAN LOEY.

1) A.L.E. Verheyden, *o.c.*, p. 20.
2) A.L.E. Verheyden, *o.c.*, p. 21.

-Aar of *-er*.

Er is in de grammatische vakliteratuur vrijwel volkomen eenstemmigheid over de regel die de verdeling van *-aar* en *-er* beheerst: *-aar* treedt op, als de voorafgaande syllabe onbeklemtoond is, behoudens enkele uitzonderingen als *winnaar* en *zondaar*. Het gebruik van *-aar* of *-er* is dus naar de algemene opvatting geregeld volgens een ritmisch beginsel: de opeenvolging van twee onbeklemtoonde syllaben wordt vermeden. Zo vindt men de regel al ongeveer bij Brill, *Nederlandsche Spraakleer* I[4] (1871), § 6, 5, Aanm. 3, en er is reden om te veronderstellen dat hij het eerst scherp en duidelijk geformuleerd is in het *WNT.* I, 529, waar men leest: 'Daar verreweg de meeste woorden op *-aar* - met uitzondering alleen van *dienaar, leeraar, minnaar, overwinnaar* en *zondaar* - vóór het achterv. eene toonlooze *e* hebben, is het duidelijk, dat een streven naar welluidendheid, door het vermijden van twee opeenvolgende toonloze lettergrepen, en het sterker scheiden der beide vloeibare letters, als de oorzaak der versterking van *-er* tot *-aar* moet beschouwd worden.'

Bij Den Hertog, *De Nederlandsche Taal*, II[2], § 158, treft men ongeveer dezelfde formulering aan; alleen is de zinsnede 'het sterker scheiden der beide vloeibare letters' daar verduidelijkt tot een verklaring van de voornaamste uitzonderingen: 'Men vindt *-aar*, als er eene toonlooze lettergreep voorafgaat... en bovendien in *dienaar, minnaar* en *leeraar*, waar *-aar* de twee vloeiende medeklinkers wat meer scheidt dan *-er*, wat in andere gevallen bewerkt wordt door tusschenvoeging van *d: kelder, boender, diender, porder*, enz. Verder vindt men nog *zondaar*, zonder verklarende oorzaak.' Daarmee komt overeen de korte omschrijving bij De Vooys, *Ned. Sprkk.*[2] 195: 'Mnl. *-are*, b.v. *riddare*, verzwakte tot *-ere* en *-er*, behalve na een zwak betoonde lettergreep (*molenaar*) en na *n* en *r* (*dienaar, minnaar, leraar*). Een uitzondering is *zondaar*'. Het verschil met Den Hertog ligt in de algemene formulering van *dienaar* c.s., die hier tot een gesloten groep zijn gemaakt: 'na *n* en *r*'. Het is evenwel duidelijk dat deze veralgemening te ver gaat: ook als men met *porder, scheerder, mulder* rekening houdt, zoals De Vooys op bldz. 196 doet, zijn woorden als *kenner, renner, winner, lener, ziener, kwaaddoener* enz. niet verantwoord.

Bij Schönfeld, *Hist. Gr.*[4], 197 (§ 143), is het ritmisch beginsel, naar het mij voorkomt, met enige aarzeling, althans wat voorzichtiger geformuleerd: 'In tweesyllabige woorden verzwakt *-aar* gemakkelijk tot *-er* door de zware klemtoon op de eerste syllabe; beter blijft *-aar* bewaard in driesyllabige, dus b.v. *-enaar*. Toch vindt men *-aar* ook wel in disyllaba, vooral na *r* en *n*; b.v. *leraar, dienaar, minnaar, winnaar* (:*broodwinner*); *zondaar*.' Ook het 'vooral na *r* en *n*' is - terecht - minder strak dan bij De Vooys.

Na een verwijzing naar Tinbergen, *Nederl. Spraakk.*[7] (1932) § 161, wil ik het literatuuroverzicht besluiten met Kruisinga, *Het Nederlands van nu*, waar de verdeling van *-aar* en *-er* uitvoerig is besproken op bldz. 68 vlgg.[1)] Kruisinga trekt de ritmische regel streng door, zo streng zelfs dat hij de 'uitzonderingen' *dienaar, leraar* en *winnaar* als deftige schrijftaalwoorden wil verklaren, die niet de 'natuurlike' vorm van het suffix vertonen. Hij begint zijn uiteenzetting met de voorbeelden *beoordelaar* (een drukfout

1) [Noot bij de correctie.] Nagenoeg onveranderd in de tweede druk (1951), bewerkt door H. Godthelp, bldz. 46 vlg.

heeft er *beoordeelaar* van gemaakt) en *spreker. Beoordelaar* is een aardig grensgeval, omdat de syllabe vóór *-aar* een behoorlijk bijaccent heeft; *beoordeler* (dat een enkele maal is opgetekend) is geenszins onmogelijk. En als iemand van *veroordelen* het nomen agentis wilde vormen, zou *veroordeler* een goede kans maken, b.v. in een zin als *de veroordeler moet zijn uitspraak motiveren*. Maar de weifeling die zich bij de afleidingen van *oordelen* voordoet, pleit niet tegen de juistheid van de ritmische regel; integendeel zouden *beoordelaar* naast *veroordeler* juist door hun periferische ligging treffend demonstreren hoe nauw de regel luistert. Anders is het met de naam van het bijbelboek *Prediker*, door Kruisinga *t.a.p.* 69 vermeld en erkend als 'in strijd met onze fonetiese verklaring'. Kr. tracht dan die uitzondering als volgt onschadelijk te maken: 'het is geen echt levend woord, net zo min als *prediken* zelf, want we zeggen preken, en daar vormt men wel 'n echt woord van: hij is 'n goeie preker.' Met die redenering is niet voldoende recht gedaan aan de onmiskenbare differentiatie in betekenis, die zich ontwikkeld heeft tussen *prediken* en *preken*: men *predikt* revolutie, of broederschap, of nationale eenheid, maar *preken* is het werk van de kanselredenaar[1]. Door die differentiatie heeft *prediken*, als het ooit dood geweest is, op zijn minst een nieuw leven gekregen. Men kan meer van die, door semantische differentiatie ont-deftig-de en tot normaal leven gekomen vormen met *d*, tegenover vormen zonder *d* of met *j*, als *dode* en *dooie, vader* en *(praat)vaar, meegaan* en *medeklinker*, vinden bij Schönfeld, *Hist. Gr.*[4], 36 vlg. Dat het daarbij grillig verlopen kan, tonen woorden als *hulpprediker* en *veldprediker*, waarbij men terstond Kruisinga moet toegeven dat een voornaam deel van de taak van deze *-predikers* het *preken* is. Maar niemand zal betwisten, ook Kruisinga zou het niet gedaan hebben, dat *zaniken* een 'echt' woord is. Evenmin kan iemand betwisten dat *zaniker* het enig mogelijke nomen agentis bij *zaniken* is.

En *zaniker* staat niet alleen. Wie *veziken* 'fluisteren' kent, zal daarbij alleen *veziker* en nooit **vezikaar* maken. Zo is het ook met andere afleidingen van werkwoorden op *-iken* of *-eken*: bij *frunniken* past alleen *frunniker*, en wie hinderlijk lacht, zal bij gelegenheid als *een vervelende grinniker* bestempeld worden. Een inwoner van *Bunnik* is een *Bunniker*, geen *Bunnikaar*, zoals de ritmische regel, als die juist was, zou vereisen. Het is verder bezwaarlijk, vormen als *Groninger, Scheveninger* onder de regel te brengen door aan *-ing-* in zulke afleidingen een bijklemtoon toe te kennen. Dat zou desnoods nog opgaan voor het *-em* in *Haarlemmer* en *Arnhemmer*, als men ten minste aan dat laatste woord de letter-uitspraak geeft, die een echte '*Aarnemer*' nooit bezigt. Maar *Bussumer, Dokkumer, Hattemer* enz. zijn in geen geval voor de traditionele klemtoonregel te redden, evenmin als afleidingen bij werkwoorden op *-emen*: er is geen twijfel aan dat het nomen agentis bij *omvademen*, al staat het niet in de woordenboeken, *omvademer* moet luiden. Wie een purisme voor *inhalator* wenst, kan het met *inademer* proberen, maar niet met **inademaar*. Bij *wegbezemen* zou *wegbezemer*, en alleen dat, denkbaar zijn in een verbinding als *een radikaal wegbezemer van oude vooroordelen*. Ook de geslachtsnaam *Bezemer* kan mee getuigen, en daarbij kan in het midden worden gelaten, of het een afleiding is van *bezem* of *bezemen* dan wel van een plaatsnaam. En bij gebreke van een **bodemer* kan *bodemerij* een zijdelings getuigenis afleggen tegenover b.v. *huichelarij*

1) Deze opmerking uit mijn rede *Ironie in woordbetekenis* is te vinden in de herdruk van die rede in *Neerlandica*, 283.

en *koppelarij*, die bij *-aar*-woorden aansluiten. Men hoeft zich trouwens niet tot hypothetische of virtuele woorden te beperken; bij de werkwoorden op *-igen* zijn reële afleidingen genoeg te noemen. *De Woningaankondiger* was de naam van een wekelijks verschijnend orgaan in Den Haag in een tijd toen er meer woningen waren 'aan te kondigen' dan nu; *verkondiger* is een gangbaar nomen agentis, evenals *beschuldiger, verdediger* enz., en even gangbaar is de voorwerpsnaam *pijpreiniger*. *Tennisser* en *cricketer* zou men misschien ter zijde willen stellen, omdat ze heel en gans uit het Engels kunnen ontleend zijn; waarschijnlijker is echter dat het nederlandse afleidingen zijn bij *tennissen* en *cricketen*. In ieder geval toont *puzzelaar*, dat *-aar* wel bij jonge woorden van engelse herkomst kan optreden. En wie van het echt nederlandse woord *vonnissen* het nomen agentis zou maken, zou alleen op *vonnisser* kunnen komen. Evenzo past alleen *hanneser* bij *hannesen* en *gannever* bij het bargoense *ganneven*. Iemand die een ander 'schaduwt', kan alleen een *schaduwer* zijn, geen **schaduwaar*. Het *WNT.*, VII, 2830 vermeldt een gewestelijk *kieviten* 'kieviten vangen, op de kievitsvangst gaan', een denominatief dus als *vinken*. Als we nu de tweede syllabe van *kieviten* met [ə] spreken, en dus niet een zeer verbreide uitspraak volgen, die beter met de spelling *kievieten* zou kunnen weergegeven worden, dan lijdt het niettemin geen twijfel dat iemand die uit *kieviten* [kivətən] gaat, een *kieviter* moet heten, en geen **kievitaar*. Er waren onder de laatste voorbeelden weer enige virtuele woorden (misschien is *schaduwer* trouwens in politiekringen wel gangbaar), maar de bewijskracht wordt er niet minder van. Hier volgen nog een paar vormen die wat reëler zijn: iemand uit Gennep of Wezep is een *Genneper* of *Wezeper*, eventueel een *Gennepenaar* of *Wezepenaar*, maar in geen geval een **Gennepaar* of **Wezepaar*, zoals de regel zou verlangen.

Enigszins afzonderlijk staan de woorden waarin aan het suffix een vocaal voorafgaat. De volkomen 'toonloze' vocaal ə kan dat niet zijn: *-eäar* is 'verboden', zoals W. de Vries, *Woordvorming* 120 het uitdrukt, en wij kunnen eraan toevoegen: *-eër* eveneens. En de hiaat zou ook bij 'volle' klinkers complicaties kunnen veroorzaken. Wie echter *neuriën* tegenover *melodieën* plaatst, moet de tegenstelling tussen onbeklemtoonde en beklemtoonde *ie*-klank toch erkennen. *Wie is die neuriër*? kan een leraar vragen, die door zacht geneurie in zijn les gestoord wordt. Ook *hockeyer* kan getuigen voor *-er* en niet *-aar* na deze onbeklemtoonde lettergreep. De talrijke formaties van het type *Galliër, Syriër, Indonesiër* enz. liggen misschien wat anders als de afleidingen van nederlandse aardrijkskundige namen, maar steunen in ieder geval de regel niet, evenmin als *vegetariër, unitariër* e.d. Dat doet ook *kanoër* niet, om eens een niet al te zonderling woord met *o* vóór het suffix te nemen.

Genoeg voorbeelden om te overtuigen dat de regel, '*-aar* na onbeklemtoonde syllabe (met de bekende uitzonderingen)', onvolledig is; dat hij niet opgaat, als aan het achtervoegsel onmiddellijk voorafgaan een klinker of de consonanten *k, g, m, ng, p, v, s, t*, d.w.z., alle consonanten die in de positie na onbeklemtoonde syllabe kunnen voorkomen, behalve *l, n*, en *r*.

Daarmee zien we tegelijk de juiste formulering aankomen, en dat moge het 'gezochte' van sommige voorbeelden verontschuldigen: het was noodzakelijk, alle consonantische mogelijkheden af te 'zoeken', om de ware condities voor de keus tussen *-aar* en *-er* te doen uitkomen. De voorkeur voor *-aar*, of beter de tegenzin tegen *-er*, na onbeklemtoonde syllabe, doet zich voor

als aan de klinker van het suffix onmiddellijk voorafgaat een *l, n* of *r*. Hetzelfde bezwaar tegen *-er* doet zich gevoelen na een beklemtoonde syllabe, en daar heeft het geleid tot een stemhebbende dentale occlusief als overgangsklank. Die overgangsklank is officieel aanvaard na *r: porder, huurder, vervoerder*, ook in de comparatieven: *zwaarder, guurder*, maar is na *n* en *l* alleen in enkele woorden goed gevestigd, zoals *toonder, boender, buitenstaander, eender, tuinder, donder; daalder, kelder, mulder* e.a., die men kan nalezen bij Schönfeld[4], blz. 62. Dat de neiging tot die *d* van nature even krachtig is na *l* en *n* als na *r*, is overal in de volkstaal te horen aan comparativa als *kaalder, vuilder; schoonder, kleinder*. De naam van de generaal *Buller*, bevelhebber van de Engelse troepen in de eerste periode van de Boerenoorlog, werd alom in Nederland tot *Bulder* vernederlandst. De 'taalnatuur', om met Heeroma te spreken, wil of wilde blijkbaar zowel *-lder* en *-nder* als *-rder*, maar waarom de 'taalcultuur' *-rder* heeft aanvaard, maar *-nder* en *-lder* blijkbaar teruggedrongen (*ziender* o.a. bij Vondel volgens De Vooys, *Ned. Sprkk.*[2], 196; voorbeelden van *kwaaddoender* in het *WNT*. tot in de 18e eeuw), dat is moeilijk uit te maken. Dat de 'taalcultuur' het scherpe wapen van de geschreven taal, na het eerst te hebben gesmeed, daarna krachtig heeft gehanteerd, is wel aan te nemen. Maar waarom dan de geschreven taal zo tolerant is geweest tegenover *-rder*, dat *-der* na *r* tegenwoordig een regelmatige morfonologische trek van het Nederlands is? Misschien omdat de fonetische drang naar de 'epenthetische' *d* in de opeenvolging *-rer* nog sterker was dan in *-ner* en *-ler*, en daardoor ook in de geschreven vorm wel moest erkend worden.

Het antwoord op die vraag raakt trouwens de kwestie van *-aar* en *-er* maar zijdelings. Duidelijk is wel dat bij de verdeling van die twee suffixen een overeenkomstige factor werkt, en dat wel volkomen gelijkmatig, zonder enig voordeel ten gunste van *r-r* of nadeel ten ongunste van *n-r* en *l-r*.

De regel voor *-aar* en *-er* moet namelijk aldus luiden: Het suffix heeft de vorm *-aar* na *n, l* en *r*, als een onbeklemtoonde syllabe voorafgaat. In alle overige posities heeft het de vorm *-er*, behalve in *leraar, minnaar, (over)winnaar, dienaar*, en *zondaar*.

Hieronder vallen alle voorbeelden: *molenaar, tekenaar, moordenaar, Utrechtenaar; vogelaar, appelaar, perelaar, rammelaar, regelaar; peuteraar, sjacheraar* enz. enz., tegenover *bakker, mulder, Utrechter, bestuurder, gieter* enz. enz.

Afleidingen van plaatsnamen vormen een uitstekende proef op de som: *Driebergenaar, Amerongenaar* (of *Ameronger*), *Woerdenaar, Meppelaar, Keppelaar, Blokkeraar*, maar bij andere plaatsnamen met ongeaccentueerde tweede syllabe, doch geen *l, n* of *r* onmiddellijk vóór het suffix: *Hasselter* of *Hasseltenaar* (**Hasseltaar* is in ieder geval onmogelijk), *Genneper, Bunniker*. Hoe iemand uit *Ginneken* heet, weet ik niet; zeker is wel dat het alleen een *Ginneker* of een *Ginnekenaar* kan zijn, en geen **Ginnekaar*. Ook het wat uitzonderlijke *Deventenaar* valt onberispelijk onder de regel: het kan ons daarbij onverschillig laten of het, historisch beschouwd, uit **Deventeraar* is gedissimileerd, dus een geval is als *moordenaar* uit ouder *moorderare*. Men leest wel eens *Bredanaar*, en dat zou met de regel in strijd komen, maar Prof. Enklaar, die ongeveer een kwarteeuw *Bredaër* of *Bredaënaar* is geweest, stelt mij gerust met de mededeling dat de benaming voor een inwoner van Breda op zijn minst een punt van twijfel is,

en dat hijzelf het meest voor *Bredaër* voelt. Misschien is *Bredanaar* alleen een schrijfvorm, gemaakt omdat *Bredaër* en *Bredaënaar*, die regelmatig zijn, er gedrukt of geschreven wat zonderling uitzagen. *Gouda*, dat trouwens geen eindaccentuering heeft zoals *Bredá*, geeft met zijn *Gouwenaar* niet de minste moeilijkheden. Dr. F.J.P. Peeters laat in zijn pas verschenen dissertatie over *Het klankkarakter van het Venloos* de vorm *Venlonaar* drukken, en hij kan het weten, want hij is zelf een .... *Venloër*, zou ik argeloos geschreven hebben; beide vormen zijn trouwens volgens de regel.

In de hier gegeven nieuwe formulering van de regel is de term 'onbeklemtoonde s y l l a b e ' overgenomen van de oude. De verleiding is wel sterk om de regel nog wat strakker te trekken, en aldus te formuleren: 'het suffix heeft de vorm *-aar* na *l, n* en *r*, als aan die consonanten onmiddellijk een onbeklemtoonde k l i n k e r voorafgaat.' Vóór de *l, n* en *r* staat in de allermeeste gevallen inderdaad onmiddellijk een onbeklemtoonde klinker, en wel gewoonlijk de *ə*. Het fonetisch bezwaar tegen *-ələr, -ənər, -ərər* weegt nog meer dan tegen *-lər, -nər* en *-rər*: al van de middeleeuwen af zien we de neiging om zulk een opeenvolging van twee onbeklemtoonde syllaben te verlichten, als geen functionele waarde, zoals in *trappelen, schitteren* e.d., zich daartegen verzette. Bij de totnogtoe gegeven voorbeelden, die gemakkelijk te vertienvoudigen zijn, is er geen enkel dat met deze strakkere formulering in strijd komt. Moeilijkheden geven alleen, voorzover ik zie, *weduwnaar* en afleidingen van toponiemen als *Betuwnaar* en *Veluwnaar*. Zulke vormen passen wel onder de onbeklemtoonde-s y l l a b e regel, maar niet onder de onbeklemtoonde-k l i n k e r regel. Alle drie staan overigens onder gegronde verdenking van schrijftalige kunstmatigheid. *Weduwe*, het 'grondwoord' van *weduwnaar*, verenigt alvast niet minder dan drie eigenaardigheden, die het tegenover *weeuw* tot een deftige l e e s v orm stempelen: de niet gesyncopeerde *d*, de niet geapocopeerde *-e*, en de heldere *u*, die het met *zenuw* en *peluw* gemeen heeft. Zo zouden wellicht alle vormen die tegen de onbeklemtoonde-k l i n k e r regel schijnen te strijden, overtuigend zijn weg te redeneren, maar de kans dat er nog enkele mochten opduiken die mij op het ogenblik ontgaan, maakt het wenselijker, te blijven bij de ruimere en voorzichtiger formulering met de onbeklemtoonde s y l l a b e , die in ieder geval niet in strijd met de feiten komt.

Bij afleidingen van plaatsnamen kan het adjectief op *-er*, dat niet onder de regel valt (het *Meppeler Diep*, de *Lemelerberg*, al toont de *Deventer koek*, dat *-erer* ook in adjectiva niet gaat) even aarzeling wekken, omdat het, attributief gebruikt bij persoonsnamen in verbindingen als *een Meppeler schipper, een Lemeler boer*, voor het grammatisch besef niet ver afstaat van de persoonsnaam, die substantief is. Maar die aarzeling hoeft toch niet lang te duren. Wel zou ik er niet op durven zweren dat een inwoner van *Lemele* bepaald een *Lemelaar* heet; maar met grote stelligheid durf ik zeggen dat, àls in de streek zelf de afleiding op *-er* wordt gevormd, dé echt inheemse vorm *Lemelder* en niet *Lemeler* is, zodat de regel, streng opgevat, daarmee niet geschonden zou zijn: immers er gaat aan *-er* niet onmiddellijk een *l* vooraf. Ook mag men van een voor het Algemeen Nederlands geformuleerde regel in redelijkheid niet eisen dat hij voor alle mogelijke dialecten opgaat. Daarom is b.v. de opmerking overbodig dat bij *Meppel*, in de omgeving (niet, d.i. vermoedelijk niet meer, in de plaats zelf) steevast *Möppelt* genoemd, de afleiding *Möppelter* of *Möppelder* 'Meppelaar' volkomen volgens de regel is.

Nu *-aar*, behalve aan de positie na onbeklemtoonde lettergreep (of klinker), zo strikt gebonden blijkt aan *l, n* of *r* onmiddellijk vóór de klinker van het suffix, verdient de in het begin aangehaalde verklaring, althans toelichting, bij Den Hertog, van de uitzonderingen *minnaar, dienaar* en *leraar* opnieuw aandacht: 'waar *-aar* de twee vloeiende medeklinkers wat meer scheidt dan *-er*, wat in andere gevallen bewerkt wordt door tusschenvoeging van *d*.' Inderdaad is het bezwaar tegen *-nər* en *-rər* hier opgeheven, en we zullen wel niet ver mis zijn, als we aannemen dat deze woorden resten zijn uit een periode waarin de scheiding tussen *-aar* en *-er* nog niet zo streng liep als tegenwoordig. Resten, die zich hebben kunnen handhaven, ten dele omdat ze tot wat hogere stijl behoorden (bij *dienaar* tegenover *diender* spreekt het stijlverschil vrij duidelijk); ten dele evenwel ook omdat in die eenmaal gevestigde woorden op een andere wijze dan tegenwoordig aan de fonetische weerstand tegen *-ner* en *-rer* was tegemoetgekomen. Ook Kruisinga's *beoordelaar*, waarin we de aan *-aar* voorafgaande syllabe bezwaarlijk geheel onbeklemtoond kunnen noemen, komt in wat ander licht te staan, nu ook hier juist weer de tussenstaande consonant een *l* is, temeer omdat het, hoewel door Kruisinga als 'gewoon' woord behandeld, op zijn minst tot de z.g. hogere stijl behoort. Wat *zondaar* betreft, kunnen we dan aanvaarden dat dit bij uitstek bijbelse woord een archaïsche vorm bewaard heeft uit een tijd toen het tegenwoordige morfonologische principe voor de verdeling van *-aar* en *-er* nog niet gold. De verbinding *tollenaars en zondaars*, waarop Den Hertog *t.a.p.* in de voetnoot wijst, zal hier wel buiten geding kunnen blijven.

Het mag bevreemdend heten dat de totnogtoe gangbare omschrijving van de voorwaarden voor de differentiatie *-aar/-er*, een omschrijving die tegen een enigszins gezet toetsen aan de feiten niet bestand blijkt, zo lang van handboek tot handboek is kunnen overgeleverd worden. Het wordt wat begrijpelijker, als we bedenken dat de afleidingen van toponiemen niet behoren tot het materiaal waarmee de grammaticus in de eerste plaats werkt. Was aan die rijke en formeel gevarieerde groep meer aandacht geschonken, dan zou de leemte in de regel wel spoedig in het oog zijn gevallen.

Verder is het suffix, voor vorming van persoonsnamen hoofdzakelijk, en van voorwerpsnamen naar het mij voorkomt uitsluitend, productief bij verbale stammen. De rubriek *kunstenaar, geweldenaar* c.s. boekt maar heel enkele jonge aanwinsten, zoals *woordenaar*, waaromheen de studeerkamersfeer blijft hangen. Daarentegen kunnen persoonsnamen als *bridger, proever, tikker, springer, verdelger, huppelaar, knuffelaar, rekenaar*, en voorwerpsnamen als *zuiger, (snel)weger, (snel)koker, dover, regelaar, twijfelaar, (zeep)tuimelaar* zonder de minste weerstand voortdurend bijgemaakt worden. Overziet men nu de werkwoorden waarvan de afleidsels in aanmerking komen voor *-aar*, dan blijkt dat de overweldigende meerderheid daarvan op *-elen, -eren* en-*enen* uitgaat. Een proef met veertig kolommen van de letter *K* in de *Woordenlijst* van Beets leverde bijna zestig verba op van het type *kabbelen, kabelen, kartelen, kalanderen, kalefateren, koeteren*, twee op *-enen*, nl. *kerstenen* en *kentekenen*, en geen enkel met een andere consonant op de scheiding van de twee onbeklemtoonde syllaben. Zo kon het gebeuren dat men, onder de onberedeneerde indruk van die sterke meerderheid, in de daarvan gevormde *-aar*-afleidingen meende alle mogelijkheden van onbeklemtoonde syllabe vóór het suffix bijeen te hebben, en daar-

door de consonanten *l, r* en *n* als dwingende mede-voorwaarde voor *-aar* niet onderkende. Daar komt bij dat de minder productieve *-aar-* afleidingen met een nomen als grondwoord (*molenaar, kunstenaar, geweldenaar; vogelaar, boezelaar, perelaar*, enz.), te oordelen naar alle voorbeelden die de grammatica's ervan geven, allemaal of in overgrote meerderheid op *-elaar* of *-enaar* uitgaan, en zo de 'onberedeneerde indruk' kunnen versterken dat alleen de onbeklemtoonde lettergreep essentieel, en de tussenstaande consonant maar toevallig is.

Uit de boven gegeven afleidingen bij verbale stammen is al gebleken dat het enige moeite kost andere verba met onbeklemtoonde paenultima te vinden dan die op *-elen, -eren* en *-elen*. Groepen van enige omvang vormen alleen de verba op *-iken* en *-igen*. Als het voor navolgers en na-werkers pas gaf, zich over onvolledigheden bij verdienstelijke voorgangers te verbazen, dan zou het voorbijzien van de vrij talrijke groep op *-igen* daartoe rechtmatige aanleiding geven.

Utrecht, April 1951.

C.B. VAN HAERINGEN.

Kapittelen, capituleren.

Naar de betekenis zijn deze beide woorden thans scherp van elkaar gescheiden. Hun gemeenschappelijke herkomst kan doen verwachten, dat dit vroeger niet steeds het geval is geweest. En inderdaad vermeldt *WNT* 7, 1502 naar Plantijn de betekenis: een verdrag sluiten, capituleren. De tekst van Plantijn luidt: *Kapittelen. Capituler. Articulose pacisci, ex aequo conditionesarticulosas ferre, conditiones ferre et accipere*. Toegevoegd wordt dat elders het ww. met deze bet. nog niet is gevonden.

Wij troffen een bewijsplaats aan van het tegenovergestelde gebruik: *capituleren* 'kapittelen' in Van Schevichaven's opstel over Afval en Reductie van Nymegen (*Bijdr. en Mededeelingen Gelre*, XIV, 1911; p. 23): 'Zoo werden reeds bij raadsbesluit van 4 October v.d.j. een aantal personen verbannen, anderen vóór de heeren geroepen en 'gecapituleerd' met de bedreiging, dat, zoo zij voortgingen te smalen op de tegenwoordige regeering en de kerkceremoniën, men hen de stad zoude uitzetten'.

Het door de schrijver van het artikel tussen aanhalingstekens geplaatste woord is kennelijk aan het ambtelijke stuk ontleend.

L.C. MICHELS.

Faciat.

Als znw., in de tautologische verbinding *voorstand of faciat* komt dit woord voor in een beschrijving, door de bouwmeester Justus Vingboons gegeven van het door hem ontworpen Trippenhuis te Amsterdam, die aangehaald werd op de omslag van de Mededelingen van de centrale commissie voor onderzoek van het volkseigen, van October 1949. Men denkt aanstonds aan het franse *façade*, maar dit blijkt zelf een 16e-eeuwse ontlening te zijn aan het Italiaans, waar het *facciata* luidt. Hiermee komt de vorm van ons woord beter overeen. Men moet het plaatsen in de kring van de italiaanse terminologie betreffende bouwkunst, schilderkunst enz., waartoe ook het vroeger (*N.Tg.* 42, p. 138) door mij besproken *basterdleven* (basso rilievo) behoort.

De klemtoon moet gelegen hebben op het einde: *faciát*, de uitspraak zal geweest zijn [fa□[1]at].

L.C. MICHELS.

Nederlandse acteurs te Gent in de 17e eeuw.[1)]

De dramatische kunst der moderne tijden, geboren in de 16e eeuw in Italië met actiefste centrum het hertogelijke hof te Mantua, beleefde een nog sterkere ontplooiing in Engeland om van daar uit te stralen op het vasteland. Zo groot was de continentale belangstelling voor de Engelse reizende toneelgezelschappen en hun kunst dat ze in de periode van 1590 tot circa 1650 in de grote centra van West-Europa worden aangetroffen. Vanzelfsprekend lieten die acteurs ook sporen na in het Nederlandse taalgebied alvorens hun tochten uit te breiden tot Parijs, Frankfort of Riga. De kunst van deze ambulante spelers moet voorzeker prikkelend gewerkt hebben op de dramaturgen van eigen bodem, want Bredero maakt er reeds een toespeling op in zijn 'Moortje'. Geen wonder dus dat de Nederlandse toneelspelers uit die tijd, aangelokt door de grotere winsten en de buitenlandse roem, het voorbeeld van hun Engelse ambtsbroeders gingen navolgen. Sedert de onderzoekingen van Dr. E.F. Kossmann en Dr. H. Junkers[2)] zijn we uitstekend ingelicht over de bedrijvigheid van de twee beroemdste leiders van toneelgezelschappen uit de 17e eeuw, Jan Baptist van Fornenbergh (1624-1697) en Jacob van Rijndorp (1633-1720). Als bronnen voor de geschiedenis van deze reizende acteurs beschikken we over de archiefstukken waarin ze worden vermeld naar aanleiding van opvoeringen in de steden door hen bezocht, en verder over een aantal notariële acten waarin bepaalde verbintenissen worden aangegaan. Totnogtoe bleef het archiefonderzoek met betrekking tot Nederlandse acteurs nagenoeg beperkt tot Nederland en Duitsland. We zullen nu pogen, aan de hand van de gegevens verstrekt door het Stadsarchief te Gent, enkele leemten in hun reisroute aan te vullen.

Bij het doorlopen van de stadsrekeningen treffen we reeds zogenaamde 'Camerspelers' aan van 1592 af, nu en dan met vermelding van individuele namen, meestal echter anoniem, zodat bij eventuele identificering we onze toevlucht zullen moeten nemen tot de conjectuur. Het zijn troepen van Spaanse, Italiaanse, Duitse, Engelse en Franse toneelspelers die te Gent voor het stadsmagistraat optreden[3)]. Wat de acteurs van Nederlandse nationaliteit betreft, vinden we wel enkele namen die op Nederlandse oorsprong zouden kunnen wijzen, maar het lijkt niet erg waarschijnlijk met het oog op de politieke spanning tussen Noord en Zuid na 1585. Alleen omstreeks de Vrede van Munster zal de komst van Hollanders op Vlaamse

1) Bij het samenstellen van dit artikel hebben we dankbaar gebruik kunnen maken van nota's verzameld door de heer A. Van Werveke, gewezen archivaris van de stad Gent. We danken ook de heer H. Nowé, de huidige archivaris, die zo vriendelijk was ons op die nota's attent te maken.

2) E.F. Kossmann, *Das niederländische Faustspiel des 17. Jahrhunderts* (Den Haag, Martinus Nijhoff, 1910).
E.F. Kossmann, *Nieuwe Bijdragen tot de Geschiedenis van het Nederlandsche Tooneel in de 17e en 18e eeuw* (Den Haag, id., 1915). We zullen deze twee werken in de loop van het artikel citeren als I en II.
H. Junkers, *Niederländische Schauspieler und niederländisches Schauspiel im 17. und 18. Jahrhundert in Deutschland* (Ibd., id., 1936).

3) De Engelse acteurs werden behandeld door H.R. Hoppe, 'English Actors at Ghent in the Seventeenth Century', *The Review of Engl. Studies*, XXV (1949), 305-321.

bodem de publieke sympathie wegdragen[1]. Vooraleer nu over te gaan tot de behandeling van de verschillende plaatsen waar 'Hollandse' comedianten worden genoemd, moeten we erop bedacht zijn dat de termen waaronder ze voorkomen niet noodzakelijk hun nationaliteit impliceren.

In de lente van 1647 treffen we voor de eerste maal 'hollantsche comedianten' aan in de Gentse stadsrekeningen.

> Betaelt de hollantsche comedianten de somme van zes ponden *grooten* / jn recompense van de comedie by hem*lieden* jn grooten ghetalle ghespeelt voor mijne heeren schepenen / by ordonnantie vanden xien maerte 1647
>
> (1647-48, f. 146 r°)

De datum van opvoering lag waarschijnlijk in het begin van Maart. Was het de troep van Fornenbergh? Het is niet waarschijnlijk dat hij als drie en twintigjarige reeds een compagnie acteurs zou hebben geleid; het zou echter wel de troep van Bartholomeus van Velzen kunnen zijn die in een huurcontract in Den Haag op 8 December 1646 samen wordt vernoemd met Fornenbergh, Gillis Nooseman, Abraham Sybant en Salomon Fino (I, 104-105). Op 17 April 1647 wordt in een speelcontract aangegaan te Amsterdam Fornenbergh's naam eerst genoemd, terwijl de naam van Van Velzen wordt vervangen door die van Triael Parker, een speler die sinds die datum steeds met Fornenbergh verbonden was tot in 1660. Zekerheid betreffende de identiteit van de spelers te Gent hebben we slechts in geringe mate.

De volgende troep toneelspelers die ongeveer drie jaar later voor de Gentse schepenen optraden, kunnen we met veel meer zekerheid als de troep van Fornenbergh aanzien.

> Betaelt de hollantsche Commedianten de somme van thien ponden groo*ten* / hemlieden bygheleyt / Ter causen vande Comedie ghespeelt hebbende voor d'heeren van het magistraet den 23en April 1650.
> (1649-50, f. 144 v°)

De reisroute van de hier bedoelde compagnie in de jaren 1648-1650 ziet er als volgt uit. In Februari 1648 trad Jan Baptist van Fornenbergh en Triael Parker met zijn medewerkers op aan het hof van de landvoogd aartshertog Leopold-Willem te Brussel, en ze ontvingen 750 floreinen voor vijf opvoeringen; in Maart 1648 traden de spelers weer op in het paleis en ze keerden er terug in Februari en Maart 1649. De twee spelleiders genoten de buitengewone gunsten van de aartshertog, die in hun lot blijkt belang te stellen[2]. Verder citeert H. Liebrecht een extract uit het Algemeen Rijksarchief te Brussel dat als volgt luidt[3]:

1) P. Claeys, *Histoire du théâtre à Gand* (Gent, Vuylsteke, 1892), II, 5 spreekt over 'acteurs hollandais' in 1607-8 naar aanleiding van het optreden van Jan Castel, - Claeys leest Van Castel, - maar er is niets in de rekening dat de nationaliteit zou kunnen bepalen. We zijn geneigd te geloven met een Fransman te doen te hebben.
2) H. Liebrecht, *Histoire du théâtre français à Bruxelles au XVIIe et au XVIIIe siècle* (Parijs, Champion, 1923), p. 17.
3) H. Liebrecht, *op. cit.*, p. 49.

Les maistres comédiens de la Compagnie Hollandoise estans présentement en cette ville de Bruxelles, à leur grant regret, ils ont entendu le triste deuil de cette court, cause pourquoy les remonstrants ne peuvent présenter leur très humble service pour pouvoir présenter quelques nouvelles pièces de leur théâtre.

Tevens vragen deze spelers een paspoort om zich naar Duitsland te mogen begeven, terwijl H. Liebrecht suggereert dat het hier de troep van de beroemde acteur Floridor zou betreffen. J. Fransen heeft echter o.i. deze suggestie afdoende ontzenuwd[1]. Inderdaad treffen we deze Compagnie Hollandaise aan in Duitsland, waar men hun op 30 Augustus 1649 te Hamburg weigert te laten optreden. De notulen van de Hamburgse Raad bevatten de volgende nota in het jaar 1649: 'd.30 Aug. Brüsselsche commediant suchen Freyheit zu agiren. Wirt abgeschlagen.'[2] In de loop van de volgende maand op 25 Sept. 1649, richt hertog Frederik III van Sleeswijk-Holstein een aanbevelingsbrief tot het Hamburgse stadsmagistraat voor een troep die blijkbaar identisch is met de 'Brusselse comedianten'. Uit die brief lichten we de volgende passage:

> Wir lassen Euch hiemit in gnaden tun erhalten, das des Herrn Ertzhertzogen zu Österreich, unsers freundtlichen geliebten Herrn Oheimbs, Ld: Comoedianten, ...

We treden volledig het standpunt van H. Junkers[3] bij, wanneer hij meent dat we hier met de troep van Fornenbergh te doen hebben. Immers, - en dit is een omstandigheid die door H. Junkers niet wordt aangehaald[4], - de gunsten die Fornenbergh en Triael Parker vanwege aartshertog Leopold-Willem genoten hebben, laten ons toe te veronderstellen dat de leiders aan die hoge bescherming een dergelijke waarde hebben gehecht, dat ze in de periode 1648-1656 herhaaldelijk hun troep bedachten met een naam die aan hun beschermer herinnerde; vandaar dan ook de benaming van de spelers in de boven geciteerde brief. Ondertussen bereizen de comedianten het omliggende gebied om hun voorstellingen te Hamburg aan te vatten op 31 October. Van dat ogenblik is er niets meer van hun tochten bekend, maar ze trokken waarschijnlijk naar de Lage Landen terug om in April 1650 te Gent op te treden. Ze werden gunstig onthaald door het Gentse stadsbestuur, wat de hogere betaling verklaart die de spelers ten deel viel. Het volgend jaar treffen we weer dezelfde troep te Gent aan.

> Betaelt d'hollantsche Commedianten de somme van thien pon*den* groo*ten* hemlieden bygheleyt / Ter causen zijlieden hebben *ver*toocht anden Collegie d'eerste commedie / ordonnantie van i feb*ruari* 1651
> (1650-51, f. 160 r°)

De benaming 'hollantsche Commedianten', hoewel tamelijk vaag, dekt toch geheel de term 'Compagnie Hollandaise' die te Brussel wordt gebruikt, en het feit dat op 26 Juli 1656 de 'Compaignie Comedianten vanden Prince van Oraingen' (1651-52, f. 147 r°) samengesteld uit Franse toneelspelers een opvoering gaf, verschaft ons een

1) J. Fransen, *Les comédiens français en Hollande au XVIIe et au XVIIIe siècles* (Parijs, Champion, 1925), pp. 78-80.
2) H. Junkers, *op. cit.*, p. 70.
3) H. Junkers, *op. cit.*, pp. 70-75.
4) H. Junkers maakt geen gewag van de aanwezigheid van de troep van Fornenbergh vermeld door H. Liebrecht. Om de titel waaronder de troep reist te verklaren, steunt hij zich op een gedicht van Vondel uit het jaar 1653 over 'De Tooneelbroeders van den Aertshertoge Leopoldus' (Uitgave Van Lennep, VI, 145).

voldoende onderscheid in de benaming om het als quasi zeker te beschouwen, dat de vroeger geciteerde rekeningen werkelijk op Hollanders betrekking hebben.

Een interessante en heel wat duidelijker vermelding vinden we in de stadsrekeningen van 1656-57.

> Betaelt de nederduitsche Commedianten de somme van thien pon*den* groo*ten* hem*lieden* bijgheleijt ouer t'eerste vertooch aen de heeren van den collegie ghedaen, ordonnan*tie* vanden xxxvii octo*ber* 1656
> (1656-57, f. 160 v°)

De identiteit van deze troep laat weinig twijfel. Hoewel de positie van Fornenbergh tijdens zijn minderjarigheid onduidelijk is, - op 30 Maart 1638 is hij in dienst van Isaak van Boekhoven, - blijkt uit een acte van 23 Mei 1643 dat Adriaen van den Bergh, Pauwels Pierson, Pieter de Wolff, Triael Parker en L.J. van Somergem zich 'Nederduitsche Commedianten ofte Nederlantse Bataviers' (I, 103) noemen, en vermits we uit de toelating tot spelen van 17 November 1679 weten dat J.B. van Fornenbergh als het 'opperhoofd van de nederduitse comedianten' (I, 115) wordt beschouwd, kunnen we gerust aannemen dat de Gentse stadsrekening de troep van Fornenbergh en Triael Parker bedoelt. Immers, deze twee voorname spelleiders die samen optraden te Brussel noemden zich op een bepaald ogenblik van hun toneelcarrière 'Nederduitse' acteurs. Op 14 Juli 1653 treffen we Fornenbergh nog aan te Danzig[1)], en zijn troep noemt zich de 'Ertzherzogks Leopoldi bestalte Comoedianten', aldus aan het feit herinnerend dat ze enkele jaren vroeger de gunsten van aartshertog Leopold-Willem mochten genieten. De reden nu waarom Jan Baptist van Fornenbergh zijn spelers niet meer benoemt naar de hoge beschermer ligt voor de hand: in Mei 1656 werd aartshertog Leopold-Willem als landvoogd vervangen door Don Juan, een bastaard van Philips IV, zodat bij het optreden te Gent in October 1656 de spelleiders wel verplicht waren terug te grijpen naar een vroegere benaming, omdat het geen zin meer had zich te beroepen op de bescherming van iemand die in ongenade was gevallen. Dat het werkelijk Fornenbergh's troep was die in 1656 te Gent speelde, moge nog verder waarschijnlijk zijn omdat hem in Januari 1656 te Den Haag de vergunning werd geweigerd om tweemaal per week op te treden (I, 105).

Het jaar 1658 was dan een keerpunt in het leven van deze beroemde acteur. Na een betrekkelijke rijkdom te hebben verworven, vestigt hij zich voor enkele jaren te Den Haag waar hij zich in 1660 een eigen theater aan de Denneweg laat bouwen, bekend onder de naam van 'Haagsche Schouwburch', een benaming die van betekenis zal blijken te zijn voor de verdere identificatie van nog te behandelen acteurs uit de Gentse stadsrekeningen.

In 1660 geven weer twee groepen Hollandse acteurs, die we vooralsnog niet kunnen thuiswijzen, een stuk uit hun repertoire aan de Gentse schepenen ten beste. In dit jaar werd de stad druk door de comedianten bezocht, want naast verschillende individueel genoemde spelers, traden de acteurs van Mademoiselle d'Orléans tweemaal op, namelijk in Juni en Juli[2)].

1) H. Junkers, *op. cit.*, p. 72.
2) cf. J. Fransen, *op. cit.*, pp. 101-117 voor de compositie van deze troep.

Betaelt d'hollantsche Commedianten viii l.g. ter causen van het eerste *ver*tooch ghedaen ande heeren vanden Collegie by ordonnantie van*den* 4en 9 bre 1660.
(1660-61, f. 158 r°)

Betaelt d'hollantsche Commedianten de somme van vier ponden xvj. s. groo*ten* / ouer t'*ierste ver*tooch by hemlieden ghedaen ande heeren van*den* Collegie by ordonnantie van*den* 27en nouem*ber* 1660.
(1660-61, f. 171 v°)

Gezien de betaling geringer is dan voor hun collega's enkele jaren geleden, gelden deze inschrijvingen minder belangrijke troepen. Het kan onmogelijk op Fornenbergh slaan, daar hij in 1660 druk bezig was met het oprichten van zijn schouwburg en te kampen had met allerlei moeilijkheden, waaronder vooral de omstandigheid dat bepaalde toneelspelers hun contract verbraken om in Amsterdam op te treden (I, 109).

Drie jaar later vermelden de stadsrekeningen weer tweemaal Hollandse acteurs.

> Betaelt dhollantsche commedianten de so*mme* van thien pon*den* gr*ooten* ouer t'*ierste* vertooch bij hem*lieden* aen myne heeren Schepenen ghedaen volghende de ordonnan*tie* van*den xxx* jan*ua*ry 1663
> (1662-63, f. 239 v°)

> Betaelt d'hollantsche commedianten de so*mme* van vijf pon*den* gr*ooten* ouer zeker vertooch by hem aende heeren van t' magistraet *ver*thoont by ordonn*antie* van*den* xij feb. 1663
> (1662-63, f. 241 r°)

Hoewel we de identiteit van deze spelers zullen moeten gissen, lijkt het ons toch niet onwaarschijnlijk dat de troep van Januari 1663 wel onder de leiding van Fornenbergh zal gestaan hebben, want hij was het jaar tevoren weer zwerftochten begonnen, en speelde in Maart 1663 te Dordrecht (II, 3). Het feit dat ze het dubbel werden betaald van hun ambtsbroeders in Februari 1663, laat tevens de veronderstelling toe dat het een aanzienlijke acteurstroep geldt.

Meer zekerheid hebben we voor de eerste van twee troepen die in 1664-65 aangetroffen worden.

> Betaelt die van*de* Compag*ne* van het Schouburch de so*mm*e van twaelf pon*den* groo*ten* ter causen van zeker vertooch by hem*lieden* ghedaen en*de* heeren van collegie volgen*de* der req*ues*te & ordonn*antie* van*den* xxn 9 *ber* 1664
> (1664-65, f. 130 v°)

> Betaelt dhollantsche commedianten de so*mm*e van acht pon*den* zes schellynghen en acht groo*ten* ouer teerste vertooch by hem*lieden* ghedaen an*de* heeren van het magistraet by ordonn*antie* van*den* xvjen IO*ber* 1664
>
> (1664-65, f. 131 r°)

Hoewel de eerste rekening een op het eerste zicht vage benaming aan de acteurs geeft die niets bepaalt omtrent hun nationaliteit, mogen we op grond van de betaling weer aannemen dat de eerst opgetreden troep de aanzienlijkste is. De rekening specifieert dat het comedianten van het ‘Schouburch’ waren; welnu Fornenbergh zal natuurlijkerwijze voor zijn troep aanspraak maken op de titel van ‘Comedianten van de Haagse Schouwburg’, zodat de bewuste vermelding in de rekeningen wel moeilijk op iets anders kan slaan dan op de acteurs geleid door Jan Baptist. In 1664 vat Fornenbergh trouwens zijn verre reizen doorheen Noord-Europa aan (II, 9) en zijn

aanwezigheid wordt te Altona bij Hamburg in 1665 vastgesteld[1]. Trouwens er is niets in de gegevens van J.A. Worp, E.F. Kossmann of H. Junkers, waaruit zou

1) J.A. Worp, *Gesch. v.h. drama en v.h. tooneel in Nederland* (Groningen, Wolters, 1904-1908), II, 46. - J.A. Worp, II, 45 meende ook nog dat de Brusselse comedianten te Hamburg geen Hollanders waren. Hij kon toen niet vermoeden de troep van Fornenbergh voor zich te hebben.

blijken dat de hier bedoelde acteurs in November 1664 elders waren. Door een gelukkige vondst van E.F. Kossmann (II, 9) zijn ons de namen van de toneelspelers bekend die Fornenbergh op zijn tochten begeleidden. Ze komen namelijk voor in een gezondheidsattest uit het Gemeentelijk Archief te Den Haag (Residentieboeken R.A., Nr. 379 fol. 17), gedateerd 21 October 1664. Het zijn Fornenbergh's echtgenote Helena Heusen en hun vier kinderen, Triael Parker, Salomon Fino en Jacob van Rijndorp met hun respectievelijke echtgenoten, verder Gillis Noozeman, Renaclis van Fornenbergh, Jan Boudesteyn en Daniel Loodewicx. Wanneer we de data van de rekening en het gezondheidsattest confronteren, zou daaruit mogen blijken dat Gent het eerste doel van de comedianten van de Schouwburg te Den Haag is geweest, er liggen namelijk een dertigtal dagen tussen de twee. De benaming die in de Gentse stadsrekening voorkomt kan moeilijk anders verklaard worden dan met betrekking tot Fornenbergh, gezien de namen van andere reizende toneelgezelschappen ons genoegzaam bekend zijn door het werk van J. Fransen. Een van de in het gezondheidsgetuigschrift genoemde spelers keerde trouwens terug naar Gent enkele jaren later, want Daniel Loodewicx wordt in 1671-72 in de rekeningen vermeld.

We moeten zeven jaar wachten vooraleer de globetrotter Jan Baptist van Fornenbergh terug Gent bezoekt.

> Betaelt de Comedianten van sijne Ma*jesteit* van Sweeden de somme van zes ponden groo*ten* hem*lieden* bijgheleijt ouer het eerste vertooch by hem*lieden* ghedaen an mijne heeren Schepen*en* volghens de req*ues*te en*de* ordonnan*tie* van*den* xxj*en* nouemb*er* 1671
> (1670-71, f. 188 r°)

Welke reizende acteurs konden in November 1671 aanspraak maken op de aanmatigende titel ‘Comedianten van Zijne Majesteit van Zweden’? Hoewel er in de zeventiende eeuw toneelspelers waren die optraden als ‘Comedianten van de Koningin van Zweden’, in dienst van koningin Christina van Zweden die na haar troonsafstand in 1654 tijdelijk te Brussel verbleef, kan het alleen uit hoofde van de benaming al te Gent in 1671 onmogelijk haar troep zijn. Verder werkte deze troep slechts tussen 1655-60 en was hij samengesteld uit Franse toneelspelers[1)], die, naarmate de moeilijkheden met Frankrijk vergrootten, veel minder de gunst der openbare overheden zullen hebben genoten. Derhalve moet het hier een andere acteursgroep gelden en betreft het hier nogmaals de acteurs geleid door Fornenbergh. Hoe verklaren we nu de benaming?

In de bibliotheek van Wolfenbüttel bevindt zich een toneelaffiche met betrekking tot opvoeringen door de ‘Comedianten van Zijn Koninglijke Majesteit van Sweden’ te Hamburg, en daar die affiche moet gedateerd worden in 1676[2)], kunnen we op grond van het gespeelde stuk dat tot het repertoire van Fornenbergh behoorde, gerust aannemen met deze spelleider te doen te hebben[3)]. Laten we daarom de reisroute volgen voor zover het mogelijk is, om aan te tonen hoe het kwam dat Fornenbergh zijn troep met die hoge bescherming sierde, en hoe zijn bezoek kan ingeschakeld worden in de vastgestelde etappen van zijn loopbaan. Nadat Fornenbergh in November

1) cf. J. Fransen, *op. cit.*, pp. 93-100.
2) cf. J. Bolte, *Jahrb. der deutschen Shakespeare-Gesellsch.*, XLI (1905), 188-193.
3) H. Junkers, *op. cit.*, pp. 89-91.

1664 Gent verliet, trad hij op in Altona bij Hamburg in 1665, te Riga (Februari en Maart 1666), en trok van daar naar Stockholm waar hij door koningin Leonore, de echtgenote van Karel XI in Mei 1666 voor een jaar in dienst genomen werd, en waar Fornenbergh een eigen schouwburg mocht oprichten. Van Stockholm vertrok onze reiziger terug naar Hamburg en voerde er o.a. twee toneelstukken op in Juni 1667, waarvan de titels ons bewaard zijn in het dagboek van de Zweed Urban Hjärne. Het zijn 'Den grooten Tamerlan' (Amsterdam, 1657) door J. Serwouters en 'Voorzigtige Dolheit' 'door Joris de Wijze[1]. In Nov. 1667, Jan. 1668 en Sept. 1669 was Fornenbergh zeker in Den Haag, en in 1670 wordt de 'Schouwburg', - d.w.z. Fornenbergh's troep, - genoemd in het *Dichtkunstig Onderzoek en Oordeel over het Tooneelspel zonder Tooneelspel* (Amsterdam, 1670), wanneer we het tenminste op hem mogen betrekken (I, 112-113). In 1671 vinden we onze onverbeterlijke zwerver-acteur in Leiden. In Den Haag echter, moet er tweedracht onder de acteurs zijn ontstaan, want er vormt zich een andere groep die zich blijkbaar van de leider afscheurt. Onder de afgescheurden kunnen we noemen: Salomon Fino, Renaclis van Fornenbergh, Hermanus Bosch en Hendrik Rossingh (I, 113). Vandaar ook dat Fornenbergh zich in de tweede helft van 1671 naar Vlaanderen begaf om daar zijn geluk te beproeven en in November te Gent optrad. Zoals voorheen betitelde hij zijn troep met een naam die aan de hoge bescherming van het koninklijk huis van Zweden herinnerde. De betaling die de spelers ten deel viel, 6 pond, tegenover vroeger 10 pond, kunnen we verklaren uit het feit dat de troep was gedund door de moeilijkheden die waren ontstaan in 1670-71, nog verergerd doordat Fino aan zijn vrouw Anna van Fornenbergh de volmacht gaf een proces tegen zijn schoonbroer Jan Baptist in te spannen op 12 Juli 1671. Interessant met betrekking tot de onderlinge moeilijkheden gerezen in de schoot van Fornenbergh's gezelschap, is derhalve de inschrijving in de stadsrekening van volgend jaar.

> Betaelt n Lodewijcx ende consorten Comedianten de somme van iiii L.
> ouer het eerste v*er*tooch by hemlieden ghedaen aen mijne heeren schepenen
> volgens de req*ueste* ende ordonnan*tie* van*den* xix July 1672
> (1671-72, f. 178 r°)

De orthographie van de naam van de leidende acteur is o.i. voldoende gelijkend op die van Daniel Loodewicx uit het gezondheidsgetuigschrift van 1664, om te besluiten dat het hier dezelfde persoon geldt. Ook Loodewicx had zich dus blijkbaar onafhankelijk gemaakt van zijn vroegere meester; wie zijn metgezellen waren valt natuurlijk niet uit te maken, in elk geval was zijn troep minder aanzienlijk, wat blijkt uit de vergelijking met de betaling van vorig jaar. Van Loodewicx is verder alleen de naam bekend[2].

Meer dan een jaar later traden nog Hollanders op, maar ongelukkig verschaft de stadsrekening ons niet de geringste aanduiding omtrent hun identiteit.

1) H. Junkers, *ibd.*, p. 84 en gesteund op J. Bolte, *Archiv für das Studium der neueren Spr.*, CXXI (1913), 144.
2) We weten niet waarom in de rekening een 'n' aan de naam van de acteur voorafgaat.

Betaelt de hollantsche Commedianten de somme van vier pon*den* xvj s.g. ouer het eerste v*er*tooch by hem*lieden* gedaen aen myn heeren Schepenen volgens de req*ues*te en*de* ordonnan*tie* van*den* xiii 9bre 1672
(1672-73, f. 176 r°)

Na verloop van drie jaar komt weer iets definitiefs aan het licht.

> Betaelt de Commedianten vanden hertoch van holstijn de somme van vier ponden groo*ten* hem*lieden* bygheleyt ter causen van d'eerste mael ghespeelt thebben voor mijne heeren Schepenen volgens de req*ues*te ende ordonnan*tie* van*den* 22 Jan*ua*ry 1675
> (1674-75, B, f. 152 v°)

> Betaelt de Commedianten vanden hertogh van holstijn de som*me* van vier ponden gr*ooten* hem*lieden* bijghelijt ouer het eerste vertooch by hem*lieden* ghedaen den 30en April 1675 voor mijne heeren Schepenen volghens de req*ues*te ende ordonnantie vanden 14en meije 1675
> (1674-75, B, f. 155 v°)

Het geldt hier nogmaals de troep geleid door Fornenbergh, die blijkbaar een voorliefde heeft om zijn acteurs telkens met nieuwe veren te tooien. De nieuwe benaming zal, zoals vroeger, samenhangen met de recente reizen door het gezelschap ondernomen. Waar Fornenbergh in 1674 verbleef vernemen we uit een brief van de Italiaanse graaf Lorenzo Magalotti bewaard in het Staatsarchief te Venetië. De graaf vertoefde van Juni tot September 1674 te Stockholm, en schreef in een brief gericht tot het hof te Florence, gedateerd 4 Augustus 1674, dat de koninklijke familie zich, naar aanleiding van de feestelijkheden ter ere van het bezoek van de hertog van Holstein-Gottorp, naar de koninklijke schouwburg 'De Leeuwenkuil' begaf om er een vertoning van de Hollandse comedie bij te wonen. Hoewel de naam van Fornenbergh niet wordt genoemd, hebben de toneelhistorici[1] de uitvoerders toch beschouwd als geleid door Jan Baptist van Fornenbergh. In dit relaas vinden we dus reeds een eerste aanknopingspunt voor de verklaring van de benaming die we vinden in de stadsrekening. Verder worden de relaties die Fornenbergh met de hertog van Holstein onderhield, nog bewezen uit het feit dat de spelleider zijn contracten-medespelers Arnold Emmerich en Harmanus Koning in het begin van 1674 bij de hertog aanklaagde wegens contractbreuk[2]. Men zal zich tevens herinneren dat reeds in 1649 Fornenbergh betrekkingen had onderhouden met het hof van Sleeswijk-Holstein, zodat het voor de hand ligt dat, getooid met de eer voor adellijke personen te mogen optreden, Fornenbergh zijn acteurstroep zal uitgeven als 'Comedianten van den Hertog van Holstein'. Immers, hij moet Stockholm nog verlaten hebben in de winter van 1674, en zo mag zijn optreden te Gent in Januari 1675 als praktisch zeker worden beschouwd. Tussen de twee opvoeringen te Gent in Januari en April, reisde Fornenbergh nogmaals naar Hamburg waar hij op 15 en 19 Maart gevonden wordt[3]. Het feit dat de data precies kloppen en de benaming wordt verklaard, wijst er op dat we op het juiste spoor zijn.

1) J.A. Worp, *op. cit.*, II, 47-48.
   H. Junkers, *op cit.*, p. 88.
   E.F. Kossmann, II, 5-6.
2) H. Junkers, *op. cit.*, p. 86 en J.A. Worp, *ibd.*
3) H. Junkers, *op. cit.*, p. 88.

In Januari 1677 worden weer ‘commedianten’ betaald (1677-78, f. 174 r°), maar ongelukkig wordt elke aanduiding, die identificatie zou toelaten verzwegen, zelfs de nationaliteit wordt niet gespecifieerd.

We zullen nu een twintigtal jaren moeten wachten alvorens nog iets over Hollandse toneelspelers zal opduiken in de Gentse stadsrekeningen. Het was een moeilijke politieke periode voor de Vlaamse gewesten, bestendig be-

dreigd door de Franse legers van Lodewijk XIV. In 1694 echter, treffen we Jacob van Rijndorp, de bekende directeur der Haagse en Leidse schouwburgen en ook bekend blijspeldichter, in de Gentse stadsrekeningen aan.

> Betaelt aen Jaecob van Rijndorp M*eeste*re vande Commedianten de somme van zes ponden t.s. groo*te*n ter causen van verthoont te hebben haerlieder eerste commedie voor D'heeren van het magistraet par ord*onnantie* van ixen 9bre 1694
> (1694-95, B, f. 171 v°)

Jacob van Rijndorp's reis in België, die reeds door E.F. Kossmann, I, 130-31 als zeer waarschijnlijk werd geacht, wordt hier nu door de documenten gestaafd. Kossmann achtte die reis waarschijnlijk op grond van het feit dat Van Rijndorp's dochter Isabella op 26 October 1695 te Gent werd geboren; en ook omdat de beroemde acteur Maarten Corver in zijn *Toneelaanteekeningen* (1786) bericht dat Van Rijndorp het blijspel *De Geschaakte Bruid* gedurende zijn reis door Brabant had geschreven (I, 130). Inderdaad zijn er in dit stuk talrijke plaatsen waaruit blijkt dat de schrijver goed op de hoogte was van de toestanden in de jaren 1680-90; er wordt bijv. de draak gestoken met Franse complimenten en er bevindt zich een interessante toespeling in op de opera te Brussel in de eerste scene van het eerste bedrijf, waaruit zonder twijfel blijkt dat Van Rijndorp langere tijd te Brussel verbleef. Het is daar trouwens dat hij zijn vrouw zal leren kennen. Van Rijndorp die in dit stuk waarschijnlijk in de rol van Krispyn optrad, zegt hier door de mond van dit personage:

> De Brusselsche Op'ra? foei! dat is een slechte zaak,
> Ik was'er gist'ren noch, maar noemtmen dat vermaak,
> Met al die bruijerij van lollen en van zingen?
> Dan zong 'er een: Kadmus, Hermioen ... lompe dingen!
> 't Is Doolhofsspul, met al haar' beesten, stijf en loom,
> Van draaken, reuzen, foei! dan brogt m'er eens een boom,
> Dan namen ze'em weer weg; 't zijn kind're viezevaazen; ...[1)]

Dit is werkelijk de taal van iemand die de opera heeft bezocht, en die voelt dat hem door de opera wordt concurrentie aangedaan.

Het is wel eigenaardig dat er bijna een verschil van een jaar ligt tussen de datum van de Gentse stadsrekening en de geboorte van de dochter van de acteurleider. We moeten ofwel veronderstellen dat Van Rijndorp tweemaal door Gent trok, ofwel dat November 1694 een schrijffout is voor Nov. 1695, hetgeen zeer onwaarschijnlijk is. E.F. Kossmann had de geboorte van Isabella vastgesteld aan de hand van de

1) J. Van Rijndorp, *De Geschaakte Bruid* (Amsterdam, I. Duim, 1753), p. 10.
In de geciteerde verzen wordt een toespeling gemaakt op *Cadmus et Hermione*, de opera van J.B. Lulli die in de jaren 1685-90 te Brussel fureur maakte in de pas ingerichte opera. Het is tevens interessant te noteren dat de toespeling op 'draaken' werkelijk slaat op die opera, want H. Liebrecht, *op. cit.*, p. 99, vermeldt dat de inventaris van 12 Mei 1683 een 'draak' vernoemt, die in dit stuk werd gebruikt. Liebrecht, p. 102 vermeldt ook reizende spelers voor de jaren 1689-1695, echter zonder er nader op in te gaan, waaronder wellicht de troep van Van Rijndorp mag gerekend worden. Trouwens de rivaliteit van de opera blijkt duidelijk uit Van Rijndorp's stuk.

huwelijksacte; we hebben echter ook de geboorteinschrijving gevonden in de parochieboeken van Sint Nikolaas[2)], waar als getuigen worden vernoemd, Daniel Franciscus del

2) Parochieboeken van Sint Nikolaas, 1686-1695, B, Nr. 122. Daar vinden we onder het jaar 1695 de volgende inschrijving: 27 Octob. baptisaui Bernardinam Isabellam filiam Jacobi van Rijndorp & D. Annae Catharinae coniugis: nata est pridie ad medium duodecimae noctis susciperunt Daniel Franciscus del campo & Domina Isabella des Chellaliart / quod testor Ant: Vandaele. pastor.

Campo en Isabella des Chellaliart, wellicht medespelers uit Van Rijndorp's troep. De naam van de tweede getuige is slechts onduidelijk leesbaar.

Hiermee zijn we aan het einde van de gegevens gekomen die het Gentse stadsarchief oplevert; dank zij het feit dat de acteurs optraden voor de schepenen en de voorname burgers van Gent, werd telkens nauwgezet door de stadsklerken genoteerd wanneer hun betalingen werden gedaan en zo hebben ze ons interessante inlichtingen aan de hand gedaan. Voorlopig weten we nog weinig over de opvoeringen die elders in de Vlaamse gewesten werden gegeven; immers het lijkt toch waarschijnlijk dat deze reizende spelers die we te Gent hebben ontmoet, ook wel in andere centra sporen zullen hebben achtergelaten. Laten we hopen dat verdere gegevens aan het licht zullen komen, die de leemten in hun reisroute zullen kunnen aanvullen.

Gent.
W. SCHRICKX.

‘Pape’.
(Aanvulling bij Jg. 43 (1950) 180).

De middeleeuws-Latijnse uitroep ‘pape’ heb ik in de vorige jaargang van dit tijdschrift voorgesteld als de mogelijke oorsprong van de bezweringsformule in de *Clute van Nu noch*: ‘bij alle doode papen’. Van dat zeldzame woord was mij toen slechts één ‘gewag’ (om met wijlen J.W. Muller te spreken) bekend, in de twaalfde-eeuwse kroniek der abten van St. Truyen. Mijn vriend en collega Geyl wees mij op het befaamde beginvers van de zevende zang van Dante's *Inferno*:

> Pape Satan, pape Satan aleppe.

Hoe duister die regel ook moge zijn, het eerste woord ervan is toch wel dezelfde uitroep. Zelf trof ik het woord nog aan in een hymne op Maria's Hemelvaart, die in de veertiende en de vijftiende eeuw opgetekend is:

> Pape, furem non ostendit
> opibus referta
> virgo singularis.

(G.M. Dreves und C. Blume S.J., Ein Jahrtausend Lateinischer Hymnendichtung II (1909) 256).
D. TH. ENKLAAR.

Onopgemerkt werk van Jan Luyken.
(Aanvulling bij *NTg.* XLIII, p. 241 vlgg.)

Volledigheidshalve delen wij nog mee, dat Luyken de drie pelgrimsgedichten uit de *Zeekere Weg Om te komen tot de hoogste volkomentheyt*, daterend uit 1684, later uit hun oorspronkelijk verband losgemaakt en als liederen opgenomen heeft in *De Zedelyke en Stichtelyke Gezangen*, van 1704 (in de ed. van 1709 p. 83-98 en p. 111-113).

K.M.

Troebele bronnen.

De grote massa van beschaafden en intellectuelen beschouwt een dialect als een verbastering van de taal, waaraan de kleine burgers en vooral de boeren zich schuldig maken. Taalkundigen, een kleine groep, denken er anders over, maar hun mening dringt niet door tot het publiek, te minder omdat zij in het spreken van zuiver Nederlands aan de zijde van het publiek staan, dat zich eveneens in goed Nederlands pleegt of tracht uit te drukken. Schrijvers van dialect zijn geen philologen. Gezelle is een uitzondering. Ze vormen twee groepen. Sommigen kennen 'hun' dialect niet voldoende en aangezien die boeren 'er maar wat van maken', hebben zij ook het recht er wat van te maken en er wat bij te maken. Ze verschalken de philoloog, die ieders exactheid afmetende naar de zijne, hun valse dialectwaar voor goede munt aanneemt. Voor andere schrijvers is hun moedertaal heilig, waardoor ze hun dialect onmogelijk kunnen radbraken.

Wanneer we geen werken in dialect kenden, zouden we twee mogelijkheden zien: óf de schrijver drukt zich in de algemene taal uit en zijn personen spreken dialect, óf het hele werk wordt in dialect geschreven. De geschiedenis leert, dat door de ontwikkeling van deze soort literatuur de toestand veel ingewikkelder is geworden.

Een eeuw geleden is het nog eenvoudig. Conscience b.v. leidt in het algemeen Nederlands (Vlaams getint, maar dat doet hier niet ter zake) enige jongens in en wanneer die jongelui aan het woord komen, dissen zij in Antwerps dialect het verhaal op van 'De Geest', zo meesterlijk, dat een voordrachtskunstenaar er nog steeds het grootste succes mee kan oogsten.

Dan rijst in Gezelle heel Vlaanderen met zijn natuur, zijn geloof, zijn geschiedenis, zijn taal, ook zijn oude taal. Het leek zonderling, wat Gezelle schreef. Conscience was genoeg kunstenaar om reeds zijn eerste gedichten te waarderen, maar hij bezweert de dichter terug te keren van de dwalingen zijns weegs.[1)] Conscience meende het goed en zijn tijdgenoten zagen het als hij, want alom rezen dezelfde bezwaren tegen de taal, die Gezelle schreef. Maar Vlaanderen was niet anders en Gezelle kon niet anders, al moest hij dan alleen staan. We begrijpen nu, dat hij het in zijn isolement beter geweten heeft dan Conscience en dan iedereen. Wij hebben hier slechts te constateren - met Gezelle - dat de dichter ook het oude Vlaams een plaatsje geeft, dat we dus zijn taal niet als een zuivere uiting van contemporain Vlaams mogen beschouwen.

Het woord 'sfeer' heeft zich in de laatste eeuw in steeds groter populariteit mogen verheugen, zodat het tegenwoordig een dierbaar woord is voor elke jongedame. De ontwikkeling van de kunst leidde daartoe. (Natuurlijk heeft elk goed werk altijd sfeer gehad). Cremer doelt er op, al gebruikt hij het woord nog niet. Kalff zegt van hem: Hij bediende zich van het dialect - zooals hij zelf ons mededeelt - in den dialoog, en ook 'waar hij in den beschrijvenden toon de gedachten en gewaarwordingen (zijner personages) schetste' of waar hij 'in het verhaal eene uitdrukking in dien tongval meer karakteristiek oordeelde'.[2)] Zo schiep mutatis mutandis Alberdingk Thijm

1) Jubileumuitgave van Guido Gezelle's volledige werken. N.V. Standaard-Boekhandel, Brussel 1930. Dl. I, pag. 254.
2) Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde VII, 493.

sfeer in zijn Karolingische Verhalen. Bij Anton Coolen omhult en verenigt ze de schrijver en zijn personen, waardoor zeer zeker een echt Brabantse sfeer ontstaat. Wanneer we naast hem Stijn Streuvels en A.M. de Jong noemen, herinneren we aan drie schrijvers van streekromans, die sinds lang facile principes zijn en het blijven, ook nu het gilde zich sterk uitbreidt. Zij hebben op de literatuur van dit genre grote invloed geoefend. Wie een regionale roman wilde schrijven, vond bij hen zijn ars dialectica en sommigen verbeeldden zich goede adepten te zijn en de juiste sfeer te scheppen, als ze aan deze gevestigde auteurs taaleigen en woordenschat ontleenden. Een Brabants-Vlaamse expansie in optima forma!

Een drietal goede leerlingen waren Jan Campert, Herman de Man en J.C. Ooms. De eerste schreef zogenaamd Walchers, de beide anderen heten Zuidhollands te schrijven. Ze leggen een rookgordijn boven bepaalde streken, waardoor het weinig bekende Zuidhollands nog meer verduisterd wordt.

We kunnen niet zeggen, dat Campert in zijn roman 'Wier', die te Westkapelle speelt, enige invloed van het Brabants ondergaat; het is veeleer zo, dat het Zeeuws in het Brabants ten onder gaat. Karakteristieke woorden en klanken van een dialect spreken het duidelijkst tot de buitenstaander. C. kent Walcherse woorden als *wuuf* (wijf) en *guus* (kinderen) en weet, dat op Walcheren geen diftongering bestaat. Deze wetenschap wordt hem fataal, als hij zijn monoftongen uitstrekt tot *rien* (rein), *schiedt* (scheidt) *schandelijkhied*. Dialectsprekers lezen om begrijpelijke redenen gemakkelijker Nederlands dan hun eigen dialect. Bij C. evenwel leest de boer uit de bijbel voor in het Zeeuws.[1)] De man moet dus al lezende in het Zeeuws transponeren en van hem vernemen we uit zijn bijbel: rien van herte! - *Vader* en *moeder* hebben in 't Zeeuws nooit een *s* in Singulari, bij C. wel en, het ongeluk wil, liefst in Nominatief of Vocatief: Moeders, roept gekke Floor. Hier hoort hij het Brabantse klokje luiden, maar het doet zich eerst recht horen in de vormen van lidwoord en voornaamwoord. Ze geven een soepelheid van ritme, die het oor kan strelen, maar leiden bij de 'Zeeuwse' schrijver tot ongekende mogelijkheden: dat is eenen anderen geval, mee dien zuster van hem, daar is geenen goeden grond voor, die eenen vasthoudenden en koppigen karakter had, da's eenen zonderlingen verhaal.[2)] - Bij het aanspreken van notabelen gooit een Walcherse boer het over de Brabantse boeg met *ge, gij*, soms ten dele verzeeuwst tot *gie*.

Camperts vader was medicus te Westkapelle, geen Zeeuw; de zoon bezocht scholen in de stad (Middelburg en Vlissingen) en vertrok daarna naar Holland.

Campert heeft het bij één streekroman gelaten (1934), die onlangs een tweede druk beleefde. De op dit gebied zeer productieve Herman de Man geniet een veel groter populariteit. Hij kent de taal van de Krimpenerwaard en de Lopikerwaard aan de buitenkant d.w.z. hij heeft heel wat woorden van het dialect opgevangen, maar verder komt hij als stedeling, die in zijn lagereschooljaren enige tijd te Benschop heeft gewoond en later wel door de

1) Ofschoon men in gebed vrijer is, wordt ook daarin de algemene taal gebruikt. In oudgereformeerde kringen komt in dit geval wel Zeeuws voor en wordt God aangesproken met *Jie* en *Joe*.

2) Het opgeven van plaatsen zou doen denken aan hapax Iegomena. Het krioelt evenwel van dergelijke vormen. Om dezelfde reden is het ook bij De Man en Ooms niet geschied.

dorpen trok, niet.[1] Ook hij lijdt aan een vaders- en moederscomplex. De verhouding *vader - vaders* in Sing. is in het Zuidhollands (en Brabants) ingewikkeld evenals de verbuiging van eigennamen (voornamen) en is De M. nooit duidelijk geworden. Hij vereenvoudigt de zaak door steeds *vaders* en *moeders* te schrijven; een zeldzaam *vader* of *moeder* mogen we wel een vergissing noemen. Dus: hoor es moeders, toe vaders. De *s* slaat zelfs over op de dokter en de dominee: dokters lee hem in de kussens, je preekt as domenees. Het laatste zouden wij, en de Waarders met ons, als mv. opvatten, maar dat is niet de bedoeling. - De dubbele ontkenning wordt in de Waarden alleen gebruikt in bijzinnen, zoals bij De M.: belnou, as je 't niet en vat. Maar hij stopt *en* ook in hoofdzinnen: dat en zeg ik niet; in bijzinnen weet hij het de juiste plaats niet te geven: En wat te zeggen da 'k niet en trouwen wil i.p.v. trouwen en wil; dat hij 't niet en zeggen kon i.p.v. zeggen en kon. - De conjunctief is in Zuid-Holland in één vorm bekend, tegenwoordig alleen bij ouderen, nl. *hadde* in bijzinnen als: az ik dat (g)ezien hadde; niet in De M.'s: dat ware me een affront, dat ware zoo gevaarlijk. - Voor de buitenstaander is het gebruik van *het huis, huis, den huis* niet duidelijk. Dit is voor De M. aanleiding nooit anders dan *den huis* te gebruiken. Hij moet dus de spijker wel eens op de kop slaan b.v. er kwamen menschen den huis in, maar gewoonlijk lijkt het nergens naar: naar den huis i.p.v. na(ar) huis, bleef in den huis i.p.v. in huis, heel den huis wordt er op aangekeken i.p.v. heel het huis. Dit alles kan de lezer overal bij De Man vinden, al spant *hem* i.p.v. *hij, ie* door de frequentie van dat woord de kroon. De lezer die het dialect niet kent, kan niet twijfelen, als hij dit woord op elke bladzijde leest, en toch is *hem = hij, ie* nooit over Waardse lippen gekomen.[2] - Ook De Man haalt het Zuidnederl. *gij* voor de dag als een boer uit de Waard tegen notabelen spreekt. *Gij* wordt ook gebruikt door een steile tante (*moei* zegt De M.: 'ik ben je moei' i.p.v. Waards *meuje* of *meutjie*) tegen haar nichtje. - Een bloemlezinkje Brabantse of Vlaamse woorden uit vele volgt hier. Ze waren in de Waarden onbekend en de schrijver is er niet in geslaagd ze in te voeren: appelaar, kastanjelaar, perelaar, halvelings, gedacht znw., geburen, wilderik, lomperik, loech, wierp, dravelings, van waar, erf, halvelings, starrelings (beste) melkgeefsters (koeien i.p.v. melkgevers), een pertig wijf, weeral, bie znw., gedrieën, gebroers (bij De M. ook Sing. gebroer), schand, verrig (klaar), wijders (verder, Waards vorders), evekes, schauw (schuw), zegde (zeer veelvuldig, maar ook wel Waards *zee*). Ze zijn in zijn eerste werken al te vinden. Leverde de Waard niet genoeg dialect? Wilde hij het dialect sublimeren? Men denkt aan het laatste, als hij b.v. Zuidholl. (Waards) *op 'n draafie* vervangt door *dravelings*; of hij moet zelfs deze bekende Zuidholl. zegswijze niet gekend hebben. In allen gevalle inspireert het zuidelijk Nederlands hem, evenals Campert, tot vormen die ook in Brabant of Vlaanderen niet alle voorkomen: meideke, goei schik, dees drokte, dees kant, uit den wege, zo'n goeiertrouwer baas, in den vervolge, met mekare, tegen een (elkaar), dat is zijn zaak in totale, hij is mijner zoo beleefd, te dier dagen, heelderdag, heelderdagen, alderdagen. Het behoeft niet gezegd te worden, dat dit alles in de Waarden onbekend is. Een ander staaltje van De Mans allerindividueelste

1) Twijfel aan de juistheid van zijn dialect o.a. bij Prof. Van Haeringen. N.T. XLII pag. 151.
2) Ps. *hun* in Nom. is ongeveer een halve eeuw oud; 't is burger- geen boerendialect.

taal is onveranderlijk *bang hebben* behoudens de enkele keer dat hem *bang zijn* ontglipt. Voor deze liefhebberij is geen verstandelijk of aesthetisch argument te vinden. In andere gevallen wil hij blijkbaar, als in vele van de boven genoemde voorbeelden, het dialect verfraaien, waardoor het natuurlijk verdwijnt: kalant (klant), echtig (echt), er is er één overig (over), leiendekker (laidekker), vreugdig (blai), te gaar plezier hebben (met mekaar), spraaks (praterig, ze is goed bai de rede), ik personeel (persoonlijk), laat me gerustig (met rust), heden ten dage. Het dialect zou hier veelal samenvallen met de algemene taal, wat de schrijver niet mooi genoeg was. Daarom komt hij ook tot dierf (dorst), weggedouwen (weggedouwd; westelijker en noordelijker is *douwen* wel sterk, maar dan: douwe, doof, gedove)[1], wrochten praes., wrochtten praet., hedenavond is den huis zoo klein (heden is te deftig, den huis is fout), te najaar (vz. *te* is in Z.H. onbekend, behalve in *om te*), ten avond, ter school, alleenlijk, gewisselijk, jonken (jonges), polderjonk, goeder (beter), kwart voor *de vijf*, ten leste (op lest of op 't lest), brakke gedachten (= verward, elders = min, laag, maar in de Waarden onbekend), zich (z'n aige, d'r aige), nief ('n nuwe hoed, de hoed is nunt, Benschop), ik zijn (bin). In de Waarden ook niet: dukkels (wel dikkels), zeist (zaise, zèse), boom (bojem), gram (naidig, komt als znw. in één uitdrukking voor: z'n gram niet kinne hale = zijn woede niet kunnen koelen), kliever (klaover). - Schone harmonieën van dialect en deftige woorden bij De Man zijn schrijnend voor wie het dialect kent: veuls te vaak, 'k bin verheugd, 'k bin bevreesd, 't was heden veur hem. Daarentegen komen we bij De Man zelden de Waardse en Zuidholl. *t* tegen in de 1e ps. (ik komt) en in imperatief enkv. en mv. (gaat); dial. in de weeg, uit te weeg is bij hem steeds in (uit) den wege. - Ten slotte geven we als bewijs dat De Man het dialect meermalen gehoord heeft, uit zijn romans de goede woorden of vormen: dâlijk (dadelijk), je lijkent wel gek, gunterwijd (ij = ai), koeigie, een mooigie, Gerregie (g steeds = ch; smoelgie moet smoeltjie zijn en zachtiesan zachies an), astrant, wat doch 'ie (dacht je), bunzig van (bang), allegaar, krom (bocht in de weg), ineenze, een stom end minsch, bar veul, in armoei, veuls te dik, geen eens (niet eens), een mirakelse beste (i moet e zijn), roei (roede, maat), beuren (gebeuren), 'n houtere bord (niet noordelijker in Z.H.), keind (niet noordelijker), ieverig, andivie, lillijk (lelijk), aschvarken (stoffer), schuttel, ik mot wijer (verder), bakkies (kopjes) koffie, bel neent, aard (aarde, grond), boogerd, meides, blommen, ommers, hong (hing), mork, looi (luidde), gesturven, bree (breide), zee (maar gewoonlijk 't onbekende zegde).

Aan de overkant van de Lek in de Alblasserwaard treedt J.C. Ooms als schrijver van streekromans op. Hij is in die waard onderwijzer geweest en woont tegenwoordig buiten Zuid-Holland. Zijn populariteit in Nederland is groot, behalve bij de bovenlaag. Hij zwemt in zijn taal als een vis in het water. Zijn boeken wemelen van spreekwoorden, rijmen, alliteratie. Hij maakt het Alblasserwaards tot het rijkste dialect dat bestaat. Het klinkt zo locaal en zo echt uit de mond van zijn boeren, dat de lezer niet kan begrijpen, dat hij heel die rijkdom verschuldigd is aan de auteur alleen. Dikwijls bespeuren

1) Dr. M. van Blankenstein geeft nog andere sterke vormen: ‘In mijn geboortestreek (Krimpenerwaard) is het pract. *doow* en vooral het part. perf. *gedowen* zeer gebruikelijk’. Leids. Ts. 1907, dl. 26, pag. 72. Dr. v.B. is geboortig van Ouderkerk, in het westen.

we een paedagogische strekking en ruwe boerenuitdrukkingen worden door de auteur verzacht, zoals Cremer dat bij zijn Betuwnaren deed. Van Cremer merkte men al spoedig op, dat zijn Betuws de toets der critiek niet helemaal kon doorstaan, het Alblasserwaards van Ooms kan die toets helemaal niet doorstaan. Daarom is er maar een figuur met wie Ooms te vergelijken is: Herman de Man. Ooms is de Herman de Man van de Alblasserwaard. Hij heeft vooral op taalkundig gebied veel geleerd van zijn kunstbroeder aan de noordzijde van de Lek. Hij heeft ongeveer dezelfde Vlaamse en Brabantse woordenschat als De Man. Een gering aantal voorbeelden kan volstaan: pertig, gedrieën, rontelom, starrelings, schaverdijnen, tempeest, 't ontuig vervriest, 't stroelende water, thans komt het me plagen gelijk een torment. - *Vader* en *moeder* moeten ook bij hem hun fatum van de nooit aflatende *s* ondergaan. Het in de Alblasserwaard merkwaardig gewone *pa* komt bij O. niet voor. - Van vnw. en bnw. treffen we hetzelfde gebruik aan als bij De Man: op dees'stee (zowel in Krimpenerwaard als in Alblasserwaard *deuze*), kwaai praat (kwaje praat). Ook heelderdagen, bongerd (i.p.v. bogert of bovert) in den huis, kliever (klever, Oud-Alblas) ontbreken niet. *Hij, ie* wordt ook *hem* ondanks Alblasserwaards *hij, ie* en de dubbele ontkenning, die hier evenmin in hoofdzinnen voorkomt, verschijnt bij O. in zinnen als: ik en weet het niet. Zelfs: zo zeker als tweemaal twee vier en is. - Men zou denken, dat een kleur als het hemd van Isabella, die onte kreeë boeren (gemene, gierige), hij het een locht broekie aan (is niet streng orthodox) zo uit het dialect gegrepen waren[1)]; toch weten de Alblasserwaarders er niets van. Terstond verdacht is: kwijnen als een kip in een kevie; deze uitdrukking is te mooi om waar te zijn. Het is wel typerend voor Ooms. Zo ook: op z'n ogensprint heeft hij het beeld van z'n moeder = hij ziet zijn (overleden) moeder voor zich; spreekwoorden zijn warrewoorden. Dit alles komt niet voor. - Goed Alblasserw. is wel bij O.: brakkie (kind), kenen en kloven (kenen = kloven, ook elders in Z.H., hij houdt keep (vol), hokkeling (eigenaardig, want Z.H. gewoonlijk *pink*, N.H. *hokkeling)*, z'n ouwerd ingaan (oud worden), poezelig (vuil), in 'n smik (ogenblik), 't staat somber op ('t ziet er slecht uit), bestig (best), hij is tegendraads (wil anders dan in 'n ander), wurf (werf, erf). - Ten onrechte schrijft hij loeder (i.p.v. loeter, ook bij De Man fout), niever = ijverig, boerenbedrief; wel goed is: het gewas staat zo iel. In aangrenzend gebied aan de Giesen komen meer monoftongen en ook andere zuidelijke eigenaardigheden voor. De romans van Ooms spelen gewoonlijk te ‘Braank’ (Brandwijk).

Campert, De Man en Ooms met hun superregionaal dialect mogen geen maatstaf zijn bij de beoordeling van dialectschijvers in 't algemeen. Vooral vrouwelijke auteurs schrijven een streektaal, die een betrouwbare indruk maakt; zo het Zeeuws van Dignate Robbertz, het Noordhollands van Mevr. J. Visser - Roosendaal, het Gronings van Jant Nienhuis. Zij hebben wel het gevoel en de verbeelding, maar niet de heldenmoed van de man, die eigenmachtig dialecten schept. Hiermee wordt de akribie van bepaalde mannelijke auteurs niet in twijfel getrokken, maar het is er verre van, dat we na wraking van de drie boven behandelde schrijvers vol vertrouwen mogen overgaan tot de orde van de dag. We kunnen nog andere boekjes open

1) Wel bekend is het bnw. *locht*; het breidt zich in de hier genoemde betekenis uit ten koste van *licht* (Oud-Alblas).

doen. In romans, die in westelijke steden spelen (van b.v. Jan Mens, Johan Lüger) vinden we zinnen als de volgende:

> Ze hebben er geen baat bij gevonden (mijnheer of mevrouw spreekt).
> Ze hebbe d'r geen baat bij gevonde (de werkster spreekt).

Deze spellingmanoeuvre is geen slechte greep, want het gros van de lezers is ondanks alle onderwijs van mening dat *hebbe gevonde* wel gezegd wordt, maar dat het eigenlijk *hebben gevonden* diende te luiden en dat die *n* hier of daar door een geheimzinnige élite werkelijk voortgebracht wordt overeenkomstig de spelling. Misschien denken de schrijvers er zelf ook zo over. In allen gevalle maken ook zij duidelijk, dat het onbillijk is de qualificatie traditores uitsluitend aan vertalers toe te kennen.

Het is onmogelijk in een roman dialect nauwkeurig weer te geven. Phonetisch schrift zou de lezers afschrikken. De schrijvers moeten tot een compromis komen. Schakeringen van klinkers worden vaak niet aangegeven, de zachte medeklinkers van het Noorden worden niet geschreven. Vestdijk kan geen fouten maken en bereikt toch zijn doel, als hij met het aanwijzen van één kenmerkende eigenschap volstaat. Hij laat een Groninger *etenn, boekenn* enz. zeggen en daarmee uit. (In 'Ivoren Wachters'; de spreker is wel leraar, maar moet ook in andere uitingen als Groninger te herkennen zijn).

We ontmoeten in een streekroman de schrijver als kunstenaar en het dialect van zijn personen. Natuurlijk is de kunst hoofdzaak. Van Schendel spreidt in het Fregatschip Johanna Maria maar een bedenkelijke kennis van de scheepsbouw ten toon. De 'Vereeniging ter bevordering van de belangen des boekhandels' gaat er een gewoonte van maken boeken te bekronen, die 'niet in orde' zijn: De Zaak Beukenoot neemt het niet nauw met de Nederlandse rechtspraak en in de Porseleintafel komt de geschiedenis van het porcelein in het gedrang. De leek heeft geen notie van die tekortkomingen, evenmin van het wandialect in een streekroman, tenzij hij in de streek woont. En dan nog - 'Wier' wekte verontwaardiging te Westkapelle, de inwoners van de Waarden staan niet sympathiek tegenover H. de Man en Ooms, maar nooit worden die gevoelens veroorzaakt door de bokkesprongen van de schrijvers op het gebied van de taal. Onmogelijk dialect kan niet strekken tot verhoging van het gehalte van een werk, maar het kan desondanks kunstwaarde hebben, al is Gezelle het bewijs, dat de grote kunstenaar slechts gaafheid in alle opzichten kent.

En de philoloog? M.i. kan hij met dialect uit het oeuvre, ook van de betrouwbaarste schrijvers, slechts dan werken, nadat hij de daarin gevonden gegevens heeft voorgelegd aan een bevoegd beoordelaar, die in de streek geboren en (of) opgegroeid is.

K. KOOIMAN.

Naschrift.

Nadat dit artikel geschreven was, leerde ik de romans van Jo (van Dorp)-IJpma kennen. Ook deze spelen in de buurt van Gouda (Hoenkoop, Haastrecht, Sluipwijk). Het dialect is van vreemde smetten vrij en veel zuiverder dan dat van De Man en Ooms. De schrijfster woonde tot voor kort te Haastrecht.

K.

Een nieuw voorbeeld van de intrige van Langendijks Krelis Louwen.

Het motief van de man, die in zijn slaap naar een andere plaats gebracht, verkleed en, wakker geworden, als een ander persoon behandeld wordt, komt vele malen in de wereldliteratuur voor, voor het eerst - voorzover althans bekend is - in de 1001 nacht. In onze letterkunde treft men het motief o.a. aan in Langendijks Krelis Louwen of Alexander de Groote op het poëetemaal. Noch F.Z. Mehler in zijn 'Pieter Langendijk', noch C.H.Ph. Meyer in zijn uitgave van Langendijks toneelstuk, noemen bij de door hem opgegeven plaatsen, waar het gegeven voorkomt, de volgende:

Bacchus Cort-ryck, een berijmd verhaal, dat te vinden is in: 'Mengheldichten: Fyghe-snoeper; Bacchus-cortryck: Door Olivier de Wree, Licentiaet in beyde de Rechten. Tot Brugge, By Nicolaus Breyghel / inde Noortsantstrate 1625.' (Het boekje berust on de Kon. Bib. te 's-Gravenhage.)

De inhoud van het gedicht is als volgt:

De Graaf Philippus - welke graaf dit is, wordt niet gezegd, evenmin wordt de plaats genoemd, waar het verhaal zich afspeelt - gaat 's avonds met zijn hovelingen een luchtje scheppen en

> In 't midden van de merct, in 't schemelen der manen
> Sagh hy wat wroetelen; en soo hy konde wanen
> Het was een oude man die droncken lagh in 't slijck,
> Een mensch-gelijcke swijn, oft mensche swijn-gelijck.

Hij laat de dronken man naar zijn slot brengen, kleden in het gewaad van een prins en te bed leggen. De volgende dag behandelt het hof de onnozele oude als een vorst. 's Avonds wordt hij weder dronken gemaakt en op de markt gelegd. Wanneer hij ontwaakt, denkt hij, dat hij gedroomd heeft:

> Dus ghingh hy aen sijn wijf en sijne buer-gesellen
> Het geen waerachtigh was, voor eenen droom vertellen,
> Leert hier uyt wie ghy zijt, en houdt dat voor gewis,
> Dat al des werelts vreught maer eenen droom en is.

Met de graaf Philippus moet Filips van Bourgondië bedoeld zijn, daar de humanist J.L. Vives dezelfde geschiedenis als een grap van deze vorst mededeelt in een brief aan Hertog Frans van Oostenrijk (Epistolae 1556).[1)]

Merkwaardig is het, dat dit gedicht later opgenomen is in *Alle de Wercken van Lambertus Vossius* (Tot Brugghe, ghedruckt by de Weduwe ende Erff-ghenaemen van Joannes Clouwet - 1679).

Uit een voorrede bij de 'Fyghe-Snoeper' - die in de Werken van Lambertus Vos ontbreekt - blijkt dat Wredius' Bacchus Cort-Rijck een vertaling is van een der verhalen uit de 'Pia Hilaria' van Gazaeus[2)].

D. BAX.

1) Zie voor andere verhalen die op deze bron teruggaan, Meyer pg. 148.
2) Zie A. Gazäus: *Pia Hilaria oder Legenden und Erzählungen*. Aus dem Lat. übersetzt von C.B. Schlüter (Münster, 1847).

Opnieuw plagiaat bij Houwaert?

In de inleiding tot zijn uitgave van Jan Pertcheval's *Den Camp vander Doot*[1] stelt Gilbert Degroote de vraag, of J.B. Houwaert, wiens *Den vreeselijcken Camp der Doot*[2] herinnert aan *Le Chevalier Delibéré* van Olivier de la Marche, Pertcheval's vertaling van dit werk heeft gekend, 'zoals de titel van zijn gedicht wel laat vermoeden'.

Een vluchtige vergelijking van beide dichtwerken gaf mij een bevestigend antwoord op zijn vraag. Houwaert heeft het raam van Pertcheval's *Camp* gebruikt voor zijn eigen bedoeling, t.w. een realistische beschrijving te geven van verschillende wijzen, waarop men de dood kan vinden. Dit thema geeft de dichter zelf aan in zijn *Cort Begrijp*:

> Leest hier hoe al die leven in t'swerelts conroot,
> d'een voor en d'ander naer moete*n* campe*n* sonder dralen,
> Teghen Atropos de Goddinne vander Doot
> Die een ieghelijck met haer dry vassalen,
> Te weten sieckte accident oft executie doet halen.
> En t'doots cheys betalen.

De Bourgondische hofsfeer in *Le Chevalier Delibéré* en dan ook in Pertcheval's *Camp* heeft bij Houwaert plaatsgemaakt voor de burgerwereld van de 16e eeuw (er verschijnen ook boeren en boeven ten tonele!), de zetels der hoge adellijke heren zijn ingenomen door de helden der klassieke mythologie, de wilde woekering der allegorie is sterk besnoeid, de didactische excursen zijn tot een minimum gereduceerd, kortom de laatmiddeleeuwse 'dodendans' is een Renaissancistische Trionfo della morte geworden, waarin de vanitasgedachte voorgoed elke satire heeft onderdrukt.

Wanneer de omvang van *Den Camp vander Doot* tot ongeveer het vijfdedeel is teruggebracht (resp. 2664 en 559 regels), dan is dit resultaat verkregen door een opzettelijke, tendentieuze uitwerking van een zeer bepaald, vooropgezet plan. Bijna de gehele eerste 1000 regels kon Houwaert voor zijn doel missen; de zinnebeeldige 'queste', een aflegger van de oude avonturenroman, was trouwens niet meer des tijds. Houwaert begint op het ogenblik, dat de held van *Den Camp vander Doot* het land van 'Outheit' betreedt, in *Den vreeselijcken Camp* 'Atropos' landouwen' geheten. Men vergelijke nu de volgende twee strofen van Pertcheval met str. 2 en 3 van Houwaert[3]:

Pertcheval (r. 913 e.v.)

> Een wech die docht my beuende wesen
> En vol van *diepen straten ende holen*
> *De lucht vol neuels vol roocx geresen*
> *Geuende den roke infect* ongepresen
> *Onvruchtbaer* en vol lijdens tot alre tijt
> De erde isser doerquolen sonder profijt:
> De renten des leuens en worden niet betaelt

1) Antwerpen - Amsterdam 1948, bl. XXVI.
2) In *Den Generalen Loop der Werelt*, Boek III (A'dam, Barent Otsz., 1612) Hv e.v. (= bl. 121 e.v.).
3) De cursiveringen zijn van ons.

Dan mit criten kermen wt quellinge gehaelt

Alle de *boomen sijn daer onvruchtbaer*
Die noch bloemen *noch vruchten* en dragen
De bladeren drooch niet weerdich een haer
De cruijden sonder cracht tes openbaer
Na dat de medicijnen mach ghewagen
Int corte tes een lant so dorre vol plaghen
Dat daer niet en wast tot smenschen leuen
Dan tfruyt van sulphur vol stancxs verheuen.

Houwaert (bl. 121-122).

Summa daer lach soo veel volcx onder de solen/
Dat de weghen met doode lichamen waren bedeckt/
T'ghewest was soo vol speloncken *diepe straten en holen*/
Dat daer niemant reysen en cost sonder dolen/
De locht was vol stancx en van den nevel infeckt/
d'eirde was *onvruchtbaer* besolfert bepeckt/
Crielende vol Serpenten Wormen en Pieren/
Van den ghestolden bloede waren leelijck bevleckt/
De staende wateren poelen beken en rivieren/
Ick hoorde de Hecaten daer eyselijck crayieren/
En de harpijen maecktent daer over al onreyn/
Veel Vossen Beiren Wolven Tygren Ulen Gieren.
Sach ick in desen verschrickelijcken pleyn.

Daer en cost gheen sonne noch mane gheschynen/
Daer en costen gheen planeten noch sterren blincken/
De cruijten orboorlijck tot der medecynen/
Die moesten door de quade lochten verdwynen/
De fonteynen waren veel bracker om drincken/
Dan eenighe galle diemen sou moghen schincken/
De wyngaerden en brochten *gheen vruchten* voort daer/
Boreas cost *de planten en boomen soo crincken*/
Dat sy al sonder blaren stonden *onvruchtbaer*/
Het reghende oock bloedighen reghen voorwaer/
Het heeft daer seer eyselijck gheblixemt en ghedondert/
En daer vielen uyt de locht steenen swaer.
Daer ick aff was verschrickt en seer verwondert.

Houwaert slaat nu opnieuw een groot stuk over (de revue der gevallen grote heren) en vat de draad weer op, wanneer ‘Versche Memorie’ de dichter heeft geleid naar het tournooiveld, waar Atropos scheidsrechter is. Men vergelijke de drie volgende strofen:

Pertcheval (r. 1665 e.v.).

Ic peysde hoe ic naerder comen mochte
Want vant volcke was daer rumoer groot
Men slouch daer slagen groot en onsochte
Rechts eenen tournoy zijnde my dochte
Twas te druckelijc vele dat exploot
Voert in comen des percx sachmen bloot
Eenen pieroen mit gluden(!) letteren bescreuen
Daer dusdanige woerden in waren beseuen

Hier indt den wech des werelts pleyn
Hier indt den voetwech van sleuens partye
Hier houtmen den aflijuighen pas certeyn
Daer atropos iuge af is een souuerain
Houdende douerhant en singnorije
Niement en comme hier hij en blijfter te strye
Want twe campionen zeer fel ende sterck
Hebben *v voersaten* al gedoot in dit perck

Accident altijt den eersten beuecht
Niet lange en beit hij die zijns ontgaet
Mist hij so compt die hem beslecht
Crancheit die hem ter stont werpt auerecht
Die betrapten en doot hem mit felder daet
Ten help curaetse noch eenighen raet
Hier vint men de mordadighe figure
Daer dinde nemen moet elcke creature

Houwaert (bl. 122-123).

Hoe dat mijn peirt goeden wil dieper is ghetreden/
In dese woeste verschroomelijcke bosschage/
Hoe dat ick vont en sach ter selver steden/
Meer wonders en vremder affgrijsselijckheden/
Maer hoewel dattet was een verdrietelijcke passage/
Soo en was daer gheenen grouwel noch oultrage/
Die my mijn goede resolutie meer cost beletten/
Want gratie die hadde mijn corage/
Soo versterckt dat my gheen teghenspoet en cost besmetten/
Ten lesten soo hoord'ick Atropos trompetten/
Seer eyselijck slaen te strije te strije/
En ick sagh veel Boeren Borghers en cadetten.
Naer t'perck loopen om te bevechten haer partye.

In den inganck van t'perck stont eenen piroen/
Daer in roode letteren op stont gheschreven/
Alle die comen in dit regioen/
T'sy tot van tijen oft op wat saysoen/
Daer Atropos aff is Gouvernante verheven/
Die moeten hier al t'samen laten haer leven/
Want dit is de valle der consummatie/
Dit is de haven daert al compt in sneven/
Daer alle Menschen eynden haer navigatie/
Dit is t'slot van t'swerelts dominatie/
Dit is het perck daer alle *u voorsaten*/
Ten eynde sonder uytstel oft appellatie.
Hebben moeten stryen en haer leven laten.

Accident cranckheyt en executie/
Sijn de dry Capiteynen diet hier al beslichten/
En die explooteren Atropos resolutie/
Al die weygheren te betalen haer contributie/
En al die hun teghen haer hoogheyt oprichten/
Die moeten teghen accident hier vichten/
Als hy faijlleert compt cranckheyt in de bane/
Die niet teghenstaende beternisse oft verlichten/
Die somtijts den strijt verachteren soo pijnt te slane/
Dat daer een jeghelijck ten lesten moet ane/
En executie brenghtse om den hals/
Al die oyt plochten haer vonnissen t'onfane.
Sonder aenschou oft sy terecht zijn gewesen oft vals.

In de beschrijving van het tournooiceremoniëel volgt Houwaert zijn voorbeeld slechts uit de verte. Er blijven echter voldoende punten van overeenstemming. Zo in de

beschrijving van Atropos[1)], de ‘gysermen’ van Crancheit, t.w. Persecutie en Consummatie, bij Houwaert optredend als Atropos' adherenten[2)], het zwaard ‘Quaet aventuere’, bij Houwaert de naam

1) Vg. Pertcheval r. 1700 met Houwaert bl. 124.
2) Id. Pertcheval r. 1739-1740 met Houwaert bl. 124.

van het paard van Accident[1]. Van diens verdere uitrusting stemt weer nauwkeurig overeen:

Pertcheval (r. 1841 e.v.).

> Sijn peert mit *wreetheden* gebarduert was
> Tharnas *getempert* mit gramme zeden
> *Mit ongeual zijn lance gheriueert was*
> *Sijn zweert* mit *ouermoet* gehanteert was
> Daer menich mit is onder ghestreden
> En om tvolc te maken meer tonvreden
> Zo hinc an zijn sadelboom *een cudse groot*
> Van *fortune* daert al bij compt inde noot

Houwaert (bl. 127).

> En *wreetheyt* die hadde hyprocrijtelijck/
> Sijn wapenrock met rood' strepen gheinterlaudeert/
> *Ongheval hadde sijn Lance gheriveert*/
> *Overmoet* hadde *ghetempert sijn sweirt* bloot/
> En een vrouwe die *Fortune* was ghenomineert.
> Hadde aen zijn syde ghehanghen *een cudse groot*.

Ook de beschrijving van Atropos' kanselier ‘Vreese’ is bijna woordelijk gelijk:

Pertcheval (r. 1710) e.v.).

> *De canchelier hiet vreese* sonder confortancie
> *Dragende den zegel* dies crijgt elc rouwe
> Verwapent nyemant hier in hem betrouwe
>
> De *lijsten waren* vol drucx beuonden
> *Die droefheit hadde selue ghetimmert*
> Tpauilloen was een *gecrijsch* te dien stonden
> De banieren vol ghescreys int vermonden
> Mit *suchten ende duchten* ist daer al belimmert
> *De crijtweerders* waren ooc al beslimmert
> Vanden *twe intreyen* ic en vergats niet
> *Felle versmaetheit en vileynich verdriet*

Houwaert (bl. 126).

> Noch sagh ick dat *Vreese die cancellier// was/*
> *Die den seghel droegh* van swaer benouwen/
> Het staketsel en *lijsten waren van eender vrouwen*/
> *Droefheyt ghenaemt ghetimmert* en opgherecht/
> De rustplaetssen waren vol *ghecrijchs* en rouwen/
> *Suchten en dughten* hadden begraven den grecht/
> *De crijtweerders* waren ghemaeckt heel slecht
> Van twee vileynen diemen over al verstooten siet/
> En die de *twee intreijen* bewaerden van t'ghevecht.
> Te weten *felle versmaetheyt en ellendich verdriet*.

Met het tournooi, de ‘vreeselijcken camp der doot’, is Houwaert waar hij wezen wil. Hij kan nu zijn gang gaan en Atropos' vazallen Crancheit en Accident laten sollen

1) Resp. r. 1952 en bl. 127.

met zijn arme helden. Voor het slot klopt hij dan weer bij Pertcheval aan. Wanneer de dichter de moed schijnt te kunnen

'opbrengen' om nu ook zelf in het strijdperk te treden, wordt hem door een van Atropos' herauten aan het verstand gebracht, dat zijn tijd nog niet is gekomen:

Pertcheval (r. 2097 e.v.).

> Daer heb ic eenen cleynen *hirault* vernome[n]
> Die een *blasoen* drouch *van verbeydene*
> Sijnen nae[m] was respijt te mijnder vromen
> *Soetelijc sprac* hij als hij tot my was comen
> *Vrient vatet verstant van mijnen beliene*[1)]
> Atropos die seit *pijnt van hier te sceyene*
> Sij ontbiet v mit my trect vuijt dit crijt
> Tot dat gij hier te comen ontboden zijt

Houwaert (bl. 141).

> Doen heeft Atropos my desen *Herault* teghen gesonden/
> Met een *Blasoen* in de hant *van verbeyene*/
> D'welck den meestendeel was opghewonden/
> Sijnen naem was Jolijt van corte stonden/
> Die my *soetelijck* dus *aensprack* al vleyene/
> Edel Ridder *vatet verstant van mijnen beleyene*/
> Atropos die onbiet u dat ghy *van hier*/
> U vertreckt en terstont *pijnt te scheyene*/
> Wt dit bloedich perck en dangereus quartier/
> Tot dat ghy ghesummeert sijt van haeren hussier/

Op grond van deze parallelplaatsen behoeven we er niet meer aan te twijfelen, of Houwaert heeft *Den Camp vander Doot* gekend en gebruikt. De letterlijke overeenstemming, die we meermalen aantroffen, kan onmogelijk als een toevallig gelijke weergave van het frans gelden, te meer waar zich hieronder woorden bevinden als *piroen* en *riveren*, die nergens elders, althans in die betekenis, zijn aangetroffen.

J.J. MAK.

Nog een chronogram.

Aansluitend bij de bijdrage van J. Notermans, ''n Paar weinig bekende chronogrammen' (XLIV, p. 96), moge ik wijzen op een jaarschrift, dat geheel naar hetzelfde patroon is vervaardigd als de twee laatste door hem aangehaalde. Het Nederlandse distichon komt voor aan het slot van de inleiding van een overigens geheel in het Latijn geschreven werk van Simon Verepaeus: Institutionum scholasticarum libri IV, Antverpiae, J. Bellerus, 1573.

> MeCheLen saL ten eeWIghen daghen
> Den tWeeden daCh oCtobrIs beCLagen.

Bedoeld wordt het jaar 1572, waarin de Staatsen te Mechelen verschillende gebouwen, o.a. het klooster Thabor, waar de schrijver rector was, afstookten.

Men merke op dat hier, zoals in de door Notermans meegedeelde chronogrammen, de letter *d* niet meeteelt.

Mechelen.

M.A. NAUWELAERTS.

1) Lees *beleyene*.

Potgieter en de Bijbel.

Terecht verklaart de nieuwste levensbeschrijver van Potgieter, dat de vijfde stroof van het gedicht *Aan New-York* een visionaire kracht heeft.[1)] De vraag is alleen, waaraan de dichter deze plotselinge verheffing mag danken. Boven het filosofische, dat de autodidact in zijn wedijver met Bakhuizen zo graag vertoont, breekt hier iets profetisch door, dat eerder aan Da Costa herinnert, met wie Potgieter een twintig jaar later in bezielde herdenkingsverzen zijn kracht zal meten.

De zinnen worden opeens korter, de taal levendiger, het gevoel sterker, nu de dichter komt getuigen in plaats van betogen. Regelrecht spreekt hij New York aan, zoals Jeruzalem in het Oude en het Nieuwe Testament vermanend is aangesproken. Sommige regels geven duidelijk een weerklank op de Statenbijbel te horen, die Potgieter ook als monument van de moedertaal verheerlijkt heeft:

'*De staf is toch van ons geweken*'. Vgl. 'De scepter en sal van Juda niet wijcken' (Gen. 49 : 10) en 'De Heere sal van Jerusalem wechnemen den stock ende den staf' (Jesaja 3 : 1).

'*Wat glans die niet wordt uitgedoofd*?' Vgl. 'Zijn glantz wiert aen hem verandert' (Dan. 5 : 9 v., 7 : 28).

'*Wat licht dat niet werd overschenen*?' Vgl. 'Ick sal uwen kandelaer van sijne plaetse weeren' (Openb. 2 : 5).

'*Carthago viel en Tyrus zonk*'. Vgl. 'Sy is gevallen, Babylon die grote stadt' (Opb. 14 : 8) en 'De steden der Heydenen zijn gevallen' (16 : 19).

'*Venetië zal Lisbon weenen*.' Vgl. 'Aen de rivieren van Babel, daer saten wy, oock weenden wy, als wy gedachten aen Zion' (Ps. 137 : 1).

'*Uw mededingster rijst in 't Zuiden*.' Vgl. De Koninginne van 't Zuyden sal opstaen in 't oordeel' (Matth. 12 : 42).

'Een wijle nog - van jaren - eeuwen.' Vgl. de voorspelling van jaarweken bij Jer. 25 : 12, Dan. 9 : 24.

'*.... het hert naar water schreeuwen*'. Vgl. 'Gelijck een hert schreeuwt na de waterstroomen; alsoo schreeuwt mijne ziele tot u, o Godt' (Ps. 42 : 2). Het woord *schreeuwen* klinkt in de psalmberijming door, die Da Costa bij de begrafenis van Bilderdijk in tranen liet uitbarsten:

> ''t Hijgend hert, der jacht ontkomen,
> Schreeuwt niet sterker naar 't genot
> Van de frissche waterstroomen
> Dan mijn ziel verlangt naar God'.

Zo is dit woord, anders wel te luidruchtig voor de ingehouden toon van Potgieter, onweerstaanbaar in zijn herinnering opgedrongen.

Het geval staat overigens niet alleen, want sporen van de Statenbijbel laten zich, zoals Overdiep wist aan te wijzen[2)], meermalen herkennen in de stijl van onze meest gestileerde schrijver.

G.B.

1) Jacob Smit: *E.J. Potgieter*, 1950, bl. 168.
2) *Onze Taaltuin* IV 115 vv.

Messianen, Messiaansch.

WNT kent slechts één woord *Messiaansch*, afleiding namelijk van *Messias*, maar aan de vermelding daarvan voegt het toe: ‘in eene woordspeling vindt men het *Schoolm*. 172’. Men vindt die tekst in de *Eerste Brief van den Schoolmeester*. Hij luidt als volgt:

> Wat onnavolgbre harpakkoorden:
> Hetzij ge op Messiaanschen trant
> De dichterlijke luite spant,
> Of, onbesmet in toon en maat,
> De kracht van 't rijmwoord gelden laat,
> Hetzij ge op lager wieken drijft
> En in poëtisch proza schrijft,
> 't Is al, o puik der puikpoëten,
> O dichter, als er weinig zijn,
> 't Is alles uitgezocht en fijn...

De opmerking, dat hier een woordspeling aanwezig is, draagt, haar juistheid voor een ogenblik daargelaten, niets bij tot het juiste begrip. Dit zou Van Lennep toegestemd hebben, die hier dan ook een van zijn weinige verklaringen aanbracht: ‘Messiaansche verzen werden, in mijn jeugd, naar zekeren mijnheer *Mes* of *Mesz*, die er een bol in was, de zoodanige genoemd, die maar in schijn rijmen, als *ketent* en *rekent, koestaart* en *ploegzwaard, grijzaard* en *nijlpaard*’. Als voorbeeld van hun toepassing haalt hij een gedeelte aan uit een gedicht op de promotie van twee zijner vrienden:

> Berst los, bezielt u Messianen!
> Bij 't plengen van den eerewijn.
> Verheft den roem van groote namen,
> In 't onnavolgbaar kreupelrijm, enz.

Nader bescheid geeft M.F.v. Lennep in het *Leven* van zijn grootvader (I, p. 203-204). Aldaar is sprake van ‘den eersten vervaardiger, zekeren student Mes’, en worden de rijmen aangeduid als ‘klankrijmen’, welke in die dagen bij jeugdige dichters zeer in de smaak vielen. Uit een brief van Aart Veder (1833) aan Gerrit v.d. Linde citeert hij onder meer: ‘mijn exemplaar (nl. van *De Pleegzoon*) is nooit te huis; thands is het bij Van Groningen, die onlangs met v.d. Hoop als gekken bij mij zaten (*sic*) te schateren over uwe Messianen op onze promotie’. Het contact met de Schoolmeester blijkt ook hier. M.F.v.L. vermeldt t.a.p. een brief van Van der Linde, waarin men leest: Ik zou u terstond de uitstorting mijner erkentenis in Messiaansche poëzy hebben meegedeeld, doch helaas,

> Hoe ik reken, hoe ik cijfer,
> Niets op heel het aardrijk blijft er,
> Niets is duurzaam, niets houdt stand;
> Niets bestendig, zeker-rentend,
> 't Al is wisslend, draaijend, wendend,
> (Als bij tocht 't licht der lamp).
>
> Waarom zou ik mij dan schamen,
> Dat mijn plan van Messianen

Aan mijn citer is mislukt, enz.

Dat men n.a.v. het bij dergelijke Messianen passend bijv. nw. *Messiaansch* inderdaad mag spreken van een woordspeling met *Messiaansch* in de voor

ons enige betekenis hiervan, acht ik om meer dan één reden niet aanvaardbaar. Men zou een dergelijke allusie, die zich op zijn hoogst bij *Messiaansch*, niet bij *Messianen* kon doen gelden, als profanerend, en bovendien, terecht, als zinloos hebben aangevoeld. Ook voegde zich de formatie in een productief type: *Voetiaan(sch), Bilderdijkiaan(sch), Kantiaan(sch)*; vgl. De Vooys, *Ndl. Sprkk*^{2}., p. 199). De bijgedachte aan *Messias* c.a. dringt zich lichter op aan wie de oorsprong van het nieuwe woord niet kent, maar dit was nu juist bij Van Lennep en zijn tijdgenoten niet van toepassing: zij kenden die zeer wèl.

Wolfgang Kayser zegt in zijn *Kleine deutsche Versschule* (1946; p. 92): 'Erst seit der Zeit der Romantik ist bei uns, wenn wir vom Mittelalter absehen, die Assonanz als bewusstes Kunstmittel gepflegt worden, und zwar lernten die Romantiker sie aus dem Spanischen kennen, wo sie in den alten Romanzen die Stelle des Endreims vertritt'. Maar dit klinkerrijm-principe is een geheel ander dan het Messiaanse: het bestaat hierin, dat de even regels van de strofen door het hele gedicht heen assoneren. Ook verschillen de beide typen volmaakt in toon en karakter. De Messianen willen alleen maar komisch zijn, en zij trachten dit effect te bereiken door telkens langs het verwachte rijm af te schampen, anders gezegd: zij kunnen alleen bestaan tegen de achtergrond van het zuivere rijm. Nauwelijks een tijdverschijnsel, verdienen zij niet meer dan een kortstondige gril te heten. Met de Romantiek hebben zij in zo verre te maken, dat zij opzettelijk de dwang doorbreken van een der poëtische vormkenmerken. Maar zij komen daar niet van los, en ze willen er niet van los. Wat zij willen is: de duidelijke indruk geven van ontspoorde rijmen, van opzettelijk mislukt te zijn. In het eerst-aangehaalde citaat worden zij dan ook gesteld tegenover zodanige verzen, die 'de kracht van 't rijmwoord' laten gelden. Uit de woorden: 'onbesmet in toon en maat' valt af te leiden, dat de Messianen ook wel 'vrije' verzen konden zijn, maar dit wordt door de voorbeelden niet bevestigd.[1)]

L.C. MICHELS.

Histoire als naam van een toneelstuk.

Prof. D.Th. Enklaar vermeldt twee gevallen[2)]; waarbij hij terecht vooronderstelt, dat *(h)istoire* in het Franse taalgebied gebruikt wordt, ook als een vertoning wordt bedoeld.

Ziehier nog een voorbeeld: *l'Histoire de Grisélidis, la marquise de Saluce* (2608 reg.) van 1393, een dramatisering van een Latijnse bewerking van een novelle uit de Decamerone van Boccacio door Petrarca. *l'Histoire de la Destruction de Troye la Grant*, in 1452 geschreven door Jaques Millet in 30,000 versregels, was bewerkt naar de Italiaanse *Historia* van Guido de Colonna, is echter nooit gespeeld en blijkbaar als leesdrama bedoeld. In 1544 verscheen de 12de dr.

H.J.E. ENDEPOLS.

1) Een zeer ongewone vorm van het woord *Messias* haalt Huydecoper *(Proeve* III, p. 37) aan uit een gedicht van F.v. Dorp, nl. *Messy*, met de klemtoon op de tweede lgr.; invloed wschl. van fra. *Messie*.

2) N.Tg. Jg. 44 blz. 228.

Coornhert - Bredero.
(Aendachtigh Liedt-Boeck: II).

In ‘Een gerust leven’ van Bredero wordt een gedachte ontwikkeld, die zo sterk aan Coornhert doet denken, dat ik mij afvraag, of hier van ontlening sprake kan zijn.

Coornhert heeft in de ‘Comedie van Israel’ zijn critiek gegeven op de Beeldenstorm. Israel meende niet eerder Gods gunst te kunnen verwachten of hij moest de afgoden ‘van albastere’ hebben vernietigd. Aristobolus ontraadt hem dit:

> Wilt ghy den Afgoden recht uyt roeden na Gods Wet,
> Vernielt den Afgoden ghemaackt door u zelfs handen
> Die ghy noch vuyrich dient, u Schepper tot schanden.

Op Israels vraag, wie die afgoden zijn, antwoordt Aristobolus:

> U hoogheydt eerzuchtigh!
> U troost opten rijckdom en u weelde kruysvluchtigh.
> Breeckt eerst dees u eyghen ghemaackte Afgoden,
> Die ghy boven Godt eert en betrout in noden.
> Dit Afgoden stormen is elck van Gode gheboden.
> . . . . . .
> Breeckt ghy dees Afgoden, Godt zal d'ander doen breken
> Door zynen ghezandten en zelf zijn laster wreken.

In die trant gaat de dialoog nog enige tijd door.

Vergelijken we deze citaten nu met het bovengenoemde ‘aendachtigh liedt’ van Bredero:

> Daer is genoegh dat noodigh dient vervormt.
> Dijn Tempel Gods (doch geestelijck) bestormt,
> Werpt d'af-Goon uyt van qua gewoont en lust.
> Van lief en leed, en van gewaende rust etc.
>
> Sulck kercke-slaen en heylich stormery
> Is Christelyck en staet een yder vry:
> Maer 't leecke-boeck is lang veel eer verjaeght
> Als 't beelde-werck dat elck van binnen draeght.

P. VAN DER MEULEN.

Boekbeoordelingen.

Dr. Jac. Smit: *E.J. Potgieter*. ('s-Gravenhage, D.A. Daamen's U.M., 1950). (Prijs f 9, -, geb. f 10,75).

Dr. J.T.R. van Grevenbroek: *E.J. Potgieter. L'homme et l'oeuvre dans leurs rapports avec la littérature française*. (Amsterdams proefschrift. Amsterdam, Universiteitspers, 1951).

De centrale plaats die Potgieter toekomt in onze negentiende-eeuwse letterkunde wettigt een breed opgezette en diepgaande studie van zijn leven en werken. Reeds tweemaal was een poging gedaan om daarvan een samenvatting te geven: J.H.

Groenewegen had op grondslag van zijn nauwkeurige, volledige bibliografie (1890)
vier jaar later een even volledige biografie

gepubliceerd, rijk - misschien te rijk - aan materiaal, met kunstzinnig inzicht en bewondering voor Potgieter's gaven, maar desondanks niet boeiend genoeg om buiten de studerenden een brede kring van lezers te winnen. Daarentegen trok Albert Verwey's *Leven van Potgieter* (1903), als dichterlijke hulde, die licht wierp op de hoofdzaken, veel meer aandacht. Het is ongetwijfeld een boek van blijvende waarde, al is het enigszins een torso, doordat de laatste tien jaren, met zoveel belangrijk werk, in enkele bladzijden besproken worden, en een aanvulling vereisen uit Verwey's inleiding op de studie over *Gedroomd Paardrijden (Droom en Tucht*, 1908). Sindsdien is de Potgieter-studie niet verwaarloosd. Onze kennis is verrijkt door de publicatie van belangrijk materiaal, door nieuwe gezichtspunten. Wij kennen biezonderheden over familieomstandigheden in zijn jonge jaren, over zijn verblijf in Zweden. Zijn dichterlijk-liberaal idealisme is geconfronteerd met Thorbecke's politieke inzichten, zijn letterkundige kritiek is vergeleken met die van Busken Huet; de invloed van Sainte-Beuve en Taine is vergelijkend nagegaan. Allerlei-briefwisseling met tijdgenoten: Drost, Hasebroek en Beets, Helvetius van den Berg en Bosboom-Toussaint, maar vooral die met Busken Huet, in druk verschenen, bevatten kostbare en onmisbare gegevens voor de onderlinge verhoudingen en het karakter van de schrijvers. De eigenaardige stijl van Potgieter is met inzicht en scherpzinnigheid ontleed. Het is niet verwonderlijk dat de schrijver van het proefschrift dat in 1937 daarover handelt, zich aangetrokken voelde tot de voor ons liggende biografie, waaraan hij zijn beste krachten gewijd heeft. Nieuwe gegevens zijn met zorg verwerkt in een weloverwogen compositie, waarbij het juiste evenwicht bewaard is tussen levensbiezonderheden en geschriften, en het minder belangrijke op de achtergrond blijft.

Een voorname verdienste is de psychologisch juiste kenschetsing. Menskundig is b.v. Potgieter's verhouding getekend tot Beets (blz. 93 vlg.) tot Bakhuizen van den Brink (blz. 175 vlg.) en tot Busken Huet, die zo belangrijk is voor zijn laatste levensperiode. Maar vooral is het karakter van de hoofdpersoon treffend ontleed. Groot belang - misschien zelfs al te groot - hecht Smit aan de diepe indruk, die de familie-ellende, de ergernis over het gedrag van zijn vader, zijn schaamte en vrees voor schande op de jonge dichter gemaakt heeft, en die herkenbaar blijft als telkens terugkerend motief in allerlei werk, ook waar tot nu toe de autobiografische inslag niet opgemerkt werd. De aanvankelijk bekrompen omstandigheden hebben ook zijn verwachting van liefde en huwelijksgeluk in de weg gestaan: de gedroomde ‘Landjonker’ werd een maatschappelijk teleurgestelde.

Opmerkelijk is ook, hoe Smit uit ‘innerlijke spanning’, die zich reeds in zijn Zweedse tijd openbaart, de karakteristieke eigenschappen van zijn stijl verklaart (blz. 63-64). Vervolgens toont hij aan hoe op later leeftijd ‘de romantische idealist achteruit wijkt’, met aanvaarding van het ‘heroïsch geziene burgerschap’ (blz. 82-83), van huis uit zijn ‘patriottisch ideaal’.

De rijke, boeiende inhoud van dit boek kunnen wij in een beknopte beoordeling niet in alle onderdelen bespreken. Te prijzen is, dat de schrijver, bij alle bewondering voor Potgieter's persoon en talent, geen kritiekloos lofredenaar geworden is. De besproken verzen en prozastukken worden geschift, gewogen en herhaaldelijk te licht bevonden of slechts een terloopse vermelding waardig gekeurd. Al zal men in waardering kunnen verschillen, meestal getuigt zijn oordeel van inzicht en

kunstzinnige smaak: m.i. zijn sommige tijdzangen onderschat en verdiende de studie over Huygens

(blz. 152) meer dan een blote vermelding. Wanneer hij sommige stukken ‘mislukt’, ‘onbeholpen’, ‘retorisch’ noemt en andere ‘voortreffelijk’ of ‘pronkstukken’ dan is de scheiding tussen zwart en wit wel eens te scherp getrokken.

De rijk vloeiende produktie in de bloeijaren van *De Gids* is uitvoerig behandeld en gesplitst in hoofdstukken over *Kritiek* met veel juiste opmerkingen, *Proza*, waarbij *Jan Jannetje* en het *Rijksmuseum* geprezen worden, maar de Albert-figuur, hoewel karakteristiek voor Potgieters toenmalige stemming, als ‘mislukt’ gekarakteriseerd wordt. Het idealiserend realisme van de novellistische schetsen wordt minder gewaardeerd en de romanproeve in *De Zusters* als ‘volkomen mislukt’ beschouwd. Onder de *Poëzie* wordt vooral de aandacht gevestigd op de *Afrit ter valkenjacht* en sommige goed geslaagde tijdzangen.

Na vele jaren vol van teleurstellende ervaringen, o.a. de reorganisatie van De Gids in 1848, begint dan omstreeks 1858 een nieuwe periode, bij Potgieter ingeluid door verdiepte, vergelijkende letterkunde-studie: zijn brede opstellen over Béranger en Crabbe, die door Albert Verwey reeds naar waarde geschat zijn. Smit wijst er op dat 1860 in onze negentiende eeuw tevens een keerpunt is: De Genestet, Huet, maar ook de voor Potgieter antipathieke Multatuli vertegenwoordigen een nieuwe generatie. De bezielende omgang met Huet wekt in hem een ‘verhoogd levensgevoel’ en moed tot hernieuwde schepping. Terecht stelt Smit in het volle licht dat Potgieter in de laatste tien jaren van zijn leven het hoogtepunt van zijn kunst bereikt heeft. *Florence* heeft onmiskenbaar dichterlijke verdiensten, maar lijdt aan de ‘weinig heldere inwendige struktuur’. Het *Leven van Bakhuizen van den Brink* is ‘rijk en origineel’, maar de *Nalatenschap van de Landjonker* bracht ‘de apothese van een heel dichterleven’.

Het is geen overbodige weelde dat de tegenwoordige generatie, door geheel vernieuwde en anders getinte letterkundige stromingen van Potgieter gescheiden, en vaak vervreemd, nu naast Albert Verwey en Van Heerikhuizen[1)] een overtuigde en zeer bevoegde pleitbezorger kan raadplegen, als men deze grote figuur en zijn werk, grotendeels van blijvende betekenis, nader wil leren kennen.

De speciale Potgieter-studie is vermeerderd en verrijkt door het gelijktijdig verschenen proefschrift van J.T.R. van Greevenbroek. Als pendant van een dergelijke studie, door zijn promotor J. Tielrooy gewijd aan Busken Huet, stelde hij een uitvoerig onderzoek in naar de betekenis van de Franse letterkunde voor de ontwikkeling van Potgieter's talent. Met grote vlijt zijn uit alle werken, in chronologische volgorde alle plaatsen opgetekend en nader beschouwd, waar Franse auteurs worden genoemd, aangehaald, beoordeeld of vertaald. Een nadeel van de chronologische behandeling is, dat eenzelfde auteur op verschillende plaatsen ter sprake komt, wat de overzichtelijkheid schaadt, al kan het zorgvuldig bewerkte register te hulp komen.

Het eerste hoofdstuk geeft een overzicht in vogelvlucht van Potgieter's leven, maar in de volgende hoofdstukken krijgt de lezer nadere biezonder-

1) Zie Fr. W. van Heerikhuizen: *E.J. Potgieter, een poging tot eerherstel in Groot-Nederland*, April - Mei 1942, blz. 191-216.

heden, en verband met de daar besproken werken: een verbrokkeling die de compositie niet ten goede komt.

Reeds in zijn Antwerpse jaren genoot Potgieter van de Franse romantiek en in de mondaine omgeving en Zweden blijkt hij in nauwe aanraking met het Frans: hij korrespondeert in die taal met zijn vriend Marcus, gaat om met Mme Saint-Brice en speelt mee in Franse blijspelen. Voor zijn belangrijkste vroege gedichten, *De jonge priester, De Zangeres* zijn Franse voorbeelden aan te wijzen en met ijver legt hij zich toe op het vertalen van Franse verzen. Het is een verdienste van Dr Van Greevenbroek, dat hij op het voetspoor van Valkhoff - in het Gidsartikel over *Vertaalkunst* - veel aandacht schenkt aan Potgieter's opvatting van vertalen (zie voorbeelden op blz. 79 en op blz. 129 vlg.). Verder wordt met nadruk gewezen op de betekenis van Sainte-Beuve voor Potgieter's letterkunde-studie, duurzamer dan zijn waardering van Taine. Dat blijkt al vroeg in zijn biografie van Loots, maar vooral in de breed opgezette studie over Béranger (blz. 119-128), een tijdlang als auteur van tijdzangen door Potgieter bewonderd en nagevolgd. Persoonlijk was hij ook getroffen door overeenkomst van Béranger's levensomstandigheden met de zijne (blz. 120).

Tot zijn vijf-en-dertigste jaar gaat Potgieter's sympathie voornamelijk uit naar de romantici (Lamartine, Chénier, V. Hugo, A. de Musset); daarna stijgt zijn belangstelling voor de klassieke dichters. Minder ingenomen is hij met de realistische romankunst: Balzac, Stendhal, George Sand hebben voor hem even weinig bekoring als later Flaubert (blz. 192). De Engelse humor, de Engelse en Amerikaanse prozaschrijvers trekken hem meer aan. De schrijver van dit proefschrift heeft niet verzuimd daarop te wijzen (blz. 100): een studie over de invloed van de Engelse letterkunde op Potgieter zou een welkome aanvulling leveren bij de zijne.

Ten slotte merken wij nog op dat hij terecht zich niet beperkt heeft tot de geschriften van Potgieter, maar een ruim gebruik gemaakt heeft van de zo leerrijke briefwisseling met Busken Huet, waarin de oudere zijn jongere vriend op de hoogte houdt van wat er in Frankrijk omgaat, en onomwonden zijn oordeel uitspreekt.

Voor menige biezonderheid zal men dus dit proefschrift met vrucht kunnen raadplegen.

C.D.V.

M. Gysseling, *Toponymie van Oudenburg* (Nomina geographica Flandrica IV, 1950).

Ten zuiden van de spoorlijn van Brugge naar Ostende ligt Oudenburg, in 't hart van 't Westvlaamse land, waar ook Varsenare reeds de eer van een monografie is te beurt gevallen. Heeft het zin, juist uit De Flou's arbeidsterrein opnieuw een plaats te kiezen, of valt hier méér dan een schrale nalezing te oogsten? Het blijkt uit het werk van Gysseling, dat inderdaad veel nieuws voor den dag gebracht kan worden, als men niet, De Flou compilerend, zich beperkt tot aanvullen, maar tot het oude archiefmateriaal gaat, dat juist voor Oudenburg overvloedig aanwezig is. En de lezer ziet niet zonder verbazing, hoeveel bronnen De Flou ongebruikt heeft gelaten en hoe vaak hij fouten heeft gemaakt. Neem b.v. *Oudenburg* zelf, waarvan G. de uitvoerige geschiedenis geeft tot 1084: De Flou geeft als oudste plaats de vreemd aandoende

vorm *Alenbruc* (1027); echter blijkt nu de datering onjuist: de passus berust op een encycliek van 1146, en de vorm is ver-

moedelijk verminkt; immers *Aldenborg* komt reeds in 866 (copie 18de eeuw) voor.

Een tweede voorbeeld: onder de *meulen*-namen plaatst De Flou (10, 517 v.) *Meuleghem* (sedert 1567) - maar elders (11, 47) *Muleghem* (a. 1766) - en *Meuleghem wegh*; maar in werkelijkheid hebben de oudste plaatsen (sedert 1403) *Mule*-, en dit geeft G. het recht, hierin een persoonsnaam terug te vinden. De Flou vermeldt *Musalms Hofstede*: de juiste lezing is echter *Musalins*, en daarmee voegt zich deze naam in het kader van de diminutieven. Het zijn slechts enkele willekeurige voorbeelden van het voortreffelijk werk, door G. verricht, en het ontneemt natuurlijk niets aan onze eerbied voor het pionierswerk van De Flou.

Een tweede verdienste van G. is, dat hij zijn wetenschappelijk onaantastbaar materiaal gaat verklaren en tal van scherpzinnige etymologieën geeft. 'Materiaal verzamelen en alfabetisch ordenen kan ook een bediende op een archief.' Daarom werpt hij zich met volle liefde op het etymologiseren, en m.i. gaat hij daarbij wel eens te ver. Zo wanneer hij bij het slechts ééns overgeleverde *Schaddarspit* denkt aan *scaderen* 'doen uiteenspatten', iets wat bij een put al heel slecht past; ligt hier niet meer voor de hand, te vermoeden een verbastering van het herhaaldelijk overgeleverde *Schattinspit*, waarnaast ook *Scheeds*- voorkomt? Dat *Zwaanhoek* herdershoek zou betekenen, lijkt mij vreemd; ik denk eerder aan *zwin / zween*, dat vaak tot *zwijn*, maar soms ook tot *zwaan* verhaspeld werd; b.v. *Stenen Zwaan*, ouder *Zween*, op Duiveland. Soms drukt de Schr. zich niet gelukkig uit; b.v. bij *singel*: uit lt. *cingula* 'buikriem voor dieren'; alsof daartussen niet een gehele betekenisontwikkeling in 't Frans (en Nederlands) ligt. Ook is de literatuur wel eens onjuist vermeld; b.v. bij *Noordstraat*, waar G. voor de oriëntering in vroeger tijd verwijst naar Huizinga, die echter t.a.p. niets doet dan verwijzen naar het bekende artikel van Muller. 'Oudenburg' is de dissertatie van G. van 1945: 'thans waar nodig bijgewerkt.' Naar onze mening zou die bijwerking op meer plaatsen nodig zijn geweest; dat zou b.v. de artikels *ink, Krepelstraat, Snape* ten goede hebben kunnen komen.

Een verdienstelijk hoofdstuk licht ons in over de wordingsgeschiedenis van het cultuurland. Belangrijk acht ik ook de verspreide opmerkingen over de waarde van het toponymisch materiaal voor de Nederlandse grammatica. Wie zich interesseert b.v. voor het diminutief, voor de syncope van *d*, voor de wegval van *l* vóór consonant, zal 'Oudenburg' hebben te raadplegen: tenminste zolang de Oudnederlandse grammatica die Schr. ons wil schenken, nog niet verschenen is. Zo is dan de hier besproken dissertatie een in vele opzichten reeds rijp werk van een begaafd geleerde met, naar 't schijnt, een bijna onbegrensde werkkracht, die in hetzelfde jaar dat deze monografie is verschenen, ons verheugt met een standaardwerk: de Diplomata Belgica van hem en Koch.

Hilversum,

M. SCHÖNFELD.

Aankondigingen en mededelingen.

Jaarboek 1950 van de Koninklijke Souvereine Hoofdkamer van Rhetorica De Fonteine.

Onlangs verscheen opnieuw dit met zorg samengestelde *Jaarboek* (102 blz.), gewijd aan de studie van de rederijkersletterkunde. Het bevat de volgende bijdragen: Een rede van J. van Mierlo over *Het Middelnederlands Toneel*, gehouden bij de opening van het XVIIe Landjuweeltornooi te Antwerpen. - C.G.N. de Vooys vestigt de aandacht op een onuitgegeven *Antwerps sinnespel van smenschen gheest* door een zekere priester Clodius. - C. Kruyskamp bezorgde een uitgave van *De klucht van Koster Johannes*, bewaard in het archief van *Trou moet Blycken* te Haarlem. - Tegenover Van Mierlo geeft L. Roose een ontkennend antwoord op de vraag: *Is Anna Bijns ook de auteur van volksboeken, met name van Floris ende Blanceflour en Mariken van Nieumeghen*? - A. van Elslander bewerkte een uitvoerige studie over *Het refrein en de Hervorming*, met historische achtergrond en veel aanhalingen. - G.J. Steenbergen schrijft over *Willem van Haecht's Geschriften voor het Antwerpse Landjuweel*. - J.J. kondigt de uitgave aan van *Twee Gedichten van Jan Smeken*, nl. *Dwonder van claren yse en snee* en *Gedicht op de feesten ter eere van het Gulden Vlies te Brussel in 1516*.

Beatrijs.

In de facsimilé-uitgave van de *Beatrijs*, die wij vroeger (*N. Tg.* XLI, 91) aankondigden, had Dr. Rob. Roemans het bibliografische gedeelte verzorgd. Dezelfde schrijver bewerkte een tekstuitgave als No. 21 van de *Klassieke Galerij* (Wereldbibliotheek, Amsterdam-Antwerpen XLI + 38 blz., 1951. Prijs gecart. f 2.25), die als tweede druk verschenen is. Ook nu is veel aandacht geschonken aan de bibliografie, terwijl de annotatie nauwkeuriger is dan in de grote uitgave.

De literatuur in Zuid-Nederland sedert 1830 door Marnix Gijsen.

Dit boeiend geschreven overzicht dat reeds driemaal in druk verschenen was, behoeft geen aanbeveling meer. De schrijver heeft rekenschap gehouden met wat de hedendaagse lezer kan interesseren. In de negentiende eeuw heeft hij met wat z.i. alleen historisch van belang is, ‘schoon schip gemaakt’. Gezelle en de ‘Van Nu en Straks’-Beweging komen op de voorgrond. Volle aandacht hebben de tijdgenoten, die literair gewogen en vaak te licht bevonden worden. De onlangs verschenen vierde druk is ‘herzien en vermeerderd’, namelijk met een negende hoofdstuk: *Nieuwe of krachtige Geluiden sedert 1940*, terwijl in een *Addendum* het werk van de samensteller dat ‘onbesproken moest blijven’, besproken en terecht gewaardeerd wordt door André Demedts. Ook uiterlijk is het boek uitstekend verzórgd en met een aantal goed gekozen portretten verrijkt. (Uitgave van de N.V. Standaard Boekhandel, Amsterdam (W.), 1951. 164 blz. Prijs geb. f 5.90).

Taalgeografie en interne taalkunde.

Over dit onderwerp verscheen een bijdrage van Dr. A. Weijnen, als uitgave van de Dialectencommissie der Kon. Ned. Akademie. Daarin bestrijdt hij o.a. Dr. Heeroma, die z.i. de expansie-theorie te zeer op de voorgrond schuift. (Amsterdam, Nrd. Holl. Uitgeversmaatschappij, 1951. Prijs f 1,25).

Nederlandse familienamen in historisch perspectief.

Voor de Naamkunde-commissie der Kon. Ned. Akademie werden op 1 April 1950 twee voordrachten gehouden, door Dr. K. Roelants en Dr. P.J. Meertens, die onlangs in druk verschenen zijn, en die belangstellenden in familienamen stellig zullen interesseren. (Amsterdam, Nrd. Holl. Uitgeversmaatschappij, 1951, 43 blz.).

Mededelingen van de Vereniging voor naamkunde te Leuven en de Commissie voor Naamkunde te Amsterdam, 26ste Jaargang (1950).

Het is een heuglijk feit dat in deze zes-en-twintigste jaargang door hechte samenwerking van Noord en Zuid een centraal orgaan tot stand gekomen is, waarin alle wetenschappelijke werkers op het gebied van plaats- en persoonsnamen de uitkomsten van hun studie kunnen publiceren, maar dat bovendien voorlichting geeft omtrent de studiën op dat gebied in het buitenland. Deze mededelingen verschijnen vier maal per jaar en worden bezorgd tegen een jaarlijkse bijdrage van f 4, -.

Amerikaanse dissertaties over Nederlandse onderwerpen.

Onlangs vestigde in de N.R.C. een medewerker te New York de aandacht op een aantal dissertaties, die in Nederland belangstelling verdienen. Behalve onderwerpen van historische aard noemde hij er twee op litterairhistorisch terrein, nl. *Herman Heyermans and his drama's* van Dr. Seymour Flaxman, en *Constantijn Huygens and England* van Mej. R. Colie. ‘Levendig beschrijft zij, hoe diep de Engelse kerkmuziek en de dichterlijke kanseloraties van John Donne indruk maakten op de jonge Hollandse Calvinist, waarvan hij later blijk zou geven door zijn strijd voor de verheffing van de kerkzang in Nederland en door zijn kunstige vertaling van Donne's sonnetten. De kennismaking met de persoon en het werk van Bacon, de grote leraar van de “new science”, en Huygens' belangstelling voor de experimenten van Dribbel te Londen maakten hem na zijn terugkeer een voorvechter der experimentele wetenschap in Nederland.’

Verhalen en Verzen van Aart van der Leeuw.

Voor Meulenhoff's *Bibliotheek van Nederlandse schrijvers* (No. 35) deed Dr. Catharina IJpes een keuze uit de verhalen en verzen van Aart van der Leeuw: zij beperkte zich tot ‘teksten die een compleet geheel vormen’ en gaf dus geen fragmenten uit romans. De *Inleiding* (blz. VII-XX) is voornamelijk van biografische aard en berust op het proefschrift van Dr. J. Hulsker (dat intussen een welkome aanvulling gekregen heeft in *De strijd van Aart van der Leeuw*, door F.W. van Heerikhuizen, 1951). Bij de gekozen stukken wordt geen verdere toelichting gegeven.

De opzet van deze bloemlezing is dus een geheel andere dan in de reeks *Lessen in Literatuur*, waarin Dr. J. Haantjes de studie van *Aart van der Leeuw* voor letterkundige vorming aanbeval en daarbij leiding gaf door de stof te verdelen over veertien lessen, telkens naar aanleiding van gekozen fragmenten, ook uit de romans, begeleid door vragen over inhoud en stijl. De lessen geven door de verbindende tekst ook inzicht in de ontwikkeling van Van der Leeuw's talent.[1)]

1) Dr. J. Haantjes: *Aart van der Leeuw* ('s-Gravenhage - G.B. van Goor Zonen - 1950. 179 blz. Prijs f 2.95. - Dr. Catharina Ypes: *Verhalen en Verzen* (Amsterdam - J.M. Meulenhoff - 1951, 102 blz. Prijs f 2.40, geb. f 2.90).

Arthur en zijn tafelronde.

In de bovengenoemde reeks *Lessen in Literatuur* bewerkte Dr. Maartje Draak een reeks fragmenten uit Mnl. Arthur-romans, verdeeld over acht lessen en 'van overvloedige woordverklaringen voorzien' om de klassikale behandeling te vergemakkelijken.[1)]

In grammaticis veritas.

De 29ste Juni l.l. promoveerde Dr. A.G. de Man op dit proefschrift, dat tot onderwerp heeft 'de noodzakelijke vernieuwing van het onderwijs in Latijn'. Wij vestigen er de aandacht van onze lezers op, omdat de promovendus, in het voetspoor van zijn promotor Prof. Gerlach Royen, een warm pleidooi houdt voor moderne beschouwingen over taal en spraakkunst, die onder classici nog maar al te veel in discrediet zijn.

De tekst van P.C. Hooft's Galathea.

Op de dies van de Amsterdamse Gemeente-Universiteit (9 Jan. 1951) hield de Rector Magnificus Donkersloot een feestrede, waarvoor hij als onderwerp koos: een kunstzinnige ontleding van de vier versies, die ons overgeleverd zijn van Hooft's bekend gedicht 'Galathea siet den dach comt aen'. De volledige tekst met bijlagen is nu in druk verschenen bij Van Loghum Slaterus te Arnhem.

De boer in de literatuur en de beeldende kunst.

Als negende hoofdstuk van de *Geschiedenis van de Nederlandse Landbouw 1795-1940* (Groningen, J.B. Wolters, 1951) schreef P.J. Meertens over *De boer in de literatuur en de beeldende kunst*. Deze beschouwingen sluiten zich aan en geven een uitbreiding van een beredeneerde bloemlezing van dezelfde schrijver: De lof van de boer. De boer in de Noord- en Zuidnederlandse letterkunde van de Middeleeuwen tot 1880 (1942) waarbij Jan H. de Groot eerlang een tweede deel, over de periode na 1880, zal voegen.

Letterwoorden.

In de reeks *Verhandelingen der Kon. Ned. Akademie* is een studie verschenen van Paul Zumthor over *Abréviations composées*[2)], d.w.z. woorden ontstaan door

1) 's-Gravenhage - G.B. van Goor Zonen - 1951, 108 blz. Prijs f 2.95.
2) Amsterdam - N. Hollandsche U.M. - 1951 - 75 blz.).

samenstelling van begin-letters of begin-syllaben, die in alle Europese landen een grote verbreiding gekregen hebben. In een inleiding wijst hij op de neiging tot afkorting in het algemeen. Dan gaat hij de oorsprong na van de tegenwoordige gewoonte: Midden- en West-Europa ondergingen sedert 1880 invloed van twee kanten: enerzijds Engeland en Amerika, anderzijds Rusland en Polen. Er zijn verschillende typen, ontstaan uit verbinding van beginletters, òf alfabetisch uitgesproken (*HBS*) of tot een woord verbonden (*Vara, Kro*), een type door verbinding van beginsyllaben (*Horecaf*) en een gemengd type (*Benelux*). Met voorbeelden uit allerlei talen wordt dit verduidelijkt, terwijl daarna de grammatika van zulke nieuwe woorden nagegaan wordt, b.v. het genus, de samenstellingen en afleidingen. Een samenvattende studie bestond tot nu toe allen in het Russisch. Deze in het Frans geschreven tekst levert dus een welkome parallel.

Werkboekje voor de Nederlandse taallessen in het eerste jaar van het Middelbaar Onderwijs. Antwerpen, Uitgeverij De Sikkel, 1951; 120 blz. Prijsf 3.90.

De bekende Inspecteur bij het Middelbaar Onderwijs in België, Dr. H.J. de Vos, de vriend van J.H. van den Bosch en overtuigd voorstander van modern moedertaalonderwijs, heeft in dit *Werkboekje* 'een poging gedaan tot concentratie in de Nederlandse cursus op de basis van het nieuwe leerplan voor het eerste jaar Middelbaar Onderwijs.' Het is dus in de eerste plaats bestemd voor Vlaamse scholen en aangepast aan de daar voorgeschreven leerstof en de meest gebruikte leermiddelen. Ter vergelijking met hun eigen onderwijs zullen de Nederlandse leraren dit boek met vrucht kunnen raadplegen.

Ontvangen Boeken.

Mayke Jakkelis, mei ynlieding en oantekeningen van W.L. Brandsma (*Magnus-Rige*, Boalsert, Fa.A.J. Osinga, 1951).
Dr. A.A. Fokker: *Inleiding tot de studie van de Indonesische syntaxis*. (Groningen, J.B. Wolters, 1951. Prijs geb. f8.50).
Prof. Karl Jaspers: *Inleiding tot de Philosophie*, vertaald door Mr. H.F. Torringa. (Pallas-reeks, Assen, Uitgeverij Born N.V., 1951. Prijs geb. f3.90).
C.D.V.

Uit de tijdschriften. (Juli-Augustus).

De Gids.

Juni. W.H. Staverman wijst op de betekenis van *R.C. Bakhuizen van den Brink* naar aanleiding van Colmjon's biografie.

Juli. De *Kroniek van het Proza* door Top Naeff is gewijd aan J. van Oudshoorn's *Doolhof der Zinnen*, de door Victor van Vriesland ingeleide verzameling van zijn voornaamste werk, van hoog gehalte: 'een aristocratisch boek' van een te weinig gewaardeerde schrijver.

Critisch Bulletin.

Mei. Bij de tentoonstelling 'Gedrukt in verdrukking' op *10 Mei 1951* hielden M. Nijhoff en Bert Bakker redevoeringen over gedichten in oorlogstijd. De teksten zijn in deze aflevering gepubliceerd. - Anthonie Donker (Met *onbekende bestemming*) bespreekt enige jongere dichters die in de *Windroos-serie* publiceren. Hij constateert dat daarin allerlei levens- en kunstrichtingen door elkaar te vinden zijn, en dat 'een overheersende richting in de poëzie' daarin niet te vinden is. - Onder het opschrift *De tragedie van het slechte gebit* beoordeelt Paul Rodenko S. Vestdijk's roman *Ivoren Wachters*, waarvan hij de compositie niet te zwak vindt.

Juni. S.P. Uri gaat *De ontwikkeling van F. Bordewijk* na, bij de herdruk van *Blokken, Knorrende Beesten* en *Bint*. - Erik van Ruysbeek (*Aanvaarding van de Weemoed*) beoordeelt *De Hondewacht* van Karel Jonckheere, waarin hij ‘zijn vers tot een zeldzame zuiverheid wist uit te puren’. - Anthonie Donker (*Tussen betovering en onttovering*) is zeer ingenomen met de dichtbundel *De bosheks* van Alfred Kossmann. - R. Blijstra beoordeelt

Johan Daisne's roman *De man die zijn haar liet knippen (Liever ontoegankelijk dan steriel)*. - J. Hulsker oefent scherpe kritiek op de taal in de geprezen geschriften van Mevr. H.L.T. de Beaufort, waaruit hij staaltjes aanhaalt van onduidelijke zinsbouw, slordigheid, verkeerde beeldspraak en banale uitdrukkingen.

Juli. Anthonie Donker bespreekt *Joernaal van Jorik* van de Afrikaner dichter D.J. Opperman en herkent daarin een typerend motief in de Afrikaner lyriek, *De gescheurde wortel* van de stedeling, die zich nog verbonden voelt met de 'boerse eenvoud die hem vreemd geworden is'. - Hendrik de Vries ziet in de dichtbundel *Jacob en de Engel* een *Geforceerde toenadering* tot de smaak van het publiek, die soms leidt tot 'onuitstaanbare oppervlakkigheid'. - Paul Rodenko beoordeelt twee werken van *Max Croiset*, nl. *Het Petitionnement* en het toneelspel *Oidipoes en zijn Moeder*. - Victor Varangot ziet in Anna Blaman's *Ram Horna en andere verhalen* 'verspilling van talent' (*Fragmenten doch waarvan*?) - W.H. Nagel beoordeelt *Fontana Maria* van Kees van Bruggen als *De laatste Robinson*. - G. Söteman (*Paradox der autobiografie*) oordeelt gunstig over *Het veege lijf*, waarin Jacques Gans zijn ervaringen in 1942 met 'ontwapenende eerlijkheid' weergeeft. - K. Jonckheere ontwikkelt ernstige bezwaren tegen de zesde verzenbundel van Pieter G. Buckinx: *De Verzoeking der Armoede*, die z.i. door kunstmatigheid steriel begint te worden, al ontbreekt het hem niet aan gevoeligheid (*Reukwerk op bloemen des velds*).

Het Boek van Nu.

Juni. G. Stuiveling schrijft een *In memoriam Marianne Philips*. - P.H. Ritter Jr. bespreekt *Teirlincks Mijnheer J.B. Serjanszoon en Johan Doxa*, onlangs in de Bibliotheek der Nederlandsche Letteren herdrukt. - Gerard van Eckeren beoordeelt twee boeken van Jan de Hartog: *Stella* en *Mary*, die hij wel waardeert, maar waarin hij 'niveau' mist. - G. Stuiveling *(Een borstbeeld voor Potgieter)* beoordeelt met waardering de biografie van E.J. Potgieter door Jac. Smit. - De redakteuren Ritter en Stuiveling zeggen hun tegenstrijdige mening over de weigering van een reisbeurs aan Gerard van het Reve *(Rondom van het Reve)*. - P.H. Ritter Jr. publiceert een vraaggesprek *Bij Rico Bulthuis*. Daarop volgt een beoordeling van Bulthuis' roman *Edmond de Wilde en de Werkelijkheid* door P. Minderhout *(Tweeërlei Werkelijkheid)*.

Juli. Gerard van Eckeren bespreekt onder het opschrift *Heiligheid en Waan* de roman *Zuster Virgilia* van Gerard Walschap. Hij meent dat de schrijver zijn hoofdpersoon oprecht als 'heldin' gekarakteriseerd heeft. - G. Stuiveling heeft grote verwachting van de jonge prozaist Alfred Kossmann, die met zijn roman *De Nederlaag* de *Jaarlijkse Bekroning* verworven heeft. - Hij neemt Johan Daisne in bescherming tegen de geringschatting door Lehman *(Lehmann: neen man!)*. - Gerard van Eckeren levert een beknopte bespreking van enige *Humoristen* o.a. Annie M.G. Schmidt en Henriëtte van Eyk.

Augustus. P.H. Ritter Jr. vertelt biezonderheden over *Een Vlaams-Hollandse schrijversontmoeting in de Abdij van Tongerloo*. - Gerard van Eckeren vestigt de aandacht op *Een vergeten boek*, nl. de onlangs herdrukte roman van Marcellus Emants: *Een nagelaten bekentenis*. - J. Greshoff *(Verwaarloosde Litteratuurstudie)* vindt in herdrukken van Couperus na veertig jaar een aanleiding tot verwijt aan uitgevers,

die goede boeken uitverkocht laten tot schade van het lezende publiek. - P.H. Ritter Jr. publiceert een vraaggesprek met *Elisabeth Zernike*.

Nieuw Vlaams Tijdschrift.

Juni. In een overzicht *Triënnale van de Vlaamse Poëzie* oefent Karel Jonckheere achtereenvolgens vernietigend kritiek op de stichtelijke poëzie van de oude dichter Constant Eeckels *(De stralende Stoet)*, z.i. een 'veelvoudige mislukking', en op de communistische verzen van Georges van Acker, *Rode Rijmen*, waarin hij proeven aanwijst van 'de verfoeilijkste bourgeoissmaak'. Weinig goeds weet hij verder te zeggen over Jozef Simons *(Nagelaten gedichten)*, Herman van Snick *(Balladen van hier beneên)*, Willem van Herckenrode *(In Memoriam)*, Julia Tulkens *(Zo zingt mijn Blondje)*, Frieda Brechts *(Late Bloesem)* en Tindo Hoewaer *(Pastorale)*. De balans van de afgelopen jaren is dus niet gunstig: 'veel van de lading is ballast'. - C.G.N. de Vooys geeft een beknopte beschouwing over *Taalgebruik in Noord- en Zuid-Nederland* naar aanleiding van de vraag 'in hoeverre aanpassing werkelijk of zelfs noodzakelijk is'. Zijn konklusie luidt: Aanpassing is aanbevelenswaardig, mits niet in de zin van slaafs, kritiekloos nabootsen van het gewaande 'meerderwaardige'. - Anton van Duinkerken eert de nagedachtenis van *P.H. van Moerkerken*, door een overzicht te geven van zijn vruchtbare werkzaamheid, waarbij vooral het licht valt op de romancyclus *De Gedachte der Tijden*, waarin "het zelfherstel van de geschiedenis" de kerngedachte vormt.

Dietsche Warande en Belfort.

Juni. Anton van Duinkerken geeft een geknopt overzicht van het leven de werken van *Johan Huizinga*.

Juli-Aug. Deze aflevering brengt de volledige tekst van Paul de Smaele's kongres-rede over *De Nederlandse Letterkunde op de Europese weegschaal*. - Van aandoenlijke piëteit getuigt Geertje van Cauwelaert's *Dankbare herinnering aan mijn vader*, de vroegere redakteur van dit tijdschrift August van Cauwelaert, bekend als dichter en essayist. - J. van Mierlo geeft een uiteenzetting van zijn opvatting *Over Katholieke kritiek*, voorzover die afwijkt van een voorafgaande beschouwing (in het Aprilnummer) van A. Westerlinck: z.i. mag niet uitsluitend een aesthetische maatstaf aangelegd worden: kunst die op ergerlijke wijze met godsdienstige beginselen of menselijke waardigheid spot is verwerpelijk en mag b.v. niet voor een staatsprijs in aanmerking komen. - In de *Kroniek van het Nederlands Proza* noemt Remi van de Moortel de bekroonde roman *De Weerlozen* van Valeer van Kerkhove 'een opmerkelijk debuut'.

De Vlaamse Gids.

Juli. Bij het honderdjarig bestaan van het Willems-fonds wijst J. Hoste op *Het Humanisme en het Willems-fonds*. - In een artikel *Onvrijwillige slagen onder de riem* verweert R. Herreman zich tegen een aanval van L.P. Boon tegen '*t Fonteintje* in de Mei-aflevering van hetzelfde tijdschrift.

Augustus. Onder het opschrift *Uit gemis* publiceert Ed. Hoornik een voordracht over eigen werk, uitgesproken bij gelegenheid van de boekenweek 1951. - Emiel Willekens geeft een beschouwing over *De sociale funktie der poëzie*. - In zijn *Kroniek in klein bestek* schrijft M. Rutten o.a. over een dichtbundel van Fr. van Reyt *(De Boeg)*, over vertalen van poëzie, en over *Aesopeia* van B.H. Vandenberghe, een overzicht van de belangrijkste problemen, die betrekking hebben op de fabelliteratuur.

Tijdschrift voor Ned. Taal- en Letterkunde LXIX, afl. 1.

G.I. Lieftinck geeft een uitvoerige beschrijving van *Drie handschriften*

uit de librije van de Abdij van Sint Bernards opt Schelt, vroeger in het bezit van J.F. Willems en door hem gesplitst, maar die 'een zeer oude eenheid vormden.' In *Bijlagen* geeft hij daaruit een aantal rijmen en rijmspreuken, die vroeger gebrekkig uitgegeven waren. - P. Maximilianus schrijft over een exemplaar van *Huygens' Korenbloemen*, opgedragen aan *Roemer van Wesel*. Daarin lagen een viertal gedichten, waarvan twee onuitgegeven. Daarbij geeft de schr. een uitvoerige toelichting. - Fr. van Coetsem behandelt *De oorsprong van het Ndl. praeteritum hief*. - J.J. Borger vond in de briefwisseling van de gebroeders Van der Goes overvloedig materiaal voor een interessante studie over *Haags uit de tweede helft van de zeventiende eeuw*, als aanvulling van vroegere gegevens, onderzocht door Te Winkel en J.H. Kern.

Leuvense Bijdragen XL, afl. 3-4.

G.J. Steenbergen publiceert *Een onbekend referein over de armoede* uit de refereinenbundel van Jan Michiels, met varianten van een Brussels handschrift. Hij maakt het aannemelijk dat Willem van Haecht als auteur te beschouwen is. - E. Galama geeft de volledige tekst van *Een gheestelick spel van zinnen van Jhesus ten twaelf jaren oudt*, door Robert Lawet. - Een uitvoerige studie van M. Carême is gewijd aan *De mouillering in de Zuidnederlandse dialecten*, toegelicht door een kaart.

Neophilologus.

M. Valkhoff geeft proeven van *Etymologies néerlandaises*, nl. Nederlandse woorden in het Spaans. - In J.H. Scholte's artikel *Robinsonades* komt ook de Nederlandse tekst van *Krinke Kesmes* door H. Smeeks ter sprake. - A.G.H. Bachrach publiceert een studie over Sir *Constantyn Huygens and Ben Johnson*. Daarin wijst hij op echo's uit Johnson's werk in de gedichten van Huygens.

Levende Talen.

Juni. C.A.G. Planije geeft een beknopte beschouwing *Bij het 'Verzameld Werk' van J. van Oudshoorn*. - J.J. Mak beoordeelt C. Kruyskamp's uitgave van *Dichter en Spelen van Jan van den Berghe*.

Tijdschrift voor Levende Talen XVII, afl. 4.

In deze aflevering vindt men de inaugurele rede van M. Rutten, als opvolger van R. Verdeyen benoemd aan de Luikse universiteit. De titel is: *Introduction à l'histoire de la littérature néerlandaise*. De rede is in drieën verdeeld. Voorop gaat een

beschouwing over het begrip litteratuur. Daarna wordt de vraag gesteld: wat verstaan wij onder ‘littérature néerlandaise’? Ten slotte komt de geschiedenis van de Nederlandse letterkunde ter sprake, waarbij de nadruk gelegd wordt op de noodzakelijkheid om van het kunstwerk uit te gaan en dat stilistisch te beschouwen. Opgesomd wordt dan wat tot nu toe op dit gebied in Nederland gedaan is. - In de rubriek *Nederlandse Letteren* bespreekt Fr. Closset met veel waardering het verzamelde proza van J. van Oudshoorn *Doolhof der Zinnen*, onlangs uitgegeven en ingeleid door Victor E. van Vriesland. Hij kenschetst deze bijna vergeten voortreffelijke prozaschrijver, voortgekomen uit het naturalisme van de tachtigers, als een pessimistische vertolker van ‘levensonmacht’.

Mededelingen van de Klasse der Letteren van de Kon. Belgische Academie 1951.

A. van Loey geeft een overzicht *De l'état actuel de la philologie néerlandaise*. Hij beperkt zich daarbij in hoofdzaak tot de Zuid- en Noord-

Nederlandse studiën, gewijd aan ‘l'évolution de la langue et des dialectes néerlandais et l'édition des textes’.

Driemaandelijkse Bladen III No. 3.

Deze Juli-aflevering is een *K. ter Laan-nummer*, ter ere van de verdienstelijke tachtigjarige Groninger. De redaktie geeft een overzicht van zijn werkzaam leven. A.M.J. Deelman wijst op zijn verdiensten voor *Groningen en het Gronings*, P.J. Meertens op zijn ijver voor dialektstudie en volkskunde, Tj.W.R. de Haan stelde een *Lijst van Geschriften van K. ter Laan* samen. Andere bijdragen zijn o.a.M. Schönfeld's etymologie van *Slochteren*, Ter Laan's geboorteplaats, Taalkundige opmerkingen bij *Deventer dichters uit de zeventiende eeuw* door C.G.N. de Vooys. - H. Arink schrijft een vervolg van zijn *Provincialismen in het Oosten* en C.B. van Haeringen bestudeerde Oostelijke dialecten om de aandacht te vestigen op *Merkwaardige vormen van de werkwoorden doen, gaan, slaan, staan en zien*.

Tydskrif vir Letterkunde I Nommer 2.

De zeventigjarige dichter en romanschrijver *D.F. Malherbe* wordt geeerd in een artikel van J.J. Kruger, waarin met grote bewondering een overzicht gegeven wordt van zijn onvermoeide werkzaamheid op velerlei gebied. Hij heeft namelijk ook voor het toneel gewerkt en een werk over *Afrikaanse Spreekwoorde en Verwante Vorme* samengesteld. De schrijver verdedigt Malherbe's stijl, waarin critici overlading en retorische pronk afgekeurd hebben. Daarin ziet hij een afspiegeling van de natuur in zijn geboorteland. - F.J. Snijman's *Iets oor die estetiese* geeft een van grote belezenheid en van inzicht getuigende beschouwing over het wezen van de schoonheidsleer.

Libertinage.

Mei-Juni. De Gids-artikels van P. Geyl: *Reacties op Ter Braak en Du Perron* gaven H.A. Gomperts aanleiding tot een polemisch artikel, getiteld: *Professor Geyl en het mannelijke*. - Afgedrukt worden enige brieven van Multatuli aan A.H.E. Douwes Dekker, Jan's oudste zoon. - J.Th. Lehman beoordeelt J. Daisne's roman *De man die zijn haar kort liet knippen*.

Paedagogische Studiën.

Juli-Augustus. *De vernieuwing van de leraar* is de titel van een lezing, door J.H. Schouten gehouden voor de leerlingen van de School voor Taal en Letterkunde

(Maart 1951). Als ervaren leraar geeft hij uitstekende wenken en raadgevingen, die aanstaande en jonge leraren ter harte mogen nemen.

Wending.

Juli-Aug. F.W. van Heerikhuizen geeft een beknopte beschouwing over *Gerrit Achterberg als dichter van deze tijd*.

Museum.

Mei-Juni. Deze aflevering bevat o.a. beoordeling van de volgende boeken: C.F.P. Stutterheim: *Inleiding tot de taalphilosophie* door Anton Reichling; Gerrit Karsten: *Honderd jaar Nederlandse philologie* door A.A. van Rijnbach; C.P.F. Lecoutre: *Inleiding tot de taalkunde en tot de geschiedenis van het Nederlands* door A.C. Bouman; G.A. van Es: *Sint Servaes Legende* door P.M. Willeumier-Schalij; M. Gysseling en A.C.F. Koch: *Diplomata Belgica ante annum millesimum centesimum scripta* door A. Weijnen; D. Bax: *Ontcijfering van Jeroen Bosch* door H. van de Waal.

C.D.V.

Bilderdijk en Ossian[1].

Nog steeds verwekt de naam Van Meegeren beroering in de kunstenaarswereld en we zouden niet durven beweren, dat het pleit reeds als beslecht wordt beschouwd. Maar Van Meegeren falsaris of niet, zeker is, dat zijn werk niet van verdienste is ontbloot en ontegenzeggelijk kwaliteiten bezit.

Een dergelijke figuur, misschien nog groter, hebben we in *Macpherson*, dichter van de *Poems of Ossian*. Over hèm, d.w.z. over zijn werk, kunnen we ons wèl een oordeel vormen. Dat hij ons op een heerlijke manier bij de neus heeft genomen, daaraan twijfelt nu niemand meer.

Deze Macpherson, hij is volgens Van Hamel 'de man, die tegelijk van Malvina's tere smart zong en de hele wereld brutaliseerde als een kaaiwerker, die tegelijk dichtte op de kwijnende klank van harpsnaren in de vochte mist, en loog en bedroog, zonder ook maar één ogenblik tot zichzelf in te keren en zich te schamen'[2].

Het is al weer bijna 35 jaar geleden, dat het meesterlijke, twee-delige werk van *Paul v. Tieghem* verscheen: Ossian en France, voorzien van een zeer uitgebreide bibliografie. Toen Prinsen deze comparatistische studie in de N. Taalgids van 1921 aankondigde, moest hij constateren, dat er in ons land verschillende Ossian-vertalingen zijn, die nog alle onderzocht en vergeleken moeten worden, van *Van de Kasteele, Bilderdijk, H. Vinkeles, J.P. Arend* tot in 1886 een Vlaamse van *H. Sermon* toe.

We willen ons in dit artikel nu beperken tot Bilderdijk's bewerking, maar zullen daarbij ook Ossian in Nederland en Bilderdijk's houding tegenover verschillende Ossian-quaesties ter sprake brengen.

De hele statige lijst van literatuur over alles wat met Ossian samenhangt, kunnen we behalve bij Van Tieghem, vooral ook vinden in de bibliografie van *George F. Black - Macpherson's Ossian and the Ossianic Controversy - A contribution towards a Bibliography* (1936)[3]. Intussen moet deze lijst al weer aangevuld worden o.a. met wat de Würzburgse anglist *Otto L. Jiriczek* over Ossian publiceerde en we denken hier inzonderheid aan zijn 'faksimile-Neudruck' van Macpherson's Ossian in drie ferme delen (1940).

De Keltische tradities en dichtkunst van de Schotse Hooglanden, de Hebriden en Ierland, waren, toen ze in de tweede helft van de achttiende eeuw in Europa meer bekend raakten, voor velen een openbaring. Zelfs in Engeland had men er weinig weet van gehad, wat zich uit geografische en politieke oorzaken wel laat verklaren. We behoeven, behalve aan de geïsoleerde ligging der Highlands, maar te denken aan de toen niet bijster vriendelijke verhouding tussen Engeland en Schotland. De onlangs in Londen gestolen 'kroningssteen' is daar nog een echo van.

Als we nu een blik werpen op de literaire kaart van het Europa der 18e eeuw, dan zien we, dat Engeland veel langer classicistisch georiënteerd geweest is dan Schotland, waar Allan Ramsay zich reeds in 1724 openlijk verzette tegen de kunstmatige, door de Franse classicisten beïnvloeide poëzie.

1) Dit artikel is gebaseerd op een fragment uit mijn wegens tijdsomstandigheden ongedrukte Gentse dissertatie: *Bilderdijk en Engeland* (1949), vgl. N. Taalgids XLII, 317.
2) Neophilologus VI, 124.
3) Als bijzonderheid vermelden we hier, dat in 1917 van Macpherson's Fragments of ancient poetry een editie in Braille-druk verscheen. (Black, 10).

Vóór Macpherson hadden *Alexander Mac Donald* (in 1751) en *Jerome Stone* (in 1755) al getracht enige bekendheid buiten Schotland aan gaelische poëzie te geven, zonder veel succes overigens. Maar het was toch het begin geweest van de doorbraak van het enthousiasme voor Ossian, dat Macpherson's publicaties hadden opgewekt. (1760 Fragments of ancient poetry; 1762 Fingal; 1763 Temora; 1773 definitieve editie).

Beroemde schrijvers en grote geesten in Europa (uitzonderingen daargelaten) bewonderden Ossian, in Engeland het minst, in Duitsland wel het meest. In dit laatste land (Duitsland) ontstond grote geestdrift voor de zangen van de Schotse bard, mede een gevolg van de belangstelling voor de 'Nordische Mensch' in het algemeen. Volk en zeden van Caledonië genoten bij sommige Duitsers een even grote verering als het klassieke Hellas ten deel viel. Literatoren als Haller, Klopstock, Herder, Bürger, Goethe en Schiller hebben zich intens kortere of langere tijd met Ossian bezig gehouden.

De zangen van Ossian zijn niet in het oorspronkelijk, maar vooral door vertalingen buiten Engeland bekend geworden, al duurde het soms lang voor een complete vertaling verscheen; meestal maakte het vasteland het eerst kennis met brokstukken uit deze poëzie. De eerste vertaling ontstond in Frankrijk. Al in Sept. 1760 had Turgot in het Journal Etranger uit de London Chronicle van 21 Juni van dat jaar enige zangen in het Frans overgebracht. Andere Franse bewerkingen volgden; we noemen die van Suard, Diderot, Saint Simon (de merkwaardige bewerker van een in 1774 in Amsterdam gedrukte vertaling), van Le Tourneur en van Baour Lormian. Ze zijn alle met andere uitvoerig geanalyseerd in Van Tieghem's Ossian en France. *R. Tombo* deed in 1901 in New York een proefschrift verschijnen: *Ossian in Germany*, waaruit blijkt, dat Ossian in het Duits even vaak vertaald is als in andere talen samen; ja, geen ènkel Engels werk is zo dikwijls in het Duits bewerkt als deze Songs[1].

Hoe stond het nu in Nederland? Daar had Lelyveld reeds in Oct. 1762 in Minima Crescunt twee voordrachten gehouden over Macpherson's Fragments of ancient Poetry en in de Nieuwe Bijdragen van 1763, waarin hij ook een proza-vertaling van de Gezangen van Selma publiceerde, de aandacht op Ossian gevestigd. Vóór hem was er door Egbert Buys in de 'Hollandsche Wijsgeer' een en ander uit vertaald[2].

In deze tijd correspondeerde Van Goens met zijn literaire vriend Cesarotti, in 1768 professor in het Grieks en Hebreeuws aan de Universiteit van Padua geworden en die al in 1763 het grootste deel van Ossian in het Italiaans had overgebracht. Drie jaar later (1766) schreef Van Lelyveld aan Van Goens, dat hij van plan was Blair's 'A critical dissertation on the poems of Ossian' te vertalen, mits hij tot bewijs van de echtheid een fragment van het handschrift kon publiceren. Daartoe schreef hij zelf aan Macpherson, maar diens antwoord is weg.

Als nu Kollewijn zegt, dat pas in 1790 enige bekendheid werd gegeven aan Ossian door Feith, dan is dat dus onjuist[3]. Ossian was hier toen al 25 jaar bekend.

In 1787 werd in het *Taal-, Dicht- en Letterkundig Magazijn* (waarvan *Brender à Brandis* redacteur was) Blair's verhandeling over de gedichten

1) R. Horstmeyer, Die deutschen Ossianübersetzungen des XVIII Jahrhunderts, 9 (1926).
2) J. Wille, De Literator R. M v.. Goens en zijn Kring I (1937), 139.
3) R.A. Kollewijn, Bilderdijk, zijn Leven en zijn Werken I, 272.

van Ossian vertaald. Feith heeft het in deel 5 van zijn *Brieven over Verscheiden Onderwerpen* (1790) over de dichter van Ithona en Fingal en geeft uit elk hiervan een episode in proza. Verder is in zijn werk duidelijk Ossiaanse invloed aan te wijzen, evenals bij E.M. Post; ook voor Van Alphen in zijn *Theorie der schoone Kunsten* en in zijn *Digtkundige Verhandelingen* blijkt Ossian geen onbekende te zijn[1)], maar pas in 1793 verscheen Van de Kasteele's vertaling in hexameters. Temora, dat Van de Kasteele niet publiceerde, werd later door zijn kleinzoon uitgegeven[2)]. Tussen 1795 en 1805 zien dan successievelijk Bilderdijk's vertalingen het licht, op die van Temora na.

In zijn *Ossian et l'Ossianisme au XVIIIe Siècle* noemt Van Tieghem (op gezag van Prinsen, die hij voor diens inlichtingen dank zegt) slechts drie Nederlandse Ossian-vertalingen in de achttiende eeuw, nl. één in proza van de Gezangen van Selma in de Nieuwe Bijdragen van 1793 (dit moet zijn 1763), de bewerking van Van de Kasteele en die van Bilderdijk. We moeten deze opgave dus aanvullen, met die van Egbert Buys in de ‘Hollandsche Wijsgeer’ en die van Feith in ‘Brieven over Verscheiden Onderwerpen’, al werden hier dan slechts fragmenten gegeven.

Macpherson was zeer apodictisch in zijn uitspraken, dat hij zijn lezers de vertaling gaf, zowel in Fingal, Temora als in andere stukken, van gaelische manuscripten en van door hem opgetekende gaelische verhalen, hem meegedeeld door de bewoners van de Highlands. Hij werd hierin gesteund door de gezaghebbende Edinburgse hoogleraar Hugh Blair. Macpherson werd niet zo maar door iedereen geloofd en twijfel steeg bij velen in Engeland en bij sommigen daarbuiten tot ongeloof, toen ze hoorden, dat onderzoekers, kort na het verschijnen van de Poems of Ossian, in Schotland nog slechts enkele regels van oud-Schotse poëzie konden ontdekken.

Samuel Johnson loochende in zijn *Journey to the Western Islands of Scotland* (1775) de echtheid ronduit en was van oordeel, dat Macpherson slechts namen en enkele regels gevonden had en de rest zelf verzonnen. Zijn opvatting was doorslaggevend bij het letterlievend publiek. We kunnen ons hier nu niet verder bezig houden met de geschiedenis van het authenticiteitprobleem, dat trouwens bij de huidige stand der Keltologie geen probleem meer is, dat in Engeland en daarbuiten zo zeer de literaire en wetenschappelijke gemoederen heeft bezig gehouden en nooit zijn aantrekkelijkheid zal verliezen, al was het alleen maar door het beeld van James Macpherson in al ‘zijn tergende raadselachtigheid’[3)].

En wat dacht Bilderdijk nu van dit alles? Hij heeft veel werk gemaakt van Ossian. Dit blijkt niet alleen uit de voorrede van het eerste deel *Mengelpoëzy* (1799), maar eveneens uit zijn in aantekeningen neergelegde opmerkingen en critiek, en vooral uit zijn 120 pagina's tellende verhandeling over Ossian, geplaatst achter zijn Fingal-vertaling. Jammer genoeg is deze verhandeling niet opgenomen in Da Costa's uitgave van Bilderdijk's dichtwerken. Hij bespreekt gedeeltelijk hierin de studies van Blair en Saint Simon, maar geeft

1) M.M. Prinsen, De Idylle in de achttiende Eenw, 318.
2) *Dichtwerken van Mr. P.L. van de Kasteele, uitgegeven door Mr. J.C. van de Kasteele*, dl. II, 231 v.v. (1844-'45). J. te Winkel meent ten onrechte, dat de kleinzoon de hele Temora van zijn grootvader uitgaf. Het zijn 4 boeken daarvan (Ontwikkelingsgang VI, 37).
3) Neophilologus VI, 124

tevens eigen waarnemingen. In Leiden is in handschrift aanwezig een ‘Ontwerp eener Vertaling van de Gezangen van Ossiaan’, dat hij te Hamburg opgesteld heeft, na zijn eerste reis naar Engeland in de zomer van 1795.

Behalve uit de zo juist genoemde bronnen, dat zijn dus de Voorredenen, de Aantekeningen, de gedrukte Verhandeling, het ongedrukte Ontwerp, hebben wij voor het volgende ook uit enkele niet gepubliceerde brieven geput.

Bilderdijk geloofde volkomen aan de echtheid van Macpherson's modellen, evenals de meeste geletterden op het vasteland van Europa, althans in de periode van ± 1770-1790[1]. De verdenking van falsificatie wees hij minachtend af. Volgens hem had Macpherson de twijfel aan de echtheid gemakkelijk kunnen doen ophouden, want hij had het oorspronkelijk ontvangen op een manier, die licht te verifiëren was. Maar Macpherson's eigenliefde vond het wel prettig voor de dichter gehouden te worden, hoewel hij toch maar een ‘slecht poëet’ was; dat bewezen zijn weinige eigen gedichten. En, meende Bilderdijk verder, hij was gevoelig voor dichterlijke schoonheid en wilde daarom graag een groot dichter zijn. Twijfel aan de echtheid vergrootte automatisch Macpherson's eigen dichterroem. Bilderdijk geloofde ook aan de authenticiteit van Thomas Chatterton's pseudo 15-eeuwse gedichten. ‘Aan Chatterton heeft deze twijfel omtrent zijnen Rowley den dood gedaan’, aldus Bilderdijk, ‘en tevens de naam van een groot Dichter bezorgd. Niemand zal Macpherson de naroem van een groot Dichter toekennen; schoon hij er nog meer aanspraak op maken kon, dan dat rampzalige Loshoofd, eer zijne vermogen zich ontwikkelen konden, in zijn 18e jaar door enen beklaaglijken zelfmoord omgekomen.’[2].

Van Johnson moest Bilderdijk op dit punt helemaal niets hebben. Die zou ‘dom’ zijn en met ‘zijn bekrompen geest’ een diepe onkunde ten toon spreiden in de Schotse oudheid- en letterkunde[3]. Eén van de motieven, waardoor deze zogenaamde critic niet in de echtheid geloofde, was immers zijn eigenwaan en zijn haat tegen Schotten. Op zijn tocht naar Schotland vond hij, wat hij van te voren had vastgesteld, dat hij vinden wilde, hoonde Bilderdijk.

In 1795 al sprak Bilderdijk telkens van de gaelische originelen, die hij kende en soms ook ter verbetering van Macpherson had gevolgd en dit alles voor de uitgave van het ‘oorspronkelijk’ door de Highland Society of London in 1807.

In het reeds genoemde onuitgegeven ‘Ontwerp eener Vertaling....’ schreef Bilderdijk in Hamburg vertoevende, dat hij zijn vertaling wilde bewerken ‘naar de echte en beste Engelsche uitgave van Macpherson, met raadpleging (zoo verre zulks bij eenige mogelijkheid zal kunnen geschieden en waartoe de ondernemer op zijne reize de beste gelegenheid heeft) van den oorspronkelijken text, en tevens altijd met raadpleging eener gezonde oordeelkunde’.

In de Voorrede van het eerste deel Mengelpoëzy (1799) heette het zonder meer, dat de in deze bundel voorkomende vijf navolgingen van Ossian naar het oorspronkelijk bewerkt waren.

We weten nu wel, dat hij door zo te spreken met de waarheid op gespannen voet leefde, maar interessant is in dit verband een onuitgegeven brief van hem aan zijn schoonzuster Mevr. Elter - Woesthoven, gedateerd

1) Ossian et l'Ossianisme .... 12.
2) Fingal II, 78/79.
3) Fingal II, 81.

17 Aug. 1798[1] en waarin hij zelf erkent een zeer gebrekkig gebruik te hebben gemaakt van de oorspronkelijke tekst. Dit kan kloppen, als hij er mee bedoelde de door Macpherson in het 'gaelisch' uitgegeven 7e Zang van Temora. Maar hier volgt eerst een gedeelte van die brief: 'De oorsprongklijke text van Ossiaan is in Oxford op de pers en zal binnen twee jaren afgedrukt zijn en uitkomen'. (Inderdaad werd in 1797 een volledige editie vanuit Oxford aangekondigd). De brief gaat verder: 'Wat mij betreft, ik heb in Engeland zijnde van dien text niet dan een zeer gebrekkig gebruik kunnen maken om den korten tijd, dien ik er aan kon besteden, en omdat men er toen nog een groot geheim van maakte. Misschien zou het eene interessante onderneming zijn van dien oorspronkelijken text een getrouwe Hollandsche vertaling (In Proze, dunkt mij) met of zonder taaloudheid- en Dichtkundige Noten uit te geven, en daarmee zoo spoedig als de Engelschen klaar zijn. Indien dit een Boekhandelaar in Holland gelijken mocht, zoude ik wel gelegenheid hebben om bladgewijze dat werk van de Oxfordsche Drukkerij te bekomen en het dus onder 't drukken van den text-zelven, gereed te maken. Maar ik zou daartoe zekerheid moeten hebben van met mijn Ms. niet te blijven zitten, en de extra kosten niet aan mijn been te knopen.

Zoudt ge hier over ook eens met onze Drukkeresse of iemand anders spreken willen? Mijne relatien geven die gelegenheid aan mij-alleen, en niemand in de wareld kan dit met mij tegelijk hebben.'

De laatste zelfverzekerde uiting correspondeert met een in het Engels gestelde brief aan de Engelse uitgever van Ossian[2], waarin hij meedeelt in Duitse kranten de uitgave van het oorspronkelijke gaelisch te hebben zien aangekondigd en met veel strijkages verzoekt de drukproeven, zodra ze van de pers komen, te mogen gebruiken om er een nauwkeurige vertaling van in het Frans en Nederlands te geven. Het liep echter op niets uit. De Duitse krant, waarop Bilderdijk hier doelt, is *Der Neue Teutsche Merkur*, waarin inderdaad een brief van James Macdonald opgenomen werd, gedateerd Oxford 25 April 1798, en gericht aan de uitgever van Ossian.

In *De Navorscher* (1869[3] meent P. Leendertz, dat Bilderdijk werkelijk het oorspronkelijk voor zich heeft gehad en zich ook moeite heeft gegeven dat te verstaan. Het is hem gebleken uit een handschrift van Bilderdijk van 13 bladz.[4] met op de omslag 'Temora. Zevende boek uit het oorspronkelijk'. 'Het is woord voor woord vertaald. Boven de woorden staan nommers, die de orde aanwijzen waarin zij in het oorspronkelijk staan. Hier en daar vindt men enige stippen, die de plaats moeten aanduiden van woorden, die Bilderdijk niet verstond.' Leendertz deelt er vervolgens enige proeven uit mee en geeft er naast ter vergelijking Macpherson's vertaling daarvan. Hij laat ter zake kundige lezers dan zelf oordelen in hoeverre Bilderdijk's vertaling juist en diens ongunstig oordeel over die van Macpherson gegrond is

Zijn mening, dat Bilderdijk's bewering waarheid bevat, als deze zegt, dat zijn vertalingen naar het oorspronkelijk bewerkt zijn, is dus in zoverre juist, als ze slaat op het voor 1807 gepubliceerd oorspronkelijk (of wat daarvoor moest doorgaan)[5].

1) hs. Bilderdijk-Museum.
2) hs. Leiden (Mij. Ned. Lettk.).
3) De Navorscher XIX (1869), 13.
4) Uit de verzameling Joh. Hilman, Amsterdam
5) Het is lang niet onwaarschijnlijk, dat Lachlan Macpherson (een neef van James) de auteur is van de gaelische tekst van de 7e Zang van Temora. Hij zou ook enige gedeelten van de 4e Zang gemaakt hebben. W. Shaw publiceerde 1778 het begin van Croma, Gillies in 1786 een deel der 3e Zang van Fingal, Irvine gaf 1801 het gaelisch van Conlath en Cuthona en de

Er waren dus voor 1807 wel enige gaelische stukken in omloop en al zou Bilderdijk deze geraadpleegd hebben, hij mocht niet suggereren, dat alles naar het oorspronkelijk bewerkt was.

Hetzelfde zei hij ook van zijn romances 'De Heer van Landhorst', 'Almanzos en Zaide', en 'De Monnik', waarbij hij de Engelse navolgingen van Percy niet zou nodig gehad hebben[1].

Waarom nu heeft Bilderdijk zo enthousiast bijna alles van Ossian vertaald? Het antwoord moet luiden: hij is gegrepen door het feit, dat Ossian de geïnspireerde dichter is, die groot ontzag heeft, die het hart raakt. Een dichter behoorde de bezielende profeet en de echo van zijn volk te zijn en dit profetische element was bij de neo-classieke schrijvers te zeer op de achtergrond geraakt. In de poëzie van de achttiende eeuw ontbrak vaak de gevoels-inspiratie. Hiertegen ontstond in het midden dier eeuw reactie. En al bleef Bilderdijk in de vormgeving van zijn Ossianvertalingen classicistisch, hij was toch door het ideaal van een natuurlijke en niet kunstmatige gevoelsuiting gepakt. Nog in 1808 verscheen zijn treurspel *Kormak*, spelend in Ossian's Schotland, terwijl het onderwerp aan Homerus was ontleend.

De Ossiaanse wereld had op hem, als op zovele anderen, indruk gemaakt. Het emotionele subjectivisme hierin, het tot leven wekken van oude zg. barbaarse tijden zouden een der samenstellende bestanddelen gaan vormen van de Engelse prae-romantiek. Als Bilderdijk het over zijn vertalingen heeft, zegt hij, dat hij Ossian nauwkeurig en letterlijk wil volgen, mààr, voegt hij er dadelijk aan toe, 'niet zodanig letterlijk om door onzin, door laagheden, prozaïsmen en herhalingen zonder kracht of nadruk, onverstaanbaar, aanstotelijk, ondichterlijk of vervelend te worden'[2]; z.i. is een letterlijke vertaling een vertaling waarin de 'geest' van het oorspronkelijk is bewaard gebleven en waarin hetzelfde effect bereikt wordt. Dan mag men gerust een uitdrukking of woord vervangen, een overgang invoegen, een overbodigheid weglaten, een verzwegen tussendenkbeeld uitdrukken, een zinsconstructie sterker maken[3].

Bilderdijk blijkt zich hier dus aan te sluiten bij de in de achttiende eeuw nog veel voorkomende opvatting van een trouwe vertaling, dat ze nl. ook aangenaam om te lezen moet zijn. Vooral in de zeventiende eeuw domineerde dit beginsel van het aangename; het was de tijd van de 'belles infidèles'[4]. Ook iemand als d'Alembert is die mening toegedaan. Hij acht het verfraaien van een vertaling geoorloofd, ja gewenst, maar met de eigen kleur van de auteur. En wie denkt hier niet dadelijk aan Le Tourneur's vertalingen van Young en Ossian?

Dat dit beginsel van het aangename, van te behagen, al heel gemakkelijk in botsing kwam met het principe van een zogenaamde 'correcte' vertaling, deed voor Bilderdijk hier niet ter zake. In zijn Voorrede voor het eerste deel Mengelpoezy meent hij, dat van Ossian geen goed denkbeeld in een vertaling

hymne aan de zon uit Carric-Thura. (v. Tieghem, Ossian en France I, 83). We beperken ons hier tot Macpherson's verzamelingen. Er zijn wel meer oorspronkelijk-gaelische teksten gepubliceerd, o.a. door Hill en A. Young.

1) A. Zijderveld, De romancepoëzie in Noord-Nederland van 1780-1830, p. 154.
2) Ontwerp .... (hs. Leiden).
3) Fingal II, 169.
4) A. Weynen, De Kunst van het Vertalen (1947^2), p. 87.

kàn gegeven worden. Daarvoor is het tijdsverschil te groot. Bij een ‘ruw, weinig beschaafd’ volk vinden we geen rijkdom van denkbeelden en derhalve geen woordenrijke of ‘weelderige’ stijl, zoals in de ‘Nieuwere Talen’ die over ‘een ruimere omvang van uitdrukking’ beschikken. Bij het vertalen zullen de ‘Oud-Noordlijke dichters altijd uitgebreid worden, omdat we ongelijk ruimer van stijl zijn’. Daarom waarschuwt hij ons, niet te verwachten, dat we in zijn navolgingen Ossian zullen lezen. Dat verhinderen taal- en dichtmaat; ‘maar men vergenoege zich met de *geest* van Ossiaan, in een Neerduitschen Dichtstijl’. Hij heeft dus niet een ‘correcte’ vertaling willen geven en dat moeten we bij een beoordeling wel in het oog houden. De Nederduitse dichtstijl krijgen we wel en voor wat Bilderdijk hier ‘geest’ noemt, zouden wij liever ‘inhoud’ zeggen[1].

Macpherson, die zijn vertaling eerst in verzen had willen gieten, geeft in de voorrede der definitieve editie van zijn Poems of Ossian (1773) zich er rekenschap van, waarom hij het rhythmisch proza gekozen heeft. Hij zegt daar: ‘It is, however doubtful, whether the harmony which these Poems might derive from rhyme, even in much better hands than those of the translator, could atone for the *simplicity* and *energy* which they would lose’.

Dat had hij goed gezien. En zo, vrij van de regelmaat en dwang der verzen, met hun gebruikelijke, vaak verdroogde conventionele epitheta en wendingen, zei hij op eenvoudige wijze, wat uit het hart kwam, weliswaar monotoon door dezelfde telkens terugkerende situaties en benamingen, maar toch altijd aansprekend door de gespannen uiting van een geladen gevoel, in korte, rhythmische zinnen. Macpherson's Songs hebben hun grote opgang mede te danken aan hun specifieke stijl - eigenaardigheden, waarin en waardoor ze een a.h.w. ‘nieuwe’ natuur en ‘nieuwe’ stemming weergaven en opwekten. Deze vorm en deze sentimenten waren heel weinig bekend in het Europa van ± 1760.

Dit sombere, onheilspellend landschap met woeste bergen, trieste meren, verlaten vlakten met eenzame jagers en helden, peinzend over vergane glorie bij ruïnes en grafheuvels, treurende maagden in huilende winden of onder een melancholische zon of bleke maan, alles weergegeven in pathetisch rhythmisch proza, maakte indruk. Had Macpherson de zangen van Ossian gegeven in classicistische dichtmaat, in het ‘heroic couplet’, hun invloed en uitwerking zouden gering geweest zijn en Engeland's grenzen waarschijnlijk niet hebben overschreden.

Bij Bilderdijk is de ‘simplicity’ van het oorspronkelijk, de karakteristieke sfeer te loor gegaan. Het typische van Ossian is niet bewaard gebleven.

Zijn versificatie is daar mede schuldig aan. Hij vertaalde hoofdzakelijk in alexandrijnen, soms afgewisseld met andere maatsoorten. De alexandrijn is te zwaar voor de weemoedige, somber-droefgeestige Ossiaanse stemming. Deze straffe versvorm doet het vage, het karakteristieke van het origineel verdwijnen. Macpherson is kort en ‘afgebroken’ a.h.w. in zijn pathetisch proza; de alexandrijn is lang en zwaar. Waarom koos Bilderdijk dan dit metrum? Voelde hij dat zelf niet? In de verhandeling ‘Over Ossiaan en

1) vgl. onze spreekwijze: .... of iets in die geest. Ook N.G.v. Kampen vindt in een vertaling de inhoud primair. Zie over deze quaestie *Weynen*, 81, 139;
vgl. Bilderdijk: ‘En met dezen ruimeren omvang is dan het oorspronkelijk wel uitgedrukt maar in een gants anderen stijl, toon, en uitwerking uitgedrukt en het uitwerksel 't welk het doet, kan in de nieuwere Taal nooit met dat van het oorspronkelijk samenstemmen.’ (D.W. XV, 345).

deszelfs Fingal', geplaatst achter zijn Fingal-uitgave, beredeneert hij, waaròm hij de alexandrijn als versmaat heeft genomen. Hij acht 'deze maat voor velerhande verscheidenheid in toon en verdeeling vatbaar, waardoor men den toon des oorspronklijks nader bijkoomt'[1]. Maar in het reeds meermalen genoemde 'Ontwerp....', geeft hij nog andere redenen aan. Daarin acht hij de vijf-voetige jambe het meest geschikt om Ossian's stijl weer te geven[2], maar desniettemin kiest hij vaak de alexandrijn, zegt hij. als het onderwerp het eist en *omdat deze de algemene voorkeur geniet*. Ook Bilderdijk (als àlle dichters) onderging hier de invloed van de heersende poètiek en was niet altijd los van de eisen van het publiek.

Als dus Willem van Doorn zich afvraagt, waarom geen van beide vertalers (v.d. Kasteele en Bilderdijk) dit hypnotische proza van Macpherson heeft weergegeven met een soortgelijk Nederlands en daarop dan antwoordt: 'Vermoedelijk durfden ze niet. Misschien hadden ze.... zo'n idee, dat de Nederlandse lezer, gewoon aan zijn dierbare alexandrijnen, 'n vertaling in ritmisch proza niet lusten zou'[3], dan geeft voor Bilderdijk het 'Ontwerp' zekerheid in dezen.

In ditzelfde Ontwerp somt Bilderdijk als schoonheden van Ossian op: 'Eenvoudigheid en Natuur, met de rijkste en vruchtbaarste dichtgeest; verhevenheid van gevoelens en innige tederheid van het hart, een allervurigste verbeeldingskracht, een welgekozen, klare en doorwrochte schikking met een altijd beeldrijke en de ware Dichter kenmerkende uitdrukking gepaard! Zie daar zoo vele groote en zeldzaam bijeenvergaderde hoedanigheden, die het hart aan zijn lezing verkleven en zonder dat het nieuwe, het ongewone en voor ons vreemde, 't geen ons in zijne onderwerpen, stijl en beeltenissen treft, onze aandacht behoefden aan te doen, hem den vriend onzer ziel en geliefkoosden medgezel onzer eenzaamheid zouden maken. En schoon wij een zekere woestheid welke hem aankleeft, niet onder schoonheden tellen, waarop hij te roemen heeft; het is echter niet te ontkennen, dat zij er, als ware 't iets prikkelends aan bijzet, waardoor zij te aantreklijker worden, en te meer belang inboezemen.'

Bilderdijk heeft dus het nieuwe, het ongewone in onderwerp, stijl en beelden gezien, maar dat was voor hem niet de hoofdzaak. We zullen zien, dat hij Ossian heeft gelezen door een classicistische bril. In die tijd werden Homerus en Ossian vaak met elkaar vergeleken en aan de laatste de kroon toegekend, zoals bv. Blair deed. De van de klassieken doordrenkte Bilderdijk is het daar mee oneens. Alweer in het 'Ontwerp' schrijft hij: 'En schoon wij voor ons niet gezind mogen zijn om het zegel te hangen aan die zoo volstrekte meerderheid, welke de hoogleeraar Blair in zijne Oordeelkundige Verhandeling over die Dichtstukken hem boven Homerus en alle oude dichters toewijst....'. Nog in 1821 dicht hij, een gedicht bewerkend naar Le Brun:

> Neen, Homeer zij eer gegeven!
> Altijd schittrend en verheven!
> Maar behoed ons 't gunstig Lot
> Voor de donkre Bardenzangen

1) Fingal II, 171/172.
2) De Krijg van Inisthona, die, evenals het Ontwerp, uit 1795 dateert, is geheel in 5-voetige jamben).
3) N. Taalgids XLIV, 2.

Die in de onweernevels hangen,[4)]
Van een onbeschaafden Schot!

4) Dichtw. VIII, 234.

Zoals we reeds zeiden, de typisch Ossiaanse stemming vinden we bij Bilderdijk niet. En zoals Herder van oordeel was, dat Denis door zijn hexameters de geest van Ossian niet gevat had, zo is het ook bij Bilderdijk's alexandrijnen. Het valt niet moeilijk dit aan te tonen. Op bijna elke bladzijde komen bij hem karakteristiek-classicistische stijlelementen en woordkeus voor, die niet te verzoenen zijn met Ossian's eigenaardigheden, b.v.:

How are ye changed, my friends, since the days of Selma's feast! When we contended, like gales of spring, as they fly along the hill, and bend by turns the feebly - whistling grass -[1)]

> Mijne vrienden! hoe zijt gij verandert sints den tijd
> Van Zelmaas Feest en onzen lauwerstrijd!
> Wanneer we, als 't krekeltjen in Lentegroente, zongen
> Daar 't langs de heuvels vliegt en met zijn dartle sprongen
> De teedre scheutjens kromt van 't flaauwkens lispend kruid,
> En 's Wandlaars hart verkwikt door 't zangrig veldgeluid.[2)]

Bilderdijk heeft stereotiep-arcadische idylle-elementen ingevoegd. De *gales of spring* zijn vervangen door '*t krekeltje met 't zangrig veldgeluid*.

The roaring stream[3)] - *de snelle vliet*[4)]

Nathos is on the deep[5)] - De dappre Nathos doolt langs '*t bruisend pekelveld*[6)].

A stream roars at his mouth. Toscar bends over its course[7)] -

> Ik zie een kabblend vocht voorbij haar ingang glippen,
> En Toskar, die 't gezicht naar *'t vlietend beekjen strekt*[8)]

Erin of hills of grass[9)] - ô Erins *klaverrijke dalen*[10)].

De laatste voorbeelden, gemakkelijk met talloze te vermeerderen, verplaatsen ons in de pastorale-sfeer der achttiende eeuw met haar traditionele woordenkeus.

The souls of the heroes were sad when she raised the tuneful voice -[11)].

> . . . . der Heldenschaar
> Gevoelt zich 't ingewand door zachten rouw bewogen,
> Daar zij heur zuivre stem verruklijk hooren doet[12)].

Welk een verschil: het eenvoudige, een melancholische stemming opwekkende ‘the souls of the heroes were sad’ en het conventionele ‘der Helden schaar....’ etc. Bij Ossian vinden we herhaaldelijk epitheta als: sad, dark, misty, gloomy, silent, distant, far, echoing, resounding, rustling, mighty, noble, white-bosomed, fiery-eyed, die

1) The Poems of Ossian (Tauchnitz., ed. Leipzig 1847) 208.
2) Dichtw. II, 28.
3) Poems, 209.
4) Dichtw. II, 29.
5) Poems 279.
6) Dichtw. II, 12.
7) Poems 371.
8) Dichtw. II, 172.
9) Poems 371.
10) Dichtw. II, 172.
11) Poems, 208.
12) Dichtw. II, 29.

meehelpen een stemming te suggereren. Ook de classicistische poëzie, de epische vooral, gebruikte graag versierende epitheta, maar ze waren vaak te verstandelijk beredeneerd, verstarden op den duur tot cliché's, waren niet meer doorvoeld. Ze hadden minder effect, doordat ze te talrijk waren, niet samenhingen. Dit blijkt duidelijk in Bilderdijk's bewerking. Ook bij hem een overvloed van epitheta, veel meer nog dan bij Ossian, maar een alles beheersende stemming wordt er niet door gewekt. Van herhalingen en uitbreidingen kunnen we bij Bilderdijk op elke pagina voorbeelden vinden. Met enkele moge hier worden volstaan:

Here I mut sit alone -[1)]

> Ik zit *alleen, alleen, in pijnigend verdriet*[2)].

Who lies on the beach beside me -[3)]

> Maar *wat, wat* worde ik daar in 't hellen dezer heide
> Gewaar? Wie ligt daar nêer aan 's hemels rechter zij?[4)]

To Colma they give no reply. Speak to me: I am alone! -[5)]

> *Geen antwoord* geven zijn. *Geen antwoord*! ach, kan 't wezen
> *Spreekt* tot mij, *spreekt*! ik ben alleen[6)].

Why complainest thou, as a blast in the wood; as a wave on the lonely shore -[7)]
Dit gaat Bilderdijk natuurlijk opsieren en het wordt dan:

> Wat klaagt gij, als de wind, die huilend door de blaâren,
> Het slingerende woud met zijn gejoel ontzet?
> Wat vloeit ge in water weg, gelijk de zilvren baren,
> Die opgeruide vloed op 't eenzaam strand verplet[8)]

Long grass, which whistles in the wind -[9)]

> Het lange Kerkhofgras, waardoor de stormwind loeit[10)].

But now the night is around shee[11)]

> Maar thands zweeft de aakligheid des nachtschriks om u rond[12)].

Bij dergelijke regels speelde hem wel de herinnering aan de kerkhof- en ruïne-poëzie door het hoofd. Tevens hebben we hier een staaltje van zijn aandikken, van zijn sterkere gevoelsaccenten. Zijderveld heeft in zijn ‘De romance-poëzie in Noord-Nederland 1780-1830’ aangetoond, dat we ook in Bilderdijk's romancestijl sterke gevoelsuitdrukkingen aantreffen. In de periode 1795-1806 heeft deze 15 romances uit het Engels vertaald en in bijna dezelfde periode bewerkte hij alle gedichten van Ossian, behalve Temora en twee kleinere.

De rijkdom van verbeelding en de vatbaarheid voor gevoelsindrukken, die zich in Ossian's stijl vooral uiten in plotselinge wendingen, inversie, onderbreking van de gang van het verhaal, komen bij Bilderdijk ook tot uiting door toevoeging van epitheta

1) Poems, 209.
2) Dichtw. II, 30.
3) Poems, 209.
4) Dichtw. II, 32.
5) Poems, 209.
6) Dichtw. II, 32.
7) Poems, 200.
8) Dichtw. II, 30.
9) Poems, 211.
10) Dichtw. II. 33.
11) Poems, 280.
12) Dichtw. II, 14.

(hoewel vaak classicistisch van aard) of door uitbreiding der beelden (ook dikwijls in conventionele neo-classieke trant), b.v.

The night descended around[13] - de avond daalde *op vale vleuglen*[14].

Hear the voice of Calmo, when she sat alone on the hill -[15]

> Hoort Kolmaas stem, verneemt heur klachten,
> Terwijl ze in eenzaamheid langs *'t kaalgebergte* dwaalt[16]

The wind is heard on the mountain -[17]

> De winden steken langs den heuvel ijslijk op[18].

Thou didst promise with night to be here -[19]

> Met de avond zou hij hier *in Kolmaas armen ijlen*[20].

With thee I would fly from my father -[21]

> Met u ware ik gereed te ontvliên,
> Mijn' Vader *door mijn vlucht den dolk in 't hart te drijven*[22].

13) Poems, 209.
14) Dichtw. II, 29.
15) Poems, 209.
16) Dichtw. II, 29.
17) Poems, 209.
18) Dichtw. II, 29
19) Poems, 209.
20) Dichtw. II, 29
21) Poems, 209.
22) Dichtw. II, 29.

De laatste voorbeelden tonen weer heel duidelijk, dat Bilderdijk's geest veel te vurig is om de eenvoudige en toch sterk aansprekende zinnen van Ossian's rhythmisch proza even beheerst weer te geven.

Bij lyrische passages is hij in zijn element. Dan breidt hij uit, dat het een lieve lust is. In de Fingal zegt hij zich wat meer aan de tekst gehouden te hebben, daar 'hier niets Lierzangmatigs in voorkomt, waarin onze Taal vooral meer weelderigheid in de uitdrukking vordert dan Ossiaan oorspronkelijk oplevert[1)].

Toch vinden we ook daar nog toevoegingen en wijzigingen genoeg.

We are not foes, o Solgar! -[2)]

> .....wij, mijn Dierbre, haten niet:
> De doodlijke Oorlogstoorts moog om ons henen rooken,
> 't Is Liefde, die in ons, ons beider hart, gebiedt[3)].

Let my voice be heard around -[4)]

> Laat mijn bedroefde stem, zich horen doen in 't rond,
> Dat ze in het hol gebergt van de Echoos word' vernomen[5)].

Daar Bilderdijk hier geen "correcte" vertaling wilde of meende te kunnen geven, komt het er dus niet in de eerste plaats op aan na te gaan, of in zijn bewerking *massa, sfeer* en *lijn*[6)] van het oorspronkelijk behouden zijn. Ook behoeven we niet allereerst te onderzoeken, of hij de elementen *verstandelijke inhoud, emotionele inhoud (sfeer), stijl (geest), massa, orde (lijn), klankindruk, dramatische expressiviteit, poëtische intensiteit*[7)], voor zover die in het oorspr. te vinden zijn en voor zover de taal het mogelijk maakt, heeft bewaard.

Wanneer we nu Bilderdijk's vertaling nog eens overzien en daarbij van de grove onderscheiding in vorm en inhoud uitgaan, dan treffen we hier classicistische en romantische elementen vaak innig verstrengeld aan. En als we verder constateren, dat Bilderdijk in zijn vormgeving hier niet boven de 18e eeuw is uitgekomen, dan mogen we de literaire traditie en de literaire sfeer, waarin het werk ontstond en groeide, niet buiten beschouwing laten. Tevens moeten we een stijlelement, dat hier sterk spreekt, naar voren brengen nl. het *oratorische* en daarmee bij ons oordeel in hoge mate rekening houden, want Bilderdijk blijkt vaak poëzie en welsprekendheid, zoals de oudere aesthetica dat deed, als nauw verwant te beschouwen. En als we dat zien, dan kunnen we het eens zijn met wat Heeroma eens schreef, dat Bilderdijk de traditionele vormen der Renaissance, ad absurdum gevoerd in een geniale rhetoriek, opnieuw tot de expressie van een geniale geest wist te maken'[8)]. Bezielde rhetoriek dus.

Dan kost het geen moeite te constateren, dat ons in Bilderdijk's vertaling van Ossian een zekere pompeusheid treft, die niet bij de zangen van de Schotse bard past;

1) Fingal II, 156.
2) Poems, 209.
3) Dichtw. II, 30.
4) Poems, 209.
5) Dichtw. II, 30.
6) N. Taalgids XLIV, 3.
7) Weynen, 61.
8) De Weegschaal, Essays van Protestantsche Letterkundigen, 56.

maar dat we desniettemin vinden: onmiskenbaar dichttalent, grote beheersing der verstechniek en doeltreffende taalbeheersing.

Terneuzen.
Dr. J. WESSELING.

Standaard-Nederlands.

De dialectonderzoeker Kloeke heeft een helder en boeiend boekje[1] geschreven over de dialectvrije taal, die door sommigen met overtuiging, door anderen bij gebrek aan beter, genoemd wordt ‘Algemeen Beschaafd’. Van die term is Kloeke geen bewonderaar, en ik zal niet pogen, hem of een ander lezer bewondering daarvoor bij te brengen[2]. Dat het evenwel niet gemakkelijk is, een betere term te vinden, bewijst Kloeke's zoeken op bldz. 31: ‘Uit de scala van epitheta, die ons ter beschikking staan’ - een scala met niet minder dan twaalf sporten - ‘verkies(t hij) ten slotte de term “verzorgd”’. Verkiezen wijst op meer embarras bij de choix dan het eenvoudige kiezen, en het ‘ten slotte’ klinkt meer naar berusting dan naar voldoening.

Inderdaad is ‘verzorgd’ ook nog niet dàt. Als we iemand uit de oostelijke of noordoostelijke provinciën horen zeggen *Als hij wist hoe wij hier over hem spreekng, zoudn zijn oorn tuitn*, met een duidelijke tweeklank in *hij, wij* en *zij*, met een keurige *d* in *zoudn*, met een [öj], d.w.z. geen [öy] in *tuitn*, en misschien ook met een stevige [ɛ] in *hem* - als we dat allemaal horen, dan aarzelen we geen ogenblik, dat stukje taal met het praedicaat ‘verzorgd’ te honoreren. Maar.... het is toch niet zoals het wezen moet; het is weliswaar niet *on*beschaafd, maar het is toch geen taalcostuum naar de vereiste ‘correcte’ (een andere sport uit Kloeke's scala) snit. De spreker laat onmiskenbaar horen dat hij zich in een dialectisch pakje vlotter en natuurlijker beweegt dan in het smetteloze, nette, zelfs keurige, maar tenslotte stijve zondagspak dat hij heeft aangetrokken. Het stukje taal, hoe ‘verzorgd’ ook, is geen stukje beschaafd Nederlands.

Tegen ‘beschaafd’ heeft Kloeke (bldz. 31) o.a. het bezwaar dat het tegendeel enigszins kwetsend is: een bezwaar dat ik delen kan. Minder ben ik het eens met Kloeke's appreciatie dat ‘beschaafd’ onwillekeurig iets suggereert dat welomlijnd en ‘af’ is, terwijl men bij ‘verzorgen’ meer denkt ‘aan een min of meer actieve (en vooral: voortgezette) medewerking van het individu’. Integendeel, het is juist een markante eigenschap van uiterlijke beschaving - en daaronder valt de mondelinge taalhantering -, van het correcte, fatsoenlijke, keurige (weer beweeg ik me op de graden van Kloeke's scala), dat het niet stabiel of statisch, maar vlottend is. Bijzonderheden van klederdracht, die nu onbetwist als correct worden aanvaard, golden een halve eeuw of nog korter geleden voor onverzorgd of gewaagd. Omgangsvormen, die voor een oudere generatie tot de onfeilbare kriteria van beschaving behoorden, zijn nu ‘stijf’ of ‘burgerlijk’ geworden.

Ernstiger is het bezwaar dat Kloeke oppert tegen het praedicaat ‘algemeen’. Inderdaad is het ‘beschaafd’ verre van algemeen, en in het westelijk deel van het land, het ‘Holland’ waarop de benaming ‘Hollands’ wijst als basis van dat beschaafd, wordt in zeer brede kringen het taaltje gesproken dat Kloeke indertijd zo aardig als ‘Algemeen Onbeschaafd’ heeft gekenmerkt. Tot die algemeen-onbeschaafd sprekenden horen b.v. onverbiddellijk de honderdduizenden die zich *hij leg(t)* voor *hij ligt* veroorloven. Dat oordeel

1) G.G. Kloeke, *Gezag en norm bij het gebruik van verzorgd Nederlands*. VII en 59 bldzz. - Amsterdam, Meulenhoff, 1951.
2) Uit de aanhef van mijn opstel ‘Gedistingeerdheid in taal’, *NTg.* XLII, 1, spreekt ook niet bepaald bewondering.

zou wellicht een eeuw geleden minder overtuigd zijn uitgesproken: nu is het een eenvoudige constatering.

De on-algemeenheid van het beschaafd, zoals ik het voorlopig dan maar blijf noemen (het heeft althans zoveel traditie dat het ingekort, zonder 'Nederlands' erachter kan gebruikt worden, en zich zelfs desgewenst met een hoofdletter laat schrijven: we moeten afwachten of 'het Verzorgd' een ernstige concurrent wordt van 'het Beschaafd'), wordt door Kloeke zelfs statistisch beredeneerd op bldz. 27 vlgg. Aannemende dat het culturele peil, nodig voor het spreken van beschaafd Nederlands, bereikt wordt door het genieten van wat men noemt 'voortgezet onderwijs', stelt hij vast dat ten hoogste 3 % van de bevolking van deze 'hogere beschaving en opvoeding' heeft genoten. En onder die begenadigden zijn er nog heel wat, zo voegt Kloeke er terecht aan toe, die in hun uitspraak sterk naar het algemeen-onbeschaafd overhellen. Inderdaad, ieder die het oor te luisteren legt, kan waarnemen dat er onder de eigen-autoberijders en onder de tweede-(vroeger ook eerste-) klaspassagiers in de trein, en onder de royale verteerders in de 'betere' restaurants een vrij groot percentage AO-sprekers voorkomt. Daarbij is dan uitgegaan van de veronderstelling dat men, om het tot een eigen wagen of een treinabonnement eerste klasse te brengen, het door de leerplichtwet opgelegde onderwijs althans enigermate moet hebben 'voortgezet': een veronderstelling die misschien wat optimistisch is ten aanzien van de waarde van onderwijs voor maatschappelijk succes.

Daar staat tegenover dat er buiten die voortgezet onderwezen volksgroepen ook wel Nederlanders zijn, die fonetisch behoorlijk zuiver spreken. Winkelmeisjes en verpleegsters zonder vooropleiding, om maar een paar rubrieken te noemen, brengen het soms ver daarin. Misschien is wel in het algemeen de vrouw, enerzijds meer belangstellend in uiterlijke perfectie, anderzijds gemakkelijker assimilerend in taal, hierin de meerdere van de man.

Maar de slotsom blijft dat het ideale beschaafd maar door weinigen wordt gesproken. De gulle erkenning van dat feit hoeft ons echter nog geenszins tot twijfel te brengen aangaande de realiteit en het gezag van dat beschaafde Nederlands. Mag het waar zijn dat, zoals Kloeke op bldz. 43 met nadruk constateert, in aansluiting bij twee zozeer uiteenlopende figuren als G.B. Shaw en Lambert ten Kate, 'het ideaal (ligt) aan de grens van, maar toch hoger, dan het gemiddelde niveau van de feitelijk waargenomen spreekhabitus der beschaafden', dan is daarmee tegelijk erkend dat er een levendig besef van dat ideaal bestaat. En wat wil men meer?

Ieder weet wat het is, correct gekleed te gaan. En ieder weet ook dat er aan de reinheid van boord en overhemd, aan de vouwstrakheid van de broek, wel eens wat ontbreekt. De een is daar wat vrijer of slordiger mee dan een ander die wat meer 'in de puntjes' is, maar de norm, de standaard, is er. Daarom zou ik niet graag vervallen tot het scepticisme waartoe Kloeke op bldz. 42 afzakt, als zou er geen standaard-Nederlands bestaan, en als zou een poging om dat standaard-Nederlands vast te leggen, en dan ook vast te s t e l l e n , te veroordelen zijn. Ik zou dan ook niet voor mijn verantwoording willen nemen een uitlating als deze van Guittart, door Kloeke met instemming aangehaald: 'Wij missen het recht en het is taalkundig onwetenschappelijk hier te willen ingrijpen door eerst een standaard-uitspraak te gaan vaststellen en die dan voor te schrijven'. Wat is er 'taalkundig-onwetenschappelijks' aan, om vast te leggen aan welke grenzen de

fonetische vrijheid gebonden blijkt? En waarom zouden we het recht niet hebben de aldus gevonden norm te propageren? We hebben als taalpedagogen zelfs in zekere mate de plicht dat te doen, en ons taalwetenschappelijk geweten hoeft daarbij niet in het minst in het gedrang te komen, als we ons maar voor ogen houden dat die norm niet voor de eeuwen wordt vastgesteld, maar b.v. over 25 jaar eens weer gerevideerd zal moeten worden. Het uiterlijke-beschavingskenmerk dat beschaafde uitspraak heet, is als alle kenmerken van uiterlijke beschaving sterk aan smaak en mode onderhevig. Of, wil men het wat minder oppervlakkig, en substitueert men voor 'uiterlijke beschaving' het mooiere woord 'cultuur', dan kunnen we met evenveel instemming als Kloeke het woord van Huizinga citeren: 'Alle cultuur is een s t r e v e n '. En alle streven is bewegen en veranderen, geen statische rust.

Kloeke ontkent trouwens de realiteit van dat 'beschaafd' niet zo kategorisch als men op grond van enkele nihilistische uitingen zou denken. 'Dank zij een zekere neiging tot verzorging en cultivering (bij de een meer dan bij de ander)', zo heet het op bldz. 48 vlg., 'onderscheidt een kleine kring van beschaafden zich thans niet slechts in woordenkeus en syntaxis, maar ook in uitspraak duidelijk van "normale" A(lgemeen)-O(nbeschaafd)-sprekende Hollanders'. Wel wordt die magere concessie aanstonds verzwakt door de toevoeging dat de taal der beschaafden meer negatief dan positief te bepalen is. Die negatieve bepaling geschiedt nl., aldus Kloeke, bij wijze van tegenstelling: zeg niet *eite* en *loupe*, maar *ete(n)* en *lope(n)*, niet *piet* en *puut*, maar *pit* en *put*, enz. Och ja, zo gaat het op meer terreinen van uiterlijke beschaving. Netjes eten leer je b.v. ook negatief-bepalend: eet niet met je handen, eet niet met open mond, kauw niet hoorbaar, smak niet, enz. Opvoeding tot uiterlijke beschaving bestaat grotendeels in verboden 'doe dat niet' en 'doe zo niet', en het onderhouden en nakomen van die opvoeding bestaat ook steeds weer in anderen en zichzelf verbieden, in het niet toegeven aan natuurlijke neigingen. Men kan die negatieve afbakening van de grenzen, waarmee Kloeke de zwakke positie van de 'beschaafde' uitspraak illustreren wil, met evenveel of meer recht anders waarderen, en vaststellen dat het grensgevoel scherp is ontwikkeld. 'Zeg niet *gehod* of *gehäd*, maar *gehad*', schrijft Kloeke op blz. 49 lichtelijk schamper. Zonder enige schamperheid zeg ik het hem na: zeg niet het *gehod* bv. van Leiden of Rotterdam, of het wat naar *gehäd* zwemende van Utrecht (en een groot deel van het Hollands-Utrechtse platteland), maar zeg iets daar tussenin, en je hebt vrij nauwe grenzen getrokken voor de 'beschaafde' uitspraak van de *a* in *gehad*.

Het optimisme dat ik dus handhaaf tegenover Kloeke's meer schijnbare dan werkelijke negativisme, is van te meer betekenis omdat ik geneigd ben, de grenzen voor 'beschaafde' uitspraak nog nauwer te trekken dan Kloeke doet. Het staaltje van 'verzorgd', maar duidelijk oostelijk getint Nederlands, dat aan het begin van dit opstel is gegeven, zal in Kloeke's ogen vermoedelijk genade vinden: voor mij is het wel 'verzorgd', maar niet beschaafd. Contra Kloeke (bldz. 8) houd ik vast aan het ideaal, althans het eindpunt waarheen de ontwikkeling gaat, een eindpunt dat weliswaar nog lang niet is bereikt: beschaafd spreekt degene aan wie men niet horen kan uit welke streek. van het land hij afkomstig is. Daarmee is het tere punt aangeraakt van de *n*-etjes in *geven* en *lopen* en *boeken*, een kwestie die Kloeke op bldz. 11 wel wat simplistisch stelt: men kan, ook in het huidig stadium al, *geven* en *boeken* (met *-ən*) aanvaarden, maar *geevm* en *boekng*

als niet-beschaafd afwijzen. Kort geleden vertelde me een moeder, wier kinderen in Deventer waren opgegroeid, dat ze haar kinderen de -*n*-etjes zorgvuldig had afgeleerd, omdat ze die op één lijn stelde met andere minder gewenste 'Dèventerse' eigenaardigheden. Dat is een mijlpaal op de ontwikkelingsweg, waarvan ik niet durf zeggen dat hij naar een universeel *geve* en *boeke* (afgezien van verbindingen als *geven en neme, boeken en papiere*) zal leiden. Zolang we in poëzie nog graag de 'volle' vormen horen, en vooral: zolang de jeugd nog *boeke***n** en *geve***n** leert l e z e n , zolang is de kans groot dat althans de volle -*en*-vorm niet tot provincialisme zal afdalen, maar zich als 'verzorgd' zal handhaven.

Hiermee is weer een ander, zeer belangrijk punt geraakt, waarop Kloeke terecht de nadruk legt, nl. de machtige invloed van het geschreven of liever gedrukte woordbeeld: een invloed die door een ouder geslacht van taalgeleerden, in te sterke vrees voor wat naar 'schrijftaal' zweemde, wel wat is onderschat. Die machtige invloed zien we aan de ondergang van *koppie* en *boekie* tegenover *kopje* en *boekje*, aan *mot* en *most*, die hebben moeten wijken voor *moet* en *moest*. Die machtige invloed drukt *komme(n)* langzaam maar zeker naar de vulgaire hoek tegenover *kome(n)*. Door die invloed merkt men nu al dat de fijne nuancering tussen *wij* en *we, zij* en *ze* begint te vervagen, omdat de geschreven taal die weinig of niet tot haar recht laat komen. Zo zal men misschien binnenkort niet meer horen *na Amsterdam*, maar uitsluitend *naar Amsterdam*. Vooral degene die van huis geen beschaafde traditie meebrengt, en bij gelegenheid twijfelt over het al of niet toelaatbare van een bepaalde klank of vorm, die voelt zich vaak 'veilig', als hij de schrijftaalvorm kiest. Bij Kloeke kan men andere, treffende en overtuigende voorbeelden vinden van die schrijftaalinvloed.

Maar daarmee wordt de realiteit van het 'beschaafd' - laat het dan niet 'algemeen' zijn - vooral niet onzekerder, integendeel steviger. Bovendien handelt Kloeke's boek in hoofdzaak over de u i t s p r a a k . Maar er zijn ook andere kenmerken van beschaafde taal: die van woordkeus, morfologie en syntaxis. Betrekt men die in de beschouwing, dan krijgt men een veel gunstiger beeld van de stand en het gezag van de beschaafde omgangstaal in Nederland. Vrijwel overal immers in Nederland wordt men, althans in de steden en de maar enigszins 'gecultiveerde' dorpen, te woord gestaan in een taal die, in het Westen fonetisch en op een enkel punt ook wel morfologisch wat AO-achtig getint, in het Oosten en Zuiden met wat andere gewestelijke nuanceringen, op de niet al te scherpe waarnemer de indruk maakt van een eenheidstaal.

Het is goed, daarop met nadruk te wijzen, omdat Kloeke aan het eind van zijn boekje over de toestand in België spreekt, en dat op een wijze die de leek ongeveer moet doen denken: 'in België is het niet veel, maar in Nederland is het volstrekt niet noemenswaard beter'. Iedere eerlijke waarnemer moet toch erkennen dat het verschil tussen elke willekeurige Nederlandse stad en een grote Vlaamse stad als Antwerpen of Gent (om van de kleine Vlaamse steden en het platteland maar te zwijgen) niet meer gradueel, maar werkelijk principieel is. Niet beter kan men het gezag van het beschaafd - dat in deze ruime zin ook gerust algemeen-beschaafd mag heten - in Nederland leren erkennen dan door onbevangen te constateren met welk een gemak en een vlotheid in elke winkel, in elk spoorwegstation, door elke politieagent, door elk schoolkind, de eenheidstaal wordt.... benaderd, goed, maar vaak heel dicht benaderd. Het streven is overal zo kennelijk en onmisken-

baar, dat men aan het bestaan van een norm geen ogenblik twijfelt. Wat zou er al een stuk gewonnen zijn, als in Vlaamse gemeenteraden en andere 'hoge colleges' een taal werd gesproken zoals men die in Nederland dagelijks kan opvangen in bijeenkomsten van jeugdverenigingen, van arbeidersbonden en middenstandsverenigingen, uit de mond van 'eenvoudige mensen', die dan wel fonetisch niet altijd helemaal aan de maat zijn, en misschien ook wel een enkel morfologisch glippertje maken, maar toch een taal spreken die zonder enige twijfel boven-gewestelijk mag worden genoemd.

Het uitvoerige betoog dat ik aan Kloeke's belangrijke boekje gewijd heb, heeft iets van een doorlopende bestrijding. Toch is het dat niet, wat de feitelijkheden betreft. Op bijna alle punten ben ik het volkomen met de auteur eens. Hele bladzijden zou ik zonder aarzeling kunnen onderschrijven. Zelfs is het beschaafde Nederlands, streng fonetisch opgevat zoals Kloeke dat doet, voor mij nog minder 'algemeen' dan voor hem. Hij had precies hetzelfde kunnen schrijven wat hij geschreven heeft, maar als de accenten telkens even anders waren gelegd, zou de algemene indruk die het boek achterlaat, heel anders zijn geweest. Met zo'n verlegging van accenten kan men bijna alle Kloeke's waarnemingen en beschouwingen overnemen, en niettemin gezag en norm van het Standaard-Nederlands onbetwistbaar achten. Al laat de norm op sommige punten speling toe, al kan men er in een enkel geval over twisten welke speling nog binnen de grenzen valt en welke erbuiten, daarmee is de norm noch ontkend noch verzwakt. En verschuivingen in die norm, door schrijftaalinvloed, door streven naar gedistingeerdheid, afstand nemen tegen wat men plat of vulgair of zelfs maar 'gewoon' acht, door onhoogkomen van een provinciale eigenaardigheid die als 'aardig' wordt geapprecieerd, door wat ook, zijn slechts een bewijs te meer dat dat beschaafde Nederlands een 'levende' taal is, een onderwerp van studie dat ten volle de belangstelling waard is, die Kloeke toont er voor over te hebben.

Het is jammer dat zijn boekje, dat vermoedelijk beoogt een ruimere kring van lezers te bereiken dan die van de min of meer vakmatige taalkundigen, zulke lezers in zekere zin stenen voor brood geeft, inzoverre ze, als ze luchtig lezen, zoals veel 'leken' nu eenmaal doen, de indruk moeten meenemen dat dat beschaafd iets abstracts of fictiefs is waar niemand houvast aan heeft. Dat daarmee de opvatting van de auteur is gechargeerd, zal aan de meer zaakkundige en de met gezette aandacht lezende lezer niet ontgaan. Toch is het jammer dat Kloeke, het eenmaal geladen hebbende op dat 'algemeen' en op dat 'beschaafd', zich hier en daar heeft laten gaan tot een relativistisch afbreken, dat de vakman als academische beschouwing wel kan waarderen, maar dat op de leek enigszins teleurstellend moet werken: de leek die juist op 'gezag en norm' in taalaangelegenheden zo gesteld is. Kloeke's min of meer antithetisch doorgedreven scepticisme is vooral betreurenswaardig met het oog op Vlaamse lezers: ik bedoel dan weer de leken onder die lezers. De belangstellende Vlaamse leek, die juist in het gedeelte dat over de toestand in België handelt, te lezen krijgt over de 'legende' van het A l g e m e e n Beschaafd, die 'ook in België ingang heeft gevonden' (54), zal meer ontmoedigd dan gesterkt worden in zijn streven naar een beschaafde omgangstaal in België, een streven dat ieder weldenkend Nederlander, dus ook de auteur van *Gezag en Norm*, ter harte gaat.

Utrecht, Augustus 1951.

C.B. VAN HAERINGEN.

Cornelis Loots en de Amsterdamse beurs.

Cornelis Loots werd geboren in het jaar 1764; hij was dus reeds 52 jaar oud, toen hij, in de inleiding tot zijn verzamelde gedichten, zijn leven overzag, en welk een bewogen tijd had hij niet achter zich. Nog herinnert hij zich het rumoer uit de patriottentijd waaraan hij, als jonge man, met hart en ziel had meegedaan. ‘Vaderlandsche gezelschappen en gezangen’, zo getuigt hij vele jaren later, ‘wapengenootschappen door Bataafsche vrouwen aangemoedigd, de bedenking dat het om de vrijheid te doen was, dit alles had iets aantrekkelijks voor den vurigen geest’. Met de komst van de Fransen leek het wel of de zo fel begeerde vrijheid ook in ons land haar intrek had genomen, maar ach, wat viel dat tegen; al spoedig moest Loots, met zo vele andere Nederlanders, ervaren dat deze vrijheid, hier zowel als in Frankrijk, maar al te snel ontaardde in de wreedste tirannie. Daarmee stonden deze aanhangers van de verlichting, deze voorstanders van rede en deugd, dan voor de mislukking van hun ideaal; als zij eerlijk doordachten, hadden zij tot de conclusie moeten komen dat de gewassen, door hen zo hemelhoog geprezen, geen goede, doch kwade vruchten hadden voortgebracht. Maar zozeer gingen zij verloren in hun eigen illusies, dat zij, geheel te goeder trouw, deze mislukking niet zagen; de idealen rede en deugd en vrijheid bleven voor hun gevoel ongerept bestaan, en nu moest de dwinglandij, die er toch was, die zich maar al te zeer ook over hen liet gelden, op een geheel andere wijze worden verklaard; het liefst maakten zij daarbij gebruik van de voorstelling van een ‘geest des kwaads’, een monster dat ergens in de afgrond verborgen zit, en dan plotseling, hoe weet niemand, zijn kluisters breekt. In dezelfde lijn ligt dan de opvatting dat dit monster misschien wel tijdelijk macht heeft om de aarde te teisteren, maar toch zeker niet blijvend; op een gegeven ogenblik zal het ondier verslagen liggen; de overwinning zal tenslotte toch zijn aan het licht boven de duisternis, aan de machten van rede en deugd en vrijheid boven het onrecht en het geweld.

Dit alles vinden we bij Helmers; we vinden het evenzeer bij Loots, die Helmers' zwager was. Ook hij kent de voorstelling van de dwinglandij als een monster

> vastgeklonken
> In 's afgronds nare schuilspelonken,

dat brullend ‘zijn keten grijpt en breekt’. Een ander maal spreekt hij over ‘'t kroost der hel’ dat, vermomd, zich schaart bij ‘de heirvaart voor den hemel’,

> Het vaandel der verlichting zwaaide,
> En, onder spot en huichelspel,
> Voor vrijheid, muitend oproer kraaide.

In nog weer een ander vers zijn het ‘de boze winden’, die het ‘schuldloos meir’ van de volkswil tot woede opzwepen. Waar het monster de kracht vandaan haalt om zijn ketenen te verbreken, hoe het mogelijk is dat het kroost der hel zich, zij het vermomd, bij de aanhangers der verlichting voegt, waar de boze winden vandaan komen, het zijn vragen waarop Loots, evenzeer als de meeste tijdgenoten, het antwoord schuldig blijft. De overgang van vrijheid naar dwinglandij, en daarna weer van dwinglandij naar vrijheid wordt slechts uit uitwendige oorzaken verklaard; zodoende krijgt deze iets vanzelfsprekends. Wij kunnen ons dan ook heel goed begrijpen dat Loots

die, naar het oordeel van zijn tijdgenoten, vooral uitmuntte door oorspronkelijkheid, telkens weer de natuurverschijnselen te hulp roept om de overgang van licht op donker en omgekeerd te beschrijven. Herhaaldelijk vergelijkt hij deze overgang met de wisseling van dag en nacht, van zomer en winter. En nog waardevoller diensten konden deze eenvoudige beelden, aan de natuur ontleend, Loots bewijzen, wanneer hij zich geroepen oordeelde te getuigen van de eindoverwinning welke eenmaal aan het ideaal van vrijheid, van rede en deugd, beschoren wezen moest. Hij vraagt zich af:

> Of zal geen lichtstraal de aard' beschijnen
> Wanneer haar nacht en nevel dekt?

Zo is het nu eens de zon die het van de wolken wint, dan weer de dageraad die de nare nacht verjaagt, soms ook de lente die de orkanen voor zich uitdrijft, of de maan wiens stralen zich heenboren door de warmtenevels. Het gaat allemaal vanzelf; natuurlijk kunnen we deze wisselingen wel verklaren, maar we doen het niet. Veel gemakkelijker is het, te aanvaarden zonder te verklaren. Evenmin bekommert Loots zich om de vraag waarom zo spoedig reeds de zo vurig gewenste vrijheid plaats moest maken voor een verfoeilijke tirannie; hij stelt zich tevreden met de overweging:

> Wie wijt aan hem, die 't land voor d'eelsten oogst bereidde,
> Dat een verrader gif in de open voren spreidde?

Hij blijft zijn optimistische levensbeschouwing trouw.

Ondertussen wordt ook bij hem deze levensbeschouwing meer naar de achtergrond gedrongen door de onmiddellijke nood van zijn tijd, en dan is daar weer, juist als bij Helmers, vooral één onderwerp dat zich met kracht in het middelpunt van zijn aandacht dringt: het vaderland. Hiermee is dan de ontwikkeling van Loots als dichter voltooid. Sindsdien blijft hij zichzelf gelijk, ook wanneer de Bataafse Republiek moet plaats maken voor het koninkrijk Holland, wanneer dit koninkrijk Holland, weggevaagd door de wil van de alleenheerser, wordt opgelost in het grote Franse keizerrijk, ook nadat Nederland zijn zelfstandigheid hervonden heeft. In de reeds genoemde inleiding, uit het jaar 1816 daterend, zegt hij het zelf aldus: ‘Over het geheel geloof ik dat men, in de meest belangrijke stukken, de kenmerken zal vinden van een' geest, die zich niet nu, maar voor lang reeds, los gemaakt hebbende van de guichelspelen en woelingen der verschillende factiën, vooral vijandig tegen den stok des vreemden drijvers, alleen het vaderland, geen partij bemint’. En als in 1823 de uitvinding van de boekdrukkunst wordt herdacht, leent hij zich maar al te graag tot een feestzang; ‘wat mij betreft’, zo schrijft hij in het voorbericht, ‘de stof was Vaderlandsch, regtstreeks uit mijn hart stemmende’.

Reeds herhaalde malen wezen wij op de overeenkomst tussen de poëzie van Loots en Helmers. De leiding berustte hier bij Helmers. Hij wees, heel vroeg reeds, Loots de weg die hij te gaan had. ‘Een enkel woord van hem’, zo getuigt Loots in de inleiding tot de verzamelde gedichten, ‘gaf ene geheel andere toon en leiding aan mijne gedachten’; ook in zijn verdere leven blijft Helmers enig gezag over hem behouden. Met voorkeur spreekt Loots ook dan nog van ‘mijn behuwdbroeder Helmers zoo wel als ik’; na Helmers' dood stelt hij zich, hoewel daartoe niet verplicht, voor diens gezin verantwoordelijk.

Toch valt tussen Helmers en Loots niet slechts overeenkomst vast te stellen, maar er is evenzeer verschil. Loots was van aanleg veel kritischer dan Helmers. Helmers bezat een grote mate van naïviteit; deze was oorzaak dat hij zich in een idylle kon vermeien welke in de werkelijkheid geen bestaansrecht vond. Hij geloofde in de mogelijkheid van een arcadie, zowel in het verleden als in het heden; waarom dan ook niet in een dichtbije of verre toekomst? In het verleden, en we herinneren ons nog de lieflijke, maar volkomen illusoire beschrijving van de Batavieren:

> De Vrijheid was zijn ziel, hem boven 't leven waard',
> Een kuische en rappe ga, zijn hoogst geluk op aard',
> En op zijn terp, naast haar en 't spelend kroost gezeten,
> Kon hij, trotsch op dien schat, Rome en 't Heelal vergeten.

In het heden, en dan is daar zijn beschrijving van het idyllische leven zoals dat op de Zuidzee-eilanden werd geleid; we kennen nog de ene dwaze regel waarin de beschrijving van dit luilekkerland culmineerde: ‘En ongevergd biedt daar de geit hare uijers aan’.

Loots oordeelt hier toch anders. Hij heeft evenzeer als Helmers een warme belangstelling gehad voor het oude volk der Bataven, maar als hij over dit volk schrijven gaat, ziet hij het toch meer zoals het in werkelijkheid was; hij erkent de mogelijkheid dat er onder dit volk partijen zouden bestaan; hij neemt zelfs aan dat er tweedracht werd gezaaid en verraad gepleegd. En de dwinglandij, dat monster, heeft evenmin als overal elders ook het leven op de Zuidzee-eilanden met rust gelaten. Weliswaar had de vrijheid naar deze eilanden de wijk genomen:

> Dus gingt ge op ligte vleuglen strijken,
> o Vrijheid! over land en zee,
> En naar de Zuidergolven wijken
> In de eilanden der stille vree,

maar deze vlucht baatte niet:

> Ach! vruchtloos houdt ge u daar verscholen;
> 't Geweld volgt u heel d'aarde door;
> o Vriendlijke oorden, zaalge keten
> Van heuvelen, zoo lang vergeten
> In 't meetloos ruim van d'oceaan!
> Ook gij hoort slaafsche boeyen klinken;
> Uw grond moet ook de tranen drinken,
> In 't oog van 't zuchtend volk ontstaan.

Het voornaamste onderscheid tussen Helmers en Loots is dit echter nog niet. Er is nog een tweede en dieper verschil; het is een verschil in temperament. Helmers is een en al uitbundigheid, Loots daarentegen blijft veel meer beheerst. Als Helmers te kort schiet, zegt hij te veel; zijn poëzie wordt hol en gezwollen. Als Loots te kort schiet, zegt hij te weinig; zijn gedichten maken dan een stuntelige indruk. Helmers is nog op zijn best wanneer hij brede alexandrijnen schrijven kan, Loots daarentegen wanneer zijn talent zich vangen laat binnen de beslotenheid van enkele kortregelige strofen. Helmers bezit ook verder een neiging tot expansie; vurig vaderlander als hij is, kan hij toch niet nalaten het wereldburgerschap als een weids ideaal te verheerlijken. Loots is veel meer op het eigene ingesteld; zijn vaderlandsliefde is,

met een uitdrukking aan Potgieter ontleend, ‘inniger’; deze liefde vindt haar hoogtepunt in een brandende genegenheid voor de stad waar hij geboren en getogen werd, voor Amsterdam.

Wanneer Loots de inleiding schrijft bij zijn verzamelde gedichten, spreekt hij ook over zijn jeugd. Op zijn dertiende jaar was hij ‘uitgeleerd’, waarin bestond toen zijn kennis? ‘In de oefening van Hollandsch schrijven en lezen, zooals het voor veertig jaren op onze gewone scholen werd geleerd, uitgezonderd een voorraad Theologisch onderwijs, genoegzaam voor een Catechizeermeester’. Nu moet er voor hem een beroep gekozen worden. Een raad van vrienden komt bijeen; de jongen mag zelf ook zijn mening zeggen. Hij geeft de wens te kennen voor predikant te worden opgeleid. Maar vader Loots maakt hiertegen bezwaar; hij heeft vijf kinderen, en nu vindt hij het niet eerlijk dat hij voor de studie van Cornelis meer geld zou uitgeven dan hij aan elk der andere kinderen besteden kan. Er is nog wel een andere weg; Cornelis zou ook kunnen studeren met behulp van een beurs, of, zoals dat toen heette, ‘uit de bus’. Maar hiervoor draagt vader Loots, hoezeer hij overigens met de wens van zijn zoon instemde, toch het hart te hoog. ‘Daar lag nu mijn predikantschap onherroepelijk en voor altoos ter neder, en ziedaar, door een zwaarmoedig nachtuur mijnes zoo kerklievenden vaders, die nooit naliet, mij tweemaal elken zondag met zich ter godsdienstoefening mede te nemen, in mij zoo veel honderden predikanten, reeds voor hare geboorte, onbarmhartig vernietigd’. Opnieuw wordt de jongen ondervraagd. Deze wil nu naar zee. Nieuwe tegenstand, niet van de zijde van de vader, maar van de moeder. Er vloeien tranen. Bovendien zijn er ook andere bezwaren; ‘hiertoe, zeide men, had ik te veel geest, dit ware zonde van mijne gaven; en waarheen denkt gij, bragt mij nu eindelijk die geest? Juist daar ik niet gaarne wenschte te zijn, op eene plaats, die ik met alle kindsche spotnamen beladen had, op een kantoor. Wat zoude ik doen? Ik was jong, men wist mij het uitzigt smakelijk te maken; ik zoude onder anderen in dezen stand de uitgebreidste betrekking van landen en volken leeren kennen: dit geloofde ik, omdat ik terstond Engelsch leeren moest. Vervolgens was er altijd voor iemand, die geest had, fortuin te maken.’

Maar wat viel dat tegen. Het werk bestond alleen uit ‘eenvoudig wissels op zich te laten trekken, en daarvoor weer op anderen te trekken en hierover werden boeken, de hemel weet hoeveel, en hoe dik, vol geschreven’. Wel vijf en twintig maal neemt hij zich voor: na de dood van mijn ouders zoek ik een andere betrekking. Maar ‘diezelfde noodlottige geest’ speelt hem ‘weder een part’; de boekhouder wordt ziek, Loots neemt zijn werk waar, ‘de man knijpt de oogen digt’, ‘en ziedaar mij, ten loon mijner verdienste, en als gevolg van dien geest, die zoo vroeg in mij zat, voor altijd verbonden om ontzettende getallen van cijfers in een boek te zetten, weer in een boek over te zetten, nog eens over te storten; op het eind des jaars, over die millioenen van bijna onzigtbare soldaatjes de revue te houden, en, als er van al die diefjes slechts een deserteert, dan er somtijds een half jaar naar te loopen zoeken’.

Bij de beschrijving van zijn jeugdjaren lieten we Loots zoveel mogelijk zelf aan het woord; van belang is niet slechts wat hij vertelt, maar ook de wijze waarop hij dit doet. We leren hier dan een mens kennen die, wat zijn aanleg betreft, zeker tot meer bestemd was dan tot eenvoudig boekhouder; hij wil predikant worden, hij wil naar zee, laten het kinderlijke illusies zijn geweest, maar er stak dan toch ook een werkelijk verlangen achter naar een wijdere wereld. Wat was de oorzaak dat dit verlangen onvervuld bleef? Droegen hier de omstandigheden schuld aan, de overredingskracht van zijn ouders, later de goede kans die hem geboden werd? Ongetwijfeld had dit

alles invloed. Maar daarnaast moeten we toch opmerken dat Loots, hoeveel ‘geest’, ja zelfs ‘vurige geest’ hij dan ook bezat, het doorzettingsvermogen miste noodzakelijk om, dwars tegen alle hindernissen in, zijn ware aard te volgen. Tenslotte zijn de ouderlijke zegen en een goedbetaalde boekhouderspost toch een te karige vergoeding voor een leven van gedwongen bezigheid in plaats van een bestaan waarin het hart ten volle bevrediging vinden kan.

Loots is zich wel degelijk bewust geweest dat hij, al was hij nog zulk een gevierd dichter, tenslotte toch tekort geschoten was bij zijn eigenlijk ideaal. Hij heeft zich hier weliswaar bij neergelegd, maar het bleef in hem nawerken; toen hij op 52-jarige leeftijd zijn inleiding schreef, en bij die gelegenheid zijn leven overzag, deed het nog zijn invloed gelden. Het is dan nog merkbaar tot in zijn stijl. We hebben reeds gezien hoe Loots hier telkens iets verhevens zegt, om dan het volgende ogenblik terug te vallen op een opmerking die belangrijk lager bij de grond ligt. Zo iets kan in een gedicht wel eens tot uitsluitend uiterlijke vorm worden; dit is bijvoorbeeld het geval in een van de weinige komische verzen die Loots heeft nagelaten, en dit vers bevat op zichzelf wel zoveel verdienstelijks dat we het gaarne aan de vergetelheid ontrukken. Het heet *De herfstavond*, en begint wel zeer idyllisch:

De herfst had reeds zijn muscadellen,
Tot overrijpheid toe doen zwellen,
  De zon haar warmte er aan verteerd,
En deinsde, om nu van 't werk te rusten,
Al zachtjes af naar andre kusten,
  En hield den rug ons toegekeerd.

Maar bedriegen we ons niet; het is geen mollig gras waarop Willem Bloemkelk en zijn geliefde, ‘een jonge, malsche pachterinne’, zijn neergezeten, slechts een stoppelig veld, wit van vorst. Echter is hij dichter, dat scheelt; dus ziet hij in zijn verrukking ‘een berg die wolken torscht’, waar zich slechts een nietig heuveltje bevindt; een trekvaart, ‘in twee, drie bochten voortgegleden’, is voor hem een heldere vliet waarin goden en godinnen spelen.

Ach! riep hij, zie die zilvren baren,
Daar is Apol in neergevaren,
En rust alreede in Thetis schoot.

Altijd van rusten en van slapen!...
Meesmuilde 't meisje half aan 't gapen...
  Zie, sprak hij, dierbre zielsvriendin!
Zie 't veld, met witheid overtogen;
Zoo rein, o Engel in mijne oogen,
  o Meisje! blijve ook onze min...

Zoo hemelsch, zalig en zoo zuiver.
Zij spreekt: mijn *Bloemkelk*! zie, ik huiver,
  'k Vat niet zoo juist wat gij bedoelt...
Ach! zegt hij, 'k zie een traantje blinken,
Kom aan dit kloppend harte zinken;
  Zeg wat gij wenscht, wat gij gevoelt.

'k Zweer bij die wacht van hemellichten,
Die elken meineed dáár berigten,

Dat ge uw gevoel, uw' wensch me ontvouwt!
Zij stamelt: *Willem*! durf ik spreken?
(Stom staat hij 't antwoord af te smeeken,)
'k Verlang naar huis, 'k word hier zoo koud.

Hier is tot manier geworden, wat in het verhaal van des dichters leven nog uiting is van een niet geheel overwonnen conflict, en ditzelfde conflict beheerst, zij het in een meer verholen vorm, vrijwel al de poëzie die Loots schreef. Een zeer bepaald kenmerk van deze poëzie is de retrogressie; we zien deze bij voorbeeld zeer duidelijk in enkele regels aan de stad Amsterdam gewijd:

> Zoo ziet Europa opeens, met nog verbijsterde oogen,
> Als een' Orion u verschijnen aan haar bogen,
> Om wien en zon en maan verbleekt staan en ontroerd,
> Als, bij haar ondergaan, hij 's nachts den schepter voert.

Hier grijpt de derde regel weer terug op de tweede, de vierde op de derde. En zulk een terugval vinden we in de poëzie van Loots niet slechts van regel op regel; maar hij zet zich door tot in de kleinste onderdelen van de taal; wij moeten bijvoorbeeld maar eens opletten hoe dikwijls een zelfstandig naamwoord hier gevolgd wordt door een bijvoeglijk naamwoord, een werkwoord door een bijwoord. Met het oog op deze eigenaardigheid zouden we Loots de dichter kunnen noemen van de gestremde vaart. Soms is de ontroering dan wel zo hevig dat het gedicht, juist omdat het stroef is, aan geladenheid wint; Loots kan dan strofen schrijven vol van ingehouden kracht. Maar vaker nog gebeurt het dat deze stroefheid de verbeelding verlamt, en het gedicht, fors begonnen, heeft een onhandig en weinig zeggend slot. De regels betreffende de Zuidzee-eilanden, reeds vroeger aangehaald, kunnen hier tot voorbeeld dienen.

Ondertussen heeft deze kritische gezindheid ten opzichte van zichzelf ook haar voordelen. Helmers ziet van het heden allereerst wat ontbreekt; dan richt hij bijna onmiddellijk de blik naar een toekomst waarin dat wat we zo smartelijk ontberen, opnieuw en in overvloed ons deel zal zijn. Loots ziet van het heden het weinige dat nog aanwezig is; als onze geboortegrond, onze vrijheid, onze welvaart ons ontnomen is, schrijft hij een gedicht over het enige dat daarna nog behouden bleef, *De Hollandsche taal* (1810). Deze taal is ons een vriend van oude jaren; ze werd ons dierbaar in blijdschap en in droefenis, en ze wordt ons dierbaarder nog nu

> de doodsgevaren,
> Reeds spoken om zijn' legerstee -

Maar dit is nog niet alles. Er is meer. De taal, zegt de dichter op het voetspoor van de wijsgeren zijner dagen (en hier noemen we in de eerste plaats Johannes Kinker, met wie Loots persoonlijk bevriend was), ontleent haar betekenis niet aan de gevoelens voor welker vertolking zij zich een willig instrument bewees. Zij is zo nauw niet verbonden met de blijde en droeve levenservaringen welke zij met haar klanken begeleidde, of zij draagt toch haar waarde in zichzelf; men zou kunnen zeggen dat zij algenoegzaam is.

> Algenoegzaam in u zelven,
> Wist gij wat heerlijk is en schoon,
> Uit uwen eigen' grond te delven,
> En offert niemand dankbetoon.

Loots maakt hier een vergelijking met een bergstroom die '*zichzelf* aan d' ijz'ren grond ontwringt', die 'naar *eigen* wil door *zelfgedolven* voren

dringt', die 'uit *eigen* volheid zwellend', daardoor alleen in staat is nat en naam zuiver te bewaren. Wanneer we dit alles op de taal overbrengen, begrijpen we dat het bij Loots geen grootspraak is, en zelfs geen toekomstvisioen als Helmers oproept, wanneer hij zegt dat Hollands klanken nog zullen

> bazuinen,
> En dav'ren door het wijd heelal,
> Als op zoo veler troonen puinen
> De laatste hofpuin storten zal;

deze taal gelijkt een trots berggevaarte dat, 'vast in 's aardrijks hart geklonken', niet eerder bezwijken kan dan wanneer de aarde zelve vergaat.

Aan het begin van het gedicht moge het dan even lijken of de dichter vreest dat ook deze 'laatste gift' verloren zal gaan, in werkelijkheid wanhoopt hij niet en zal hij ook nooit wanhopen aan het voortbestaan van de Nederlandse taal; deze taal bezit haar kiemkracht in zichzelf, en geen omstandigheden van buitenaf zullen die kracht ooit kunnen doden. Vandaar dat *De Hollandsche taal*, hoewel gewijd aan het weinige dat ons behouden bleef nadat zo heel veel verloren ging, werd tot het gaafste vers dat Loots ooit geschreven heeft.

Geheel anders wordt het echter wanneer deze zelfde dichter de lof van de Amsterdamse beurs bezingen moet, die in 1813 haar tweehonderdjarig bestaan herdenkt. Hier is de tegenstelling tussen verleden en heden wel zeer schril geworden; er was een tijd waarin Amsterdam - zijn stad! - gold als 'de draagster van Europe's kroon, des werelds albegrijp, de woonplaats van Merkuur, de scheeprijkste aller steden, de zenuw van den krijg, der staten regtehand, het oog van 't vrijgewest, de noodvriendin van 't land'; Loots heeft, toen hij met deze woorden zijn eigen stad beschreef, zeker aan verzen van zijn illustere voorgangers Vondel en De Decker gedacht. Vergelijk daar nu eens mee het verval, de uitzichtloosheid der laatste jaren. Is het mogelijk, met deze tegenstelling voor ogen, nog een feestlied aan te heffen? Loots probeert het; hij schrijft een *Dichtstuk ter gelegenheid van het tweede eeuwgetijde der Beurs van Amsterdam*. 'Ligt is', zo troost hij, 'van uw leed, de maat, eer gij 't verwacht, vervuld', maar nu moet hij dan de redenen noemen waarom men ook thans de moed nog niet behoeft te verliezen; hij moet wijzen op omstandigheden welke hoop geven op de toekomst. En opnieuw meent hij zijn krachtigste argument te vinden in de waarde die nu niet de taal, maar de handel in zichzelf bezitten zou. De dichter beschrijft hoe de handelsgod, verdreven uit andere gewesten, aan onze kusten een veilige woonplaats vindt, en het is niet enkel een klassiek beeld dat hij hier gebruikt; inderdaad was de handel voor hem weinig minder dan een godsdienst. De beurs is een heiligdom; er wordt daar niet slechts gevraagd en geboden, maar ook geknield en gebeden. En hijzelf? Was hij een heel leven lang slechts een eenvoudig boekhouder? Nu is hij een der tempeldienaren. Zelfs het assurantiewezen wordt in deze gewijde sfeer getrokken; de geringe premie die betaald moet worden, heet hier een weinig wierook, gebrand op het altaar dat in dit heiligdom staat opgericht.

Vooral uit het laatste voorbeeld blijkt tot welk een dwaasheid deze opvatting van de handel wel leiden moet. Taal en handel zijn nu eenmaal twee geheel verschillende grootheden. Aan de taal kan men desnoods nog een eigen leven en levenskracht toekennen. De handel is zulk een zelfstandig organisme niet. Wie haar eenzelfde waarde toekent als aan de taal, of, wat

nog duidelijker spreekt, als aan de godsdienst, maakt zich schuldig aan een verwringing, een overspanning, die zich vroeger of later zeker wreken moet. Hij komt steeds bedrogen uit. Loots heeft het moeten ondervinden. Reeds onder het schrijven van dit gedicht heeft hij moeten bemerken dat zijn opvatting van de handel niet werkelijk genoeg was om de moed van zijn lezers te kunnen schragen. Hij wordt dan onzeker, gaat zoeken naar daarnaast nog andere argumenten die zijn toch al zeer gematigd optimisme kunnen rechtvaardigen. Het is goed, zegt hij, dat men naast voorspoed ook tegenspoed ervaart; dat staalt.

> De druif, die ongeperst steeds voor het oog blijft pralen,
> Verdroogt en mag de tong nooit op haar sap onthalen.

Een ander maal wijst hij er op dat de grondbeginselen waarop de vroegere welvaart rustte, moed en deugd, ook thans nog niet verdwenen zijn, en hij spoort zijn landgenoten aan:

> Bewaar uwe eer, uw' trouw als heilige ordesteek'nen.

Al is moeder arm, heet het op weer een andere plaats, toch vergeten de kinderen haar naamdag niet. Onderling zijn deze argumenten zeer verscheiden, en is dat niet het beste bewijs dat zij, afzonderlijk genomen, toch niet geheel bevredigen? Zo wordt het begrijpelijk dat de retrogressie, die merkwaardige eigenschap welke we door heel het werk van Loots vinden, nergens zo duidelijk aan het licht treedt als wanneer de dichter, aan het einde van zijn gedicht gekomen, zich moet opwerken tot een triomfantelijk slot.

> Ja, 'k zie, dunkt mij, die zon reeds flikk'ren aan de kimmen,
> De zwarte damp verdwijnt, waardoor zij op moet klimmen.
> o Hoop, misleid ons niet: o God! die menigmaal
> De punt verstompt hebt van 't onbuigbaar' oorlogsstaal,
> Spreek, spreek opnieuw dat woord, waar 't al door is verrezen,
> Blik op den chaos neer; 't zal licht en orde wezen:
> Blaas gij uw' vredegeest weer langs den duist'ren grond,
> Ras klimt er schooner dag dan immer nog bestond:
> Dan zal een hooger feest dit Jubelfeest vervangen,
> En onbeklemder toon rolt dan door onze zangen.

Als Loots hierna toch een lofzang wil aanheffen, breekt na enkele strofen reeds zijn stem, en de jubel wordt tot gebed:

> Hij, die boven waereld dwingren,
> Door zijn' adem dwingt hun lot,
> Sture u heen door 't hobb'lend' sling'ren,
> Hij, die de aard draagt aan zijn' ving'ren!
> Onze helper, onze God!

J. HAANTJES.

Nieuw licht over de dichter van Elckerlyc.

De ongelukkige hypothese van Logeman, dat Pieter Doorlant de dichter zou zijn geweest van *Elckerlyc*, heeft helaas heel wat kwaad gesticht. Maar gelukkig zijn er ook nuchtere, bezonnen geesten gebleven, die voor deze waaghalzerij niets voelden. Ik denk hier natuurlijk allereerst aan Leonard Willems, die inzonderheid in zijn *Elckerlyc-studiën* een ernstige waarschuwing liet horen.

Zelf heb ik de argumenten, die voor Doorlant werden aangevoerd, nooit overtuigend gevonden. Ik richtte mij vooral tegen de opvatting, als zou de dichter van *Elckerlyc* een priester moeten zijn. Niet alleen vond ik de 'theologie' niet zo diepzinnig, dat die aan een leek moest worden ontzegd, maar ook achtte ik de opzettelijk er bij gesleepte lof - of wil men de propaganda - voor het priesterschap als een oratio pro domo weinig stichtelijk in de mond van een priester zelf.

Daarbij bleek de stijl van de *Elckerlyc* door en door volksaardig. Allerminst wees ze, dacht ik, naar een kloosterling, naar een geleerde en wel stellig niet naar een kartuizer. Het is immers niet te ontkennen, dat de dichter van onze moralitiet zich meermalen onbeholpen uitdrukt. Wij moeten nuchter genoeg blijven om te erkennen, dat wij de *Elckerlyc* allereerst waarderen om het ontroerende, aangrijpende thema en niet om de vormschoonheid. Dat heeft - voorzover dit nodig was - De Vocht eens voor al duidelijk gemaakt. Wij behoeven waarlijk niet zijn these van *Everyman's* prioriteit te aanvaarden om gevoelig te zijn voor de ongerechtigheden in de wijze van uitdrukken van de dietser, waarop hij de vinger legt.

Dat voorts een kartuizer lid zou zijn geweest van een rederijkerskamer, wilde er bij mij, evenmin als bij Leonard Willems, in. En een rhetoricale dichterlijke werkzaamheid buiten het verband van een kamer mogen wij zoal ooit (dichteressen, die uiteraard in die 'mannenbond' niet thuishoorden, buiten beschouwing gelaten), dan toch zeker in de 15de eeuw niet veronderstellen. Maar ook de bewaarde, latijnse geschriften van Doorlant toonden geen enkele wezenlijke verwantschap met het middelnederlandse spel. De aspecten, waarin de kartuizer een zekere bedrevenheid toont, behoren in de *Elckerlyc* juist tot de zwakste kanten.

Zo waren mijn gedachten over Doorlant als de dichter van *Elckerlyc*. Ik moet echter bekennen, dat het niet in mij is opgekomen, de grond der identificering door Logeman na te speuren en aan de feiten te toetsen. Dat is nu onlangs gedaan door onze kartuizer-specialist H.J.J. Scholtens[1)], ook al een dier nuchtere geesten, die zich door de Doorlant-hypothese niet hebben laten verlokken. En wat blijkt nu? De enige feitelijke basis der gelijkstelling, het *Diesthemius* van de latijnse uitgave van 1536 (in *Petrus Diesthemius* als naam van de auteur van ons spel) en *Diestensis* van de titelpagina van Doorlant's *Chronicon Cartusiensi* in de druk van 1608 *(D. Petri Dorlandi Diestensis olim Cartusiae prioris doctissimi Chronicon Cartusiense)* betekenen niet hetzelfde. Ten onrechte heeft Logeman het woord *Diestensis* laten slaan op *D. Petri Dorlandi* i.p.v. op *olim cartusiae prioris*. Doorlant was dus niet afkomstig uit Diest (we weten van zijn afkomst niets af), maar slechts een tijdlang vicaris (er staat in de druk van 1608 prior, maar dat is een vergissing) van het Zeelhemse klooster. Hij kan dus niet *Diesthemius* zijn genoemd en derhalve op die grond ook niet met Petrus Diesthemius worden gelijkgesteld.

J.J. MAK.

1) Zie *Ons Geestelijk Erf* 1951, bl. 26 e.v.

Al en soude geen peper in pensen bedyen.

Aan M. de Jong komt de eer toe, dat hij naar aanleiding van het *Esbatement van den Luijstervinck* r. 7:

Al souwer nimmermeer peper in pensen gedijen

de voornaamste vindplaatsen voor deze zegswijze - die ontbreekt in het *Woordenboek der Nederlandse Taal* en Stoett's *Nederlandsche Spreekwoorden, enz.* - heeft verzameld[1]. Ik kan daar thans nog enkele aan toevoegen, die het ons misschien tevens mogelijk maken de oorspronkelijke redactie alsmede de juiste betekenis vast te stellen.

Welnu, wij behoren allereerst te weten, dat peper en pensen bij elkaar behoren; een pens moet gepeperd zijn, anders is hij ongenietbaar. Dat kan men ook in WNT vinden, waar in dit verband o.a. van Cats wordt aangehaald:

....Mostert op de Vis en peper op de Penssen[2]

Terecht gebruikt daarom Zacharias Heyns in zijn *Dry Hooftduechden* 29[3] de uitdrukking *Daer wil geen peper in de pensen vallen* ter aanduiding van een verloren of mislukte zaak. Jammer genoeg heeft juist deze laatste plaats De Jong op een dwaalspoor gebracht bij de verklaring van *Luijstervinck* r. 7. Weliswaar kwam hij dank zij Zacharias Heyns dichter bij de juiste betekenis dan Lyna en Van Eeghem, die in *Sotslach* r. 254:

al souwen de penssen sijn ongepepert

onze zegswijze niet eens hebben herkend en zodoende deze regel opvatten als: ‘al zouden de pensen *nog niet* zijn gepeperd’, d.w.z. ‘alsof de vorige inwijding niet reeds volstond’. De Jong herkende haar wel, maar komt onder invloed van Heyns' *Dry Hooftduechden* tot de onjuiste verklaring: ‘al zou de zaak voorgoed bedorven zijn’, i.c. (d.w.z. *Luijstervinck* r. 7): ‘al zou ik het voorgoed verbruid hebben’. Het is niet onmogelijk, dat hem hierbij ook het werkwoord *gedijen* parten heeft gespeeld. De redactie in het zgn. Anna-Bijns-handschrift A, refereyn XLV[4], die hem niet bekend was, heeft *bedyen* i.p.v. *gedyen*:

Al en soude gheen peper in pensen bedyen

en in die zin mogen we stellig ook de bedorven regel emenderen in het spel *Van Drie Minners* r. 7:

Al en souden gheen pijpers in peinse dien[5]

1) *Drie Zestiende-eeuwse Esbatementen* (Amsterdam 1934) bl. 143.
2) Dl. XII, 1123.
3) Aang. in WNT tap.
4) Uitg. d.L. Soens in Leuv. Bijdr. 4, bl. 357.
5) In mijn *Vier Excellente Kluchten* (Antwerpen 1950) bl. 1.

Dit *bedyen* betekent in de taal der rederijkers zoveel als ‘zijn’ of ‘komen’. De ‘gemoderniseerde’ redactie in het tafelspel van *Een kwakzalver en een Boer*[6] luidt dan ook:

> Al sou daer schier geen peper op die pansen comen

Ik meen in de lezing van hs. A en de daarop teruggaande van de *Drie Minners* de oorspronkelijke redactie te hebben gevonden en als eigenlijke betekenis te mogen aannemen: ‘al zou er geen peper op de pensen komen’.

6) Uitg. d.J. van Vloten in Dietsche Warande 10 (1874) bl. 110.

Figuurlijk toegepast wil dit zeggen: ‘al zou het onmogelijke gebeuren’. Die betekenis past uitstekend, neen ze wordt zelfs opgedrongen, in alle verbanden, waarin we de zegswijze aantroffen. Steeds wil de spreker zeggen, dat iets ‘in elk geval’, ‘hoe dan ook’ zal gebeuren: *al en soude geen peper in pensen bedyen*, d.w.z. wat er ook moge gebeuren, al zou de hele wereld op zijn kop gaan staan.

J.J. MAK.

De kop is mi'j oranje.

Naardings mededeling over bovenstaande in de lopende jaargang van dit tijdschrift op pag. 220 verdient in zoverre aanvulling, dat het citaat in werkelijkheid luidt: ‘En now mien wief de kop ook nog *orajns* stiet, now is mi'j alles te veule (zie Handboek Drente II, pag. 225)’. Duidelijk met s, zoals hij ook meedeelt voor Emmen.

Ik had deze uitdrukking uit mijn jeugd in mijn hoofd en heb die ten overvloede nog eens ter verificatie voorgelegd aan m'n moeder van 79, die over een bewonderenswaardige vastheid van geheugen beschikt voor wat de tijd van gebruik van vele gezegden aangaat. Verder aan iemand van enkele jaren jonger uit dezelfde streek. De oude betekenis hier was die, zoals Halbertsma die geeft.

Gedurende haar gehele leven kent ze deze uitdrukking en wel als:

‘Hi'j hef de kop weer zo orajns’, doch ook als ‘Hi'j is weer zo orajns’. Verder gaf ze als voorbeeld: Ast niet zo arreg heuiwèèr is zoas van de weke, dan keken de boeren enkelt kwaod toe. En dan zèère wi'j altied: ‘Now die kerel hef de kop ook weer orajns; d'r zal ook wel weer wat wèzen.’

De uitdrukking was in De Wijk - Koekange - Ruinerwold - Zuidwolde *in algemeen gebruik*. Ieder kende hem en gebruikte hem onder de aangegeven omstandigheden ook; zeer in het bijzonder ook de boeren. Het aantal schippers hier, van wie overneming mogelijk is geweest, was gering. Zou Halbertsma toch gelijk hebben als hij zegt, dat hij de uitdrukking in Friesland, Overijsel en overal waar hij in Nederland geweest is, gehoord heeft?

In de door mij genoemde streek kwamen schippers voor. Inderdaad. Doch hun invloed was stellig belangrijk minder dan die van de vele kooplui, die ‘mittet pak’ op de rug als marskramer de boer op gingen. Waarom dan de schippers de aangewezen verspreiders zouden zijn? In de Hoogeveensevaartzone was het aantal Friese schippers belangrijk lager dan dat uit andere en uit Drentse streken.

De patriottische en orangistische woelingen van de achttiende eeuw hadden echter ook in Meppel en omgeving de hartstochten zeer gaande gemaakt.

Mijn moeder merkte nog op, dat in later tijd niet alleen gelet werd op de *gelaatsuitdrukking*, doch meer in het bijzonder ook op de *gelaatskleur*. Wanneer er ijs was, er vuurwater ingenomen werd, oftewel zwaar gedronken was, dan kregen de jongens ‘de kop orajns’. Ze werden rood in het gezicht, ‘en dan gunkt an een vechten’.

De schaatsenrijders liepen in die dagen dus oranje aan, zoals ze dat in de onze ‘rood’ doen.

Meppel.

J. POORTMAN.

Secretaresse.

Iemand die een positie van enige betekenis bekleedt, en mitsdien het een en ander aan zijn hoofd heeft, houdt er algauw een *secretaresse* op na. Meer een secretaresse dan een secretaris: deze functionarissen zijn gewoonlijk vrouwen, en veelal jonge vrouwen. Welke technische, economische, psychologische, biologische factoren die onmiskenbare voorkeur voor de zwakke sekse bepalen, kunnen we hier onbesproken laten. Als zuiver taalkundige opmerking, en niet anders dan dat, is dan ook bedoeld de vermelding van de bijzonderheid dat deze jonge vrouwen vaak *privé-secretaresse heten, hetgeen aardig demonstreert, hoe in het woord secretaris*, vroeger terecht als *geheimschrijver* vertaald, het 'secrete', dat het 'discrete' vanzelf insluit, semantisch op de achtergrond geraakt is, zodat *privé-secretaresse* niet in het minst pleonastisch aandoet.

Het beeld van de tikkende, telefonerende, registrerende secretaresse is wel zozeer van de moderne tijd, dat men zich verwonderen moet over de zeer ouderwetse vorm van het woord. Het achtervoegsel *-esse* immers is zo goed als overal de weg van de apocopering tot *-es* gegaan. Men moet zoeken in conservatieve taalkringen om van *-esse* overblijfselen te vinden. Zo leidt de adellijke titel *baronesse* nog een eigenaardig leven, uitsluitend als titel, vóór de naam, in *Baronesse Van der Borch van Verwolde, zijn moeder was een Baronesse Van Dedem*, terwijl het als gewoon appellatief meestal geapocopeerd is: *het personeel van de barones, de barones was zelf verkoopster op de bazar*. Vormen als *eigenaresse, eiseresse* komt men nog tegen in de archaïstische taal van akten en exploten, maar *danseresse, onderwijzeresse, zangeresse* vinden nergens ook maar de minste steun. Zelfs *zondares*, bijbels en dus traditioneel getint als het is, heeft vrijwel het monopolie tegenover *zondaresse*.

Maar de gloedmoderne *secretaresse* heet *-esse* en niet anders. De vorm *secretares* heeft wel bestaan, is althans in de eerste twee decenniën van deze eeuw wel geschreven, maar het is een probeersel gebleven, dat geen ingang heeft gevonden. Waarom niet? Als we zien dat de *secretaresse* de archaïstische vorm van het suffix deelt met de *bibliothecaresse* en de nog wat zeldzamer *archivaresse*, en dat een jubilerende vrouw niet zelden *jubilaresse* heet, dan komen we ertoe, causaal verband te leggen tussen *-aresse* en *-aris*. Blijkbaar geeft de vorm *secretares* niet voldoende differentiatie tegenover *secretaris*. En dat gebrek aan differentiatie zal in de eerste plaats grafisch zijn: de geschreven vorm *secretares* zou kans lopen, door slordige en onontwikkelde lezers precies gelijk aan *secretaris* te worden gesproken, zoals die eenvoudigen omgekeerd l e r e n moeten dat de ə in de laatste syllabe van *secretaris* grafisch door *i* en niet, zoals meestal anders, door *e* wordt voorgesteld. Zelfs meer ontwikkelde lezers zouden bij de gedrukte vorm *secretares* aan een drukfout voor *secretaris* kunnen denken. Hoewel nu een gesproken *secretarés* zich duidelijk genoeg van *secretáris* onderscheidt, heeft het grafisch bezwaar tegen *secretares* blijkbaar de doorslag gegeven, en zo is ook aan het voor de hand liggende en in de tijd passende gesproken *secretarés* de weg tot de beschaafde omgangstaal versperd.

C.B.v.H.

Die Afrikaanse woordeboek[1].

Toen Johannes J. Smith in 1911 Leipoldt's eerste dichtbundel inleidde, achtte hij het nog nodig het bestaansrecht van het Afrikaans als kultuurtaal welsprekend te bepleiten. ‘Ons eenvoudige, maar doelmatige, grammatika en die vele typiese woorde en uitdrukkinge, in Suid-Afrika ontstaan of uit ander tale ontleen om in die behoefte van die land te voorsien, roep luid om erkenning, en moet ook erkend word als ons die ontwikkeling van ons volk nie onnodig wil strem nie.’ En het klinkt enigszins profetisch als hij enige bladzijden verder schrijft: ‘Twis en tweedrag moet ons vermy. Maar met dié woorde word geenszins bedoel dat ons voortaan moet stilsit en wag tot die tyd “ryp” word. Die tyd word nooit vanself ryp nie: dis die mense wat dit ryp maak deur woord en daad’[2].

Smith heeft inderdaad niet stil gezeten, sedert hij, als hoogleraar te Stellenbosch, in 1920 betoogd had: ‘Die versameling van die Afrikaanse woordeskat is 'n volksaak en die voltooiing van die eerste min of meer volledige Afrikaanse woordeboek sal 'n volksgebeurtenis wees’, heeft hij bijna twintig jaar van zijn leven (1926-1945) aan de totstandkoming van dit grote werk gewijd. Aan teleurstelling, aan tegenwerking en strijd heeft het niet ontbroken en zijn gezondheid was geknakt, toen hij in 1945 zijn taak moest neerleggen. Voor zijn overlijden, dat weldra volgde, heeft hij echter geweten, dat zijn werk voortgezet zou worden. Het is jammer dat hij de verschijning van het eerste deel van het *Woordeboek* (A - C), laat staan de voltooiing, niet heeft mogen beleven.

Een uitvoerige *Inleiding* licht ons in omtrent de wording van dit werk. De regering gaf geldelijke steun, maar dat het in drie jaar gereed zou zijn, bleek al spoedig een illusie. Dr. D.F. Malan waarschuwde terecht: ‘Dit spreek vanself dat 'n werk soos beoog word jarelange inspannende arbeid sal vereis, nie net van een man of 'n willekeurige groep nie, maar van alle beskikbare taalkundig-geschoolde kragte.’ Al had Smith assistentie gezocht en verkregen, al wist hij medewerking van vele belangstellenden te verwerven bij het verzamelen van materiaal, de omvang van het werk had hij onderschat, en er ontstond ‘toenemende openbare ongeduld in verband met de langzame vordering’ en zelfs een opdracht ‘om voorlopig sy ondersoek in verband met nuwe woorde te staak en die materiaal wat reeds versamel is te verwerk en persklaar te maak’.... binne drie jaar. Dat opnieuw het onmogelijke geëist werd, blijkt uit het verdere verloop. Na het aftreden van Prof. Smith bleek het noodzakelijk, onder hoofdredaktie van Prof. P.C. Schoonees een brede staf van ‘Opstellers’ aan het werk te zetten, bijgestaan door een viertal hoogleraren als *Reviseurs* en gesteund door *Beherende Liggame*. Toen kwam duidelijk aan het licht, welk een rijk materiaal Smith verzameld had en met hoeveel inzicht hij te werk gegaan was bij het zoeken naar medewerkers op allerlei gebied, om een zo volledig mogelijk overzicht te krijgen van de gehele taalvoorraad, maar ook dat het onjuist zou zijn, de inzameling van materiaal te staken. Dat de nieuwe redaktie er in geslaagd is, toch een eerste deel in elkaar te zetten, stemt tot voldoening: volmaaktheid is bij elke lexicografische onderneming nu eenmaal uitgesloten, waar het een levende taal betreft.

1) Uitgave van Die Staatsdrukker, Pretoria 1950. Folio-formaat XIV + 664 blz. in drie kolommen.
2) Inleiding bij *Oom Gert vertel en ander gedigte*, blz. XI en XVIII.

Het zal voor menigeen die dit Woordeboek in handen krijgt, verrassend zijn dat een jonge kultuurgemeenschap als de Afrikaanse over een zo rijke woordvoorraad beschikt. Natuurlijk is het niet alles eigen kweek, maar voorzover ontleend, toch verworven bezit. Dat groei en aanpassing binnen een eeuw tot deze uitkomst geleid hebben, is inderdaad een verrassend bewijs van levenskracht. Ik denk daarbij aan een aardige vergelijking in een brief die ik in 1913 van Leipoldt ontving: 'Tot nog toe staan ons in die skemering; maar soos u weet, in ons Afrikaanse wereld in die skemer kort'.

Aan de verantwoording van de Redaktie ontlenen wij nog de volgende biezonderheden, die getuigen van een weloverwogen 'Algemene Opset' (*Inleiding*, blz. III-V): Die doel van hierdie Woordeboek is om, so volledig moontlik, 'n beeld te gee van die Afrikaanse taalskat in sy ruimste omvang. Die ontwikkelde leser, die dosent en student het die reg om 'n verklaring te verwag van die meeste woorde wat hulle in hul lektuur of handboeke teënkom. Daar is dus liewer te veel as te min opgeneem. Die Redaksie het hom nie beperk tot woorde in letterkundige gebruik nie, maar ook 'n ruime plek toegeken aan die geselstaal, terwyl beskikbare gewestelike taalmateriaal ook opgeneem is. Verouderde woorde wat uit kultuurhistoriese oogpunt belangrijk is, het ook 'n plek gekry. Die terminologie van die kunste en wetenskappe is goed verteenwoordig, ofskoon besonder moeilike vakwoorde, o.a. uit die abstrakte wetenskappe wat vir die meer ontwikkelde leek selfs na verklaring nog onduidelik bly, uitgesluit is.

Hieruit blijkt dat dit *Woordeboek* allereerst een praktische bedoeling heeft. Taalkundigen kunnen er met vrucht gebruik van maken, maar de belangen van de ontwikkelde leek gaan vóór. Als vraagbaak moet dit werk dus het midden houden tussen een verklarend woordeboek en een beknopte encyclopedie. De toelichtende tekeningen wijzen in die richting, en eveneens de opneming van vreemde woorden.

'Met die opneem van vreemde woorde was die Redaksie vrygewig - nie om die gebruik daarvan aan te moedig nie - maar om die leser met sulke vreemdelinge in populêr-wetenskaplike geskrifte, reisbeskrywings, handboeke ens. raakloop, te hulp te kom. Die geleerde en wetenskaplike verkies dikwels die vreemde woord, nie uit pedanterie nie, maar omdat sy betekenis so presies omlyn is. Ons moet waak teen verwildering, maar tog ook een billike toegeeflikheid betrag. Oordrewe purisme pas nie in 'n woordeboek nie, want dit is meestal juis die vreemde woord wat nageslaan word. Tog kan ons vreemde inkruipsels wat onwenselik is, duidelik aanwys en telkens die suiwer Afrikaanse woord of uitdrukking gee.'

Te speciale 'ambagswoorde' zijn niet opgenomen. Voor technische termen werd gebruik gemaakt van door de Suid-Afrikaanse Akademie opgestelde 'voorlopige lijste' en nuttige voorbeelden in het Nederlands. 'Bruikbare neologismes wat die proef deurstaan het, is opgeneem, terwyl ook 'n poging gedoen is om die besondere skeppings van vooraanstaande skrywers op te teken.' Het zal o.i. niet gemakkelijk vallen, hierbij steeds een doeltreffende keuze te doen: een aanhaling met naam van de auteur is dan niet overbodig. Een moeilijke beslissing moest genomen worden bij de vraag welke Nederlandse woorden wel, en welke niet in dit Woordeboek thuis hoorden: 'Alleen onmisbare en onvervangbare woorde is opgeneem. Ook woorde wat ons in die toekoms mag nodig kry en stamwoorde waarvan die afleiding en/of samenstellings en Afrikaans gangbaar is.' - 'In gevalle waar die Nederlandse betekenis alleen nog aan die ouer geslag bekend is of waar dit 'n

noodsaaklike skakel vorm om die Afrikaanse betekenis te verstaan, is dit als *meer Nederlands* aangedui.'

Van belang is ook, zowel voor de gebruiker als voor de taalstudie, dat in veel gevallen de *gebruiksfeer* aangegeven wordt (b.v. verhewe taal, Bijbeltaal, skertsend, ironies, of de biezondere groepstaal: studentetaal, kerktaal, technische taal). De term *Geselstaal* 'word gebruik om woorde of uitdrukkinge aan te dui wat algemeen in die omgangstaal, selfs van hoog ontwikkelde sprekers, voorkom, maar nog nie deur die beste sprekers en skrywers as standaard-Afrikaans erken word nie', dus familiaar-beschaafd, in tegenstelling met *plat*: 'Met *plat* word aangedui woorde en uitdrukkinge wat nie in beskaafde geselskap tuishoort nie en wat in stryd is met die opvattings van goede smaak'.

Minder gebruikelijke of 'gewestelijke' variaties worden niet als hoofdwoord geplaatst, maar toegevoegd aan de algemeen gangbare benaming. In hoeverre ook uitsluitend-gewestelijke woorden voor plaatsing in aanmerking gekomen zijn, wordt in de inleiding niet vermeld. Wel wordt er op gewezen, dat in veel gevallen door een aanhaling het woord in verband geplaatst werd, ter opheldering van de betekenis en dat aan de omschrijving, mede dank zij deskundige voorlichting, veel zorg besteed is.

Voor een gedetailleerde kritiek achten wij ons onbevoegd. Op- of aanmerkingen over de werkmethode laten wij over aan geschoolde lexicografen; minder juiste verklaringen, lacunes zullen Afrikaners eer kunnen opmerken dan Nederlanders. De redaktie houdt zich trouwens aanbevolen voor opbouwende kritiek, die wel niet uit zal blijven en die een later, waarschijnlijk omvangrijk supplement ten goede zal komen. Wat wij wel kunnen doen, is: onze voldoening uitspreken over de totstandkoming van dit werk, dat door voorbeeldige toewijding, algemene medewerking en degelijke bewerking geworden is, wat Prof. Smith, de geestelijke vader, er van verwachtte: ''n volksgebeurtenis', niet alleen door regering en volk van Suid-Afrika met vreugde begroet, maar ook in het stamland gewaardeerd als taalkundig standaardwerk.

C.G.N. DE VOOYS.

Verengeld[1].

NTg. 43, 292 schrijft mej. Van Lessen: 'Uit de 17de eeuw hebben wij [van *verengelen*] maar vier bewijsplaatsen: twee uit De Brune en twee uit Vondel'. Tevoren heeft zij op de biezonderheid gewezen, dat het tot adjectief geworden participium gebruikt werd in de zin van '(als) een engel zijnde, de staat der engelen hebbende', zonder dat aan een 'geworden zijn' mag worden gedacht; hierin gaat Vondel voor, nl. met een plaats uit 1644, die omdat zij voorkomt in een plano met stelligheid kan worden gedateerd. Er worden twee teksten aan toegevoegd, een uit Bilderdijk[2], een uit Beets. De mogelijkheid van de betekenisovergang kan hiermee geïllustreerd worden, dat men aan zijn aanwezigheid kan twijfelen. Het citaat uit Bilderdijk is ontleend aan *De Geestenwareld*:

1) Vgl. Van Haeringen, *NTg.* 42, 190; 43, 213.
2) Voor de aangewezen plaats 1, 113 lees: 7, 113.

Gelooft gy 't sterveling? Gy stofklomp, half verengeld!
Gy, aan de dierlijkheid, uws ondanks vastgestrengeld!
Gelooft ge u, in dees staat, dat edel kunstgewrocht
Waarboven de Almacht niets gewild heeft of vermocht?

Herplaatsen wij deze versregels in hun verband, dan blijkt de zin daarvan de gedachte, dat de mens niet het hoogste is in de orde der geschapen wezens. God wordt toegesproken als degene, die 't al vervult met leven, en stof en wareld schiep om leven uit te geven. Hoe men nu het woord *verengeld* hier moet verstaan, hangt slechts af van het antwoord op de vraag, of het geestelijk element in de mens gezien is als deel uitmakend van zijn status (‘half een engel zijnde’), dan wel als een wijziging, waardoor de stof niet langer enkel stof mag heten (‘half tot een engel gemaakt, of geworden’). Wij geven de voorkeur aan het laatste, en blijven daarmee bij de oorspronkelijke betekenis van het woord.

Toch zijn wij in staat aan het citaat uit Vondel een andere 17de-eeuwse plaats toe te voegen, die het uitzonderlijk voordeel biedt dat zij een vertaling is. Men vindt haar in *Iok en Ernst* van Ian de Brune de jonge, waarvan de eerste druk verscheen bij Lescaille te Amsterdam in 1644. De ‘scherpsiende’ lezer, die de conclusie mocht trekken, dat wij dus twee plaatsen hebben uit eenzelfde jaar, een van Vondel en een van de aan Vondel welbekende De Brune, bereide zich voor op een teleurstelling. Met De Brune's geschriften heeft zich namelijk het opmerkelijke voorgedaan, dat de overgrote meerderheid van de aanhalingen uit vreemde talen niet door hem zelf in het Nederlands zijn overgebracht, maar eerst een twintigtal jaren later door Nicolaas Jarichides Wieringa, op verzoek van de uitgever Hero Galama en met hulp van Louis Parent, zulks met het oog op de uitgave van *Alle Volgeestige Werken*. Men zie daarover Mevr. Thijssen-Schoute's uitvoerige monografie over Wieringa[1]. Het boek verscheen te Harlingen 1665, de opdrachtbrief dateert van 1664; de mededeling omtrent Wieringa en Parent staat in het niet gedagtekende voorbericht *Aan den Leezer*.

In het 149ste hoofdstuk (het 150ste van de *Werken*) van *Iok en Ernst* brengt De Brune een italiaanse ‘madrigaaltjen’ te pas, waarvan de beginregels als volgt luiden:

L'angelico tuo viso
Vince il candor del latte.

Dit *angelico* nu verschijnt in Wieringa's vertaling als *verengelt*: ‘Voor uw' verengelt aangezigt De zuiv're melk in witheit swigt’.

Onze taal kent een aantal andere afleidingen van *engel: engelsch, engelachtig, engelaardig* (waarvan het enige voorbeeld in *WNT engelaartig* luidt). Voor een bevredigende beoordeling van *verengelt* in de ‘statische’ opvatting zou het gewenst zijn meer te weten over de gebruikssfeer en de gebruiksmogelijkheden van de synoniemen. In verband met Wieringa's tekst wijzen wij er nog op, dat *engelsch* wordt aangetroffen in een vergelijkbare verhouding, zij het langs de omweg van een naamspeling, in een gedicht van Wellekens: ‘Angelica, uw deugt heeft u dien Naam gegeven; Uw kuisch en engelsch leven’ (aangehaald in *WNT*). Maar bij dit uit het Mnl. overgeleverde woord is het biezondere niet, dat het *angelicus* e, dgl. vertaalt; dit was niet meer dan natuurlijk zolang het de concurrentie van zijn homoniem *Engels(ch)* kon weerstaan. Ook over deze concurrentiestrijd ontbreken ons toereikende gegevens.

1) Assen 1939; Hoofdstuk II.

L.C. MICHELS.

De afleiding van *ondieft*.

De taalkundige beschouwingen van Prof. Heeroma prikkelen wel eens tot tegenspraak. Zo ging het mij tenminste, toen ik in de *Nieuwe Taalgids*, 44, blz. 174 en 175, zijn artikel over het oud-nndl., speciaal Amsterdamse *ondieft* las. Hierin bestrijdt hij de oudere etymologen, die - volgens hem - 'zuiver formeel redeneerden en zich niet van de wijs lieten brengen door eventueel ontbrekende historische of geografische documentatie'. Kluyver en M. de Vries waren namelijk tot de conclusie gekomen, dat *ondieft* van Friese oorsprong moest zijn, al konden zij het in het Fries niet aantonen. Daar Prof. Heeroma nu eenmaal niet aan Friese relicten in het Noordhollands gelooft - hij spreekt telkens van z.g. 'frisismen' - geeft hij een vrij ingewikkelde verklaring van het woord in kwestie, dat hij als een contaminatie van **ondoef* en **ondiet* beschouwt, welke samen *ondief*, het prototype van *ondieft*, zouden hebben opgeleverd. Aan het einde van zijn betoog verstout Prof. H. zich zelfs tot de uitspraak, dat het hele lijstje 'frisismen' op blz. 44 en 45 van Schönfeld's *Hist. Gramm.* dient geschrapt te worden, aangezien dit 'een erfenis van de oude school is, waar we eens afmoeten'.

Het is wel jammer, dat de voorgestelde afleiding geen steek houdt. Om dit te bewijzen, zij mij een kleine uitweiding vergund.

Enkele jaren geleden bevond zich het eerste Rüstringer Oudfriese handschrift uit Oldenburg - ook wel het Asegaboek genaamd - gedurende enige tijd in Groningen, waar men in het Friese Instituut de tekst op een microfilm heeft opgenomen. De hiernaar gemaakte foto's werden mij daarop toegezonden in verband met een nieuwe uitgave der Rüstringer rechtsbronnen. Zoals in bijna alle Oudfriese manuscripten komen hierin ook de 24 Landrechten voor, welke men met de 17 Keuren in geheel Friesland voor de grondslag van het oude Friese recht hield.

In het 2e Landrecht nu staat de zo bekende passage van de 3 'noden' - één der meest poëtische stukken uit de Oudfri. literatuur - waarin aan de moeder het recht wordt toegekend, onder bepaalde omstandigheden het erfgoed van haar minderjarige zoon te verkopen, teneinde hem in het leven te behouden. In het Rüstringer hs. ontbreken toevallig de beide bladen, waarop dit gedeelte moest voorkomen (wat we natuurlijk zeer betreuren), maar gelukkig voor ons doel (en ongelukkig voor Prof. Heeroma!) is het slot der bepaling nog juist op de daarop volgende bladzijde overgeleverd. Dit luidt: *....sa thet kind ungêroch is, thet hit nâhwedder froste ne hungere ne nânêna unidêua dâthe ne ûrfari*. [ms. p. 29, r. 1-3], hetgeen zeggen wil:.... 'indien het kind minderjarig is, opdat het niet door koude noch honger noch enige gruwelijke dood omkome'.

Tot nu toe had men hier in navolging van v. Richthofen[1)] steeds *unidêna* gelezen, hetwelk v. Helten[2)] prompt identificeerde met mhd. *ungetân*[3)], mnd. *ungedân, undân*[4)] 'hässlich' en mnl. *ongedaen*[5)] 'wanstaltig, ijselijk, gruwelijk'. Sindsdien spookt dit denkbeeldige Oudfri. woord in de lexica

1) Friesische Rechtsquellen (1840), blz. 49, 1.
2) Zur Lexicologie des Altostfriesischen (1907), blz. 116.
3) M. Lexer, Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch[19] (1930), blz. 252.
4) A. Lübben - Chr. Walther, Mittelniederdeutsches Handwörterbuch (1888), blz. 434.
5) J. Verdam - C.H. Ebbinge Wubben, Middelned. Handwoordenboek (1932), blz. 405.

rond. Holthausen neemt het bijv. op in zijn *Altfries. Wörterbuch* (1925), p. 118, als *unedên* 'häßlich'.

Als men de in Groningen vervaardigde haarscherpe fotokopie van het origineel ook maar een ogenblik bekijkt, dan ziet men terstond, dat de vroegere uitgevers zich vergist hebben. Het lijdt geen twijfel, of de handschriftelijke tekst heeft hier *unidêua*, dat. sg. masc. van *unidêue*. Daar de *-i-* in dit Rüstringse woord een rest is van het praefix *gi-* evenals in *unidêld* 'ongedeeld' R_1 (Fries. Rq. 118, 17), *uniskif* 'ongescheiden' R_1 (Fries. Rq. 118, 17), *uniaththa* 'de niet gezworene, onbeëdigde' R_1 (Fries. Rq. 39, 21) en *uniliâf* 'niet vermaagschapt, niet door huwelijk verbonden' R_2 (Fries. Rq. 540, 37), moest *unidêue* in genormaliseerd Oudfries *ungidêue* en in de overige Oudfriese dialecten *unedêue* luiden. Dit *un(g)edêue* komt volkomen overeen met het Oudeng. *ungedêfe* 'improper, not fitting, disagreeable'[1], welke beide vormen aan *i-* Umlaut van Germ. *ô* hun *ê* te danken hebben (vgl. got. *gadôfs* 'passend'). De Friese variant hoort dus thuis in de groep woorden, die v. Helten in zijn *Altostfries. Gramm.*, § 32, heeft genoteerd, bijv. *bêta* (got. *bôtjan*) 'boeten', *fêla* (os. *fôlian*) 'voelen', *fêra* (os. *fôrian*) 'voeren', *grêne* (os. *grôni*) 'groen', *grêta* (os. *grôtian*) 'groeten', *mêta* (got. *-môtjan*) 'ontmoeten', *sêka* (got. *sôkjan*) 'zoeken' enz. Dit umlauts-product van Germ. *ô* ontwikkelde zich, als er tenminste geen remmende invloeden waren, evenals elke andere *ê* in het latere Fries tot *ie*, welke overgang omstreeks 1500 zijn beslag kreeg[2]. De in het Mnl. Wb. opgetekende vormen *ongedieve* en *ondieve* (in: *ondievelike*), alsmede het oud-nndl. *ondieft* (waarin de *-t* secundair is) hebben derhalve een vocaal, die de rechtstreekse voortzetting van het Oudfriese *un(g)edêue* moet zijn. De verdere geschiedenis van het 17e-eeuwse *ondieft* kan ik hier laten rusten; men vindt ze in het Groot Ned. Wb., dl. X (1893), kol. 1537 e.v.

Uit het bovenstaande blijkt, dat de zienswijze van Kluyver e.a. zestig jaar na het artikel in het *WNT* op schitterende wijze is bevestigd door de ontdekking van *unidêue* in het Oudfries. We dienen daarom niet zo haastig te zijn met het schrappen van frisismen! Blijkbaar komt men met de 'formele redenering' der oudere etymologen nog altijd verder dan met de aprioristische opvatting van Prof. Heeroma.

Alphen a.d. Rijn, Aug. 1951.

W.J. BUMA.

Gezelle's Hagedooren.

Ook in de grote Jubileumuitgave van Gezelle's verzen wordt het woord 'roergeruchten' in het gedicht 'Hagedooren', ('stille en zonder roergeruchten, waakt ge menig tuinmansgoed') verklaard als 'geknal van geweren'. Deze verklaring heeft mij nooit overtuigd en nu meen ik er een intern argument tegenover te kunnen stellen: het gedicht 'Slaapt gij nog', dat handelt over 'de onzochte doorentuinen' (= meidoornhagen) bevat nl. de regel: 'vaste in uwe onroerbaarheid', een parallel, die

1) J.R. Clark Hall, A concise Anglo-Saxon Dictionary^2 (1916), blz. 324.

2) Vgl. J.S.H. Boersma, De Friesche oorkonden uit het archief van het St. Anthony-Gasthuis te Leeuwarden II, Amsterdam 1939, blz. 20 en W.J. Buma, Twa Fryske toponymen, It Beaken XII (1950), p. 145.

het wel zeer waarschijnlijk maakt, dat de dichter met ‘roergeruchten’ heeft bedoeld: ‘geruis bij het zich verroeren’.

F. JANSONIUS.

Nogmaals over referein of refrein.

Prof. Dr. J. van Mierlo, S.J. heeft het nodig geacht om tot tweemaal toe in het krijt te treden[1] tegen mijn bijdrage *Een kleinigheid over referein en refrein*[2]. Om een juiste appreciatie van de wederzijdse argumenten te bevorderen wil ik nog eens op deze kwestie terugkomen in een korte, zakelijke nota.

1. Prof. van Mierlo schrijft *refrein* omdat de rederijkers ook deze spelling gebruikten (N.T.; Ac., 59), en omdat zij de oudste schrijfwijze is (N.T.; Ac., 62). Hij moet echter toegeven dat de voorbeelden hiervan niet zeer talrijk zijn, en dat de spelling *refereyn* in de bloeiperiode van het genre de overhand had (Ac., 62-63).
   Hieruit blijkt dus dat twee belangrijke factoren voor *referein* pleiten: de overgrote meerderheid en het gebruik tijdens de bloeiperiode, terwijl slechts één factor tegen deze spelling getuigt, nl. de oudheid van de andere schrijfwijze. Men houde er echter rekening mee, dat de nadelige factor niet weinig verzwakt wordt door het feit, dat het oudere *refrein* zich niet heeft kunnen handhaven: op enkele uitzonderingen na werd het immers verdrongen door *referein*. Wie met deze feiten te zijner beschikking moet kiezen, kan toch niet anders dan de voorkeur schenken aan de vorm die de krachtigste gebleken is, nl. *referein*?
2. Mijn lijst van auteurs die de vorm *refrein* gebruiken heeft Prof. van Mierlo aangevuld met de namen Knuvelder, Tinbergen, Mak, Debaene en Roose (Ac., 59-60). Het is echter onjuist dat Dr. Mak in mijn lijst zou ontbreken: men vindt hem vermeld op p. 311, vtn. 1, 7e regel van mijn bijdrage.
   Wie geneigd zou zijn uit deze aanvulling te concluderen, dat bedoelde lijst op partijdige wijze werd samengesteld, moge ik er op attent maken, dat mijn opsomming van de auteurs die *referein* schrijven evenmin volledig is. Ik noteerde b.v. nog: B.H. Molkenboer, *De jonge Vondel*, Amsterdam 1950, pp. 9, 105; N. van der Laan, *Noordnederlandse rederijkersspelen*, Brussel 1941, p. 22, vtn. 2; D. Bax in *Gesch. v.d. Letterk. d. Nederl.*, Antwerpen - 's-Hertogenbosch, III (1944), pp. 254, 255; P. de Smaele in *Alg. Lit. gesch.*, Utrecht-Antwerpen, III (1949), p. 431; A. van den Dries & J. Peeters, *Nederlandse letterkunde, geschiedenis en bloemlezing*, Lier 1947[9], pp. 62, 63. Ik heb mijzelf dus ten minste evenveel 'schade' berokkend als Prof. van Mierlo. Bovendien hield ik wel rekening met zijn schrijfwijze, maar niet met de mijne.
3. In de reactie tegen mijn bijdrage leest men: 'sedert 1940 wordt zo goed als algemeen *refrein* geschreven' (Ac., 59), 'al blijven nog enkelen trouw aan de oudere spelling *referein*' (Ac., 60); 'sedertdien [1940] wordt steeds meer *referein* gespeld' (N.T.). Het zal de aandachtige lezer niet ontgaan, dat de beslistheid waarmee Prof. van Mierlo zich in deze citaten uitspreekt, in dalende lijn evolueert. Er kunnen daarbij nog twee bezwaren worden geopperd:
   1°. Waarom moet het jaar 1940 als tijdgrens fungeren? Hebben de

1) *Referein of refrein*? in 'De Nieuwe Taalgids', XLIV (1951), p. 50, verder aangeduid door N.T.; *Refrein of referein*? in zijn jongste bundel *Nieuwe studiën over Anna Bijns en andere opstellen*, Kon. Vla. Ac. v. Taal- en Letterk., Reeks III, Nr. 34, Gent, s.d. (1951), pp. 59-68, verder aangeduid door Ac. + blz. nummer.

2) In 'De Nieuwe Taalgids', XLIII (1950), pp. 311-316.

moderne geschriften die voordien verschenen niet evenveel recht op onze aandacht als die welke daarna het licht zagen?

2°. Zelfs al accepteert men 1940 als *terminus post quem*, dan blijft Prof. van Mierlo's opinie toch nog een staaltje van *wishful thinking*. De waarheid is immers dat de spelling *referein* ook na 1940 gebruikt werd door een talrijk en toch uitgelezen gezelschap: C.G.N. de Vooys, G.S. Overdiep, G.A. van Es, R. Verdeyen, C. de Baere, K. Heeroma, B.H. Molkenboer, D. Bax, N. van der Laan, P. de Smaele, A. van den Dries, J. Peeters. Men kan dus onmogelijk staande houden, dat de spelling *referein* 'na 1940' in discrediet zou gevallen zijn. Wel in tegendeel!

4. Terecht meent Prof. van Mierlo dat wij niet bij iedere wijziging in de betekenis van een woord naar een nieuwe spelling kunnen zoeken (Ac., 62). Men bedenke evenwel dat er in dit geval helemaal niet gezocht hoeft te worden: *referein* bestaat immers onafgebroken sedert ± 1524, en treft men in de modernste woordenboeken aan, zonder vermelding dat deze spelling verouderd zou zijn. Aan traditie ontbreekt het dus zeker niet. Verder is het in het Nederlands volstrekt geen zeldzaamheid, dat eenzelfde woord op twee manieren geschreven wordt naargelang van de betekenis: cfr Gothiek/Gothisch/Gotisch, kopij/kopie, dokter/doctor, locaal/lokaal, kritiek/critiek.
5. *Referein* zou o.a. geweerd moeten worden omdat het een nutteloos archaïsme is (Ac., 68). Is het gebruik van archaïsmen echter niet onvermijdelijk in de vaktaal van een historische wetenschap? Prof. van Mierlo levert zelf het bewijs van de waarheid hiervan: wanneer het andere termen betreft heeft hij immers niet zo een afkeer van archaïstische spellingen. Zo schrijft hij zeer dikwijls *spel van sinne* naast *zinnespel* (*Gesch. v.d. Letterk. d. Nederl.*, II (2e uitg.), 187, 188, 208, 227, 229, 235; ook in Ac., 64); *stoc* (*Gesch.*, o.c., II, 222, 225, 234, 239); *sotternie* (*ibid*. II, 47, 48, 49; ook in Ac., 64).
6. Dat archaïsme is overigens niet zo nutteloos als Prof. van Mierlo schijnt te veronderstellen. Ik las b.v. in een handboek voor schoolgebruik het volgende: 'Hoogst in kunst stond bij hen het *referein*: een gedicht, bestemd om gelezen te worden, bestaand uit een reeks strofen, die alle eindigden met denzelfden 'stock' of dichtregel, een soort refrein dat de hoofdgedachte telkens herhaalde' (A. van den Dries & J. Peeters. *Nederl. letterk., o.c.*, p. 62). Hoe hadden deze leraren het begrip 'stock' met één enkel modern woord duidelijk moeten toelichten, indien *refrein* ook de dichtsoort als zodanig aanduidt? - Een ander voorbeeld van Babelse verwarring indien het nodige onderscheid niet wordt bewaard, vindt men in het *Modern Woordenboek* en vermeldde ik reeds in mijn eerste bijdrage over dit onderwerp, cfr p. 315, sub 3.
7. De spelling *referein* wordt ongeschikt geacht omdat de lezers zouden kunnen denken dat het woord afgeleid werd van *refereren*, wat 1° onjuist is, en wat hen 2° voor een onoplosbare puzzle zou plaatsen, omdat een zelfstandig naamwoord op *-ein* onmogelijk van een werkwoord op *-eren* kan zijn afgeleid (Ac., 64). Wie echter voor zo een aperte onmogelijkheid komt te staan, kan m.i. slechts één logische conclusie trekken, nl. dat bedoeld woord dan wel niet van dat

grondwoord zal afstammen. Wie zich thans met etymologie bezighoudt, weet er immers wel wat meer van dan Matthijs de Castelein. M.a.w. wat de etymologische verklaring betreft is *referein* totaal ongevaarlijk dank zij de uitgang -*ein*.

8. De diepste reden waarom Prof. van Mierlo zo gekant is tegen *referein* is, dat deze schrijfwijze *ontstaan* zou zijn uit een foutieve etymologie (N.T.; Ac., 63, 68). Hij is er evenwel niet in geslaagd dit causale verband te bewijzen, ja, hij spreekt zich zelfs tegen. Op p. 63 van zijn jongste publicatie lezen wij immers: 'Een gerekte uitspraak kan zijn voorafgegaan, waardoor het woord in verband werd gebracht met *refereren* en aldus verklaard. Men is dus *refereyn* gaan spellen uit geleerddoenerij'. Deze conclusie is bepaald fout. Het is toch evident dat, indien een gerekte uitspraak voorafging, de spelling ontstaan is uit die gerekte uitspraak, en niét uit geleerddoenerij; dit laatste is pas nadien gekomen (cfr 'waardoor' in bovenstaand citaat). Wat verder de waarschijnlijkheid van de gerekte uitspraak betreft moge ik er aan herinneren, dat ook Dr. van Elslander *referein* beschouwt als een eenvoudige 'Streckform'[1]. Aangezien Prof. van Mierlo er dus niet in geslaagd is het causale verband tussen etymologie-*refereren* en *referein* aan te tonen, vervalt zelfs wat voor hem persoonlijk het belangrijkste bezwaar is tegen *referein*.

Het lijkt mij overbodig na deze acht artikelen nog een conclusie te formuleren. De feiten spreken duidelijk genoeg voor zichzelf.

G. JO STEENBERGEN.

Eerst en vooral.

Vlaamse studenten hebben de neiging hun antwoord op een examenvraag in te leiden met de uitdrukking *eerst en vooral*, zo heeft men mij gezegd. Deze zegsman sprak uit eigen ervaring. Het was hem als Noordnederlander in een praktijk van verscheiden jaren telkens weer opgevallen, en de indruk die de wending op hem maakte was die van een soort werktuiglijke inzet. Want het antwoord dat ging volgen behoefde volstrekt niet door enigerlei geleding dit *eerst en vooral* te rechtvaardigen. Psychologisch schijnt het veeleer thuis te horen onder de formules van de zgn. 'uitgestelde mededeling': men begint alvast te praten, zonder vooralsnog iets te zeggen. Hoewel het ook in het Noorden niet onbekend is (in de woordenboeken vond ik het evenwel niet), is toch de frequentie van de uitdrukking in het Zuiden zó veel groter, dat zij wel vlaams mag heten in deze zin, dat zij een Vlaming biezonder gemakkelijk van de lippen komt.

Het is dienstig de opmerking te maken, dat wij te doen hebben met een tautologische verbinding: het tweede bestanddeel is een naar de vorm, niet naar de betekenis gevarieerde herhaling van het eerste; *vooral* is hier nog 'wat in tijdsorde vóór al het andere komt', het staat dus gelijk met *avant tout*, niet met *surtout*. Deze waarde is wederom niet in de woordenboeken opgetekend, en inderdaad is zij aan het losgebruikte *vooral* ook niet meer eigen. Wij gebruiken in de plaats daarvan: *vóór alles, vóór al het andere*, of eenvoudig, - maar dat is minder tekenachtig en niet zo nadrukkelijk, - *vooraf*. De oude betekenis van *vooral* is bevroren in de tautologische wending.

1) A. van Elslander, *Het refrein, een typische rederijkersvorm*, in 'Jaarboek van de Fonteine', 1943, p. 59.

Hiermee wordt niet buitengesloten, dat *eerst en vooral* ook tot een synoniem kan worden van *bovenal, surtout*. Het gaat dan dezelfde weg als het losse *vooral*, zal zelfs in deze ontwikkeling door het bestaande *vooral* 'bovenal' beïnvloed worden.

L.C. MICHELS.

‘Hij ging en kocht een zevenschot.’

> ‘Boer Naas, die maar een boer en was,
> nochtans was scherp van zin,
> *hij ging en kocht een zevenschot*,
> en stak daar kogels in’ (G. Gezelle).

Het W.N.T. VI, 308, *β* schrijft sub ‘*heengaan*’: ‘In de taal van het dagelijksch leven (bij de burgerklasse), meestal overdrachtelijk, t.w. zonder dat aan een werkelijk zich in beweging stellen wordt gedacht. Een begin maken met het verrichten van de handeling in den door het voegw. *en* verbonden volzin genoemd. Dikwijls maar een tamelijk omslachtige manier om aan te kondigen dat (ook wel om aan te wijzen hoe) men deze of gene verrichting zal (of moet) *gaan doen*.’

Dan volgen als voorbeeld, alle uit het werk van Wolff-Deken, o.a.: Je zet de plank vast in de schaafbank: *dan ga je heen en neemt de schaaf*. - De vroome lieden *gaan heen, en leezen een boek*. - Zij *gaan heen, en stooten die planten in een vijzel tot brij*.

Het W.N.T. verwijst naar 't Friesch. Wdb. sub *hinnegean* en neemt daaruit (vertaald) over: ‘Ik scil hinnegean en gean hinne’, n.l. ‘ik zal heengaan en gaan heen.’ 't Friesch Wdb. zelf vertaalt hinnegean met ‘*te werk gaan*’.

Boekenoogen “De Zaansche Volkstaal” sub *heengaan* - ook genoemd t.a.p. in W.N.T. - omschrijft de betekenis: “Ook tot aanduiding van het begin eener handeling, zonder dat er van *gaan* sprake is.” Als voorbeelden geeft het: Je gaan heen en je neme 'en droge doek, en dan wrijf je de was er goed uit. - Je kijke of 'et in orde is en dan gaan je heen en je hefte (*hecht*) de kous af. - Hij ging weer werken heen. - Ik zel maar weer peuzelen heengaan (*langzamerhand het werk hervatten*).

Ter Laan, N. Gr. Wdb. sub *hingoan* deelt mee: ‘*Ik bin hingoan in 'k heb ter vot hinschreven*. Van deze uitdrukking wordt door velen bijzonder veel gebruik gemaakt, zodat er van de letterlike betekenis zelfs geen spoor meer over is. Bijv. tot een zieke: *Goa hin in goa nou vot mor liggen. Ik bin hingoan in heb 'n piep aanstoken*.’

Draaijer[2] noemt sub *hendôn* voor het Deventers “*tu bink henegoan* (vervolgens ben ik)”. Jammer, dat hij de zin niet heeft afgemaakt; hij wekt de indruk geheel volgens de gro., fri., za. wijze te eindigen. Wanink, Twe.-Achterh. Wdb. sub *hen* 4 althans kent ook: *Goat hen en dôot miej ne siegare* = Kom, geef mij 'n sigaar.

W.N.T. IV, 53, sub *gaan* geeft vele voorbeelden van *gaan* + *persoonsvorm* met de betekenis: zich gereedmaken of op het punt staan, beginnen met wat de infinitief noemt. De enige overeenkomst met *gaan* + *en* + *persoonsvorm* is, dat aan geen werkelijke beweging meer gedacht wordt. De betekenis is echter geheel anders.

Er zijn dus blijkbaar twee gelijkwaardige vormen: 1) die van Gezelle: *gaan en* + *persoonsvorm*. 2) die van N. Holland, Friesland, Groningen, enz.: *heen gaan en* + *persoonsvorm*. Daar Boekenoogen ze beide noemt, mogen we ze wellicht respect. aanduiden met de termen *fra.* en *fri.-sa.* Het feit, dat het W.N.T. van 2, de fri.-sa., alleen citaten noemt uit Wolff-Deken, zoals reeds is opgemerkt, is opvallend. Is misschien in N. Holland de vorm zonder *heen* jonge import?

Vermoedelijk mogen we dan de geciteerde voorbeelden van de dames

W. - D. wel toeschrijven aan Aagje, de Noordhollandse: zij zal ze van huis uit hebben gekend, daar ze immers een echt volkskind is geweest? De besproken uitdrukking kan dan tevens een wegwijzing zijn naar de 'ontknoping' van het mandelige werk onzer schrijfsters. Want, wat het W.N.T. ook moge beweren, meer dan tot de dagelijkse taal van de burgerklasse behoort de uitdrukking *(heen)gaan en + ww.* tot die van het gewone volk; voor N. en O. Nederland is dat althans zeker.

In een Gronings dorpsmilieu noteerden we uit een schoolopstel over een kind, dat in een vijver was gevallen, maar gelukkig door een agent van politie werd gered:

'Een politie hoorde ons roepen. Toen hij zag, dat Antje in het water lag, *ging hij heen en trok zijn jas uit* en sprong er in.'

In Drente noteerde ik: As ik jo was, *ik gung hen en verkofde de boel.* - *Jans gung hen en huul de dokter*. - Rondkommen (teneinde raad) wazze, en daorum *gunge hen en ruupe* ien van de naobers. - 't Hagelde zo, dat paartie (sommige mensen) *gungen hen en deden de blinden dicht*, dat hör de glazen niet kepot weuren.

Uit de N. Dre. Crt. overgenomen: '*Aj ies hengungen en ie meuken oeze aole oven waer in nödder!* - *As ik nou ies hen gung en ik kofte een pet* veur hum ... - Wilm *geet hen en krig 'n brugge* (boterham) in de haand. - Dat, *wij bint dan maor hen gaon en wij hebt* un nije kocht.' - (schrijver uit Hooghalen).

En uit de Dre. Crt. van 11/9 1852: 'Deze geit veelal de gewoonte hebbende om te schreeuwen, *ging de zuster* van A. *heen, en bond het* dier haar kouseband om den bek.'

Deze laatste zin is van de plaatselijke correspondent der krant in Ruinen, stellig de schoolmeester, die in 'klassieke' stijl was getraind, maar desondanks de opwellingen van zijn dialectisch taalsubstrant niet kon onderdrukken - of, wat nog aannemelijker is - zich daarvan niet bewust was.

En nu de betekenis? Voorop stel ik daarbij, dat ik uitga van die in het Drents en dus alleen daarover conclusies durf geven. *Hengaon en* .... betekent er niet 'Een begin maken met het verrichten van de handeling in den door het voegw. *en* verbonden volzin genoemd.' Evenmin is het 'maar een tamelijk omslachtige manier om aan te kondigen dat.... men deze of gene verrichting zal (of moet) *gaan doen*'. Beter is de omschrijving van het fri. en gro. Wdb.: *te werk gaan*. 't Gron. *te waark goan* is, volgens Ter Laan, volledig synoniem met *hingoan en: 'Goa te waark in dou d'r 'n beetje vazeline op.'*

Helaas kunnen we W.N.T. nog niet raadplegen op *werk*. In 't dre. is de betekenis, ook van *te waark gaon*, gelijk aan dat in het gron. Maar toch zou ik die liever omschrijven met: *komen tot wat het volgende werkwoord noemt*. Want vrijwel altijd wil *heengaan en + werkw.* zeggen: na (lange) aarzeling of na (rijp) beraad of na advies verrichten wat het werkwoord noemt. De vorm dient dus tot uitdrukking van een 'Aktionsart'. De overwonnen aarzeling zit in 't fri.: 'Ik scil hinnegean en *gean hinne*', het beraad in: '*Hij ging en kocht een zevenschot*'. Het eerste zouden wij vertalen met: ''t Is zoetjesaan meer dan tijd geworden; ik stap op'; het citaat uit Gezelle zouden wij weergeven met: 'Boer Naas was maar een boertje, doch (vóór zijn vertrek uit de stad) kocht de slimmerd een revolver, die hij veiligheidshalve laadde'.

De oorsprong van de verbinding (*heen*)*gaan en + werkw.* blijkt W.N.T. IV, 39:

‘**XVIIde E.** Voorheen werd *Gaan*, gevolg door een ander ww., en daarmede verbonden door het voegwoord *en*, gebezigd ter omschrijving, t.w. om te kennen te geven, dat de handeling, door het tweede ww. uitgedrukt, gaandeweg, langzamerhand geschiedde. “Doch David ging ende wert stercker, maer die van den huyse Sauls gingen ende werden swacker.”’

Deze ‘Aktionsart’ zal wel zijn opgekomen uit een andere, finale, betekenis, waarvan W.N.T. IV 38 zegt: ‘*Gaan* wordt zeer dikwijls gevolgd door een ander ww., hetwelk door het voegw. *en* er mede verbonden is, om de handeling uit te drukken, die het doel der beweging is: Ick sal gaen, en hem sien, eer ick sterve. - Laten wij gaan en de paarden zadelen.’ Ook een imperatief van gaan gevolgd door die van een ander ww. is zeer gebruikelijk, zowel met als zonder 't voegw. *en*. De beweging is nog duidelijk in: Ga, wek hem en zeg, dat.... - Wilt gij weten, hoe het Hollandsch niet behoort te worden gesproken, zoo ga en zet u neder in den Amsterdamschen.... schouwburg,.... ‘Overdrachtelijk, waarbij de tweede gebiedende wijs het eigenlijk bevel uitmaakt, terwijl die van *gaan* daarbij niets is dan eene korte, levendige aansporing, gelijkstaande met *Kom! Welaan*! is het eerste ww. in: ‘Gaet, legt dan vrij het rijp gewas / Te midden in een korentas, / Gaet, stout'et in een drooge schuur, / Gaet, sluit'et in een vaste muur, / Gaet, dorst en wannet sooje kont, / Noch blijft'er al een quade gront.’

Deze citaten, uit Van Lennep en Cats vooral, overgenomen uit W.N.T. IV, 38, 39, wijzen op een, althans eertijds, veelvuldig gebruik, waarin *gaan* reeds min of meer hulpwerkw. was geworden ter uitdrukking van het langzamerhand op gang komen van de handeling, in het tweede ww. genoemd, het ingressieve dus. Het duratieve ervan zit vermoedelijk meer in de verbinding der verba door *en*, zoals we dit zien uitgedrukt in zinnen als deze: *Hie stun maor en ruup* = hij stond te roepen. - '*t Kind lag op bedde en sluup*, etc.

Andere voorbeelden ervan geeft W.N.T. III 4109, en het zegt ervan, dat de eerste zin de houding noemt waarin de handeling van de tweede verricht wordt. Voor het laatste door ons gegeven voorbeeld is dit juist, voor het eerste niet. Want dit betekent doorgaans: hij riep al maar door. Een dergelijke duratieve functie bezitten ook vele ww. in de voorbeelden van het W.N.T.

Zo kon de verbinding (*heen*)*gaan en* + *ww.* de ingressief-duratieve functie krijgen, die ze thans blijkbaar heeft. Zeker, op synthetisch denkende, stilistisch getrainden maakt ze de indruk van ‘een tamelijk omslachtige manier’ van uitdrukken, zoals W.N.T. VI het zegt. Gelukkig, dat het zichzelf tegenspreekt en in deel IV reeds de juiste formule had gevonden: ‘omschrijving.... om te kennen te geven, dat de handeling.... gaandeweg, langzamerhand geschiedde’. We betreuren het echter, dat blijkbare oppervlakkigheid van latere bewerkers dit over 't hoofd heeft doen zien.

Assen.

J. NAARDING.

Prae- ‘ventisme’.

Jacob van Lennep aan Rochusseu, 8/12/1859: .... Ik herhaal 't, in Indië hebt gij een *man* noodig, en D. *is* een *man* (D. = Douwes Dekker).

Busken Huet, geciteerd door Dr. W.H. Staverman, De Gids 1950, II, p. 369: ‘Dichters behoren mannen te zijn en mannentaal te spreken.’

J.K.

Robinetta.

De naam Robinetta in ‘De Kleine Johannes’ is zeker in Nederland niet gewoon. Meyers en Luitingh noemen hem niet in hun boekje ‘Onze Voornamen’. Wel geven ze bij de mansnamen Robijn, Robinus de vrouwelijke vorm Robina, en daarbij zou Van Eeden het verkleinwoord Robinetta gevormd kunnen hebben. Overigens lijkt dit niet erg waarschijnlijk. Eerder zullen we denken aan invloed van het roodborstje dat bij het meisje is, als Johannes haar voor het eerst ontmoet. De Engelse naam daarvan is ‘robin’, waarbij gemakkelijk Robinetta te maken is. Me dunkt dat het roodborstje vaker in de Engelse poëzie voorkomt dan in de Nederlandse. Men hoeft niet zo lang in Engelse verzenbundels te bladeren om er voorbeelden van te vinden, zoals deze uit ‘An Extempore’ van Keats, uit een brief aan George Keats en zijn vrouw:

> When they were come into the Faery's Court
> . . . . . .
> Amid the woods they were, so lone and wild,
> Where even the Robin feels himself exil'd.

Of het begin van het bekende ‘Proud Maisie’ van Walter Scott, waarin de roodborst het meisje haar dood voorspelt:

> Proud Maisie is in the wood,
> Walking so early,
> Sweet Robin sits on the bush
> Singing so rarely.

Over 't geheel krijgt men de indruk dat het roodborstje in de literatuur en in de folklore meer weet dan de mensen, en daarbij past in ‘De Kleine Johannes’ dat de orakelspreuk van Wistik over het gouden kistje eindigt met de woorden: ‘roodborstje weet de weg’.

Intussen maakt dit nog niet duidelijk, waarom het Engels hier van invloed is geweest. Ik kan daarvoor op een bijzonderheid wijzen. De passage waarin Robinetta het eerst voorkomt, luidt: ‘Op het gras bij de vogelkers lag een meisje. Johannes zag alleen haar licht-blauw kleedje en blond haar. Een roodborstje, dat op haar schouder zat, pikte uit haar hand.

Op eenmaal wendde zij het hoofd en zag Johannes aan.

“Dag jongetje!” zeide zij en knikte vriendelijk.’

Wat hierbij opvalt is, dat de liggende houding slecht past bij de mededeling, dat het roodborstje op Robinetta's schouder zat en uit haar hand pikte. We kunnen ons voorstellen, dat de vogel op haar hoofd of schouder gaat zitten als zij staat en dat zij dan haar hand naar het vogeltje opheft. Als zij ligt, zou het vogeltje overal op haar kunnen gaan zitten, bij voorkeur op of bij haar hand met vogelvoer, maar niet op haar nu min of meer verticaal geplaatste schouder. Beter mogelijk, maar toch ook niet zo heel gewoon is het vriendelijk knikken terwijl ze ligt. Het lijkt er op of Van Eeden een bepaald beeld van Robinetta voor de geest stond, dat hij niet geheel los kon laten, toen de situatie toch enige wijziging vereiste. Nu is het opmerkelijk, dat er van Sir Joshua Reynolds een schilderij bestaat met de naam Robinetta, voorstellende een staand meisje met een roodborstje op haar schouder. Het bevindt zich in de Tate

Gallery en komt in de catalogus van 1947 als no. 892 voor. Het is denkbaar, dat dit schilderij Van Eeden naam en voorstelling van Robinetta aan de hand heeft gedaan.

Wel is het de vraag of hij het gezien heeft. Stellig niet tijdens zijn eerste reis naar Engeland in 1877, waarover hij uitvoerig in zijn dagboek spreekt. Voor zover ik kan nagaan hing het toen in South Kensington (de Tate Gallery bestond nog niet) en dit heeft hij destijds niet bezocht. Daarna merken we niets van een reis naar Engeland. In '78 blijft hij binnenslands; in '79 maakt hij een tocht door Duitsland; in 1880 blijft hij blijkbaar weer binnen de grenzen; in '81 komt Denemarken aan de beurt; in '82 is het weer Nederland. In de jaren '83 en '84 schrijft Van Eeden bijna niets in zijn dagboek. We zouden uit het feit dat hij daarvóór om het andere jaar naar het buitenland ging, misschien mogen opmaken, dat hij er in '83 weer geweest is. En uit een dagboekaantekening in het Engels van 1 October '83, na een Hollandse van 12 Januari de eerste in dit jaar, dat hij het Engels toen gemakkelijk hanteerde en dus kort te voren in Engeland kan geweest zijn. In elk geval lijkt het mogelijk, dat hij in die zomer het schilderij gezien heeft.

Scheveningen.
G. KAZEMIER.

Boekbeoordelingen.

Gerard Knuvelder: *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse Letterkunde. Deel III* ('s Hertogenbosch - L.C.G. Malmberg 1950). Prijs geb. f 17.50.

Met dit derde deel[1)], aanvankelijk als sluitstuk bedoeld, is Knuvelder's *Handboek* nog niet voltooid. Onder de bewerking was de stof zo uitgedijd, dat de periode sedert 1875 voor een vierde deel bewaard moest blijven.

Wie zich herinnert hoeveel aandacht de schrijver in de vorige delen geschonken heeft aan de internationale achtergrond van renaissance en barok, zal zich niet verwonderen dat hij zich aangetrokken voelde tot een principiële beschouwing van preromantiek en romantiek, ook voor de tijd na 1875 van belang. Deze degelijke studie, waarbij de Duitse romantiek in het middelpunt geplaatst wordt en het verband met de Duitse wijsbegeerte wordt uiteengezet, is uitgegroeid tot een zelfstandige verhandeling van vijftig bladzijden. De vraag kan rijzen of deze Inleiding, hoe belangrijk op zich zelf, door omvang en aard wel past in een beknopte geschiedenis van de Nederlandse letterkunde. De bestanddelen van de Romantiek vormen, gelijk Knuvelder terecht opmerkt en opsomt (blz. 15-16) een 'bonte mengeling', nl. al wat als reaktie tegen de Verlichting beschouwd kan worden. 'De romantische mens', het 'romantische tijdvak', die dit alles of grotendeels in zich zouden verenigen, bestaan eigenlijk niet[2)]. Men zou b.v. Bilderdijk, Adriaan van der Hoop, Multatuli krachtens hun aard 'romantici' kunnen noemen, maar die benaming zou minder gepast zijn voor Potgieter, Beets, Mevr. Bosboom - Toussaint of Schimmel. Natuurlijk is bewondering voor buitenlandse romantiek die òf bezielend werkt òf tot navolging en nabootsing prikkelt voor de ontwikkeling van de letterkunde van groot belang.

1) Deel I en II zijn besproken in ons tijdschrift XLI, 278-279 en XLII, 102-103.
2) Onjuist lijkt mij b.v. de betiteling *Vroeg-Romantiek, Hooge Romantiek en Laat-Romantiek* die Th. de Jager koos voor de drie tijdperken van 1780-1940. (*De Ontwikkelingsgang van de taalkunst der Nederlanden*) (1941).

Dat blijkt duidelijk in Knuvelder's karakterisering van de opeenvolgende tijdvakken en de kenschetsing van de hoofdfiguren, maar dan zal tevens blijken dat

de Hollandse aard het minst vatbaar was voor invloed van de Duitse romantiek.

De indeling van de 'Moderne litteratuur' in drie tijdvakken is weloverwogen: omstreeks 1778, 1825 en 1875 zijn er duidelijke tekenen van ingrijpende vernieuwing. In de eerste periode is het vooral de buitenlandse invloed die nieuw leven wekt. De onderverdeling met 1805 als rustpunt is van minder belang, al beginnen dan politieke gebeurtenissen hun invloed op de letterkunde sterk te doen gevoelen. Het tweede tijdvak (1825-1875) heeft Knuvelder in twee gelijke perioden verdeeld, maar als er een scheidslijn getrokken zal worden, dan ligt die m.i. dichter bij 1860 dan bij 1850: eerst tegen 1860 begint de liberale Gids-traditie te verzwakken; in 1860 verschijnt Multatuli ten tonele en maakt Busken Huet zich gereed voor zijn revolutionaire kritiek. Dat dus in dit tijdvak een breuk te constateren valt, is onmiskenbaar. Terecht heeft Knuvelder opgemerkt dat scherpe grenslijnen nooit te trekken zijn: het optreden van een nieuwe generatie - niet altijd leeftijdsgenoten - brengt de voorafgaande niet tot zwijgen, en uit historisch oogpunt verdient synchronistische behandeling van jongere en oudere schrijvers de voorkeur. Duidelijk heeft hij ook in de opeenvolgende perioden de historische achtergrond, zowel politiek als kultureel doen uitkomen[1].

Evenals in de vorige delen is Knuvelder er in geslaagd door juist inzicht en goede smaak zijn lezers te boeien en tot nadere kennismaking met de behandelde en bewonderde auteurs uit te lokken. Telkens laat hij het volle licht vallen op de hoofdpersonen en de belangrijkste verschijnselen. In het eerste tijdvak komen b.v. Wolff en Deken goed tot hun recht, evenals Feith en Bilderdijk. De groepering van verwante persoonlijkheden en onderwerpen bevordert de overzichtelijkheid. Dat valt vooral op in het tweede tijdvak, waar b.v. de invloed van Byron en Scott, de Protestantse romantiek, de Gidsrichting, de Humor, de Katholieke emancipatie als onderdelen gerangschikt zijn. In de laatste periode worden b.v. Drie modernisten (Busken Huet, De Genestet, Pierson) tegenover Drie leerstelligen (Van Vloten, Van Limburg, Brouwer, Vosmaer) geplaatst, terwijl Alberdingk Thijm geconfronteerd wordt met Schaepman.

Ons bestek laat weer niet toe, dit verdienstelijk werk in biezonderheden te bespreken en te beoordelen. Opnieuw waarderen wij het dat Knuvelder in zijn letterkundig oordeel, onafhankelijk van eigen levensbeschouwing, zo objektief te werk gaat. Dat blijkt b.v. in de geslaagde bladzijden over Multatuli en Busken Huet, die hij oprecht waardeert. Dat blijkt ook, waar hij b.v. Kneppelhout als novellist, H.J. Polak als criticus en essayist hoger waardeert dan tot nu toe gebruikelijk was. De aantekeningen aan de voet van de bladzijden leveren, zonder opzichtig vertoon van geleerdheid, het bewijs dat Knuvelder zich door veeljarige studie grote belezenheid verworven heeft en goed op de hoogte is van wat over dit tijdvak geschreven is.

Na al deze lof hebben wij nog een ernstig bezwaar, dat echter wel door ruimtegebrek veroorzaakt zal zijn. De Zuidnederlandse letterkunde in deze eeuw komt aan het einde van dit boek in de verdrukking! Er blijven maar 17 bladzijden voor beschikbaar. Wel heeft de schrijver nog gelegenheid om belangrijke persoonlijkheden, J.F. Willems, Conscience en Guido Gezelle vrij uitvoerig te bespreken, maar van de meeste dichters en proza-

1) Een kleine compositiefout is, dat *Het drama van 1778 tot 1850* (blz. 291 vlg.) niet gesplitst is, maar na 1825 besproken wordt.

schrijvers worden niet veel meer dan de namen, zelfs zonder jaartallen of geschriften vermeld (zie b.v. blz. 445 en 452). Wij mogen wel onderstellen dat ook de schrijver dit als een tekort betreurd heeft. Bij een eventuele latere herdruk, die dit *Handboek* stellig verdient, zou door besnoeiing van de te brede inleiding plaats te winnen zijn om dit slothoofdstuk uit te breiden, waarbij hij dan ook de geschiedenis van de Zuidnederlandse letterkunde, door Frank Baur bewerkt, zal kunnen raadplegen.

C.G.N. DE VOOYS.

Dr. Luc Indestege: *Middelnederlandse geestelijke gedichten, liederen, rijmspreuken en exempelen* (Antwerpen - N.V. Standaardboekhandel - 1951). (Prijs f 5.75).

Na de speurtochten van Willem de Vreese zal het niet vaak meer voorkomen dat buiten de openbare bibliotheken en private verzamelingen Middelnederlandse teksten ontdekt worden. Enkele jaren geleden kwam echter nog een vijftiende-eeuws handschrift voor den dag, afkomstig uit een Tongers klooster, grotendeels met Latijnse teksten gevuld, maar van de 250 folio's bevatten 40 bladen Middelnederlandse teksten, in Limburgs gekleurd dialekt, die een uitgave verdienden, al waren ze niet alle onbekend. Na een nauwkeurige beschrijving van het handschrift met een viertal fac-similé's, die ook tekeningen bevatten, geeft Dr. Indestege een zorgvuldige afdruk van alle teksten, gegroepeerd naar de inhoud. Voorop gaan een 16-tal gedichten van zeer verschillende aard en verdienste, waaronder enige interessante mystiekgetinte. Dan volgen tien *liederen* - vijf daarvan zijn Kerstliederen, deels gemengd Diets-Latijn - met muzieknotering. Opmerkelijk is dat een reeds door Hoffmann von Fallersleben gepubliceerde tekst uit twee liederen met eigen melodie blijkt te bestaan. Een derde afdeling bevat *Rijmspreuken en prozacitaten*, voortkomend uit de speciale geesteshouding van de Windesheimers, terwijl aan het slot nog twee proza-exempelen opgenomen zijn. Het tweede is het bekende exempel *Van den seven sacken*, afkomstig uit het Duits, en dat wel aan Eckart toegeschreven is[1)], maar in een tot nu toe onbekende uitgebreide redaktie.

Bij al deze teksten heeft de uitgever nagegaan of ze reeds van elders bekend waren, maar ook in dat geval kunnen ze door afwijkende lezingen van belang zijn. Vooral door de onbekende teksten is deze uitgave een welkome aanwinst.

C.d.V.

Dr. Jos. Vandervelden: *Vondel's Pleitrede voor God.*

Als inleiding op de *Bespiegelingen van God en Godsdienst* van Vondel schreef Dr. Jos Vandervelden *Vondel's Pleitrede voor God*[2)]. De auteur, die promoveerde op een proefschrift *Staat en Recht bij Vondel* (1939), schreef reeds eerder *Vondel's Wereldbeeld* (1948). Hij weet dat de *Bespiegelingen* een van de minst gelezen werken is van Vondel, terwijl het toch niet aan commentaren en studies ontbreekt. Zijn arbeid

1) Zie *Mnl. legenden en exempelen*^{2}, blz. 335 vlg.
2) N.V. Uitgeverij Lieverlee, A'dam z.j., 142 blz.

is echter niet overbodig, omdat hij uitgaat van een nieuw gezichtspunt. Het is niet zozeer zijn bedoeling ‘de materiële inhoud der *Bespiegelingen* te bespreken als wel Vondel's bijzondere subjectieve geesteshouding bij de conceptie en uitlijning

van dit werk. - De meeste commentatoren hebben hun gezichtskring beperkt tot het beschouwen van de objectief-materiële apologetische inhoud en de levende vormgevende inwerking van een zeer subjectieve geesteshouding niet opgemerkt en niet in hunne bespreking betrokken.'

De lezer wordt vertrouwd gemaakt met de wijsgerige stromingen en figuren die hun positieve of negatieve invloed op Vondel hebben gehad, terwijl de schrijver zich niet geroepen acht te oordelen over theologische problemen. Ook een aesthetische waardering lag niet direct in de bedoeling van de auteur, doch een weergave van Vondels denkwijze volgens een metaphysiek, die zich onderscheidt door haar specifiek bemiddelend rechtskarakter, een methodische vondst van de hoogste betekenis. Hij waardeert Vondel om deze geniale schepping en ziet in hem de verpersoonlijking van de christelijk-humanistische dichter en denker.

Juist om dit enigszins buiten de aard van dit tijdschrift vallende standpunt zij volstaan met de aankondiging van dit werk, dat een ruime aandacht verdient, omdat het Vondel plaatst in een nog tamelijk onbekende gedachtenwereld.

Een opmerking moge echter vergund zijn: Onder de geraadpleegde werken wordt wel genoemd *Vondels Bekering* van Gerard Brom, maar niet *Vondels Geloof*, ofschoon dit laatste voor de schrijver zeer veel gegevens bevat, daar het ook uitvoerig de heersende gedachten van die tijd verwerkt.

HON. SENGERS O. CARM.

Aankondigingen en mededelingen.

Het Maerlant van Maerlant.

In *De Tijd* van 5 September 1.1. vestigt L.C. Michels de aandacht op 'een nieuwe hypothese' over Jacob, die coster van Maerlant, onlangs geopperd door de Vlaamse pastoor Noterdaeme, op grond van archief-onderzoek. Hij onderstelt dat 'de coster' geen ambt, maar een eigennaam zou zijn, en dat met Maerlant niet een plaats bij Den Briel bedoeld zou zijn, maar het Maerlant, gelegen in het Vrije van Brugge, waar Jacob geboren was. Voor de betrekkingen met Hollandse edelen zou wel een oplossing te vinden zijn. Weinig aannemelijk acht Michels de vereenzelviging van Gheile, aan wie de *Alexander* opgedragen zou zijn, met een zekere Heila van Roden, die al tot een andere generatie behoort.

Introduction à l'histoire de la littérature néerlandaise.

De inaugurele rede van de Luikse hoogleraar Prof. Dr. M. Rutten, in *Levende Talen* gepubliceerd, is bij dezelfde uitgever nu ook afzonderlijk verkrijgbaar.

De dichter Marsman en zijn kring.

In de reeks *Lessen in Literatuur* onder redactie van Dr. J. Haantjes en Prof. Dr. W.A.P. Smit is een nieuw deel over dit onderwerp verschenen ('s Gravenhage - G.B.

van Goor Zonen's U.M. - 1951, 148 blz. Prijs f 2.95) verdeeld over tien lessen, vergezeld door opgegeven ‘Werkzaamheden’.

Facetten-reeks.

Bij de bovengenoemde uitgever zullen een aantal boekjes verschijnen, waarin voor onderwijsdoeleinden verschillende letterkundige genres behandeld worden. Op een korte inleiding volgen voorbeelden, die aanleiding geven tot een reeks vragen. De prijs (f 0.95 per deeltje) is laag gehouden om het mogelijk te maken dat ze op de boekenlijsten van de scholen geplaatst worden. Tot nu toe verschenen twee deeltjes: *De Fabel*, bewerkt door Dr. J. Haantjes, en *De ballade*, bewerkt door Drs. J.H. Westerhuis.

Uit de werkplaats van R.C. Bakhuizen van den Brink.

In de *Bibliotheek der Nederlandse Letteren* verscheen een nieuw deel, met een uitvoerige keuze uit de geschriften van Bakhuizen van den Brink: karakteristieke fragmenten uit jeugdwerk, persoonlijke uitingen en historische studiën, samengesteld door Dr. J.M. Romein, met medewerking van J. Haak. Een breed opgezette, voortreffelijke *Inleiding* (blz. I-XXXIX), door J. Romein, geeft een levensbeschrijving met een karakterschets, waarin vooral Bakhuizen's ontwikkeling en talent als historicus tot z'n recht komt. Daarin vindt men dus een welkome aanvulling van Colmjon's biografie.

C.d.V.

Ontvangen boeken
Herdrukken.

Dr. B.H. Erné en Dr. Jc. Smit: *Nieuwe Nederlandse Spraakkunst met oefeningen*. Deel I (vierde druk). Prijs f 1.55. Deel III (tweede druk). Prijs f 2.40.
W. Kramer: *Literatuur- en stijlstudie*. (Negende vermeerderde druk). Prijs f 2.50.
Th. Lancée en A.L.J. Wytzes: *Nederlandse Spraakkunst*. (Dertiende druk door J.W. van Hulst). Prijs f 3.50, geb. f 3.90.
W.L.M.E. van Leeuwen en F.G.A. Stemvers: *Verhalen en Liederen*. Een leesboek voor de laagste klassen van alle scholen voor voortgezet onderwijs. Geïllustreerd. Deel I (derde druk. Werkboek inbegrepen). Prijs f 5.-, geb. f 5.75. Deel II (tweede druk. Werkboek inbegrepen). Prijs f 6.25, geb. f 7.25.
Dr. E. Rijpma: *Beknopte Nederlandse Spraakkunst* (26ste druk). Prijs f 1.90.
Dr. E. Rijpma en Dr. F.G. Schuringa: *Nieuwe Stijloefeningen* III (16de druk). Prijs f 1.75.
A. Wildschut: *Onze Stijlfouten* (tiende druk bewerkt door Dr. J. Karsemeijer). Prijs f 1.40.
Dr. A.J. de Jong: *Nederlandse Letterkunde* I (7de druk). Prijs f 4.75.
W.L.M.E. van Leeuwen: *Beknopt overzicht van de Nederlandse Letterkunde* (10de druk). Prijs f 2.75.
Alle bij de firma J.B. Wolters - Groningen.

Rapport sur l'activité du Cercle linguistique de Copenhague 1931-1951
(Copenhague - Nordisk Sprog- og Kulturforlag 1951).[1)]

1) Amsterdam - U.M. Elsevier - 1951. 312 blz. Prijs geb. f 6.90.

Uit de tijdschriften.
(September-October).

De Gids.

Aug. C.J. Kelk herdenkt de schrijfster Elisabeth de Meyier.

Critisch Bulletin.

Aug. Anthonie Donker eert, bij de komplete uitgave van zijn gedichten, *Het genie van Dèr Mouw*. - Hendrik de Vries beoordeelt de *Glanzende Kiemcel* van S. Vestdijk (*Liefdevol vakmanschap*). - Alfred Kossmann schrijft over *Twee bekroningen*, nl. *De weerlozen* van Valeer van Kerkhove, z.i. geen bekroning waard, terwijl hij gunstiger oordeelt over *De tocht van de dronken man* van Jos. Cohen. - Paul Rodenko ziet in de roman *De Metsiers* van de Vlaming Hugo Claus *Een Amerikaanse injectie*.

Het Boek van Nu.

Sept. Anton Coolen eert de tachtigjarige Stijn Streuvels als *De meester van het Vlaamse proza*. - G. Stuiveling wijst op *De schoonheid van het onvoltooide* in de verzen van Gerrit Achterberg, bij de verschijning van *Oude Cryptogamen*, een verzamelde uitgave van zijn zeven bundels. - P.H. Ritter bespreekt de roman *Nog pas gisteren* van Maria Dermoût en Jaap Romijn's novellenbundel *Niemand heeft gelijk* onder het opschrift *De verbeelding op nieuwe wegen*. - Gerard van Eckeren beoordeelt *Julius Quintijn* van Maria Schmitz en *Op drift* van Egbert Eewyck (*Mannen als echtgenoot*). - G. Stuiveling ontwikkelt enige bezwaren tegen F.W. van Heerinkhuizen's boek *De strijd van Aart van der Leeuw (Worsteling om vrijheid)*, omdat het ‘psychologisch benaderen van een literair werk’ licht tot ‘hineininterpretieren’ leidt. - G. Stuiveling deelt zijn herinneringen mede aan de onlangs overledene *Jeanne Kloos - Reyneke van Stuwe*. - G.W. Huygens beoordeelt de Nijmeegse dissertatie *Volk en Dichterschap* van de folklorist Tj.W.R. de Haan. - De aflevering wordt besloten met een reeks korte boekbesprekingen.

De Vlaamse Gids.

Sept. In een beschouwing over *Schone letteren en leven* houdt K. Jonckheere een pleidooi voor de opvoedkundige waarde van de schone letteren: ‘ik houd staande dat geen enkel vak meer geschikt is om de toekomst van *alle* leerlingen voor te bereiden’, mits de leraar zijn taak goed verstaat en de leerling rechtstreeks onder de invloed weet te brengen van proza en verzen van een goed auteur. - In de *Kroniek van het Proza* bespreekt M. Rutten uitvoerig *Victor E. van Vrieslant of de dichtkunst als verskunst*. Hij karakteriseert deze auteur als bewonderaar van Valéry, die het inzicht van deze Franse dichter in de beoefening van de poëzie ‘het meest consequent heeft

weten te verdedigen'. Uitgangspunt is de onlangs verschenen verzamelbundel *Drievoudig Verweer*, met Nederlandse en Franse gedichten. Invloed is merkbaar van Verwey, van Dérmouw, verwantschap met A. Roland Holst en andere generatie-genoten, maar Van Vriesland is geen 'gewoon epigoon'; hij heeft eigen verdiensten als 'dichterlijk beoefenaar van het vers'.

Oktober. Bij het honderdjarig bestaan van *Het Willems-Fonds* (1851-1951) hield H. van Werveke een rede met historische herinneringen, die in deze aflevering afgedrukt is. - Herman van Snick, die gedurende de 'Dagen van de Vlaams Gids' voor de jongere dichters het woord voerde, schrijft nu 'Over de Waterkluisgeneratie' (*Bij de onafhankelijken*). - Boontje

(d.w.z. Boon) schrijft *Via Herreman, nog eens over mezelf*, waarbij R. Herreman een *Slotwoord* voegt.

Dietse Warande en Belfort.

Sept. Antoon van Duinkerken eert *Stijn Streuvels* in een toespraak bij gelegenheid van zijn tachtigste verjaardag. - In de *Kroniek van het Vlaamse Proza* wijdt Albert Westerlinck een uitvoerige beschouwing aan de jongste roman *Zuster Virgilia* van Gerard Walschap, maar in een brede inleiding (*Mijmerend over Gerard Walschap*) gaat hij in de voorafgaande werken de spanningen na in zijn 'dualistische en gespleten wereldbeschouwing', tussen 'het pessimisme van de geest en het geloof in de reddende kracht der natuur'.

Nieuw Vlaams Tijdschrift.

Juli. Julien Kuypers karakteriseert als letterkundige genres *Roman, novelle en kortverhaal*. - G. Bakker verhaalt van *Slauerhoff's laatste reis*, namelijk zijn bezoek aan Zuid-Afrika, op grond van feiten en persoonlijke herinneringen.

Tydskrif vir Wetenskap en Kuns. Deel XI, afl. 1.

S.P.E. Boshoff en C.J. De Coning delen een en ander mede over de werkzaamheden van *Die Vaktaalburo* van de Akademie, belast met het totstandkomen van eigen Afrikaanse vaktaal op allerlei gebied. - L.C. van Oordt publiceert dokumenten uit *Die Kaapse Taalargief, van* belang voor de studie van het oudere Afrikaans. - S.P.E. bespreekt een inheems kinderspel *(Divagasies oor Dolosse)*. - Meyer de Villiers vond in De Groot's *Structurele Syntaxis* aanleiding om uitvoerig de vraag te behandelen *Wat is 'n Sin*? - Jan Bouws vraagt aandacht voor *Afrikaanse Volksmusiek*. - P.J. Nienaber verzamelde gegevens *Uit die Geskiedenis van ons Tydskrifte*.

Standpunte.

Julie. Uitvoerig en scherp kritisch beoordeelt Rob Antonissen een zestiental werken die de *Afrikaanse poësie van gister en vandag* vertegenwoordigen. In deze aflevering komen geschriften ter sprake van Leipoldt (twee nagelaten dichtbundels), D.F. Malherbe *(Duine en Pioniere)*. H.A. Fagan *(Soos die windjie wat suis)*, Toos van den Heever *(Die speelman van Dorestad)*, C.M. van den Heever *(Verhalende Gedigte)*, I.D. du Plessis *(Ballade van die eensame seeman)*, Uys Krige *(Hart sonder hawe)* en Elisabeth Eybers *(Tussenzang)*. - De *Nederlandse poësiekroniek* van Finus M.P. Oosterhof behandelt eerst werken over theorie, van S. Vestdijk *(De Glanzende*

Kiemcel), D.A.M. Brunendijk en Hendrik de Vries. Verder is het grootste deel gewijd aan een karakteristiek van *Gerrit Achterberg*, waarbij ook op de tekortkomingen van zijn poëzie gewezen wordt. Daarna komen ter sprake L. Vroman en de jonggestorven dichter *H. Lodeizen*, wiens verzen volgens de beoordelaar 'onvolgroeide vrugte' zijn.

Museum.

Juli-Aug. B.A. van Groningen bespreekt Fr. Baur's jongste uitgave van *Guido Gezelle*, in 't biezonder het vierde deel met *Proza* en *Varia*. - G. Kloeke bespreekt M.A. Holmberg: *Studien zu den niederdeutschen Handwerkersbezeichnungen des Mittelalters*, en uit de wens dat een dergelijk onderzoek op Nederlands gebied plaats zal vinden.

Libertinage.

Juli-Aug. J.H.W. Veenstra geeft in een artikel *In de Vlaamse Wel* zijn beschouwingen over hedendaagse Vlaamse letterkunde, toestanden en persoonlijkheden.

C.d.V.